
ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ

- Розділ I.* ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
- Розділ II.* КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ
(IX – середина XIV ст.)
- Розділ III.* УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА
В ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
(друга половина XIV – середина XVII ст.)
- Розділ IV.* УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО ДОБИ
КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(середина XVII – XVIII ст.)
- Розділ V.* ЕПОХА ПРОСВІТНИЦТВА В УКРАЇНІ
(кінець XVIII – перша половина XIX ст.)
- Розділ VI.* УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА
В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
(друга половина XIX – початок XX ст.)
- Розділ VII.* УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В 1921 – 1945 рр.
(ВІД НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО
ВІДРОДЖЕННЯ ДО ТОТАЛЬНОГО
НИЩЕННЯ)
- Розділ VIII.* МЕТАМОРФОЗИ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ
УКРАЇНИ: ВІД СТАЛІНСЬКИХ МОРОЗІВ
ДО ХРУЦОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ
(друга половина 40-х – перша половина
60-х років)
- Розділ IX.* УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В УМОВАХ КРИЗИ
АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ
(друга половина 60-х – 80-ті роки)
- Розділ X.* КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ
ДОБИ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВНОЇ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ І ДОКУМЕНТІВ

За редакцією докторів історичних наук,
професорів *С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука*

НБ ПНУС

661143

КИЇВ
“ВИЩА ШКОЛА”
2000

УДК 374.7:93/99(07)

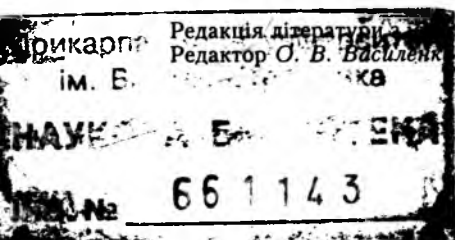
ББК 63.3(4УКР)я73

I-90

Випущено на замовлення Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України за Національною програмою випуску соціально значущих видань

Упорядники: доктори історичних наук — Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура, С. М. Клапчук, В. Ф. Остафійчук, кандидати історичних наук — А. П. Канашевич, Д. Ф. Розовик, В. І. Червінський (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), В. Я. Хоменко, доктор історичних наук (Національний аграрний університет)

Рецензент доктор історичних наук, професор М. І. Панчук (Інститут національних відносин і політології НАН України)

I-90 **Історія української культури: Зб. матеріалів і документів / Упоряд.: Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура та ін.; За ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука.** — К.: Вища шк., 2000. — 607 с.: іл.

ISBN 966-642-008-2

Вміщено найголовніші матеріали і документи з історії української культури від доісторичних часів до сьогодення. Вони висвітлюють витoki української культури, її розвій у часи Київської Русі та пізнього середньовіччя. В окремих розділах наведено документи, що розповідають про українське бароко, епоху Просвітництва в Україні, розвиток культури в період національного відродження в другій половині XIX — на початку XX ст. До книги увійшли документи, що висвітлюють суперечності культурного життя в умовах тоталітаризму, національного відродження та шляхи розвою української культури доби розбудови державної незалежності.

Для студентів вищих навчальних закладів. Буде корисний усім, хто цікавиться історією культури українського народу.

ББК 63.3(4УКР)я73

ISBN 966-642-008-2

© Упоряд.: Б. І. Білик,
Ю. А. Горбань,
Я. С. Калакура та ін., 2000

ПЕРЕДМОВА

Цей збірник є першою спробою викладу документів і матеріалів з української культури, курс якої згідно з рішенням Міністерства освіти і науки України від 19 вересня 1993 р. запроваджено в усіх вищих навчальних закладах країни.

Матеріали книги подано відповідно до програми курсу історії української культури, підготовленої колективом кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вони відбивають закономірності, характерні риси та особливості культурного процесу на всіх етапах його розвитку — від давнини до сьогодення. Від витоків слов'яно-руської культури, перших писемних пам'яток, через епоху княжої та литовсько-польської доби української історії, козацько-гетьманської держави, національне відродження, одухотворене генієм Т. Г. Шевченка, до новітніх рухів ХХ ст. — такий шлях документального відтворення культури українського народу як самобутнього явища у світовій цивілізації.

Матеріали у збірнику згруповано за розділами, до кожного з яких наведено короткі пояснення наукового та методичного характеру.

Тексти документів друкуються мовою оригіналу із збереженням їхніх стилістичних і мовних особливостей, що зумовило необхідність тлумачення деяких слів, термінів і понять у примітках. Так само уточнюються складні, а також маловідомі широкому загалу обставини, факти й події.

Частина документів подається у фрагментах. При цьому суттєво не порушуються їхні основні положення. Після кожного матеріалу зазначається джерело, звідки він був запозичений.

Джерелознавчу базу збірника становлять в основному документальні (актові) та нарративні (розповідні) пам'ятки. Наведено також фрагменти з літописів, хронік, творів не лише "офіційних" вітчизняних видань, а й тих, які тривалий час були заборонені або вийшли поза межами України, зокрема в діаспорі.

Частина матеріалів, які містяться у збірнику, раніше була недоступна широкому колу читачів, а фахівцями з відомих

політичних причин замовчувалася або коментувалася тенденційно. Багато документів і матеріалів видається вперше. Це значно розширило джерелознавчу базу для об'єктивного вивчення багатой культурної спадщини українського народу, дало можливість розглядати її правдиво у суголоссі з проблемами становлення нації, державності, у контексті з національно-визвольним рухом, з боротьбою за незалежність.

Упорядники сподіваються, що запропоноване видання стане в нагоді студентам, викладачам, усім, кому не байдужа наша культурна спадщина, сприятиме збагаченню духовного світу студентів знаннями з історії української культури, вихованню у них почуття власної гідності як громадян незалежної демократичної України, визначенню місця культурного генія власного народу серед великих культурних надбань людства.

ВИТОКИ
УКРАЇНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ

РОЗДІЛ I

Джерела і матеріали цього розділу збірника присвячені історії української культури, тобто давній українській культурі. Оскільки давня культура може вивчатись за умови поєднання даних міфології, етнографії, фольклору, релігії, а також деяких природничих наук, важливу роль відіграє археологія, яка єдина з усіх наук дає змогу, до появи письма, простежити матеріальні та духовні аспекти культури. Археологія як перинна ланка в дослідженні історичних питань оперує так званими “археологічними культурами”, які разом складають культурно-історичний комплекс. Саме тому в цьому розділі наведені археологічні описи історії становлення й розвитку давньої культури на землі України в епохи палеоліту, мезоліту і бронзи [1–4]*.

Давня культура в Україні, як і в світі, розвивалася передусім еволюційно. Однак велике значення для її розвитку мали й революції, що викликались переважно міграціями інших культур, наприклад кіммерійців, скіфів, сарматів. Їх культури, зливаючись з місцевою, як правило, переважаючою культурою, розвивали її в цілому далі, залишаючи в ній свій глибинний слід [5–8].

Аналізуючи й реконструюючи культурогенез в Україні, з'ясовуючи, як він оцінювався іноземцями і які його місце та роль у світовій культурі, бажано звернутися до джерел [9–13].

1. ІЗ “СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”

Культура. 1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. *Він, купець, що раз у раз мав діло з різним народом, їздив по чужих землях, .. захопився блиском та багатством європейської культури, правда більше зовнішньої* (Коцюб.**; II, 1955, 135) <...>.

2. Освіченість, вихованість. — *Вона дуже відрізняється від своїх ровесниць. Здається мені, що вона має культуру і в серці* (Коб., III, 1956, 118).

*У квадратних дужках зазначено номери документів.

**Список скорочень, які подані в тексті: *Воскр.* — Воскресаксенко С. І.; *Коб.* — Кобилянська О. Ю.; *Коцюб.* — Коцюбинський М. М.; *Коч.* — Кочерга І. А.

3. чого. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності. <...> *Культура мови і слова в деяких театрах перебуває в загрозовому стані, в чому винні перш за все керівники театрів і його майстри* (З глибин душі, 1959, 50).

4. спец. Розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини; культивування. <...> *Дика у тебе, волошко, натура, Що не злама її людська культура* (Рильський, III, 1961, 179); Рослина, що розводиться, вирощується. <...> *Вговорила подруг Леся. Ланку їй дали-таки. Дві взяли собі культури — Кукурудзу й буряки* (Воскр., Подивись..., 1962, 52).

5. чого, бакт. Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі. *Не чіпайте цього флакончика. В ньому культура менінгококів* (Коч., II, 1956, 284). <...>

Культурний шар, архл. — шар землі, що містить органічні рештки, будівельні залишки і предмети матеріальної культури минувшини (див.: Словник української мови. — К., 1973. — Т. 4. — С. 394—395).

2. ДУХОВНИЙ СВІТ ЛЮДНОСТІ ПАЛЕОЛІТУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

<...> Переконливим доказом формування людської свідомості в палеоліті є наявність матеріалізованих пам'яток духовної культури. Важливе місце з-поміж них належить похованням. Вони вперше з'явилися в різних районах світу — і зокрема, ... на території України — в епоху мустьє... Всі палеолітичні поховання здійснені на місцях проживання людських колективів, тому можна погодитися з тими науковцями, котрі розглядають погреб померлих у межах жител і поселень у палеоліті — неоліті (і в мідному віці) як своєрідне жертвоприношення, що повинно було забезпечити спокійне життя їхнім родичам на цьому світі, а не як справжній поховальний обряд (що виник пізніше, очевидно, вже в бронзовому віці).

Духовне піднесення палеолітичної людини відбилосся в її мистецтві. Найдавнішим предметом із наявними на його поверхні елементами графіки вважають фрагмент ребра бика з середньоашельського шару стоянки Пеш де л'Азе (Франція). На ньому вирізьблені паралельні глибокі лінії; в комбінації з тоншими, паралельними між собою, короткими лініями вони утворюють начебто кути, а також подібність зигзагу з прямокутними зубцями. *В Україні перші зразки*

мистецтва з'явилися, можливо, в епоху мустьє. Зі стоянок Молодова I (Чернівецька область) і Пронятин (Тернопільська область) походять кістки тварин, прикрашені прокресленими лініями. На мамонтовій лопатці з Молодови відтворена композиція, в центрі якої — стилізована фігура тварини (частина археологів вважає, що це — не зображення, а лише його подоба, котра виникла внаслідок випадкового комбінування різночасових механічних пошкоджень поверхні лопатки під час використання її в трудових операціях).

Зразки мистецтва епохи пізнього палеоліту відомі на території Євразії від Атлантичного до Тихого океану та в Малій Азії. Виявлені вони і в Україні. Так, розпис червоною вохрою зберігся на лопатці та двох щелепах мамонта (Мізін) і на черепі мамонта (Межиріч), прокреслені композиції — на мамонтових бивнях (Межиріч, Кирилівська стоянка в Києві, Гінці), різні риси та ямки, розташовані в певному порядку (що вважається доказом існування в пізньому палеоліті системи лічби) — на виробих із кістки, рогу, каменю (Мізін, Межиріч, Гінці, Молодова V). На Мізінській стоянці знайдені кістяні пластинки з орнаментом (меандр, кути, “ялинки”), а також два браслети: один зроблено у вигляді широкої пластинки, вирізаної з мамонтового бивня та орнаментованої зигзагом і меандром, інший — із п'яти дужок-пластинок, укритих рядами різьблених похилених ліній, що утворюють шеврони. В Молодові V виявлені жезл із зображенням людини та кілька статуеток, виготовлених із бивня мамонта й мергелю. Статуетки з мамонтового бивня відкопані також у Межиріччі, Мізині (вироби з останньої стоянки, прикрашені геометричним орнаментом, вважаються символами або жінки, або пташки, або фалоса; звідси ж походять також дві виразні фігурки тварин). Жіночі статуетки пов'язують із культом прародительки, інші — з мисливською магією.

Деякі предмети пізнього палеоліту були, можливо, музичними інструментами. На стоянках Подністров'я відкриті чотири флейти, одна з яких мала дуже складну на той час конструкцію: на її роговому корпусі лишилися сліди шести отворів, за допомогою яких можна було відтворювати цілу гаму звуків (Молодова V). Частина кісток з Мізина, наприклад лопатка, тазова кістка, гомілка, нижня щелепа мамонта використовувалися, ... як ударні музичні інструменти.

Первісне мистецтво було тісно пов'язане з магічними обрядами, що їх справляли в культових приміщеннях або святилищах — рукотворних і природних. Наприклад, одним

із таких природних святилищ була Кам'яна Могила поблизу Мелітополя.

Кам'яна Могила являє собою колишній острів, а нині пагорб, який підноситься на 15 м у степу над р. Молочна. Центр його становить розколотий на окремі частини колись монолітний пісковиковий щит площею близько 3 га і заввишки до 5 м, що залягає на материковому піску. Під цим кам'яним панцирем розташовуються гроти, утворені внаслідок вивітрювання його м'яких порід. Починаючи з пізнього палеоліту, ці гроти протягом тривалого часу використовувалися як приміщення для релігійних обрядів. <...>

Серед образів, які вдалося тут розрізнити – тварини (мамонти, печерні леви, бики, носороги, кабани) та люди (в основному жінки), часто в рогатих масках і шкурах. Це свідчить про виконання ними якогось магічного обряду. <...>

Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т.
Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. – К., 1992. – С. 70–72.

3. ПЕРВІСНЕ МИСТЕЦТВО ПАЛЕОЛІТИЧНОЇ ЛЮДИНИ НА МІЗИНСЬКІЙ СТОЯНЦІ В УКРАЇНІ

<...> Словом, перед нами комплекс предметів музикального назначення стационарного типу (лопатка, бедро, таз, две челюсти и фрагмент черепа мамонта) и подвижный звуковой инструментарий (колотушка, молоток, “шумящий” браслет). Многочисленные ракушки морских моллюсков служили различными подвесными украшениями. “Театральный реквизит” состоял из запасов краски, иглы, проколоч.

На основании проведенных анализов мы можем восстановить положение каждого инструмента в том виде, в каком им пользовались в игре, в музыкальных целях. <... >

При игре на лопатке шейка ее охватывалась кистью левой руки, подобно грифу на современных струнных инструментах. Такой хват шейки хорошо запечатлен в четких следах залощенности, соответствующей размерам ладони и большого пальца. Извлекали звуки с помощью молотка. Удары наносились преимущественно в область подлопаточной ямки.

Бедро мамонта использовалось в горизонтальном положении, подобно современному ксилофону. Возможно, что под него подкладывали опоры для большой изоляции нижней плоскости бедра от соприкосновения с землей. <...>

Интереснейшим практическим приемом, усиливающим резонаторность бедра, оказалась его специальная обработка. Для получения дополнительной полости внутри кости был удален верхний эпифиз и в губчатом теле кости проделан канал шириной до 13 см, сужающийся до 5 см и переходящий в естественный костно-мозговой канал. Глубина канала до 53 см, считая вместе с естественной его частью. С помощью такой обработки кости была создана искусственная полость, усиливающая акустические свойства кости, ее звучание, тембр.

Одна из половин таза устанавливалась вертикально. В таком положении таз сохранял устойчивость. При игре левой рукой охватывался подвздошно-лонный гребень, примерно в его средней части. <...> Звуки извлекались с помощью ударов посредником по центру подвздошной кости, в то место, где находилась небольшая естественная вогнутость кости, впадина. <...> Челюсти мамонта перед игрой укладывались обязательно на левую неорнаментированную половину. В таком виде челюсть стояла вполне устойчиво. Правая половина, расписанная узором, имела ограниченную площадь опоры, подбородочную часть и оставалась свободной от контакта со всей площадью опоры, на которую устанавливался инструмент. Этим создавались наиболее благоприятные условия для получения неприглушенного звучания инструмента при ударах посредником по внешней поверхности правой половины коренной части челюсти. <...> Череп использовался как барабан. Ударяли по лобной и теменной кости. <...> Музыкальные кости и реквизит хранились в специальном, восстановленном для этой цели помещении. Пользовались ими, должно быть, одновременно. Число участников такого музыкального "ансамбля" составляло не меньше шести-семи человек. Разместившись возле дома (перетаскивать кости было делом нелегким), коллектив исполнителей "играл" перед всем населением поселка, принимавшего, вероятно, со своей стороны участие в определенных игровых церемониях. После исполнения инструменты возвращались на место и складывались "горкой". <...>

По приблизительным демографическим расчетам, население Мезинского поселка состояло из 50—60 человек. Возможно, что в празднествах и обрядах принимали участие и соседствующие экзогамные, брачующиеся с первой, общины. У северных народностей празднества, связанные с осенне-зимними или весенними сезонами, посвященные периодам

растительного плодородия, животного воспроизводства, жизненной обратимости, снисканию общинного благополучия, широко практиковались и сопровождались общим веселием и танцами. Вероятно, нечто подобное происходило и в среде восточноевропейских кроманьонцев.

Таким образом, набор музыкальных инструментов, найденный в мезинском "доме с подпорками", представляет собой редкую возможность подтверждения коллективистской сущности организации родовых или племенных структур у кроманьонцев и столь же редкую по своей археологической подлинности принадлежность мезинских палеолитических расписных костей мамонта к древнейшим ударным инструментам, как это отметил Д. Ловенталь (Англия)*. <...> Пользуясь современной классификацией музыкальных инструментов ударного типа, мезинские музыкальные кости могут быть отнесены к подгруппе ненастраиваемых — ударных. А точнее, самозвучащих, резонаторных (бедро, череп, в какой-то мере челюсти) и безрезонаторных (лопатка, колотушка, браслет).

Появление в палеолите ударно-ритмичных музыкальных инструментов из костей мамонта — явление исторически и этнографически вполне объяснимое. Образ жизни кроманьонцев, их производство и быт теснейшим образом связаны с широким использованием костей. Огромное значение кости, этого, пожалуй, равного по своей значимости с кремнем материала, применяющегося во всех областях деятельности кроманьонца, совершенно очевидно. Из костей мамонта сооружались дома, возводились ограды, устраивались погребальные камеры, специальные хранилища. Кость служила надежным, прочным и пластичным материалом для выделки различного рода орудий труда и охотничьего вооружения, предметов быта. Из нее изготовляли художественные украшения и вотивные предметы, выполненные в круглой или объемной скульптуре, гравировке и резьбе.

Кроманьонец владел подчас сложнейшими техническими приемами обработки кости, особенно бивней мамонта, умением использовать все свойства кости, полезные в производстве и в быту. Почти безграничное применение кости способствовало развитию производительных сил, увеличивало приспособляемость человека к суровым, приледнико-

---

*Л о в е н т а л ь Д. Звуки прошлого // Курьер ЮНЕСКО. — 1976. — дек. (XII). — С. 18, 54.

ным условиям быта, совершенствовало его возможности активной борьбы за существование. На таком исключительно широком фоне использования кости в позднем палеолите становится понятным применение ее кроманьонцем и для музыкальных целей. <...>

Уже в позднем палеолите кроманьонцы пользовались музыкальными инструментами типа “флейт” и “свирелей”. Они были обнаружены при раскопках палеолитических поселений во Франции (Леспюг, Гурдан), Германии (Ранне), Венгрии (Иштоллошке) и в Украине (Молодова V, Атаки I, в Черновицкой области на Днестре и др.). <...>

Отметим, что палеолитические “флейты”, впрочем, как и дырчатые “фаланги”, не получили еще должной культурно-исторической интерпретации, профессионально не изучались. Между тем “флейты”, создающие звукоряд, свидетельствуют о том, что кроманьонец умел извлекать мелодию — основное выразительное средство музыки, — владел элементами музыкальной тональности, отвечающей сюжету действия или воображения.

До находки мезинских музыкальных костей можно было только предполагать, что в палеолите, вместе с мелодией, должна была существовать и музыкальная ритмика ударных инструментов, отбивание ритма. Но такое предположение основывалось только на этнографических фактах, спроецированных на первобытность. Во всем мире по сей день среди всех слоев населения и независимо от уровня развития общества очень распространены различные ритмично-ударные инструменты — колотушки, трещотки, кастаньеты, барабаны, бубны, тимпаны и т. д. <...>

<...> Палеолитические флейты или свирели и ударные инструменты из Мезина свидетельствуют об освоении кроманьонцем двух форм музыкальной организации — ритма и лада, составляющих основу гармонии. Следовательно, здесь представлены не зачатки музыкального искусства, не первые его шаги, а уже в какой-то степени сложившееся ранее музыкальное искусство, вызывающее сложную гамму чувств, эмоций, возникающих у человека под влиянием определенным образом организованных звуковых посылок.

Несмотря на более чем вековое изучение памятников палеолита почти во всем Старом Свете, еще не было случая находок музыкальных инструментов, создающих ритмику в звуке. Мезинский музыкальный комплекс впервые дает представление о целом ритмично-ударном “ансамбле”, под-

водит к истокам познания взаимодействия величайших явлений труда и ритма, родившихся вместе с социальной сущностью самого человека. <...>

<...> Как бы ни оценивались с искусствоведческой или смысловой сторон мезинские музыкальные кости и рисунки на них, необходимо иметь в виду их качественное двуединство. С одной стороны, это предметы музыкального назначения, с другой — образотворческого искусства, орнаментальной живописи, что придает им особое социальное значение, характеризует состояние развития художественного интеллекта, уровень самопознания древнего человека, взаимосвязь двух разнородных социальных качеств — музыки и живописи — как выразителей внутренних общественных эмоций, обращенных к внешнему восприятию их в образе и звуке.

Третьим важнейшим аспектом познавательного значения музыкального комплекса из Мезина является “шумящий” составной браслет типа кастаньет. Браслет территориально и функционально входит в группу расписных костей коллективного пользования. Эта первая и редчайшая находка среди памятников палеолита подтверждает распространение танца среди кроманьонцев Восточной Европы.

Танец как вид искусства, в котором отражается вся сложность духовного состояния человека, имитирующего трудовые процессы, передающий тончайшие эмоции, известен, должно быть, с тех же древнейших времен, что и музыка и пение. <...>

Даже в самой примитивной звуковой ритмике содержится символика реальной действительности, тем более понятной и доходчивой, если звуковая тональность сопровождается действием, танцем. Танец, таким образом, неотделим от звука, музыки, он раскрывает ее содержание в зрительных, осязаемых образах. <...>

Мезинское музыкальное собрание костей дает обобщенное представление о трех аспектах изучения идеологии восточноевропейского кроманьонца — музыке, живописи, танцах. <...> Если к предметам, составляющим мезинский музыкальный комплекс, прибавить и иные археологические находки прикладного или votивного назначения из Мезина или других позднепалеолитических поселений: скульптуру, резьбу или гравюру по кости, то интеллектуальный облик восточноевропейского кроманьонца обретет все черты отвечающего своему видовому названию музыка и танец, также как и изобразительное искусство в позднем палеолите, это не начальные фазы проявления духовного

симвографія палеолітичних людей, а умовно передані психологічні або емоціональні символи дійсності. <...>

Сложившаяся в среде кроманьонцев одноголосая мелодичность и применение многотембровой, ударной оркестровки, танец и, вероятно, песня составляют взаимно связанный интеллектуальный комплекс. Это не заря его становления, а определенный этап уже сложившегося искусства. <...>

Бибиков С. Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. — К., 1981. — С. 76 — 97.

4. КУЛЬТУРА ЛЮДНОСТІ УКРАЇНИ В ДОБУ МІДНОГО ВІКУ

Найвизначнішими пам'ятками мідного віку України та Молдови були трипільські, тому їхня періодизація є її періодизацією мідного віку. Нині ці пам'ятки поділяються на три етапи: ранній (А), середній (В, із поділом на два підетапи — I та II) і пізній (С, із поділом на два підетапи — I та II). Відносячи етап СII до епохи бронзи й урахувавши ідею В. Г. Збеновича про зміну періодизації Трипільля, ми вважаємо, що *період етапу А був раннім, а етапи В — СI — пізнім періодом мідного віку.*

На *етапі А* трипільські пам'ятки відомі на території від Карпат до Південного Бугу. Поселення цього етапу, наприклад Гайворон, Сабатинівка II, невеликі за розмірами — 1—1,5 га. На них виявлені заглиблені та наземні будинки двох основних типів — малі (площею до 15—30 м²) і великі (30—50 м²). Тоді з'явилися перші поселення з круговим плануванням (Бернашівка). На *етапі В* трипільці заселили Верхнє Подністров'я та Середнє Подніпров'я, утворивши, очевидно, вже кілька окремих культур. У цей час існували три типи поселень: малі (до 4 га), середні, найпоширеніші (4—8 га) та великі (понад 10 га). Так, поселення Володимирівка займало 60 га. Будинки були наземні, різних розмірів; деякі мали по кілька кімнат. Для поселень цього етапу характерне кругове розташування жител (наприклад, у Володимирівці — п'ятьма колами). Деякі поселення були оточені ровом.

Видеоплатівський університет
ім. Василя Стефаника
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

66 1 143 17

основна заслуга у вивченні яких належить М. М. Шмаглію. На них зводилися великі й малі будинки — наземні та заглиблені. Деякі з них були, можливо, двоповерховими. Частина поселень мала оборонні споруди (Жванецьке), на інших захисну стіну утворювали будинки зовнішнього кола поселень, котрі щільно прилягали один до одного. <...>

<...> Трипільські пам'ятки славляться своїми різноманітними гончарними виробами: мисками, кришками, широкогорлими з опуклими плічками, біноклеподібними та антропоморфними посудинами. На етапі А трипільський посуд було орнаментовано прокресленими лініями, канелюрами та наколами, часто ангобовано, дуже рідко — пофарбовано. На етапі В поширився мальований посуд. Його поверхня лискована та орнаментована позитивно-негативними композиціями, колами, овалами, ромбами (орнамент виконано білою, червоною, чорною фарбою). Посуд етапу СІ нерідко присадкуватий; він орнаментований штампом і “перлинами” та розмальований фарбою. З глини також виготовлялася велика кількість жіночих (значно рідше — чоловічих) статуеток, фігурок тварин. <...>

На трипільських пам'ятках існували *культові місця*. Наприклад, у Сабатинівці ІІ досліджене житло з жертovníком, жіночими статуетками на кріселях (бикоподібних трониках), кріслом для керівника церемонії (жриці?), у Володимирівці — жертovníки в житлах, у Цвиклівцях — укопаний у землю величезний горщик для ритуальних тілоспалень. На поселеннях етапів А та В знайдені рештки умерлих, похованих під житлами або поза ними (в глибоких круглих ямах у межах цих населених пунктів). Найдавніше справжнє трипільське поховання під курганчиком біля Кайнар належить до етапу В. <...>

Ч м и х о в М. О., К р а в ч е н к о Н. М., Ч е р н я к о в І. Т.
Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. — К., 1992. — С. 116–117.

5. ПРО КІММЕРІЙСКУ КУЛЬТУРУ

<...> Кіммерійське мистецтво мало *прикладний характер* — складні орнаменти прикрашали руків'я кинджалів і деталі вузди, наносилися на посуд. Основу декору становили різноманітні геометричні фігури — спіралі, ромби, квад-

рати, що комбінувалися одна з одною в багатьох варіантах. Найкращими зразками кіммерійського геометричного стилю є, мабуть, різьблені кістяні прикраси кінської вузди з кургану поблизу с. Зольне в Криму. До нас дійшли й не дуже численні зразки кіммерійської монументальної скульптури — статуї, що досить умовно зображували воїнів. Вони мали вигляд кам'яних стовпів заввишки близько 1,5 м, на яких рельєфно зображені предмети військового обладунку й деталі одягу — пояси, кинджали, бойові циліндричні молотки та ін. Такі статуї встановлювалися над похованнями знатних кочовиків, як це зафіксовано у кургані біля с. Білоградцев.

Кіммерійська культура складалася й розвивалася в період із X до початку VII ст. до н. е. Її корені, на думку більшості сучасних дослідників, слід шукати у старожитностях зрубних племен Північного Причорномор'я, — їхні нащадки, безумовно, стали однією з головних складових частин кіммерійського народу. Значну роль у формуванні цього народу відіграв і перехід у степи Східної Європи досить великих груп населення з більш східних районів. Ця подія добре простежується за археологічними матеріалами початку кіммерійської доби. Спорідненість кіммерійців з іраномовними зрубниками, а також іранські імена кіммерійських “царів” дають підстави для більш-менш певного твердження про іранську основу кіммерійського етносу.

Життя й еволюція самобутньої культури кіммерійців були перервані на початку VII ст. до н. е. новою хвилею кочовиків зі сходу — скіфів, з якими пов'язаний наступний етап у давній історії нашої країни.

Однак, перш ніж перейти до цих подій, пропонуємо читачеві залишити на короткий час північнопричорноморські степи й подивитися, що відбувалося напередодні скіфської навали на території Українського Лісостепу. <...>

Давня історія України: У 2 кн. / П. П. Толочко, С. Д. Крижицький, В. Ю. Мурзін та ін. — К., 1994. — Кн. 1. — С. 99.

6. КУЛЬТУРА СКІФІВ І САРМАТІВ

<...> Скіфи та сармати зробили величезний внесок у розвиток світової культури. Завдяки їхній близькості до античної цивілізації в писемних джерелах залишилося дуже багато відомостей про духовне життя цих народів. Особливо цікавими перед нами постають скіфи.

І скіфи, й сармати мали розвинуту міфологію. Відомі міфи про походження скіфів, культу божеств (очевидно, зведених до єдиного “державного” пантеону). Греки отожднили ці божества зі своїми: Табіті — з Гестією, Папая — із Зевсом, Апі — з Геєю, Гойтосира — з Аполлоном, Аргімпасу — з Афродітою, Тагимасада — з Посейдоном. На чолі пантеону стояли Табіті (судячи з усього, найважливіша з-поміж скіфських богів), Папай, Апі. В сарматів верховним божеством була, можливо, богиня родючості Астарта, пов’язана з культом Сонця й коня. Іншим їхнім відомим богом був Танаїс.

У зв’язку з величезною роллю війни в житті скіфів і сарматів та наявністю у їхньому суспільстві потужного прошарку воїнів значне місце належало богу війни, символом якого виступав меч. Скіфи споруджували жертovníки з хмизу із прикріпленим нагорі старовинним залізним мечем, а сармати встромляли меч у землю й поклонялися йому. Постійні військові сутички, пошуки шляхів виживання у боротьбі проти ворогів послужили, вочевидь, основною причиною виникнення мистецтва, що одержало назву скіфського (скіфо-сибірського, скіфо-фракійського) й сарматського *звірино́го стилю*. Він полягав у зображенні хижаків, сцен їхньої боротьби, шматування ними здобичі, руху в цілому, в тому числі й кругового. Значна частина таких зображень на предметах із коштовних матеріалів (насамперед із золота), знайдена в найбільших скіфських курганах (Гаймановій, Товстій могилах та інших), може бути пояснена скіфськими міфами. Існує думка, що певна кількість коштовних предметів у звіриному стилі виготовлена скіфськими та сарматськими майстрами. Проте під впливом на скіфську культуру греків із VI ст. до н. е. значення звірино́го стилю зменшується (в сарматів мало місце його своєрідне відродження), поширюються зображення сцен із грецьких міфів. Чи не найкращим доказом цього є чотири однакових обклашки горитів (сагайдаків) із зображеннями сцен із “життя Ахілла”, що походять із різних курганів — Чортотлика, Іллінецького, Мелітопольського, П’ятибратнього.

У скіфів та сарматів збереглася основна частина рис поховального обряду, які утвердилися ще в епоху бронзи: два призначення поховального обряду (одне — для знаті, друге — для простолюду), астральна й космічна символіка, котра забезпечувала потрапляння душ на небо, антропоморфні скульптури тощо. Останнім часом зроблено висновок щодо ритуального характеру пограбувань курганів

скіфів і сарматів ще на стадії їх добудови, оскільки предмети, зібрані з могили, вважалися священними.

Очевидно, найважливіше значення духовної культури скіфів і сарматів полягало в тому, що вона стала своєрідним містком між Азією та Європою, між давниною й сучасністю, зберігши частину рис ранньозалізного віку.

Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т. *Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій.* — К., 1992. — С. 211—212.

7. ГОМЕР ПРО СПОСІБ ЖИТТЯ І РИСИ ХАРАКТЕРУ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО УЗБЕРЕЖЖЯ ЧОРНОГО МОРЯ

Зевс, до ахейців наблизивши Гектора з військом троянців,
При кораблях їх лишив, щоб трудились вони ненастанно
В ратному ділі; а сам одвернув яснозорії очі
В даль, озираючи землю фракіян, тих вершників бистрих,
Мідян, бійців рукопашних, славлених кобилодойців*,
Молокоїдів убогих, над всіх на землі справедливих.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1939. — Т. 1. — С. 7.

8. ГЕРОДОТ ПРО КУЛЬТУРУ, ЗВИЧАЙ, ВІРУВАННЯ Й ПОБУТ СКІФІВ**

♣ **Геродот** (V ст. до н. е.), грецький історик (“батько історії”), був під час своїх подорожей і на північному узбережжі Чорного моря. Залишив у своїй “Історії” (в IV книзі) перші широкі відомості про скіфів.

<... > 46. Бо серед племен у припонтійських краях ми не можемо назвати жодного, що було б відоме своєю мудрістю, і не знаємо нікого, хто б уславився своїм розумом, крім скіфської народності і Анахарсія. Скіфське плем'я дуже розумно винайшло щось, чого нема в інших, вельми важливе для життя людей, наскільки я розумію. Що ж до всього

*Кобилодойці — населення північного узбережжя Чорного моря.

**Текст подано з деякими скороченнями.

іншого, то я їм не заздрю. Це найважливіше, що вони винайшли, а саме, що ніхто з тих, які нападали на них, не врятувався, і ще, коли вони не хочуть, щоб їх знайшли завойовники, скіфів неможливо зустріти. І справді, люди, що не мають ні міст, ні фортець, але кочують, будучи вершниками і лучниками¹, які не займаються землеробством, а скотарством, житла яких на возах, як можуть такі люди бути переможеними, як можна до них наблизитися?

59. Звичаї в них такі. Богів вони шанують лише таких²: найбільш за всіх — Гестію, потім Зевса і Гею, яку вважають за дружину Зевса. Після цих — Аполлона, Афродіту, Уранію і Арея. Цих богів шанують усі скіфи, а ті, що називають їх царськими скіфами, приносять жертви ще й Посейдонові. Скіфською мовою Гестія називається Табіті, Зевс, дуже правильно на мою думку, називається Папай, Гея називається Апі, Аполлон — Ойтосір, Афродіта Уранія — Аргімпа-са, а Посейдон — Тагімасад. Статуй, жертовників і храмів вони за звичаєм не споруджують, за винятком Арея³: для нього вони це роблять.

60. Жертвоприношення всі вони роблять однаково під час усіх свят у такий спосіб⁴. Жертвна тварина стоїть із двома зв'язаними передніми ногами, а жрець стоїть позаду від тварини, тягне за кінець мотузки, перекидаючи тварину, коли та падає. Він звертається до божества, якому приносить жертву, а потім обкручує навколо шиї тварини зашморг, устромляє в нього ціпок, крутить у всі боки і так задушує, не запалюючи вогню, не посипаючи борошном і не роблячи зливань. І коли він вже задушить тварину і обдере шкуру, починає куховарити. <...>

61. Оскільки в скіфській землі не вистачає дров, то тамтешні мешканці вигадали ось що, щоб варити м'ясо. Коли вони остаточно обдеруть шкуру тварини, знімуть м'ясо з кісток, потім, якщо вони мають казани⁵, а тамтешні казани дуже нагадують лесбоські кратери, лише вони далеко більші за них, кидають в них м'ясо і після цього розпалюють під казаном кістки жертовних тварин і варять м'ясо. Але коли вони не мають казанів, то закладають усе м'ясо в шлунки тварин, наливають туди води і під шлунками запалюють кістки. Вони горять дуже добре, а в шлунках уміщується все м'ясо без кісток. І в такий спосіб сам бугай варить своє м'ясо, а також і всі інші тварини кожна варить своє м'ясо. Коли звариться м'ясо, тоді той, що приносить жертву, як присвяту богові, кидає перед собою якусь частину м'яса і тельбухи. Приносять вони в жертву й інших тварин і переважно коней⁶.

62. Отже, так приносять вони жертви всім богам і всяких таких тварин, але Ареєві вони приносять жертви в інший спосіб. В центрі області⁷ кожного народу існує священна споруда для Арея, яку вони роблять ось як: накладають п'язанки хмизу завдовжки і завширшки до трьох стадій, але не дуже високі. На них влаштовують чотирикутну площадку, три сторони якої стрімчасті, а на четверту можна зійти. Щороку вони накладають на цю споруду сто п'ятдесят возів хмизу⁸, бо через непогоду вона постійно осідає. В таку купу хмизу кожен народ встромляє старий залізний меч, який є символом Арея. Цьому мечу вони щороку приносять у жертву овець та коней, крім тих жертв, що вони їх приносять іншим богам. А йому вони приносять ще таку жертву. Із кожної сотні ворогів, узятих у полон живими, вони вибирають одного і приносять його в жертву, але не так, як овець. Спершу вони ллють вино на голови, а потім ріжуть людей над посудиною і відносять кров на вершину тієї купи хмизу і обливають кров'ю меч. Туди наверх вони відносять кров, а внизу біля священної споруди роблять таке. В усіх зарізаних людей вони відрубують разом із плечем правицю і кидають відрубане в повітря і, закінчивши всі обряди, відходять. А рука, куди впаде, там і лежить, а окремо від неї труп зарізаної людини.

63. Отакі в них бувають жертвоприношення, але свиней вони не приносять у жертву і навіть не розводять їх у своїй країні.

64. Щодо їхніх звичаїв на війні, то встановлено таке: першого ворога, якого вб'є скіф, він п'є його кров, а скількох інших він ще вб'є в битві, то приносить до царя їхні відтяти голови. За кожну голову йому дозволяється одержати щось із трофеїв, а якщо не принесе голови, це йому не дозволяється. Ось як скіф здирає шкіру з голови ворога: він надрізує шкіру навколо голови там, де вуха, бере голову, трусить її, щоб відокремити від черепа, потім бере бичаче ребро і розгладжує шкіру. Після цього він використовує її як рушник і для вуздечки коня, на якому він їздить, вішає її і пишається нею. Бо той, у кого більше таких рушників, уважається за найвідважнішого воїна. Багато хто з них із шкіри ворогів шиють собі плащі і носять їх як шкіряний одяг. Багато із них із шкіри мертвих ворогів, здертої з правиці з нігтями, роблять собі чохла для сагайдаків. Адже людська шкіра досить щільна і блискуча і, мабуть, від усіх інших вирізняється своїм блиском і білим кольором. Багато хто здирає шкіру з усієї людини,

натягає її на дерев'яну раму і возить її з собою, гарцюючи на коні.

65. Отже, такі в них встановлено звичаї. А з головами не всіх ворогів, але з найненависніших, вони роблять таке. Кожен із них, відпилявши усе, що нижче від бровей, очищує череп. І якщо цей скіф бідняк, він лише обтягує ззовні череп сирицевою бичачою шкірою і використовує його як чашу, а якщо він багатий, то він також іззовні обтягує шкірою, а зсередини позолочує його і використовує як чашу для вина. Роблять вони так і з черепами своїх родичів, коли вони посваряться між собою і хтось із них на суді в царя візьме гору над іншим. Коли приходять гості, яких шанують господарі, то їм підносять ці черепи і кажуть, що хоча ті були їхніми родичами, але їм довелося з ними воювати і господар вийшов із війни переможцем. Така перемога вважається в них за подвиг.

66. Один раз на рік кожен правитель області, змішавши вино з водою в кратері, дає пити тим скіфам, які повбивали ворогів, а ті, хто цього не зробили, не п'ють цього вина, але, присоромлені, сидять осторонь: бо для скіфів це найбільша ганьба. А ті, які повбивали дуже багато ворогів, тримають аж два келихи і з обох п'ють.

67. У Скіфії є багато ворожбитів, які ворожать із горстками лозин⁹, а саме: приносять їх дуже багато, розкладають на землі, розв'язують ці горстки і, поклавши кожен окремо, пророкують і, продовжуючи пророкування, знову збирають їх по одній і складають до купи. Такий спосіб ворожити успадковано ними від предків. А енареї, андрогіні¹⁰, твердять, що мистецтву ворожби їх навчила Афродіта. Вони ворожать із липовою корою. Спершу розрізують її на три смуги, а потім накручують їх на пальці, розкручують і так ворожать.

68. Коли захворює скіфський цар, він кличе до себе троїх ворожбитів із найбільш ушавлених, і вони ворожать так, як я сказав. І після того роблять переважно такий висновок, ніби такий чи такий порушив клятву, яку виголосив біля царського вогнища, і називають когось із громадян. У скіфів існує звичай присягатися біля царського вогнища, якщо йдеться про дуже важливу присягу. І одразу хапають названого і відводять туди, де скажуть, що він порушив свою клятву, і ворожба ясно показує, що він, заприсягавшись біля царського вогнища, порушив присягу і через це захворів цар. Проте він уперто заперечує, що порушив присягу, і категорично протестує. Отже, коли він заперечує,

цар запрошує інших ворожбитів. І коли й вони, подивившись на свої прутики, визнають його за порушника клятви, тоді йому негайно відрубують голову, а його майно за жеребом розподілюють перші ворожбити. Проте, якщо ворожбити, що прийшли потім, виправдовують його, приходять ще й інші ворожбити. Отже, коли більшість із них визнають його невинуватим, тоді виноситься рішення вбити тих перших ворожбитів.

69. Ось в який спосіб їх умертвляють. Наповнюють віз купою хмизу і запрягають у нього биків. Потім зв'язують ворожбитам руки за спиною, затикають їм роти і засовують їх у хмиз, підпалюють його і женуть биків, налякавши їх. Звичайно, багато биків згорають разом із ворожбитами, але багато врятовується, хоч і підпалені, коли згорає дишель, до якого їх запряжено. У такий описаний мною спосіб спляють ворожбитів і з інших причин, називаючи їх лжепророками. Кого засудить на смерть цар, то і їх дітей не щадить, синів убиває, а дочок залишає живими.

70. Коли скіфи складають угоди з клятвами, то роблять це в такий спосіб: наливають у великий глиняний глек вина і змішують його з кров'ю із стегон обох, що складають угоду. Так роблять вони, злегка надрізуючи тіло вістрям або дряпаючи ножем. Потім занурюють у глек меч, стрілу, сокиру і дротик і, зробивши це, кажуть багато молитов і нарешті п'ють із глека і ті, що складають угоду, і найзнатніші з тих, що їх супроводжують.

71. Могили їхніх царів розташовано в місцевості Геррів, в тому місці, до якого Борісфен судноплавний, пливучи від моря. Там, коли помирає їхній цар¹¹, вони викопують у землі велику чотирикутну яму, беруть уже підготовленого померлого, вкривають його тіло воском (перед тим очищують від нутрощів його черево), наповнюють його перетертим купрієм¹²; кмином, насінням селери, кропом, потім зашивають черево, кладуть покійника на віз і перевозять його до іншого племені¹³. Ті, до яких привозять померлого, роблять те саме, що й царські скіфи: відрізують кінчик вуха, стрижуть на голові волосся, дряпають в різних місцях рамено, вкривають синцями лоб і ніс і проколюють стрілою ліву руку. Звідти на возі труп царя перевозять ще далі до підвладного їм племені, а ті, до яких його перед тим привозили, супроводжують його. І коли так вони об'їздять із покійником усі племена, вони прибувають у країну Геррів, яка є областю останнього підвладного їм племені і місцем поховання царів. Потім, помістивши покійника на підстил-

ку в могильному склепі, встромлюють у землю з усіх боків від покійника списи, а над ними кладуть деревини і вкривають його очеретяними матами. В просторому приміщенні склепу ховають одну з його наложниць, яку перед тим задушили, його чашника і куховара, конюха, особистого слугу, вісника і його коней, а також певну частину його речей і так само золоті чаші (срібла та міді вони зовсім не використовують). Коли вони все це зроблять, то насипають землю і споруджують великий курган, намагаючись зробити його найвищим.

72. Коли минає рік, вони влаштовують нове святкування. Вибирають найкращих слуг із тих, що залишилися (всі вони скіфи з народження, бо ті, що служать цареві, він їх сам обирає собі, а рабів він собі не купує), отже, з цих слуг п'ятдесят вони задушують і до того ще п'ятдесят коней із найкращих. У них виймають шлунок, очищують його всередині, наповнюють соломкою і зашивають. Ставлять на дві деревини половину колеса внутрішньою стороною доверху, а іншу половину кладуть на інші дві деревини. І таких деревин вони встромлюють у землю багато. Потім пропускають крізь тіло коня товсту жердину аж до шиї і підіймають коня на колеса так, щоб передні колеса підтримували плечі коней, а задні біля стегон підтримували черево. Обидві ноги звисають, не досягаючи землі. На коней нав'язують віжки та вуздечки, тягнуть наперед і прив'язують до колів.

Після того тих п'ятдесят задушених юнаків, про яких я казав, саджають кожного на коня в такий спосіб: кожному покійникові вздовж хребта встромлюють пряму жердину аж до шиї. Внизу частина цієї жердини стирчить, і її вставляють у дірку в жердині, якою простромили коня. Цих вершників розміщують навколо кургану і йдуть геть.

73. Так вони ховають своїх царів, а інших скіфів, коли ті помирають, найближчі родичі кладуть на вози і перевозять їх до домів приятелів. І кожен із них приймає їх і частує всіх, хто супроводжує померлого, водночас підносячи йому всі ті страви, якими частує і живих. Отак сорок днів возять незнатних людей, а вже потім їх ховають. Після похорону скіфи очищуються. Спершу вони змазують голову якоюсь мастю, змивають її, а після того очищують і все тіло: ставлять три жердини, нахилиючи одну до одної і обгортають їх товстою вовняною тканиною, закривають нею все навколо, ставлять усередину такого намету з жердин і тканини посудину, а в неї кидають розпечені камені.

74. В їхній країні добре ростуть коноплі, схожі на льон, хоч не дуже товсті й високі. Порівняно до льону ці коноплі кращі, їх сіють, але вони і самі виростають. Із них фракійці шиють собі одяги, зовсім схожі на льняні. І той, хто не має досвіду, не зможе розрізнити, чи ці одяги з льону, чи з конопель. А той, хто ніколи в своєму житті не бачив конопляну тканину, повірить, що одяг зроблено з льону.

75. Отже, насіння цих конопель беруть скіфи, потім залізають під вовняні тканини і сиплять насіння на розпечене каміння, і насіння, падаючи на каміння, горить, димить і дає пару таку густу, що подібної до неї не буває в жодній еллінській паровій лазні. І скіфи, задоволені паровою лазнею, кричать, радіючи. Отака в них лазня, бо вони, звичайно, зовсім не миють свого тіла водою. Їхні жінки змочують шерехатий камінь і на ньому розтирають кипарисову деревину, також кедрову деревину та ладан і потім цією густою рідиною змазують усе тіло та обличчя. І від цього вони, поперше, приємно пахнуть, а по-друге, коли вони потім знімають шар цієї масті, їхня шкіра стає чистою і блискучою.
<...>

Примітки

¹Кінні лучники не зустрічаються на грецьких вазах, де є зображення скіфських воїнів або озброєних скіфів.

²Геродот називає сімох скіфських богів, яких він ототожнював із грецькими богами так, як у другій книзі єгипетських богів, а саме: Табіті — Гестія, Папай — Зевс, Апа — Гея, Гойтосір — Аполлон, Аргім-паса — Афродіта Уранія, Тагімасад — Посейдон (у царських скіфів). Ім'я скіфського бога війни в нього не називається, а скіфський Геракл, імовірно, називається Таритаєм, родоначальником скіфів.

³Арей — скіфський бог війни.

⁴Зміст цього обряду жертвоприношення такий, що жертвна тварина нібито вклоняється перед божеством, а кров її не проливається на землю.

⁵Скіфські казани виявляються археологами в багатьох похованнях (таких, як Чортомлик, Солоха та ін.). Мідяні казани в скіфів, як і в кельтів, мали крім практичного культове значення.

⁶Жертвоприношення коней характерне для Індо-Іранського циклу.

⁷Геродот гадав, що Скіфія була поділена на адміністративні округи (номи), і начальником кожного округу був "номарх". Такий поділ міг би мати військове і релігійне значення.

⁸Використання оберемків хмизу для спорудження великих курганів навряд чи можна узгодити з відсутністю лісів у скіфській землі.

⁹Ворожба з використанням прутиків була також у інших народів, наприклад у кельтів та германців (гр. рабдоскопія).

¹⁰Так Геродот називає скіфів — енареями (андрогінами), які липу вважали, як і греки, священним деревом богині Афродіти.

¹¹Археологічні дані підтверджують повідомлення Геродота про скарби царських курганів та про поховальні обряди скіфів.

¹²Тут назва якоїсь ароматичної трави, можливо, бугили.

¹³Такі поховальні обряди були й у східних слов'ян до їхньої християнізації, за повідомленнями арабських мандрівників (Ібн-Фадлан).

Геродот. *Історія: В 9 кн.* —
Кн. 4. — С. 191, 193–197.

9. ГЕРОДОТ ПРО ЗАХИСТ СКІФАМИ СВОЄЇ КУЛЬТУРИ ВІД ЧУЖОЗЕМНИХ ВПЛИВІВ*

<...> 76. Вони всіляко уникають запозичати іноземні звичаї жодного народу, і зокрема еллінські звичаї, як це доводять випадки з Анахарсієм¹ і потім із Скілом. Анахарсій об'їздив колись більшу частину світу. Під час своїх подорожей він набрався багату мудрості, а потім повернувся до своєї країни, до Скіфії. Пропливши кораблем через Геллеспонт, він приплив до Кізіка², і, побачивши, як кізікенці святкують величне свято на честь Матері богів³, Анахарсій дав урочисту обітницю Матері богів, якщо він повернеться живий і здоровий на свою батьківщину, принести жертву, так само, як він бачив у кізікенців, і що він улаштує всенічне святкування. Коли він прибув у Скіфію, то заглибився в так звану Гілею (ця країна розташована поблизу Ахіллесового шляху⁴, і вся вона заросла різноманітними деревами). Отже, туди заглибився Анахарсій і почав справляти свято з усіма обрядами на честь богині, тримаючи в руках тимпан і нависивши на себе священні зображення. Коли він справляв ці обряди, його побачив один скіф і повідомив про це царя Савлія. Прибув туди і сам цар і ледве побачив Анахарсія, що справляв там обряди, вистрілив у нього з лука і вбив його. І тепер, коли хтось питає скіфів про Анахарсія, вони твердять, що не знають його, саме через те, що він відвідав Елладу і справляв іноземні обряди. Проте мені розповів Тімн, представник Аріпейта, що Анахарсій із боку батька був дядьком Ідантірса, скіфського царя, і сином Гнура, внука Спаргапейта і сина Ліка. Якщо таке було походження Анахарсія, то його вбив його брат, бо Ідантірс був сином Савлія, а Савлій був тим, хто вбив Анахарсія.

77. Незважаючи на це, я чув також і ще інший переказ від пелопоннесців, ніби скіфський цар послав Анахарсія в

* Текст подано з деякими скороченнями.

Елладу, щоб він там навчався, і що скоро той повернувся, він розповів тому, хто його послав, що всі елліни стараються придбати всілякі знання, за винятком лакедемонців, але лише вони здатні розумно розмовляти. Але такий переказ даремно вигадали самі елліни. Справді, та людина загинула такою смертю, як я розповів вище. Отже, він загинув через те, що хотів завести іноземні звичаї, і через те, що спілкувався з еллінами.

78. Багато, навіть дуже багато років після того таке саме сталося з Скілом, сином Аріапейта. Отже, в Аріапейта, царя скіфів, серед інших його дітей, народився Скіл. Він народився від матері істріянки⁵, а не від тамтешньої жінки, і його мати навчила його еллінської мови та еллінської грамоти. Згодом, за деякий час Аріапейта підступно вбив Спаргапейт, цар агатірсів⁶, і Скіл одержав царську владу і разом із нею і жінку свого батька, яку звали Опойя. Ця Опойя була скіф'янкою, і від неї народився Орік, син Аріапейта. Скілові, хоч він і був царем скіфів, не подобався скіфський спосіб життя, і зокрема порівняно з еллінськими звичаями, які він засвоїв унаслідок свого виховання, і ось що він зробив. Щоразу коли він приводив скіфське військо до міста борісфенітів (а ці борісфеніти кажуть, що вони мілетяни), отже, щоразу, коли він приходив до них, Скіл залишав своє військо в передмісті, а сам заходив у місто і наказував зачинити брами, знімав із себе скіфський одяг⁷ і надягав еллінський і в ньому походжав на агорі без почту і без списоносців і без усіх інших супутників (а брами охороняли, щоб його не побачив ніхто з скіфів у цьому одязі), і в усьому іншому він наслідував еллінський спосіб життя і приносив жертви богам за еллінськими звичаями. Він залишався в місті протягом одного місяця або й більше, а потім надягав скіфський одяг і відходив. Так він робив звичайно багато разів і навіть побудував собі палац у місті борісфенітів і помістив у ньому тамтешню жінку.

79. Оскільки судилося йому спіткати нещастя, то сталося це з ним із такого приводу. Він побажав бути присвяченим у містерії Вакхічного Діоніса. Але саме на той час, коли він зібрався бути присвяченим, сталося жахливе явище. У Скіла був у місті борісфенітів великий і розкішний палац із великим подвір'ям, про який я казав уже трохи вище, навколо якого були розставлені мармурові сфінкси і грифи. В цей палац бог жбурнув блискавку. Весь цей палац згорів, але, незважаючи на це, Скіл продовжував святкувати. Скіфи ганяють еллінів за те, що елліни справляють

вакхічні містерії, і це тому, що, як вони кажуть, не можна собі уявити, ніби існує божество, яке б робило людей божевільними. Коли закінчилося присвячення Скіла в містерії Діоніса, якийсь борісфеніт потай пройшов до скіфів і сказав їм: “Отже, ви, скіфи, смієтесь із нас за те, що ми впадаємо у вакхічну несамовитість і в нас уходить бог. Ну, а тепер бог увійшов у вашого царя і він охоплений вакхічною несамовитістю, і бог зробив його божевільним. Якщо ви мені не вірите, ідіть зі мною, і я вам це покажу”. За ним пішли начальники скіфів і борісфеніт потай привів їх на башту і там сховав їх. І коли там проходив Скіл із своїм почтом і скіфи побачили, як він справляє вакхічні містерії, то, вважаючи це за найбільшу ганьбу, зійшовши з башти, повідомили про те, що побачили, все скіфське військо.

80. І коли після того Скіл повернувся до свого житла, скіфи призначили своїм проводирем його брата, Октамасада, народженого від дочки Тірас⁸, і підняли повстання проти Скіла. А він, довідавшись про те, що сталося, і про причину цієї події, втік до Фракії. Про це почув Октамасад і вирушив у похід із військом проти Фракії. Проте, коли він прибув на берег Істру, він зустрів там фракійське військо, готове до бою, але Сіталк послав посланців до Октамасада сказати йому: “Чи є потреба битися нам одному з одним? Ти син моєї сестри, і в тебе перебуває мій брат. Видай його мені, а я видам тобі твого брата, Скіла. Так і ти не наражатимешся на небезпеку із своїм військом і я не наражатимусь на небезпеку”. Це сказав йому Сіталк через свого вісника. Бо і справді один із братів Сіталка знайшов притулок в Октамасада. Октамасад прийняв цю пропозицію і видав Сіталкові свого дядька з боку матері, а сам узяв собі свого брата Скіла. Так і Сіталк узяв свого брата і пішов, а Октамасад там-таки відрубав голову Скілові. Отак обороняють свої звичаї скіфи і таку кару накладають на тих, хто хоче запозичити іноземні звичаї.

Примітки

¹*Анахарсіс* — брат скіфського царя. Про нього згадують й інші грецькі автори.

²*Кізік* — грецька колонія на південному березі Мармурового моря.

³*Матір богів* — Кібелу — шанували в Малій Азії; це богиня життєдайних сил природи. Культ її мав оргіастичний характер.

⁴*Перешийок Ахіллового Бігу* — перешийок Тендерівської коси (тепер розмитий), на схід від гирла Дніпра.

⁵Тобто громадянки м. Істра.

⁶*Агатірси* — сарматське плем'я.

¹Юособливостями скіфського одягу були гостроверхі шапки та довгі вузькі штани (анаксіриди).

"Гірас був батьком Сіталка, який установив владу племені одрісів у Фракії.

Геродот. *Історія: В 9 кн. — Кн. 4. — С. 196–199.*

10. ГІППОКРАТ ПРО КУЛЬТУРУ, СПОСІБ ЖИТТЯ І ЗВИЧАЇ СКІФІВ (V ст. до н. е.)

❖ *Гіппократ* (V — IV ст. до н. е.), медик, основоположник наукової медицини, жив у Стародавній Греції. Цей уривок узято з його твору "Про повітря, воду й місцевості". Даних, чи був Гіппократ сам у Скіфії чи ні, ми не маємо, хоч відомо, що він багато мандрував світом.

В Європі є скіфський народ, що живе тепер навколо озера Меотиди і відрізняється від інших народів. Назва його савромати. Їх жінки їздять верхи, стріляють з луків і кидають дротики, сидючи на конях, і б'ються з ворогами, поки вони дівчата; а заміж вони не йдуть, поки не заб'ють трьох ворогів, і оселяються жити з чоловіками не раніш, як принесуть звичайні жертви. Та, що вийде заміж, перестає їздити верхи, поки не прийде потреба поголовно виступати в похід. У них немає правих грудей, бо ще в ранньому дитинстві матері їх, розпікши приготований саме з цією метою мідний інструмент, прикладають його до правої груді і випалюють так, що вона втрачає здатність рости, і вся сила і достаток соків переходять у праве плече і руку.

Щодо зовнішнього вигляду інших скіфів, саме схожості їх між собою і несхожості з іншими народами, можна сказати те саме, що й про єгиптян, виключаючи те, що в других це зумовлюється спекою, а в перших холодом. Так звана "Скіфська пустиня" являє собою рівнину, багату на траву, але позбавлену дерев і помірно зрошену: по ній течуть великі ріки, які відводять воду з степів. Ось тут і живуть скіфи: звуться вони кочовниками, бо в них немає хат, а живуть вони в кібітках, з яких найменші бувають чотириколісні, а інші шестиколісні; вони кругом закриті повстю і зроблені подібно до домів: одні з двома, інші з трьома відділами; вони непроникні ні для води (дошової), ні для снігу, ні для вітрів. У ці вози запрягають по дві і по три пари безрогих волів, роги в яких не ростуть від холоду. В таких кібітках перебувають жінки, а чоловіки їздять верхи на

конях; за ними йдуть їхні стада овець і корів і табуни коней. На одному місці вони залишаються стільки часу, поки вистачає трави для стад, а коли її не вистачить, переходять в іншу місцевість. Самі вони їдять варене м'ясо, п'ють кобиляче молоко і їдять "іпаку" (це сир з кобилячого молока). Такий спосіб життя і звичаї скіфів.<...>

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1939. — Т. 1. — С. 14.

11. СТРАБОН ПРО КУЛЬТУРУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУ СКІФІВ

☞ **Страбон** (близько 63 р. до н. е. — 23 р. н. е.), грек, автор праці "Географія", з якої (кн. VII) ми й подаємо уривок. Думка Страбона відбиває погляди греків про глибоку давність поселень скіфів у Північному Причорномор'ї. Цікаво, що і цей мандрівник, описуючи побут скіфів, згадує про багато які особливості його, властиві первіснообщинному ладові.

<...> Кажуть, що Гомер, через незнання, не згадує про скіфів.<...> Але ще й тепер за ними живуть в кибитках так звані номади, які займаються скотарством і годуються молоком, сиром і здебільшого кумисом. Вони не складають грошей, не знають торгівлі, вміють тільки міняти один товар на інший.<...>

Немає, далі, нічого дивного і в тому, що Гомер, бачачи нашу пристрасть до збагачення і всілякі несправедливості через наші зобов'язання, назвав найчеснішим і найдоблеснішим такий народ, який зовсім не має діла ні з договорами, ні з нагромадженням грошей, але має все спільне, крім мечів і чаш до пиття. Адже у них насамперед навіть жінки спільні і діти.<...> І Есхіл явно погоджується з нашим поетом, кажучи про скіфів, що вони "і кумису любителі і справедливії скіфи".

Така ж думка про них існує у еллінів і тепер. Дійсно ми їх вважаємо дуже простодушними, зовсім не лукавими, значно скромнішими, ніж ми самі, і більш незалежними.<...>

Хрестоматія з історії стародавнього світу: У 2 т. / За ред. В. В. Струве — К., 1954. — Т. I. — С. 291—292.

12. КЛЯТВА ХЕРСОНЕСЦІВ

Напис на мармуровій плиті належить до кінця IV — початку III ст. до н. е.; містить у собі клятву, яку давали всі херсонеські громадяни.

Можливо, вона була викликана якимись невідомими нам внутрішніми потрясіннями, можливо, невдалою спробою повалення рабовласницької демократії, на що натякає зміст присяги. Такі присяги збереглися і від інших грецьких міст. З іншої, менш переконливої, точки зору присяга херсонесців — це звичайна клятва, яку повинні були давати грецькі юнаки, коли ставали повнолітніми. Клятва містить ряд цінних відомостей про економічне, культурне і політичне становище Херсонеса. Зокрема, напис характеризує Херсонес як важливий центр експортної транзитної торгівлі кримським хлібом з балканською Грецією, чим пояснюється настійне прагнення виробників хліба — кримських скіфів — оволодіти цим містом в II ст. до н. е., що відбилося в ряді джерел.

Клянусь Зевсом, Землею, Сонцем, Дівою, богами і богинями олімпійськими, героями, що володіють містом, землею та укріпленням херсонесців: я буду односторонній у відношенні благоденства і свободи міста і громадян і не віддам ні Херсонеса, ні Керкінітіди, ні Прекрасної гавані, ні інших укріплень, ні інших земель, якими херсонесці управляють або управляли, нічого нікому, ні еллінові, ні варварові, а буду оберігати [все це] для херсонеського народу; я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього бажаному зрадити або порушити і не приховаю цього разом [з ним]; але доведу до відома міських деміургів*; я буду ворогом зловмисникові і зрадникові або тому, хто схиляє до відпадиння Херсонеса, або Керкінітіду, або Прекрасну гавань, або укріплення і область херсонесців: я служитиму народові як деміург і член ради якомога краще і справедливіше для міста і громадян; я охоронятиму для народу "састер"*** і не буду розголошувати нічого з таємного ні еллінові, ні варварові, що може завдати шкоди місту; я не дам і не візьму дару на шкоду місту і громадянам; я не буду замишляти ніякого несправедливого діла проти когось з громадян, що не відпали [від міста], і нікому, хто замишляє подібне діло, не дозволю цього, а доведу до відома і на суді подам голос

* Деміурги — вищі урядові особи.

** "Састер" — незрозуміле слово, яке витлумачують по-різному, а саме: рятівник, конституція тощо. С. А. Жебелєв у спеціальному дослідженні про присягу херсонесців висловив думку, що це еллінізована назва статуї (кумира) богині Діви — таврського божества, яке шанували херсонесці.

по закону; я не укладатиму змови проти херсонеської общини, ні проти когось із громадян, хто не оголошений ворогом народу; коли я вступив з ким-небудь у змову або зв'язаний якою-небудь клятвою по обіту, то в разі порушення [мною зобов'язань] нехай мені і моїм [близьким] буде краще, а в разі додержання — навпаки; і коли я довідаюсь про яку-небудь змову, що вже є або зароджується, я доведу про це до відома деміургів, хліб, що звозять з рівнини, я не буду ні продавати, ні вивозити з рівнини в якесь інше місце, а тільки в Херсонес. Зевс, і Земля, і Сонце, і Діва, і боги олімпійські! Якщо я виконаю все це, хай буде благо мені самому, і роду, і моїм [близьким], якщо не виконаю, хай буде лихе і мені самому, і роду, і моїм [близьким] і нехай ні земля, ні море не приносять мені плода, нехай жінки не...*

Хрестоматія з історії стародавнього світу: У 2т. / За ред. В. В. Струве. — К., 1954. — Т. II. — С. 310—311.

13. МИКОЛАЙ ДАМАСЬКИЙ ПРО СПОСІБ ЖИТТЯ ТА ЗВИЧАЇ СКІФІВ (I ст. до н. е.)

§ *Миколай Дамаський* (народ близько 64 р. до н. е.), філософ-перипатетик, автор численних праць. Наведені місця взяті з його твору “Збирання уривків” і подають дані про скіфів.

Молокоїди, скіфський народ, не мають будинків, як і величезна більшість скіфів, і живляться тільки кобилячим молоком, яке, роблячи з нього сири, їдять і п'ють, і через це з ними дуже важко боротись, бо вони скрізь мають з собою їжу. Вони і Дарія примусили тікати. Вони також дуже справедливі, маючи спільне майно і жінок, так що старших від себе вважають батьками, молодших — синами, а однолітків — братами. З них був і Анахарсід, визнаний одним із семи мудреців, який прибув в Елладу, щоб вивчити еллінські звичаї.

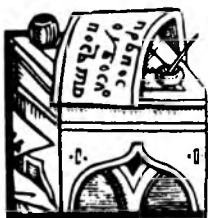
Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1939. — Т. I. — С. 15.

---

*Закінчення не збереглося.

Культура Київської Русі

/IX—середина XIV ст./

РОЗДІЛ II

Пропоновані в розділі джерела характеризують Київську Русь як одну з великих, могутніх, економічно і культурно розвинених і шанованих країн середньовічної Європи. Межі її території сягали від Балтики і Льодовитого океану до Чорного (Руського) моря і від Волги до Карпат. Знаходячись у центрі торгових шляхів, Київська Русь була контактною зоною між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією і Скандинавією.

Утворення Київської Русі мало велике історичне та культурне значення як для слов'янських, так і неслов'янських народів. Її економічні та культурні досягнення ставали надбанням латишів, естів, весі, мері, мордви, муроми, тюркських народів, які частково етнічно і політично консолідувались у складі Київської Русі.

Культура Київської Русі посідала значне місце в культурогенезному калейдоскопі Європи й активно впливала на процеси розвитку європейської і світової культури. З князями Київської Русі підтримували політичні, економічні, культурні та родинні зв'язки правителі Візантії, Франції, Німеччини, Швеції, Данії, Польщі. Краще зрозуміти ці та інші сторінки історії української культури дають змогу пропоновані джерела [14–18, 22]. Великим поштовхом у розвитку української культури в добу Київської Русі було запровадження християнства у 988 р. [19–21].

Цікаві відомості про культуру Київської Русі, турботу київських князів про її розвиток подає “Літопис руський” — одне з головних першоджерел історії Київської Русі взагалі та історії української культури зокрема від незапам'ятних часів і до кінця XIII ст. [23–30]. “Літопис руський” складається з “Повісті временних літ”, Київського літопису й Галицько-Волинського літопису. Він писався 300 років. Авторами його були дванадцять поколінь. Це першоджерело відомостей про тисячі й тисячі подій, історій, людей, їх діяльність, закони суспільного життя, культурогенез тощо. Воно невичерпне як саме життя, про яке розповідає, тому в цьому розділі так широко подані матеріали з “Літопису руського”.

Культурна діяльність — це діяльність людська, і вона характеризується передусім доцільністю, яка знаходить своє відображення передусім в літературі й усній народній твор-

чості. Ці складові української культури в добу Київської Русі набули значного розквіту. Про їх зміст, характер, особливність та емоційно-психологічну спрямованість свідчать джерела [31 – 36].

14. “ПОВІСТЬ ВРЕМЕННИХ ЛІТ” ПРО КУЛЬТУРУ Й ЗВИЧАЇ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

<...> Поляни, що жили особно, як ото ми сказали, були з роду слов'янського і назвалися полянами, а деревляни теж [пішли] від слов'ян і назвалися древлянами. Радимичі ж вятичі [походять] од ляхів. Бо було в ляхів два брати — [один] Радим, а [другий] Вятко. І, прийшовши, сіли вони: Радим на ріці Сожі, од якого й прозвалися радимичі, а Вятко сів своїм родом по Оці; од нього прозвалися вятичі. І жили в мирі поляни, і деревляни, і сіверяни, і радимичі, і вятичі, і хорвати. Дуліби тоді жили по Бугу, де нині волиняни, а уличі [й] тиверці сиділи по [другому] Бугу і по Дніпру; сиділи вони також поблизу Дунаю. І було множество їх, бо сиділи вони по Бугові й по Дніпру аж до моря, і єсть городи їх і до сьогодні. Через те називали їх греки “Велика Скіфія”.

[Усі племена] мали ж свої обичаї, і закони предків своїх, і заповіти, кожне — свій норів. Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили [її] ввечері; а на завтра приносили [для її родини те], що за неї дадуть. А древляни жили подібно до звірів, жили по-скотськи: і вбивали вони один одного, [і] їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамслів'я [було] в них перед батьками і перед невістками. І весіль не бувало в них, а ігрища межі селами. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, — з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони. А коли хто вмирав — чинили вони тризну над ним, а потім розводили великий вогонь і, поклавши на вогонь мерця, спалювали [його]. А після цього, зібравши кості, вкладали [їх] у невеликий посуд і ставили на придорожньому стовпі, як [це] роблять вятичі

И нині. Сей же обичай держали і кривичі, й інші погани, не відаючи закону божого, бо творили вони самі собі закон. <...>

Літопис руський. — К., 1989. — С. 7—10.

15. ПРО ВИТОКИ СЛОВ'ЯНО-РУСЬКОЇ ПИСЕМНОЇ КУЛЬТУРИ

<...> Згадки про “писмена” слов'ян та русів є в різних джерелах. Поява писемності — важливий рубіж у розвитку культури кожного народу. *Культура Київської Русі виникла на ґрунті народної культури східних слов'ян, але разом з тим це була культура нової формації — середньовічного феодального суспільства, яка формувалась відповідно до політичних, релігійних, художніх і правових поглядів і потреб соціальної верхівки.* Безперечно, нові суспільні норми і вимоги стали важливим чинником, що сприяв прогресу всієї культури. *До нових явищ слід віднести і розвиток писемної культури, завдяки якій давньоруська література, суспільна думка, літописання досягли світового рівня.*

Більшість творів давньоруської писемності, що дійшли до нашого часу, датуються XI—XII ст. Разом з тим є різні свідчення про існування писемності і в більш ранній період.

Питання про час виникнення та витоки слов'яно-руської писемності ще й досі залишається дискусійним у нашій науці. Невідомо, що уявляло собою первісне письмо слов'ян, не з'ясовано також походження двох найдавніших азбук — кирилиці та глаголиці. <...> Найбільш вірогідним є припущення, що кирилиця виникла з більш раннього “прото-кирилівського” письма.

Створення (або ж удосконалення) кирилівського алфавіту пов'язане з діяльністю в Моравії в 60-х роках IX ст. братів-просвітителів Костянтина (Кирила) та Мефодія, про що йдеться в житіях Кирила та Мефодія (кінець IX ст.) та переказі про “писмена” Чорноризця Храбра (кінець IX — початок X ст.). За даними цих джерел, Кирило, який одержав добру освіту, знав, крім слов'янської, ще кілька мов, під час своїх подорожей певний час проживав серед східних слов'ян. Направлений патріархом Фотієм як місіонер до Моравії вести проповіді слов'янською мовою, він розробив якусь слов'янську абетку і, використовуючи її, переклав на слов'янську мову основні християнські книги для богослу-

жіння. Звідси й походить назва одного із видів письма, що поширилося у слов'ян, — кирилиця.

Чорноризець Храбр згадує про наявність у слов'ян “свого” письма. Але це були “черти” і “рези”. Тому питання щодо використання “протокирилівського” письма ця згадка не пояснює. *Джерелом для цього можуть слугувати, в першу чергу, епіграфічні написи на археологічних пам'ятках, про що мова йтиме далі.*

Глаголицю виводять з якогось більш давнього письма, можливо, хазарського (при певному впливі візантійського алфавіту). *Певний час ці два алфавіти існували паралельно на всій території розселення слов'ян.* Але згодом на східних та західних слов'янських землях залишається у вжитку лише кирилиця, глаголиця ж зберігається як основний алфавіт лише на південно-західних слов'янських землях, де вона використовувалась до XIII ст. Ранні пам'ятки глаголиці в невеликій кількості відомі на східнослов'янських землях — це так звані “Київські уривки” (X ст.).

Археологічні матеріали, написи на речах (епіграфіка) значно розширюють також наші уявлення про розвиток писемності на Русі. *Як відомо, найдавніші пам'ятки писемності, що дійшли до нас (“Остромирове Євангеліє”, “Ізборники”), відносяться до другої половини XI ст.*

Поширення писемності, “книжна грамотність”, пов'язані з прийняттям християнства, торкнулися, як можна гадати, в основному, освічених кіл монахів і феодалльної верхівки.

Чорноризець Храбр у “Сказанні про писмена” виділяє етап, коли слов'яни-язичники за відсутності книг використовували для рахунку і ворожіння “черти” і “рези”. Ставши християнами, вони почали використовувати з цією метою латину і грецькі літери, але спочатку — “без устроения”, аж поки Кирило упорядкував слов'янський алфавіт.

Болгарський дослідник Е. Георгієв вважає, що слов'яни ще до Кирила “ослов'янили” грецький алфавіт, внісши до нього деякі букви для передачі фонетики слов'янської мови. Згадки про розвиток торговельних зв'язків із Візантією, повідомлення Никонівського літопису про похід київського князя Аскольда на Царград і прийняття ним та його дружиною християнства в 60-ті роки IX ст. дає підстави припустити знайомство князя та його оточення з писемністю. Пряма вказівка на це є вже в договорах Русі з Візантією першої половини X ст. Тексти цих договорів відомі з “Повісті минулих літ”. Вони були написані грецькою і

слов'янською мовами. Крім того, є згадка про те, що руські купці, відправляючись у далекі подорожі, писали заповіти, а князівські послы, відбуваючи до Царграда, мали з собою писані грамоти. <...>

Таким чином, наведені вище факти дозволяють зробити принаймні два висновки: по-перше, східноєвропейські слов'яни ще задовго до Кирила та прийняття християнства використовували різноманітні системи писемності. Писемність завжди виникає у зв'язку з практичними потребами суспільства: економічними зв'язками, календарем, розвитком політичних стосунків та ін. Очевидно, всі ті, не досить ще впорядковані, поодинокі факти, що характеризують писемність слов'ян до кінця X—XI ст., — лише мала частина того, що мало місце в дійсності. До складання слов'янського алфавіту Кирило бачив у Криму книгу, писану "руськими писменами", про що повідомляється в "Житії св. Кирила".

По-друге, різні східнослов'янські угруповання використовували різні системи передачі інформації. Дані писемних джерел про існування "черт" і "рез", неупорядкованого грецького алфавіту і, нарешті, кирилиці — все це знаходить відображення в археологічних знахідках — епіграфічних пам'ятках, охарактеризованих нами вище. Залишається нез'ясованим питання про книгу, написану "руськими писменами". Чи не могла нею бути "Велесова книга"? Але довести це при сучасному рівні досліджень і джерел поки що неможливо.

Відомості про існування східнослов'янської писемності підтверджуються в творах окремих арабських і західноєвропейських авторів. Так, Ібн Фадлан, автор X ст., який описав поховання знатного руса, відзначав, між іншим, що під час похорону на дереві вирізали ім'я померлого. Ібн Якуб-ель-Недім повідомляв про "руські писмена" на дереві і навіть навів один такий напис, який, проте, досі не розшифрований. Тітмар Мерзебурзький згадував про слов'янські ідоли з написаними на них іменами.

В одному з курганів Гніздовського могильника на корчазі першої половини X ст. є напис — "гороухца" (гірчиця), виконаний кирилицею. Це один з небагатьох ранніх автографів того часу. <...>

З утворенням давньоруської держави, розвитком економічних і політичних зв'язків, листування почалося більш систематичне використання грецького і латинського алфавітів ("без устроения"). Пізніше у слов'ян починають застосовуватися два алфавіти — кирилиця та глаголиця.

Кирилиця набула широкого вжитку і залишилась основою сучасного алфавіту ряду слов'янських народів.

В XI – XII ст. писемність на Русі досягає високого рівня розвитку і вживається в найрізноманітніших галузях суспільного життя.

У Києві, Новгороді нагромаджується зібрання рукописних книг. Літопис повідомляє про бібліотеку Ярослава Мудрого: “Собра писць многоы и прекладаше от грек на словенское письмо. И списаша книги многы”.

Найдавнішою книгою, що збереглася до наших днів, є “Остромирове Євангеліє”, виконане на замовлення новгородського посадника Остромира в 1056–1057 рр. Книга написана уставом, багато оздоблена орнаментами та мініатюрами. Дійшла до нас й інша книга — “Изборник” Святослава (1073). Пам'ятками державного та ділового листування є численні вислі печатки, якими скріплювали документи-грамоти. Їх знаходять при розкопках давньоруських міст.

Про писемність широких кіл міського населення свідчать знахідки берестяних грамот. Відкриття у Новгороді в 50-х роках перших грамот на бересті докорінно змінило уявлення про розвиток давньоруської писемності і культури. Нині таких грамот із розкопок культурних шарів Новгорода відомо понад 600. Деякі з них датуються XI ст., найпізніші — XIV ст. Береста на Русі до винайдення паперу посідала таке ж місце, як навощені дерев'яні таблички в Римі чи папірус у Єгипті. Однак знахідки свідчать і про застосування дерев'яних дощочок, бирок і т. ін. <...>

Першою такою знахідкою в Україні стала берестяна грамота XII ст. давньоруського міста Звенигорода (Львів. обл.).

Невичерпним джерелом вивчення писемності є написи на різних предметах. Значна частина епіграфічних пам'яток походить з України. Більше всього вони відомі на пряслицях. Десятки таких знахідок походять з Києва та інших місць Київщини. В 1885 р. у Києві поблизу Десятинної церкви було знайдено пряслице з написом: “Потворин пряслень”. У 1935 р. у Вишгороді виявлено два пряслиця з написами (на одному з них виведено — “Невесточь”). На пряслиці з Любича читаємо: “Иванко сотворил тебе это — единственной дочери”. Зустрічаються написи на глиняному посуді. Так, крім Гніздовської, відома корчага з Києва “МСТСЛВЛ (Мстиславля) корчага”. Відомі також слов'янські абетки. Одна з них, вирізьблена на стіні Софійського собору в Києві, складається з 27 літер грецького алфавіту

з додатком чотирьох (Б, Ж, Ш, Щ) слов'янських. С. О. Висоцький вважає їх зразками “докирилівської” азбуки і відносить до того періоду, коли слов'яни, за Храбром, писали ще “без устроения”. Це писемність далекого часу. Щоправда, неясно, чому вона з'явилась на стіні Софії у першій половині XI ст.

Зустрічаються написи на плінфах — будівельній цеглі. Так, на одній із плінф Успенського собору був досить афористичний напис: “Аже лоза в [ъ] рыто се было чъто ваеши човък”. Виноградна лоза, як відомо, символ християнського вчення. З посадкою і вирощуванням винограду порівнюється закладка храму, тобто розповсюдження християнства на Русі.

Виявлено написи майстрів на ливарних формочках. Відомий напис на мечі, знайденому в с. Хвоцеватому: “Коваль Людота” (XI ст.); в Новгороді знайдені дерев'яні колодки з іменами замовників. Все це свідчить про поширення грамоти серед різних верств населення: ремісників, торговців, жінок і дітей.

Визначною пам'яткою епіграфіки, що відбиває стиль офіційних відомств Давньої Русі, є напис на тмутараканському камені. Текст, вирізьблений на мармуровій плиті, що була частиною цоколя якоїсь античної статуї, гласив: “В лето 6576, индикта 6 Глеб князь мерил море по леду от Тматороканя до Корчева, 14 000 сажень”. Офіційний напис знаходимо і над входом до склепу в Близніх печерах Києво-Печерської лаври: “В лето 6000 и 658-е ископахом место се на положение тела... и мир праху его”. Цікаво, що написання букв і палеографія в цілому цього напису дуже близькі до тмутараканської. Напис було виконано каліграфічним почерком, букви старанно оброблені, а їхній рельєф заповнений червоною фарбою. Датується він 1150 р. На жаль, ім'я похованого не збереглося.

Важливою сторінкою давньоруської писемності є графіті — написи і малюнки, виконані на стінах споруд: храмів, в'їзних брам. Такі написи відомі в Києві, Новгороді та інших давньоруських містах.

Дуже цінними і різноманітними за інформацією є графіті на стінах Софійського собору. Їх авторами були представники різних верств населення. Так, у Володимирському вівтарі собору є напис: “Михайло Скопосовъ прощенникъ”. У головній назві собору виявлено напис про важливу подію — смерть Ярослава Мудрого: “В лето 6562 месяца февраля в 20-е усение царя нашего...” Цей напис підтвердив

свідцтво Іпатіївського літопису, де ця подія також датується 6562 р. (1054) 20 лютого. Є й інші написи такого типу.

Найбільша кількість написів припадає на XI ст. В одному з них повідомляється про подію, яка не знайшла висвітлення в літопису: “Месяца декабря в 4-е сотвориша мир на Желяни Святополк, Володимир й Ольг”. Зміст події підказує, що вона відбулася під час князювання Святополка Ізяславича (1093—1113). Володимир — це славнозвісний Володимир Мономах. Напис зроблено рукою професійного писця, діловим начерком, з використанням специфічних прийомів (лігатур). Автограф такого ж писця-професіонала є також і в південній галереї: “Іван дьяк Давыдов”. Серед софійських графіті є написи, зроблені жінками (наприклад, Олисавою — матір’ю київського князя Святополка Ізяславича).

Графіті виявлено на руїнах стін Успенського собору, Михайлівської церкви, Видубицького монастиря, Кирилівської церкви, а також соборів Чернігова. <...>

Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т.
Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. — К., 1992. — С. 364—367.

16. “КНИГА РОЗПИСУ НАУК”

АБУЛЬ-ФАРАДЖА МУХАММЕДА ІБН-АБІ-ЯКУБА (АБО ІБН-ІСХАКА), ВІДОМОГО ПІД ПРІЗВИСЬКОМ ІБН-АН-НАДІМА, ПРО ПИСЕМНІСТЬ РУСІВ

🌀 *Абуль-Фараджа Мухаммед Ібн-абі-Якуб* — відомостей збереглося дуже мало. Можна лише вважати, що він жив у X ст. в Багдаді, обіймав посаду писаря чи секретаря. Цей уривок є важливим свідченням про писемність русів.

“Руські письмена. Мені розповідав якийсь, на чію правдивість я покладаюсь, що один з царів, гори Кабк послав його до царя русів; він твердив, що вони мають письмена, вирізувані на дереві. Він же показав мені кусок білого дерева, на якому були зображення; не знаю, чи були вони слова, чи окремі букви, подібно до цього”. <...>

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1939. — Т. 1. — С. 71.

17. ПРОКОПІЙ ПРО ДЕРЖАВУ, КУЛЬТУРУ, ВИРУВАННЯ, ЗВИЧАЇ ТА ПОВУТ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН (VI ст.)

¶ *Прокопій* (VI ст.) був юрисконсультом у відомого візантійського полководця Велізарія. Прокопій залишив ряд праць, серед них "Історію", яка описує війни Візантії проти персів, вандалів, остготів. Наведений уривок міститься в описі воєн Візантії з остготами (кн. III) і подає дані про життя слов'ян. Відомості Прокопія — одне з найдавніших джерел про слов'ян.

Ці народи, слов'яни й анти, не підлягають одній людині, а з давніх-давен живуть у демократії; тому про все, що для них корисне чи шкідливе, вони міркують спільно. І майже в усьому іншому обидва варварські народи здавна живуть однаково. Єдиного бога, громовержця, визнають вони владикою всього світу і в жертву йому приносять биків і всякого роду священних тварин. Долі вони зовсім не знають і не приписують їй ніякого впливу на людей. Коли їм загрожує смерть, під час хвороби чи на війні, вони дають обітницю, що коли врятуються від смерті, то негайно принесуть за врятування життя жертву богу, — і коли небезпека минула, приносять жертву і вважають, що цим купили своє врятування. Поклоняються також рікам і німфам, і іншим божествам, і всім їм приносять жертви; під час цих жертвоприношень ворожать.

Живуть вони в убогих хатинах, далеко розташованих одна від одної, і часто міняють місця проживання. Вирушаючи на війну, багато хто з них іде на ворога піший, тримаючи в руках невеликий щит і дротики; панцерів вони не носять; деякі виходять у бій без хітона і без трибонія (без верхнього і спіднього одягу), в самих коротких штанах, і б'ються в шароварах, що закривають лише частину тіла.

У тих і других варварів одна мова, проста і варварська; не відрізняються вони одні від одних і зовнішнім виглядом. Усі ці люди високі на зріст і надзвичайно сильні. Колір обличчя в них не зовсім білий, волосся не русе і не переходить у чорне, а рудувате і, до того ж — в усіх. Подібно до массагетів, і вони живуть бідно і грубо, і так само, як ті, перебувають повсякчас у грязі. Підступства чи лукавства в них зовсім мало, але при всій їх простоті нориви в них гунські. І ім'я слов'янам і антам було споконвіку одно; тих і других стародавність називала опорами; думаю,

що вони жили розсіяно (розкидані тут і там) і займали великі простори. Більша частина земель за Істром належить їм. <...>

Історія України в документах і матеріалах. — С. 30.

18. МАВРІКІЙ ПРО КУЛЬТУРУ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН (VI ст.)

☞ *Маврікій*, візантійський імператор (582—602), історик. Наведений уривок узято з його праці “Стратегія”, XI; відомості Маврікія, як і Прокопія, є одним з найдавніших джерел про життя слов'ян.

Племена слов'ян і антів живуть укупі, і життя їх однако-ве: вони живуть вільно і не дають нікому поневолити себе або підкорити. Їх дуже багато в їх країні, і вони дуже витривалі, зносять легко і спеку, і холод, і дощ, і наготу тіла, і убозтво. До тих, хто приходить до них і користується гостинністю, вони ставляться ласкаво і по-приятельському, привітно зустрічають їх і проводжають потім від місця до місця, охороняючи тих, хто потребує цього. Коли буває гостеві яка-небудь шкода з вини хазяїна, через його недбалство, — той, хто йому довірив гостя, здійсмає проти нього війну і вважає своїм священним обов'язком помститись за гостя. Тих, хто перебуває в них у полоні, вони не держать у рабстві безстроково, подібно до інших народів, а обмежують їх рабство певним строком, після чого відпускають їх, якщо вони хочуть, за деяку винагороду в їх землю або ж дозволяють їм оселитися з ними, але вже як вільним людям і друзям. Цим вони здобувають їх любов.

Є в них і безліч усяких плодів, складених купами, і найбільше — проса.

Жінки їх розумніші, ніж це властиво людській природі: багато хто з них визнають смерть чоловіків немов кінцем власного життя і самі добровільно дають задушити себе, не вважаючи за життя перебування у вдівстві.

В лісах і на болотах, посеред рік і стоячих озер живуть вони, неприступні стороннім; у житлах своїх улаштовують вони багато виходів, щоб можна було врятуватись у разі небезпеки, а небезпека, як це й природно, їм звідусіль загрожує. Все необхідне їм для життя закопують вони в землю, в потайних місцях, ховаючи від очей усе, що тільки здобувають, і життя ведуть прямо розбійницьке. Ворогів

люблять вони підстерегти в лісовій гущавині, в ущелинах і на кручах; користуються в достатній мірі засідками, нападами зненацька і хитрощами, і вночі і вдень винаходячи всякі способи боротьби. Краще за будь-кого вміють вони переправлятися через ріки і можуть довго залишатись у воді. В разі небезпеки вони покидають свої житла і поринають у глибіню води, тримаючи в роті довгі, порожнисті всередині стебла очерету, приготовлені саме для цієї мети; лежачи навзак у глибині річки, вони виставляють кінці очеретини назовні і дихають крізь них. В такому положенні вони багато годин можуть залишатися у воді, так що ніхто їх там і не помітить. Якщо навіть трапиться, що кінці очерету буде видно зовні, то люди, які не знають, у чому справа, подумають, що то очерет росте в воді. Але хто знає про цей спосіб, тому не трудно догадатися, і тоді він може проткнути їм рот очеретиною або ж висмикнути її з води, так що нічим буде дихати і доведеться вилізати назовні.

Всі чоловіки озброєні в них невеликими дротинками, по два на кожного, а в декого, крім того, чудові щити, тільки занадто важкі, які утруднюють рух. Є в них і дерев'яні луки і стріли, намазані отрутою; ця отрута діє сильно, і врятуватись від неї можна, лише прийнявши вчасно яку-небудь протиотруту або якийсь інший засіб, відомий знаучим лікарям; або ж треба вирізати уражене отрутою місце, щоб вона не поширилась по всьому тілу.

Історія України в документах і матеріалах. — С. 31.

19. ВИЗНАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ВІРИ КИЇВСЬКИМ КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ І ЙОГО ОХРЕЩЕННЯ

У рік 6496 (988). І тоді єпископ корсунський з попами цесарициними, огласивши його, охрестили Володимира. І коли возложив (єпископ) руку на нього — він зразу прозрів. Як побачив Володимир це раптове зцілення, він прославив бога, сказавши: “Тепер узнав я бога істинного”. А коли побачила це дружина його, — многи охрестилися. <...>

Охрестився ж він у церкві святої Софії. І єсть церква та в городі Корсуні, стоїть вона на високому місці посеред города, де ото чинять торг корсуняни; палата Володимирова стоїть окрай церкви і до сьогодні, а цесарицина палата — за олтарем.

По охрещенні ж привів він цесарицю на обручення. А сього не відаючи, (деякі) не правильно говорять, ніби він охрестився в Києві, інші ж — кажучи, (що) у Василеві, а другі, говорячи, (ще) інакше кажуть.

Коли ж охрестили Володимира у Корсуні, (то) передали йому віру християнську, кажучи так: “Хай не спокусять тебе деякі з єретиків. А ти віруй, так говорячи: “Вірую во єдиного бога отця вседержителя, творця неба і землі”, — і до кінця цей символ віри. І ще: “Вірую во єдиного бога отця народженого, і в єдиного сина рожденного, і в єдиний святий дух, що з'являється: три сутності довершені, мисленні, що розділяються по числу і власній сутності, а нероздільні в божестві, і з'єднуються вони нероздільно. Отець бо, бог отець, — він завжди перебуває в отцівстві, він нерожденний, безначальний, начало (і) причина всьому одним (не) рожденням він старший од сина і духа; од нього ж рождається син; раніше ж від усіх віків з'являється дух святий і поза часом і без тіла; вкупі син, вкупі дух святий єсть. Син подібносущий (єсть) до безначального отця, рожденням тільки одрізняючись від отця і духа. Дух єсть пресвятий, отцю і сину побідносущий і вічносущий. Отцю бо — отцівство, сину ж — синівство, святому духу — з'явлення. Ні отець бо в сина чи в духа (не) переходить, ні син в отця і духа, ні дух у сина або в отця; не змінні бо (їхні) сутності. Не трибоги, а один бог, тому що божество єдине в трьох ликах...”

Літопис руський. — К., 1989. — С. 63—64.

20. ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (988 р.)

І коли (Володимир) прибув, повелів він поскидати кумирів — тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому (узвозу) на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити (його) палицями. І це (діяли йому) не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса. Коли спокушав він сим образом людей — хай одплату прийме від людей! “Велик ти еси, господи, дивні діла твої!”. Учора шановний людьми, а сьогодні знеславлений!

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хре-

щення. І, приволивши його, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир (до нього людей), сказавши: “Якщо де пристане він, то ви одпихайте його від берега, до поки пороги пройде. Тоді облиште його”. І вони вчинили звелене. Коли пустили (його) і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: “Якщо не з’явиться хто завтра на ріці — багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, — то мені той противником буде”. І, це почувши, люди з радістю йшли, радуючись, і говорили: “Якби се недобре було, князь і бояри сього б не прийняли”. А на завтра вийшов Володимир з попами цесаричиними й корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду і стояли — ті до шиї, а другі до грудей. Діти ж (не відходили) од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили (у воді), а попи, стоячи, молитви творили.

І було видіти радість велику на небі й на землі, що стільки душ спасається, а диявол тужив, говорячи: “Горе мені, бо проганяють мене звідси! Тут бо думав я житво мати, бо тут немає вчення апостольського, не знають (тут) люди бога. І радів я з служіння їх, тому що служили вони мені. І ось побіждає мене невіглас оцей, а не апостол і мученик, і вже не буду я царствувати у землях сих”.

Люди ж, охрестившись, ішли кожен у доми свої. А Володимир, рад бувши, що пізнав він бога сам і люди його, і глянувши на небо, сказав: “Боже великий, що сотворив небо і землю! Поглянь на новії люди свої! Дай же їм, господи, узнати тебе, істинного бога, як ото узнали землі християнськії, і утверди в них віру правдиву і незмінную. (А) мені поможи, господи, проти врага-диявола, щоб, надіючись на тебе і на твою силу, одолів я підступи його”.

І це сказавши, повелів він робити церкви і ставити (їх) на місцях, де ото стояли кумири. І поставив він церкву святого Василія (Великого) на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і попів (настановляти), і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах. І, пославши (мужів своїх), став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне.

21. СТАВЛЕННЯ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО ДО КНИЖНИХ ЗНАТЬ

<...> Він бо любив книжні слова і одного разу почув читане в Євангелії: “Блаженні милостивії, бо вони помилувані будуть”¹. І ще: “Продайте маєтності ваші і дайте убогим”². І ще: “Не ховайте собі скарбів на землі, де ото міль жере і злодії підкопують, а збирайте собі скарби на небі, де ані міль [не] жере, ні злодії [не] крадуть”³. І Давида [він слухав], який говорить: “Добрий чоловік милує і дає”⁴. І Соломона він слухав, який говорить: “Той, хто бідним дає, богу в позику дає”⁵.

Це почувши, повелів він усякому старцеві і вбогому приходити на двір на княжий і брати всяку потребу — питво і їжу, і з скарбниць кунами. Урядив він також і це. Сказавши: “Немічні й недужі не можуть дійти до двору мого”, — він повелів спорядити вози і накладав [на них] хлібів, м’яса, риби, і овочів різних, і мед у бочках, а в других квас. [І стали це] возити по городу, запитуючи: “Де недужі чи старці, що не можуть ходити?” І тим роздавали [все] на потребу. <...>

Примітки

¹Єванг. від Матфія V, 7.

²Єванг. від Луки XII, 33.

³Єванг. від Матфія VI, 19—20.

⁴Псалом CXI, 5.

⁵Притчі Солом. XIX, 17.

Літопис руський. — С. 70.

22. З “КНИГИ ДОРОГОЦІННИХ СКАРБІВ” АБУ-АЛІ АХМЕДА ІБН-ОМАР ІБН-ДАСТА ПРО КУЛЬТУРУ СЛОВ’ЯН (30-ті роки X ст.)

¶ Про *Абу-Алі Ахмеда Ібн-Омар ібн-Даста* відомостей майже не збереглося, важко навіть точно встановити час написання ним праці, але вважають, що писав він її після ібн-Фадлана, тобто після 922 р. Праця ібн-Даста має яскраво виражений компілятивний характер. Звістки ібн-Даста важливі для вивчення звичаїв і життя слов’ян.

<...> 2. “На самому початку границі країни слов’ян знаходиться місто під назвою Куяб (?). Шлях в їх країну йде степами, землями бездорожними, через струмки й дрімучі

ліси. Країна слов'ян — країна рівна і лісиста; в лісах вони й живуть. Вони не мають ні виноградників, ні нив. З дерева виробляють вони щось подібне до глеків, в яких містяться в них і вулики для бджіл, і мед бджолиний зберігається. Це зветься в них сидж, і один глек містить у собі близько десяти кухлів його. Вони пасуть свиней подібно до овець. Коли вмирає хтось з них, вони спалюють труп його. Жінки їх, коли трапляється в них покійник, дряпають собі ножем руки й обличчя. На другий день по спаленні покійника йдуть туди, де воно відбувалось, збирають попіл і кладуть його в урну, яку ставлять потім на пагорок. Через рік після смерті людини беруть глеків двадцять меду, іноді трохи більше, іноді трохи менше, і несуть їх на той пагорок, де збирається родина покійного, їдять, п'ють і потім розходяться. Якщо в покійного було три дружини і одна з них твердить, що вона (особливо) любила його, то приносить вона до трупа його два стовпи, і їх забивають сторч у землю, потім кладуть третій стовп уперек, прив'язують посеред цієї перекладки вірвовку, стають на лаву, і кінець цієї вірвовки (дружина) зв'язує навколо своєї шиї. Коли вона так зробила, лаву приймають спід неї, і вона лишається повислою, поки не задихнеться і не вмере, а після смерті її кидають у вогонь, де вона й згорає. Всі вони ідолопоклонники. Найбільше сіють вони просо. Під час жнив беруть вони просіяні зерна в ковші, підіймають їх до неба і говорять: "Господи, ти, що постачав нам їжу (досі), дай і тепер нам її вдосталь".

Є в них різні лютні, гуслі й сопілки. Їх сопілки два лікті завдовжки, лютня ж їх восьмиструнна. Хмільний напій готують з меду. При спалюванні покійників вдаються в буйні веселощі, виявляючи тим свою радість з приводу ласки, зробленої йому (покійникові) богом. Робочої худоби в них мало, а верхових коней має лише одна згадана людина. Зброя їх складається з дротків, щитів і списів; іншої зброї не мають.

Ватажок їх коронується; йому вони коряться, і від наказів його не відступають. Житло його міститься в середині країни слов'ян. Згадана вище особа, яку титулюють вони "господарем господарів", зветься в них свят-цар; ця особа стоїть вище від субанеджа (жупана), який є тільки його намісником. Цар цей має верхових коней, не має іншої їжі, крім кобилячого молока. Є в нього теж чудові, міцні й дорогоцінні кольчуги. Місто, де він живе, зветься Джарваб (?); у ньому відбувається щомісяця, протягом трьох днів, торг. Холод у їх країні буває такий сильний, що кожний з

них викопує собі в землі щось подібне до льоху, до якого приробляють дерев'яну гострокінцеву покрівлю, на зразок (покрівлі) християнської церкви, і на покрівлю накладають землі. В такі льохи переселяються з усією родиною і, взявши трохи дров і каміння, запалюють вогонь і розжарюють каміння на вогні до червоного. Коли ж розжариться каміння до найвищої міри, поливають його водою, від чого розходиться пара, яка так нагріває житло, що скидають уже одяг. У такому житлі лишаються до весни. Цар їхній об'їжджає їх щороку. Коли в когось з них є дочка, то цар бере собі на рік по одному з її убрань, а якщо є син, то цар бере собі теж по одному з його убрань на рік. У кого нема ні сина, ні дочки, той дає на рік по одному з убрань дружини або служниці. Спіймає цар у державі своїй розбійника — звелить або задушити його, або ж віддає його під нагляд когось з правителів на далеких окраїнах своїх володінь”.

3. “Щодо Русії, то міститься вона на острові, оточеному озером. Острів цей, на якому живуть вони (руси), займає простір на три дні дороги; укритий він лісами й болотами; нездоровий і вогкий до того, що досить стати ногою на землю, і вона вже труситься через велику кількість води в ній. Вони мають царя, який зветься хакан-Рус. Вони роблять набіги на слов'ян, підпливають до них на кораблях, висідають, забирають їх (слов'ян) у полон, відвозять у Хазран і Булгар і продають там... Коли в якогось з них народиться син, то він бере вийнятий з піхов меч, кладе його перед новонародженим і говорить: “Не залишу тобі в спадщину ніякого майна, а будеш мати тільки те, що здобудеш собі цим мечем”. Вони не мають ні нерухомого майна, ні міст (або селищ), ні нив; єдиний промисел їх — торгівля соболями, білячим та іншим хутром, яке й продають вони бажаним; плату ж, одержувану грішми, зав'язують дуже міцно в пояси свої. Одягаються вони неохайно; чоловіки носять у них золоті браслети. З рабами поводяться добре і дбають про їх одяг, бо використовують їх під час торгівлі. Міст у них багато, і живуть вони просторо. До гостей ставляться з пошаною і поводяться добре з іноземцями, які шукають у них захисту, та й з усіма, хто часто в них буває, не дозволяючи нікому з своїх кривдити або утискати таких людей. Коли ж хтось із них скривдить або утисне іноземця, допомагають останньому і захищають його.

Мечі в них сулейманові. Коли просить допомоги котрийсь з їх родів, виступають у поле всі; між ними нема розбрату, а воюють однодушно проти ворога, поки не переможуть його.

Коли хтось з них має позов на іншого, то кличе його на суд до царя, перед яким і сперечаються; коли цар вирік присуд, виконується те, що він велить. Якщо обидві сторони вироком царя незадоволені, то, з його наказу, мусять розв'язати справу остаточно зброєю: чий меч гостріший, той і візьме гору. На боротьбу цю родичі (обох сторін, що позиваються) приходять озброєні і стають (одні проти одних). Тоді суперники вступають у бій, і хто подолає противника, виграє справу відповідно до своєї вимоги. Є в них знахарі, — деякі з них дають накази цареві, немов вони начальники їх (русів). Трапляється, що наказують вони приносити в жертву творцеві їх, що тільки заманеться їм: жінок, чоловіків і коней, а вже коли наказують знахарі, то не виконувати їх наказу аж ніяк не можна. Взявши людину або тварину, знахар накидає їй петлю на шию, підвіщує жертву до колоди і чекає, поки вона не задихнеться, і каже, що це жертва богу.

Вони мужні і хоробрі. Коли нападають на інший народ, то не відстають, поки не знищать всього; насилують переможених і обертають їх у рабство. Вони високорослі, мають гарний вигляд і сміливі під час нападу; але сміливості цієї на коні не виявляють, а всі свої набіги й походи роблять на кораблях. Шаровари носять вони широкі: сто ліктів матерії йде на кожні. Надягаючи такі шаровари, збирають вони їх у збори коло колін, до яких потім і прив'язують...".

"Коли вмирає в них хтось із знатних, йому викопують могилу в вигляді великого дому, кладуть його туди і разом з ним кладуть у ту ж могилу як його одяг, так і браслети золоті, які він носив; далі опускають туди безліч харчів, посудини з напоями і карбовану монету. Нарешті, кладуть у могилу живу й улюблену дружину покійника. Потім отвір могили закладається, і дружина вмирає в могилі". <...>

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1939. — Т. 1. — С. 68—70.

23. ПРО МОРАЛЬ ЩОДО МІСЦЯ Й РОЛІ ЖІНКИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ ТА В ЖИТТІ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА

<...> Був же Володимир переможений похиттю до жінок, (і) було йому приведено шість жон: Рогнідь, що її посадив він на (річці) Либеді, де ото є нині сільце Передславине, і від неї родив чотирьох синів: Ізяслава, Мстислава, Ярослава,

Всеволода, — і двох дочок: (Передславу та) Премиславу; від грекині (він родив) Святополка; від чехині (Аллогії) — Вишеслава, а від другої (чехині Малфріді) — Святослава (і) Станіслава; від болгарині — Бориса і Гліба. І наложниць (було) в нього триста у Вишгороді, триста в Білгороді, а двісті — на Берестовім, у сільці, яке й нині зовуть Берестовим.

І був він ненаситний на блуд, і, приводячи до себе за-мужніх жінок і дівчат, він розтлівав їх. Бо був він (такий) жонолюбєць, як і Соломон, бо в Соломона було, кажуть, сімсот жон і наложниць триста, і мудрий він був, а кінець кінцем погіб. Сей же був невіглас, а кінець кінцем знайшов (вічне) спасіння.

“Велик бо Господь і велика сила його, і розумові його нема числа”. Бо злом є жіноча принада. Як ото сказав Соломон, покаявшись, про жінок: “Не слухай злої жони, бо мед капле з уст її, жони-любодійки; часину тільки насолоджує вона гортань твою, а потім знайдеш (це) гіркішим від жовчі; ті, що туляться до неї (підуть із) смертю в пекло; по путі бо життя не ходить вона, блудна бо стезя її і нерозважна” Се так сказав Соломон про перелюбниць.

А про добрих жінок він сказав: “Дорожча вона від каменя многоцінного, радується нею муж її, бо робить вона мужу своєму добрим усе життя. Добувши вовну і льон, зробить вона потрібне руками своїми. Будучи мов корабель, вона чинить торг, здалеку збирає собі багатство; і встає вона ще вночі, і дає їжу в домі і діло рабіням. Побачивши ниву — купує її, плодами рук своїх вона засадить ниву. Перепоясавши міцно стегна свої, укріпить вона рамена свої на діло; і відчуває вона, що робити — добре, і не гасне світильник її всю ніч. Руки свої простирає вона на корисне, а лікті свої підставляє під веретено. Руки свої вона розтуляє убогим, а плід подасть жебракам. Не клопочеться про дім муж її, коли де-небудь він буде. Подвійну одіж зробить вона мужеві своєму, а собі черлене і багряне одіння. Примітним буває у воротах муж її, якщо коли сяде він на зібранні зі старійшинами і з жителями землі. Вона зробить покривала і віддасть (їх) на продаж. Уста ж свої одкриває вона розсудливо і до речі мовить язиком своїм. У силу і в красу вона убралась. Милості її піднесли, діти її збагатили, і муж її похвалить її. Благословенною ж є жона розумна, бо хвалить вона страх господній. Дайте їм од плоду рук її, нехай хвалять у воротах мужа її”.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 48—49.

24. "РУСЬКА ПРАВДА" ЯРОСЛАВА МУДРОГО ПРО ШЛЮБ І СІМ'Ю В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

О жене

<...> 101. Оже кто оубиет жену, по тем же судом судити, якоже и моужа: оже боудеть виновата, то полвиры, 20 гривен. <...>

О смердъеи задници*

103. Оже смерд оумреть без дети, то задница князю; оже боудуть оу него дъщери дома, то даяти часть на ня; аже ли боудуть за мужьями, то не дати части.

О боярстеи задници и о людсте

104. А иже в боярех или же в боярстеи дружине, то за князя задница не идетъ; но оже не боудеть сынов, а в дщери възмоуть.

105. Аще кто оумираа разделит дом детем своим, на том же стояти; паки ли без ряду оумреть, то всем детем, а на самага часть дати по души.

О жене

106. Аще жена сядеть по моужи, то дати ей часть, а оу своих детей взяти часть, а что на ню мужъ възложил, тому же есть госпожа, а задница ея мужья не надобе; боудуть ли дети, то что первой жены, то то възмоуть дети матери своеи, любо си на женоу боудеть възложил, обаче матери своеи възмоуть.

107. Аже будеть сестра в домоу, то тои задници не имати, но отдадять ю брата за моужь, како си могоуть**. <...>

О заднице

110. Аще боудоуть робьи дети*** оу моужа, то задници им не имати; но свобода им (с) матерю.

111. А оже боудеть оу моужа в домоу дети малы, а не движася сами собою печаловати****, а мати им поидеть за моужь, токмо им ближнии боудеть, томоуже дати на роуце и с добытком и з домом, донежеле възмогоуть, а товар дати

*Спадщина.

**По змозі.

***Діти, народжені від рабині.

****Не може дбати про себе.

пред людьми, а что срезать товаром тем или пригостить, то то ему себе, а исьтыи товар воротити им, а прикуп емоу себе, зане он прекормил и печаловался ими; оже от челяди плод или от скота, то все поимать лицем, что поимал будеть; что ли боудеть растерял, то все емоу платити детем.

112. Аще же и отчим прииметь с задницею детеи, и то такоже есть ряд, якоже рядил; а двор без делу отен всякою меншему сынови.

О жене

113. Аще жена оборчется* сидети по муже, а ростяряет добыток**, а поидеть за моужь, то платили емоу все детем, не хотели ли ей начьнуть дети ни на дворе, а она начнеть всяко сидети восхошеть з детми, то створити всякоу волю ея, а детем не дати воли; но что ей дал моужь, с тем же ей и сидети з детми, или свою часть вземше сидит же.

114. А матерня часть детем не надобе, но кому мати възхошеть, тому дасть: дасть ли всем, и всем разделять; без языка ли оумреть, то оу кого ли боудет на дворе была и мертва и кто ю кормил, тому взяти.

115. Оже боудеть двою моужии дети, а одиной матери, но онем своего отца задница, а онем своего отца; боудет ли что потерял своего иночима, а оных отца, а оумреть, то възварити брату, нань иже людие вылезоуть, что боудеть ростерял отець его иночимля, а что емоу своего отца, то држьить.

116. А матери, которыи ей сын боудеть, перваго ли моужа или другаго ли, томоу же дасть все, аще ли и все сынове ея боудоуть лиси, а дщери можеть дати, кто ю кормить. <...>

Исторія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1939. — Т. 1. — С. 139—140.

25. ПІКЛУВАННЯ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО ПРО РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ***

У рік 6545 [1037]. Заложив Ярослав город — великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрості божої, митрополію, а по-

*Пообіцяє залишитись удовою.

**Рухоме майно.

***Текст подано з деякими скороченнями.

тім церкву на Золотих воротах, кам'яну, Благовіщення святої богородиці. Сей же премудрий великий князь Ярослав задля того спорудив [церкву] Благовіщення на воротах, [щоб] давати завше радість городу сьому святим благовіщенням господнім і молитвою святої богородиці та архангела Гавриїла. Після цього [він звів] монастир святого Георгія [Побідоносця] і [монастир] святої Орини.

І при нім стала віра християнська плодитися в Русі і розширятися, і чорноризці стали множитися, і монастирі почали з'являтися. І любив Ярослав церковні устами, і попів любив він велико, а понад усе любив чорноризців. І до книг він мав нахил, читаючи [їх] часто вдень і вночі. І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов'янську мову і письмо [святее], і списали багато книг. І придбав він [книги], що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученням божественного слова. Бо як ото хто-небудь землю зоре, а другий засіє, а інші пожинають і їдять поживу вдосталь, — так і сей. Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжнеє.

Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваемо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють всесвіт увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості. А мудрість великою є, бо й Соломон же хвалив її [і] говорив: "Я, премудрість, вселила пораду, і розум, і тямую, я призвала страх господній; у мене — порада, у мене — мудрість, у мене — сила; мною царі царствують і владарі узаконюють правду; мною вельможі возвеличуються і деспоти держать землю; я люблю тих, які люблять мене; ті, що шукають мене, знайдуть благодать". Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш ти велику користь душі своїй. Бо коли хто часто читає книги, то бесідує він із богом або зі святими мужами. Читаючи бесіди пророків, євангельські повчання і апостольські, і житія святих отців, знайде душі він користь велику.

Ярослав же сей, як ото ми сказали, любив книги і, многі списавши, положив [їх] у церкві святої Софії, що її спорудив він сам. І прикрасив він її іконами многоцінними, і злотом, і сріблом, і начинням церковним. У ній же належні

співи воздають богам в належні часи. І інші церкви ставив він по городах і по містах, настановляючи попів і даючи їм частку майна свого і велючи їм повчати людей і приходити часто до церков; попові бо часто належить повчати людей; оскільки це йому поручено богом. І умножилися пресвітери і люди християнські, і радувався Ярослав вельми, бачачи багато церков і люду християнського, а враг- [диявол] ремствував, що його побіждають нові люди християнські.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 89—92.

**26. МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН.
СЛОВО О ЗАКОНІ І БЛАГОДАТІ —
ПОХВАЛА ВОЛОДИМИРУ ВЕЛИКОМУ
І ЯРОСЛАВУ МУДРОМУ**

А що перше? Закон (Біблія) чи благодать (сам Христос)? Перше є закон, потім благодать. Найперше подібність, потім істина. Закон бо предтеча є і слуга благодаті й істині; істина ж і благодать слуги майбутньому віку, життю нетлінному.

Спершу праця, потім свобода. І як розуміє, то і шанує. Віра бо благодатна по всій землі поширилась і до нашої мови руської дійшла, і природне озеро наповнила, євангельське джерело наводнилося і, всю землю покривши, і до нас пролилося. Це бо вже і ми з усіма християнами славимо Святу Трійцю; всі країни, і міста, і люди шанують і славлять повсякчас їх учителя, який навчив православній вірі. Похвалімо ж і ми, по силі наших, малими похвалами — великі і дивні творіння нашого вчителя і наставника, великого князя нашої землі, Володимира, внука старого Ігоря, сина же славного Святослава, що в свій час владарював, мужністю і хоробрістю відомий в країнах багатьох, і перемогами і силою згадується нині і славиться. Не в поганій бо, і не в невідомій землі володарював, але в руській, яка відома і чується в усіх кінцях землі. <...>

Іще дім Божий великий святий Його Премудрості створив на святість і освяту граду твоєму, іще з усякою красою прикрасив, золотом і сріблом і камінням дорогим, і судіннями чесними, а ще церкви дивні і славні всім навколишнім країнам, які лише не вертаються в усій півночі земній, від сходу до заходу, і славне місто твоє Київ величчю,

іби вінком, обклав, віддав людей твоїх і місто святе все-
славне, швидко на поміч християнам, святій Богородиці,
також і церкву на великих воротах створив в ім'я першого
Господнього святого Благовіщення, як же чесноту Архангел
дасть дівиці, буде і місту цьому. До неї бо: радуйся, обра-
дована, Господь з тобою! До міста же: благовірний граде,
Господь з тобою. <...>

*Русская хрестоматия. — М.,
1981. — С. 15—18.*

27. ПОВЧАННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА*

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом, благословен-
ним, славним, наречений у хрещенні Васи́лієм, [а] руським
іменем Володимир, отцем улюбленим і матір'ю своєю [з]
Мономахів *у благочесті наставлений, дітям моїм у доб-
рочесності домоглись успіхів бажаючи, се пишу поучення
вам, улюблені,* і задля християнських людей, бо скільки
оберіг [іх] я по милості божій і отчою молитвою од усяких
бід!

Сидячи... помислив я в душі своїй і воздав хвалу богові,
що він мене [до] сих днів, грішного, допровадив. Тому,
діти мої чи інший хто, слухавши сю грамотку, не посмійте-
ся, а кому [вона] люба [із] дітей моїх, — нехай прийме він
її в серце своє і не лінуватися стане, а так, як і [я], тружда-
тися.

Найперше, задля бога і душі своєї, страх майте божий у
серці своїм і милостиню чиніть щедро, бо се єсть начаток
всякому добру.

Якщо ж кому нелюба грамотка ся, хай не насміються чи
так ото скажуть: “На далекій путі та на санях сидячи, нісе-
нітницю ти еси мовив”.

Зустріли бо мене послі од братів моїх на Волзі, ка-
жучи: “Поспіши до нас та виженемо ми обох Ростислави-
чів, а волость їхню однімем. Якщо ж ти не підеш із нами —
то ми [самі] собі будемо, а ти [сам] собі”. І сказав я:
“Хоча ви й гніваєтеся — не могу я вам іти, ні хреста
переступити”.

І, одрядивши їх [та] взявши Псалтир, я в печалі розігнув
його, і сё мені випало: “Чого печалуєшся, душе [моя]? Чого

* Текст подано з деякими скороченнями.

непокоїш мене?” Та інше. А потім зібрав я слівця сі любі, і склав по порядку, і написав. Якщо вам останні не до вподоби, то попередні [хоча] приймайте.

“Чого печальна еси, душе моя? Чого непокоїш мене? Уповай на бога, тому що я буду славити його!”

“Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на господа, заволдіють землею. Бо ще трохи — і не стане нечестивого, шукатиме він місця свого — і не знайде [його]. А кроткії унаслідують землю [і] радуватимуться у тривалому мирі. Підстерігає грішний праведного і скрегоче на нього зубами своїми. Господь же посміюється над ним, бо бачить, що прийде день його. Оружжя видобули нечестиві, натягли лука свого, [щоби] постріляти нищого і вбогого, заколоти праведних серцем. Оружжя їх увійде в серця їх, і луки їх сокрушаються. Лучче єсть у праведника мале, аніж багатство беззаконників велике. Бо рамена грішників сокрушаються, а праведників укріплює господь. Так що нечестиві погинуть, а праведним він чинить милосердя і дає. Бо ті, що їх благословляє він, унаслідують землю, а прокляті ним — вигинуть. Господом стопи чоловіка направляються. Коли він буде падати, то не розіб'ється, бо господь піддержує руку його. Був молодим я і зостарівся, а не бачив я праведника покинутим, ні потомства його, щоби воно просило хліба. Повсякдень чинить милосердя і позичає праведник, і плем'я його благословенне буде. Ухилися од зла, вчини добро, шукай миру, і йди за ним, і живи во віки віків”.

“Коли б повстали люди, то живцем би пожерли нас. Коли б розгнівалася ярість його на нас, то вода б нас потопила”.

“Помилуй мене, боже, бо потоптав мене чоловік. Повсякдень нападаючи, він утискує мене. Потоптали мене вороги мої, бо многі постають на мене, о всевишній!”

“Возрадується праведник, коли побачить одплату, і руки свої він уміє в крові нечестивого. І скаже тоді чоловік: “Якщо єсть нагорода праведнику, то єсть і бог, що чинить суд на землі”.

“Ізбав мене од ворогів моїх, боже, і од тих, що встають на мене, вибав мене. Ізбав мене од творящих беззаконня і од кровожерного спаси мене, бо ось уловили вони душу мою”.

“Бо лиш [на мить] гнів у ярості його, а [все] життя у благоволінні його: увечері здійметься плач, а на ранок — радість”.

“Бо ліпше милість твоя, ніж моє життя, і уста мої восхваляють тебе. Так благословлю я тебе у житті моїм і во ім'я твоє здійму руки мої”.

“Укрий мене од зборища лукавих і од множества тих, що творять несправедливість”.

“Возрадуйтеся всі, праведні серцем”.

“Благословлю господа повсякчас, безустанно хвала йому”. Та інше.

Бо так і Василій учив, зібравши при цім юнаків: [треба мати] душі чисті, непорочні, тіла худі, лагідну бесіду і в міру слово господне; при їді і питті без галасу великого бути, при старих — мовчати, премудрих — слухати, старшим — покорятися, з рівними і меншими — приязнь мати; без лукавства розмовляти, багато розуміти; не лютувати словом, не хулити розмовою, не надміру сміятися, соромитися старших; до жінок недостойних не говорити; долу очі мати, а душу — вгору; уникати, не старатися повчати легковажних; власть же — ні за що мати, як [і] од усіх честь. Якщо ж хто [з] вас може іншим допомогти — од бога нагороди нехай той сподівається, і вічними благами він пораяє.

“О владичице богородице! Забери із убогого серця мого гордість і зухвалість, щоб не возносився я суетою світу сього”.

У нікчемному сьому житті научися, віруючий чоловіче, діяти благочестиво, научися, за євангельським словом, “очима управляти”, язик здержувати, ум смиряти, тіло упокоювати, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла господа ради; тебе позбавляють — не мсти, ненавидять — люби, гонять — терпи, хулять — благай, умертви гріх.

“Визволить зобидженого, захистить сироту, вступіть за вдовицю. Прийдіте та розсудимо, — говорить господь. — Якщо будуть гріхи ваші як обагрені, — як сніг я обілю їх”. Та інше.

“Возсіяє весна посту і цвіт покаяння. Очистімо себе, браття, од усякої крові, тілесної і душевної. До світодавця волаючи, скажімо: “Слава тобі, чоловіколюбче!”

Воістину, діти мої, розумійте, як ото єсть чоловіколюбчець-бог милостив і премилостив. Ми, люди, грішні є і смертні, а коли нам хто зло вчинить, то ми хочем його пожерти і кров його пролити найскоріш. А господь наш, володіючи і животтям і смертю, согрішення наші, вищі од голови нашої, терпить [раз], і знову, і до [скону] живоття

нашого. Як отець, [що], чадо своє люблячи, поб'є [його] і знову пригорне його до себе, так ото і господь наш навчив нас, [як добути] над врагом- [дияволом] побіду: трьома ділами добрими [можна] позбутись його і побідити його — покаанням, сльозами і милостинею. І то вам, діти мої, не тяжка заповідь божа, бо тими ділами трьома [можна] позбутися гріхів своїх і царства [небесного] не лишиться.

Тож, бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас, не забувайте трьох діл тих, бо не є важкі вони. [Се] ні самотина, ні чернецтво, ні голод, як інші добрії [люди] терплять, а малим ділом [сим] досягти [можна] милості божої.

“Що єсть чоловік, що ти пам'ятаєш його?” “Велик ти еси, господи, і дивні діла твої, і ніяк розум людський не може осягнути чудеса твої”. І знову скажемо: “Велик ти еси, господи, і дивні діла твої, і благословенне і славне ім'я твоє вівіки по всій землі!” Бо хто не восхвалить [і] не прославляє силу твою і твої великі чудеса і блага, вчинені на сім світі!

Як небо створено, або сонце як, або місяць як, або зорі як, і тьма, і світ? І земля на водах покладена, господи, твоїм промислом! Звірі різноманітні, і птиці, і риби прикрашено твоїм промислом, господи! І сьому чуду ми дивуємося: як із землі сотворив ти людину, які різноманітні образи людських лиць! Якщо б і весь мир зібрати до купи, — не всі на одну подобу, а кожен із своїм образом лица, за божою мудрістю. І сьому подивуємося: як птиці небесні з ірію йдуть, і спершу [в] наші руки, та не застаються на одній землі, але й сильні і слабкі ідуть по всіх землях, за божим повелінням, щоб наповнилися ліси і поля. А все те дав бог на благо людям, на їжу, на радість. Велика, господи, милість твоя до нас, коли блага ті сотворив ти еси задля грішної людини. І ті ж птиці небесні умудрені тобою, господи: коли повелиш — то заспівають і людей веселять тобі, а коли ж ти не повелиш їм, то, язика маючи, оніміють.

“Благословен же ти еси, господи, і прославлений вельми!” Всякі чудеса ти і блага сотворив і зробив. “Тож хто не восхваляє тебе, господи, і не вірує всім серцем і всею душею во ім'я отця і сина і святого духа, — нехай буде проклят!”

Сі слівця божественні прочитаючи, діти мої, похваліте бога, який дав нам милість свою.

А се — мізерного, слабого ума мого поучення. Послухайте мене, якщо не все прийміте, то [хоч] половину.

Якщо вам бог зм'якшить серце, то сльози свої пролійте за гріхи свої, кажучи: “Як ото блудницю, і розбійника, і митника ти помилував еси, [господи], так і нас, грішних, помилуй”. І в церкві се дійте, і [спати] лягаючи. Не пропустіте ж ні одної ночі. Якщо ви при силі, [хоч раз] поклоніться до землі, а коли вам стане немічно — то тричі. І сього не забувайте, не лінуйтеся, бо тим нічним поклоном і співом [молитви] чоловік побіждає диявола, — і що за день людина согрішить, то сим ізбавляється [од гріха]. Навіть і на коні їздячи, [коли] не буде [у вас] ні з ким діла [і] якщо інших молитов не умієте ви мовити, то “господи, помилуй”, благайте безперестану потай, — бо ся молитва єсть ліпша од усіх. [Моліться краще], ніж думати нісенітницю, їздячи.

Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіться самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської.

Річ мовлячи і лиху і добру, не клянїться богом, ні хрестіться, бо немає ж [у сім] ніякої потреби. А якщо ви будете хреста цілувати братам чи [іншому] кому, то [робіть се], лише вивірівши серце своє, що на нім, [цілуванні], ви можете устояти, — тоді цілуйте. А цілувавши, додержуйте [клятви], щоб, переступивши її, не погубити душі своєї.

Єпископів, і попів, і ігуменів [поважайте], з любов'ю приймайте од них благословення і не одсторонюйтеся од них, а по силі любіте і подбайте [про них], щоб дістати через їх молитву [милість] од бога.

Паче всього — гордості не майте в серці і в умі. А скажімо: “Смертні ми єсмо, нині — живі, а завтра — у гробі. Се все, що ти нам, [боже], дав еси, — не наше, а твоє, [його] нам поручив ти еси на небагато днів”. І в землі не ховайте [нічого], — се нам великий єсть гріх.

Старих шануй, як отця, а молодих — як братів.

У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться. Не покладайтесь на тивуна, ні на отрока, щоби не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого.

На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтесь на воевод. Ні питтю, ні їді не потурайте, ні спанню. І сторожів самі наряджайте, і [на] річ лише з усіх сторін розставивши довкола [себе] воїв, ляжте, а рано встаньте. А оруж-

жя не знімайте із себе вборзи, не розглядивши [все] через лінощі, бо знагла людина помирає.

Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа помирає і тіло.

А куди ви ходите в путь [за даниною] по своїх землях, — не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть. А куди підете і де станете, — напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас [не] прийде, — чи простий, чи знатний чи посол, — якщо не можете дарунком, [то] їжею і питвом. Вони бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях — або добрим, або лихим.

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте.

Жону свою любіте, але не дайте їм, [жінкам], над собою власті.

А се вам основа всього: страх божий майте вище над усе.

Якщо забуваєте [се] все, то часто перечитуйте: і мені буде без соромá, і вам буде добре.

А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидючи, він зумів знати п'ять мов, — а за се почесть єсть од інших країв. Лінощі ж — усьому [лихому] мати: що [людина] вміє — те забуде, а чого ж не вміє — то того не вчиться.

А добре поведячись, не лінуйтеся ж ні до чого доброго, а насамперед до церкви [ходити]. Хай не застане вас сонце на постелі, — так бо отець мій діяв блаженний і всі добрії люди достойні. Вранішню воздавши богові хвалу, і потім, коли сходить сонце, і побачивши сонце, [слід] прославити бога з радістю. Бо сказано: "Просвіти очі мої, Христе боже, ти, що дав мені еси світ твій прекрасний". І ще: "Господи, приложи мені рік до року, щоб надалі, в гріхах своїх покаювшись, виправив я живоття [своє]". Так хвалю я бога і сівши думати з дружиною, [і коли маю] людей розсуджувати, або на лов їхати, або поїздити [за даниною], або лягти спати. Спання в полудне назначене єсть богом: о ту пору бо починає і звір, і птиці, і люди.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 454—458.

28. ЛИСТ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ДО ОЛЕГА СВЯТОСЛАВИЧА

Цей лист було написано наприкінці 1096 або на початку 1097 р. за таких обставин. У 1094 р. Олег утретє навів половців на Руську землю і захопив (законно) отчину свого батька — Чернігів, де тоді сидів (незаконно) Володимир. У 1096 р. Святополк Ізяславич та Володимир Мономах вигнали Олега з Чернігова, потім перемогли в битві під Стародубом, і він пішов до Мурома, де засів син Мономаха Ізяслав. У битві під Муромом 6 вересня 1096 р. Ізяслав загинув і перемогу здобув Олег, захопивши також Ростов і Суздаль. Мстислав, син Володимира, який сидів у Новгороді, пішов на Олега, вигнав його з Ростова і Суздаля, запропонувавши йому помиритися з Володимиром. У зв'язку з цим Мстислав написав лист своєму батькові, а батько написав цього листа до Олега.

О многотраждальний і печальний я! Багато борешся ти, душе [моя, з], серцем, і одолюєш ти серце моє. Тому що [всі] ми тлінні є, помишляю я: “Як [нам] стати перед страшним судією, нам, що покаєння і замирення не прийняли між собою?”

“Бо коли хто мовить: “Бога я люблю, а брата свого не люблю, — [се] лжа єсть”. І ще: “Якщо не одпустите ви прогрішень братові, то [й] вам не одпустить отець ваш небесний”. Пророк [Давид] говорить: “Не наслідуй лиходіїв, не завидуй творящим беззаконня”. “Що єсть ліпше і краще, [як жити] браттям укупі”.

А все [це сталося через] диявольське наущення! Адже ж були раті при розумних ділах наших, при добрих і при блаженних отцях наших, бо диявол не хоче добра роду людському, пересварює нас.

А се я тобі написав тому, що спонукав мене син мій, котрого ти хрестив еси і який сидить поблизу тебе. Прислав він до мене мужа свого і грамоту, кажучи: “Поладьмося і замирімся, а братцю моему суд [божий] прийшов. Та ми оба не будемо за нього месниками, а покладемо [се] на бога, — адже стануть вони перед богом, — а Руської землі не погубим”.

І побачив я смирення сина свого, пожалкував і, бога устрашившись, сказав: “Він у юності своїй і в нерозумі так смиряється, на бога [все] покладає, [а] я — чоловік грішний є, паче всіх людей”.

Послухав я сина свого, написав тобі грамоту. А чи приймеш ти її з добром, чи з поругою — се вже я побачу у твоїм писанні. Сими бо словами я попередив тебе, чого я

чаяв од тебе, смиренням і покаянням прагнучи од бога [дістати] одпущення старих своїх гріхів. Господь бо наш не людина єсть, а бог усього всесвіту, — що він захоче, як оком змигнути, все сотворить, — але [й] сам він перетерпів хулу, і оплювання, і биття, і на смерть оддав себе, животтям володіючи і смертю [всіх]. А ми що єсмо? Люди грішні, лихі, сьогодні живі, а завтра мертві, сьогодні у славі і в почесі, а завтра в гробі і в непам'яті. Інші зібране нами розділять.

Глянь, брате, на отців наших. Що вони оба взяли [із собою]? Або нащо їм обом одіж? Адже тільки те [їхне і єсть], що вчинили вони для душі своєї. Та сими словами було б [тобі], брате, пославши першим до мене, упередити мене. Коли ж убили дитя моє і твоє перед тобою, то було [б] тобі, побачивши кров його і тіло, що зів'яло, як той цвіт новорозквітлий, як того агнеця заколеного, то було [б тобі] сказати, стоячи над ним [і] вникнувши [в] помисли душі своєї: “Горе мені! Що я скоїв? Виждавши [вчинок] його нерозуму, задля неправди світу сього суєтного знайшов я гріх собі, а отцю і матері його — сльози!”

І сказати було [б] по-Давидовому: “Я знаю, гріх мій завше єсть передо мною”. Не через кровопролиття, [а коли] перелюбство вчинив, помазаник божий Давид посипав [попелом] голову свою і плакався гірко — [і] в той час одпустив йому согрішення його бог. І [тобі] перед богом було [б] покаятися, а до мене [написати] було [б] грамоту утішливу, а невістку мою послати до мене, — бо нема в ній ні зла, ні добра, — щоби, обнявши [її], оплакав я мужа її, і те весілля їхнє, замість пісень. Не бачив бо я їх першої радості, ні вінчання їх за гріхи свої. Тож, бога ради, пусти її до мене вборзі з першим послем. Нехай, з нею покінчивши сльози, дам я притулок [їй] у себе, і сяде вона, як та горлиця на сухім дереві, горюючи, а я втішусь у бозі.

По тій бо путі йшли діди і отці наші: суд од бога йому прийшов, а [не] од тебе. Коли б ти тоді свою волку вчинив і Муром добув, а Ростова б не займав, а послав до мене, [то] ми звідси б [усе] владили. Адже ти сам розумій: чи мені б послати до тебе [першим] достойно, а чи тобі до мене? Коли б повелів ти еси дитяті: “Пошли до отця”, — я десять разів послав [би до тебе].

Хіба дивно, що муж ото помер на війні? [Так] ліпші померли в роду нашому. Не домагатися було б [йому] чужого [і] мене в сором, ні в печаль [не] ввести. Підучили би

його [на се] слуги, аби собі [користь] добути, та йому лиха добули.

Тож коли покаєшся ти перед богом і до мене станеш добрий серцем, пославши посла свого чи попа, то грамоту напиши правдиву, — тоді й волость візьмеш добром, і нас обох серця прихилиш до себе, і ліпше ми будемо [жити], аніж колись. Я не є тобі ворог, ні месник.

Не хотів бо я крові твоєї бачити коло Стародуба, і не дай мені бог крові од рук твоїх бачити, ні од повеління твого, ні од котрого брата. Якщо ж я мовлю неправду — нехай бог мене судить і хрест чесний! Коли ж ото я був гріх учинив, що на тебе пішов до Чернігова задля поганих, — то за се каюся. Адже про се я словами перед браттям жалкував і знову осе [тобі] сказав, тому що я людина є.

Якщо тобі добре, — то з сим [бувай здоров]. Хіба тобі зле, що ото сидить [у Суздалі] син твій хресний із малим братом своїм, хліб їдять лідівський, а ти сидиш у своїм [княжінні]? Про нього ти і дбай. Якщо хочеш ти їх обох убити, — то осе вони тобі! Тому що не хочу я лиха, а добра хочу браттям і Руській землі.

А коли ти чого хочеш [добути] насильством, — так ми ж обидва, змилувавшись над тобою, давали [тобі] і коло Стародуба отчину твою. Адже бог тому свідок: з братом твоїм [Давидом] ми обидва рядилися, та він не може рядитися без тебе. І не вчинили ми оба [тобі] ніякого лиха, не сказали есмо: “Посилай до брата доти, поки ми [не] владимось”.

Якщо ж хто [з] нас не хоче добра, ні миру християнам, то хай не побачить він на тім світі од бога миру душі своїй.

Не з нужди я тобі [се] мовлю, ні од біди мені якоїсь, їй-богу, — сам ти узнаєш. А душа мені своя лучча од усього світу сього.

“На страшнім [суді] без обвинувачів сам себе звинувачую”. Та інше.

Літопис руський. — С. 462–464.

29. ДІЯЛЬНІСТЬ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВАСИЛЬОВИЧА В РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ В ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

<...> Князь же Володимир за княжіння свого багато городів поставив після отця свого. Він поставив Берестій, а за Берестієм поставив город на пустому місці, що називається Лосна, і назвав його ім'ям Каменець, — тому

що [там] була кам'яна земля. Спорудив він також у нім башту кам'яну, заввишки сімнадцять сажнів, гідну подиву всім, хто дивиться на неї, і церкву поставив Благовіщення святої богородиці, і прикрасив її іконами золотими, і начиння служебне викував срібне, і Євангеліє апракос, оковане сріблом, [і] Апостола апракос, і Паремію, і Соборник отця свого тута ж положив, і хреста воздвижального положив.

Так само і в Більську спорядив він церкву іконами і книгами.

У Володимирі ж розписав він увесь [храм] святого Дмитрія [Солунського], і начиння служебне срібне викував, і ікону пресвятої Богородиці окував сріблом, з камінням дорогим, і завіси [придбав], золотом шиті, а другі — оксамитні, з дрібним жемчугом, і всяким узороччям оздобив він його.

В єпископії ж, у [церкві] святої Богородиці, образ Спас великого він окував сріблом, [і] Євангеліє, списавши, він окував сріблом і дав святій Богородиці; і Апостола списав апракос, [і] святій Богородиці дав, і начиння служебне позолочене з камінням дорогим Богородиці-таки він дав, [і] образ Спас, окований золотом, з дорогим камінням, поставив він у святій Богородиці на пам'ять про себе.

У монастир у свій [святих] Апостолів він дав Євангеліє апракос, і Апостола, сам списавши, тута ж положив, і Соборник великий отця свого, і хреста воздвиженського і Молиловника дав.

В єпископію перемишльську він дав Євангеліє апракос, оковане сріблом, з жемчугом, яке сам був списав.

А до Чернігова послав він у єпископію Євангеліє апракос, золотом розписане, а оковане сріблом, з жемчугом, і посеред нього [на оправі зроблено] Спас, з емаллю.

В луцьку єпископію дав він хреста великого срібного позолоченого, з чесним дровом.

Спорудив він також і церков багато. В Любомлі ж він поставив церкву кам'яну святого і великого мученика Христового Георгія [Побідоносця], прикрасив її іконами окованими, і начиння служебне срібне викував, і покрови оксамитні, шиті золотом, із жемчугом, херувимом і серафимом [придбав], і індітію, золотом шиту всю, а другу — з паволоки білуватої, а в оба малі олтарі — обидві індітії з білуватої-таки паволоки; Євангеліє він списав апракос, окував його все золотом, і камінням дорогим із жемчугом [оздобив], і Деїсуса на ньому викувано із золота, образки ве-

ликі, з емаллю, чудовні на вигляд; а друге Євангеліє, теж апракос, обтягнуто золототканим едвабом, і образок він положив на нього з емаллю, а на ньому — два святі мученики Гліб і Борис; Апостола апракос, Пролог списав він [на] дванадцять місяців, [де] викладено життя святих отців і діяння святих мучеників, як вони діставали нагороду за кров свою, [пролиту] за Христа, і Мінеї [на] дванадцять [місяців] списав, і Тріоді, і Октай, і Єрмолой; списав він також і Службник [церкві] святого Георгія, і молитви вечірні і заутренні списав, окрім Молитовника; Молитовника ж він купив у жони протопопа, і дав за нього вісім гривен кун, і оддав святому Георгію; кадильниці дві — одну срібну, а другу мідяну, і хрест воздвижальний він дав святому Георгію; ікону також він написав на золоті, намісну, святого Георгія, і гривну золоту возложив на неї, з жемчугом; і святу Богородицю написав він, теж на золоті, намісну, і возложив на неї намисто золоте з камінням дорогим; і двері вилив мідяні.

Почав він також був розписувати її, і розписав усі три олтарі, і шия вся розписана була, та не скінчена, бо постигла його болість. Вилив він також і дзвони дивного звуку. Таких ото не було в усій землі.

У Берестії ж звів він башту кам'яну, [таку] висотою, як і каменецьку; поставив він також і церкву святого Петра, і Євангеліє дав апракос, оковане сріблом, і служебне начиння викуване, срібне, і кадильницю срібну, і хреста воздвижального тута положив.

І багато інших добрих діянь учинив він за живоття свого, які славляться по всіх землях.

Літопис руський. — С. 447—448.

30. МОЛИТВА*

“Премудрості наставниче і розумодавче, нетямущих навчителю і вбогих заступниче! Утверди, врозуми моє серце, владико! Ти дай мені отче слово, а устами моїми не заборони волати до тебе: “Милостивий, помилуй падшого!”

“Уповання моє — бог, пристанище моє — Христос, покров мій — дух святий”.

---

*Молитва складена Володимиром Мономахом з багатьох молитов для щоденного ранішнього і вечірнього моління, а також у великий піст.

“Надіє і покрове мій, не зневаж мене, благословенна! Тебе бо маючи за помічницю в печалі, і в болісті, і од усяких зол, я славлю тебе, преоспівана!”

“І розумійте, і побачте, що я єсть бог, який спитує серця і знає помисли, який викриває діла, очищає гріхи, дає [правий] суд сироті, і бідному, і вбогому”.

“Піднесись, душе моя, і про діла свої помисли, що ти їх вчинила, перед свої очі винеси [їх], і краплю пролий сліз своїх, і повідай наяву діяння [свої] всі і мислі Христу, і очистися”.

“Андрію святий, отче требаженний, пастирю Критський! Не переставай молитись за нас, що шанують тебе, щоби збулися ми всі гніву, і печалі, і тліні, і гріха, і бід теж, шануючи пам'ять твою вірно”.

“Град свій сохрани, діво-мати чистая, який під [покровом] твоїм незмінно царствує! Хай тобою він укріплюється і на тебе надіється, побіждає в усіх бранях, повергає противників і заставляє [їх] покоритися”.

“О преоспівана мати, що породила найсвятіше з усіх святих Слово! Прийнявши нинішнє приношення, од усякої напасті і грядущих мук заступи до тебе волаючих”.

“Ми молимося тобі, раби твої, і схиляємо коліна серця свого: прихили ухо твоє, чистая, і спаси нас, у скорботах поринулих вічно, і вбережи од усякого полонення ворожого твій град, богородице!”.

“Пощади, боже, потомство твоє, прогрішення наші всі прости, нас, що нині молять тебе [і] ту, що породила на землі без сімені тебе, милість земную, зволивши втілитися [тобі], Христе, в чоловіка”.

“Пощади мене, Спасе, ти, який родився і сохранив нерозтлінною після рождення [свого] ту, що тебе породила, коли сядеш судити діла мої, яко безгрішен і милостив, яко бог і чоловіколюбець!”.

“Діво пречистая, в замужжі незаймана, богообрадувана, віруючим на учителько, спаси мене, погіблого, який волає до сина твого: “Помилуй мене, господи, помилуй! Коли будеш судити, не осуди мене в огонь [вічний], не обвини мене у гніві своїм, — молить тебе діва чистая, що породила тебе, Христе, і множество ангелів [молять], і мучеників сонм”.

“Во ім'я Христа Ісуса, господа нашого, що йому подобає честь і слава, отцю і сину і святому духу, завжди і нині, [і] вічно вовік”.

31. СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВЕ

☞ *“Слово о полку Ігореве”* написане близько 1187 р. невідомою особою, очевидно, кимсь із дружинників. Сюжетом “Слова” є опис походу 1185 р. новгород-сіверського князя Ігоря та інших князів на половців. “Слово” подає багатий матеріал як про напади половців на Київську Русь, боротьбу з половцями, так і про боротьбу між князями. “Слово” — один з найяскравіших пам’ятників руської літератури. Воно свідчить про високі патріотичні почуття й велику культуру передових руських людей того часу; весь твір просякнений почуттям великого патріотизму. Автор цього твору високо підніс прапор об’єднання руського народу. Рукопис (не оригінал) “Слова” було знайдено 1795 р. в одному збірнику, який пропав 1812 р. під час пожежі Москви. Вперше видано “Слово” в 1800 р. (Мусін-Пушкінське видання).

Подаємо “Слово” за текстом, наведеним М. Гудзієм у “Хрестоматии по древней русской литературе” (XI—XVII вв.), Москва, 1936.

Слово о плъку Игореве, Ігоря, сына Святъславля, внука Ольгова

Не лепо ли ны бяшеть, братие, начяти старыми словесы трудных повестий о плъку Игореве, Ігоря Святъславлича? Начати же ся тѣй песни по былинамъ сего времени, а не по замышлению Бояню. Боян бо вещей, аще кому хотяше песнь творити, то растекашеться мыслию по древу, серым вълком по земли, шизым орлом под облакы. Помняшеть бо, рече, първых времен усобице. Тогда пушашеть 10 соколовъ на стадо лебедей: который дотечаше, та преди песнь по яше старому Ярославу, храброму Мстиславу, иже зареза Редедю пред пълкы касожьскымы, красному Романови Святъславличю. Боян же, братие, не 10 соколовъ на стадо лебедей пушаше, и своя вещь прѣсты на живая струны въскладаше; они же сами князем славу рокотаху.

Почнем же, братие, повесть сию от стараго Владимирера до нынешняго Ігоря, иже истягну умь крепостию своею и поостри сердца своего мужеством, наплънився ратнаго духа, наведе своя храбрыя плъкы на землю Половецкую за землю Руськую.

Тогда Ігорь възре на светлое солнце и виде от него тьмою вся своя воя прикрыты. И рече Ігорь к дружине своей: “Братие и дружино! Луце ж бы потяту быти, неже полоне-

ну быти. А всядем, братие, на свои бръзья комони, да позрим синего Дону”. Спала князю умь похоти, и жалость ему знамение заступи искусити Дону великаго. “Хошу бо, рече, копие приломити конець поля половецкаго; с вами, русици, хошу главу свою приложити, а любо испити шеломомь Дону”.

О Бояне, соловию стараго времени! Абы ты сиа плъкы ущекотал, скача, славию, по мыслену древу, летая умом под облакы, свивая, славию, оба полы сего времени, рища в тропу Трояню, чрес поля на горы. Пети было песнь Игореви, того внуку: “Не буря соколы занесе чрез поля широкая, галици стады бежать к Дону великому”. Чили въспети было, вещей Бояне, Велесовь внуче: “Комони ржутъ за Сулою, звенить слава в Киеве. Трубы трубятъ в Новеграде, стоять стязи в Путивле”. Игорь ждет мила брата Всеволода. И рече ему буй тур Всеволод: “Один брат, один свет светлый ты, Игорю, оба есве Святъславличя! Седлай, брате, свои бръзьи комони, а мои ти готови, оседлани у Курьска напереди. А мои ти куряни сведоми къмети: под трубами повити, под шелома възлелеяны, конець копия въскръмлени; пути имь ведоми, яругы им знаеми, луци у них напряжени, тули отворени, сабли изьострени; сами скачють, акы серьи вльци в поле, ищучи себе чти, а князю славы”.

Тогда вступи Игорь князь в злат стремянь и поеха по чистому полю. Солнце ему тьмою путь заступаше; ночь, стонуци ему грозою, птичь убуди; свист зверин вста; збися Див кличет врѣху древа: велит послушати земли незнаеме — Вльзе, и Поморию, и Посулию, и Сурожу, и Корсуню, и тебе, тьмотораканьскый бльван! А половци неготовами дорогами побегоша к Дону великому: крычат телегы полунощы, рци — лебеди розспужени. Игорь к Дону вои ведет. Уже бо беды его пасет птиць по дубию; вльци грозу въсрожат по яругам; орли клетком на кости звери зовут; лисици брешут на чръленя щиты. О Руская земле, уже за шеломянем еси!

Дльго ночь мръкнет. Заря — свет запала. Мьгла поля покрыла. Щекот славий успе; говор галичь убудися. Русици великая поля чрълеными щиты прегородиша, ищучи себе чти, а князю славы.

С зарания в пятк потопташа поганяя плъкы половецкыя и, рассушася стрелами по полю, помчаша красныя девкы половецкыя, а с ними злато, и паволокы, и драгыя оксамиты. Орьтъмами и япончицами и кожухы начаша мосты мостити по болотам и грязивым местом, и всякыми узорочьи

половецкими. Чрълен стяг, бела хорюговь, чрълена чолка, сребрено стружие — храброму Святъславличю! Дремлет в поле Ольгово хороброе гнездо. Далече залетело! Не было оно обиде порождено ни соколу, ни кречету, ни тебе, чръный ворон, поганый половчине! Гзак бежит серымв вльком; Кончак ему след править к Дону великому.

Другаго дни вельми рано кровавья зори свет поведают. Чръная тучя с моря идут, хотят прикрыти 4 солнца, а в них трепещуть синии мльнии. Быти грому великому! Итти дождю стрелами с Дону великаго! Ту ся копием приламати, ту ся саблям потручяти о шеломы половецкыя, на рече на Каяле, у Дону великаго. О Руская земле, уже за шеломянем еси!

Се ветри, Стрибожи внуци, веют с моря стрелами на храбрыя плъки Игоревы. Земля тутнет, реки мутно текутъ; пороси поля прикрывают. Стязи глаголют: половци идуть от Дона, и от моря, и от всех стран рускыя плъки оступиша. Дети бесови кликом поля прегородиша, а храбрии русици преградиша чрълеными щиты.

Яр-туре Всеволоде! Стоиши на борони, прыщещи на вои стрелами, гремлещи о шеломы мечи харалужными. Камо, тур, поскочяше, своим златым шеломам посвечивая, тамо лежат поганыя головы половецкыя; поскепаны саблями калеными шеломы оварьскыя от тебе, яр-туре Всеволоде. Кая раны, дорога братие, забыв чти и живота и града Чрънигова, отня злата стола и своя милыя хоти, красныя Глебовны, свычая и обычая.

Были вечи Трояни, минула лета Ярославля; были плъци Олговы, Ольга Святъславличя. Тъй бо Олег мечем крамолу коваше и стрелы по земли сеяше. Ступает в злат стремяще в граде Тъмutorокане; той же звон слыша давный великий Ярославль сын Всеволод, а Владимир по вся утра уши закладаше в Чернигове. Бориса же Вячеславлича слава на суд приведе и на Канину зелену паполому постла за обиду Олгову, храбра и млада князя. С тоя же Каялы Святопльк полелея отца своего между угорьскими иноходьцы ко святей Софии к Киеву. Тогда при Олзе Гориславлича сеяшется и растяшет усобицами; погибашеть жизнь Дажьбожа внука; в княжих крамолах веци человекомь скратишась. Тогда по Руской земли ретко ратаеве кикахуть, и часто врани граяхуть, трупиа себе деляче; а галици свою речь говоряхуть, хотятъ полетети на уедие. То было в ты рати и в ты плъкы, а сице и рати не слышано. С зараниа до вечера, с вечера до света летят стрелы каленыя, гримлют сабли о

шеломы, трещат копья харалужныя в поле незнаеме, среди земли Половецкыи. Чръна земля под копыты костыми была посеяна, а кровию поляна; тугою въздоша по Руской земли.

Что ми шумить, что ми звенить далече рано пред зорями? Игорь плъкы заворочает: жаль бо ему мила брата Всеволода. Бишася день, бишася другый; третьяго дни к полуднию падоша стязи Игоревы. Ту ся брата разлучиста на брезе быстрой Каялы. Ту кроваваго вина не доста; ту пир докончаша храбрии русичи: сваты попоища, а сами полегоша за землю Рускую. Ничить трава жалощами, а древо с тугою к земли преклонилось.

Уже бо, братие, не веселая година вьстала; уже пустыни силу прикрыла! Вьстала обида в силах Дажьбожа внука, вступила девою на землю Трояню, всплескала лебедиными крыльы на синем море у Дону плещучи, упуди жирня времена. Усобица князем на поганяя погыбе; рекоста бо брат брату: “се мое, а то мое же”. И начяша князи про малое “се великое” мльвити, а сами на себе крамолу ковати; а погании с всех стран прихождаху с победами на землю Рускую. О, далече зайде сокол, птиць бя к морю! А Игорева храбраго плъку не кресити. За ним кликну Карна, и Жля поскочи по Руской земли, смагу людем мычючи в пламяне розе. Жены руския всплакашась, аркучи: “Уже нам своим милых лад ни мыслию смыслити, ни думою судмати, ни очима съглядати, а злата и сребра ни мало того потрепати”. А вьстона бо, братие, Киев тугою, а Чернигов напастыми. Тоска разлися по Руской земли; печаль жирна тече средь земли Рускыи. А князи сами на себе крамолу коваху, а погани сами победами нарищуше на Рускую землю, емляху дань по беле от двора.

Тии бо два храбрая Святъславлича, Игорь и Всеволод, уже лжу убудиста которою. Ту бяше успил отец их Святъславъ грозный, великий киевский: грозою бяшетъ притрепал своими сильными плъкы и харалужными мечи; наступи на землю Половецкую, притопта хльми и яруги, взмути реки и озеры, иссуши потоки и болота. А поганаго Кобяка из луку моря, от железных великих плъков половецких, яко вихр, выторже: и падеся Кобяк в граде Киеве, в гриднице Святъславли. Ту немци и венецици, ту греци и морава поют славу Святъславлю, кають князя Игоря, иже погрузи жир во дне Каялы, реки половецкия: рускаго злата насыпаша ту. Игорь князь выседе из седла злата, а в седло кощинево. Уныша бо градом забралы, а веселие пониче.

А Святъславь мутен сон виде в Киеве на горах. “Си ночь с вечера одевахуть мя, рече, чръною паполомою на кровати тисове, чръпахуть ми синее вино с трудомь смешено; сыпахуть ми тьщими тулы поганых тльковин великий женчюгь на лоно и неговахуть мя. Уже дьскы без кнеса в моем тереме златовръсем. Всю ночь с вечера бусови врани възграяху у Плесньска на болони, беша дебръски сани и несоша е к синему морю”.

И ркоша бояре князю: “Уже, княже, туга умь полонила: се бо два сокола слетеста с отня стола злата поискати града Тьмутороканя, а любо испити шеломомь Дону. Уже сокола крыльца припешали поганых саблями, а самую опуташа в путины железны. Темно бо бе в 3-й день: два солнца померкоста; оба багряная стльпа погасоста и с нима молодая месяца. Олег и Святъслав, тьмою ся поволокоста, и в море погрузиста, и великое буйство подаста хинови. На реце на Каяле тьма свет покрыла; по Руской земли прострошася половци, аки пардуже гнездо. Уже снесеся хула на хвалу. Уже тресну нужда на волю, уже врѣжеся Дивь на землю. Се бо готския красныя девы въспеша на брезе синему морю, звоня рускым златом; поют время Бусово, лелеют мечь Шароканю. А мы уже, дружина, жадни веселия”.

Тогда великий Святслав изрони злато слово, с слезами смешено, и рече: “О, моя сыновчя Игорю и Всеволоде! Рано еста начала Половецкую земли мечи цвелити, а себе славы искати; н нечестно одолесте, нечестно бо кровь поганую пролиясте. Ваю храбрая сердца в жестоцем харалузе скована, а в буести закалена. Се ли створисте моей сребреней седине! А уже не вижду власти сильнаго и богатаго и многовая брата моего Ярослава с черниговьскими былями, с могуты, и с татраны, и с шельбиры, и с топчаки, и с реугы, и с ольберы: тии бо бес щитовь с засапожники кликом плъкы побеждают, звонячи в прадедную славу. Н рекосте: “Мужаиме ся сами: преднюю славу сами похитим, а заднюю ся сами поделим!” А чи диво ся, братие, стару помолодити? Коли сокол в мытех бывает, высоко птиц възбивает; не даст гнезда своего в обиду. Н се зло: княже ми непособие. На ниче ся години обратиша: се у Рим кричатъ под саблями половецкыми, а Володимер под ранами. Туга и тоска сыну Глебову!

Великий княже Всеволоде! Не мыслию ль ти прелетети издалеча, отня злата стола поблюсти? Ты бо можеша Волгу веслы раскропити, а Дон шелома выльяти! Аже бы ты был, то была бы чага по ногате, а кощей по резане. Ты бо

можеши посуху живыми шерешеры стреляти, удалыми сыны Глебовы”.

“Ты, буй Рюриче и Давыде! Не ваю ли злачеными шеломы по крови плаваша? Не ваю ли храбрая дружина рыкают, аки тури, ранены саблями калеными на поле незнаеме? Вступита, господина, в злата стремена за обиду сего времени, за землю Рускую, за раны Игоревы, буюго Святславлича!

Галичкы Осмомысле Ярославе! Высоко седиши на своем златокованнем столе, подпер горы угорскыи своими железными пльки, заступив королеви путь, затворив Дунаю ворота, меча бремены чрез облаки, суды рядя до Дуная. Грозы твоя по землям текут; отворяеши Киеву врата; стреляеши с отня злата стола салтани за землями. Стреляй, господине, Кончака, поганого кощя, за землю Рускую, за раны Игоревы, буюго Святславлича!

А ты, буй Романе и Мстиславе! Храбрая мысль носит ваш ум на дело! Высоко плаваеши на дело в буети, яко сокол на ветрех ширяеся, хотя птицю в буйстве одолети. Суть бо у ваю железныи папорзи под шеломы латинскими. Теми тресну земля и многи страны: хинова, литва, ятвязи, деремела и половци сулицы свои повръгоша, а главы своя подклониша под тьи мечи харалужныи. Н уже, княже, Игорю утрпе солнцю свет, а древо не бологом листвие срони! По Рси и по Сули гради поделиша; а Игорева храбраго пльку не кресити. Дон ти, княже, кличет и зоветь князи на победу. Олговичи, храбрыи князи, доспели на брань.

Иньгварь и Всеволод и вси три Мстиславичи, не худа гнезда шестокрилци! Не победными ль жребии себе власти расхытите? Кое ваши златыи шкломы и сулицы ляцкии и щиты? Загородите полю ворота своими острыми стрелами за землю Рускую, за раны Игоревы, буюго Святславлича!”

Уже бо Сула не течет сребренными струями к граду Переяславлю, и Двина болотом течет оным грозным полочаном под кликом поганых. Един же Изяслав, сын Васильков, позвони своими острыми мечи о шеломы литовския, притрепа славу деду своему Всеславу, а сам под чрьлеными щиты на кроваве траве притрепан литовскими мечи, и схотю на кровать и рек: “дружину твою, княже, птицъ крылы приоде, а звери кровь полизаша”. Не бысть ту брата Брючяслава, ни другаго Всеволода: един же изрони жемчюжну душу из храбра тела чрес злато ожерелие. Унылы голоси, пониче веселие, трубы трубят городеньскыи. Ярославе и вси внуци Всеслави! Уже понизить стязи свои, вонзить свои

мечи верезени; уже бо выскочисте из дедней славе. Вы бо своими крамолами начясте наводити поганья на землю Рускую, на жизнь Всеславию; которую бо беше насилие от земли Половецкыи!

На седьмом веце Трояни врьже Всеслав жребий о девицу себе любу. Тъй клюками подпръся окони и скочи к граду Киеву и дотчеша стружием злата стола киевскаго; скочи от них лютым зверем, в пльночи из Белаграда, обесися сине мъгле; утре же возни стрикусы, отвори врата Нову-граду, разшибе славу Ярославу, скочи вльком до Немиги с Дудуток. На Немизе снопы стелют головами, молотят чепи харалужными, на тоце живот кладут, веют душу от тела. Немизе кровави брезе не бологом бяхуть посеяни, посеяни костьми русских сынов. Всеслав князь людем судяше, князем грады рядяше, а сам в ночь вльком рыскаше: из Киева дорискаше до кур Тмутороканя, великому Хръсови вльком путь прерыскаше. Тому в Полотске позвониша заутренюю рано у святыя Софеи в колоколы, а он в Киеве звон слыша. Аще и вещь душа в дръзе теле, и часто беды страдаше. Тому вещей Боян и пръвое припевку, смысленый, рече: “Ни хытру, ни горазду, ни птицю горазду суда боžia не минути”.

О, стонати Руской земли, помянувше пръвую годину и пръвых князей! Того старого Владимира нельзе бе пригвоздити к горам киевским: сего бо ныне сташа стязи Рюриковы, а друзии Давидовы; и розно ся им хоботы пашут, копия поют”.

На Дунаи Ярославнын глас ся слышит; зегзицею незнаема рано кычеть. “Полечю, — рече, — зегзицею по Дунаеви, омочю бебрян рукав в Каяле реце, утру князю кровавыя его раны на жестоцем его теле!” Ярославна рано плачет в Путивле на забрале, аркучи. “О, ветре, ветрило! Чему, господине, насильно веши? Чему мычеша хиновская стрелки на своєю нетрудною крилцю на моя лады вои? Мало ли ты бяшет горе, под облакы веяти, лелеючи корабли на сине море? Чему, господине, мое веселие по ковылию развея?” Ярославна рано плачет Путивлю городу на забороле, аркучи: “О Днепре Словетицю! Ты пробил еси каменные горы сквозе землю Половецкую; ты лелеял еси на себе Святослави насады до пльку Кобякова: възлелей, господине, мою ладу к мне, а бых не слала к нему слез на море рано”. Ярославна рано плачет в Путивле на забрале, аркучи: “Светлое и тресветлое слънце! Всем тепло и красно еси. Чему, господине, простре горячую свою лучю на лады

вои, в поле безводне жаждею имь лучи съпряже, тугою им тули затче?”

Прысну море полунощи; идут сморци мъглами. Игореви князю бог путь кажет из земли Половецкой на землю Рускую к отню злату столу. Погасоша вечеру зари. Игорь спит. Игорь бдит. Игорь мыслию поля мерит от великаго Дону до малаго Донца. Комонь в полуночи Овлур свисну за рекою; велить князю разумети. Князю Игорю не быть! Кликну; стукну земля, вьшуме трава, вежи ся половецкии подвизашася. А Игорь князь поскочи горнастаем к тростию и белым гоголем на воду. Въврѣжеса на брѣз комонь и скочи с него бусым вльком, и потече к лугу Донца, и полете соколом под мъглами, избивая гуси и лебеди завтроку, и обеду, и ужине. Коли Игорь соколом полете, тогда Влур вльком потече, труся собою студену росу: претръгоста бо своя брѣзая комоня.

Донец рече: “Княже Игорю! На мало ти величия, а Кончаку нелюбия, а Руской земли веселиа!” Игорь рече: “О Донче! Не мало ти величия, лелеявшу князя на вльнах, стлавшу ему зелену траву на своих сребреных брезех, одевавшу его теплыми мъглами под сению зелену древу; стрежаше его гоголем на воде, чрънядьми на струях, чайцами на ветрех. Не тако ли, рече, река Стugna: худу струю имея, пожърши чужи ручьи и стругы, рострена к устью, уношу князю Ростиславу затвори Днепръ. Темне березе плачется мати Ростиславля по уноши князи Ростиславе. Уныша цветы жалобю, и древо с тугою к земли преклонилося.

А не сорокы втроскоташа; на следу Игореви ездит Гзак с Кончаком. Тогда врани не граахуть, галици помлькоша, сорокы не троскоташа, по лозию ползоша только; дятлове тектом путь к реце кажут, соловьи веселыми песньми свет поведают. Мльвит Гзак Кончакови: “Аже сокол к гнезду летит, соколича ростреляево своими злаченными стрелами”. Рече Кончак ко Гзе: “Аже сокол к гнезду летит, а ве соколца опутаево красною девицею”. И рече Гзак к Кончакови: “Аще его опутаево красною девицею, ни нама будет сокольца, ни нама красны девице, то почнут наю птици бити в поле половецком”.

Рек Боян и ходы на Святъславля пестворца стараго времени Ярославля, Ольга коганя хоти: “тяжко ти головы кроме плечю, зло ти телу кроме головы, Руской земли без Игоря”. Солнце светится на небесе, Игорь князь в Руской земли. Девици поют на Дунаи, вьются голоси чрез море до Киева. Игорь едет по Боричеву к святей богородици Пирогощей. Страны ради, гради весели.

Певше песнь старым князем, а потом молодым пети слава: Игорю Святъславличю, буй-туру Всеволоду, Владимиру Игоревичу. Здрави князи и дружина, побарая за христьяны на поганья пльки! Князем слава а дружине. Аминь.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1939. — Т. 1. — С. 209—214.

32. М. М. ПОКРОВСЬКИЙ ПРО КНЯЗІВ ТА ОБРЯДОВІСТЬ ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

<...> От городской Руси (историки обыкновенно называют ее “Киевско-Новгородской” по двум главным городам) осталось порядочное количество письменных памятников, показывающих, что в то время в городах, особенно при княжеских дворах, люди были уже довольно развиты умственно, имели литературные, художественные интересы и т. д. Их придворные поэты воспевали их подвиги и оплакивали их несчастья. Одна такая придворная поэма — “Слово о полку Игореве” — до нас дошла целиком; она рассказывает о неудачном набеге одного князя на половцев. От других подобных поэм или песен сохранились отрывки в летописях, которые велись при каждом княжеском дворе; князья ссылались на летописи, когда им нужно было доказать свою правоту или неправоту соседа. Само собой разумеется, что в этих летописях князья не только на первом месте, но и о них рассказывается все хорошее, что можно рассказать, а об их врагах — все дурное. Если даже и летописи не могли скрыть тех киевских революций, о которых говорилось выше (общенародные восстания: одно во второй половине XI в., другое в начале XII в.), значит, уж слишком громкое было дело, о нем говорилось в народе, и летописцу ничего не оставалось, как оправдывать своего князя, сваливать вину на его молодость, на плохих советников и т. п. Вообще летописцы всячески старались возвеличить князей; это именно из их летописей Киевской Руси новейшие историки извлекли разные сказки о том, будто князья явились на Русь, чтобы установить порядок, прекратить преступления, защитить обиженных и т. д., — сказки, которые и теперь можно прочесть в плохих исторических книжках, распространявшихся царским правительством.

Это возвеличение князей объясняется не только тем, что летописцы были придворные люди, но и тем еще, что это

были по большей части люди духовные, придворные священники или настоятели монастырей, основанных и щедро одарявшихся князьями. Светских грамотных людей в то время было еще мало; “Руськая правда”, например, не знает еще письменных договоров, а священники все поголовно и тогда были грамотными; естественно, что они чаще всего являлись писателями. Но христианская церковь обязана своим существованием и процветанием в России князьям и боярам. Когда у нас начал образовываться верхний слой общества, он гнушался старыми, славянскими, религиозными обрядами и славянскими колдунами, “волхвами”, но стал выписывать себе вместе с греческими шелковыми материями и золотыми украшениями греческие обряды и греческих “волхвов”, священников.

Православная церковь, конечно, всячески раздувала значение этого события, так называемого “крещения Руси”, но на самом деле перемена была чисто внешняя, и дело шло об изменении именно обрядов, а религиозные верования и до и после крещения оставались и тогда и гораздо позже, до наших дней, *анимизмом*, т. е. верой в том, что весь мир населен бесчисленным количеством *духов*, злых и добрых, но больше злых, чем добрых, от которых зависит все, что происходит в мире: движение небесных светил, погода, урожай, счастье и несчастье человека, — все это определяется капризной волей этих духов.

Анимизм был некогда основным верованием всего человечества и до сих пор живет в языке. Когда мы говорим “солнце встает”, то мы повторяем слова человека, жившего тысячи лет назад и искренне убежденного, что солнце есть живое существо, что оно каждый вечер ложится спать и утром встает с постели. Когда мы говорим “лес шумит”, “река бежит”, мы этим сами изображаем их живыми существами. Но сейчас это только слова, а когда-то человек, повторяю, действительно верил, что вся природа оживлена. Духов, которые двигают всей природой и от которых зависит существование человека, конечно, страшно боялись. Их старались всячески умиловить и, так как наивно думали, что у этих духов были те же потребности, как и у людей, старались этих духов накормить, снабдить даже одеждой, словом, ублажить их так, чтобы им было не на что жаловаться. Когда явилось христианство, то к прежним духам прибавилось много новых, христианских, ангелов и святых. Но вообще эти верования не изменились. Продолжались и жертвоприношения, только вместо того, чтобы

непосредственно отдавать духу курицу, барана, лошадь или что-то другое, это отдавалось духовенству, которое, предполагалось, умеет как-то ублажить соответствующих духов святых или напугать соответствующих злых духов.
<...>

Покровский М. Н. *Избр. произв. Русская история в самом сжатом очерке: В 3 кн. — М., 1967. — Кн. 3. — С. 35—37.*

33. КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК

☞ *Києво-Печерський патерик* виник у XIII ст., а остаточно склався в другій половині XV ст. В XIII ст. Володимирський єпископ Симеон (помер 1226 р.), що раніш був ченцем у Києво-Печерському монастирі, пише листа до монаха цього ж монастиря Полікарпа, який був незадоволений своїм невисоким становищем у монастирі. До свого листа, де він закликав Полікарпа до покори, Симеон додав кілька коротких оповідань з життя монахів Печерського монастиря і оповідання про побудову Печерської церкви. Полікарп продовжив працю Симеона. Він написав ще кілька оповідань з життя монахів цього ж монастиря. Писані ці оповідання Полікарпом у формі звернення до печерського ігумена Акіндіна. Потім ці рукописи були об'єднані. 1462 р. виникла нова редакція цієї пам'ятки — Касьянівська (від імені ініціатора, монаха Печерського монастиря Касьяна); відомості патерика подають дані про життя ченців, про утворення перших монастирів у Київській Русі.

Нестора, мниха обители монастыря Печерскаго, сказание что ради прозвася Печерський монастырь. Слово 7.

В княжение самодръжца Рускыа земля, благовернаго великаго князя Владимирера Святославича, благоволи бог явити светилника Рустей земли и наставника иночьствующим, яже о немь нам сказание. Бысть убо некий благочестивый муж от града Любеча, яже в нь измлада вселися страх божий, желааше же в иноческий облещися образъ. Человеколюбивый же Господь възложи сему йти в страну Гречьскую и тамо острыщися. Абие путьному шествию устремився, странствуа за странъствовавшаго господа и трудышагося нашего ради спасения, и достиже царствующаго града. И в святую гору доиде и обышед святаа монастыря, яже на Афоне, и виде монастыря, сущаа ту на Святей Горе, и пре-

бывание тех отец выше человеческого естества, в плоти житие аггельское подражающе, паче ражъжеса христовою любовию, жалаа тех отец житию поревновати. Прииде в единый монастырь от сущих тамо монастырев и моли игумена, дабы на нь възложил аггельский образ иночьскаго чина. Игумень же, прозря яже в нем хотящаа быти добродетели, послушав, постриже его и нарече имя ему Антоние, наказавъ и научи его иночьскому житию. Антоний же в всемъ богу угаждаа, на прочаа подвизаася в покорении же и в послушании, яко всем радоватися о нем. Рече же ему игумень: “Антоние, иди паки в Русию, да тамо прочиим на успех и утврждение будеши, буди ти благословение Святыя Горы”. Антоний же прииде в град Киев, мысляше, где пребыти. И походи по монастырем и не възлюби ни в едином же где бы жителствовати: богу не волящу. И нача ходити по дебрем и по горам и по всем местом, и на Берестово прииде и обрет печеру, и вселися в ню, юже беша ископали Варязи, и в неи пребысть в велицем въздръжании. По сих же представльшуся великому князю Владимиру, и приа власть безбожный окаанный Святополк, и седе в Киеве, нача избивати братию свою, и уби святого Бориса и Глеба. Антоний же, видя таково кровопролитие, иже съдеа окаанный Святополк, паки бежа в Святую Гору. Егда же благочествый князь Ярослав победи Святоплъка, и седе в Киеве. Боголюбивому же князю Ярославу любящу Берестово и церковь святых апостол, священники многы набдящу. В нем же бе презвитерь именемъ Иларионъ муж благочестивъ, божественным писанием разумень и постник. И хожааше с Берестова над Днепр, на хльмь, где ныне ветхий монастырь Печерский, и ту молитвы творяще, бе бо тамо лесъ великъ, и ископа ту печерку малу дву сажень и, приходя с Берестова, псалмопение пояше, моляшеса богу в тайне. По семь же благоволи бог възложити на сердце благоверному великому князю Ярославу, и събрав епископы, в лето 6559, и поставиша его митрополитом в святей Софии, а сии его печерка оста. Антонию же сущу в Святей Горе, в монастыри, идеже острыжеса, и бысть от бога възвещение игумену. “Пусти, рече, Антониа в Русию, яко требую его”. Призвав же его и рече ему: “Антоние, иди паки в Русию, богу тако хотящу, и буди благословение от Святыя Горы, яко мнози от тебе имуть черноризци быти”. Благославив его, отпусти и, рек ему: “иди с миром”. Антонию же пришедшу к Киеву, и прииде на хльмь, идеже бе Иларион печерку ископаль малу, и възлюби место то, и вселися в

нем. И нача молитися богу с слезами глаголя: “Господи утврди мя в месте сем и да будеть благословение на месте сем Святыя Горы и молитва моего отца, иже мя востригл”. И нача жити ту, моля бога. Яд же его бе хлебъ сух и воды в меру вкушаа, и копаше печеру и не дааше себе покоя в дъне и в ноци, в трудех же пребывая, в бдениих и в молитвах. По сем же уведаша его людие, прихождааху к нему, приносяще яже на потребу. И прослу якоже и Великий Антоний, и приходяще к нему, просяху от него благословения. По сем же, преставльшуся великому князю Ярославу, приять власть сын его Изяслав и седе в Киеве. Антоний же прославленъ бысть в Русей земли. Князь же Изяслав, уздав житие его, прииде к нему с дружиною своею, прося у него благословения и молитвы. И уведанъ бысть всеми великий Антоний и почитаем всеми. И начаша приходити к нему пострыщися боголюбивии неции, он же принимаше их и пострызаше. И събрася братии к нему числом 12. К нему ж и Феодосие пришед и пострыжесе. И ископаша печеру велику, и церковь, и келиа, яже суть и до сего дъни в печере под ветхым манастыремъ. Съвъкупленней же братьи суши, и рече им великий Антоние: “се бог нас, братие, съвъкупилъ и от благословения есте Святыя Горы, им же мене игумень пострыже Святыя Горы, аз же вас постригох, и буди благословение на вас пръвие от бога и пречистыя богородица, второе от Святыя Горы”. И рече им сице: “живите себе, и азъ поставлю вам игумена, а сам хощу в онугору ити и тамо сести един”. Якоже и прежде рех, обыкл уединився. И постави им игумена именем Варлаама, а сам иде в гору, ископа печеру, яже есть под новым манастырем, и в ней сконча живот свой, живъ в добродетели лет 40, не исходя ис печеры, в ней же лежать честныя мощи его, чюдеса творяще и до сего дъне. Игумень же и братиа живяху в печере. И умножившимся братии и не могущим в печеру вместитися, помыслиша вне печеры поставити манастырь. И прииде игумень и братиа к святому Антонию и рекоша ему: “отче! умножилось есть братии и не можем вместитися в печере, дабы бог повелель и пречистаа богородица и твоя молитва, да быхом поставили церковицю вне печеры”. И повеле им преподобный. Они же поклонишася ему до земли и отъидоша. И поставиша церковицю малу над печерою в имя святыя богородица успение. И нача бог умножати чръноризца молитвами пречистыя богородица и преподобнаго Антониа, и съветъ сътвориша братиа с игуменомъ поставити манастырь. И идоша пакы к Антонию и реша ему:

“отче! братии умножается и хотели быхом поставити манастырь”. Антоний же рад бывъ и рече: “благословень бог о всемь, и молитва святыа богородица и сущих отець, иже в Святей Горе, да будеть с вами”. И сиа рекъ, посла единого от братия к князю Изяславу, рекъ тако: “княже благочестивый, бог умножаеть братию, и мечьце мало, просим у тебе, дабы еси нам дал гору ту, иже над печерою”. Князь же Изяславъ, сиа слышав, зело радостень бысть, и посла к ним болярина своего, дасть им гору ту. Игумен же и братия заложыша церковь велику и манастырь, оградыша стльпиемь и келиа поставыша многы, и церковь поставыша и украсыша иконами. И оттоле начашеся звати Печерський манастырь, понеже беаху жили чърноризци преже в печере. И оттоле прозвася Печерський манастырь, иже есть от благословения Святыа Горы. Манастыру же съвръшену, игуменьство дръжашу Варлааму, князь же Изяславъ постави манастырь святого Дмитрея и выведе Варлаама на игуменьство к святому Дмитрею, хотя сътворити свой манастырь выше Печерскаго манастыря, надеася на богатство. Мнози бо манастыреве от царь и от боляръ и от богатства поставлении, но не суть таковыи, яковии же суть поставлении слезами и пощением, молитвою и бдением.

Києво-Печерський патерик. — К., 1931. — С. 16—19.

34. МОЛІННЯ ДАНИЛА ЗАТОЧНИКА (XIII ст.)*

✠ **“Моління Данила Заточника”**, або, як воно ще зветься, “Слово”, “Послание”, виникло, як вважають, на початку XIII ст. (перша чверть). Зміст його — це звернення до князя Ярослава Всеволодовича (Переяслав Північний) якогось засланою з проханням пожаліти його. В цьому творі автор виявляє своє вороже ставлення до бояр і монастирів (у цьому для нас особливе значення твору, бо він відбиває погляди широких мас населення на бояр і монастирі) та до жінок. Найдавніший з відомих списків “Моління” належить до XVI ст.

Вострубив убо, братие, аки в златокванную трубу, в разум ума своего и начнем бити в серебряныя органы во известие мудрости, и ударим в бубны ума своего, поюще в богодохновенныя свирели, да восплачются в нас душепо-

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

лезные помыслы. Востани, слава моя, востани, псалтырь и гусли. Да развергу в притчах гадания моя и провещаю во языцех славу мою. Сердце смысленнаго укрепляется в теле его красотою и мудростию...

Веды, господине, твое благоразумие и притекох ко обыченной твоей любви. Глаголет бо святое писание: “просите и примете”; Давид рече: “не суть речи, ни словеса, их же не слышатся гласи их”.

Мы же не умолчим, но возглаголем к господину своему все милостивому князю Ярославу Всеволодичю.

Княже мой, господине! Помяни мя во княжении своем, яко аз раб твой и сын рабы твоя...

Княже мой, господине! Все напитаются от обилия дому твоего, аки потоком пища твоя; токмо аз един жадаю милости твоя, аки елень источника воднаго.

Есмь бо яко древо сухо, стояще при пути, да все мимоходящей секут его; тако и аз всеми обидим есмь, зане не огражен есмь страхом грозы твоя, аки оградом твердым.

Княже мой, господине! Богат мужь везде знаем есть и в чужем граде; а убог мужь и во своем граде неведом ходит. Богат мужь возглаголет — все молчат и слово его до облак вознесут; а убог мужь возглаголет, то все на него воскликнут. Их же бо ризы светлы, тех и речи честны.

Княже мой, господине! Не возри на внешняя моя, но вонми внутреняя моя. Аз бо есмь одеянием скуден, но разумом обилен; юн возраст имыи, но стар смысл вложих вонь. И бых паря мыслию своею, аки орел по воздуху...

Княже мой, господине! Аще есми на рати не велми храбр, но в словесах крепок; тем збираи храбрыя и совокупляи смысленя.

Луче един смыслен, паче десяти владеющих грады властелин без ума; ибо Соломон тако же рече: лучше един смыслен паче десяти владеющих властелин без ума, зане же мудрых мысль добра. Данил рече: храбра, княже, борзо добудешь, а умен дорог. Мудрых полцы крепки и грады тверды; храбрых же полцы силни, а безумни: на тех бывает победа...

Не корабль топит человеки, но ветер; тако же и ты, княже, не сам владеши, в печаль введут тя думцы твои. Не огонь творит разжение железу, но надмение мешное.

Умен муж не велми бывает на рати храбр, но крепок в замыслех; да тем добро собирати мудрые...

Княже мой, господине! Аз бо не во Афинех ростох, ни от философ научихся, но бых падая аки пчела по различ-

ным цветом и оттуду избирая сладость словесную и совокупляя мудрость, яко в мех воду морскую.

Княже мои, господине! Не остави мене, яко отец мои и мати моя остависта мы, а ты, господине, приими милостию своею.

Княже мои, господине! Яко же дуб крепится множеством корения, тако и град нашъ твоею державою. Княже мои, господине! Кораблю глава кормник, а ты, княже, людем своим. Видех полцы без добра князя и рекох: велик звер, а главы не имеет. Женам глава муж, а мужем князь, а князем бог.

Яко же бо паволока, испестрена многими шолки, красно лице являет, тако и ты, княже нашъ, умными бояры предо многими людьми честен еси и по многим странам славен явися.

Яко же невод не удержит воды, но избирает множество рыб, тако ты, княже нашъ, не держишь богатества, но раздаешь мужем сильным и совокупляешь храбрыя.

Златом бо мужеи добрых не добудешь, а мужми злато, и серебро, и градов добудеш...

Княже мои, господине! Се бо был есми в велицеи нужи и печали и под работным ермом пострадах; все то искусих, яко зло есть.

Лучше бы ми нога своя видети в лыченицы в дому твоём, нежели в черлене сапозе в боярстем дворе; лучше бы ми в дерюзе служити тебе, нежели в багрянице в боярстем дворе.

Не лепо у свинии в нозрех рясы златы, тако на холопе порты дороги. Аще бо были котлу во ушью златы колца, но дну его не избыти черности и жжения; тако же и холопу: аще бо паче меры горделив был и буяв, но укуру ему своего не избыти, холопья имени.

Лучше бы ми вода пити в дому твоём, нежели мед пити в боярстем дворе; лучше бы ми воробеи испечен приимати от руки твоя, нежели боранье плечо от государеи злых.

Многажды бо обретаются работные хлебы аки пелынь во устех, и питие мое с плачем растворях.

Добру господину служба, дослужится свободы, а злу господину служба, дослужится болшие работы.

Княже мои, господине! Кому Переславль, а мне гореславль; кому Боголюбиво, а мне горе лютое; кому Белоозеро, а мне чернее смолы; кому Лаче озеро, а мне много плача исполнено, зане часть моя не прорасте в нем.

Друзи мои и ближнии мои отвергошася мене, зане не поставлях пред ними трапезы, многоразличными брашьны украшены. Мнози дружатся со мною, простирающе руки

своя в солило, наслажающе гортань свою пчелиным дарованием, а при напасти паче врази обретаются и паки помогающе подразити ноги моя; очима восплачутся о мне, а сердцем возсмеют ми ся. Тем несть ми веры яти другу, ни надеяться на брата, ни на друга. Аще ли что имею, поживут со мною; аще ли не имею, то скоро отлучатся от мене.

Тем же, княже мой, господине, вопию тебе, одержим нищетою.

Не лга бо ми Ростислав князь: лучше бы ми смерть, нежели курское княжение; тако же мужу: лучше смерть, нежели продолжен живот в нищете. Сего ради Соломон глаголет: богатства и убожества не даи же ми, господи: обогатев, восприиму гордость и буесть, а во убожестве помышляю на татбу и на разбой, а жены на блуд.

Сего ради, княже мой, господине, притекох ко обычной твоей любви и нестрашимей милости, бежа убожества, аки ротника зла, аки от лица змиина, зовый гласом блудного сына, еже рече: помяни мя, спасе; тем и аз вопию ти: помяни мя, сыне великого князя Всеволода, да не восплачюся аз, лишен милости твоя, аки Адам рая. Обрати тучю милости твоя на землю худости моя: да возвеселюся о царе своем, яко обретая корысть многу злата, воспою, яко напоен вина, возвеселюся, яко исполин тещи путь.

Земля плод дает обилия, древесна овощь; а ты нам, княже, богатство и славу. Все бо притекают к тебе и обретают от печали избавление; сироты, худые, от богатых потопляеми, аки к заступнику теплomu, к тебе прибегают. Птенцы радуются под крыло матери своей, а мы веселимся под державою твоею.

Избави мя, господине, от нищеты, аки птицу от кляпцы, и исторгни мя от скудости моя, яко серну от тенета, яки утя, носимо в когтях у сокола.

Иже бо в печали кто мужа призрит, то аки водою студеною напоит в день зноя.

Княже мой, господине! Ржа есть железо, а печаль ум человеку. Яко слово многоразливаемо гинет, тако и человек от многи беды худеет; печалну человеку насыщют кости. Всяк видит у друга сучец во очию, а у себе ни бревна не видит. Всяк человек хитрит и мудрит о чюжей беде, а о своей и смыслити не может.

Княже мой, господине! Яко же море не наполнится, многи реки приемля, тако и дом твой не наполнится множеством богатства, приемля, зане руце твои яко облак силен, взи-

мая от моря воды — от богатства дому твоего, труся в руке неимущих. Тем и аз вжадах милосердия твоего.

Аще есмь не мудр, но в премудрых ризу облачихся, а смысленных сапоги носил есмь.

Княже мои, господине! Орел птица царь надо всеми птицами, а осетр над рыбами, а лев над зверми, а ты, княже, над переславцы. Лев рыкнет, кто не устрашится; а ты, княже, речеши, кто не убоится? Яко же бо змии страшен свистанием своим, тако и ты, княже наш, грозен множеством вои. Злато красота женам, а ты, княже, людем своим. Тело крепится жилами, а мы, княже, твоею державою. Птенцы радуются весне, а младенцы матери, а мы, княже, тебе. Гусли строятся персты, а град наш твоею державою.

Яко же бо ряп, збирая птенцы, не токмо своя, но и от чужих гнезд приносит яйца. Воспоет, рече, ряп, созовет птенца, их же роди и их же не роди; тако и ты, княже, многи слуги совокупи, не токмо своя домочадца, но и от инех стран совокупи, притекающая к тебе, введуще твою обычную милость. Князь бо милостив, яко источник тих, не токмо скоты напаяет, но и человеки.

Княже мои, господине! Ни моря уполовню вычерпать, ни нашим иманием дому твоего истощити.

Аще бо не мудр еси, поне мало мудрости сретох во вратех, а умных муж сапог поносил есмь и в смысленых ризу облачихся.

Или от безумия, княже, рекл есмь слово? Кто видал небо полстяно и звезды лутовяные, а безумных, мудрости глаголюща?

Ни камень по воде плавает. Тако же ни псом, ни свиням не надобно злато, ни безумным мудрый словеса. Ни мертвеца розсмешити, ни блуднаго наказати. Коли поженет синица орла, тогда безумный ума научитца. Яко же бо во утлу кадь дути, тако безумнаго наказати. Безумных бо ни сеют, ни орют, ни прядут, ни ткут, но сами ся ражают.

Или речеши, княже: солгал есмь. То како есть? Аще бы умел украсти, то селико бых к тебе не скорбел. Девка погубляет свою красоту блуднею, а муж свою честь татбою.

Или речеши, княже: женися у богатаго тестя; ту пей и ту яжь. Лутче бо ми тряскею болети: трясца бо, потрясчи, пустит, а зла жена и до смерти сушит.

Глаголет бо ся в мирских притчах: ни птица во птицах сычь; ни в зверях зверь еж; ни рыба в рыбах рак; ни скот в

скотех коза; ни холоп в холопех, хто у холопа работает; ни муж в мужех, кто жены слушает...

Блуд во блудех, кто поимет злу жену прибытка дея или тестя дея богата. То лучше бы ми вол видети в дому своем, нежели жену злообразну.

Видех злато на жене злообразне и рекох ей: нужно есть злату сему.

Лучше бы ми железо варити, нежели со злою женою быти.

Жена бо злообразна подобна перечесу: сюда свербит, сюде болит.

Паки видех стару жену злообразну, кривозороку, подобну черту, ртасту, челюстасту, злаязычну, причинющи в зеркало, и рекох ей: не позоруй в зеркало, но зри в коросту; жене бо злообразне не достоин в зеркало причинати, да не в болшую печаль впадет, ввозревше на нелепотство лица своего...

Лучши ми есть тако скончати живот свои, нежели, восприимши ангелский образ, богу солгати. Лжи бо, рече, миру, а не богу: богу нелзе солгати, ни вышним играти...

Тем же и аз, мутноумен, охабихся: бояхся, господине, похуления твоего на мя, худ разум имея... Окушахся глаголати, уста ненаказана имея, обуздан страхом Божиим. Начах глоголати, премудростию хваляся, не велми от безумия.

Не едал бо еси от песка масла, а от козла млека, ни безумнаго, мудрости глаголюща.

Како ти возглаголю то, имея лубян ум, а полстян язык, мысли, яко отрепи изгребены?

Может ли разум глаголати сладко? Сука не может родити жеребяти; аще бы родила, кому на нем ездити?

Ино ти есть лодия, а ин ти есть корабль, а иное конь, а иное лошак; ин ти есть умен, а ин безумен. Безумных бо ни куют, ни льют, но сами ся ражают.

Или речеши, княже: солгал еси, аки пес. То добра пса князи и бояре любят.

Но уже оставим речи и рцем сице. Воскресни, боже, суди земли! Силу князю нашему укрепи; ленивые утверди; вложи ярость страшливым в сердце. Не дай же, господи, в полон земли нашей языком, незнающим бога, да не рекут иноплеменницы: где есть бог их, бог же наш на небеси и на земли. Подаи же им, господи, Самсонову силу, храбрость Александрову, Иосифово целомудрие, Соломону

мудрость, Давидову кротость; умножи люди своя во веки под державою твоею, да ты славит вся страна и всяко дыхание человеце. Славо богу во веки, аминь.

Исторія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1939. — Т. 1. — С. 215—218.

35. СЛОВО ЄПИСКОПА СЕРАПІОНА (XIII ст.)

☩ **Серапіон** — ігумен Київ-Печерського монастиря, а з 1274 р. єпископ володимирський, видатний церковний проповідник свого часу. Повчання Серапіона важливе не тільки як зразок церковної проповіді того часу, а як документ, що змальовує становище Руської землі під ігом монголо-татар, подає Серапіон відомості і про внутрішнє життя руських тих часів.

1. Слышасте, братие, самого господа, глаголюща в еуангелии: и в последняя лета будут знаменья в солнцы и в луна, и в звездах, и труси по местом и глади. Тогда реченое господомь нашимь ныне сбысться при последних людех. Колько видехом солннца погыбьша и луну померкьшу звездное пременение; ныне же земли трясенье своими очима видехом. Земля от зачала утвержена и неподвижима повеленьемь божиимь, ныне движеться, грехы нашими колеблеться, беззаконья нашего носити не может. Не послушахом еуангеля, не послушахом апостола, не послушахом пророк, не послушахом светил великих, рьку Василья и Григорья Богословьца, Иоанна Златоуста, инех святитель святых, ими же вера утвержена бысть, еретици отгьнани быша, и бог всеми языки познан бысть. И те учаще ны безпрестани, а мы едина беззаконья держимься. <...>

2. Многу печаль в сердьци своемь вижю вас ради, чада; понеже никакоже вижю вы применитися от дел неподобных. Не тако скорбить мати, видящи чада своя боляща, якоже аз, грешный отець вашь, видя вы боляща беззаконными делы. Многожды глаголах вы, хотя отставити от вас зьлый обычай: никакоже пременивьшася вижю вы. Аще кто вас разбойник, разбоя не останеть; аще кто крадеть, татьби не лишиться; аще кто ненависть на друга имать, враждя не почиваеть; аще кто обидить и всьхватаеть, грабя не насытиться; аще кто резоимець, рез емля не престанеть <...> Страшно есть, чада, впасти в гнев божий! Чего не видим? Что приде на ны, в семь житии сущим? Чего не приведохом на ся? Какыя казни от бога не всприяхом? Не пленена ли

бысть земля наша? Не възати ли быша гради наши? Не въскоре ли падоша отъци и братия наша трупиемь на земли? Не ведены ли быша жены и чада наша в плен? Не порабощени ли быхом оставше горькою си работою от иноплеменик? Се уже к 40 лет приближаеть томление и мука, и тяжьции на ны не престануть глади, морове живот наших; и в сласть хлеба своего изъести не можем; и въздыхание наше и печаль сушить кости наши. <...>

3. Почюдим, братие, човеколюбье бога нашего, како вы приводить к себе, кыми ли словесы не наказаеть нас, кыми запрещения не запрети нам? Мы же никакоже к нему обратихомъся. Видев наша беззаконья умноживъшася, видев ны заповеди его отвергъша, много знамений показав, много страха пушаще, много рабы своими учаше и ничимъ же уньше показахомъся. Тогда наведе на ны язык немилостив, язык лют, язык не щадящъ красы юны, немощи старецъ, младости детей. Двигнули бо на ся ярость бога нашего, по Давиду, въскоре възгореся ярость его на ны. Разрушены божественые церквьи, осквернены быша съсуди священнии, потоптана быша святая, святители мечю во ядь быша, плоти преподобных мних пѣтицам на снеть повержены быша; кровь и отецъ и братия наша, акы вода многа, землю напои; князий наших, воевод крепость исчезе; храбрии наши, страха наполньшеся, бежаша; множайша же братия и чада наша в плен ведени быша; села наша лядиною поростоша, и величъство наше смирися, красота наша погыбе, богатъство наше инем в користь бысть, труд нашъ погании наследоваша, земля наша иноплемеником в достояние бысть. В поношение быхом живущим въскрай земли наша, в посмех быхом врагом нашим; ибо сведохом себе, акы дождь с небесе, гнев господень. <...>

4. Мал час порадовахъся о вас, чада, видя вашу любовь и послушание к нашей худости, и мньях, яко же утвердитеся и с радостию приемлете божественое писание; на съвет нечестивых не ходите. А еже еще поганьскаго обычая держитесь; волховавонию веруете и пожигаете огнемъ невинныя человеки и наводите на весь мир и град убийство. Аще кто и не причаститься убийству, но, в соньме быв, в единой мысли убийца же быть или могай помощи, а не поможе, акы сам убити повелел есть. От которых книг или от кых писаний се слышасте, яко волхвованиемъ глади бывають на земли и паки волхвованиемъ жита умножаються? То аже сему веруете, то чему пожигаете я, молитесь и чьтите я дары, и приносите им, ать строять мир, дождь пушають,

тепло приводять, земли плодоти велять? Се ныне по 3 летех жити рода несть не токмо в Руси, но в Латыни. Се волхво-ве ли сътвориша? <...> Молю вы отступите дел поганьских, аще хотите град оцестити от беззаконных человек. Радуюся тому. Оцещайте, яко Давид пророк и царь потребляйте от града Ерусалима вся творящая беззаконие: оных убитиєм, инех заточенєм, инех же темьницами; вьсегда град господень чист творяше от грех. Кто бо так бе судия, якоже Давид, страхомь божиимь судяще, духомь святымь видяще, и по правде ответ даяше. Вы же како осужаете на смерть, сами страсти исполнени суще, и по правде не судите? Иный во вражде творить, иный горькаго того прибытка жада, а иный ума не исполнен, только жадаеть убити, пограбити. А еже убити, а того не весть правила божественаго: повелевають многыми послухы осудити на смерть человека. Вы же воду послухомь постависте, и глаголете: аще утапати начьнеть, неповивьна есть; аще ли поплочеть, волховь есть. Не может ли дьявол, видя ваше малочерье, подержати, да не погрузиться, дабы вьврещи в душьгубьство, яко оставльше послушьство боготворенаго человека, идосте к бездушьну ешьству, к воде. Приясте послушьство на прогневанье божие. Слышасте от бога казнь посылаему на землю от первых род до потопа, на гыганы огнемь, при потопе водою, при Содоме жюполомь, при Фараоне 10 казний при Хананиих шершеньми, каменьемь огненымь с небеси, при Судиях ратьми, при Давиде моромь, при Тите плененьемь, потомь же трясеньемь земли и паденьемь града; при нашемь же языке чего не видехом? Рати, глади, морове и труси, конечное — еже предани быхом иноплеменьником не токмо на смерть и на плененье, но и горькую работу. <...>

Історія України в документах і матеріалах. — С. 223—225.

36. СЛОВО О ПОГИБЕЛИ ЗЕМЛИ РУССКОЙ

☞ *“Слово о погибели земли Русской”* найдено в Псковсько-Печерському збірнику XV ст. Вважають, що воно було передмовою до біографії князя Олександра Невського і написане кимсь із близьких до нього осіб.

О светло светлая и украсно украшена земля Руськая! и многими красотами удивлена еси: озера многими удивлена еси, реками и кладязьми месточестьными, горами крутыми,

холми высокими, дубравами чистыми, полями дивными, зверьми различными, птицами бесчисленными, города великими, селы дивными, винограды обителными, дома церковными, и князьями грозными, бояры честными, вельможами многими. Всего еси исполнена земля Руская, о правая верная вера християнская!

Отселе до угорь и до ляхов, до чахов, от чахов до ятвязи, и от ятвязи до литвы, до немець, от немець до корелы, от корелы до Устьяга, где тамо бяху тоимици погани и за дышючим морем, от моря до болгарь, от болгарь до буртас, от буртас до чермис, от чермис до мордви, — то все покорено было богом крестияньскому языку поганьския страны великому князю Всеволоду, отцю его Юрью, князю киевскому, деду его Володимеру и Манамаху, которым то половоци дети своя пошаху в колыбели, а литва из болота на свет не выникываху, а угры твердыху каменны города железными вороты, абы на них великий Володимер тамо не всехал. А немцы радовахуся, далече будуче за синим морем; буртаси, черемиси, вяда и морьдва бортьничаху на князя великого Володимера, и жюр Мануил цесарегородский опас имея, ноне и великия дары посылаша к нему, абы под ним великий князь Володимер Цесаря города не взял. <...>

Історія України в документах і матеріалах. — С. 218–219.

37. УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Вольга и Микула Селянинович

Когда возсияло солнце красное
На тое ли на небушко на ясное,
Тогда зарождался молодой Вольга,
Молодой Вольга Святославович.
Как стал тут Вольга ростеть-матереть.
Похотелося Вольге много мудрости:
Щукой-рыбою ходить ему в глубоких морях,
Птицей-соколом летать ему под оболока,
Серым волком рыскать да по чистым полям <...>
Уходили все рыбы во синия моря,
Улетели все птицы за оболока,
Ускакали все звери во темные леса.
Как стал тут Вольга ростеть-матереть,

Собирал себе дружинишку хоробрую:
Тридцать молодцов да без единого.
А сам-то был Вольга во тридцатых.
Собирал себе жеребчиков темнокариих,
Темнокариих жеребчиков, нелегченных.
Вот посели на добрых коней, поехали,
Поехали к городам да за получкою.
Повыехали в раздольице чисто поле.
Услыхали в чистом поле оратая.
Как орет в поле оратай, посвистывает,
Сошка у оратая поскрипливает,
Омешки по камешкам почиркивают.
Ехали-то день ведь с утра до вечера,
Не могли до оратая доехати.
Они ехали да ведь и другой день,
Другой день ведь с утра до вечера,
Не могли до оратая доехати.
Как орет в поле оратай, посвистывает,
Сошка у оратая поскрипливает,
А омешики по камешкам почиркивают.
Тут ехали они третий день,
А третий день еще до пабедья,
А наехали в чистом поле оратая.
Как орет в поле оратай, посвистывает,
А бороздочки он да пометывает,
А пенье-коренья вывертывает,
А большие-то каменя в борозду валит <...>
У оратая кобылка соловая,
Гужики у нея да шелковыи,
Сошка у оратая кленовая,
Омешики на сошки булатнии,
У оратая кобыла ступью пошла,
А Вольгин конь да ведь поскакивает.
У оратая кобыла грудью пошла,
А Вольгин конь да остается.
Тут Вольга стал да он покрикивать,
Колпаком, он стал да ведь помахивать.
“Ты постой-ко ведь, оратай-оратаюшко!
Как бы этая кобыла коньком бы была,
За этуя кобылу пятьсот бы дали”.
Тут проговорил оратай-оратаюшка:
“Ай же глупый ты, Вольга Святославович!
Я купил эту кобылу жеребеночком,
Жеребеночком да из-под матушки,

Заплатил за кобылу пятьсот рублей.
Как бы эта кобыла коньком бы была,
За эту кобылу цены не было бы!”
Тут проговорил Вольга Святославович:
“Ай же ты, оратай-оратаюшко!
Как-то тебя да именем зовут,
Называют тебя да по отчеству?”
Тут проговорил оратай-оратаюшко:
“Ай же ты, Вольга Святославович!
Я как ржи-то напашу да во скирды сложу,
Я во скирды сложу да домой выволочу,
Домой выволочу да дома вымолочу,
А я пива наварю да мужичков напою,
А тут станут мужички меня похваливати:
“Молодой Микула Селянинович!”
Тут приехали ко городу ко Курцевцу,
Стали по городу похаживати;
Стали города рассматривати;
А ребята-то стали погаваривати:
“Как этот третьяго дня был, да мужичков он бил!”
А мужички-то стали собиратися,
Собиратися они да думу думати,
Как бы притти да извинитися,
А им низко да поклонитися.
Тут проговорил Вольга Святославович:
“Ай же ты, Микула Селянинович!
Я жалую от себя тремя городами со крестьянами.
Оставяйся здесь да ведь наместником,
Получай-ка ты дань да ведь грошовую!”

*Історія України в документах і
матеріалах. — С. 225 — 228.*

Ілья Муромец и Соловей розбойник

Из того ли-то из города из Муромля,
Из того села да с Карачирова,
Выезжал удаленькой дородний добрый молодец;
Он стоял заутреню во Муромле
Ай к обеденьке поспеть хотел он в стольный Киев град,
Да й подъехал он ко славному ко городу к Чернигову.
У того ли города Чернигова
Нагнано-то силушки черным черно,
Ай черным черно, как черна ворона;

Так пехотою никто тут не прохаживат,
На добром коне никто тут не проезживат,
Птица черной ворон не пролетыват,
Серый зверь да не прорыскиват.
А подъехал как ко силушке великой,
Он как стал-то эту силушку великую,
Стал конем топтать да стал копьем колоть,
Ай побил он эту силу всю великую,
Он подъехал-то под славный под Чернигов град;
Выходили мужички да тут черниговски
И отворяли-то ворота во Чернигов град,
А й зовут его в Чернигов воеводою.
Говорит-то им Илья да таковы слова:
“Ай же мужички да вы черниговски!
Я не йду к вам во Чернигов воеводою.
Укажите мне дорожку прямоезжую,
Прямоезжую да в стольний Киев град”.
Говорили мужички ему черниговски:
“Ты удаленький дородний добрый молодец,
Ай ты славныя богатырь святорусский!
Прямоезжая дорожка заколодела,
Заколодела дорожка, замуравела;
Ай по той ли по дорожке прямоезжей
Да й пехотою никто да не прохаживал,
На добром коне никто да не проезживал:
Как у той ли-то у грязи-то у Черной,
Да у той ли у березы у поклопяны,
Да у той ли речки у Смородины,
У того креста у Леванидова,
Сиди Соловей разбойник во сыром дубу,
Сиди Соловей разбойник Одихмантьев сын:
А то свищет Соловей да по соловьему,
Он кричит злодей разбойник по звериному
И от него ли-то от посвисту соловьяго,
И от него ли-то от покрику зверинаго
То все травушки муравы уплетаются,
Все лазуревы цветочки отсыпаются,
Темны лесушки к земле все приклоняются,
А что есть людей, то все мертвы лежат,
Прямоезжею дороженькой пятьсот есть верст,
Ай окольной дорожкой цела тысяща”.
Он спустил добра коня да й богатырскаго,
Он поехал-то дорожкой прямоезжею. <...>
Засвистал-то Соловей да й по соловьему,

Закричал злодей разбойник по звериному
Так все травушки муравы уплетались,
Да й лазуревы цветочки отсыпалися,
Темны лесушки к земле все приклонилися.
Его добрый конь да богатырский
А он на корзни та потыкается;
А й как старый-от казак да Илья Муромец
Берет плеточку шелковую в белу руку,
А он бил коня а по крутым ребрам;
Говорил-то он Илья да таковы слова:
“Ах ты волчья сыть да й травяной мешок!
Али ты итти не хошь, али нести не мошь?
Что ты на корзни, собака, потыкаешься?
Не слыхал ли посвисту соловьяго,
Не слыхал ли покрику зверинаго,
Не видал ли ты ударов богатырских?”
А й тут старья казак да Илья Муромец
Да берет-то он свой тугой лук разрывчатый,
Во свои берет во белы он во ручушки,
От тетивочку шелковеньку натягивал
А он стрелочку каленую накладывал,
То он стрелил в того Соловья разбойника,
Ему выбил право око со косицею.
Он спустио-то Соловья да на сыру землю,
Пристегнул его ко правому ко стремечку булатному,
Он повез его по славну по чисту полю,
Мимо гнездышко повез да Соловьиное. <...>
Он приехал-то во славный стольний Киев град
А ко славному ко князю на широкий двор. <...>
Тут Владимир князь стал молодца выспрашивать:
“Ты скажи-тко, ты откулешной, дородний добрый
молодец
Тебя как-то молодца да именем зовут,
Звеличают удалаго по отечеству?”
Говорил-то старья казак да Илья Муромец:
“Есть я славнаго из города из Муромля,
Из того села да с Карачирова,
Есть я старья казак да Илья Муромец,
Илья Муромец да сын Иванович”.
Говорит ему Владимир таковы слова:
“Ай же старый казак да Илья Муромец!
Да й давно ли ты повыехал из Муромля,
И которою дороженкой ты ехал в стольной Киев град?”
Говорил Илья он таковы слова:

“Ай ты славныя Владимир стольне-киевской!
Я стоял заутреню христовскую во Муромле,
А й к обеденке поспеть хотел я в стольний Киев град,
То моя дорожка призамешкалась;
А я ехал-то дорожкой прямоезжею,
Прямоезжею дороженкой я ехал мимо-то Чернигов град,
Ехал мимо эту грязь да мимо Черную
Мимо славну реченьку Смородину,
Мимо славную березу-ту покляпую,
Мимо славный ехал Леванидов крест”
Говорил ему Владимир таковы слова:
“Ай же мужичище деревенщина!
В глазах, мужик, да подлыгаешься,
В глазах, мужик, да насмехаешься!
Как у славного у города Чернигова
Нагнано тут силы много множество,
То пехотою никто да не прохаживал,
А на добром коне никто да не проезживал,
Туды серый зверь да не прорыскивал,
Птица черный ворон не пролетывал;
А у той ли-то у грязи-то у Черной,
Да у славной у речки у Смородины,
А й у той ли у березы у покляпоя,
У того креста у Леванидова,
Соловей сидит разбойник Одихмантьев сын;
То как свищет Соловей да по соловьему,
Как кричит злодей разбойник по звериному,
То все травушки муравы уплетаются,
А лазуревы цветки прочь отсыпаются,
Темны лесушки к земле все приклоняются,
А что есть людей, то все мертво лежат”
Говорит ему Илья да таковы слова:
“Ты Владимир князь да стольне-киевской!
Соловей разбойник на твоём дворе,
Ему выбито ведь право око со косицею,
И он ко стремени булатному прикованой”.
То Владимир князь-от стольне-киевской
Он скорешенько ставал да на резвы ножки,
Кунью шубоньку накинул на одно плечко,
То он шапочку соболью на одно ушко,
Он выходит-то на свой-то на широкий двор
Посмотреть на Соловья разбойника.
Говорил-то ведь Владимир князь да таковы слова:
“Засвищи-тко, Соловей, ты по соловьему,

Закричи-тко ты, собака, по звериному”.

Говорил-то Соловей ему разбойник Одихмантьев сын:

“Не у вас-то я сегодня, князь, обедаю,

А не вас-то я хочу да и послушати,

Я обедал-то у старого казака Ильи Муромца,

Да его хочу-то-я послушати”.

Говорит-то как Владимир князь да стольне-киевской:

“Ай же старья казак ты Илья Муромец!

Прикажи-тко засвистать ты Соловью да й по соловьему,

Прикажи-тко закричать да по звериному”.

Говорил Илья да таковы слова:

“Ай же Соловей разбойник Одихмантьев сын!

Засвищи-тко ты во пол-свисту соловьяго.

Закричи-тко ты во пол-крику зверинаго”.

Говорил-то ему Соловей разбойник Одихмантьев сын:

“Ай же старья казак ты Илья Муромец!

Мои раночки кровавы запечатались,

Да не ходят-то мои уста сахарнии:

Не могу засвистать да й по соловьему,

Закричать-то не могу я по звериному,

Ай вели-тко князю ты Владимиру

Налить чару мне да зелена вина,

Я повыпью-то как чару зелена вина,

Мои раночки кровавы поразойдутся

Да и уста мои сахарни порасходятся:

Да тогда я засвищу да по соловьему,

Да тогда я закричу да по звериному” <...>

Соловей разбойник Одихмантьев сын

Принял чарочку от князя он одной ручкой,

Выпил чарочку-ту Соловей одним духом,

Засвистал как Соловей тут по соловьему,

Закричал разбойник по звериному.

Маковки на теремах покривились

А околени во теремах разсыпались

От него от посвисту соловьяго,

А что есть-то людишек, так вси мертвы лежат;

А Владимир князь-то стольне-киевской

Куньей шубонькой он укрывается.

Ай тут старой-от казак да Илья Муромец

Он скорешенько садился на добра коня,

А й он вез-то Соловья да во чисто поле,

И он срубил ему да буйну голову.

Говорил Илья да таковы слова:

“Тебе полно-тко свистать да по соловьему,

Тебе полно-тко кричать да по звериному,
Тебе полно-тко слезить да отцей-матерей,
Тебе полно-тко вдовить да жен молодых,
Тебе полно-тко спущать-тко сиротать да малых детушек”.
А тут Соловью ему й славу поют,
А й славу поют ему век по веку.

*Історія України в документах і
матеріалах. — С. 228—233.*

Колядки княжих часів

1

Ішли молодці рано з церковці,
ой, дай, Боже!
Ой, ішли, ішли, раду радили,
раду радили не еднакую,
не еднакую, а троякую:
“Ой, ходімо-ж ми до ковальчика,
до ковальчика, до золотника,
покуймо-ж собі мідяні човна,
мідяні човна, золоті весла!
Ой, пустимож-ся на тихий Дунай,
долів* Дунаєм під Царегород.
Ой, чуємо там доброго пана,
що платить добре та за служеньку:
ой, дає на рік по сто червоних,
по сто червоних, по коникові,
по коникові, та й по шабельці,
та й по шабельці, по парі сукон,
по парі сукон, та й по шапочці,
та й по шапочці, та й по шапочці”.

2

А в полі, в полі, й у виконолі,**
стоять намети з білого шовку;
а в тих наметах все столи стоять,
все столи стоять позастилані,
позастилані все килимами;

---

*“Долів” — униз.

**“Сад-виноград”.

а на тих столах все кубки стоять.
все кубки стоять понаповняні.
По за столами все пани сидять;
меж тими панами красний паничу.
красний паничу, пане Іване.
Перед паничем вірній слуги;
просяться вони у Невір-землю!
“Пусти нас, пане, у Невір-землю!
Пустимо стрілку, як грім по небу;
пустимось кіньми, як дрібен дощик;
блиснем шаблями, як сонце в хмарі!”

3

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
На версі Дунаю три роти ту стоя:
первша рота Турецка,
друга рота Татарска,
трета рота Волоска.
В Турецкий мі роті шаблями шермую,
в Татарский мі роті стрілками стріляю,
в Волоский мі роті Штефан воєвода.
В Штефановій роті [та] дивонька плачет,
[та дивонька плачет] і плачучи повідала:
“Штефане, Штефане, Штефан воєвода!
Альбо ме пуйми, альбо ме лиши!”
А што мі речет Штефан воєвода?
“Красна дивонице, пуймил бих те, дівонько,
[пуймил бих те, дивонько,] неровная мі єс,
лишил бих те [дивонько], миленька мі єс!”
Што мі рекла дивонька? “Пусти м’не, Штефане,
скочу я у Дунай, у Дунай глубокий,
а хто м’не доплинет, его я буду”
Не хто мі доплинул красну дивоньку,
доплинул дивоньку Штефан воєвода,
і взяв дивоньку за білую ручку:
“Дивонько, душенько, миленька мі будеш!”

Р е в у ц ь к и й Д. Українські
думи і пісні історичні. — К.,
1919. — С. 65–67.

Оповідання (сказаніє) про вбивство св. князів Бориса та Гліба*

Уривок

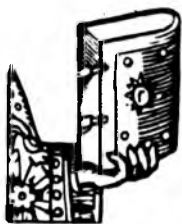
Горе мені, ти світ моїх очей, (батько),
сяяння та зоря мого зору,
підтримка моєї молодости!
наука моему нерозумові!
горе мені, мій батьку та мій пане!
На кого я мушу дивитись, до кого звернутись?
Де мені узяти таке добре виховання,
де повчання твого розуму?
Горе мені, горе мені!
Все проходить і є гіпше павутиння,
Чого досягнув мій бітько та мої брати?
Де їх життя і слава цього світу?
Де їх пурпур та шовки,
Золото та срібло,
вина й меди,
солодкі страви та хуткі коні,
гарні та великі будови,
численні маєтки,
численні прибутки та почесті,
їх гордість своїми боярами?
Це все зникло, ніби й ніколи й не було,
все зникло разом з ними <...>

*Історія української культури. —
Мюнхен — Львів., 1994. — С. 55—
56.*

---

*Оповідання про вбивство св. князів Бориса та Гліба (1015 р.) — найяскравіший взірець літератури доби Київської Русі. Твір складений у вигляді плачу над померлим — Борис плаче за батьком, Гліб — за Борисом.

У
КРАЇНСЬКА
КУЛЬТУРА
В ПЕРІОД
ПІЗНЬОГО
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
/друга половина XIV —
середина XVII ст./

РОЗДІЛ III

Друга половина XIV — середина XVII ст. — період, коли долю України визначали спочатку Литва, а потім Польща і турки з татарами. Панівні верстви князівства Литовського та Речі Посполитої не тільки здійснювали політику ліквідації залишків автономності українських земель, а й посилювали національно-релігійний, культурний та соціальний гніт. Проте політика колонізації сприяла піднесенню руху опору народу України, пробудженню його національної свідомості, духовному злету та інтелектуальному розвитку.

Вивченню цих проблем допоможе знайомство студентів з документами та матеріалами цього історичного періоду. Про національно-релігійний і культурний гніт українського народу з боку чужоземних загарбників свідчать документи [41, 52, 54]. Проте на сторожі національних і культурних інтересів стояли українська православна церква, роль якої з кожним роком посилювалась [38, 39], а також братства [42, 43]. Брестська церковна унія була засуджена не тільки на православному соборі 1596 р. [45], а й видатними культурними діячами України [46, 48, 49]. Україна в цей період славилася багатими монастирями, де були зібрані книги [39], книгодрукуванням [40], богословами і вчителями, які дали перші космографічні відомості [50], розробили граматику [51], взяли участь у виправленні церковних книг [53]. Величезне значення у збереженні національного духу мали українська народна творчість [47], а також народні звичаї та обряди, описані де Бопланом у середині XVII ст. [55, 56]. Про зовнішній вигляд Києва і його архітектуру свідчить документ [44].

38. ПІЛЬГИ ТАТАРСЬКИХ ХАНІВ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВИ (1313 р.)

Ярлыки, сиречь жалованья грамоты, иже давали первые Цари Ординские, и сущии по них вси святейшим преосвященным Митрополитом Киевским и всея Руссии, легость церковным домом и людям православным.

В лето 6721 (1313) поиде во Орду Петр Митрополит Киевский и всея Руссии, вкупе с Великим Князем Михайлом Ярославичем Тферским, обиды ради церковных от лу-

кавых человек судов и управлений, и пошлин, и уроков и даней имений и стяжаний людей всего причта церковнаго, и о всех десятинах Митрополичьих. Да и того ради, чтоб наперед быти у Царя Немецких послов, и Бискупа Матфея Папы Римскаго; да и того ради понеже тогда во Орде царь Батый умер, а новый царь Язбьяк сел на царство, и вся обновишася; от многих царств, и от многих великих княжений, и от многих стран вси приходили в Орду к Царем и ярлыки имали, каждо на свое имя. И вси великие Князи Русские и Митрополиты, и Епископы Русские, ярлыки имали, каждый на свое имя. Но милостию божию, Петр Митрополит во Орде у царя был в велицей чести, и отпущен был от царя в борзе со мною честию и управою, и с ярлыки и с дефтери; и прииде в свою Митрополию на Русь, и вси православные христиане сретоша его со мною радостию.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1946. — Т. 1. — С. 200.

39. ОПИС КНИГ СУПРАСЛЬСЬКОГО МОНАСТІРЯ НА ПОЛІССІ (1557 р.)*

А то книги старыя: Евангелие толковое великое. Евангелие учительное старое. Евангелие в полдесть, толковое. Евангелие Матфея в столп, толковое. Книга "Криница". Книга "Змарагд". Книга "Златая чепь". Две книзе "оба Маргариты". Книга Григория Богослова. Книга Пророчества. Книга великая Дионисие Ареопагитский. Книга Кирила Иерусалимскаго. Книга Григория Двоеслова. Книга другая Григория Двоеслова на паркгамене. Уставы 2, один в десть**, а другой в полдесть. Книг великих в десть соборников 4, а пятый на паркгамене. А полудесных соборников 3. А у в одном соборнику книга Асаф и хожение Данилово. Книга Псалтыря, в десть, окованная позлотитыми пуклями. Книга Псалтыря митрополита Солтана в десть же. Книга Псалтыря толковая. Книжка толковая избранных Псалмов в полдесть и о умерших слова. Книги Ефремовы 2. Книги 2 Отченики. Две книзе Симеона Метопфраста, одна в десть, а другая в полдесть, а в десном написан Синаксарь. Две книзе в

*У монастирі був великий каталог книг, які поширювалися в середині XVI ст. в Україні та Білорусії.

**24 аркуші.

полдесть Исака Сириянина. Апостол толковый, Апостол Великий, на паркгамене. Апостолов десных 3. Часословы 2 великих, старых. Книга Лествица в полдесть другая и с Отечником. Книга Антиох и з житием Богословлим. Книга, в которой писаны слова на чотырдесятницу и пятьдесятницу, в полдесть. Две книги Златоустаго, постных. Книга 12 Ияковличов. Книга Царственник з летописцем. Книга Асаф из житием Светого Сергия чюдотворца Руского. Книга Кирилова на Улияна. Книжка Патерик Печерский. Книжка Григоря Синаита. Книжка на латину. Книжка Житие великого Феодосия киновиарха и иных святых. Книга Григоря Амаритского на Ервана. Книга Зерцало. Книга о пленении Иерусалимским. Книжка Таранковская — моноканон, Книги 2 великих правил церковных. Книжка Василей новый. Миней старых 12. Треоди 2: постная и цветная. Охтайки 2. Книг служебников 7. Книжка в полдесть Зонаря. Книг битых* 5. Книга Дорофей и з житием Иоана Злагоустаго... А всех книг старых 129. А то книги новыя, што за мене, Сергия**, прибавлены церкви светой. <...>

Всех книг новописанных, за мене, Сергия, прибавленных, 74.

Археографический сборник документов, относящихся к Северо-Западной Руси. — Вильно, 1870. — Т. 9. — С. 53—55.

40. З ПСЛЯМОВИ ДО ЛЬВІВСЬКОГО ВИДАННЯ “АПОСТОЛА”, НАДРУКОВАНОГО ІВАНОМ ФЕДОРОВИМ (1574 р.)

<...> І коли я поселився в славнозвісному місті Львові і став ходити по слідах, протоптаних одним богообраним мужем, я почав собі проказувати таку молитву. <...>

І помолившись, я почав присвячене богові діло своє до налагодження навертати, щоб боговдохновенні догмати поширювати. І пообходив багатих і благородних серед мирян, помочі просячи від них, і падав на коліна перед ними, і припадав лицем до землі, і слъозами своїми, які серце мое викликало, ноги їх обмивав, і це не раз, і не два, але багато разів робив я.

* Друкованих.

** Архімандрит Сергій Кимтар, який склав цей опис.

І просив священника, щоб він у церкві всіх голосно оповістив про це. І не випросив я нічого благаючими словами, не вимолив своїми слізними риданнями, не виклопотав ніякого пожертвування з допомогою священників. І заплакав я гіркими сльозами, що не знайшов ні любителя, ні помічника не тільки серед руського народу (львівських українців), але й серед греків (що проживали у Львові).

Але знайшовся дехто з нижчого духовенства і з простих мирян, що подали мені допомогу. Не думаю, щоб вони це зробили від надлишків своїх, скоріше, мабуть, як та убога вдовиця, що два останні гроші свої пожертвувала. Всім же, що на цьому світі перебувають, вони повернуться до них, а в майбутньому посмертному житті від багатодавця бога столицею відплатиться.

<...> А почалася ця книга, названа "Апостол", друкуватися в богом береженому місті Львові, в якій діяння апостольські, і послання соборні, і послання святого апостола Павла після втілення господа бога нашого Ісуса Христа (після народження І. Х. року 1573, лютого в 25 день, і завершилася (друкуванням) року 74-го того, того ж місяця в 15 день). Просимо ж вас, всі раби благословенного бога нашого, любов'ю духа господа нашого Ісуса Христа, що віддав себе (на розп'яття) за наші гріхи. Якщо доведеться кому-небудь (із вас) (коли-небудь) у цю корисну для душі апостольську книгу заглянути, то перш за все першопричині всього доброго, що є на світі, — творцеві життя нашого богові подяку хай складе, а також його милості панові Григорію Олександровичу Ходкевичу¹, вічній пам'яті і поселення та сукупного життя з святими рівнопрестольними, що від віку догодили богові, одержати хай просить. А потім сиnam його милості панові Андрієві Григоровичу Ходкевичу — панові підстолу² Великогo князівства Литовського, старості могилівському, а також його милості панові Олександрові Григоровичу Ходкевичу, старості городенському, державцеві мінському, хай просить спасіння душі і багаторічного здоров'я, тому що вони спричинилися до такої користі³.

---

¹Білоруський магнат.

²Підстолій — а) великий — посада при королівському дворі; б) земський — почесний дворянський титул, не зв'язаний ні з якими обов'язками.

³Сприяли надрукуванню книги.

А для нас же непотрібних, що дерзнули почати (видання книги "Апостол"), прощення і позбавлення гріхів хай просить. Хай же і ви благословіння і прощення гріхів сподобитеся і як щось з огріхами (з помилками) знайдете (в цій книзі), то ради бога виправляйте, благословіть (нашу працю), а не проклиняйте, бо ж це писав не дух святий і не ангел, але рука грішна і тлінна, як і інші непокарані.

Видрукував я цю корисну для душі книгу "Апостол" в славнозвісному місті Львові на славу всемогутньої і животноначальної трійці отця і сина і святого духа, амінь.

Хрестоматія з історії Української РСР. — К., 1959. — С. 174—175.

**41. ЛИСТ БРАЦЛАВСЬКОЇ ШЛЯХТИ
КОРОЛЮ СТЕФАНУ БАТОРІО
ПРО ВИДАННЯ КОРОЛІВСЬКИХ УКАЗІВ
НЕ ПОЛЬСЬКОЮ, А УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ
(1576 р.)**

Видані листи через дворянина вашої королівської милості пана Оршевського братії нашій, найменшим слугам і підданам вашої королівської милості, письмом польським писані, що викликають нас перед маєстат¹ вашої королівської милості, нашого милостивого пана. Хоч, найясніший милостивий королю, за ухвалою унії листи з канцелярії вашої королівської милості не іншим, а тільки руським² письмом мають бути видані, але, найясніший милостивий королю <...>, це нам над право і над вольності³ наші діється, що листи з канцелярії вашої королівської милості до нас письмом польським видають. Про що і наперед вашої королівської милості, нашого милостивого пана покорними нашими просьбами просимо, щоб ваша королівська милість при привілею і свободах наших нас залишити і до нас листи з канцелярії вашої королівської милості руським письмом видавати наказати благоволив. <...> Писаний у Брацлаві, місяця липня 7 дня.

Хрестоматія з історії Української РСР. — С. 173.

¹Величність.

²Тобто українським.

³З порушенням права і привілеїв.

**42. СТАТУТ ЛЬВІВСЬКОГО БРАТСТВА.
3 ЛИСТА АНТІОХІЙСЬКОГО ПАТРІАРХА
ІОАКИМА (1586 р.)**

Сие благоугодное законное братство вышеписанное и нижней реченные обычая повинни так держати:

1. Сошедшися на день уреченный в дом выбранный, любовью и тихостию, друг друга честию болша себе творяще, промышляюще добрая пред богом и человеки: “Аще бо кто о своих не промышляе, веры отвергся и неверного горши есть”.

2. А мають ся сходити за обсыланием знамене братского четыре недели, или як потреба и час приличится, и повинен кождый брат в чотыри недели полгроша дати до скринки братской.

3. А кто бы хотел вступити в сие братство, или мещанин, или шляхтич, или предмещанин, или посполитых людей вселякого стану, як тутешний, так сторонний, — маеть дати вступного грошей шесть.

4. А который бы брат мешкане мел далекое от сего братства, тогда в рок по шести грошей мает давати до скринки братской.

5. А братья сполне кожного року мают выбирати з межи себе старших четыре браты, поручаючи им все старейшинство церковного братства. <...>

12. Сходячися до сего братства, в справах упорожнившися, книги законные почитати и друг другу спослушанием вешати. <...>

18. Который бы брат яковую справу мел, а не умел бы своей речи справити, волно ему взяти двоих братьов на пораду и на помощь.

19. Вшелякая справа братская не маеть быти выношена далее от порога дому братского. А на кого бы досведьчено двема, маеть быти каран: сяденьем и безменом воску.

20. А кто бы гордел церковным братским судом, як преслушник церкви судится. А если ся того не каеть до четвертой недели, то як поганец и явно грешник от церкви да отлучится, по христову евангелию. И священник маеть его в церкви перед всеми обличити и от церкви отлучити. <...>

22. А если, з допущення божия, будеть на брата яковый упадок или немочь, а немел бы достатку мають ему братья помагати братскими пенязми и в немочи презирати. <...>

24. А которому бы брату помагали в напастех, в бедах позычаючи ему пенязей, не мають от них лихвити; а позы-

чати мають не на закованя смотречи, а не тым, который хотять быти богатшии, але которыи большии недостатки терпятъ з допущення божего. <...>

Памятники Киевской комиссии для разбора древних актов. — К., 1898. — С. 5—8.

**43. ЛИСТ БРАТЧИКІВ МІСТА ВІЛЬНО
ЛЬВІВСЬКОМУ БРАТСТВУ
ПРО КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ НИМИ
(1588 р.)**

Прислали ви нам початок, зразок святого писання граматичного мов грецької і слов'янської*, повчаючи нас, щоб ми прийняли з благорозумністю, щоб і інші (книги Львівського братства) достойні були (одержати), як сказано в Євангелії. Розглянувши ж їх уважно, просимо спасителя нашого, щоб він, яку вже почав, таку нехай і докінчить у вас благодать оцю. Якщо ж він, сподобить вас благодарственный і спасительний початок цей завершити, просимо вас, хай залишок благодаті їх буде і в нас з залишком. Простіше кажучи, сто або двісті книг пошліть нам, виставивши за них відповідну ціну; а ми з подякою вашій любові вказану (ціну) вам перешлемо. При книгах і дяка (вчителя) або навіть двох, що зможуть достойно роз'яснити і інших навчити, просимо пошліть, яким тут життя і всякий достаток для задоволення тілесних потреб буде достойний. Про це і про інше просимо, тому що у вас всього багато — і в вірі, і в слові, і в розумі, і в усякому старанні й любові до нас, — хай і в цій добродійності багатими будете, щоб у всьому була рівність, як є писано: “Чого багато — не примножив, чого мало — не зменшив”. А щоб ми стали одностайними і благопотрібними одних одним, посилаємо вашому братолюбству тридцять книг порядків, тобто чину братства нашого, з яких одну, просимо, прочитайте перед усією братією. І ще книгу “Маргарит”, в якій є і про вірменську єресь, посилаємо вашій благорозумності, яку прийміть любовно.

Хрестоматія з історії Української РСР. — К., 1959. — С. 176—177.

---

*Мається на увазі видана Львівським братством граматика грецької і слов'янської мов, відома під назвою граматика “Адельфотес”, тобто братська.

44. ЕРІХ ЛЯСОТА ПРО ЗОВНІШНІЙ ВИД КИЄВА (1594 р.)

Київ був колись знаменитою столицею і окремим князівством, мав власних повелителів (яких звали царями або князями) з того роду, від якого походять теперішні великі князі Русі або Московії. Він великий і дуже укріплений, був колись прикрашений пишними церквами й будівлями як громадськими, так і приватними. Це можна помітити по валу, що оточує місто і тягнеться далі ввєрх по горі, простягаючись, як кажуть кияни, на дев'ять миль в обводі, і також по стародавніх руїнах. Найбільш знаменитий там прекрасний і пишний собор імені св. Софії, який немає рівного щодо розміру і збудований на зразок собору св. Софії в Константинополі царем Володимиром*. <...> Там, де видно руїни і де стояло колись старе місто, майже зовсім немає тепер будинків або їх дуже мало, а сучасне місто збудоване внизу, в долині, на правому березі Дніпра; воно займає досить великий простір, бо майже при кожному будинку є сад. В ньому багато православних церков; вони майже всі дерев'яні, одна лише кам'яна, стоїть на площі. Там є також біскупство католицької церкви, але соборна церква зовсім кепська і дерев'яна. Тут живуть також вірмени, проте не дуже заможні; вони теж мають власну церкву. Замок стоїть високо, на окремій горі, і займає великий простір; він теж не кам'яний, а дерев'яний, обмазаний глиною.

За чверть милі від міста вниз по Дніпру стоїть на горі Печерський монастир — обитель, де перебуває руський митрополит разом із своєю громадою, яку складають чорні монахи, звані через те ченцями. Церква прекрасна, кам'яна, в ній можна бачити розкішну мармурову гробницю князя Костянтина Острозького, батька теперішнього старого Київського воеводи, хороброго вояки; напис на ній руською мовою.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1941. — Т. 3. — С. 12—13.

---

*Софійський собор споруджено за часів Ярослава Мудрого в 30—40-х роках XI ст.

45. ОСУДЖЕННЯ БРЕСТСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ НА ПРАВОСЛАВНОМУ СОБОРІ (1596 р.)

<...> Тому що до інших виступів той апостат¹, митрополит київський, галицький і всієї Русі на ім'я Михайло², з єпископами своїми, які його злому умислові помічені були, як Іпатій володимирський, Кирило луцький, Герман полоцький, Денис холмський, Іона пінський, нарешті, і того не хотіли вчинити, щоб заклик нашого канонного послухатися, а за ним перед нами на синод ставилися і справу про себе дали в тих безбожних вчинках своїх, на які осмілилися були завзятися, тому ми тоді, гвалтовній потребі догоджаючи, вчинили те, що ми на пробування і на випитування всіх тих схизматичних³ кляуз, які самовільно через них виявилися і справили такі великі заворушення (хвилювання) між людом, що ім'ям державним називається, у тій богом береженій єпархії⁴ ... що з них явно визначили: тому що всі, що однаково з нами мислять і в звичаях, а також у догматах нашої східної божої і апостольської католицької церкви непохитно перебувають, вони засвідчені як явні апостати і зазнайки легковажні. <...> А зневажена ними свята божа східна церква дозволяє на те і через нас обов'язково наказує на нинішньому соборі, щоб вищезгадуваний митрополит Михайло був скинутий, а також і згадані єпископи і вже ... усіх шат архієрейських були позбавлені і відсуджені від усякого управління і порядкування, навіть від самого імені свого єпископського, і постановити на тому соборі церковному, щоб були геть викинуті і виписані.

Хрестоматія з історії Української РСР. — К., 1959. — С. 180.

46. З ПОСЛАННЯ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО ДО ВИЩОГО УКРАЇНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА, ПРИЙНЯВШОГО УНІЮ

✠ **Іван Вишенський** був одним з найвизначніших українських письменників-полемістів кінця XVI — початку XVII ст. Його твори поширювалися в Україні і Білорусії.

Покажете ми убо, о згдоу вяжучии, где который з вас первый степень сам собою выполнил и в вере, основаной в непорушенном фундаменте, со исполненными заповедми ся

¹Відступник від православної віри.

²Михайло Рогоза.

³Розкольницьких.

⁴Пропуск у тексті документа.

знашол? Не ваши милости ли веру дела злыми наперед еще разорили? Не ваши милости ли прагненя лихоимства пенезного и достатку мирского жерело похотий в себе ропустили и насытитися никакож не можете и еще болшею алчбою и жаждою, свецких достатков прагнучи оболели есте? Покажете ж ми, о згоду вяжучии, где который з вас, в мирском житии будучи, оных шест заповедей, от христа узаконеных, сам собою исполнил, то ест алчных прекормил, жадных напоил, странных упокоил, нагих одел, болных послужил, в темницах навежал? Не ваши милости ли тых шест заповедей не толко в мирском чину разорили есте, але и ныне, в мнечаючемся духовном, непрестанно разоряете?

Не ваши милости ли алчных оголодневаете и жадными чините бедных подданных, той же образ божий, што и вы, носячих; на сироты церковные и прекормлене их от благочестивых христиан наданых лупите и з гумна стоги и обороги волочите; сами и з своими слуговинами ся прекормлюете, оных труд и пот кревавий, лежачи и седячи, смеючись и граючи, пожираете, горелки препущаные курите, пиво трояковыборное варите и в пропасть несытнаго чрева вливаете; сами и з госятми ся своими пресыщаете, а сироты церковные алчут и жаждут, а подданные бедные в своей неволи рочного обходу удовлети не могут, з детьми ся стискают, оброку себе уймают, боячися, да им хлеба до пришлого урожаю донягнет.

Где который з вас странных в дом ввел, упокоил, ублажил, ноги авраамски страннику умыл? Не ваши милости ли сами ныне у мнечаючимся духовном чину из странных ся ругаете, хулите, поносите, ненавидите, злословите, клеветчете? Што ся показало с тых уст, смродливую згоду важучих, которые тым духом ругали, мовячи: “А што ж сут, патриархи или грецкие владыки? Жебраки, волоцуги, знаменники!” Видите ли вашего мудровиния странноприимство!

Где есте нагих одевали? Не ваши милости ли сами обнажаете, из обороы коне, волы, вовцы у бедных подданных волочите, дани пеняжные, дани пота и труда, от них вытягаете, от них живо лупите, обнажаете, мучите, томите, до комяг и шкут безвременно, зимой и летом, в непогодное время, гоните, — а сами, як идолы, на одном месцу приседите или, если и трафится того трупа отидолотворенного на другое месце перенести, на колысках, як бы и дома седячи, бескорбно преносите, а бедные подданные и ден и ноч на

вас трудят и мучат; которых кров, силы и пращи и подвига выссавши и нагих в оборе и коморе учинивши, вырванцов ваших, вам предстоящих, фалюндышами, утрфинами и каразиами одеваете, да красноглядством тых слуговин око накормите, а тые бедные подданные и простое серняжки доброе, чим бы наготу покрыти могли, не мают! Вы их пота мешки полны грошми золотыми, талярми, полталярми, орты, четвертаки и потройными напихаете, сумы докладаете, в шкатулах месца, где бы которой особе с тых помененых годное было почивати, росправуете, а тые бедници шелюга, за что соли купити, не мают.

Где есте болным послужили? Не ваши милости ли полных еще сами от здоровых чините, биете, мучите и убиваете? Пощупайся тылко в лысую головку, ксенже бискупе луцкий, колко еси за своего священства живых мертво ко богу послал, одних секанюю, других водотопленюю, третих огнепалюю смертю от сея жизни изгнал? Так разумею, иж памятаеш, ваша милость, всех тых, если схочеш покаятельное исповеди правду отригнути. Воспомани и Филипа, маляра многопеняжного. Камо тые румяные золотые по его неволном отходе остались и в чиём ныне везеню сидят?

Где есте в темницах посещали? Не ваши милости ли в темницах за правду затворяете и беды людем христианским терпети еднаете? Не ваши милости ли Никифора добре посетили и в темницу затворити исходотаили есте, яко да со лжею беспечне пануете и обличения на свое отступление со папою своим от оного уст не относите? Але так ведайте, если и язык человечесий умолкнет, але зрител видит от горе долних и узрите все свое нынешнее тогда, егда, тайнство жизни сея выполнивши, в страну будущего века отидете. <...>

Покажете ми, о згоду вяжучии, где который з вас оставил дом, села, имения, маетност, сородство и мирское житие господа ради. Не ваши милости ли того ради и бискупства ся докопали, яко да сокровище большее именей, маетност, скарбов пеняжных и прибытков в церкви божой найдете, слуг личбою двояко и трояко, нежли перво есте мели, умножите; славою века сего коронуется, в достатках беспечальных и роскошных, як в масле, плываете, дочки богатым венном бискупским обвенуете, зятей панами пышногордшими почините и своих повинных церковным, сиротским, убозским и следа христова держачихся добром обогатели есте, титулы им славнейшие у света сего починили есте, от

войских на подкоморих, от подкоморих до судей, от судей на каштеляны, от каштелянов на старосты, от старост на воеводы переворочаете? <...>

Вишенский Иван. Сочинения. — М.; Л., 1955. — С. 53—56.

47. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ XVI ст.

За річкою вогні горять

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство розграбили.
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється,
І по ногах ланцюг б'ється.
А я, бідний, з діточками
Піду лісом стежечками. —
Нехай йому із водою ...
Ось — ось чайка надо мною

Зажурилась Україна, бо нічим прожити

Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити,
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти,
Котрі молодії —
У полон забрато;
Як заняли, то й погнали
До пана до хана.
Годі тобі, пане-брате
Гринджоли* малювати.
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!
Ой, ти станеш на воротях,
А я в закаулку,

---

*Сани.

Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой, ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками,
Ой, щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой, козак до ружини,
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука!

Українські народні дули та історичні пісні. — К., 1955. — С. 8, 11.

48. МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ.
“ТРЕНОС, ТОБТО ПЛАЧ ЄДИНОЇ СВЯТОЇ
ВСЕЛЕНСЬКОЇ АПОСТОЛЬСЬКОЇ
СХІДНОЇ ЦЕРКВИ” (1610 р.)

☞ *Мелетій Смотрицький* (близько 1572 — 1633 рр.) розпочав свою діяльність як палкий борець проти унії. Серед його писань проти унії і католиків відзначається суто літературними якостями книжка “Тренос, тобто плач єдиної святої вселенської апостольської східної церкви”. Згодом Смотрицький перейшов до табору уніатів.

Розділ I,
в якому знаходиться плач або нарікання
східної святої церкви на звироднілих синів

Горе мені бідній, горе нещасній, ах з усіх боків з добра ограбованій! Горе мені, на світську ганьбу тіла мого з шат оголений! Біда мені, нестерпними тягарями обтяженій! Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на бедрах, меч над головою обосічний, вода під ногами глибока, вогонь по боках негасимий, звідусіль крики, звідусіль страх, звідусіль переслідування. Біда в містах і селах, біда в полях і дібровах, біда в горах і безоднях землі. Нема жодного місця спокійного, ані житла безпечного. День у болях і ранах, ніч у стогоні і зітханні. Літо гаряче — до непритомності, зима морозна — до смерті. Мізерно — бо наготу терплю і аж на смерть переслідують мене. Перед тим гарна і багата, тепер я знівечена і убога. Колись королева, всьому світові мила, а тепер усіма погорджувана і змучена. Сам до мене, все, що живе, всякі народи, всі жителі землі, підій-

дїть, послушайте голосу мого і узнаєте, чим була я недавно, і здивуетесь. Тепер я посміховисько світові, а раніш була подивом для людей і янголів. <...>

Ах тяжко ж мені справді з тим непокірним потомством, з тим отруйним гадючим племенем, тяжко. Хто ж болю того разом зі мною не візьме? Хто мені плакати не допоможе? Синів породила і виховала, а вони мене зреклися і отруйні жала язиків своїх на мене повисовували. Спершу вони посланців і слуг слухати не хотіли, а тепер сам господар прийшов, сам закликає і вчить, аби тягарем гріхів обтяжені в нім спокою шукали і в ньому перебували, якому настільки охотніше послух відданий мав бути, наскільки голос господаря важливіший від голосу слуг. <...>

Кому ж від цього біда? Мені. Кому горе? Мені. Кому тяжко? Мені. Кому нужда? Мені. Я погорджена, зневажена, вигнана, оббріхана. Біда і вам, що згордували мною! Горе і вам, що зневажили мене! Тяжко і вам, які вигнали мене! Нужда і вам, що оббрехали мене!

<...> Я щиро воліла б, щоб неправдивою мене назвали за все те, що я тут сказала, ніж правдивою. Але тяжко ж мені, бо все те правда, що я кажу.

Хрестоматія давньої української літератури. — К., 1967. — С. 163, 165, 168.

49. ЗАХАРІЙ КОПИСТЕНСЬКИЙ. “ПАЛІНОДІЯ ИЛИ КНИГА ОБОРОНЫ” (1619—1622 рр.)

☞ **Захарій Копистенський**, як гадають, походив із Західної України і вчився в школі Львівського братства. В 1616 р. він записався до Київського братства. В 1625 р. став архімандритом Печерського монастиря після Єлісея Плетенецького, в гуртку якого визначився освітньою й видавничою діяльністю. Помер у 1627 р.

<...> Было теж и в Россіи нашей дидаскалов много, а который писма зоставили, не вспоминаючи старих, новых мяную пару якую: преподобного Артемія инока, который, спосп шествующу ему господу, в Литвѣ от ереси аріанской и лютеранской многих отвернул, и през него бог справил, же ся весь народ русскій в Литвѣ в ереси тыи не перевернул; монах Стефан Зизаній, в грецком и словенском

языку муж учоный велце; блаженный Леонтий Карпович, архимандрит виленский, муж богодухновенный, в языке греческом и латинском знамените бѣглый, оборонца благочестія; пречестной Виталий, архидіакон, учитель и любу мудрец. А живых благодатію божією маемо з потребу.

В москвѣ теж люде мудріи и богословове православныи, язык греческій знаючіи, о чом нам св. отец патріарха іерусалимскій кир Феофан повѣдал, который в москвѣ на столиці был завитавши от Іерусалима для навѣженья духовного и спасенія народов многих.

Хрестоматія давньої української літератури. — С. 169.

**50. КИРИЛ ТРАНКВІЛІОН СТАВРОВЕЦЬКИЙ.
“КНИГА НАРІЦАЕМАЯ ЗЕРЦАЛО БОГОСЛОВІИ”
(1618 р.)**

§ *Кирил Транквіліон Ставровецький* став відомим як учитель Львівської братської школи. В 1592 р. переїхав до Вільно, але через кілька років повернувся в Галичину, в 20-х роках XVII ст. був проповідником у Замості; перейшовши в унію, став з 1626 р. архимандритом Чернігівським, помер у 1646 р. Ставровецький склав систему богословія — “Зерцало богословія” (1618 р.), де знаходимо цікаві космографічні відомості за тодішніми поглядами, збірник проповідей “Учительное евангеліє” (1619 р.) і “Перло многоцѣнное” (1646 р.) — збірник віршів релігійно-морального характеру.

[Про елементи]

Подобает же вѣдати о елементѣхъ, яко не суть равны: едины бо вѣм легкого и суптельного естества, яко огонь и воздух; другии же тяжшого и грубшого, яко вода и земля. Легкіе и суптелныи элемента на вышшем местѣ положив премудрїй будовѣца. Грубшіи же и тяжчаишіи на низшем: землю и воду; земли послѣднее мѣсто даде, водѣ суптельнѣйшой — над землею; въздуху, яко тоншеи стихїи, над землею и водою, огневи же, яко легчайшей стихїи, над воздухом вышше всѣх даде мѣсто.

Двѣ же стихїи между собою враждуют и валку ведут: вода и огонь; и для того их премудрїй сѣдѣтель розсадив на розныи мѣста далеко от себе: вода низко, огонь высоко, воздух же посредѣ их яко перегорода и миротворец.

Раздѣляют же ся воды моря окіяньского на одноги и озера, и на малыи моря, на рѣки и на жрудла, которіи от камени и от землѣ исходят. А иж вода морская слана ест и горка, повѣдают нѣкоторіи философи: для того ест такова, поневаж много стоит на едном мѣстѣ непоступна и недвижима, а до того солнце уставичне ходячи над морем окіянским, вытягает променьми своими, парею суптелною, або мглами, сладость водную. Так же и дуга часто берет суптелнѣйшую воду з моря и възносит на высоту, и учиняет облаци дождевныи.

Друзіи же физелоици повѣдают, яка по естеству слана вода морская: абовѣм, если бы была не слана и так долго стоячи, без порушения на едином мѣсте от сѣтвореня свѣта, тогда бы ся загнила и засмердѣла, и смрадом своим заразила бы увес воздух и живот людскіи згубила.

А с тои причины мнѣ ся мнит, иж с прироженя слана ест водная стихія.

Но и се вѣдати подобает, откуда сладкая вода течет: поневаж вся стихія слана ест с прироженя. Народ то уважити потреба, иж вся земля дѣри в собѣ имѣет, яко нѣякіи жилы. В мори зась сут таковыи мѣста, еврѣпины албо пупы и пропасти, которими вода впадает внутр землѣ и расходиться по жилах и дѣрах оных. И так идучи скрозѣ землю, грубост горкости и солоность в земли оставует: тѣлко тонкая и сладкая вода исходит жрудлами.

Хрестоматія давньої української літератури. — С. 173—174.

**51. МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ.
"ГРАММАТИКА" (1619 р.)**

О просодіи стихотворной

Матфій Стрійковскій, каноник самоитскій, дѣй славянских хронограф достовѣрный, в четвертой своей хронологіи книзѣ пишет, Овідіа славнаго онаго латінскаго поету в сарматских народ заточеніи бывша и языку их совершенствѣ навывкша, славянским діалектом за чистое его красное и любоприемное стіхи или вѣрши писавша. <...>

Заеже возможну стіхотворну художеству в словенском языцѣ и аз быти судив, по силѣ вократцѣ правила его по

мнѣ тожде искуснѣ творити хотящим, божією помощію, предлагаю. <...>

О родѣ стиха иройскаго, или шестомѣрнаго: — Иройскій стих состоит шести степенми, ихже пятый дактил есть, шестый спондій; прочіи дактили, или спондіе, яко:

Сарматски новорастныя мусы стопу перву,
Тщашуюся Парнас во обител вѣчну зяяти,
Христе царю, приими: и благоволив, тебѣ с отцем
И духом святым пѣти учи російскій
Род наш, чистыми мѣры славенски имны...

О родѣ стиха сафійска. — Стих сафійскій пятма степенми состоит, первым трохеем, вторим спондіем, третим дактилем, четвертым и пятым трохеем. Ему же стихов родови по коемждо третем стісѣ прилагается стих адонскій, двома степенми состояшь, первым дактилем, вторым спондіем, яко:

Мусо Татр сарматск богу тріедину
Должную дай честь поклона со имны,
Чистую славян его, давшему ти
Мѣрою пѣти.

[Додаток у московському виданні 1721 р. до відділу про віршування].

Сія здѣ о художествѣ піитичествѣм вкратцѣ предложишася, не толико ради употребленія, елико вѣдѣнія. Ибо аще у древних еллин и латин и в велицѣм почтеніи бяше, обаче нынѣ за трудность, многими едва не оставлена, на лучшій плод иных художеств нужнѣйших время златое житія своего опредѣлившими. Изволяя же о сей пространнѣе извѣдати, да читает греческих Омира и Ісіода, латинских Овидія, Виргилія и прочих и оными может удовольствоватися до сытости.

Хрестоматія давньої української літератури. — С. 186—187.

52. З ЛИСТА ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ СІГІЗМУНДА ІІІ ЛУЦЬКИМ УРЯДНИКАМ І МІЩАНАМ ПРО ЗАБОРОНУ БУДУВАТИ БРАТСЬКУ ЦЕРКВУ І ШКОЛУ (1620 р.)

<...> Славетные, верне нам милые! Дано нам справу, иж найдуютсе межи вами некоторые особы; которые, выламуячисе з юриздиции владыки луцкого, на зневагу его,

без жадного позволения его, яко пастера там того местца и старшого преложенного релии кгрецкое, и овшем упорне и свовольне церковь и школу якуюсь новую, называючи то Брацтвом милосердя, в том же месте нашем Луцку заложили. Которым заложеном тое церкви унию, през антецесоров помененого велебного отца владыки луцкого, за позволением всего духовенства, в том панстве нашем будущого, принятую и до панств наших святобливе внесеную, а за тым зверхность пастырскую помененого отца владыки луцкого, за сполную на то радою и помочю вашою, затлумити усилуют. Што иж се диет мимо ведомость нашу, на уйму юриздиций помененого владыки луцкого, противко правом и вшелякой слушности, на знесене тое светобливое едности, про то мы, зичечи, абы в местах наших ничего за приватными чиими замыслами, без ведомости и позволения нашего, се не деяло, хотечи, абы тая справа, которая есть владзы и зверхности пастыра тамтого местца убближающая и вшелякой слушности противная, далее се не ширила. Росказуемо конечно, как мети хотечи, абысте таким свовольным юрыздициом, которые не могут быти, одно з великим помешанем и убближенем юрыздиций нашео и помененого велебного отца владыки луцкого, множитисе не допусчали, и ремесников местским под срокгим каранем нашим будованья тамтое церкви и школы занехати росказали. <...>

*Воссоединение Украины с Россией:
Документы и материалы: В 3 т. —
М., 1953. — Т. 1. — С. 8.*

**53. 3 ЛИСТА КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА
І. БОРЕЦЬКОГО ДО ЦАРЯ МИХАЙЛА ФЕДОРОВИЧА І
ПАТРИАРХА ФІЛАРЕТА ПРО НАПРАВЛЕННЯ В РОСІЮ
ІЄРОМОНАХА ПАМВИ БЕРИНДИ
ДЛЯ ВИПРАВЛЕННЯ ЦЕРКОВНИХ КНИГ
(1624 р.)**

☪ **Памва Беринда** — вчений монах Києво-Печерського монастиря, управитель печерської друкарні. До приїзду в Київ був учителем Львівської братської школи. Помер у 1632 р.

<...> Понеже, божественною благодатию вперяем, вожделе видети пресветлыа ваши лица, державнейший пресветлый и благочестивый цару и всеблаженнейший отче отцем и великий государу патриархо, смиренный и благоговей-

ный в иеромонасах и духовницах господин Памво Берында, честный протосиггел великия святыя церкви иерусалимския, усердный пособник и благоподвижный в делании и исправлении книг печатных, искусный потрудитель в многих в нашей святой церкви российской, от них же ныне сам в совершенном и изрядном издании Бесед на деяния апостольские пресветлой державе нашей являлася, приносит. Его же пресветлаа ваша держава, як сослужителя нашего и брата верна, в всем имети благоволити, от державы пресветлыя царские обычное благосердия пожалование ему и милость подав к нам мирно отпустить сподоби, яко да по сих и в святую Афонскую гору отшед ради исправлений книг наших от тамо сущих зводов к нам. <...> пользу всеа церкви росския принесет и еще достодолжный талант, возмагаем державы светлости вашае благословением и пожалованием господу богу усугубит. <...>

*Воссоединение Украины с Россией:
Документы и материалы. —
С. 48—49.*

**54. ИЗ ПРИВІЛЕЯ КОРОЛЯ ВЛАДИСЛАВА ІV
ПРО ПЕРЕДАЧУ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО
СПАСЬКОГО МОНАСТІРЯ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ
І ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ЄЗУЇТСЬКОГО КОЛЕГІУМУ,
ШКОЛИ І КОСТЕЛА В НОВГОРОД-СІВЕРСЬКУ
(1635 р.)***

<...> Мы порешили украсить город устройством в городе Новгород-Северском преподобных провинции польской отцов-иезуитов, которых страх перед богом, добродетель, набожность и рвение в распространении истинной веры господней нам и всему миру известны, надеясь, что благодаря их набожности, примерной жизни и воспитанию молодежи в их школах, католическая религия в том краю получит значительное распространение. Что все да сбудется на счастье нам и Речи Посполитой.

Отправляем упомянутых отцов-иезуитов в Новгород-Северск и для них в этом городе отводим и на вечные времена даруем место для постройки костела, коллегіума, школ и дома ордена, которое шляхетный местный староста дол-

---

*Переклад з польської.

жен своєчасно і по потреби отмерить. Жалуем их на вечные времена правом вольной рубки деревьев в наших тамошних лесах как для отопления, так и для строительства, чтобы упомянутые отцы-иезуиты имели полное обеспечение и достаток в потребностях своих и дома божьего. <...>

А духовенство греческой* религии не должно иметь других школ, в которых бы обучали по-латыни, как помеху названным отцам-иезуитам и школам их.

*Воссоединение Украины с Россией:
Документы и материалы. — С. 150.*

55. ЯК ВІДБУВАЮТЬСЯ УКРАЇНСЬКІ ВЕСІЛЛЯ (СЕРЕДИНА XVII ст.)

<...> Коли настає час укласти молоду на шлюбне ложе, родички молодого відводять її до спальні і там роздягають догола. Докладно розглядають її з усіх боків, навіть заглядають у вуха, волосся, на пальці ніг та в інші частини тіла, аби пересвідчитись, чи ніде нема крові, голки або захованого клаптика бавовни, насиченого червоним сиропом. Якби знайшлося щось подібне, зчиниться на весіллі сум'яття і метушня. А коли нічого не знаходять, надягають на молоду біленьку й новеньку бавовняну сорочку, а потім, завівши її у постіль, потайки вводять молодого. Коли молоді опиняються разом, жінки затягають заслону біля постелі. Більшість гостей приходить у кімнату, чоловіки танцюють з келихами в руках під звуки дудки, а жінки підскакують, плескаючи в долоні, аж поки не звершиться шлюбний союз. А коли серед цього радісного танку молода якимсь чином висловить задоволення, усі присутні враз стрибають з радіщів, плещуть у долоні, зчиняють веселий галас. Увесь цей час родичі молодого не відходять від ліжка, прислухаються, що там відбувається; чекають, коли можна буде відслонити запону. Одягають на молоду чисту сорочку, а коли на попередній знаходять докази її цнотливості, радісними вигуками сповнюють цілу домівку, і вся родина радіє разом з ними. Тепер молоду одягають і зачісують як молодицю, тобто покривають їй голову, бо це дозволяється робити лише заміжнім, а дівчата ходять із власним заплетеним волоссям і вважали б для себе ганьбою покрити голову. <...>

---

*Православної.

Якщо ж навпаки, ознак дівочтва не виявляють, весілля обривається, чоловіки кидають об землю келихами, жінки перестають співати, а родичі молодої збентежені та осоромлені. Одне слово, зчиняється справжній гармидер: гості б'ють горщики, в яких варилися різні наїдки, відбивають вушка в келихах, з яких випивали напої, матері молодої натягають на шию кінський хомут, садять її у кутку, перед поглядами усіх присутніх, а самі співають їй безперестанку грубих і сороміцьких пісень. Частують її з надбитого келиха, дорікаючи за те, що не вміла берегти доньку. Висловивши все, що лиш може прийти в голову, гості розходяться до своїх домівок, ображені такою неприємною подією. А родичі молодої, заховавшись від людей, деякий час сидять вдома, присоромлені тим, що трапилось.

Що ж до молодого, то це вже на його розсуд — жити з дружиною чи прогнати її, але коли відважиться на спільне життя, мусить бути готовий на всі ті образи, якими його будуть осипати.

При цій нагоді додам кілька слів про звичаї жінок. Добрим словом згадую те, що хоча вільне вживання горілки та меду робить дівчат дуже доступними, однак загальне висміювання та сором, які випадають на долю дівчини, що втративши свою дівочість, хоче віддатись за парубка, утримують їх від подібних вчинків.

Боплан Гійом. *Опис України. Проспер Меріме. Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький.* — Львів, 1990. — С. 77, 78.

56. ВЕЛИКОДНІ ОБРЯДИ В УКРАЇНІ (СЕРЕДИНА XVII ст.)

<...> У страсну суботу вони йдуть у храм, який називають церквою, аби взяти участь у релігійних торжествах, які полягають у тому, що фігурку Господа нашого Христа кладуть у гріб, а потім з великими урочистостями звідти виймають. Після цього обряду всі вони — чоловіки, жінки, парубки і дівчата — стають навколішки перед єпископом (якого називають владикою) і подають йому яйце, зафарбоване в червоний або жовтий колір із словами “Христос воскрес!” А єпископ бере яйце, відповідає “Воістинно воскрес!” і христосується з жінками та дівчатами. Таким

чином протягом якихось двох годин він збирає понад 5—6 тисяч яєць, а крім того, має ще й приємність цілувати найвродливіших молодлиць і дівчат, які є у церкві. Звісно, йому було б не з руки та й неприємно цілувати старих жінок, але він спритно і швидко дає собі раду і коли якесь обличчя йому не подобається, він простягає для цілування руку. Так робив у Києві митрополит на ім'я Могила*, який є верховний над усіма єпископами. Так само роблять і найнижчі священники, яких називають господинами. <...>

Б о п л а н Г і й о м. *Опис України.*
Проспер Меріме. *Українські козаки*
та їхні останні гетьмани. Богдан
Хмельницький. — С. 78—79.

---

*Могила Петро (1597—1647 рр.) — церковний та освітній діяч України, з 1632 р. — митрополит Київський і Галицький.

У
КРАЇНСЬКЕ
БАРОКО ДОБИ
КОЗАЦЬКО-
ГЕТЬМАНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ

/середина XVII —
XVIII ст./

РОЗДІЛ IV

Період другої половини XVII – XVIII ст. став переломним моментом в історії України; він мав неабиякий вплив на країни Центральної та Східної Європи. В цей час відбулася визвольна війна, склалася державність українського народу. Патріотичне піднесення й почуття гордості після славних перемог козацького війська, участь у війні вихідців з усіх українських земель, козацькі походи, величезні переміщення населення – все це сприяло відродженню українського народу і культурній інтеграції різних регіонів.

Подією в історії українського народу було державне об'єднання України з Росією на основі рішення Земського собору 1653 р. і Переяславської ради 1654 р. Україна в складі Російської держави повинна була мати широку автономію. Проте, починаючи з 1654 р., велась планомірна, послідовна політика знищення української нації. Російська імперія здійснювала її багатьма шляхами. Першою нищиться духовна опора: в 1686 р. українська церква підпорядковується московському патріархату. Другою – українська освіта. Третьою була пограбована літературна українська (тобто руська) мова. Велико-російська літературна мова постала на базі української літературної старослов'янської мови. І аж четвертою була знищена українська державність. Наприкінці XVIII ст. Україна перестає бути державою, автономним об'єднанням. У політичному та національно-культурному житті України посилюються політика русифікації, репресії проти борців за національні права, а також за релігійну свободу.

Вивченню цих проблем сприятиме знайомство студентів з документами і матеріалами цього періоду. Культура й освіта в другій половині XVII ст. в Україні досягають значного розквіту завдяки існуванню держави і турботі гетьманів [63, 65, 71, 73, 75–78]. Вони безпосередньо впливали на московську культуру [57–61], яка розвивалася завдяки використанню українських талантів [66, 67, 72, 80–82]. Московська влада все робила для занепаду української культури, її русифікації [68, 69].

У розділі вміщено також деякі твори українського фольклору [64, 78] та спогади сучасників про Київ і Запорозьку Січ [62, 72, 73].

**57. ПАМ'ЯТКА ДВОРЕЦЬКОМУ О. ЛЬВОВУ
ПРО ВИДАЧУ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОМУ
МОНАСТИРЕВІ ДРУКОВАНИХ КНИГ
(1648 р.)**

Лета 7157-го ноября в 8 день по государеву цареву и великого князя Алексея Михайловича всеа Руси указу, боярину и дворотцкому князю Алексею Михайловичю Львову, да диаком Ивану Федорову, да Давыду Дерябину, да Смирному Богданову государь царь и великий князь Алексей Михайлович всеа Руси пожаловал Киевския митрополии, Галицкого предела, Скитцкого монастыря игумена Дорофея с братьей, велел в их монастырь дати книг печатных: двенатцать Миней месячных, Лествичник, Соборник, Евангелие толковое, Ефрема Сирина устав, 2 Треоди и Пролог во весь год. <...>

*Воссоединение Украины с Россией:
Документы и материалы: В 3 т. —
М., 1953. — Т. 2. — С. 79—80.*

**58. ІЗ ГРАМОТИ ПОСОЛЬСЬКОГО ПРИКАЗУ
КІЇВСЬКОМУ МИТРОПОЛИТУ С. КОСОВУ
ПРО НАПРАВЛЕННЯ В МОСКВУ
ВЧЕНИХ ІЄРОМОНАХІВ А. САТАНОВСЬКОГО
І Д. ПТИЦЬКОГО ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ
ПЕРЕКЛАДУ БІБЛІЇ З ГРЕЦЬКОЇ МОВИ
НА СЛОВ'ЯНСЬКУ
(1649 р.)**

☞ *Арсеній Сатановський і Дамаскін Птицький* — вчені ієромонахи, були вчителями і перекладачами книг з грецької на слов'янську мову. Вони ж викладали в школі при Чудівському монастирі в Москві.

<...> Ведомо нам великому государю нашему царскому величеству учинилося, что учителя священноиноки Арсений да Дамаскин Птицкий божественнаго писания ведущи и еллинскому языку навичны, и с еллинского языка на словенскую речь перевести умеют, и латинскую речь достаточно знают, а нашему царскому величеству такие люди годны. <...> А ныне мы, великий государь наше царское величество, велели о том к тебе послати нашу царского величества грамоту: и вам бы, митрополиту, нам, великому государю, послужить и нашего царского жалованья к себе поис-

кать, и тех учителей приговорити и прислати к нам, великому государю, к нашему царскому величеству для справи библии греческие на словенскую речь, на время нам, великому государю, послужити. <...>

*Воссоединение Украины с Россией:
Документы и материалы. —
Т. 2. — С. 197.*

**59. ИЗ ЛИСТА КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА С. КОСОВА
ДО ПОСОЛЬСЬКОГО ПРИКАЗУ
З ПОВІДОМЛЕННЯМ ПРО ПОСИЛКУ В МОСКВУ
МОНАХІВ ДЛЯ ВЧЕНИХ ЗАНЯТЬ
І З ПРОХАННЯМ НАДАТИ ДОПОМОГУ
КИЇВСЬКИМ ШКОЛАМ
(1649 р.)**

<...> Но понеже господь грех ради наших тесные времена на нас попусти тако, яко и нашим обителем святым, милостынею кормящимся, оскудением благодетелей оскудевати. Наипаче ж, аз, во своем попечении имый общежительную обитель святых богоявлений храму во граде Киеве, при нем же, храме, прежде мене бывый блаженные памяти митрополит кир Петр Могила: училища различная, благочестием сияющая, к научению благочестивых детей зело полезная, благословением патриаршеским воздвиже, монастырь созда и братию благочестивых инок, во всяком учения художестве обученных, делу учения приличных, церкви нашей восточной, в православии сущей, зело потребных избра, при том храме утверди и своим иждивением во всяком обилии довольствовати творяще. <...>

<...> Их же, аз, яко паче инех церкви божией потребнейших, зело сожаливши, не имый же откуда их скудости руку помощи подати, к пресветлому царскому вашему величеству, яко к общему всех во всем мире сущих православных пастырей, обителей и иноков великому благодетелю, путь показав, надеяся, яко и сих благочестивых иноков, самого святейшаго иерусалимского, zde мало прежде сего бывшаго, кир Паисия зело церкви божии потребных благословением свидетельствованных, от благоподатны царския своя десницы отринуты царское ваше величество не восхоцет. От них же, иноков, двум честным учителем, по желанию царского вашего величества, священноиноку

Арсению и священноиноку Епифанию на службу царскому вашему величеству избранным, третьему же священноиноку Феодосию, учителю и проповеднику слова божия, с молебною грамотою сих учительных иноков послану сущу*.<...>

*Воссоединение Украины с Россией:
Документы и материалы. —
Т. 2. — С. 221—222.*

**60. ІЗ ЖАЛУВАНОЇ ГРАМОТИ
ПОСОЛЬСЬКОГО ПРИКАЗУ НА ВІЛЬНИЙ ПРОЇЗД
МОНАХІВ КІЄВО-БРАТСЬКОГО МОНАСТІРЯ
В МОСКВУ
(1650 р.)**

Божией милостию мы, государь царь и великий князь Алексей Михайлович, всеа Руси самодержец (п. т.), пожаловали есмя киевского богоявленского Братцкого монастыря игумена Иосифа с братиею, что нам, великому государю нашему царскому величеству, били челом того ж богоявленского Братцкого монастыря старцы Арсений и Епифаний, чтоб нам, великому государю нашему царскому величеству, пожаловати велети в тот богоявленской Братцкой монастырь дати нашу жаловальную грамоту, чтоб того монастыря игумену и старцом вольно было приезжати в наше Московское государство к нам, великому государю, для милостыни в третьей год. А в прошлом во 157 году, по челобитью киевского Печерского монастыря митрополита Селивестра Косова, дана была наша царскаго величества жаловальная грамота того богоявленского Братцкого монастыря игумену Инокентию с братиею. И велено им в наше Московское государство к нам к Москве приезжати временем для монастырского строения и для милостыни в 5-й или 6-й год. <...>

*Воссоединение Украины с Россией:
Документы и материалы. —
Т. 2. — С. 401—402.*

---

*На прохання царя Олексія Михайловича монахи київського Богоявленського монастиря Арсеній, Єпифаній і Феодосій були направлені в Москву як перекладачі книг з грецької мови на слов'янську.

**61. ІЗ ВІДПИСКИ ПУТИВЛЬСЬКОГО ВОЄВОДИ
Ф. ХІЛКОВА В ПОСОЛЬСЬКИЙ ПРИКАЗ
ПРО ВІДПРАВКУ В МОСКВУ СВЯЩЕНИКА ІВАНА,
ЯКИЙ ЇЗДИВ ДО КИЄВА ЗА КНИГАМИ,
І ПРО КИЇВСЬКИХ СПІВАКІВ, ЯКІ ПРИБУЛИ
РАЗОМ З НИМ (1652 р.)**

<...> А по твоей государеве грамоте велено ево, попа Ивана отпустить ис Путивля в Киев для книжные покупки на подводах и провожатых с ним послати тотчас. <...>

И февраля, государь, в 9 день соборные церкви поп Иван из-за рубежа в Путивль приехал, а с ним приехали Киевского Братцкого монастыря архидьякон Михайло да с ним в спеваки Федор Тернопольский с товарищи 11 человек. <...>

*Воссоединение Украины с Россией:
Документы и материалы. — Т. 3. —
С. 184—185.*

62. ОПИС КИЄВА (СЕРЕДИНА XVII ст.)

Київ ... був одним із найдавніших міст Європи; ще нині це засвідчують пам'ятки старовини, висота й ширина міських укріплень, глибина оборонних ровів, руїни його храмів, численні старовинні гробниці колишніх князів. З цих храмів залишилося лише два на згадку про минулі часи — Софійський та Михайлівський. Решта лежить у руїнах, як от собор Святого Василя, стіни якого заввишки 5 чи 6 стіп, зроблені з алебастру, зберігають грецькі написи понад тисяча чотирьохсотлітньої давності. Вони майже стерлися у своїй ветхості. В руїнах храмів ще донині збереглися гробниці багатьох князів.

Софійський та Михайлівський храми відбудовані на давній взірець. Перший з них має гарний фасад і милує око, звідки б не розглядав собор; стіни його оздоблені постатями та малюнками з історії, виконані мозаїкою, тобто з дрібненьких різнобарвних камінців, які сяють, наче скло, й укладені так майстерно, що важко розрізнити, чи це витвір живопису, чи ткацтва. Склепіння зроблене з глиняних горщиків, наповнених гіпсом і ним скріплених між собою. У храмі зберігаються гробниці кількох князів, тут є резиденція архімандрита.

Це давнє місто розмістилося на плато, що займає верх гори; з одного боку вона панує над навколишньою рівни-

ною, а з другого — здіймається над Борисфеном*, який омиває її підніжжя своєю течією. Між горою і Борисфеном лежить новий Київ — тепер слабо заселене місто, що має не більше 5 чи 6 тисяч мешканців. Уздовж за течією місто тягнеться на 4 тисячі кроків, а від Борисфена до гори сягає на 3 тисячі кроків. Місто захищене глибоким оборонним ровом завширшки 25 стіп і має трикутну форму, довкола нього зведена дерев'яна оборонна стіна з дерев'яними вежами: міський замок височить на верхів'ї гори**, він панує над нижнім містом (Подолом), однак лежить нижче давнього Києва.

Католики в цьому місті мають чотири храми: Кафедральний, Домініканський на ринковій площі, Бернардинський під горою і Єзуїтський, зведений недавно між Бернардинським собором і рікою. Православні мають близько десяти храмів, вони їх називають церквами; одна з них стоїть біля магістрату. При ній є Університет або Академія***. Вони цей храм називають Братською церквою; ще один храм побудований біля підніжжя замку і, якщо пам'ять мені не зраджує, названий цей храм церквою Святого Миколая; інші ж церкви порозкидані по цілому місту, і тепер не пригадую точно їхніх назв.

Місто має три гарні вулиці, а всі інші нерівні, покручені, поплутані, як у лабіринті; воно ніби поділене на два міста — перше називається єпископським і включає Кафедральний собор; друге — міщанське, у ньому є три інші храми — католицькі й православні. <...>

Житла будуються на московський кшталт, усі на одному рівні, досить низькі, рідко коли перевищують один поверх. Використовуються тут світильники, зроблені із про-smолених скалок. <...>

За півмилі нижче Києва видно село Печерськ****, у якому є великий монастир — резиденція митрополита чи патріарха. Біля підніжжя гори, неподалік від монастиря, є багато печер, схожих на шахтні, заповнених численними тілами, що зберігаються тут уже понад півтори тисячі років на зразок єгипетських мумій. <...>

---

*Борисфен — старовинна назва Дніпра.

**Замкова гора, або Киселівка.

***Кієво-Могилянський колегіум офіційно отримав права академії (вищого навчального закладу) в 1701 році.

****В часи Боплана с. Печерськ належало до Київського повіту. У XVIII ст. — частина Києва.

У цих місцях спочивають також тіла багатьох інших визначних людей, зокрема дванадцяти будівничих, які зводили тутешню церкву; їх бережуть як цінну реліквію, показуючи відвідувачам. Я також неодноразово це бачив, перебуваючи на зимовій квартирі в Києві, коли мав час пізнати особливості цього краю. <...>

В цьому монастирі є багато ченців і, як ми вже говорили, проживає тут патріарх усієї Русі, який підлягає лише Константинопольському патріархові.

Перед цим монастирем стоїть ще один монастир, у якому проживає близько ста черниць; вони займаються швацтвом і вишивають хустки гарними візерунками. Продають ці хустки відвідувачам. <...>

Поміж Києвом і Печерськом, на горі, що стоїть проти ріки, височіє монастир руських ченців; вигляд його дуже величний і називається він монастирем Святого Миколая. <...>

Б о п л а н Г і й о м. *Опис України. Проспер Меріме. Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький.* — Львів, 1990. — С. 22—24, 30—32.

63. ПАВЛО АЛЕПСЬКИЙ ПРО ОСВІТУ В УКРАЇНІ У XVII ст. (1654 р.)

☞ *Павло Алепський* (помер у 1669 р.) — автор записок про поїздку в 1654 р. до Росії його батька, антиохійського патріарха Макарія, якого він супроводив. У своїх записках Алепський подає відомості про Україну на підставі власних вражень.

Починаючи з цього міста (Рашкова) і по всій землі руських, тобто козаків, ми помітили прекрасну рису, що дуже здивувала нас: усі вони, крім небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи; крім того, священники навчають сиріт і не лишають їх неуками блукати по вулицях. <...>

Всякий базар (місто. — *Ред.*) і містечко в землі козаків має багато жителів, особливо маленьких дітей. Кожне місто має, може, до 40, 50 і більше тисяч душ; але дітей більше, ніж трави, і всі вміють читати, навіть сироти. Вдів

і сиріт у цій країні сила; чоловіки їхні були вбиті в безнастанних війнах. Але в них є хороший звичай: вони одружують своїх дітей молодими, і тому вони численніші за зорі небесні і за пісок морський.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. — К., 1941. — Т. 3. — С. 265.

64. НАРОДНА ПІСНЯ ПРО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ПРО БИТВУ ПІД ЖОВТИМИ ВОДАМИ (СЕРЕДИНА XVII ст.)

Чи не той то хміль, що коло тичин в'ється?
Ой, той то Хмельницький, що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль, що по пиві грає?
Ой, той то Хмельницький, що ляхів рубає.
Чи не той то хміль, що у пиві кисне?
Ой, той то Хмельницький, що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький к Золотому Броду, —
Гей, не один лях лежить головою в воду.
“Не пий, Хмельницький, дуже Золотої Води, —
Їде ляхів сорок тисяч хорошої вроди”.
“А я ляхів не боюся і гадки не маю —
За собою велику потугу я знаю,
Іще й орду татарськую за собою веду, —
А все тото, вражі ляхи, на вашу біду”.
Ой, втікали вражі ляхи — погубили шуби...
Гей, не один лях лежить, вищеривши зуби!
Становили собі ляхи дубовії хати, —
Ой, прийдеться вже ляшенькам в Польщу утікати.
Утікали вражі ляхи, де якії повки (полки. — *Ред.*)
Їли ляхів собаки і сірії вовки. <...>

Українські народні думи та історичні пісні. — К., 1955. — С. 92—93.

65. ІЗ ГАДЯЦЬКОГО ТРАКТАТУ І. ВИГОВСЬКОГО З ПОЛЬЩЕЮ (1658 р.)

<...> Релігія грецька старожитна, та і така, з якою стародавня Русь приєдналася до Корони Польської, аби залишалася при своїх прерогативах і при вільнім відправленні

набожества, аж куди мова руського народу сягає, в усіх містах, містечках, селах, як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському, також на сеймах, у військах, трибуналах, не лише в церквах, але в публічних процесах, візитуванні хворих, на священних зібраннях, при похованні вмерлих і в усьому взагалі і то так, як набоженства свою вільно та публічно заживає римська віра.

Також релігії грецькій дається сила вільно засновувати церкви, чернецтва, нові монастирі, так само поновлювати та відбудовувати старі.

Що ж стосується церков и добр, фундованих здавна на старожитну церкву грецької релігії, при них залишатись мають греки старожитні, православні, а церкви ті після надання публічних прав вірним через полковників та іншу старшину Запорозького війська протягом половини року віддано буде через зобабіч призначених комісарів. А ту віру, що є супротивна вірі грецькій православній і яка множить незгоду між римським і старогрецькими народами*, жоден із духовного та світського, сенатського та шляхетського станів церков, монастирів, фундушів засновувати й помножувати не може як у духовних добрах, так і в його королівській величності і у власних дідичних у будь-який спосіб, і силу цієї комісії не порушуватиме на вічні часи. А римську віру у воєводствах Київським, Брацлавським, Чернігівським вільно сповідувати, але пани світські, так і дідичні, так само й урядники його королівської милості релігії римської жодної юрисдикції не матимуть над духовними, світськими, і ченцями релігії грецької, окрім їм належного пастора.

А що в спільній вітчизні спільні прерогативи взаємно належно мають обидві віри, то отець Київський митрополит, що є зараз і буде згодом, з чотирма владиками: луцьким, львівським, перемишлянським, холмським і п'ятим з Великого князівства Литовського мстиславським, згідно їхнього власного порядку, мають засідати в сенаті з такою прерогативою і вільно голосувати, як у сенаті засідають ясновелебні їхні милості римського сповідання. Місце однак призначається його милості отцю митрополитові після його милості ксьондза архієпискупа львівського, та владикам після біскупів їхніх повітів.

---

*Йдеться про уніатську церкву, яка трактатом фактично скасовувалася.

У Київському воєводстві сенаторські достоїнності не мають даватися тільки шляхті грецької віри в правочинності тих урядів. А у воєводствах Брацлавському, Чернігівському переваги сенаторські мають подаватися альтернативно, так що після відставки сенатора грецької віри має заступити сенатор римської віри. В усіх, однак, трьох тих воєводствах в осаді й добру посесію уряди мають віддаватися, подавши клятву теперішніх посесорів.

Для того, щоб розросталася зупільна любов у містах коронних і Великого князівства Литовського, скрізь, куди поширилися церкви грецької віри, мають заживати вольностей, свобод і ніякою перешкодою до магістрату* грецька релігія не може бути.

Академію Київську дозволяє його королівська милість і стани коронні установити, вона такими прерогативами та вольностями має задовольнятися, як і академія Краківська, з тією однак кондицією, аби в тій академії не було жодних сект аріанських, кальвіністських, лютерських професорів, учителів та студентів. Отож аби між студентами та учнями не було жодної оказії до звади, всі інші школи, які були перед тим у Києві**, його королівська милість накаже перенести в інше місце.

Його королівська милість, пан наш милостивий, і стани коронні та Великого князівства Литовського дозволяють також другу академію там, де побачать їй принагідне місце, яка буде заживати таких прав і вольностей, як і академія Київська, але така має бути установлена кондиція, щоб у ній сект аріанських, кальвіністських та лютерських професорів, учителів, студентів не було. А де та академія буде, вже там інших шкіл не можна буде відкривати на вічні часи.

Гімназії, колегії, школи і друкарні, скільки їх буде потрібно, буде вільно відкривати без утруднень і вільні науки відправляти, і книги друкувати усякі із релігійною конверсійністю, без ущербку, однак, королівського маєстату і без насмішок на короля, його милість.

Україна: Наука і культура.
Вип. 25. — К., 1991. — С. 147—148.

---

*Досі, для того щоб бути у міському уряді Речі Посполитої або належати до цехів, необхідно було прийняти римо-католицьку віру.

**Йдеться про католицькі школи в Києві, зокрема єзуїтські.

66. УРИВОК З ТВОРУ І. ГАЛЯТОВСЬКОГО
“КЛЮЧ РОЗУМІННЯ”
(1659 р.)

♫ **Іоаннікій Галятовський** — представник церковного красномовства XVII ст. і теоретик схоластичної проповіді. Вчився в Києво-Могилянській колегії і був учнем церковного діяча Лазаря Барановича; деякий час працював учителем колегії, а пізніше (1657 р.) — і її ректором.

*Наука albo способ
зложеня казаня*

Кто хочет казанье учынити, найперше має положити з писма святого фему (тему. — *Ред.*), которая ест фундаментом всего казаня, бо ведлуг фемы мусит ся повѣдати все казанье, в котором знайдуются тры части. Першая часть *ексординум*, початок, в котором казнодѣя приступ чынит до самой рѣчи, которую має повѣдати и ознаймуєт людем пропозыцію свою, постановленье умыслу своего, що постановил и умыслил на казанью мовити и показати, о чым хочет казанье мѣти, и просит бога albo пречистую дѣву о помоч и людей о слуханье. Другая часть *наррацыя*, повѣсть, бо в той части повѣдаєт юж казнодѣя тое людем, що обѣцал повѣдати, юж показуєт тую реч, которую обѣцал показати; тая часть ест найболшая, бо в ней все казанье замыкаєтся и до ней иншыи части стягаются. Третья часть ест *конклюдзія*, конец казанья; в той части казнодѣя припоминаєт тую реч, которую повѣдал в наррацыи, и напоминаєт людей, жебы они в такой ся речы кохали, если будет тая реч добрая, если зась злая, напоминаєт людей, жебы ся такой речы хронили. Тыи тры части в всѣх казаньях моих обачиш, бо в каждом казанью моим ексординум и наррацыя и конклюдзія почынаєтся от краю и от болшой рѣзаной лѣтеры, для того так умыслѣне учыниєм, жебысь, тое зрозумѣвши, могл сам латвѣй (легко. — *Ред.*) и прудшей казанье учынити и повѣдати. <...>

Хрестоматія давньої української літератури. — К., 1967. — С. 310.

67. СИНОПСИС (1674 р.)*

О княженіи великаго князя Владимира в Киевѣ и в всеи Россіи и о самодержавствіи его

Року от создания міра 6486, а от рождества Христова 978 великій князь Владимир Свѣтославич от корене Августа кесара римскаго, владѣвшаго всею вселенною, внук Игоров, правнук Руриков, по смерти братів своея, Олга и Ярополка, объемиши их княженіа и всю Россію Полунощную, Восточную, Полуденную, Бѣлую и Чорную к своей власти приведши, нача писатися царем и великим князем и самодержцем россійским. Созда же и град велик и красен пятьнадесят верст от Кіева, нарекиши его Бѣльгород, и престол княженіа Великоновгородскаго в Кіев пренесе. Поминая же братію убіенную, нача ставити богомерзкія ідола в Кіевѣ и по окрестных горах и полях кіевских, творя им честь и поклоненіе божественное сам и всѣм людем тожде повелѣваше творити, а противным имѣнія, отчины и достоинства отемляше. <...>

Хрестоматія давньої української літератури. — С. 333—334.

68. УРИВОК ІЗ ЖАЛУВАНОЇ ГРАМОТИ ПЕТРА І КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (1701 р.)

<...> Наша царська величність, слухавши чолобиття наших богомольців, превелебного Варлаама Ясинського, митрополита Київського і Галицького, і Малої Росії, превелебного Стефана Яворського, митрополита рязанського і муромського, пожалували, звеліли ігумену і ректору Київського братського монастиря з братією за попередньою

---

*Найвидатніша історична праця невідомого автора XVII ст. “Синопис” (в перекладі з грецької — “огляд”) — перший підручник з історії. Починаючи з легендарної історії давніх слов’ян “Синопис” переходить до київських князів.

і цією... Жалуваними грамотами в колишніх київських училищах або школах, які давно засновані і побудовані при Братському монастирі, за колишнього превелебного митрополита Петра Могили через своїх православних префектів (проректор. — *Ред.*) і професорів, і учителів дітям всяких чинів російського народу та ревнителів благочестивої грекоправославної віри, що приходять з інших країн, навчати з старанною ретельністю та дбайливістю не тільки поетиці й риториці, але й філософії та богослов'ю ... слов'яно-російською, елліно-грецькою і латинською мовами, ні в чому не відхиляти від вірування східної церкви. <...> А нашого великого государя ратним людям різних чинів і Київського та інших полків полковникам, і козакам, і вїту з городянами ніяких не чинити кривд і утисків ректору і префекту, учителям і учням, які навчаються в школах. <...> І в силу цієї нашої ... жалуваної грамоти ми, великий государ, наша царська величність, ті школи і вільне в них навчання затверджуємо і закріплюємо. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. — К., 1959. — С. 540.

**69. ІЗ УКАЗУ ПЕТРА І
ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ЦЕНЗУРИ
НАД ДРУКОВАНИМИ ЦЕРКОВНИМИ
КНИГАМИ В УКРАЇНІ
(1720 р.)**

<...> А и оные церковные старые книги, для совершенного согласия с великороссийскими, с такими же церковными книгами сравнить прежде печати, с теми великороссийскими печатями, дабы никакой розни и особого наречия в нем не было. А других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявляя об оных в духовной коллегии, и не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатать, дабы не могло в таких книгах никакой в церкви восточной противности и с великороссийской печатью несогласия произойти.

Україна: Наука і культура. Вип. 26–27. — К., 1993. — С. 95.

**70. ИЗ ПРОШЕНИЯ МАЛОРОССИЙСКОГО ШЛЯХЕТСТВА
И СТАРШИН ВМЕСТЕ С ГЕТЬМАНОМ
О ВОССТАНОВЛЕНИИ РАЗНЫХ СТАРИННЫХ ПРАВ
МАЛОРОССИИ* (1763 г.)**

*О положении на имения духовного чина
особливых податей для содержания училищ*

Пользуясь теми ж правами, привилегиями и преимуществами, духовный чин в Малой России, что и шляхетство, имеет по силе малороссийского права — книге Статута разделу 2, артикулу 9 — и установлений сеймовых то же самое обязательство к отправлению воинской службы из своих имений, которая отправляема была во время бытности под Польшею чрез определяемых к тому от духовного чина воинских людей; а после подданства под Российскую державу некоторые из гетманов в пунктах своих, не знаем для каких причин, в противность прав и прежних постановлений оный духовный чин от податей на войско свободным учинили с тем только предобережением, чтоб духовные в свои вотчины впредь никого из мужиков не принимали, чего однако оные не наблюдали и до сего времени не наблюдают; а от сего произошло то, что духовный чин, особливо же монастыри, имея лучшие в Малой России деревни и угодия, немалым против шляхества пользуются облегчением, но чтоб они особливых ставили людей для отправления воинской службы — в том никакой не предусматривается нужды, ибо Малая Россия довольно военнотружущих казаков имеет; почему просим вашего императорского величества дозволения вместо того сверх общенародных податей, по рассмотрению гетмана с старшиной, положить какой особливый на их имения или мужиков денежный оклад и оный собирая употребить на содержание училищ, как о том ниже упомянуто будет.

*Український історичний журнал. —
1993. — № 7—8. — С. 94.*

---

*Основні пункти його були вироблені в грудні 1763 р. на старшинському з'їзді у Глухові, на якому головував останній український гетьман Кирило Розумовський. Прохання подавалося імператриці Катерині II про підтвердження козацькій старшині всіх попередніх прав, звичаїв, привілеїв та переваг, особливо тих, що були дані від царя Олексія Михайловича "во время подданства гетьмана Богдана Хмельницького".

*О учреждении университетов,
гимназий и типографий*

К бессмертной вашего величества императорского славе, а к просвещению и пользе малороссийского народа весьма много служить может, ежели всемилостивейше указать со-благоизволите, по примеру находящихся в иностранных государствах университетов и гимназий и с такими ж привилегиями, завести и в Малой России два университета и несколько гимназий; первый из оных университетов, состоящий в четырех факультетах, може быть в Киеве, на том же месте, где ныне Киево-Братский училищный монастырь, из которого монахов должно вывести, и на том месте построить дома для учителей и учеников; ибо во время основания киевских школ антецессором моим, малороссийским гетманом Петром Конашевичем-Сагайдачным, а после того митрополитом киевским Петром Могилою монастыря там не было, а было только братство, то есть такое место, где могли жить светские и духовные люди, приходящие для учения; а другой — в Батурине, состоящий из трех факультетов, кроме богословского; а гимназии — в тех городах, которые мы к тому за способные изберем и усмотрим. Оные университеты и гимназии всеподданнейше просим, чтоб в вечные времена состояли во всемилостивейшей вашего императорского величества протекции, а непременно кураторами Киевского университета чтоб был первым гетман, а вторым — митрополит киевский для богословского факультета, в который он согласно с гетманом должен определять профессоров из монахов или из белых священников и наблюдать за ними, чтоб они никакого противного православной нашей вере учения не вводили, а Батуринского и гимназий, чтоб куратором был гетман. При тех же университетах, а где за потребное судится, и при гимназиях должно быть типографиям для печатания как церковных, так и гражданских книг, которые, чтоб не были противны вере и самодержавному вашего императорского величества правлению, всегда будут свидетельствуемы от приставленных кураторами цензоров; что же касается содержания оных университетов и гимназий, то на оное могут употреблены быть экстраординарные из духовных имений собираться имеющие подати ... и ежели оные от расположения на войско в остатке быть могут. Сверх того, когда грузины выведены будут*,

---

*Коли у грузинських дворян відберуть українські села.

то в подмогу на содержание оных университетов можно будет определить некоторые из свободных войсковых деревень.

Український історичний журнал. — 1993. — № 9. — С. 90–91.

71. ТЕКСТ ІЗ ЩОДЕННИКА ЯКОВА МАРКОВИЧА

☞ **Маркович Яків Андрійович** (1696—1770 рр.), український письменник XVIII ст. — автор єдиного в своєму роді щоденника, який вів з 1717 і до 1767 р. У ньому він дав широку картину життя, побуту, економіки, класових відносин, загальнокультурних і літературних інтересів тодішньої козацької старшини. Я. Маркович походив з української старшинської сім'ї, спорідненої з гетьманськими родами.

1725 г.

1. июнь.

Отехавши от п. п. Миклашевских, заехали до прилучан п. п. Федора Горленка и прочіих, где книжку писанную лѣтописную о козаках взялисмо для прочитания. Гасло било у нас Марія. З обозу Гамалѣев визивали их козаки наших на вкучачки, и когда наши вийшли бытись с ними, то при наших побѣда осталася и заледво розогнать возмогли оних от того бою.

Книжку тую, позиченную лѣтопись, читаючи начиталисмо:

1, что козаки от рѣчки прозиваемой Козара назвались, первой козарами, а потом, з временем, прозвани козаками. 2, князи их козарстїй обладали кїевскою и другими странами, а взимали дань от двора, по бѣлковой шкурѣ, а от плуга по шелягу. 3, Гедим, вел. князь литовскїй, подбил под свою область Кїев и другїе сторони и намѣстником там своим оставил князя Голшанского. 4, 1471 року, Казѣмир четвертїй, король полскїй, княженіе кїевское на воеводство перемѣнил. 5, 1516 року, за Жигмунта первого, короля полского, всѣ жители малоросїйскїе стали козаками зватись.

Хрестоматія давньої української літератури. — К., 1967. — С. 374.

72. ОПИС ХАРКІВСЬКОГО КОЛЕГІУМУ (1788 р.)

<...> Нині в Харківському колегіумі викладаються науки: російська, латинська і грецька мови, історія і географія, поезія, ораторія, філософія, богослов'я. До училища вступають учнями діти дворян, священно- і церковнослужителів, а також [діти представників] різних звань. Сироти і неімущі навчаються казенним коштом і живуть у кам'яному будинку, що належить училищу і називається убогогодувальним будинком.

Хрестоматія з історії Української РСР. — К., 1959. — С. 540.

73. УСТНОЕ ПОВЕСТВОВАНИЕ ЗАПОРОЖЦА Н. Л. КОРЖА (ЗАПИСАНЕ В 1828—1831 рр. У КАТЕРИНОСЛАВІ)

<...> XI розділ — “О стародавнихъ Запорожскихъ селеніяхъ, бывшихъ еще до атакованія Сѣчи*”. Дано відомості про деякі села, найбільш давні на Запоріжжі: про деякі досить докладні, а про інші — коротенькі й не зовсім виразні, з поясненням, од чого пішла та чи інша назва.

На правому березі Дніпра зазначено: Старий Кодак, Лацманську Камянку, Половицю, Діївку, Новий Кодак, Сухачівку, Таромське, Карнаухівку, Тритузне, Камянське, Романково; на лівій стороні: Самарь (тепер Новомосковськ), а коло нього Самарський монастир з дерев'яною церквою багатою ризницею та дуже поважною іконою святителя Миколая, що й зараз вважається чудотворною; Старожила Камянка, Петриківка, Могилів, Гупалівка, Перещепина.

Розповівши про перелічені слободи, Корж додає:

“Ось і всі стародавні Запорозькі слободи, бувші ще до атаковання Січи. А на інших місцях, по всіх Запорозьких володіннях, були одні тільки зімовники, хуторі та козацькі шалаші, як і в кочових ногайців, бо взагалі всі без винятку пастухи, що блукали по розлогих степах Запорозьких, як от табунщики, скотарі та чабани, проводили по шалашах кочове життя й називали їх кошами..., а про слободи, як і про святі церкви, в них майже й думки не було, бо ліпше мовити — й поняття не мали тому, що з усіх перерахованих нами 17 слобід церкви були, помімо Січи та манасти-

---

*Генералом Текелія в 1775 році.

рів, тільки в шести селах, а саме: перша в Старому Кодакові, друга — в Новому Кодакові, третя — в Самарі, четверта — в Карнаухівці, п'ята — в Романкові й шоста в Могиліві; всіх же церков, з монастирськими та Січовою, на всьому широкому просторі Запорозьких володінь було тільки дев'ять”.

Цим і закінчується “Устное повѣствованіє” Микити Коржа.

Вісник Академії наук України. — 1993. — № 12. — С. 87, 88.

74. ІЗ СВДЧЕННЯ НАДЗВИЧАЙНОГО ПОСЛА ФРАНЦУЗЬКОГО КОРОЛЯ В МОСКВУ ЖАНА ДЕ БАЛЮЗА ПРО ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПУ (1704 р.)

<...> З Московщини я поїхав на Україну, країну козаків, де був кілька днів гостем принца Мазепи, що виконує найвищу владу в цій країні. <...>

Загально кажучи, він дуже любить оздоблювати свою розмову латинськими цитатами, а щодо перфектного і досконалого знання цієї мови може реалізувати з найкращими нашими отцями єзуїтами. Його мова взагалі добірна й чепурна; правда, коли розмовляє, то більше любить мовчати та слухати інших. При його дворі — два лікарі-німці, з якими Мазепа розмовляв їхньою мовою, а з італійськими майстрами, яких є кілька у гетьманській резиденції, говорив італійською мовою. Я розмовляв із господарем України польською та латинською мовами, бо він запевняв мене, що не добре володіє французькою, хоч у молодих літах відвідав Париж і південну Францію, був на прийнятті в Луврі, коли святкували Піренейський мир (1659 р.). Не знаю тільки, чи в цьому твердженні нема якоїсь особливої причини, бо сам бачив у нього газети французькі й голландські. <...>

Розмова з цим принцом дуже приємна: має він великий досвід у політиці; на протилежність до москвинів, слідкує і знає, що діється в чужоземних країнах. Він показував мені свою збірку зброї, одну з найкращих, що я бачив у житті, а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці видно латинські книжки.

Пам'ятки України. — 1991. — № 6. — С. 34–35.

**75. УНІВЕРСАЛ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ
ПРО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ГЛУХІВСЬКОГО
ЖІНОЧОГО МОНАСТІРЯ НА СЕЛО БЕРЕЗУ
(1690 р.)**

Пресвітлійших и державнійших великих государей их царского пресвітлого величества Войска Запорозкого гетман Іоан Мазепа.

Их же царского пресвітлого величества Войска Запорозкого всій старшыні й черні, а особливе пану полковникови ніжинському зо всею его старшыною полковою, сотникови глуховському, атаманови городовому, войтови тамошному и кождому, кому о том відати належит, ознаймуєм, иж супликовали до нас инокинї дівичого монастира Глуховского, просячи нас, обысмо им нашым універсалом потвердили уезду Глуховского село Березу зо всіми до него приналежитностями и к грунтами, за якими то инокинями превелебная в Богу ее милост госпожа Марія Магдалина Мазепиная, игуменія дівичих монастирей Києво-Печерского и Глуховского, родителка и добродійка наша, прилежную свою к нам о том заносила причину.

А так мы, гетман, з милости Божой и монаршого их царского пресвітлого величества указу справуючи всякіє діла в Малой Россїї, а видячи у них, инокинѣ, на тоє село и кгрунта прошлых антецессоров наших побожное універсалное наданье, по прошенїї Глуховского монастира дівичого инокинѣ и за внесеньем к нам за ними приліжное преречонных монастирей ее милости госпожі игуменїї, родителки и добродійки нашой, причины, з нашею побожности и к тому містцу святому прихилности, сым нашим гетманским універсалом тоє село Березу зо всіми до него принадлежностями и з власными монастирскими кгрунтами ствержаєм им, глуховским инокиням, позволяючи з того села всякіє пожитки и дорочную повинност от тяглых людей отбирати ку вспартю обители своеє, в чом всім абы им нихто з старшыны и черні не важился чинити перешкоды. А войт села Берези з тяглыми людми, опрочь козаков, абы им во всім повиновалися и належитое отдавали послушенство, хочем міти и рейментарско приказуєм.

Дан в Батурині іюля 9, року от Сотворенія світа 7198, а от Рождества Христова 1690-го. Звышіменованный гетман рукою власною.

**76. ІЗ УНІВЕРСАЛУ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ
ПРО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПРАВ
КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ
НА ОЗЕРА РАСИН І БАБИН ПІД КОЗЕЛЬЦЕМ
(1694 р.)**

<...> Прето варуем сим універсалом потвержательным нашим, пилно того міти хотячы, абы ніхто так з старшыны, яко и черні и з посполитих людей до озер Расина и Бабина, под Вовчковом будучих, не интересовался, который, яко сут здавна належныі до духовной власти, а потом до катедри метрополитской киевской и нині до ясне в Богу преосвященного его милости господина отца митрополита киевского, пана и пастира нашого, так его милост ест, яко пастирска воля, оние езера во всі времена і в потомние часы міти в своем уживаню, завідованю. Якой волі нашої, сым універсалом потвержателным вираженой, абы ніхто не чинил жадной в тых езерах перешкоды и подступства под строгим вуйсковим на таковых преслушателей каранем, пилно міти хочем и рейментарско каранем, пилно міти хочем и рейментарско приказуем.

Пам'ятки України. — С. 57—58.

**77. ІЗ АКТА КОМІСІЇ ПРО СПАДОК
ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ (1709 р.)***

Не доказуємо чогось протилежного й не перечимо, що ясновельможний гетьман мав доходи тільки для своєї особи, але знаємо також добре, що він розкинув і видав їх щедрою рукою у побожному намірі на будову багатьох церков і монастирів, на милостині, на позолочення бані Печерської церкви й на відбудову її монастиря св. Сави в Палестині. Промовчуємо багато побожних і милостинних учинків згаданого гетьмана, не можемо того одного поминути мовчанкою, що він саме перед теперішнім повстанням — уже другий рік минає — вислав до Гробу Спасителя на гору Синай, на св. гору Афон і до інших св. місць Палестини тридцять тисяч дукатів. <...>

---

*Відразу по смерті Ів. Мазепи 1709 р. між його небожем по сестрі Станіславом Войнаровським і козацькою старшиною виникла суперечка за гетьманський спадок. Для її вирішення король Карл XII створив комісію, яка кілька днів розбирала цю справу. Складений комісією акт надзвичайно цікавий з точки зору меценатської діяльності гетьмана Івана Мазепи.

<...> Після того Войнаровський предложив виказ грошей, що були в Будинцях, який не зберігся,... старшина ось такий виказ особистих видатків Мазепи, що зберігся в її пам'яті від дванадцятьох років:

позолочення бані Печерської [Лаври Успенської великої церкви] 20500 дукатів;

мур довкола Печерського монастиря і церков тощо, мільйон;

великий дзвін і дзвіниця до Печерського монастиря 73 000 золотих;

великий срібний свічник для Печерської Лаври Успенської великої церкви 2000 імперіалів;

золота чаша і така ж оправа євангелія для неї 2400 дукатів;

золота митра для неї 3000 дукатів, поминувши прикраси й пожертви для неї;

позолочення бані митрополичого Софійського собору в Києві 5000 дукатів, золота чаша для нього 500 дукатів, віднова його 50 000 золотих;

церква Київської [Могилянської] колегії з гімназіями й ін. більше ніж 200 000 золотих;

соборна церква св. Миколи Київського з монастирем тощо більше ніж 100 000 золотих;

віднова [соборної] церкви монастиря св. Кирила за Києвом більше ніж 10 000 золотих;

вівтар у Межигірському монастирі 10 000 золотих;

фундація новозбудованого єпископського [Вознесенського] собору в Переяславі з монастирем тощо більш ніж 300 000 золотих;

церква в Глухові [мурований Успенський собор Глухівського монастиря] 20 000 золотих;

рефектар (трапезна. — *Ред.*) Густинського монастиря 10 000 золотих;

рефектар [Лубенського] Мгарського монастиря понад 8000 золотих;

церква св. Трійці в Батурині понад 20 000 золотих;

незакінчена церква св. Миколи в Батурині 4000 золотих;

монастирська [Покровська] церква в Дігтярах (Дігтярівці. — *Ред.*) — 15 000 золотих;

монастирі Бахмацький, Каменський [Успенський], Любецький [Антоніїв], Думницький [Різдва Богородиці] з церквами тощо невідомо скільки;

віднова [Борисоглібського] катедрального монастиря в Чернігові 10 000 золотих;

докінчення будови [монастирської соборної] церкви св. Трійці там само 10 000 золотих;

Макошинський монастир із церквою св. Миколи понад 20 000 золотих;

на віднову монастиря св. Сави дав у Батурині архімандритові, пізнішому патріархові, 50 000 золотих, а на докінчення будови цього ж монастиря й до інших місць Палестини вислав тому ж патріархові 30 000 дукатів;

чаша з чистого золота, лампа та срібний вівтар для Божого гробу 20 000 золотих;

срібна рака з п'ятьма срібними свічниками на мощі св. Варвари 4000 імперіалів;

вівтар для церкви у Вільні 10 000-золотих;

підмога православію на руки луцького єпископа Жабокрицького 3000 золотих;

Євангелія в арабській мові на руки александрійського патріарха 3000 золотих.

Дерев'яні церкви: чернігівська св. Івана Євангеліста з вівтарем тощо понад 5000 золотих; дві батуринські, Воскресенська й Покрови Богородиці з приналежностями понад 15 000 золотих; в селі Прачі понад 15 000 золотих; св. Івана Хрестителя в Рильську 2000 золотих.

Не могла старшина підрахувати щедрих пожертв Мазепи на милостині монастирям, церквам, митрополитам, архієпископам, єпископам, архімандритам і іншим духовним із Греції, Палестини, Молдавії, Волощини, Сербії, Болгарії, Польщі й Литви, на Україні чужинцям, духовній старшині, різним церквам, українським монастирям, ченцям, студентам і бранцям, але знала, що за 23 роки свого гетьманства давав Мазепа щороку 1000 золотих на київських бурсаків і 500 золотих Густинському монастиреві.

За душу покійної гетьманової роздав монастирям і церквам руками канцеляриста Войцеховича 20 000 золотих, за визволення кн. Четвертинького 3000 золотих, на запис Печерському монастиреві 180 000 імперіалів. <...>

Пам'ятки України. — С. 20—21.

78. ІВАН МАЗЕПА. ДУМА

Всі покою щиро прагнуть
А не в еден гуж тягнуть
Той направо, той наліво,
А все браття: то-то диво!

Не маш любви, не маш згоди;
Од Жовтої взявши Води
През незгоду всі пропали
Самі себе звоювали!
Ей, братиша, пора знати,
що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І речами керувати!
На корабель поглядимо,
Много людей полічимо,
Однак стирник сам керуєт
Весь корабель управуєт.
Пчілка бідна матку маєт
І оної послухаєт
Жалься, Боже, України,
Що не вкупі маєт сини!
Єден живєт із погани,
Кличєт: “Сюди, отамани!
Ідем матки рятувати,
Не даймо їй погібати”.
Другий ляхам за грош служить
По Вкраїні і той тужить:
“Мати моя старенькая!
Чом ти вельми слабенькая!
Розно тебе розшарпали
Гди аж по Дніпр туркам дали
Все то фортель, щоб слабіла
І аж в кінець сил не міла”.
Третій Москві аж голдуєт
І їй вірно услугуєт
Той на матку нарікаєт
І недолю проклинаєт.
“Ліпше було не родити
Нежлі в таких бідах жити!”
От всіх сторін ворогують,
Огнем, мечем руїнують,
От всіх не маш зичливости,
Ані слушної учтивости,
Мужиками називають,
Вкупі лихо одбувати.
Я сам бідний не здолаю
Хіба тільки заволаю:
Ей, панове єнерали,
Чому ж єсте так оспали?

І ви, панство полковники,
Без жадної політики,
Озьміться всі за руки,
Не допустіть горкою муки.
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагів, нуте бити!
Самопали набивайте,
Гострих шабель добувайте,
А за віру хоч умірте
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблю маєм права!

*Пам'ятки України. — 1991. —
№ 6. — С. 5.*

79. УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР XVII—XVIII ст.

Ой, наварили ляхи пива

(Пісня про Івана Гонту)

Ой, наварили ляхи (польська шляхта. — *Ред.*)
пива, —
Та й нікому пити;
Гей взяли собі Україну,
Та нігде прожити.
Ой, наварили ляхи меду,
Та й не шумували;
Гей взяли собі Україну,
Та й не шанували.
Ой, ви, ляшки та недовірки,
Годі ж панувати;
Гей, недалеко іде Гонта —
Дасться він вам знати!

*Українські думи та історичні піс-
ні. — К., 1955. — С. 186.*

Пропала Січ Запорозька

(Українська народна пісня)

Да встань, Харьку, да встань, батьку: годі вже нам спати!
Ой ходімо до цариці милості прохати:
“Ой царице, наша мати! Змилуйся над нами,
Ой дай же нам прежні степи з темними лісами!”

— Не дозволю запорозьцям степом обладати. —
Да прикажу москалеві (царському офіцеру. — *Ред.*) всю
Січ розоряти! —
Ой ходить наш пан кошовий, шабельку стискає, —
Таки ж бо він москалеві віри не діймає:
“О хто хоче з шабельками, а ми з кулаками, —
Нехай піде наша слава поміж козаками!”

Хрестоматія з історії Української РСР. — К., 1959. — С. 541.

80. Г. С. СКОВОРОДА (1722—1794 рр.)

*De libertate**

Что то за волность? Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не златое, если сравнить злато,
Против волности еще оно блато.
О, когда б же мнѣ в дурнѣ не пошиться,
Дабы волности не могл как лишиться.
Будь славен вовѣк, о муже избранне,
Волности отче, герою Богдане!

Сочинения Григория Саввича Сквороды. — 1894. — С. 290—291.

Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія

П ѣ с н ь 10-я

Всякому городу нрав и права;
Всякий имѣет свой ум голова;
Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкус каков.
А мнѣ одна только в свѣтѣ дума,
А мнѣ одно только не йдет с ума.

Петр для чинов углы панскіи трет.
Федька-купец при аршинѣ все лжет.
Тот строит дом свой на новый менѣр.
Тот все в процентах, пожалуй, повѣр!

*Про волю.

А мнѣ одна только в свѣтъ дума,
А мнѣ одно только не идет с ума.

Тот непрестанно стягает грунта.
Сей иностранны заводит скота.
Тѣ формируют на ловлю собак.
Сих шумит дом от гостей, как кабак, —
А мнѣ одна только в свѣтъ дума,
А мнѣ одно только не идет с ума.

Строит на свой тон юриста права,
С диспут студенту трещит голова.
Тѣх беспокоит Венерин амур,
Всякому голову мучит свой дур, —
А мнѣ одна только в свѣтъ дума,
Как бы умерти мнѣ не без ума.

Тот панегерик сплетает со лжей,
Лекарь в подряд ставит мертвых людей,
Сей образы жировых четет тузов,
Степка бежит как на сватьбу в позов.

Смерте страшна, замашная косо!
Ты не щадиш и царских волосов,
Ты не глядишь, гдѣ мужик, а гдѣ царь, —
Все жереш так, как солому пожар.
Кто ж на ея плюет острую сталь?
Тот, чія совѣсть, как чистый хрусталь...

Сочинения Григорія Саввича Сковороды. — С. 266—267.

81. Г. С. СКОВОРОДА. БАСНИ ХАРЬКОВСКІЯ. БАСНЯ 27

Пчела и Шершень

— Скажи мнѣ, Пчела, для чего ты столь глупа? Знаешь, что трудов твоих плоды не столько для тебя самой, сколько для людей полезны, но тебѣ часто и вредят, принося вмѣсто награжденія смерть, однак не престаете дурачиться в собираніи меда. Много у вас голов, но безмозгіе. Видно, что вы без толку влюбились в мед.

— Ты высокій дурак, господин совѣтник, — отвѣчала Пчела. — Мед любит ѣсть и медвѣдь, а Шершень тоже лу-

каво достаєт. И мы бы могли воровски добывать, как иногда наша братья и дѣлаєт, если бы мы только ѣсть любили. Но нам несравненно большая забава собирать мед, нежели кушать. К сему мы рожденны и не престанем, поколь умрем. А без сего жить и в изобиліи меда есть для нас одна лютейшая смерть.

С и л а. Шершень есть образ людей, живущих хищеніем чуждаго и рожденных на то одно, чтоб ѣсть, пить и проч. А пчела есть герб мудраго челоуѣка, в сродном* дѣлѣ трудящагося. Многіи шершни без толку говорят: для чего сей, напримѣр, студент научился, а ничего не имѣет? На что-де учиться, если не имѣт изобилія?.. Не разсуждая слов Сираха: “В е с е л і е с е р д ц а — ж и в о т ч е л о в е к у”, и не разумѣя, что сродное дѣло есть для него сладчайшее пиршество. Взгляньте на правленіе блаженныя природы и научитесь. Спросите вашу борзую собаку, когда она веселѣе? — Тогда, — отвѣчает вам, — когда гоню зайца. Когда вкуснѣе заец? — Тогда, — отвѣчает охотник, — когда ганяю.

Взгляньте на сидящаго пред вами кота. Когда он кураженѣе? Тогда, когда цѣлу ночь бродит или сидит возлѣ норочи, хотя, уловивши, и не ѣст мыши. Запри в изобиліи пчелу, не умрет ли с тоски в то время, когда можно ей лѣтатъ по цвѣтоносным лугам? Что горестнѣе, как плавать в изобиліи и смертно мучитись без сроднаго дѣла? Нет мучителнѣе, как болѣть мыслями, а болят мысли, лишаясь сроднаго дѣла. И нѣт радостнѣе, как жить по натурѣ. Сладок здѣсь труд тѣлесный, терпенье тѣла и сама смерть его тогда, когда душа, владычица его, сродным услаждается дѣлом. Или так жить, или должно умрѣть. <...>

Сочинения Григорія Саввича Сковороды. — С. 168—169.

82. Г. С. СКОВОРОДА. РАЗГОВОР ДРУЖЕСКИЙ О ДУШЕВНОМ МИРЕ (XVIII ст.)

<...> Григорій. Я еще младенцем выучил, выслушай басенку. Дѣд и баба здѣлали себѣ хату, да не прорубили ни одного окошка. Не весела хата. Что дѣлать? По долгом размышленіи, опредѣлено в сенатѣ итить за свѣтом доста-

*В справі, до якої є природний нахил.

вать. Взяли мѣх, разинули его в самой полдень пред солнцем, чтоб набрать, будто борошна, внестъ в хатку.

Здѣлав нѣсколько раз, есть ли свѣтъ? Смотрят — ничего нѣтъ. Догадалась баба, что свѣтъ, как вино из мѣха, вытекает. Надобно поскорѣе бѣжать с мѣхом. Бѣгучи, на дверях оба сенаторы — один ногою, другой головою — зашиблись. Зашумѣл между ими спор: “Конечно ты выстарѣл ум”. — “А ты и родилась без него”. Хотѣли поход воспріять на чужие горы и грунта за свѣтом; помѣшал им странный монах. Он имѣл отроду лѣтъ только 50, но в сообщеніи свѣта великій был хитрец. “За вашу хлѣб и соль не должно секретной пользы утаить”, — сказал монах. По его совѣту старик взял топор, начал прорубывать стѣну с такими словами: “Свѣте веселній, свѣте жизненный, свѣте [повсеместный], свѣте присносущный, свѣте нелицепріятный, посѣти, и просвѣти, и освѣти храмину мою”. Вдруг отворилась стѣна, наполнил храмину сладкій свѣтъ, и от того времени даже до сего дни начали в той странѣ созидать свѣтлыя горницы. <...>

Хрестоматія давньої української літератури. — К., 1967. — С. 631.

ЕПОХА
ПРОСВІТНИЦТВА
В УКРАЇНІ
/ кінець XVIII —
перша половина XIX ст. /

РОЗДІЛ V

Епоха Просвітництва в Україні охоплює період з кінця XVIII ст. до середини XIX ст. Розвиток української культури, її стан та головні культуротворчі завдання багато в чому спричинені соціально-політичними подіями другої половини XVIII ст. Ренесансно-барокова (козацька) культура вмирала, породивши барокове розмаїття та перехід до рококових і класичних форм. Втрачалися рештки української державності. Україна перетворювалася в провінцію великої імперії з деякими етнографічними особливостями. У політичному та національно-культурному житті України посилились політика русифікації, репресії проти борців за національні, громадянські права [101, 102, 104]. Значна кількість документів цього періоду присвячена розвитку в Україні освіти [84, 85, 88 – 91, 105], науки [86, 87]. Про діяльність Т. Г. Шевченка, М. І. Костомарова і Кирило-Мефодіївського товариства свідчать документи [93 – 97, 103, 104]. Царський уряд намагався використати справу Кирило-Мефодіївського товариства для нової антиукраїнської кампанії [101, 102, 104]. У розділі наводиться уривок з праці Г. Ф. Квітки-Основ'яненка “Історія театру в Харкові” [108].

83. ІСТОРІЯ РУСОВ ИЛИ МАЛОЙ РОССІИ*

<...> Шляхетство, по примѣру всѣх народов и держав, естественным образом составлялось из заслуженных и отличных в зѣмлѣ пород и всегда оно в Руси именовалось рыцарством, заключающем в себе бояр, произшедших из княжеских фамилій, урядников по выборам, и простых воинов, называемых козаками по породѣ, кои производя из себя всѣ чины выборами и их прошествіи урядов возвращая в прежнее званіе, составляли одно Рыцарское сословіе, искони тако самых их статутовым правом утвержденное, и они имѣли вѣчистою собственностью своею однѣ земли с угодьями, а поспольством владѣли по правам и ран-

---

*Це пам'ятка кінця XVIII – початку XIX ст., писана російською мовою з домішкою українізмів невідомим автором. “Історія Русов” – вияв українського дворянського патріотизму і автономізму.

гам, и повинність посполитых была установлена правами. А владѣвшіе ими в отношеніи власти их над посполством, считались и назывались отчичами или вотчинниками, от слова и власти, взятых по древним патриціям, то есть отцам народным, управлявшим первоначальными семействами и обществами народными, с кротостію и характером отеческими.

Духовенство, выходя из рыцарства по избрании достойных, отдѣлялось только на службу божію, а по земству имѣло одно с ними право.

В посполствѣ считались живущіе в городах купцы и мѣщане, а по селеніям свободные міряне, войсковые оклады платящіе, і подданные бояр и урядників. Всѣ они подчинены были своим магистратам и ратушам, в коих заставляли выбранные от них войты и лавники, и судились по правам магдебургіи, издавна в Польшѣ введенным.

Хрестоматія давньої української літератури. — С. 638.

94. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

*Таблиця кількості учнів у школах
Чернігівської губернії на початку ХІХ ст.*

Роки	Дворяни	Різничинці і приказні	Купці	Міщани	Селяни	Духовенство	Іноземці	Солдатські діти	Разом	Загальне число учнів разом з учнями семінарії	Відношення учнів до жителів
1800	345	17	60	68	47	13	1	10	561	849	1 : 588
1801	384	13	40	79	52	11	17	8	604	892	1 : 560
1802	372	53	50	64	42	11	26	8	628	926	1 : 539
1803	401	45	68	94	39	15	31	8	701	989	1 : 505
1804	454	40	72	77	73	12	29	4	761	1049	1 : 478
За 5 років	1870	170	274	382	235	65	105	47	3142	4594	—

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 683.

85. ЗАСНУВАННЯ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

З поданого В. Н. Каразіним на розгляд харківському дворянському зібранню 29 серпня 1802 р. проекту заснування Харківського університету

§ 1. Університет належатиме до числа вищих училищ в імперії, призначених для готування юнацтва до громадських державних посад, шляхом пізнавання властивостей кожної.

§ 2. На цій підставі в Харківському університеті викладатимуться всі науки, які відкривають шлях до достойного посідання місць у різних званнях громадянина і вірнопідданого; як звання або спосіб служіння государю і державі між собою різні, так і науки, що викладатимуться, будуть поділені між окремими класами, які дістануть назву відділів університету.

§ 3. Таких відділів у Харківському університеті має бути дев'ять, які відкриються не відразу; але з часом, в міру того, як засоби на утримання університету збільшуються, і підготовлені будуть наставники та студенти.

§ 4. Наукам, властивим особливо кожному званню, повинні передувати науки, пристойні кожному добре вихованому громадянину. Вони підготовлять його розум до інших знань, що повинні вже становити ту галузь, якій він себе посвятить. Знання мов, найпаче розуміння природи, знання математики, фізики, історії, географії — про науки такого роду молода людина повинна вже мати загальні знання, перше ніж вона приступає до наук, потрібних особливо в цивільній чи військовій службі. Таким чином, першим відділом університету буде відділ загальних знань, який і відкриється першим, тобто не пізніше вересня 1803 року. <...>

§ 24. Харківський університет може приймати в студенти шляхом екзаменів учнів з губернських народних училищ — Харківського, Курського, Орловського, Воронежського, Новоросійського, Полтавського та Чернігівського; таким способом він може впливати на освіту і користь всього південного краю Росії. <...>

**86. ПОВІДОМЛЕННЯ
ПРО УТВОРЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО
ФІЛОТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА
(1811 р.)**

Думку про створення цього Товариства, і саме в наших південних губерніях, не можна назвати новою. Вона виникла одночасно на початку благоденственного теперішнього царювання з ідеєю про заснування в Харкові університету. Освічені наші земляки напевне ще й раніше плекали таке бажання. Можливо, не було тільки такої нагоди зібратися потрібній для сміливого рішення кількості людей. Нарешті, в січні поточного року, з'їзд у місті Харкові великої кількості дворян (в тому числі найвельможніших за своїм званням або становищем) для виборів і на ярмарок був такою нагодою.

Початковий акт, Правила і господарські розпорядження Філотехнічного товариства підписали тридцять два поміщики різних губерній і два вчених, які дістали звання почесних членів. Це відбулося на двох засіданнях, протоколи яких надруковано в цих Відомостях від слова до слова. Потім все, що відбулося, доведено до відома місцевого начальства, для клопотання всемілостивішого дозволу на заснування Товариства і височайшого покровительства йому. Государ імператор, не затримуючи, дав згоду свою. В кінці цих Відомостей дорогоцінний указ, що затверджує наше Товариство, діє як справжня печатка всіх його постанов. Після підписання їх число членів збільшилось. При виданні цього, в 24 день квітня 1811 року, кількість поміщиків різних губерній, які дали свою згоду, становить близько сорока шести осіб. Отже, Товариство має членів, разом з почесними, сорок вісім. Початок найщасливіший, яким навряд чи може якийсь подібний стан при заснуванні похвалитися!

Шляхетне дворянство восьми губерній! Гуртуйтеся для спільних дій на благо того краю, який предки ваші, захищаючи кордони вітчизни, кров'ю своєю здобули собі у власність і який буде багатою спадщиною нащадків ваших. Від вас залежить подесятерити його значення для Росії і зробити його об'єктом шанобливої уваги всієї Європи!

Хрестоматія з історії Української РСР. — С. 687—688.

87. ЛИСТ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО
ДО Ф. М. ГЛІНКИ
28 ЖОВТНЯ 1821 РОКУ

Вельмишановний пане Федоре Михайловичу!

За особливу честь вважаю для себе обрання мене в почесні члени височайше затвердженого Вільного товариства любителів російської словесності, щирю подяку мою складаю всьому високоповажному Товариству і особливо Вам, шановний пане, за приємну для мене Вашу участь в цій справі.

Диплом на звання почесного члена, статут і список панів членів Товариства я мав честь одержати від Василя Івановича п. Туманського. Бажаючи бути корисним Товариству в міру сил моїх, жертвую на користь його 40 екземплярів малоросійської Енеїди, яку слідом за цим надсилаю: а вас, шановний пане, уклінно прошу бути ходатаєм у Товариства, не відмовити прийняти мій незначний подарунок.

Доручаючи себе покровительству Вашому і прихильності, з пошаною і відданістю маю честь бути,

Вельмишановний пане,
Вашим покірним слугою

Іван Котляревський.

Жовтня 28 дня,
1821 року, Полтава

Котляревський І. П. *Повне зібрання творів: У 2 т. — К., 1953. — Т. 2. — С. 83.*

88. ІЗ "ЗАПИСОК" І. І. ГОРБАЧЕВСЬКОГО
(1825 р.)

¶ **І. І. Горбачевський** (1800–1869 рр.) — декабрист, один з керівників Товариства з'єднаних слов'ян. Син українського чиновника, походив із збіднілих українських дворян. Був засуджений до вічної каторги, строк якої в 1839 р. скорочений до 20 років. Після виходу з в'язниці жив на поселенні в Петровському заводі.

У кінці 1824 р. таємне товариство під назвою Слов'янського союзу, або З'єднаних слов'ян, складалося з малої кількості членів, розпоршених по різних місцях південної Росії.

Зусилля слов'ян вкоренити свої погляди і поширити це товариство залишалися без бажаного успіху. Багато хто з них переконувався навіть, що час ніяк не посуває їх до мети. Але це переконання, не ослаблюючи бажань, ще більше, ніж усе інше, запалювало. 6 грудня 1824 року Борисов 2-й і Горбачевський після тривалої наради визнали, що для єдності в діяннях до найшвидшого досягнення призначеної мети необхідно прискорити хід [розвитку] товариства, дати нове утворення йому, встановити порядок в справах і піддати членів відповідальності за їх діяння. На виконання цієї думки перший з них написав проект остаточного створення товариства. <...>

Товариство мало головною метою звільнення всіх слов'янських племен від самодержавства; знищення існуючої між деякими з них національної ненависті і возз'єднання всіх населених ними земель у федеративний союз.

Передбачалося з точністю визначити кордони кожної держави, запровадити в усіх народів форму демократичного представницького управління, утворити конгрес для управління справами Союзу і для зміни, в разі потреби, загальних основних законів, надаючи кожній державі (права) зайнятися внутрішньою будовою і бути незалежною в складанні окремих своїх узаконень.

Беручи до уваги основи добробуту окремої людини, ми переконуємось, що вони бувають фізичні, моральні і розумові; тому цивільне суспільство, як ціле, складене з одиниць, необхідно будується на тих же началах і для досягнення можливого добробуту потребує промисловості, яка запобігає убозтву і бідності, моральності, яка виправляє погані схильності, пом'якшує пристрасті і прищеплює людинолюбство, і, нарешті, освіти, найвірнішого сподвижника в боротьбі проти зла, нерозлучного з існуванням, яке робить розумнішим і досконалішим в усіх починаннях. Розгортати і поширювати ці три основні начала суспільного добробуту ставилось у перший і незмінний обов'язок слов'янина. Він повинен був по можливості викорінювати забобони і порочні схильності, і згладжувати різницю між станами, і викорінювати нетерпимість вірувань, власним прикладом спонукати до помірності і трудолюбства, прагнути до розумового і морального вдосконалення і заохочувати до цієї справи інших, всіма засобами допомагати бідним, але не бути марнотратним; не робити людей багатими, але поучати їх, яким чином за допо-

могою праці і ощадливості можна придбати багатства і яким чином, без шкоди для себе та інших, треба користуватися ними.

Записки и письма И. И. Горбачевского. — М., 1925. — С. 43—44.

89. УКАЗ ПРО ЗАСНУВАННЯ В КИЄВІ УНІВЕРСИТЕТУ (8 ЛИСТОПАДА 1833 р.)

Обращая беспрерывное внимание Наше на успехи общего, истинно народного воспитания в Государстве, признали Мы за благо, по переводе Волынского Лицея из Кременца в Киев, преобразовать оный в высшее учебное заведение, с надлежащим распространением и на твердых основаниях, преимущественно для жителей Киевской, Волынской и Подольской губернии, коих наследственное усердие в пользу просвещения упрочило и на будущие времена благосостояние учебных заведений того края. Таким образом, избрав город Киев, с давних лет к учреждению Университета предназначенный, равно драгоценный для всей России, некогда колыбель Святой Веры наших предков и, вместе с сим, первый свидетель гражданской их самобытности, Мы повелели учредить в оном Университете под особым покровительством и в память Великого Просветителя Богом врученной Нам страны, на следующих началах:

1. В Киеве открываемый Университет наименовать Императорским Университетом Св. Владимира.

2. Университет сей составить из двух факультетов: Философского и Юридического. Учреждение в оном Факультете Медицинского предоставляем Мы, в последствии, собственному Нашему усмотрению.

3. Университету Св. Владимира присваиваются все доходы с фундушей и капиталов, пожертвованных дворянством Волынской, Подольской и Киевской губернии для Волынского Лицея, кои и имеют составлять впредь неприкосновенность сего Университета собственностью. Сверх того, на содержание Университета Св. Владимира и на возведение зданий обращаются все источники и суммы, подробно исчисленные в учрежденном нами сего числа докладе Управляющего Министерством Народного Просвещения. За сим недостающую на содержание Университета сумму пополнять из Государственного Казначейства.

4. Министерство Народного Просвещения имеет, под непосредственным руководством нашим, начертать нынче

же Устав и штат Университета Св. Владимира и поднести оные на Наше утверждение. <...>

*З іменем Святого Володимира
Київський університет в докумен-
тах, матеріалах та спогадах су-
часників. — К., 1994. — С. 63—64.*

**90. ІЗ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО УРОЧИСТЕ ВІДКРИТТЯ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(15 ЛИПНЯ 1834 р.)**

<...> 15-й день июля 1834 года ознаменован достопамятнейшим в летописях Отечества и наук событием. Там, где некогда равноапостольный Владимир, озарив свой народ святым крещением, указал ему путь к вечному спасению, ныне, спустя восемь столетий, открыт под его именем и покровительством храм высших человеческих знаний в пользу жителей Западной России. <...>

*Киевский университет: Документы
и материалы. 1834—1984 гг. — К.,
1984. — С. 15.*

**91. РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПОПЕЧИТЕЛЯ
КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУГУ
РЕКТОРУ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ТАЄМНОГО НАГЛЯДУ
ЗА ВИКЛАДАННЯМ В УНІВЕРСИТЕТІ
(30 ЛИСТОПАДА 1834 р.)**

Таємно

Беручи до уваги умови тутешнього краю, я вважаю потрібним запропонувати вашому високородію доповідати негайно до мого відома про такі обставини:

1. Коли б в лекції панів викладачів університету міг вкратись хибний напрям, протидіючий вірі, моральності, покірності властям і викликання любові до якоїсь вітчизни, відділеної перекрученими думками від спільної улюбленої вітчизни, для цього я покладаю на вас ретельний, але таємний нагляд за викладанням університетських лекцій.

2. Коли б на нарадах університетських присутствених місць міг вкратись дух непокори властям і протидія планам уряду.

3. Коли б ви з свого боку помітили особисті недозволені вчинки членів університету або зв'язки їх з людьми неблагодійними чи підозрілими.

4. Про всі наради університетських присутствених місць, які мають в собі явне або приховане політичне питання, як по університету, так і по училищах округу, попередньо пропозиції про те на обговорення зазначених присутствених місць я вас прошу доводити про це до мого відома.

5. Про всі виявлені розбіжності і протидії в училищах округу, як-то, між начальством училищ і вчителями, між директором та інспектором й інше.

6. Про всі ті випадки, які хоч і не згадуються в цій пропозиції, але які, з міркувань умов краю, здавалися б вам досить важливими і заслуговуючими на особливу увагу.

На останні три пункти цієї пропозиції я прошу ваше високородіє звернути одночасно увагу синдика (юрист при університеті. — *Ред.*) університету, щоб і він з свого боку мав ретельний щодо виконання цих трьох пунктів нагляд і доповідав вам про все те, що визнає цього заслуговуючим.

Ваші в цій пропозиції зв'язки зі мною, зважаючи на важливість справи, можуть бути усні і письмові, а іноді тільки в пред'явленні одержаних паперів, але, в усякому разі, все листування щодо виконання цього, після вступу на ректорську посаду іншої особи, їй не передається, а надходить, за особливим описом, в мою канцелярію.

Попечитель фон Брадке

*ЦДІА України. — Ф. 708, оп. 276,
спр. 3, арк. 1–2.*

**92. ПОВІДОМЛЕННЯ ПОПЕЧИТЕЛЯ КИЇВСЬКОГО
УЧБОВОГО ОКРУГУ РАДІ УНІВЕРСИТЕТУ
ПРО ПЕРЕДАЧУ УНІВЕРСИТЕТУ ЦЕРКВИ,
ДРУКАРНІ І ЛІТОГРАФІЇ (17 СЕРПНЯ 1835 р.)**

Г. министр народного просвещения, вследствие отношения к нему г. военного министра, предложением от 6-го настоящего августа уведомил меня, что государь император, утвердив окончательное распределение всех частей, Главный штаб 1-й армии составляющих, высочайше повелеть соизволил:

передать в ведение университета св. Владимира церковь главной квартиры с ее утварью и ризницею, литографию и

типографію Генерального штаба помянутої армії, с тем чтобы университет безденежно печатал для вновь утверждаемой временной комиссии все нужные бумаги.

О таком высочайшем повелении сообщал Совету для надлежащего исполнения, я предлагаю сделать распоряжение о принятии в ведение университета сказанной церкви, типографии и литографии, и по исполнении сего донести мне. <...>

Попечитель фон Брадке.

*Державний архів м. Києва. —
Ф. 16, оп. 276, спр. 239, арк. 2.*

**93. ПОСТАНОВА РАДИ
ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ ХУДОЖЕСТВ
ПРО НАГОРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
(27 ВЕРЕСНЯ 1840 р.)**

<...> Ст. 5. Ухвалено: записати в журнал цих Зборів імена учасників, удостоєних за подані роботи нагороди срібними медалями:

<...> 2-ї гідності Тарас Шевченко за першу його роботу з живопису олійними фарбами — картину “Хлопчик — жебрак, який дає хліб собаці”, крім того, оголосити йому похвалу. <...>

Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. — К., 1950. — С. 69—70.

**94. З ПОВІДОМЛЕННЯ В ГАЗЕТИ “СЕВЕРНАЯ ПЧЕЛА”
ПРО ВИДАННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКОМ
“ЖИВОПИСНОЇ УКРАЇНИ”
(25 СЕРПНЯ 1844 р.)**

Призначення всіх образотворчих мистецтв подати очам або уяві красу і страхіття природи, життя держави і побут окремої людини, силу пристрастей і події, що вражають душу або сповнюють нас почуттям спокійним і безтурботним. Пустині Америки, береги Рейну, жарке небо Італії в картинах — захоплюють уяву і ми, втрачаючи почуття часу і простору, витаємо в краях далеких, живемо життям минулих століть. <...> Що ж сказати про те, коли одного погляду досить, щоб воскресити в нашій пам’яті і батьківщину, і

звичаї предків, і події, що яскраво виділяються із звичайного побутописання землі, де ми почали жити і відчувати! Великий подвиг досягнути цього, а посильна допомога йому повинна бути нашим обов'язком. Сповнений цього переконання, відомий і улюблений поет — художник Т. Г. Шевченко вирішив почати видання, названого їм “Живописною Україною”

Сюди ввійдуть такі малюнки:

1) Види Південної Росії, визначні своєю красою або історичними подіями. Все, що час зберіг від цілковитого знищення: руїни фортець, храми, укріплення, могили знайдуть тут собі місце.

2) Народний побут теперішнього часу, обряди, звичаї, повір'я, зміст народних пісень і казок.

3) Найважливіші події, відомі з побутописання Південної Росії, починаючи з заснування Києва, які впливали на долю населення того краю. <...> Естампи будуть гравіровані на міді, завширшки 6 і заввишки 5 вершків. Перші чотири картини вже готові і зображають: 1) Вид у Києві, 2) Мирську сходку, 3) Зміст відомої казки: Солдат і Смерть, 4) Дарунки від трьох держав Богдану й Українському народу в 1649 році. “Живописная Украина” продаватиметься в С.-Петербурзі, в крамниці Ольхіна, Іванова і Прево; в Москві, в конторі Москвітянина; в Києві, Харкові, Одесі та Варшаві.

Хрестоматія з історії Української РСР: В 2 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 700.

95. ВИПИСКА З ЖУРНАЛУ “ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ ДЛЯ РОЗБОРУ ДРЕВНІХ АКТІВ” ПРО ЗАРАХУВАННЯ Т. ШЕВЧЕНКА СПІВРОБІТНИКОМ КОМІСІЇ

1845 року, грудня 10-го дня, Тимчасова Комісія для упорядкування стародавніх актів, на своєму засіданні, обговорюючи заходи щодо успішного ходу занять і визнавши необхідним внести деякі зміни до свого складу, ухваляє:

1. Найпокірніше просити п. київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора про запрошення ... художника Академії Тараса Шевченка в звання співробітника Комісії для знімків з речових пам'яток.

2. Всепокірніше просити п. київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора дозволити Комісії ... Санцілле-Стефановському продовжувати платити 150 карбованців сріблом на рік жалування і таке саме жалування призначити художнику Академії Шевченкові. <...>

Діловод Комісії *Іванишев*
Голова *Н. Писарев*

Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. — К., 1950. — С. 81—82.

**96. ЗВІТ АД'ЮНКТА М. І. КОСТОМАРОВА
ПРО СВОЮ РОБОТУ В 1846 РОЦІ**

Будучи определен преподавателем русской истории в императорском университете св. Владимира только в августе 1846 г., я исключительно посвящал свои занятия составлению лекций, из которых читанные о языческом периоде русской истории печатаются и в начале будущего 1847 года выйдут в свет отдельным сочинением. Кроме же этого я занимался, по препоручению Киевской археографической комиссии, приготвлением к изданию летописи Величка, относящейся к истории гетманщины, ко временам гетмана Богдана Хмельницкого.

Ад'юнкт *Н. Костомаров*

*Державний архів м. Києва. —
Ф. 16, оп. 465, спр. 65, арк. 2.*

**97. ЛИСТ МІНІСТРА НАРОДНОЇ ОСВІТИ С. С. УВАРОВА
ПОПЕЧИТЕЛЕВІ КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУГУ
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
НА ПОСАДУ ВЧИТЕЛЯ МАЛЮВАННЯ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (21 ЛЮТОГО 1847 Р.)**

Розглянувши подання вашого превосходительства від 10 минулого січня про кандидатів на посаду вчителя малювання університету св. Володимира, я полишаю вам зробити розпорядження про призначення на цю посаду тимчасово виконуючим позакласного художника Шевченка на один рік, щоб переконатися в його здібностях, якщо після витребування його документів з Академії художеств і після зносин з п. київським військовим, подільським і волинським

генерал-губернатором за становищем Шевченка при Київській археологічній комісії не зустрінеться до того перешкод. Після закінчення визначеного строку від вашого розсуду залежатиме остаточне затвердження Шевченка на вчительській посаді, або заміна його іншим, здібнішим. <...>

Міністр народної освіти *граф Уваров*

Україна. — 1907. — Кн. 2. — С. 253.

**98. ІЗ РОЗПОРЯДЖЕННЯ КИЇВСЬКОГО
ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА ПРО ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ,
АРЕШТУ І ДОПИТУ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ТА ІНШИХ ЧЛЕНІВ КИРИЛО-МЕФОДІЄВСЬКОГО
ТОВАРИСТВА (22 БЕРЕЗНЯ 1847 р.)**

Весьма секретное и нужное

Вследствие открывающихся указаний о существовании тайного Славянского общества с преступной целью, по требованию генерал-адъютанта Орлова имею честь покорнейше просить ваше превосходительство немедленно, без малейшей огласки, исполнить следующее:

1) Вместе с попечителем Киевского учебного округа (к которому прилагается особое отношение) или его помощником, когда он будет назначен попечителем, и, пригласив с собой полковника Белоусова, сделать строжайший обыск на квартирах: преподавателя истории в Киевском университете Костомарова, студентов: Ивана Посяденка, Александра Тулуба и Андрузского; у бывшего студента Афанасия Марковича и художника Шевченко, если сей последний возвратился в Киев.

2) Все те бумаги, кои будут вами взяты, строжайше рассмотреть, обще с попечителем или его помощником и полковником Белоусовым, и если в них будет оказываться что-либо относящееся до Славянского общества, или что могущее служить указанием к обнаружению оного, или вообще что-либо возмутительное, то лиц, у которых таковые бумаги или вещи будут найдены, арестовать и со всеми упомянутыми бумагами и вещами, а равно частною их перепискою, отослать немедленно каждого порознь в С.-Петербург, в III-е отделение собственной его императорского величества канцелярии в сопровождении благонадежных и верных чиновников и под самым строжайшим надзором.

3) Если же в переписке и бумагах кого-либо из обыскиваемых лиц не окажется ничего подозрительного, то таковых строжайше допросить, какие они имели сношения и в каких состояли связях и знакомстве с чиновником Николаем Гулаком, учителем Пантелеймоном Кулешом, помещиком Полтавской губернии, Гадячского уезда, Николаем Савичем и бывшим студентом Навроцким, и показание их в подлиннике доставить ко мне, если не будет послано нарочных с арестантами, то по эстафете. <...>

Киевский генерал-губернатор Д. Бибиков

Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. — К., 1982. — С. 94—95.

99. ТАРАС ШЕВЧЕНКО. ІЗ ЩОДЕННИКА

<...> Я благоговею перед Салтыковым. О, Гоголь, наш бессмертный Гоголь! Какой радостью возрадовалася бы благородная душа твоя, увидя вокруг себя таких гениальных учеников своих. Други мои, искренние мои! Пишите, подайте голос за эту бедную, грязную, опаскуженную чернь! За этого поруганного бессловесного смерда! <...>

Шевченко Т. Твори: В 3 т. — К., 1961. — Т. 1. — С. 170.

<...> Читал “Богдана Хмельницкого” Костомарова. Прекрасная книга, вполне изображающая этого гениального бунтовщика. Поучительная, назидательная книга! Историческая литература сильно двинулась вперед в продолжение последнего десятилетия. Она осветила подробности, закопченные дымом фимиама, усердно кадимого перед порфиородными идолами.

Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. — С. 170.

100. ТАРАС ШЕВЧЕНКО. “І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОЖДЕНИМ”

<...> Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
“І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,

Нема ні пекла, ані раю,
Немає й бога, тільки я!
Та кущий німець узловатий,
А більш нікого! ...” — ” Добре, брате,
Що ж ти такеє?”

“Нехай скаже

Німець. Ми не знаєм”.

Отак-то ви навчаєтесь

У чужому краю!

Німець скаже: “Ви моголи”

“Моголи! моголи!”

Золотого Тамерлана

Онучата голі.

Німець скаже: “Ви слав’яне”

“Слав’яне! слав’яне!”

Славних прадідів великих

Правнуки погані!

І Коллара читаєте

З усієї сили,

І Шафарика, і Ганка,

І в слав’янофіли

так і претесь... І всі мови

Слав’янського люду —

Всі знаєте. А своєї

Дастьбі... Колись будем

І по-своєму глаголять,

Як німець покаже

Та до того й історію

Нашу нам розкаже, —

Отоді ми заходимось!..

Добре заходились

По німецькому показу

І заговорили

Так, що й німець не второпа,

Учитель великий,

А не те, щоб прості люде.

А гвалту! а крику!

“І гармонія, і сила,

Музика та й годі.

А історія!.. поема

Вольного народа!

Що ті римляни убогі!

Чортзна-що — не Брути!

У нас Брути! і Коклеси!

Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!"
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тоді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитесь, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили. <...>
Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому. <...>

*Шевченко Т.: Кобзар. — К.,
1956. — С. 260—261.*

Закон Божий

[1]. Бог создав світ: небо і землю і населив усякими тварями і поставив над усією тварью чоловіка і казав йому плодитися і множитися і постановив, щоб род чоловічеський поділився на коліна і племена, і в кожному колінові і племені даровав край жити, щоб кожне коліно і кожне племено шукало Бога, котрий од чоловіка недалеко, і поклонялись би йому всі люди і вірували в його, і були б усі щасливі. <...>

[4]. Бо один єсть Бог істинний і один він цар над родом чоловічим, а люде як поробили собі багато богів, то з тим укупі поробили багато царів, бо як у кожному кутку був свій бог, так у кожному кутку став свій цар, і стали люде битися за своїх царів, і пуще стала земля поливатися кровію і усіватися попелом і костями, і умножалось на всім світі горе, біднота і хвороба, і нещастя, і незгода. <...>

[75]. І поєдналась Україна з Польщею як сестра з сестрою, як єдиний люд слов'янський до другого люду слов'янського нерозділимо і незмісимо, на образ іпостасі божої нероздільної і незмісимої, як колись поєднуються народи слов'янські поміж собою.

[76]. І не любила Україна ні царя, ні пана, а зкомпонувала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний, пристаючи, був братом других — чи був він преж того паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні і старшини вибирались на раді і повинні були служити всім по слову христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками. <...>

[78]. І постановило козацтво: віру свою обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі. <...>

[79]. І багато лицарів таке робили, що не записано і в книгах мира сього, а записано на небі, бо за їх були перед богом молитви тих, котрих вони визволили з неволі. <...>

[83]. Але панство побачило, що козацтво росте і всі люде скоро стануть козаками, єсть-то вільними, наказали зараз своїм крєпакам, щоб не ходили в козаки, хотіли забить народ простий як скотину, так, щоб йому не було ні чутствія,

ні розуму, і почали пани обдирати своїх крепаков, отдали їх жидам на таку муку, що подобну творили тільки над первими християнами, драли з їх, з живих, шкури, варили в котлах дітей, давали матерям собак грудями годувати. <...>

[85]. І козацтво стали мучить і нівечить, бо таке рівне братство християнське стояло панам на перешкоді.

[86]. Але не так зробилось, як думали пани, бо козацтво піднялось, а за їм увесь простий народ, вибили і прогнали панів, і стала Україна земля козацька, вольна, бо всі були рівні і вільні, але не надовго. <...>

[88]. Тоді Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею як єдиний люд слов'янський з слов'янським нерозділимо і несмісимо, на образ іпостасі божої нерозділмої і несмісимої, як колись поєднуються усі народи слов'янські між собою.

[89]. Але скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель. <...>

[93]. І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і славніша війна за свободу, яка тільки єсть в історії, а розділ України єсть найпоганіше діло, яке тільки можна найти в історії. <...>

[97]. І пропала Україна. Але так здається. <...>

[108]. Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар.

[109]. Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським. <...>

Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місце, де на карті буде намальована Україна: "От камень, его же не брегоша зиждущий, той бисть во главу".

Костомаров М. І. *Закон Божий: Книга буття українського народу*. — К., 1991. — С. 11, 24, 26–28, 30.

102. ІЗ ТАЄМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ШЕФА ЖАНДАРМІВ ГРАФА О. Ф. ОРЛОВА ПРО КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО (1847 р.)

Недавно виявлено, що молоді вчені люди в Києві, майже всі уроженці Малоросії, утворили Українсько-Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія. Засновниками товариства були: колезький секретар Гулак, ад'юнкт Костомаров і кандидат Белозерський, але з ними зближалася і інша молодь, яка здебільшого вчилася в університеті св. Володимира.

Товариство ставило собі за мету приєднання до Росії іноземних слов'янських племен, а засобами до цього воно вважало піднесення слов'янських племен до поваги власної їх народності, усунення звичаїв із всього іноземного, знищення ворожнечі і встановлення згоди між ними, схилення їх до сповідання однієї православної віри, відкриття училищ і видання книг для простого народу.

У декого з учасників Українсько-Слов'янського товариства було знайдено, не застосований, проте, до товариства: статут, за правилами якого в слов'янських племенах мало установитись народно-представницьке правління; рукопис найзлочиннішого змісту, який нібито витлумачував цей статут; інший рукопис, що називається "Закон Божий" або "Подністранка", перероблена з Міцкевичевої "Пілігримки", в якому містилися революційні і комуністичні правила, а в кінці підбурливі відозви до слов'янських племен, та інші злочинні твори.

Треба ще відзначити, що ідеї про відновлення в кожній країні народності, мови, власної літератури і об'єднання слов'янських племен в одно ціле, не належать тільки особам, причасним до згаданої справи, а становлять об'єкт міркувань багатьох учених і тих, хто з них займається дослідженням взагалі про слов'ян, називають слов'янофілами.

А в Києві і в Малоросії слов'янофільство перетворюється в українофільство. Там молоді люди більше піклуються про відновлення мови, літератури і звичаїв Малоросії, мріючи навіть про повернення часів колишньої вольниці козацтва і гетьманщини.

Причетні до справи про Українсько-Слов'янське товариство як уроженці Малоросії, були, власне, українофілами. Всі вони у своїх листах, а художник Шевченко, колишній вчитель Куліш і Костомаров навіть у надрукованих ними творах, зображаючи неправильно справжнє становище

України, яка ніби перебувала в тяжкому становищі, захоплено говорили про колишню Малоросію, надаючи їй надзвичайно великого значення; історію цього краю подавали мало не визначнішою за всі історії, наїзди гайдамаків описували як рицарства, наводили приклади колишньої вольниці, натякаючи, що дух свободи не простиг і досі таїться серед малоросіян. Вірші Шевченка на малоросійській мові, особливо рукописні: “Сон”, “Послання до мертвих і живих”, “Три душі” та інші, одні пасквільного і величезною мірою зухвалою, а інші прямо підбурливого змісту, за височайшою затвердженою ухвалою з справи про Українсько-Слов’янське товариство, винуваті засуджені до суворого покарання; крім того визначено:

1) Надруковані твори: Шевченка “Кобзар” 1840 року; Куліша — “Повість про український народ”, 1846 р.; “Україна”, 1843 і “Михайло Чернишенко”, 1843 року; Костомарова, під псевдонімом Ярема Галка — “Українські балади” 1839 і “Вітка” 1840 року заборонити і вилучити з продажу.

2) Генерал-ад’ютантам Бібікову і Кокошкіну повідомити, щоб вони стежили у ввірених їм губерніях, чи не лишилися в продажу вірші Шевченка, рукопис “Закон Божий” та інші підбурливі твори; також чи не існують думки про колишню вольницю, гетьманщину і про уявні права на відокремлення; щоб звертали увагу на тих, які переважно займаються малоросійськими древностями, історією і літературою, і намагалися б припинити в цій галузі наук всяке зловживання, але дуже непомітно і обережно, без відкритих переслідувань і по можливості не роздратовуючи уродженців Малоросії.

3) Міністру народної освіти, який уже вжив заходів до спрямування праць вчених до міркувань про народність, мову і літературу власне — російських, оголосити ще позитивний височайший наказ, щоб наставники і письменники діяли в дусі і в інтересах нашого уряду, зовсім не допускаючи ні на лекціях, ні в книжках і журналах ніяких припущень про приєднання до Росії іноземних слов’ян і взагалі ні про що, що належить урядові, а не вченим; щоб вони міркували по можливості обережніше там, де мова йде про народність або про мову Малоросії та інших підвладних Росії земель, не надаючи переваги любові до батьківщини над любов’ю до вітчизни, імперії і усувати все, що шкодитиме останній, особливо про уявні теперішні злидні і про колишнє, нібито надзвичайно щасливе становище підвладних племен, щоб усі висновки вчених і письменників зводилися не до підне-

сення Малоросії, Польщі та інших країн окремо, а Російської імперії, і всіх народів, що її складають; щоб цензори звертали сувору увагу на московські, київські і харківські періодичні видання і на всі книги, що друкуються в слов'яно-фільському дусі, не допускаючи в них неясних і двозначних виразів, якими вони багаті, і які, хоч і не містять у собі злочинної мети, але можуть, проте, людей зловмисних наводити на припущення про самостійність і колишню вольницю народів, підвладних Росії.

Борьба классов. — 1924. — № 1. — С. 253—255.

103. ІЗ ОБВИНУВАЧУВАЛЬНОГО ВИРОКУ У СПРАВАХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (1847 р.)

а) Із обвинувачувального акта

Шевченко, замість того, щоб довічно відчувати благоговійні почуття до осіб августійшої фамілії, які удостоїли викупити його з кріпосництва, писав вірші малоросійською мовою, найобурливішого змісту. В них він то зображав плач про уявне поневолення і лихо України, то оспівував славу гетьманського правління і колишньої вольниці козацтва, то з неймовірною зухвалістю зводив наклепи і виливав жовч на осіб імператорського дому, забуваючи в них особистих своїх благодійників. Крім того, що все заборонене захоплює людей з слабим характером, Шевченко набув між друзями своїми славу знаменитого малоросійського письменника, а тому вірші його ще більш шкідливі і небезпечні. З улюбленими віршами в Малоросії могли виникати і згодом укорінитися думки про уявне раювання часів гетьманщини, про щастя повернути ці часи і про можливість існування України, як окремої держави. Судячи з тієї виняткової поваги, яку почували і особисто до Шевченка, і до його віршів всі україно-слов'янисті, спочатку здавалося, що він міг бути якщо не діючою особою між ними, то зняряддям, яким вони хотіли скористатися в своїх задумах; але, з одного боку, ці задуми були не такі вже важливі, як уявлялося на перший погляд, а з другого, і Шевченко, почав писати свої підбурливі твори ще з 1837 р., коли слов'янські ідеї не захоплювали київських учених, як і вся справа доводить, що Шевченко не належав до Україно-слов'янського товариства, а діяв окремо, захоплюючись власною зіпсованіс-

тю. Проте, за підбурливий дух і зухвалість, що виходили за всякі межі, його потрібно було визнати одним з найважливіших злочинців...

б) З вироку суду

Художника Шевченка, за писання підбурливих і надзвичайно зухвалих віршів, як наділеного міцною будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурзький окремий корпус з правом вислуги, доручивши начальству найсуворіше наглядати, щоб від нього, ні в якому разі, не могло вийти підбурливих і пасквільних творів.

Власноручна приписка Миколи до вироку: "Під найсуворіший нагляд, заборонивши писати і малювати".

Шевченко Т. *Повне зібрання творів: В 10 т. — К., 1927. — Т. 4. — С. 298—299.*

104. М. І. КОСТОМАРОВ В РОКИ ДІЯЛЬНОСТІ КИРИЛО-МЕФОДІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА*

Спить Україна та руїни
Нові щодень лічить,
Гине слава ... та й ту славу
Усяке калічить.
Не вернеться дідівщина...
Нехай не вертається —
За що ж з теї старовини
Святої знуцаться?
Гріх великий... Чи вже ж дарма
Славнії гетьмани
Умирили в лютих муках,
Закуті в кайдани?..
Чи вже ж дарма в нас мушкети,
Гармати гриміли?
Нащо ж всюди, де не глянеш,
Виросли могили?
Ще ж пісні не повмирили...
Чи ж то ж на забаву
В їх співають святу славу,

---

*М. І. Костомаров написав вірш без визначеної назви.

Козацькую славу?
Спи ж у льоху, у привитниці,
Велика руїно,
Спи небого сердешная,
Мати Україно!

Костомаров М. І. *Твори: В 2 т. — К., 1990. — Т. 1. — С. 110—111.*

105. ІЗ ВІДКРИТОГО ЛИСТА М. І. КОСТОМАРОВА ДО ВИДАВЦЯ “КОЛОКОЛА”

<...> Після київської справи* були заборонені всі твори обвинених, а цензура і шпionство почали страшно лютувати проти України; не лише українським книжкам не дозволено являтися на світ, але переслідувано навіть наукові статті про Україну на російській мові; самі назви “Україна”, “Малоросія”, “Гетьманщина” уважано за нелояльні. <...>

Костомаров М. Письмо до видавця “Колокола”. — Львів, 1902. — С. 35.

106. ІЗ РОЗПОРЯДЖЕННЯ МІНІСТРА НАРОДНОЇ ОСВІТИ ПРО ОБМЕЖЕННЯ ПРИЙОМУ СТУДЕНТІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ ЗА ВЛАСНІ КОШТИ, ТА ВІЛЬНИХ СЛУХАЧІВ В УНІВЕРСИТЕТИ (19 ТРАВНЯ 1849 р.)

Государь император, считая нужным, чтобы впредь при каждом университете было определенное число студентов, высочайше повелеть соизволил:

1) Число своекоштных студентов и вольных слушателей в каждом университете ограничить тремястами (300)**

2) В тех университетах, где число своекоштных студентов и вольных слушателей превышает нормальное количество

---

*Тобто розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, арешту Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова та ін.

Обмеження числа своекоштних студентів і вільних слухачів в університети було пов’язано з революцією 1848—1849 рр. в Західній Європі. Царський уряд завжди розглядав вільних слухачів як небезпечний і **ненадійний елемент в університетській молоді.

трехсот, воспретить прием их, доколь наличное число не войдет в установленный ныне размер.

3) В медицинские факультеты принимать и своекоштных неограниченное число, но с условием строгой нравственности и с тем, чтобы вместе с ними число своекоштных студентов и вольных слушателей не превосходило 300 человек.

4) Прием казенных и от правительства назначенных студентов, положенных при университетах как штатами оных, так и особыми положениями, продолжать на прежнем основании.

5) При будущих приемах в студенты избирать одних самых отличных по нравственному образованию. <...>

Министр народного просвещения
граф Уваров

*Киевский университет. Документы
и материалы. 1834—1884 гг. — К.,
1984. — С. 20.*

**107. ІЗ ЛИСТА МІНІСТРА НАРОДНОЇ ОСВІТИ
КИЇВСЬКОМУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ
ПРО ПЕРЕДАЧУ КАФЕДРИ ФІЛОСОФІЇ УНІВЕРСИТЕТУ
У ВІДАННЯ ПРОФЕСОРІВ БОГОСЛІВ'Я
(1 ЛИПНЯ 1850 Р.)**

Милостивый государь Дмитрий Гаврилович!
(Д. Г. Бібіков. — *Ред.*)

Государь император высочайше повелеть соизволил:

1. С упразднением преподавания философии светскими профессорами в университетах С.-Петербургском, Московском, Св. Владимира, Харьковском и Казанском, а также в Главном педагогическом институте и Ришельевском лицее, возложить чтение логики и опытной психологии на профессоров богословия или законоучителей, назначаемых к этой должности по сношению Министерства народного просвещения с духовным ведомством православного исповедания. <...>*

Кн. Ширинский-Шихматов

*ЦДІА України. — Ф. 707, оп. 16,
спр. 376, арк. 1.*

---

*Це один з реакційних заходів царського уряду, пов'язаних з побоюванням впливу на російське суспільство революції 1848—1849 рр. в Західній Європі.

108. УРИВОК З ПРАЦІ
Г. Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА
"ІСТОРІЯ ТЕАТРУ В ХАРКОВІ"

Чутки про Харківський театр поширились далеко. Порядок, побудова були відмінні, прибутки дуже хороші, і як витрати були невеликі, то й капітал театру значно збільшився. Не було на що витрачати гроші: п'єси тодішнього часу були невігадливі, з діючих на сцені акторів на жалуванні були тільки два вільні актори і три актриси. <...> Бенефісів не існувало. Музика і весь обслуговуючий персонал по театру були дарові, з присяжних казенної палати і сторожів інших судів. Гардероб був постійний, з невеликими поправками і додатками з китайки, стамеді і мишури, і то під час нової п'єси, які, треба сказати, ставилися рідко.

За чутками, що поширювалися, прибув до Харкова відставний придворний актор Константинов, і на його пропозицію взяти театр на власний кошт публіка погодилась. До тих акторів і актрис, які вже були при театрі, він додав ще привезених з собою. Трупа була невелика — шість акторів і три актриси, але вони були згуртовані якнайкраще; сцену почали застилати сукном. Актори виступали в розкішних французьких кафтанах, вигаптуваних золотом, блискітками, камінням, забличчали гудзики, пряжки і що за розкіш! Декорації не тільки поновлені, але й написані нові: вулиці з величезними будівлями, яким і кінця не видно; ліс — немов живий, непрохідний; кімната з колонами, карнизами і пишними дзеркалами, друга кімната скромніша, але маленька. А як були здивовані глядачі, коли в одній п'єсі, за змістом, діюча особа раптом провалилася під підлогу, ніби земля пожерла його!.. От штука! Три дні заповнювало всіх таке диво!..

В 1813 році ставилися вистави, але тільки під час ярмарків, приїжджою трупою Калиновського, поганого актора, але людини, яка тримала собі на умі. Часто перед початком вистав, актори, одягнувшись, не хотіли виходити на сцену без одержання належного за місяць жалування. Години дві публіка чекала, поки вони між собою сторгуються. Втручалось начальство, і виникали кумедні сцени. Підготовлена була опера "Земіра і Азор". Азор в повному костюмі, обшитий хутром, пір'ям, з потворною головою, вимагає від власника жалування; власник обіцяє видати після спектакля, коли прийме збір. Азор не погоджується; поверх свого

потворного костюма одягає шинель і йде додому, чекаючи, що гроші обов'язково пришлють йому. Наказують силою привести Азора. Його ведуть примусово. Народ юрбою супроводить його, вигукуючи, що дику людину спіймали і т. д.

За збором наглядає поліцейський чиновник. Після закінчення спектакля він ділить касу між акторами, але не може задовольнити всіх претензій. Власник в розпачі, — йому немає за що купити рум'ян для актрис.

Наїзди цієї трупи з героїчними п'єсами завдавали начальству самий клопіт, а публіка, крім сцен, подібних до описаних вище, зовсім не думала про допомогу тимчасовим бідним героям, бідним у всьому і навіть у гардеробі. Як ось появляється п. Штейн, учитель танців. З усіх вільних театрів він запрошує кращих акторів з Москви, трупи Познякава, актрис і ставить чудові вистави. Добір нових п'єс, постановка з великою старанністю, витратами, навіть з розкішшю для провінціального театру передрікали йому успіх. А незабаром він випрошує хлопчиків і дівчаток прямо з села і через місяць, на закінчення спектакля, ставить власні балети: "Принцеса Карарська", "Пігмаліон", "Чарівна флейта", був балет "Вистріляний вертихвіст або цигани в своїх шатрах" і ще кілька за сюжетом такі самі; але танці проходили чудово. Акторів і актрис з ролями, крім тих, що виходять з кількома словами, було понад сорок; балет складався з двадцяти чоловік; оркестр чудовий, перший в усіх тутешніх губерніях. Штейн не думав про свої вигоди, не дбав про збільшення капіталу, але всі прибутки від вистав і ще позичаючи, віддавав на поліпшення своєї трупи і на пристойну постановку п'єс.

Штейн знову захопив публіку до театру, і тоді, в 1816 році, збудував він теперішній театр.

З часом у трупі Штейна появилася у нас вперше М. С. Щепкін, який прибув з Курська. Не у гнів декому сказати, його ніхто не наставляв і не навчав: таланта, подібного до Щепкіна, не можна зробити, він сам народжується і часто буває невідомий своєму хазяїну — до якогось часу. Ми всі, хто не бачив навіть провінціальних театрів, у Щепкіні почали розуміти, що є і який повинен бути актор ... так чи нам було вчити його?

До речі, розповім анекдот про Щепкіна, який я чув від князя П. Г. Репніна. Трупу Штейна князь взяв з Харкова до себе в Полтаву, під своє покровительство і розпоряджен-

ня. Тоді в Полтаві узнали Щепкіна. Князь їздив у Москву; Щепкін, як артист, який завжди бажає вчитися (безперечно, він і тепер ще вчиться, як і раніш, у самого себе), просив взяти його з собою, щоб побачити перших артистів у Москві і потім зайнятися своїм удосконаленням. Після приїзду в Москву Щепкін був у театрі ... і на другий же день став просити князя відпустити його назад у Полтаву, щоб не проживатися; він, мовляв, уже побачив усе. <...>

Прибутки в Полтаві і сума, яку власне додавав князь Репнін, не могли задовольнити всіх потреб театру. Хоч як хотів князь мати театр постійно при собі, але не було можливості. На всю трупу з балетом потрібні були десятки тисяч, гардероб був дійсно багатий; де треба було, там точно з'являлося золото, оксамит, шовк; музика, по достоїнству своєму, вимагала кілька тисяч. Для збільшення коштів театр переїжджав в Харків на Хрещенський і Успенський ярмарки. Щепкін, репертуар з нових перших чудових комедій і опер, які тільки-но з'явилися на сцені в столиці, порядок, організація, — все це приваблювало в театр, і за 15 вистав одержували 15 і більше тисяч. Але і всім цим не було можливості задовольнити всі потреби. Штейн знову взяв всю цю величезну масу на свій кошт.

У Харків приїжджав він з трупою на Успенський ярмарок і потім, коли публіка підтримувала його абоніровкою, він залишався до великого посту. Здається, Штейн театром не влаштував свого добробуту і за свою ревність догоджати публіці усіх тутешніх губерній мало не лишив по смерті боргів. <...>

Квітка-Основ'яненко Г. Ф.
Твори: В 6 т. — К., 1957. — Т. 6. —
С. 163—164; 168—170.

109. ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ АВТОРСЬКОЇ ПІСНІ

Період	Жанри		Соціальний стан авторів		Історико-політична обстановка	
	українська	російська	українська	російська	українська	російська
XVII — початок XVIII ст.	Канти, псалми	—	Українська шляхта і духовенство, учні братських шкіл	—	Боротьба з експансією Росії та Польщі. Братський рух	—
Середина XVIII — початок XIX ст.	Пісня-романс, побутові міські та шляхетні пісні	Пісня-романс	Різночинна інтелігенція, двірські музики, козацька старшина	Дворяни ліберального спрямування	Хвиля національних сподівань. Створення Чорноморського і Азовського козацтва	Декабристський рух
Середина XIX ст.	Романс	Романс	Різночинна інтелігенція	Різночинна інтелігенція	Національно-ліберальний, освітньо-шкільницький рух	Державно-реформаторський рух царювання Олександра III

Примітка. Авторська пісня постає як продукт і певною мірою чинник “романтичних” періодів розвитку української та російської націй, висловлюючи наріжні ідеї національно-державного руху. При цьому спостерігається і докорінна розбіжність у прагненнях: для України це — порятунок нації, для Росії — демократична перебудова національного буття. Середовище плекання жанру — інтелігенція, передусім масова, студентство та інтелектуалізована шляхта.

У
КРАЇНСЬКА
КУЛЬТУРА
В ПЕРІОД
НАЦІОНАЛЬНОГО
ВІДРОДЖЕННЯ
/ друга половина ХІХ —
початок ХХ ст. /

РОЗДІЛ VI

Скасування кріпосного права у Росії та реформи 60–70-х років відкривали можливості для деяких демократичних перетворень у суспільному, культурному житті Російської імперії. Проте, незважаючи на ці позитивні зрушення, царизм продовжував проводити жорстку політику національно-культурного гноблення меншин щодо національних окраїн, у тому числі й України, за допомогою свого бюрократично-жандармського апарату, системи освіти, цензури, преси, видавничої справи [111–124].

Проти цих широкомасштабних утисків виступали найкращі представники української й російської інтелігенції, які у нелегких умовах вели боротьбу за збереження і подальший розвиток культурних надбань народу України [126–168]. Наприкінці XIX – початку XX ст. до цієї боротьби приєдналося багато українських політичних партій та громадських організацій [143, 149–153, 164, 172–175].

Лютнева (1917 р.) революція у Росії дала сильний поштовх до зростання соціального й національно-визвольного руху народів Російської імперії. В березні 1917 р. в Україні з представників різних політичних партій та рухів утворилася Центральна Рада, яка, поряд з питанням боротьби за відродження держави українського народу, велику увагу надавала й проблемі становлення культури як українського народу, так і національних меншин, які проживали на території України [168–171, 175–181, 184].

Велика культурно-просвітницька робота проводилася урядом Української держави і особисто гетьманом П. Скоропадським [184–191, 193, 194].

Культурна політика Радянської влади у 1918–1920 рр. відображена в документах [184, 197–212], Західноукраїнської народної республіки – у документі 198.

110. ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНОГО РОСІЙСЬКОГО ВЧЕНОГО М. І. ПИРОГОВА В УКРАЇНІ (1858–1861 рр.)

Уривок з статті “Пирогов у Києві і його проводи”

Через півтора року сповниться столітнє народження Пирогова, а в квітні цього року минуло трохи не півстоліття з того часу, як він розпрощався з Києвом, лишаючи по-

саду попечителя учбової округи... Хто такий був Пирогов, яко учений і філософ, які були його думки, змагання і таке інше, се усе сам він занадто яскраво з'ясував у своїх творах та в автобіографії; а от — яким здавався він тодішній молоді, який вплив і вражіння робив на неї — про се і про таке інше можна дізнатись тільки з оповідань сучасників, хоч вони, може, де в чому трохи й помиляються щодо точності фактів. Недавно один із таких сучасників, тодішній студент київського університету, на наше прохання уділив нам деякі згадки свої про Пирогова, і хоч вони занадто дрібні й епізодичні, проте й вони можуть пригодитись jako матеріал до змалювання тієї славної, весняної доби, 1860-х років, коли на чолі просвітньої справи в нашій краї стояв всесвітньо значний учений, ширий гуманіст і справжній педагог. На жаль, дуже недовго він керував у нас просвітньою справою, усього 2¹/₂ роки (1858 — 1861), а проте й за такий короткий час спромігся розбудити сонне царство учебної казенщини, вдихнути в неї душу живу, привабити до себе і до своїх ідеалів молодь і лишити по собі світлу, незабутню пам'ять. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 294.

111. ВИСТУП М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКОГО НА ЗАХИСТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 1861 РОЦІ

*З рецензії на перший номер українського журналу
“Основа”*

Коли у поляків з'явився Міцкевич, їм уже непотрібні стали поблажливі відзиви яких-небудь французьких або німецьких критиків: не визнавати польську літературу означало б тоді тільки виявляти власну дикість. Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоруська література також не потребує нічєї ласки. Та й крім Шевченка пишуть тепер українською мовою люди, які були б не останніми письменниками в літературі і навіть багатшій, ніж великоруська. Інші письменники, які за самим родом своєї діяльності обирають для своїх творів великоруську мову, всіма своїми симпатіями належать до кола людей, що найбільше дбають про розвиток малоруської народності. А найважливішою є

та обставина, що сама малоруська нація пробуджується. Якщо чехи неодмінно повинні мати свою літературу (хоча чехові, мабуть, не важче навчитися читати польські книжки, ніж малоросу великоруські), то дивно було б заперечувати справедливість такого ж прагнення у малорусів, яких удвоє більше, ніж чехів. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 2. — С. 278.

112. Д. І. ПИСАРЄВ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД

Із статті “Думки з приводу творів Марка Вовчка”

Останнім словом моїм про М. Вовчка було вираження тієї думки, що цей письменник цілком пройнятий духом зображеної національності, що його авторська індивідуальність, як індивідуальність безлічі невідомих творців істинно народних казок і пісень, цілком ототожнюється із збірною, проте цілком визначеною індивідуальністю народу, що він спирається на багатий запас спостережень, скріплюючи між собою ці окремі спостереження, заповнюючи прогалини, які випадково виявляються між ними, і створюючи в них загальну струнку картину творчою силою свого таланту, силою свого художнього такту, даром поетичного провидіння. Я сказав, що мимоволі віриш у повноту життєвих сил, приписуваних українському народові, бо чуєш чарівні звуки поезії, які видобуває в цьому народі рука талановитого художника, бо бачиш, що цю простоту тону, цю щирість епітетів і приказок міг створити художник, тільки черпаючи з багатющої скарбниці самородної мудрості та безпосередньої і водночас розкішно-грайливої фантазії народу. А якщо в народі криються такі сили, якщо в його душі заховані такі скарби почуття й поезії, то чого тільки не можна сподіватись від нього на шляху його майбутнього розвитку, яких багатих здібностей, яких прекрасних моральних якостей не можна вбачати в ньому тепер. З любов'ю і надією дивиться наш автор на цей свіжий і бадьорий народ; ясно й приязно говорить він про родові відносини і патріархальний побут, в якому міцніє і розвивається багато тривких і моральних якостей, що переходять з роду в рід, становлять спадкову гордість козаків і особливо люб'язні ніжному, чутливому серцю жінки-письменниці. Чесність, подружня вірність, здатність любити по-серйозному і не жарту-

вати справами серця, інстинктивне співчуття до природи і поетична любов до свободи, яка переходить часом у палких юнаків у дику любов до розгулу, — ось ті прекрасні якості, які вразили увагу М. Вовчка і які прозирають у всіх зображених нею типах крізь грубу і часто зовсім не привабливу оболонку. Слід зауважити, що несправедливо було б запідозрити М. Вовчка в патріотичній пристрасті до народу України, або, як це кажуть про наших слов'янофілів, у квасному патріотизмі. По-перше, вона — великороска походженням і, отже, за самою національністю своєю зовсім не схильна сліпо співчувати всім інтересам і прагненням малоросів; по-друге, досить тільки розгорнути книжку її оповідань, щоб переконатися в тому, що в неї зовсім нема того пристрасного, томливого і мліючого тону, з яким, наприклад, Гоголь, вдаючись часом у найбільш шалений ліризм, говорить у своєму “Миргороді”, “Вечорах на хуторі біля Диканьки” про світле небо своєї вітчизни, про чарівність української ночі, про величну течію широкого Дніпра, куди наввипередки одна перед одною спішать зазирнути променисті зорі. У цих ліричних відступах Гоголя, сповнених найчистішої поезії, пройнятих надзвичайно піднесеним пафосом, чути не спокійний благоговійний тон людини, яка безсторонньо милується красотами природи, тому що вони самі собою прекрасні; ні, тут чути пристрасний, запальний тон кохання, який звеличує саме свою кохану; видно, що він хвалить і Дніпро, і Україну, і небо, і ніч, і зорі саме тому, що все це своє, рідне, що при цій декорації минула перша пора його життя, та пора, від якої завжди залишається в душі у кожного, а тим більш у душі поета так багато спогадів, та ще таких світлих, райдужних. Нічого подібного не зустрінете ви у М. Вовчка; ліричних відступів нема; пафосу, пристрасті ані сліду; якщо і замилується хто природою України, то замилується оповідач, узятий з середовища самого народу, який говорить від свого імені, який зберігає всюди погляд на речі, властивий його національності, і, отже, виражає почуття українського народу, а ніяк не автора “Оповідань”. Сама М. Вовчок стоїть осторонь і, зберігаючи цілковиту об'єктивність і абсолютну безсторонність, змальовує ці почуття, не беручи в них особисто найменшої участі, не виявляючи у власній душі ніякого хвилювання. Спокійний тон її оповідання ніде не порушується; ліричні пориви не переривають плавної течії епічної мови, і ця відсутність пристрасті, яка не виключає, проте, найтеплішої задушевності, надає їй викладу особливої гра-

ції, особливої симпатичної величі. Задушевність М. Вовчка ніде не вироджується, не переходить ні в туманну мрійливість, ні в хворобливу сентиментальність і слізливість. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. — С. 278—280.

113. П. КУЛІШ. СЛОВО НАД ГРОБОМ ШЕВЧЕНКА

Немає в нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка; уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж ми через нього маємо велике й дороге нам право — оглашати рідним українським словом сю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, — всюди він був би між своїми. Боявся еси, Тарасе, що вмиреш на чужині, між чужими людьми. Отже, ні! Посеред рідної великої сім'ї спочив ти одпочинком вічним. Ні в кого з українців не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей із сього світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди святої животворящої... От за сю-то науку зібралися до тебе усіх язиків люде, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім їм рідний, і проводжають тебе на той світ з плачем і жалем великим. Дякуємо богу святому, що живемо не в такий вік, що за слово правди людей на хрестах розпинали або на кострах палили. Не в катакомбах, не в вертепах зібралися ми славити великого чоловіка за його науку праведну: зібрались ми серед білого дня, серед столиці великої, і всею громадою складаємо йому нашу щирю дяку за його животворне слово.

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій слов'янщині, і не чужі люде тебе ховають, бо всяка добра і розумна душа тобі рідна. Бажав еси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-Славутом: ти ж бо його любив, і малював, і голосно прославив. Маємо в бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. <...>

Куліш П. Твори: В 2 т. — К., 1989. — Т. 2. — С. 521.

114. ВИНИКНЕННЯ НЕДІЛЬНИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ

*З доповіді голови слідчої комісії про недільні школи
Р. С. Жданова 20 серпня 1862 р.*

<...> Ініціатива про розповсюдження грамотності в народі і про недільні для цього школи вийшла не від уряду безпосередньо, а, на нещастя, від таємного товариства, яке утворилося в 1855 році в Харкові з метою змінити спосіб правління і взагалі внутрішній порядок в Росії. Засновниками і головними рушіями цього підбурливого товариства були студенти Харківського університету: Бекман, Моравський, Єфіменко, Завадський і Івков, а співниками — студенти Левченко, Португалов, Зеленський, Раєвський та інші. Не усвідомивши ще думки про заснування недільних шкіл, товариство стало спочатку трудитися над поширенням грамотності в народі, а особливо між розкольникими за допомогою різних рукописних статей (заміток, повчань і т. п.) обурливого змісту. Потім, коли внаслідок безпорядків, які були в 1858 році в Харківському університеті, деякі члени таємного товариства (Бекман, Моравський і Левченко) переїхали в Київ, то тут склалося нове ще ширше коло їх товариства, яке привернуло до себе деяких студентів Київського університету. В цьому колі вперше проявляється виразний і свідомий намір про заснування недільних шкіл для поширення за їх допомогою пропаганди в народі. На чолі цього починання стає професор Павлов; за діяльною участю його, як агента уряду і разом з тим передової людини, з одного боку, було одержано дозвіл начальства на заснування недільних шкіл у Києві, під головним наглядом його ж, Павлова, а з другого — об'єднані при ньому особи із злочинними тенденціями почали діяти вільніше і рішучіше і встановили відносини із студентами університетів столичних.

Таємна і злочинна мета недільних шкіл у Києві очевидна з багатьох натяків і думок, висловлених головними діячами в їх паперах, розглянутих слідчою комісією, а особливо із слів колишнього викладача в тих школах Левченка, який рішуче висловився: “що засобом до поширення в масі простого народу ліберальних ідей повинні служити недільні школи. Крім того, гідно уваги, що на вечорі, даному студентами Київського університету професору Павлову 14 грудня 1859 року, Зеленський дозволив собі натякнути на паралель 14 грудня 1825 року, а Павлов, якому дякували за участь у недільних школах, проголосив тост за здоров'я того, хто стоїть на чолі прогресивного руху Росії. Приклад Києва незабаром наслі-

дували в Харкові, де недільні школи засновані за розпорядженням начальства в 1860 році; з листів про це Левченка до Бекмана і Павлова в Київ видно, що з нагоди відкриття в Харкові шкіл Завадський, якому там було багато діла, не поїхав тоді в Петербург; що зайняття харківських шкіл передбачаються значно ширше, ніж у Києві, одне тільки не гаразд, що школи підпорядковані штатним доглядачам. Беручи участь таким чином у створенні недільних шкіл, злочинці поширювали пропаганду і в інших учбових закладах, а також розсилали в різні місця заборонені твори іноземної преси і мали зв'язки з своїми агентами в столицях". <...>

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 273—274.

115. УРЯДОВИЙ НАКАЗ ПРО ЗАКРИТТЯ НЕДІЛЬНИХ ШКІЛ 10 ЧЕРВНЯ 1862 РОКУ

Нагляд, встановлений за недільними школами і народними читальнями, виявився недостатнім. Останнім часом виявлено, що під пристойним приводом розповсюдження в народі грамотності зловмисні люди намагалися у деяких недільних школах розвивати шкідливі вчення, підбурливі ідеї, перекручені уявлення про право власності та безвір'я. Щодо читалень так само виявлено прагнення користуватися цими установами не для поширення корисних знань, а для проведення того ж шкідливого соціалістичного вчення, государ імператор після обговорення в Раді міністрів зібраних з цього предмету відомостей височайше наказав: 1) негайно приступити до перегляду правил про заснування недільних шкіл; 2) надалі до перетворення зазначених шкіл на нових засадах закрити всі недільні школи і читальні, що тепер існують. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 2. — С. 274.

116. ЦИРКУЛЯР МІНІСТРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВАЛУЄВА ПРО ЗАБОРОНУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (18 ЛИПНЯ 1863 р.)

Давно вже йде суперечка в нашій пресі про можливість існування самостійної малоруської літератури. Приводом для цієї суперечки були твори деяких письменників, які відзначалися більш або менш чудовим талантом або своєю

оригінальністю. За останній час питання про малоруську літературу набуло іншого характеру, внаслідок обставин чисто політичних, що не мають ніякого відношення до інтересів власне літературних. Попередні твори малоруською мовою були розраховані лише на освічені класи південної Росії, а тепер прихильники малоруської народності звернули свої погляди на масу неосвічену, і ті з них, які прагнуть здійснити свої політичні задуми, взялися, під приводом поширення грамотності і освіти видавати книги для початкового читання, букварів, граматики, географій і т. д. В числі подібних діячів було багато осіб, про злочинні дії яких проводилась слідча справа в особій комісії.

В С.-Петербурзі навіть збираються пожертви для видання дешевих книг на південноруському наріччі. Багато з цих книг надійшли вже на розгляд в С.-Петербурзький цензурний комітет. Не мало таких же книг буде представлено і в Київський цензурний комітет. Цей останній відчуває деякі утруднення з розглядом згаданих видань через такі обставини: навчання в усіх без винятку училищах проводиться загальноруською мовою і вживання в училищах малоруської мови ніде не допущено; саме питання про користь і можливість вживання в школах цього наріччя не тільки не розв'язане, але навіть порушення цього питання прийнято більшістю малоросіян з обуренням, яке часто висловлюється в пресі. Вони досить ґрунтовно доводять, що ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути, і що наріччя їх, яке вживається простолюдом, є та ж російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі, що загальноруська мова так само зрозуміла для малоросів, як і для великоросів, і навіть значно зрозуміліша, ніж тепер створювана для них деякими малоросами, і особливо поляками, так звана українська мова. Особам того гуртка, який намагається довести протилежне, більшість самих малоросів докоряє в сепаратистських задумах, ворожих Росії і згубних для Малоросії.

Беручи до уваги, з одного боку, теперішнє тривожне становище суспільства, яке хвилюють політичні події, а з другого боку, маючи на увазі, що питання про навчання грамотності на місцевих наріччях не дістало ще достатнього розв'язання в законодавчому порядку, міністр внутрішніх справ визнав за необхідне, надалі до погодження з міністром народної освіти, обер-прокурором св. синода і шефом жандармів щодо друкування книг малоруською мовою, дати по цензурному відомству розпорядження, щоб до друку

дозволялись тільки такі твори цією мовою, які належать до галузі красною письменства; пропускання ж книг малоруською мовою як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу, припинити... Це розпорядження було передано на височайше государя імператора розгляд і його величності бажано було удостоїти оное монаршого схвалення.

Хрестоматія з історії України. – К., 1993. – С. 141–142.

117. ПОЛОЖЕНИЕ О НАЧАЛЬНЫХ НАРОДНЫХ УЧИЛИЩАХ (14 ИЮЛЯ 1864 г.)

Ст. 1. Начальные народные училища имеют целью утвердить в народе религиозные и нравственные понятия и распространять первоначальные полезные знания.

Ст. 2. К начальным народным училищам относятся: 1) ведомства Министерства народного просвещения: а) приходские училища в городах, посадах и селах, содержимые на счет местных обществ и частью на счет казны и пожертвований частных лиц, и б) народные училища, учреждаемые и содержимые частными лицами разного звания. 2) Ведомства Министерств государственных имуществ, Внутренних дел, Удельного, Горного: сельские училища разных наименований, содержимые на счет общественных сумм. 3) Ведомства духовного: церковноприходские училища, открываемые православным духовенством в городах, посадах и селах, с пособием и без пособия казны, местных обществ и частных лиц. 4) Все вообще воскресные школы, учреждаемые как правительством, так и обществами городскими и сельскими и частными лицами для образования лиц ремесленного и рабочего сословий обою пола, не имеющих возможности пользоваться учением ежедневно.

Ст. 3. Предметами учебного курса начальных народных училищ служат: а) закон божий (краткий катехизис и священная история); б) чтение по книгам гражданской и церковной печати; в) письмо; г) первые четыре действия арифметики и д) церковное пение там, где преподавание его будет возможно.

Ст. 4. В начальных народных училищах преподавание совершается на русском языке.

Ст. 6. В училища могут быть принимаемы дети всех сословий без различия вероисповедания...

Ст. 10. Для учреждения начальных народных училищ городскими и сельскими обществами и частными лицами требуется разрешение уездного училищного совета. Училища сии могут быть закрываемы по распоряжению губернского училищного совета в случае беспорядка и вредного направления учений...

Ст. 17. Наблюдение за религиозно-нравственным направлением во всех начальных народных и воскресных училищах возлагается на местного приходского священника. В случае надобности он сообщает свои замечания учителю и лицам, заведующим училищем, а если бы его замечания не были приняты, доносит о том уездному училищному совету. <...>

Хрестоматия по истории СССР. — М., 1990. — С. 85—86.

118. УСТАВ ГИМНАЗИЙ И ПРОГИМНАЗИЙ ВЕДОМСТВА МИНИСТЕРСТВА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ (19 НОЯБРЯ 1864 г.)

§ 1. Гимназии имеют целью доставить воспитывающемуся в них юношеству общее образование и вместе с тем служат приготовительными заведениями для поступления в университет и другие высшие специальные училища.

§ 2. По различию предметов, содействующих общему образованию, и по различию целей гимназического обучения гимназии разделяются на классические и реальные.

§ 3. В гимназии полагается семь классов с годичным курсом для каждого класса.

§ 4. Гимназии учреждаются в таких городах и местечках, где по численности и потребностям народонаселения они признаны будут нужными. В каждой губернии по крайней мере одна гимназия, но по мере потребности в одной губернии и даже в одном городе может быть несколько гимназий.

§ 5. Кроме гимназий там, где представится надобность и возможность, а также в местах, не имеющих гимназий, могут быть учреждаемы прогимназии, состоящие только из 4-х низших классов гимназии и разделяющиеся также на классические и реальные...

§ 8. Гимназии и прогимназии содержатся или на счет правительства, или на счет обществ, сословий и частных лиц. <...>

§ 39. Учебный курс классических гимназий составляют следующие предметы: 1) закон божий, 2) русский язык с церковно-славянским и словесность, 3) и 4) латинский и греческий языки, 5) математика, 6) и 7) физика и космография, 8) история, 9) география, 10) естественная история (краткое наглядное объяснение трех царств природы), 11) и 12) немецкий и французский языки и 13) чистописание, рисование и черчение.

§ 40. В реальных гимназиях преподаются: а) в одинаковом объеме с классическими: 1) закон божий, 2) русский язык с церковно-славянским и словесность, 3) история, 4) география, и 5) чистописание; б) в большом объеме сравнительно с классическими: 6) математика, 7) естественная история с присоединением к ней химии, 8 и 9) физика и космография, 10 и 11) немецкий и французский языки (оба обязательно) и 12) рисование и черчение; в) вовсе не преподаются: латинский и греческий языки.

§ 41. В гимназиях и классических и реальных сообщается ученикам высшего класса перед выпуском директором, или, по его выбору, инспектором или одним из учителей, в кратком изложении по особо составленному по распоряжению Министерства народного просвещения учебнику или руководству понятие о нашем государственном устройстве, об основных законах империи, касающихся верховной власти, о значении разных присутственных мест и о главных законах гражданских и уголовных. <...>

§ 53. В гимназии и прогимназии обучаются дети всех сословий без различия звания и вероисповедания.

§ 55. В первый класс гимназии и прогимназии принимаются дети, умеющие читать и писать по-русски, знающие главные молитвы и из арифметики сложение, вычитание и таблицу умножения. При сем наблюдается, чтобы в первый класс поступали дети не моложе 10 лет.

§ 59. Все ученики гимназий и прогимназий обязаны вносить плату за учение пополугодно вперед в течение двух первых месяцев каждого полугодия. Не внесенные платы в означенные сроки считаются выбывшими из заведения. <...>

§ 60. От платы за учение по определению местного педагогического совета освобождаются заслуживающие того по своему поведению и прилежанию дети совершенно не-

достаточных родителей; причем наблюдается, чтобы общее число освобождаемых от платы за учение составляло в отношении ко всему числу учащихся не более десяти процентов.

*Хрестоматия по истории СССР. —
С. 85—87.*

**119. ИЗ СТАТТІ О. О. РУСОВА “ОСТАП ВЕРЕСАЙ —
ОДИН З ОСТАННІХ КОБЗАРІВ
МАЛОРОСІЙСЬКИХ” (1873 р.)**

На цьому зібранні Південно-Західного відділу імператорського Російського географічного товариства для науки взагалі і російської зокрема придбано в Остапа Вересая 20 дуже цінних документів, які малюють етнографічні риси нашого народу в галузі думки, словесного і музичного мистецтва. Мені доручив відділ розібрати ці документи для підготування їх до друку і для складання про них звіту на цьому зібранні.

Вважаючи, що немає потреби тут докладно розбирати кожную пісню... я обмежусь загальною характеристикою відділів пісень, виконуваних Вересаєм, і викладом змісту тих пісень, які намічено виконати на цьому зібранні.

Всі досі записані пісні Вересая можна поділити, як ми сказали вище, на три головні категорії:

- 1) Думи та історичні пісні.
- 2) Духовні і моралістичні.
- 3) Сатиричні і гумористичні.

Крім того, він знає багато козачків, багато обрядових, побутових, сімейних і громадських пісень, танцювальних і т. п., яких він не співає, бо вважає для себе непристойним або надто вульгарним співати пісень, в яких є пусті ліричні мотиви.

Розповідний епічний настрій його духу, який розуміє і цінує драматичні місця дум, не може миритися з колоритом чисто ліричного характеру, який виражає пристрасні рухи серця і властиві несталості молодості, що закохується і розлюбляє. Ідея істини і спокійної об'єктивної краси, якою пройняті виконувані ним твори, разом з тією наочністю і прозорою мальовничістю мови, які становлять форму цих творів, — розбестили його смак, і він має право вважати за краще для себе ці більш широкі естетичні насолоди, ніж дрібне драгування особистих почуттів. Через те там, де йому доводиться говорити в ім'я цих особистих почуттів, мова

його набуває характеру тривіальності, тому що ця частина проявів людської істоти залишилась у нього менш розвинутою і вихованою.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 273.

120. ПРО ЗАБОРОНУ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Урядовий указ 1876 року

Госуд. імп. в 18/30 день минулого травня височайше наказав: 1) не допускати вводу в межі імперії без окремого на те дозволу Головн. упр. яких би то не було книг і брошур, що видаються за кордоном на малоруському наріччі. 2) Друкування і видання в Імперії оригінальних творів і перекладів на тому ж наріччі заборонити, за винятком тільки: а) історичних документів і пам'яток і б) творів красного письменства, але з тим, що при друкуванні історичних пам'яток безумовно додержувати правопису оригіналів; у творах же красного письменства не допускати ніяких відступів від загальноприйнятого російського правопису і щоб дозвіл на друкування творів красного письменства давати тільки після розгляду рукописів у Головн. управл. 3) Заборонити також різні сценічні вистави і читання на малоруському наріччі, а також і друкування на ньому текстів до музикальних нот. 4) Припинити видання газети "Киевский Телеграф". Про цю височайшу волю пропоную Головн. упр. до належного виконання. <...>

Україна. — 1907. — Т. 11. — С. 150—151.

121. ПРОТОКОЛ ПЕРШОГО ЗАСІДАННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

На засіданні Південно-західного відділу імператорського Російського географічного товариства 13 лютого 1873 р. під головуванням київського, подільського і волинського генерал-губернатора князя Олександра Михайловича Дондукова-Корсакова були присутні такі члени-засновники: М. Х. Бунге, В. Я. Шульгін, В. Г. Фон-Бооль, П. П. Чубинський, П. К. Любимов, Г. Г. Цветковський, В. Л. Бе-

ренштам, М. А. Константинович, Н. П. Яснопольський, О. О. Русов, П. І. Житецький, В. І. Зайончевський, В. Х. Кравцов, М. М. Левченко, М. В. Лисенко, О. К. Волков, А. В. Кловський.

1. Головний начальник краю князь Олександр Михайлович, прочитавши височайше затвержене 10 листопада 1872 р. Положення про Південно-західний відділ імператорського Російського географічного товариства, оголосив відділ відкритим; потім, висловивши своє задоволення з приводу того, що відділ створено під час його управління краєм, а також побажавши йому успіхів у науковій діяльності, заявив про свою готовність постійно сприяти відділу в його починаннях, запросив приступити до обрання голови і діловода.

2. Внаслідок проведеного балотування закритими записками більшістю голосів були обрані: головою — відомий поборник освіти в Південно-західному краї Григорій Павлович Галаган, а діловодом — дійсний член імператорського Російського географічного товариства Павло Платонович Чубинський. Запрошений на засідання п. генерал-губернатором, Григорій Павлович Галаган висловив свою згоду прийняти на себе обов'язки голови і початкового влаштування відділу товариства; П. П. Чубинський також погодився прийняти на себе обов'язки діловода відділу, але вказував на тимчасову незручність при виконанні цих обов'язків, яка полягає в тому, що тепер він не має постійного проживання в Києві. На його пропозицію заступником діловода під час його відсутності в Києві було обрано вчителя 1-ї Київської гімназії Олександра Олександровича Русова, який висловив повну готовність працювати на користь суспільства.

3. На тому ж засіданні дійсними членами відділу були обрані такі особи: А. Ф. Воронін, В. В. Борисов, Н. В. Ковалевський, І. С. Тумасов, А. П. Тимченко, Д. А. Синицький, М. П. Старицький.

4. Керівник відділу князь О. М. Дондуков-Корсаков з огляду на недостатність засобів відділу на перший рік надав у його розпорядження 500 карбованців, що було прийнято всіма присутніми з глибокою вдячністю.

5. Доручено діловоду П. П. Чубинському скласти примітки до положення про відділ, до яких включити обов'язкові для відділу статті з уставу імператорського Російського географічного товариства; таке положення про відділ надрукувати в "Киевлянині" і окремими відбитками розіслати всім членам.

6. Дійсний член П. П. Чубинський виголосив промову, що додається до цього протоколу, яку з співчуттям сприйняли члени відділу. По закінченні цієї промови всі присутні висловили головному начальнику краю глибоку вдячність за співчуття і підтримку, які він виявив відділу.

Стверджую: генерал-ад'ютант князь Дондуков-Корсаков.
За діловода О. Русов.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 295—296.

122. ЗАПИСКА В. АНТОНОВИЧА В СПРАВІ ОБМЕЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Малоруська література регулюється особливою постановою, виданою в 1876 році; в силу цієї постанови малоруською мовою можуть бути дозволювані цензурою лише оригінальні белетристичні твори та історичні документи, і то не інакше, як з дозволу місцевого цензора, затвердженого головним управлінням у справах друку, тобто мають проходити два ступеня цензурного контролю. Всі інші твори, переважно ж змісту релігійного, педагогічного, книги для народного читання, для дитячого віку, твори ученого змісту, а також переклади белетристичних творів з інших літератур безумовно були заборонені.

Очевидно, об'єктом заборони був не зміст книг, в якому неможливо було передбачити небажаного напрямку, а сама мова, якою написані були ці книги. В історії цензури всіх країн таке ставлення до мови зустрічається досить рідко — щось подібне ми подибуємо хіба що у ставленні німців до чеської мови за Фердинанда II та його наступників, у ставленні англійців до ірландської мови за Кромвеля або в діяннях польської духовної цензури у XVII столітті, котра винищила десятки тисяч примірників руських літописів і книг тому тільки, що вони написані були російською мовою і, на думку духовних цензорів, котрі їх винищували, визнані були за непотрібні. Але у згаданих випадках, крім умов місця і часу, цензурні заходи пояснюються з одного боку релігійним фанатизмом і з іншого — попередньою впертою боротьбою політичною та літературною; тим часом у даному випадку нічого подібного не існувало і малоруська література, проявляючи любов до батьківщини і свого народу, найменшою мірою не порушувала загально-

державних інтересів і обов'язкового правового порядку. Мотиви заборони 1876 року нам повністю не відомі, але наскільки можна судити за відгуками поборників заборони, мотиви ці зводяться до таких положень:

1) Малоруської мови не існує — це лише говірка загальноруської мови, і задум створити малоруську літературу — спроба бездільних людей, котра не має ніякого майбутнього. — Чи є малоруська мова — мова, наріччя, говірка чи діалект, не беремося судити, це питання спірне, і призначення рангу, до якого слід віднести це мовлення, охоче надаємо філологам-фахівцям з слов'янознавства; але для нас безсумнівно те, що цією говіркою або наріччям говорять багато мільйонів народу, що при вигнанні сімейного мовлення з церкви, школи і навіть з книги народ затримується у своєму розвитку, швидко забуває набуте в школі, важко залучається до культурного життя і, у кращому випадку, витрачає чимало часу на засвоєння знань, які подаються йому в формі не зовсім зрозумілій і звичній. Побожування, що бездільні люди можуть створити літературу неіснуючою мовою, не витримують ніякої критики. Якби можна було допустити існування дивних людей, які стали б писати неіснуючою мовою, то від діянь їхніх нікому не сталося б шкоди; вони належною мірою були б покарані, несучи непродуктивні затрати на друкування книг, яких ніхто не став би читати, і плачевні результати такої діяльності припинили б спробу краще за всякі заборонні заходи.

2) Малоруська література непотрібна. Освічені малороси можуть користуватись руською літературою, для народу ж може існувати обласна література на його родинній мові, що відповідатиме його нескладним духовним потребам. Але заборона 1876 року саме скасовує можливість існування такої підлітератури: не кажучи вже про заборону святого письма в малоруському перекладі, незважаючи на заступництво Академії наук і на видання цього перекладу лондонським біблійським товариством, малоруською мовою не можна видати ані житій святих, ані молитовника, ані духовного повчання і т. п. — Якщо в цьому відношенні є перепона для задоволення справжньої духовної потреби, то не менш утруднені й потреби житейські більш матеріального характеру; так цензура утримується пропускати книги для народного читання, присвячені гігієні, сільській медицині, хліборобству, скотарству і т. п. Нам відомі факти заборони популярних книг, які трактують про дифтерит, холеру і т. п. Один автор, що написав про но-

вий, вельми корисний спосіб оранки (чорний пар), зміг добитися права надрукувати свою книгу тільки завдяки заступництву міністерства землеробства, де він довів, що від часу введення цього способу оранки в його повіті припинилися платіжні недоїмки селян. І те творові своєму він мусив надати діалогічної форми, видаючи його таким чином нібито за красне письменство. — Таким чином заборона 1876 р. виключає навіть можливість існування цієї скромної обласної літератури, якої корисність ладні визнати противники малоруської літератури.

Наскільки потрібна малоруська література для інтелігенції, про це можна сперечатися, вести наукову і літературну полеміку, але дивно вирішувати справу заборонаю, поки є люди, що бажають писати і читати книги даною мовою. Питання це може розв'язати лише саме життя. Якщо справді існування малоруської літератури виявиться зайвим, то вона сама собою припиниться: ніхто не стане писати і видавати книг, які залишаться без читачів і покупців; якщо ж малоруська інтелігенція справді потребує своєї літератури, то ніяка заборона не в змозі знищити цю потребу, вона лише вносить мотиви непотрібного роздратування і ставить обивателів у дещо принизливе становище, піддаючи їхні культурні потреби завбачливості сторонньої опіки.

3) Малоруська література не має майбутнього, оскільки стала розвиватися надто пізно. Важко судити, наскільки вірне це положення, бо воно ґрунтується не на фактичному матеріалі, а на міркуваннях про прийдешнє. Наскільки можна судити з фактів сучасного і давнього минулого, гороскоп майбутнього здається нам не таким безнадійним: за час недовгого свого існування малоруська література осягла неймовірних успіхів; вона зросла і кількісно, і якісно і, незважаючи на заборону, користуючись змогою видавати книги в Галиції, виросла до значних розмірів.

Десь у половині минулого століття один з противників малоруської літератури любив повторювати дотеп, що вся ця література дорівнює 6 ½ фунтів; тим часом зараз література ця випускає безліч книг популярних, белетристичних, наукових; малоруською мовою видаються різноманітні періодичні видання, читаються лекції в університетах Львівському і Чернівецькому, ведеться викладання в гімназіях, які мають повний набір підручників, ведуться дебати в галицькому сеймі та у громадських зібраннях тощо. Число малоруських письменників налічує сотні імен, як про те можна переконатися з історії літератури проф. Огоновського

або з антології “Вік”, виданої в Києві. Чи буде це зростання тривати в майбутньому в тій же прогресії, чи зупиниться, ми не знаємо — на це відповідь може дати лише прийдешнє, але в усякому разі заборонні заходи можуть лише посилити зростання забороненої літератури і при тому, на превеликий жаль, привчити аматорів цієї літератури шукати задоволення своєї культурної потреби за межами своєї вітчизни.

4) Існування малоруської літератури веде до політичного сепаратизму. Цей аргумент, що мав, як здається, переважний вплив як головний мотив, який викликав утисливі цензурні заходи, побудований на дивовижному змішуванні двох абсолютно різних понять: національності і держави. Національністю ми називаємо сукупність антропологічних, етнографічних і духовних ознак, якими відрізняється одна група людськості від іншої; ознаки ці вироблені самою природою під впливом вельми складних природніх факторів: змішування рас, клімату, занять, пережитої історичної долі та ін.; як усе, створене природою, ознаки ці відзначаються істотною стійкістю. Доклавши великих зусиль, можна, звичайно, знищити якусь зовнішню ознаку національності: скажімо, заборонити національний костюм, національну архітектуру або, в рідких випадках, національну мову, але від такого знищення, що вимагає від однієї сторони великих непродуктивних зусиль і завдає другій стороні великої частки страждань, національність не зникає: так, після 600 років тиску англійцям удалося позбавити більшість ірландців їх національної мови, та проте ірландці усвідомлюють себе окремою національністю, і в парламенті та на мітингах ведуть уперту боротьбу з англійцями англійською ж мовою.

Зовсім інше значення має поняття про державу. Держава виникає не внаслідок сил природи; вона — продукт людського розуму, що склався за вимогами історичного життя; це союз, в який вступили люди однієї або багатьох національностей з метою забезпечити зовнішню безпеку і внутрішній благоустрій. Оглядаючи сучасні нам держави, ми можемо помітити, що, за небагатьма винятками, здебільшого вельми невеликих держав, ніде кордони держави не збігаються з межами національності.

Щодо цього ми зустрічаємо три різні явища: а) на території однієї національності виникло кілька держав (напр., Пруссія, Баварія, Саксонія, Вюртемберг та інші дрібні німецькі держави; Англія і Північно-Американські

штати; Сербія і Чорногорія та ін.); в) У межах держави нема окремої, однойменної з нею національності, а лише група різних національностей, зв'язаних між собою спільною державною владою (Австрія, Швейцарія); с) Є національності, і це зустрічається найчастіше, які не становлять окремої держави, але входять до складу однієї або кількох держав, заснованих іншими національностями; ці бездержавні національності, у величезній більшості випадків, не мріють про утворення окремих держав, але дорожать збереженням свого природного національного типу і в праві розраховувати на те, що держава, до складу якої вони входять, на користь якої несуть державні повинності і з якою поділяють історичну долю і громадський побут, дасть їм можливість зберегти свій тип і розвивати його по шляху культури. Тільки дуже небагато національностей прагнуть більш або менш інтенсивно до політичної відокремленості, і це буває лише в тих випадках, коли певна національність (напр., Угорщина) має історичну традицію того, що вона в недавній відносно час стояла на чолі відомої держави і втратила своє становище після впертої боротьби.

Застосовуючи все сказане до малоруської народності, ми повинні визнати, що народність ця цілковито позбавлена державного інстинкту; вона не тільки не становила окремої держави, але добровільно відхилила утворення такої, навіть у той момент, коли історичні обставини давали на те можливість (у половині XVII ст.). Малоросія ввійшла до складу Російської держави добровільно, без завоювання й боротьби і, внаслідок цього, привнесла в нову державу лише почуття любові та єднання без тіні всякого роздратування чи озлоблення.

Малоруська література ніколи не підіймала навіть натяку щодо політичного сепаратизму і завжди вважала цей мотив для себе чужим.

Таким чином, переслідування малоруської літератури через побоювання політичного сепаратизму являє лише продукт недоумства і змішування прагнень культурних з політичними. В інших же випадках є результатом некультурного і брутального інстинкту, в силу якого мало розвинуті люди здатні ганити всі форми побуту, не схожі на ті, до яких вони звикли, і вимагати речі неможливої — отожднення природних етнографічних і культурних особливостей за своєю подобою.

З огляду на всі висловлені мотиви я гадаю, що виняткові утисливі заходи, що сковують малоруський друк, по-

винні бути усунуті і що друк цей має бути зрівнений в цензурному відношенні з цензурними постановами, обов'язковими для російського друку. Гадаю, що в даному питанні це єдиний вихід, що задовольнятиме принцип справедливості і цілком відповідатиме високій гідності держави.

*Вісник НАН України. — 1993. —
№ 9. — С. 91—94.*

**123. ЛИСТУВАННЯ ВИДАТНИХ КУЛЬТУРНИХ
ТА ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ З ПРИВОДУ ВИДАННЯ
КНИГ ДЛЯ НАРОДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

О. О. Котляревський¹ М. І. Костомарову

31 січня 1879 р. Київ

Милостивый государь, высокопочитаемый
Николай Иванович!

Желая дать выражение чувствам глубокой признательности к заслугам Вашим в отношении отечественной истории, Общество Нестора-летописца в Киеве² в заседании своем 29 января — имело честь избрать Вас в число своих “Почетных членов”.

Уведомляя Вас об этом, не могу не поласкать себя надеждою, что прежний профессор киевского Университета, столь много “утерший пота” за родную землю — сочувственно и деятельно отнесется к университетскому обществу Нестора-летописца в Киеве, да кстати и не без доброго чувства вспомнит об искренне и сердечно преданном ему Котляревском, теперешнем Председателе вышеназванного Общества.

О. Котляревський

*І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий),
М. Л. Кропивницький, А. А. Грабянка та ін. —
М. І. Костомарову³*

*24 жовтня 1880 р. Єлисаветград,
Херсонської губернії*

Високоповажний добродію!

Довго спали люде на нашій славній Україні, довго не чуть було рідної мови, а далі Бог змилювався, проснулись люде, й слово, мов той благовист, що ззиває мирян до служби Божої пронеслось по Україні.

Серце стрепинулось, радісно було.

Та тільки горенько наше не за горами, не в пушах сиділо, а з нами жило. На рідній ниві нашій не довго йшло усе гаразд. Злії люде незабаром стали на дорозі і своїми нечистими вустами рознесли хулу на добрі і чесні діла таких людей, що й у слід їм вступить вони недостойні були. І заборонили нам на рідній мові писати та друкувати книжки, навіть заборонили наше лицедійство на театрі. Усе замовкло, і тільки десь не десь тлів той святий огонь, що зветься любовію до рідного краю. Прошло чотири роки, чотири довгих, тяжких роки, а заборона не знималась!..

Коли отже пройшла така чутка в московських листах, що Ви поклали в Академію чотири тисячі на український словарь. Відомо нам що й словарь такий тут-тут буде готовий зовсім до друку.

Але тут, ще чутка пройшла в тих самих листах московських, що зібрались Міністри, та покликали до себе письменних людей, щоб з ними побалакати, порадитися і написати нові регламенти о печаті.

Може воно з того нічого й не буде, може все то химерні слова, а тільки в цім разі пора й нам пробуркаться. Отак міркуючи ми нарешті взялись писати до Вас, батьку, сей лист.

Ви колись, батьку, казали:

“Співатиму, співатиму, поки гласу стане,

Хоч і слухать не захочуть, я не перестану”⁴.

И всім нам відомо, що Ви певний і щирий українець, знаєм ми що Ви, скільки у Вас ставало сили і моча служили рідному краю, і слава Ваша “не вмре, не поляже”.

Батьку! За Вами все: і давня слава, і дотепність, і розум, і наука, поговорить же там тепер хоть з тими московськими письменниками, що не вважають нашу мову, як в Галичині ляхи считали, за мужицьку тільки, та напишіть в великих газетах і книжках московських, що пора знять з нас покуту мовчки кусать пальці, що ми люде, а не мужики тільки, що пора нам мати своє дрюковане слово без заборону, що й освіту в народних школах слід дозволити на рідній мові, як то говорили давно чесні учені люде “педагоги”. Окрім того, що в листах московських треба писати, ми собі отут, звичайно як провінціали, міркуємо: що ті письменні люде, котріх покликали на раду міністри, теж не последнее місце мають у нашому ділі, то ви й до них вдарьтесь, щоб в Комісію ту занесли питання про Українську

літературу. Та вже й самі добре знаєте що зробіть — там Вам видніше.

З цим бувайте здорові.

Ваші земляки:

*Іван Тобілевич
Марко Кропивницький
Панько Чиколенко
Андрій Грабянка
Опанас Михалевич
Олександр Тарновський
Олександр Волошин
Надежда Тобілевич*

Примітки

¹Котляревський О. О. (1837—1881) — професор кафедри слов'янознавства Київського університету, автор ряду праць з давньоруської писемності, вихованець Полтавської гімназії.

²Історичне товариство Нестора-літописця — наукове товариство, засноване 1873 р. у Києві. З 1874 р. існувало при Київському університеті. В різні періоди його очолювали такі видатні члени, як В. С. Іконников, В. Б. Антонович, М. Ф. Владимирський-Буданов, О. М. Лазаревський. Його членами були І. І. Срезневський, П. С. Єфименко, І. М. Каманін та ін. Видавало "Чтения в историческом обществе Нестора-летописца". Своєю діяльністю зробило значний внесок в дослідження подій, пов'язаних з історією України.

³Лист написаний видатними культурними та громадськими діячами України з приводу здійснення М. І. Костомаровим його задуму щодо видання науково-популярних книг для народу українською мовою. Він настійно обґрунтував потребу цього як у пресі, так і серед своїх знайомих і друзів. Ці заходи отримали окрім їхнього схвалення і матеріальну підтримку грошима. Було видруковано, однак, лише "Оповідання з святого Письма (вип. 1)" Опатовича та "арифметику" Кониського. Виданий у 1863 р. циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва, доповнений Емським актом 1876 р., які забороняли видання літератури українською мовою, змусили припинити цю справу. Решту отриманих грошей М. І. Костомаров вирішив використати для підготовки і видання українського словника, та, на жаль, і цьому задуму не судилося здійснитися.

⁴Рядки з поезії М. І. Костомарова "Пісня моя".

М. І. Костомаров — К. Ф. Юнге¹

*27 березня 1881 р. Санкт-Петербург,
Вас. острів, ІХ лин. д. 4 кв. 8.*

Многоуважаемая, бесценная, незабвенная Екатерина Федоровна! Первое слово: виноват! Так долго не отзывался к Вам. Но повинную голову и меч не сечет! Мою же много

раз намыливала жена за то, что откладываю отвечать Вам. Каждый день как “собака на меня гавкает” за это, а я, занявшись сильно монографией Мазепы, которую привожу к концу, только и говорю одно и то же: напишу, напишу! А между тем увлекаюсь Мазепой и день за днем проходят!

Вы спрашиваете о Юзефовиче². Что он бывает в доме, известном по имени декабриста и разыгрывает там либерала — не удивляюсь! Это его давняя привычка. Но в сущности это человек до крайности фальшивый и злой! Я не буду вспоминать о проделке со мною, в которой он разыграл из себя историю Иуды предателя; вспоминать о причиненном мне лично зле — грешно; но то, что он делал, например, с Драгомановым и другими своими доносами и преследованиями. Это известно всем слишком! Драгоманов, талантливейший из современных русских людей, посвятивших себя истории, превосходный профессор без сомнения был так сказать ярким светочем в нашей научной литературе. Юзефович довел его до того, что он сделался эмигрантом и разыгрывает в Женеве роль второго Герцена, не оправдываю его и когда он собирался вступать на это поприще, не советовал ему, но он никого не послушал. Теперь на него указывают пальцем как на врага России — по крайней мере существующего порядка в России. Но прежде чем камень в него бросать, следовало бы взглянуть и на то, что повело его на такой скользкий путь. И видеть, что может быть виновнее его те, которые поставили его в такое положение. Юзефович испортил ему в России карьеру гнусными доносами; ему не оставалось здесь ничего: а это был человек недюжинный, которого не могла удовлетворить пошлая среда. Горе тому кто соблазняет братию свою и в грех вводит! Да не один Драгоманов пострадал через Юзефовича; много было других, о них Киев лучше знает! Но самое величайшее злодеяние Юзефовича были его доносы на малорусское слово и на занимающихся им. Вот истинное злодеяние! Он, разыгрывая знатока местных условий общественной жизни и рисуясь своим качеством старожилы в крае, одурачил наших правительственных лиц, которые по своему извечному качеству, унаследованному от отцов и дедов, более знали Париж, Берлин и Вену, чем какой-нибудь Киев или Харьков, и потому легко могли поверить такому вздору, будто стремление писать по малорусски и вообще любовь малороссиян к своему родному слову и к своей народности — есть что-то опасное, антигосударствен-

ное, требующее стеснительных мер. И вот, по наветам Михаила Владимировича Юзефовича состоялось в мае 1876 года такое распоряжение, утвержденное величайшею властью, какому подобного едва ли можно найти в истории. Недозволялось писать по малорусски иначе как только в сфере беллетристики, и то с разрешения главного управления по делам печати, которое ничего подобного не разрешало, запрещались концерты с малорусскими песнями, издание нот для малорусских песен, постановка на сцене малорусских пьес, даже хоровое пение, которое легко можно представить не частным, не домашним, а общественным делом. Не говорим уже о том, что священник рисковал быть лишенным сана за произнесение слова во храме на малорусском языке, а учитель в сельской школе терял свое место за то, что произносил перед детьми, не понимавшими по русски, объяснения по малорусски, или давал читать малорусскую книгу. Все сочинения, писанные по малорусски и печатаемые в Галиче, считались безусловно запрещенными, не смотря на их содержание, так что в число таких запрещенных книг попадали азбуки. Перевод священного писания по малорусски не дозволялся, а из Галичины привоз там составленного перевода не допускался. И это все наделал Юзефович, пользуясь, как говорят, незнанием правительственных лиц своего отечества. Хотят этому Юзефовичу теперь уже за семьдесят лет, он до сих пор величайшая язва в южно-русском крае. Само собой разумеется, что опасность, угрожавшая Российской державе от литературного развития малорусского слова, — совершенная донкихотовская мельница. Это, я думаю, слишком ясно даже не для очень высокого ума!

Меня так же, как и Вас, волнуют выходки Руси и Московских Ведомостей и в особенности славянофилов, из которых в последней речи в славянском благотворительном комитете в С. П.-бурге Аксаков показал себя во всей наготе. Дай только бог, чтоб этим господам не удалось повернуть власть имущих на торную дорогу московского застоя!

Передайте мой поклон Вашим детям. Алина моя Вам кланяется.

Вам неизменно преданный

Н. Костомаров

Примітки

¹Юнге К. Ф. (1843—1913) — дочка віце-президента петербурзької Академії мистецтв Ф. Толстого. Художниця. Дружина професора Медико-хірургічної академії Є. Юнге. До 1887 року жила в Києві, де організувала жіночу рисувальну школу, якою керувала. Добра знайома Т. Г. Шевченка, у якого вчилася малювати. Саме Шевченко і познайомив її з Костомаровим. Слухала його лекції, була прихильницею його таланту історика.

²Юзефович М. В. (1802—1889) — помічник куратора Київського учбового округу. За сумісництвом працював членом Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві, був її головою. У його присутності провокатор О. Петров написав доноса кураторові округу О. Тарскіну про існування в Київському університеті таємного Кирило-Мефодіївського товариства. Брав безпосередню участь в арештах і обшуках квартир членів товариства, у тому числі і М. І. Костомарова, з яким познайомився під час роботи у Тимчасовій комісії.

*Вісник НАН України. — 1993. —
№ 6. — С. 76—77; 80—81.*

124. М. І. КОСТОМАРОВ. ЗАДАЧІ УКРАЇНОФІЛЬСТВА (1882 р.)

<...> Но дух времени изменился. Интеллигентный человек везде, наконец, додумался, что простолудин мужик — такой же человек, как и дворянин. Путем науки интеллигентный человек узнал, что в этом запачканном черною работою мужике — основные силы общества, что это — корень, без которого не может существовать дерево с его листвою и цветами. Интеллигентный человек понял, что знание французского и немецкого диалектов не дает права относиться с презрением к тем, которые не учились этим диалектам и вообще находятся на более низкой степени умственной образованности, образованности, говорим, но не развития, потому что в некоторых отношениях грубый мужик в сущности показывается развитее, чем утонченно образованный человек. Истину последнего подтвердят нам народные поэтические произведения, где можно встретить такие высоконравственные идеи, которые по неволе заставят нас преклоняться перед природною духовною силою человека, еще не тронутого учением. Знание того, что произвело это необтесанное, это неуклюжее мужичество, все более и более становится одною из необходимостей научного образования. Этнография стала одною из важнейших наук нашего времени. Естественно, что при таком направлении для истинной образованности делается до-нельзя противною та старая точка зрения, когда признаком высшего обра-

зования считалось пренебрежение к тому, что составляет духовное, хотя бы и скудное достояние простоародия. Такое направление коснулось и Малороссии. И здесь, как и везде в образованном мире, стали заниматься изучением простого народа, а вместе его языка и словесности. Тут во-очию показалось, что народность малороссийская была окончательно сведена на низший уровень простоародия. С расширением прав учиться всем, без разбора происхождения, стали получать образование не одни дворянские и поповские дети, но также и происходившие из простоародия. Они не могли позабыть и не любить того, что всосали с матерним молоком. Кроме их, многие из принадлежавших по рождению к привилегированным классам полюбили всем сердцем простоародие с его духовными признаками. Рядом с этнографическим изучением народа, его языка и произведений, естественно, явилось стремление развивать народное слово далее, вести его по тому пути, по которому шли языки всех других народов. Отсюда явились зачатки малороссийской литературы. Как бы ни увертывались ее недоброжелатели, как бы ни старались чем-нибудь благовидным оправдать свое недоброжелательство, источник его виден ясно. Это в сущности все тот же старый, отживший, уничтоженный наукою взгляд прежнего малороссийского дворянина на мужика, взгляд, который побуждал первого считать признаком своей образованности презрение ко всему мужицкому и даже хвастаться тем, что он, как образованный человек, не понимает того, что говорит мужик на своем дурацком наречии. До какой степени безосновательны и несостоятельны подозрения, поднимавшиеся на украинофильство в политическом смысле, об этом уже толковано было много и нами, и другими, и потому мы считаем излишним возвращаться к этой стороне вопроса. Едва ли сами те, которые это проповедают, едва ли они веруют в то, чем других пугают. Путь, по которому дошли люди до идеи развития украинского языка и литературы, слишком очевиден, а какие-нибудь отдельные примеры, на которые станут нам указывать, могут относиться исключительно к тем или другим личностям, но никак не к целому направлению.

Малороссийское наречие имеет право на существование уже по тому одному, что оно существует, а право выражать на нем мысли основано на той простой аксиоме, что способность слова дана Богом человеку для того, чтобы выражать свои мысли. К большому сожалению, в последнее время мы замечаем такое явление: чуть только появится в свет малороссийская книжка — в газете считают обязанностью

говорить не о том, хороша ли она или дурна, а начинают толковать, что писать по-малорусски отнюдь не следует. Недоброжелательство ко всему малорусскому доходит до того, что, кажется, скоро станут признавать неприличным в порядочном обществе заводить речь о малороссийском народе и его языке. Пора бы, хотя людям здравомыслящим, оставить такой фальшивый путь и начать обращаться с произведениями малорусского слова так же, как и с произведениями на каждом другом языке. <...>

Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. — К., 1928. — С. 292—293.

125. М. П. ДРАГОМАНОВ. НОВІ УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ ПРО ГРОМАДСЬКІ СПРАВИ

*Про видання списків українських пісень
про громадські справи в XVIII і XIX ст.*

Читачам нашим, може, звісно, що в 1874 р. почалось в Росії видання українських пісень про громадські справи — “*Исторические песни малорусского народа. С примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова*”. В цьому виданні задумано було напечатати всі пісні українського народу, в котрих показуються зміни громадського життя на Україні і думки про нього народу, од найдавніших часів і до наших, і додати до пісень докази свідків з літописів і всяких інших записок, котрі або стверджують докази пісень, або поправляють їх. Пісні ці задумано було видати в таких поділах, котрі підходять до найважливіших змін громадських порядків на Україні: I) *Пісні віку княжеського і дружинного* (або вояцько-боярського од IX до XV ст.). II) *Пісні віку козацького* (од кінця XV до к. XVIII ст.). III) *Пісні віку гайдамацького* (XVIII ст., найбільш на правім боці Дніпра). IV) *Пісні віку кріпацького і рекрутського* (з кінця XVIII ст.) V) *Пісні про волю* (в Австрії з 1848, в Росії з 1861 р.).

З цих поділів в 1874 р. напечатано: *Пісні віку княжеського і дружинного* і перша частина *пісень віку козацького*: а) *Пісні про війну з татарами і турками*; а в 1875 р. друга частина; в) *Пісні про війну з поляками* до см [ерті] *Богдана Хмельницького* (1657 р.). Далі мусили іти остатні частини пісень віку козацького; с) *Пісні з часів Гетьман-*

щини під московським підданством (од смерті Б. Хмельницького до першої руїни Січі і кінця Мазепи в 1709); d) *Пісні про кінець козаччини* (од 1709 р. до другої руїни Січі в 1775 р.) з *піснями козаків чорноморських*. Тільки цих пісень ми не встигли видати, бо в початку 1876 р. мусили виїхати з Росії, а скоро за тим вийшла заборона печатати українські книги в цьому царстві. Так думка наша і нашого тодішнього товариша видати повну історію (дієпись) нашого народу в його власних піснях не справдилась: наше видання стало на 1657 р.

Після того появилась в “Русской мысли” 1880 р. праця д. Костомарова “*История казачества в памятниках южно-русского народного песенного творчества*”, котра в другій своїй половині, хоч і не дає повних списків пісень, та все ж мов продовжує “*Исторические песни малорусского народа*” до кінця XVIII ст. і заходить трохи і у XIX ст., в пісні про кріпацтво і волю. Тільки все ж таки пісень післякозацького віку д. Костомаров торкається мало, та і про пісні остаточної доби козацького віку, напр. пісні про руїну Січі, він, явно, не міг сказати всієї правди під доглядом царських цензорів.

Тим часом в 1879 р. ми написали невеличку статтю для “Слов’янського альманаху” на 1880 р. в Відні — “Політичні (громадські) думки в нових українських піснях”, в котрій ми переглянули українські пісні про громадські справи з кінця XVIII ст. Неждано для нас, та, певно, і для всіх, хто слідить за письменством в Зах. Європі, цісарська цензура задержала нашу статтю, вбачивши в ній “уразу цісарського величества, підбивання одного стану проти другого і т. і.”. А ми в нашій статті майже зовсім нічого не казали од себе, а найбільш тільки поробили виписки з самих пісень, взявши собі за підставу і слова: ... я нічого не раджу, я тільки викладаю. Для знаючих діло ми скажемо, що наша стаття була написана подібно до переднього слова, котре напечатав д. Пітре перед своєю збіркою сіцилійських пісень. Ми певнісінькі, що така заборона, яку наложила на нашу статтю цісарська цензура, неможлива ніде в Західній Європі, та навіть і в Австрії вона не була б можлива з статтею про німецькі або про угорські пісні, бо вся б німецька і угорська печать підняла б проти того крик в один голос. <...>

Ми не тратимо надії, що сама любов до свого краю і народу приведе українських вчених, далеко здільніших, ніж ми, до думки виступити на вільному од царської цензури

полі з науковими працями про життя українського народу в новіші часи. Тепер більш, ніж коли-небудь, чується потреба в такому виступі, а також в тому, щоб познакомлено було широкий європейський світ з українським народом. Народ цей довго жив спільним з цим світом життям і йшов з Європою, до самого XVIII в., наскільки це йому позволяла нещасна його доля, котра насилала на його татарські і турецькі руйнування. Тільки міцний царський кордон, а потім одчужіння од українського народу панських станів, власне з XVIII ст., положило межу між українцями і європейським світом. А все-таки і досі багато вільних і світлих європейських думок і змагань здибуємо серед українського мужицтва. Настав час, коли треба з усієї сили переносити на Україну нову європейську науку, а поряд з тим показати думки і змагання українського мужицтва європейському світові, котрий, певно, знов признає в українському народі свого брата. Між іншим голос цього європейського світа мусить пристидити і тих освічених людей на Україні, котрі, вивчившись на кошт її мужицтва, одвертаються од нього. Перше ж усього, звісно треба зібрати і видати матеріали для списання життя і думок українського народу за остатні часи. Один з таких матеріалів — пісні, котрі склав цей народ про своє життя. Ми і беремось видати такі пісні і сподіваємось, що наші земляки не лишать нашого видання без своєї помочі, найбільш тим, що будуть присилати нам нові списки потрібних для нього пісень.

Просимо газети, прихильні до науки про Україну, оповісти про наше видання як можна більшому числу земляків наших.

Драгоманов М. П. *Вибране*. — К., 1991. — С. 456—460.

126. І. ФРАНКО ПРО ОДНОГО З ПЕРШИХ РІЗНОЧИНЦІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПІСЛЯРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ А. П. СВИДНИЦЬКОГО

*Передмова до твору “Люборацькі”
в журналі “Зоря” за 1886 р.*

Анатоль Патрикійович Свидницький належить до тих талановитих, а нещасливих людей, котрих чи то життя, чи зла доля ламають і убивають у цвіті літ, не давши розвинути ся вповні їх талантові, не давши прикласти їм до діла те

знання, яке вони в житті здобули, ані ту щирю любов, котрою душа їх горіла в найкращих хвилях життя. Навіть те, чого вспіли вони доконати в житті, переслідуює зла доля, немовби старалась замести всякий слід їх земного існування, їх змагань і мук душевних.

Дванадцять літ минуло від смерті автора “Люборацьких”, а ім'я його, можна сміло сказати, остається і донині незвісним для найбільшої часті любителів української літератури, так як незвісним оставався донині його найкращий твір, оця “Сімейна хроніка”, котру ми тепер печатаємо. Хроніка його написана ще в 1861 чи 1862 році, се перша широка проба української повісті на тлі сучасних суспільних відносин і разом — сміло можна сказати — одна з кращих проб з-поміж усіх, які досі маємо на тім полі, і в деяких зглядах сміло може стати під пару Нечуевій “Причепі”, з котрою у неї багато дечого спільного і котрої вона — старша сестра.

Про самого автора “Люборацьких” мало маємо даних, ті, що тут подаю, завдячую ласкавій пам'яті проф. В. Б. Антоновича і п. М. Драгоманова. Свидницький родився на Поділлі, в Гайсинському повіті, в році 1834, в убогій священничій сім'ї. В році 1861, коли українське національне життя так живо хвилювало, дістав він посаду акцизного урядника в Козельці. Тут він і почав пробувати свого пера до праць літературних. В книжках петербурзької “Основи” напечатана його гарна етнографічна праця “Великдень у подолян”, написана по-великоруськи по поводу вийшовшої тоді книжки Шейковського “Бит подолян”. Праця та дає дуже красне свідоцтво, як пильно придивлявся Свидницький до життя і побуту рідного народу і якою гарячою любов'ю обіймав його. Заохочений тою пробою, почав він писати свою “Хроніку” також для “Основи”, але “Основа” в слідуючім році упала. От і осталась “Хроніка” бездомною сиротою і мусила цілих 25 літ блукатися по світі, поки найшла хоч яку-таку домівку в Галичині. Дальше життя Свидницького було повне нещастя і розчарувань. Його за щось одставлено від уряду; якийсь час він був учителем у повітовім училищі, здається, таки в Козельці. Але й тут не довго пробув. Він перенісся до Києва, де дістав службу при архіві в університеті. Нещаслива женитьба затроїла його життя; він почав пити і, заледве 40 літ від роду, помер 1873 року. Чи писав ще дещо по-великоруськи — не знаємо. З його українських творів дійшли до нас ще три поезії, з котрих дві, мов іронією долі, — стались майже народними пісня-

ми. Се звісні у нас в Галичині: “Вже більше літ двісті, як козак в неволі” і “В полі доля стояла”.

Подаючи наразі сю коротку звістку про життя і писання Свидницького, ми прилюдно просимо всіх тих земляків українців, котрим би звісно було що-небудь про життя або інші ще твори сього цікавого писателя, щоб зволили нам тих звісток уділити.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 280—281.

127. БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО ОСНОВОПОЛОЖНИКА УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ МУЗИКИ М. В. ЛИСЕНКА

<...> Лисенко безвиїзно проживав у Києві, давав уроки музики, займався нею в інституті, де дістав місце інспектора музики, працював і в приватній школі Блюменфельда, а потім і в школі Тутковського, в якій викладає і дотепер. Уроки, уроки, уроки забирали весь його час, дуже виснажували, однак зменшити їх не можна було. Для прожиття потрібні були гроші, сім'я збільшувалась, а коли і залишались хвилини для відпочинку, то треба було і їх віддати якій-небудь громадській справі, якій-небудь товариській роботі, бо Лисенко ні від яких обов'язків не відмовлявся. Треба дивуватися, звідки він відривав якісь миті для творчості. А вона не припинялась. За цей час Лисенко закінчив “Тараса Бульбу” і майже зовсім оркестрував його, написав для дітей три опери, створив багато культурних мелодій для одного, двох, трьох голосів, видав чимало хорів, збірок, народних пісень, скомпонував багато чудових п'єс не тільки для фортепіано, але і для скрипки, флейти і для оркестру.

Незважаючи на вік і страшенну перевтому в погоні за черствим куском хліба, незважаючи навіть на хворобу, яка завдавала йому за останні роки великих страждань, — сила духу і віра в правоту своїх переконань у нашого славного композитора такі глибокі, що й досі в ньому неослабно підтримують енергію у всіх видах його багатосторонньої діяльності, а перед силою таланту відступають і все перемагають роки. Хвороба і виснажлива праця не вбили в ньому творчої продуктивності, він все ще створює нові високохудожні твори: крім елегічних дріб'язків для фортепіано, глибоко зворушливих мелодій для співу, гарних гармонізацій для хору, він

за останні роки написав музику і для своєї п'єси "Чарівний сон" і пише дві двоактні опери — "Сафо" (лібретто Л. М. Старицької) і "Остання ніч" (лібретто моє). <...>

Дальше життя Лисенка проходить перед очима всіх, але істотних змін, що мають вплив на внутрішній склад його духу, в ньому вже не доводиться чекати. Характер його, переконання цілком склались, а 60 років важкого життя довели, що цих переконань ніщо не могло похитнути. Закінчуючи ці рядки, я мимоволі в думці оглядаю все життя нашого композитора — від щасливого дитинства розпещеної дитини, яку оточують розкоші і обожування батьків, до важких днів старості, — композитора визначного таланту, приреченого нести лямку вчительської праці для утримання своєї численної сім'ї. Наступні біографи відзначають, звичайно, більш систематично, ніж це зроблено мною, вплив на Лисенка оточуючого середовища і епохи; вони встановлять спадкоємний зв'язок його музичної творчості з попередньою йому українською музичною епохою, вплив на музику Лисенка нових течій музики європейської, — я ж хочу відзначити на закінчення лише одну рису характеру Лисенка, яка проходить червоною ниткою через усе його життя.

Ця риса — сила переконання, що дала нашому композиторові залізну волю, похитнути яку не могли ні зовнішні бурі, ні дріб'язки життя, що всім тягарем обрушились на нього.

Якщо ця сила переконань і справжній талант і принесли Лисенкові симпатії і шану рідної країни, то в особистому житті вони були тільки джерелом матеріальних бідувань і дошкульних ударів самолюбству артиста. Вони перешкодили йому зробити яку б то не було кар'єру: талант гребував підлими засобами для боротьби з торгашами мистецтва, палка ж любов до батьківщини, яку він завжди відкрито сповідав, була причиною всіляких гонінь, що переслідували Лисенка на всьому протязі його тернистого життєвого шляху. Слабий, що піддається чужому впливу в різних дріб'язкових питаннях життя, він не поступався своїм profession de foi ні перед ким і ні перед чим.

Ця сила переконання і глибокий патріотизм, заради якого Лисенко пожертвував усім — матеріальним успіхом, славою і навіть особистим життям, викликають до його біографії загальнолюдський інтерес і по справедливості ставлять його в ряди героїв людського духу.

128. М. В. ЛИСЕНКО ПРО УКРАЇНСЬКУ МУЗИЧНУ НАРОДНУ ТВОРЧИСТЬ

Із статті “Характеристика музикальних особливостей малоросійських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм”

На основі цього невеликого музичного матеріалу, хоч і характерного, важко ще зробити остаточні висновки; проте не підлягає сумніву, що, згрупувавши висновки, можна і тут уже побачити зачатки законів малоруської мелодії.

Я постараюсь ще раз повторити коротко мої побажання, добути безпосередньо з народного джерела, запідозрити яке в будь-якій зіпсованості внаслідок західноєвропейських впливів неможливо, і постараюсь ще підвести як паралель до них основи мелодії великоруської для ясного і наочного порівняння, через те, що досі це питання не було предметом наукового дослідження і тому породжує плутанину.

Безперечно, малоруські народні мелодії, які беруть свій початок у глибокій давнині, мають у своїй основі, так само як і великоруські староцерковні або грецькі лади, які не подібні до теперішніх музичних гам, хоч і тут, у великоруських народних піснях, зустрічаються переважно гами — фрігійська, міксолідійська та еолійська, а в наших піснях — часто іонійська, буває часом лідійська (яка ніде досі не зустрічається у великоруських) і частково дорійська (у великоруських піснях теж дуже рідка). Але, якщо великоруські пісні зберегли у всій незайманій чистоті і замкнутості стародавні лади, малоруські внесли в них більше елементу ліричного і пристрасного, “додали жалощів”, за щасливим виразом самого бандуриста, від чого мелодія з діатонічної, спокійно безпристрасної, постійно наближалась до мінорної гами і допускала хроматизм, так би мовити європеїзувалась, не втрачаючи, проте, своєї епічно-характерної краси.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 296.

129. СЛАВЕТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СПІВАК О. МИШУГА

Уривок із спогадів О. М. Лисенка

<...> А в школі Лисенка революційно настроєні учні у розпалі реакції створюють ініціативну групу для допомоги страйкуючим і арештованим, в яку входили М. Микиша,

А. Коваленко, Васильченко, О. Лисенко та ін. Ця група, з відома батька, звичайно, в певних конспіративних рамках, влаштувала вечори, концерти на користь потерпілих від царських сатрапів. Настільки пам'ятаю, найбільший збір дав концерт за участю Мишуги, взагалі людини передових поглядів, який добре знав про мету концерту і не раз із власних коштів поповнював нашу касу. Мишуга був справжнім куміром київської публіки. Задушевний ліричний тенор, неабиякий драматичний талант завоювали йому надзвичайну популярність.

Коли після успішного закордонного турне він знову з'явився у Києві, його фотографії продавались на вулицях. Якийсь спритний кондитер виставив у вітрині крамниці навіть торт а ля Мишуга з шоколадним прізвисьмом знаменитого співця на кремовому фоні. Слава переслідувала Мишугу по п'ятах то у вигляді надушених листів прекрасних незнайомок, то в особі закоханих до нестями гімназисток. Спочатку Мишуга, людина скромна, відбивався, як міг, від своєї слави, з роками звик до неї, як каторжник до своїх кайданів, і вже покірно ніс свій "хрест". Як би там не було, а на концерт Мишуги, про який ми розповідали, зібрався чи не весь аристократичний Київ.

Зала повна. Куди не глянеш — чорніють фраки, томно біліють напівоголені плечі, блищать, переливаються на світлі оксамитові сукні. Під час концерту Мишуга виглянув в залу, розсміявся: — Якби ви знали, паничі, і ви, ласкаві панночки, на що підуть ваші гроші! — і, змовницьки підморгнувши нам, задоволено повторив: — Якби ви знали!

Концерт Мишуги таки помітно допоміг політичним в'язням Смоленської централки.

Лисенко О. *Про Миколу Лисенка. Спогади сина.* — К., 1957. — С. 98—99.

130. ПРО РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

З автобіографічного листа М. П. Старицького

Від 1863 по 1871 рр. і від 1876—1881 рр. були страшні утиски і цензурні, і поліцейські, і жандармські: мало не щоденні труси, арешти, тюрми, висилки до Сибіру і навіть шибениці... так при таких обставинах доводилось пра-

цювати: жах, лемент, одчай панували скрізь, і не було де шукати ні поради, ні підмоги, тільки невелике коло українських літераторів та щирої молоді підтримувало мене, іноді чужі люди промовляли слово ласкаве чи ставали попліч життя, а найбільше невгавна жадоба... власної думки.

У першій період утисків до 1872 року було заборонено цілком у Росії наше слово: ми вимушені були співати у концертах народні пісні на французькій мові... Отож з 1872 р. розрішено було український приватний спектакль: з того часу, крім перекладів, які дозволено було до друку, я узявся й до сцени, вважаючи її за могутній орудок до розвитку самопізнаття народного. Склалося в Києві Товариство сценічних аматорів, і я став на чолі його режисером і постатчиком п'єс: отож і появились тоді лібретта до музики — "Чорноморці", "Різдвяна ніч", "Утоплена", водевіль "Як ковбаса та чарка..."

Вертаючись до того руху, що спалахнув був у Києві в 1872 р., мушу додати, що він швидко й погас: скасував його височайший указ 1876 р. 16 мая. Тим указом українська мова була цілком заборонена, той указ не дав мені видати і моєї драми "Не судилось", яка була в 1876 р. начорно викінчена і читана Матвієву, Косачці, Кониському, Комарову, а потім уже, по дозволі української сцени, читана в 1881 р. цілому гурту... Так ото до сього року все стояло облогом, а з 1881 р. знову стала дозволеною, хоч і тяжкими обставинами, рідна сцена, і я з гарячою вірою завзявся постачати для неї, а потім з 1883 р. і сам став на чолі трупи, поклавши на її розвиток усю свою спадщину. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 299.

131. М. Л. КРОПИВНИЦЬКИЙ ПРО ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ

З листа до М. К. Садовського

Кожен бачить уже, що український театр пустив і парості, і коріння, і це дійсний факт, з котрим критика мусить панькатись, десятирічне його існування показало і його вартість, і живучість, і впливність, і користь... Так чи не пора українським драматургам-писакам дбати про те, щоб їх дитина зажила і запобігла собі і літературної вартості?

Хатнім змаганням та чубленням, що недоумки-підлизи виносять на вулицю та розволочують по всьому світу, ми тільки оточуємо проти себе своїх же, плодимо поміж себе непорозуміння, а чужим даємо привід шантажу і пасквілянства; пора нам поладнатись і порозумітись та по-братерському любо-тихо та коштовно виробити напрямок, щоб та каліка-недоріка не дибала вже навпомацки, а пішла смілою і твердою ходою поруч з другими слов'янськими театрами, почуваючи під ногами твердий і рівний ґрунт.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 2. — С. 300.

132. ІЗ СПОГАДІВ О. Д. ДИКОГО * ПРО СЦЕНІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ

Завіса. Вихід М. К. Заньковецької. Озброєний жагою заперечення, я вп'явся у неї з усією допитливістю молоді. Пам'ятаю, худенька, тендітна, риси обличчя дрібні. Лише очі — виразисті, чекаючі, дещо скорботні. Костюм висить — широкий, вільний. Голос приємний, теплий. Враження чогось ясного, глибокого, людського. “Нічого особливого, — подумав я, — дані невеликі, не загрожує”.

Тепло зустрінута публікою, Марія Костянтинівна з кожною новою сценою все більше захоплювала глядача, скоряла його своїм талантом, своєю правдою, своєю простотою, багатством свого великого внутрішнього “я”. Цілковита відсутність ознак “грання”, акторської претензії, складних мізансцен, штучних інтонацій — всього, чим звичайно блищать “гастролери”. Творча, вишукана скромність, внутрішня строгість, чистота, захоплююча, чаруюча правда. “Але це ж МХАТ, — дивувався я. — Як шкода, що не дивиться Костянтин Сергійович. Адже це якраз те, чого нас вчать. Звідки це?” — замислився я.

Далі трапилося незрозуміле, я ніколи не забуду цього.

Один момент, одна сцена перевернула в мені все. Все змішалось, поплуталось; полетіло кудись усе, у що я вірив, що знав, що беріг. І цей момент я досі згадую з творчим благоговінням. Він запам'ятався мені на все життя. Він багато розкрив мені. Моменти, які збагачують творче пізнан-

---

*О. Д. Дикий — народний артист СРСР. Відомий діяч радянського мистецтва. Його спогади належать до 1911 — 1912 рр.

ня, бувають як блискавка — в секунді. Вони прорізають темряву, засліплюють блиском несподіваності і надовго врізаються в пам'ять. Таких моментів збагачення в житті кожного художника, хоча б скільки він учився, буває небагато. Вони — фундамент його розвитку і творчого зростання. <...>

Таким явищем, що потрясло мене, була сцена М. К. Заньковецької з листом, її звернення до бога — її молитва в п'єсі "Глитай, або ж Павук". Примітивно обставлена сцена, на якій, говорячи професійно, немає нічого, тільки актор — актриса. Праворуч від глядача, на підлозі, навколішки перед уявлюваним образом — маленька, тендітна, любляча жінка. Вона звертається до бога звичним, глибоко релігійним началом, непогрішним у своїй церковній правді пози, жеста, інтонації, благоговійних почуттів. Глядач же молитви. Молитва починається. Молитовні слова: "Боже... боже..." поступово перетворюються на щось інше, і раптом, несподівано, вони переходять на бурю гніву, тієї люті і тих слів, що вимовляються чорним ротом, чорними губами. В цьому ніжному створінні, дівчині, жінці не можна було припустити такої сили, такого безмежного темпераменту у виявленні гніву, болю обурення й заперечення "правди божої". Все змінилося в ній: інший голос, інші ритми — рвані, різні, інший жест і несподівано повне, безконтрольне самозабутнє віддання почуттю такої сили і такої спрямованості, яке зразу піднесло п'єсу до звучання високої трагедії.

Значення, сила і якість цієї сцени визначили всю п'єсу, всю її ідеологічну цінність по всьому ходу спектаклю, по всіх ролях п'єси. Здавалось — та це так і було — що окремі ролі в спектаклі виконувалися акторами лише для того, щоб саме тут, у цьому моменті, набути свого остаточного звучання, свого кульмінанту.

Глядач був приголомшений (іншого визначення я не знаходжу). Публіка ніби завмерла. І ця тиша враження, глибина зворушення повисли в залі. Аплодисменти й овація були б лише слабким виразом стану глядача. Блиск виконання, правда й сила великої актриси скорили, заворожили бодем, народженням світлих почуттів, жадобою боротьби, прагненням до правди. Така сила таланту М. К. Заньковецької — цієї тендітної, маленької жінки і великої актриси.

133. ДОПОВІДЬ М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ
НА І ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ СЦЕНІЧНИХ ДІЯЧІВ
У МОСКВІ (1898 р.)

<...> II. Крім тих загальних обмежувальних умов, на які вже вказано, театр на півдні Росії терпить ще від особливих, спеціально встановлених для малоруського театру обмежень: ми говоримо про обмеження, які тяжать на малоруських сценічних творах. Для сцени безумовно заборонені: а) переклади на малоруську мову драматичних творів з інших мов, б) п'єси з життя інтелігенції, в) п'єси з минулого життя Малоросії* (існує два-три винятки, коли подібні п'єси дозволялися, більшість же п'єс історичного змісту забороняється саме з огляду на цей зміст). Таке насильне скорочення малоруського репертуару відбивається дуже шкідливо на діяльності малоруських труп, штучно скорочуючи їх репертуар і вводячи в нього несприятливу для справи одноманітність; малоруські трупи змушені часто переїжджати з міста до міста, бо, пробувши на одному місці і швидко вичерпавши репертуар, вони мусять переїжджати в інше місце, що, через витрати на переїзди труп з численним складом артистів, хору й оркестру, вкрай несприятливо відбивається на матеріальних умовах життя їх учасників. Мало того, малоруський народ позбавляється можливості ознайомитися з творами європейських класиків, з особами своєї історії, а артисти малоруських труп не можуть у достатній мірі розвивати свої сили, будучи змушеними діяти в надто вузькій сфері, усунені від тих широких горизонтів, які їм розкривають животрепетні інтереси життя інтелігенції, минуле життя рідного народу й твори великих творців інших літератур. <...>

III. Лише при відсутності згаданих обмежень театр на півдні Росії може мати належне йому значення, стати народним і піти з великих міст у міста повітові, в містечка й села. Тільки при поширенні його в народ, в село, театр набуде значення великої виховної сили і досягне різноманітних цілей, які йому тепер ставляться — освітніх і моральних; та, повторюю, для того, щоб театр мав поширення в народі, утворив собі публіку з населення невеликих міст, містечок і сіл, *необхідно, щоб він став справді народним, щоб як зміст п'єс, так і мова їх були близькі й приступні народові.*

---

*М. К. Заньковецька примушена була на цьому офіційному з'їзді називати Україну Малоросією.

IV. Завдання театру — стати народним; проникнути в народ, а одною з умов цього є й приступність його ще в одному відношенні: у розумінні дешевизни; дешевизна сценічних вистав, роблячи їх приступними біднішій і численнішій частині населення, посилює відвідування театру і дає в результаті матеріальні вигоди. Потреба в театрі у народі, без сумніву, є, треба тільки уміло задовольнити її; в цьому відношенні ми можемо послатися на досвіди, зроблені малоруським товариством під керуванням П. К. Саксаганського; ним виставлялися, коли не помиляюся, в Єлисаветграді, в с. Ново-Українці, Єлисаветградського повіту, і в Ростові на Дону народні спектаклі з платою від 10 коп. до 1 крб. за місце; збори були блискучі, і товариство добре заробило. Бажано, щоб народний театр на півдні Росії, даючи народові сцену рідною мовою, в той же час був йому приступним і по дешевизні.

Ось ті головніші положення, на які ми бажали б звернути увагу З'їзду.

*Вінок спогадів про Заньковецьку. —
С. 206 — 208.*

134. ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Дозвольте через Вашу шановну часопись звернутись з глибокою, щирою подякою до всіх, хто привітав мене в день 25-літнього ювілею моєї діяльності на українській сцені.

Складаю глибоку подяку моїм товаришам по українській та російській сцені, громадським та культурно-просвітнім інституціям, редакціям газет, робітникам, студентам, молоді, які або самі, або через своїх представників вітали мене з ювілеєм.

15 январа я вважаю одним з найкращих днів мого життя. Цей день буде пам'ятним і дорогим для мене: я бачила прояви гарячого чуття, прояви пошани до української театральної штуки (мистецтва. — *Ред.*), прояви любові до неї, і ця любов показує, що та справа, якій я присвятила свої скромні сили, потрібна рідному народові, потрібна його розвитку, його духовній красі і силі.

Я вірю в кращу будучність рідного народу; я вірю, ні, я певна, що вільний геній цього народу створить нову, вільну національну штуку. Ця штука буде стояти в глибокому органічному зв'язку з інтересами народних мас, буде допо-

магати їх різнобічному розвитку, їх боротьбі за кращу будучність, за красивого духовно і сильного чоловіка.

Я щаслива, неймовірно щаслива, що своєю грою на сцені, своїми скромними силами української артистки сприяла збудженню серед українського народу любові до рідної штуки, сприяла культурно-естетичному розвитку рідного народу.

М. Заньковецька.

Р. С. Прохаю й інші газети передрукувати мого листа.
19 янв. 1908 р.

*Вінок спогадів про Заньковецьку. —
С. 209.*

135. ВИСТУП ЛЕСІ УКРАЇНКИ ПРО РЕАЛІЗМ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ

<...> За товариською вечерею, якою закінчився шевченківський вечір, темою розмови була ця яскрава творча композиція. Говорили про красу і життєвість образів, заповіданих безсмертним генієм. Говорили і про те, що від нього “нещасне кохання” проходить червоною ниткою по всій українській драматургії. Але дехто висловлював думку про необхідність перейти до нових драматургічних мотивів, що дало б змогу внести пожвавлення в творчу діяльність навіть таких видатних талантів, як “наша глибокошановна Марія Костянтинівна”.

Серед присутніх була й Леся Українка, яка теж брала участь у цьому концерті. Вона слухала зосереджено все, що говорилось, а далі мимоволі вступила в розмову. Її розумні очі були спокійні, але почувалося, що в мозку вже назріли якісь серйозні, як завжди глибокі думки, що рвалися на волю...

Я не можу передати дослівно всього, що вона сказала в цей вечір. Це не була промова, яку виголошують оратори. Швидше це була розмова, але висновки з неї zostалися в пам'яті.

— “Нещасне кохання”... А вкажіть мені іншу тему, яка зрівнялася б з нею у всесвітній літературі? Воно не нами видумане, а народилося від нещасної долі наших жінок і дівчат. Народилося в житті, значить, не нам його виводити зі сцени. А те, що нас позбавили права виходити з рамок “селянського життя”, — це наше горе, та в цьому горі є й

радість: жоден у світі театр не приділяв стільки уваги простому народові, як наш театр. І в цьому заслуга театру і таких його діячів, як наша любима Марія Костянтинівна. А хто хоче дивитися “щасливе кохання” — йдіть в оперетку. Там усі лиха кінчаються канканом. Нам з вами не по дорозі.

Вона ласкаво усміхнулась, і їй усміхнулись.

— За “нещасне кохання”. І за того, хто перший звернув увагу нашого людства на дівочі сльози! За нашого великого батька Тараса Григоровича Шевченка!.. І за того, хто своїм талантом показав у безсмертних творах трагедії жіночої та дівочої долі!

“Новаторам” довелося приєднатись до загального тєсту.
<...>

Чаговець В. *Марія Заньковецька на шляхах життя і творчості: Документи і спогади.* — К., 1949. — С. 83—85.

136. РОЗВИТОК МАЛЯРСТВА В УКРАЇНІ

*Із спогадів художника М. І. Мурашка
про Київську школу малярства*

На кінець 1879 року у нас таких, що записалося, було понад сто. Ми цілком примирилися із своєю метушливою скромною діяльністю. Більша частина в нас були бідняки, вчилися безплатно. Це були діти ремісників, для яких малювання було істотною необхідністю, і це нас морально задовольняло. Через те, що всієї маси учнів ми прийняти не могли, то довелось тримати школу відкритою цілий день, з 10 год. ранку і до 7 год. вечора, тільки з двогодинною перервою. Приходили, як кому зручно і можливо, і одні змінювалися іншими. Для ремісників, які не могли потрапити до нас в будні, ми встановили безплатні недільні уроки від 12 до 3 год. після полудня, які з того часу тривали протягом усього часу існування школи. Крім ремісників, прибігали до нас всякі малюки учні, користуючись свободою свята.

Закрита з 3 години дня, з 5 годин знову відкривалася наша маленька установа, і до нас збиралися дуже поважні люди, які тільки таким способом ввечері і могли скористуватися нашою школою. Тут були студент, офіцер, доцент університету, учні старшого класу реального училища і інші

в такому роді; славна все публіка. Розглядали нашу скромну збірку з мистецтва і, найсерйозніше ставлячись до справи, з великою любов'ю малювали з ефектно освітленого бюста, встановленого в арці, в глибині магазину.

Цікаво відмітити, що спочатку у нас на один з днів тижня школа була оголошена відкритою спеціально для дівчат і ніхто з чоловічої статі в цей день не з'являвся, але цей порядок не прищепився, дівчата і жінки були в нас у свої дні, але вони вільно і охоче заповнювали школу і в інший час, не соромлячись учнів; ці дні скасували, заняття провадилися спільно.

Так минуло чверть століття, і я нічого не можу сказати проти цих спільних занять.

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 300—301.

**137. УКРАЇНСЬКИЙ ХУДОЖНИК М. К. ПИМОНЕНКО
ЯК ПРОПАГАНДИСТ ПЕРЕДОВИХ ІДЕЙ
“ПЕРЕДВИЖНИКІВ” І КРИТИК ЗАНЕПАДНИЦЬКОГО
ДЕКАДЕНТСЬКОГО МИСТЕЦТВА**

*З листа М. К. Пимоненка до художника
М. Н. Дубовського, 10 квітня 1910 р.*

У нас тепер перебуває виставка (наша місцева) журналу “В мире искусств”, за числом, здається 9-а в цей сезон, можете судити, до чого це може набриднути і переситити нашу публіку. З часом я вважаю, що й калачем її не заманеш на художню виставку, тим більше, що, крім пересувної, жодної серйозної виставки, а все більше твори в новому стилі або вірніше вправи неуків. Проте все це було б нічого, хай вправляються, але ось у чому біда, всі ці пани, забравши до своїх рук пресу, постійно твердять, що вони от і є справжні служителі мистецтва, а всі останні і особливо “передвижники” нікуди не годяться. Рекламують свої виставки на всю широчінь і безмежно брешуть. Оголошують тепер, що їде ще одна виставка, це союз, і при цьому заявляють, що передвижники вже не існують більше, виставка до Києва не приїде, а її замінить спілка. Словом, що б не відбулось, про яку б виставку не заговорили, зараз же зведуть на передвижників і починають знущатися. Все це страшенно мене обурює і нервує.

Тут видається певний “художній журнал” “Искусство и печатное дело”; Бенуа вже тут як тут: капає щосили. І дуже тут у них завелось всялякої погані, скільки пройдисвітів присмокталося до мистецтва!.. Наприклад, справжнісінький неук, навіть малограмотний, заправляє і редагує журнал “В мире искусств”. Правда, журнал майже вже подохнув, але його редактор ухитрився вже пробратися в комісари Одеської обласної виставки, ніби там не знайшлося більш порядної людини, — прямо обурливо.

Бідна наша провінціальна публіка! Вона так збита з глузду цими панами, що пропоновані їй “художні твори” на зразок салону Іздебського, здається і справді починає вірити, що це і є справжнє мистецтво.

З а т е н а ц к и й Я. П. *Николай Корнилиевич Пимоненко: Жизнь и творчество 1862—1912 гг. — К., 1955. — С. 63.*

138. З ПРОГРАМИ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ (1890 р.)

<...> III. Зваживши, що розвій мас народних можливий тільки на ґрунті національним, руско-українська радикальна партія в справах національних змагати буде до піднесення почуття національної самосвідомости і солідарности в масах усього руско-українського народа, через літературу, збори, зйїзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. і.

а) *В справах просвітних*, руско-українська радикальна партія, вважаючи на те, щоби здобутки позитивної науки сталися власністю цілого народа, домагаєся:

а) *Що до організації просвіти:*

1) Цілковито безплатної науки по школах народних, середних і університетах;

2) Організації державної публичної помочи для доставлення спроможности образуватися незаможним клясам суспільним;

3) Можности користаня з науки в школах народних, середних і університетах для всіх без різниці пола.

4) Підвисшеня видатків на просвіту в загалі, а просвіту народну особливо.

б) *Що до самої науки:*

1) Переміни теперішньої системи шкільної з тим, щоби школи народні були уладжені в напрямі реальним і подавали знане, більше відповідне вимогам житя громадского;

2) Переміни теперішньої системи шкільної в тім напрямі щоби розширено обсяг наук природничих, а обмежено класицизм по середніх школах, щоби подавано здобутки позитивної науки і по питанням, суспільним та природничим;

3) Усунення з науки шкільної всякого догматизму.

Не обмежуючися на науку шкільну, руско-українська радикальна партія буде старатися популяризувати здобутки позитивного всесвітнього знання, особливо наук про справи соціальні та економічні.

У Львові, 6 н. ст. жовтня 1890.

В імени присутних на зйїзді:

Др. Данилович Северин
Левіцький Євгеній

Павлик Михайло
Франко Іван

Др. Яросевич Роман

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 12—13.

139. М. МІХНОВСЬКИЙ. САМОСТІЙНА УКРАЇНА (1900 р.)

<...> І так ми некультурні. Се безперечно правда: наша нація некультурна. Власне, культурність її єсть історична, бо вона замерла на тім ступіню, на яким вона була ще у XVII ст. Се правда, що нація наша в загальній культурності з часу конституції 1654 року поступила дуже мало наперед, а з багатьох поглядів вона мусіла вернутись до нижчих форм життя, як політичного, як і соціального. Усі ті релігійно-культурні рухи, що були наслідком високої осьвічености й хвилювали наше суспільство у XVII віці, обіцяли статись джерелом не тільки свободи совісти, але й свободи політичної. Усі ті рухи були задавлені силоміць, були знівечені навіть елементарні політичні права, як право особистої свободи (паньщина), і нація кинена у безодню темряви. Тоді була вбита стародавня культурність української нації, культурність так інтензівна, що кількома своїми промінями вона змогла покликати до життя і могутности націю нинішних наших господарів.

Еге! Нині наші маси некультурні, але в самім факті нашої некультурности знаходимо ми найліпший, наймогутнійший,

найінтензивніший аргумент і підставу до того, щоб політичне визволене нашої нації поставити своїм ідеалом! Бо хіба можливий для нашої нації поступ і освіта доти, доки нація не матиме права розпоряджатись собою і доки темрява єсть спосіб держати нашу націю у неволі? Доки ми не здобудемо собі політичних і державних прав, доти ми не матимем змоги уладнати стан річий у себе дома до нашої уподоби, бо інтерес наших господарів єсть цілком супротивний нашим інтересам, бо розплющенне очей у рабів єсть небезпечно для панів. Сю останню задачу мусить узяти на себе національна інтелігенція. Се її право і її обов'язок.

А в історії української нації інтелігенція її раз-у-раз грала ганебну й соромицьку ролю. Зраджувала, ворогобила, інтригувала, але ніколи не служила своєму народови, ніколи не уважала своїх інтересів в інтересах цілої нації, ніколи не хотіла добачати спільности тих інтересів. На очах історії сильна, освічена і культурна інтелігенція України прийняла в XVI і XVII віках польську національність, і усі оті Четвертинські, Чорторійські, Вишневецькі та Тишкевичі — плоть від плоти нашої і кість від костей наших. Тоді сильним і могутним замахом український нарід породив нову інтелігенцію. Ся друга прийняла російську національність протягом XVIII і XIX в. і всі оті Безбородьки, Прокоповичі, Яворські, Прошинські, усі оті Гоголі, Гнідичі, Потапенки, Короленки — і "ім же ність числа" — усі вони наша кров. Нарід знову лишиться без інтелігенції, інтелігенція покинула його в найгірші, найтяжчі часи існування. Чи можемо зрівняти війну, пошесть навіть із отсим масовим відступництвом інтелігенції? І війна і пошесть — вони косять без розбору і учених і темних, бідних і богатних, відступництво забрало цвѣт нації — найкультурнішу її верству. <...>

Се були такі дві страти, що годі знайти їм рівні в історії якої-будь іншої нації. Але український нарід здобув у собі досить сили, щоб навіть посеред найгірших обставин політичних, економічних та національних витворити собі нову третю інтелігенцію. Еволюція українського інтелігента третьої формації ще не укінчила ся, але характерна його прикмета служенне своєму власному народови відбила ся в ньому з повною силою. Отже коли третя інтелігенція має органічні звязки з українською нацією, коли вона єсть заступником українського народу єдино-свідомою частиною української нації, то стерно національного корабля належить ся їй. Годі через те казати, ніби маса українського

суспільства не має нічого спільного з остаточною формациєю своєї інтелігенції — українська інтелігенція є само суспільство у мініятурі, стремління суспільства се стремління інтелігенції, пориви інтелігенції — се пориви й симпатії цілого суспільства.

А коли так, то ми стаємо око в око з питанням: “Коли українська інтелігенція є, коли вона заступник суспільства, коли вона бореться, то чому ми не чуємо про сю боротьбу, не бачимо наслідків її і навіть нічого не відаємо й про те, за що власне бореться та нова інтелігенція?” <...>

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. — С. 68—69.

**140. М. М. КОЦЮБИНСЬКИЙ ПРО ПОВІСТЬ
О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ “ЗЕМЛЯ”**

*З листа М. М. Коцюбинського
від 12 жовтня 1902 р.*

Пишу до Вас під свіжим вражінням од Вашої повісті “Земля”. Я звичайно багато читаю, але признаюся, що давно читав щось таке гарне, таке захоплююче, як “Земля”. Я просто зачарований Вашою повістю, — все, і природа, і люди, і психологія їх — все це робить таке сильне вражіння, все це виявляє таку свіжість і силу таланту, що, од серця дякуючи Вам за пережиті емоції, я радів за нашу літературу. Яка шкода, що ми не можемо мати Вашої повісті на Україні!

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 607.

**141. ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОМУ
В ПОЛТАВІ (1903 р.)**

За спогадами О. М. Лисенка

<...> Настав час відкриття пам'ятника.

На майдані — тисячі людей, найбільше селян, що прибули навіть з найвіддаленіших сіл Полтавщини.

Коло п'єдесталу — організатори свята, члени земства і міської думи, а навкруги — гості з усїєї України. Так тихо,

що, здається, чути, як б'ються сотні сердець. Ось і стрічка перерізана. Падає покривало.

З високого постаменту з цікавістю озирає натовп Іван Котляревський, ще зовсім молодий. Мабуть, так він виглядав, коли писав перші розділи своєї вічно живої “Енеїди”. Потім, як водиться, почались промови — і процедурно-офіціальні, і щирі, сердечні... Біля промовців стояли “невідомі”, одягнені в цивільне вбрання. І всі знали — вони слідкують, щоб, як попереджено заздалегідь, ніяких крамольних “зажигательних” промов не було.

Після офіційної частини картина біля пам'ятника різко змінилась. Пани від'їхали, і одразу не стало видно фраків, елегантних жіночих вбрань. Усе заповонила квітчаста одіж полтавського села. Плахти, запаски, вишивані сорочки буквально обліпили підніжжя пам'ятника, а між ними, мов дуби серед берізок, гомоніли поміж собою статечні, поважні селяни в чумарках і брилях.

То рідні брати і сестри “Наталки Полтавки”, онуки і правнуки старої Терпелихи прийшли, щоб поклонитись низько своєму співцеві.

Починалось бабине літо. Стояв напрочуд теплий серпневий день. Освітлений яскравим промінням, зігрітий сонцем і народною любов'ю, бронзовий Котляревський ласкаво посміхався людям, яким служив і вірою, і правдою все своє життя. Ця “неофіціальна” непередбачена програмою зустріч народу з Котляревським найбільше схвилювала батька. Якись незнайомі люди підходили до нас, цілувались з батьком...

...Полтава стала в ці дні “столицею”, центром української культури. То тут, то там, в будинках полтавчан, де зупинились видатні письменники, артисти, виникали стихійні збори, дискусії про політичне та громадсько-культурне життя на місцях. Вся Полтава святкувала офіційно, тому і неофіціальні збори, де частенько-таки виголошувались “крамольні”, не дозволені на території Російської імперії промови, обійшлись без інцидентів.

Пам'ятаю одні такі “стихійні” збори. Зібралось багатенько полтавчан-інтелігентів. Зайшла мова про “війну” за пам'ятник Котляревського, про викрутаси і підлі маневри “правих” членів думи.

— Що казати, — не витримав батько, — не мало ще у нас людей, які відцурались від свого народу, від слова рідного. Плазують перед криводержавієм, п'ють горілочку, розважають себе анекдотами про “дурного хохла” і на-

зивають себе малоросами. Але слава богу, є ще в Полтаві справжні люди. Їм хотів би я нагадати слова нашого великого земляка Івана Котляревського:

Де общее добро в упадку,
Покинь отця, покинь і матку,
Лети повинність ісправлять!

— Все ж гадаю, що таке велике для України свято, як відкриття пам'ятника Іванові Котляревському, повинне розкрити очі багатьом. — Тут батько процитував Шевченкові пророчі слова: “незрячі прозрять... німим отверзуться вуста, прорветься слово, як вода, і дебрь — пустиня неполита, зцілющою водою вмита, прокинеться, прокинеться!”.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 2. — С. 602—603.

142. М. М. КОЦЮБІНСЬКИЙ ЩОДО ПОЖВAVЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

*Лист М. М. Коцюбинського
до Панаса Мирного. 1903 р.*

Високоповажаний Добродію!

Останніми часами літературний рух на Україні стає помітно жвавішим.

Про се свідчить і зріст літературної продукції, і збільшення видавничої діяльності, і розповсюдження української книжки не тільки серед народних мас, але і в інтелігентних сферах.

Як російська, так і європейська критика усе частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги.

За сто літ існування новіша література наша (з причин, вяснення яких належить до історії) жила переважно селом, сільським побутом, етнографією. Селянин, обставини його життя, його нескладна здебільшого психологія — ото майже й все, над чим працювала фантазія, з чим оперував досі талант українського письменника. Винятки очевидячки маємо.

Таке обмеження сфери творчості не раз підкреслювалось не тільки критикою, але й інтелігентним читачем, який, до слова кажучи, в останні часи значно виріс.

Вихований на кращих зразках сучасної європейської літератури, такої багатой не лиш на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелігентний читач має право

сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнка різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності, бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і ін.

Відносячись з повною повагою до студій життя просто-народного й навіть думаючи, що література наша далеко не вичерпала для своїх цілей того життя, нижчепідписані, однак, беруть на себе сміливість скромним почином задовольнити, з одного боку, потреби сучасного інтелігентного читача, а з другого — викликати серед українських письменників більший інтерес до намічених вище тем.

Власне — ми маємо на меті видати літературний збірник (поезії, новели, повісті, драматичні твори), в якому хотілось би помістити нові, ніде ще не друковані твори, переважно з життя інтелігенції, а також на теми психологічні, історичні і ін.

Чистий дохід з видання визначаємо на премії за видатніші твори красного українського письменства по конкурсу, який буде в свій час об'явлено.

Коли Ви, Високоповажний Добродію, спочуваєте нашій меті, то будьте ласкаві надсилайте матеріал не пізніше 1 мая 1903 р. на адресу:

г. Чернигов, Северянская ул., 3, собств. дом, Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

Сподіваємося, що справи літератури української не менш дорогі Вам, як і нам — і через те наш заклик не лишиться без одповіді.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т.2. — С. 606—607.

143. ПРОГРАМА БІЛЬШОВИКІВ У ГАЛУЗІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

*Витяг з програми партії, прийнятої
на II з'їзді РСДРП у 1903 р.*

<...> Російська Соціал-Демократична Робітнича Партія ставить своїм найближчим політичним завданням повалення царського самодержавства і заміну його демократичною республікою, конституція якої забезпечувала б:

<...> 8. Право населення діставати освіту рідною мовою, забезпечуване створенням за рахунок держави і орга-

нів самоврядування необхідних для цього шкіл; право кожного громадянина висловлюватися рідною мовою на зборах; запровадження рідної мови нарівні з державною в усіх місцевих громадських і державних установах. <...>

13. Відокремлення церкви від держави і школи від церкви.

14. Безплатну і обов'язкову загальну і професійну освіту для всіх дітей обох статей до 16 років; забезпечення бідних дітей їжею, одягом і навчальними посібниками за рахунок держави. <...>.

*КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК:
У 14 т. — К., 1978. — Т. 1 — С. 62.*

**144. І. Я. ФРАНКО. “ЩИРІСТЬ ТОНУ
І ЩИРІСТЬ ПЕРЕКОНАНЬ” (1905 р.)**

<...> Не вірте, молоді русофіли, своїм духовним батькам д. Мочаловському та д-ру Дудикевичу..., що ми, галицькі українці, тим тільки й дишемо й живемо, що “ненавистю ко всьому русському”. Не вірте їм у тім пункті, бо се свідомо брехня. Ми всі русофіли. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і виучуємо його мову і читаємо в тій мові, певно, не менше, а може, й більше від вас... І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо й любимо... І ми чуємо себе ближчими до них, як до вас, чуємо себе солідарними з ними у всім, що для нас дороге і святе, і високе... Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, назадняцтва та ненависті... Ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу, і се міцна тривка і світла основа нашого русофільства. <...>

Франко І. Літературно-критичні статті. — К., 1950. — С. 53—54.

145. П. МИРНИЙ. “РІДНА МОВА” (1906 р.)

<...> А щоб наші мудраки знали, що то таке “рідна мова”, то ми мусимо отут подати переклад невеличкого по розміру та безмірно глибокого по змісту твору великого письменни-

ка братнього нам народу Тургенєва, що ось що сказав про рідну мову:

“В часи зневіри, в годину важких думок про долю мого рідного краю — ти одна моя підпора і допомога, о, велика, могутня, правдива та вільна рідна мово! Якби не було тебе, то, як не впасти в розпуку, бачачи усе те, що коїться дома?.. Та як його і не дійняти віри, щоб таку мову не було дано великому народові!”...

Мирний П. *Твори: В 5 т. — К., 1955. — Т. 5. — С. 315.*

146. ЛИСТ М. В. ЛИСЕНКА ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО (25 ЖОВТНЯ 1907 р.)

Високоповажаний та любий Михайле Михайловичу!

Ось на які слова Франка я писав музику: “Коли настав чудовий май” (сопр.); “Чого так поблідли троянди ясні” (м. с.); “З мого ніжного суму” (с.); 1) “Не забудь юних днів” (тенор). На ці слова дует для тенора і баритона. 2) “Місяцю-князю”; 3) “Розвівайтесь з вітром” (с. а. т.); 4) “Безмежнеє поле” (бар.); 5) “Ой, що в полі за димове” (для міш. хору). Це все друковані (а в рукописі є ще). Все це достати можна у Ідзиковського. <...>

Подружжю Вашому кланяюсь, а Вас щирим серцем вітаю.

Щиро поважаючий Вас *М. Лисенко.*

Українська література. — 1942. — № 7—8. — С. 219.

147. ЛИСТ В. Г. КОРОЛЕНКА ДО Х. Д. АЛЧЕВСЬКОЇ (20 ТРАВНЯ 1908 р.)

Вельмишановна Христіно Данилівно!

З “Русского бог.” мені переслали Ваш лист і книжку “Терновий вінок”. Відповідно до Вашого бажання, поспішаю повідомити про одержання книжки, з якою, правда, ще не встиг ознайомитися. Дуже Вам вдячний за увагу і в свою чергу посилаю свою останню книжечку “Ті, що відійшли”.

Певним напрямком українського руху я щиро співчуваю і, звичайно, далекий від того, щоб усю сучасну українську літературу звинувачувати в ненависницькому націоналізмі

або приписувати їй огулом історичний романтизм. Мені тільки здаються дивними постійні скарги на російську літературу, яка “мало співчуває”... Такі речі, як широке співчуття, не вимагають, а беруться, і не скаргами та скиглінням, а яскравою і сильною роботою в своєму напрямку. Смішні також зазіхання на особистість і душу “російських” письменників, прізвища яких закінчуються на *енко*. Це — щось схоже на те, що було з приволзькими татарами: вважаєшся за списками православним — молись нашому богові, називаєшся *енком* — давай сюди душу! Недавно в “Раді” була стаття, викликана моєю “Історією сучасника”. Написано цілком літературно, без вилазок певного тону, але все ж автор говорить про якесь “відречення від національності”, до того ж “в сторону найменшого опору”. Це значить, що автор читав “Історію” і не захотів побачити головного: три племінні почуття паралізували одно одне і кінець кінцем не було *жодного*. Потім прийшла російська література і взяла ростищу душу собі. Чим? Великоросіянством? Яка дурниця! Ні, — саме тим, що приваблювало в 70-х роках юні кадри і кавказької і української молоді в загальноросійський рух: широкою демократичністю, відсутністю націоналізму, широкими формулами свободи. “Сторона найменшого опору” для мене особисто виявилася лише Вяткою, Перм’ю, Якутською областю (за відмову присягати тому “великоруському” порядку, який однаково гнітив українця, кавказця, костромича і поляка). Але для інших, уже найчистіших українців, як Лизогуби, Лозинські, Попки — “сторона найменшого опору” виявилася шибеницею або каторгою. В тому-то й річ, що це питання ширше, аніж суто літературне. Річ не в тому, чому деякі *енки* пишуть по-російському. Інакше не вміють, — от і все. А от питання: чому ціле покоління йшло в загальноросійський рух, який вимагав простору і давав його молодій самовідданості без національно-племінних рамок, які тому й заперечувались.

Ну, та це питання, про яке в короткому листі не висло-вишся.

Тисну Вашу руку і бажаю всього найкращого.

В. Короленко

Братерство культур: Збірник матеріалів з історії російсько-українського культурного єднання. — К., 1954. — С. 192—193.

**148. Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ ПРО ПІДТРИМКУ
І. Ю. РЕПІНИМ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ М. КИЄВА
ЩОДО УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (1908 р.)**

<...> Тільки в 1908 році відновилося моє листування з Репіним. Сталося це з такого приводу. В цьому році громадські діячі Києва порушили питання про спорудження пам'ятника Шевченкові і вирішили через мене зв'язатися з Репіним. Мені написали з Києва таке: якщо Репін погодиться, до нього вирядять депутатів... Я написав про те Репіну. Він не затримався з відповіддю (від 19 березня 1908 р.). Його дуже порадувало моє "святе піклування з приводу пам'ятника Шевченку", але він признався, що це "найтрудніший вид мистецтва". Далі він писав:

"Звісно, я дуже радий, якщо зможу бути корисний для цієї святої справи. Так, слава богу, між українцями є люди і з смаком, і з глибокими знаннями, і з високими прагненнями". Представників від Київського комітету по спорудженню пам'ятника ...він буде дуже радий бачити в себе і поговорити з ними, "щоб знати реальну постановку справи". Тут-таки він повідомив мене, що з Києва йому писав художник Розвадовський і просив дати малюнок для листівок, які продаватимуться для збирання грошей на той пам'ятник. Такий малюнок був негайно надісланий Репіним Розвадовському; темою малюнка було взято два рядки з поеми Шевченка "Кавказ": "Споконвіку Прометея там орел карає". В кінці Репін пише: "Звичайно, це все копійки дасть. Клопочіться, клопочіться, любі, напишіть програму всього монумента. Як би ви це зобразили?.. Надсилайте нам вашу програму, а ми будемо її обмірковувати тут. Та й взагалі варто залучати всіх людей інтересних". <...>

Братерство культур. — С. 438.

**149. З ПЛАТФОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ
ПАРТІЇ (1905 р.)**

<...> III. Все населення України користується рівними і однорідними правами без різниці народності, з забезпеченням свободи і недоторканості особи, недоторканості житла і листування, свободи слова, друку і відкриття типографій, свободи совісті з установленням права неналежності до жодної з релігій, свободи зібрань, сходок, союзів і організацій для досягнення політичних, економічних і культур-

них цілей, свободи навчання і заснування шкіл, свободи петицій, і протестів, знищення станів і привілеїв і відділення церкви від держави. <...>

Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. — Тернопіль, 1991. — С. 54.

150. З ПЛАТФОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ (1905 р.)

<...> Звісно, найсамперед сей новий лад мусить забезпечувати загально знані вже людські права і найперше — волю від кари на тілі, від кари на смерть та від кари вічною тюрмою — кари, що часом буває гірша за смертну; потім — незайманість особи, оселі й листування без судового декрету. Опріче того, кожна людина мусить мати волю: а) оселятися й жити скрізь, добірати собі яке схоче діло й порядкувати своїм добром як схоче, без ніякого окремого дозволу; б) вживати рідну мову в приватному й громадському житті; в) говорити, писати й друкувати що хоче, відповідати тільки перед судом, коли зламала закон; г) належати до якої хто хоче віри, або й ні до якої не належати; д) збиратися на збори й гуртуватися в спілки й товариства й страйкувати. Громадянські права й повинності мусять бути рівні для всіх, всі привілеї класів, станів, полу, віри, нації мусять бути скасовані. <...>

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 142.

151. З ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПАРТІЇ (1906 р.)

<...> 1. Школи на Україні низші, середні і визші мусять належати народу українському.

2. **Отділити школу од держави, од державної власти.** У власти державної в державах однонаціональних як в многонаціональних стоять визші класи: аристократія і буржуазія, словом клас капіталістів. Цей клас, користаючись своєю властю, і робить із школи слухняне орудіє своїх інтересів.

В школах уряд наставляє своїх вірних прислужників, які ведуть вихованне дітей, так як їм велять зверху*.

Там де держава многонаціональна, а такі тепер майже всі — одна нація завжди панує. Пануюча нація (головне її визші класи) держить в своїх руках державну власть і через останню забирає до своїх рук школи на землях зневолених націй і робить з школ слухняне орудіє своїх інтересів.

Значить і в державах однонаціональних і многонаціональних, аби забезпечити вільний поступ просвіти низших класів і зневолених націй, які низші класи складають — **треба одірвати школу од державної власти, від уряду і віддати до распорядження громад.**

Кожда школа належить громаді того району, який ця школа обслуговує, бо школа мусить бути в руках тих, для кого вона призначена і кому служить.

Усунути із справ просвітних бюрократизм, великого воюга просвіти і постапа.

3. Вільна школа українська.

Уряд не має права втручатись до внутрішнього життя українських шкіл.

4. Просвітну справу на Україні відає **Школьна Рада**, вибрана таємним рівним безпосереднім і вселюдним голоуованем, і незалежна від уряду.

Окрім головної Школьної Ради існують місцеві школьні ради. Вибори в місцеву раду такі самі, як в головну.

5. Право кожної громади, яку обслуговує певна школа, мати учительській і виховавчий персонал по своїм уподобі — мусить бути незайманим святим.

Ніхто не має права призначати учителя, в яку громаду проти волі устанньої.

Все, що стосується низшої школи, стосується і середньої.

6. **Визші школи, а тим більше академія наук мусять бути автономні, вони незалежні що до свого внутрішнього устрою і життя від уряду.** В Англії і Германії університети автономні і тут наука стоїть незвичайно високо. Визші

---

*До останнього часу Російський Уряд володіє школою; він обернув її в поліцейську інституцію, бо хоче через школу управляти духовним життєм народа.

Коли школою на Україні заправлятиме Всеросійський Парламент, де величезна більшість будуть (руські) москалі, теж для українців користі мало. Москалі в парламенті теж з усіх сил оборонятимуть своє право держати українські школи в руках і через його управляти духовним життєм українського народа.

школи — той осередок, де дух, розум народа підноситься на незвичайну висоту. Чи-ж можна ці огнища високої культури і науки віддавати до рук адміністрації, до рук поліцейської влади?

7. Право мати свою незалежну національну школу в рідній мові є святе право кожної нації, кожного народу.

8. Призначає гроші на утримання шкіл на Україні українській парламент, хоч кожна громада певно подбає про свої школи з своїх средств, аби школі нічого не бракувало.

9. Поки школа буде в руках уряду, який би він не був, а тим паче, коли він складається з визших класів, та ще чужого народу, **ми стоїмо проти примусової загальної освіти.**

В Германії — примусова вселюдна освіта — кара Божа для поляків. Там (власне в Пруссії) уряд насилає в школи учителів німців, які роблять над дітьми польськими усякі насильства, аби повернути їх на німців. Хто не дуже то проявляє охоту перевернутись на німця, того січуть різками. З плачем посилають матері-польки своїх дітей до школи; не посилати — не можна покличуть до суду, і буде сувора кара, бо закон вимагає примусової вселюдної освіти.

Таких прикладів можна навести багато хоч би з життя Венгрії. Венгерці — вчорашні раби німців, вибившись на волю почали жорстоко утискувати хорватів, українців, румунів, сербів і т. д.

Поки існують класи визші і низші клас панів капіталістів і клас робітників, визші класи держать міцно школу в своїх руках і закон примусової загальної освіти обернуть в орудіє своїх інтересів.

Поки єсть нації пануючі і зневолені, поки єсть визші і низші класи, ми стоїмо проти примусової загальної освіти.

10. Убогі і багаті мають однакове право на просвіту і тому обучене мусить бути безплатним.

11. Кожна нація, незалежно од числа її членів має цілком незалежні школи і просвітні інституції.

12. Українці-робітники, як і селяне, закладають свої клуби, бібліотеки, народні університети і інші інституції просвіти, видають свої газети, журнали, бо мусять запалити своє світло культурне, а не брати освіту з чужих жерел, газет і журналів ворожих класів. <...>

Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. — Тернопіль, 1991. — С. 43—47.

152. З ДЕКЛАРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ ПАРТІЇ (1906 р.)

<...> 3) Шкільної реформи. Щоб усіх дітей по наших школах дурно добре учили на нашій рідній мові. Коли наш нарід стане освіченим, він зможе краще боронити свої інтереси від панів чужоїдів і зуміє ліпше улаштувати своє життя. <...>

5) Забезпечення права на вільний культурний розвій усіх народів. <...>

Самостійна Україна. — С. 76.

153. З ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНО-РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ (1907 р.)

<...> 16. Освіта початкова має бути обов'язковою, безплатною і світською для всіх дітей. В середніх та вищих школах дітям, що мають видатний хист до науки, безплатна освіта і, коли треба, то й засоби до науки, життя з краєвих або громадських коштів. Автономія вищої школи. Шкільні програми такі, щоб з нижчої школи до середньої, а з середньої до вищої можна було перейти без спеціального екзамену. Справи просвітні мусять так упорядковуватися, щоб нарешті вся просвіта од нижчої до вищої зробилася всім доступною і безплатною. Кожна народність має право заводити школи з своєю мовою. <...>

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 149—150.

154. ВИСТУП ПЕРЕДОВИХ РОСІЙСЬКИХ ВЧЕНИХ НА ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (1910 р.)

З доповідної записки комісії Академії наук у складі академіків О. Є. Корша, О. С. Фоміцина, В. В. Зеленського, Р. О. Фортунатова, О. О. Шахматова, О. С. Лаппо-Данілевського та С. О. Ольденбурга

Імператорська Академія наук, ознайомившись з доповіддю Комісії, не може не визнати, що цензурні утиски малоруського друкованого слова, які почалися при тому тіль-

ки в 1863 році, не були викликані яким-небудь прагненням малоруського народу або його інтелігенції, яке загрожує єдності Росії. Так само ніщо не вказує на існування таких прагнень і тепер. Урядові розпорядження, які вразили вільний розвиток малоруської літератури, по-перше, перешкодили досі визначитися взаємовідносинам великоруської і малоруської літератур, що, як у цьому переконана Академія наук, не розійдуться ні в меті, ні в напрямках; по-друге, викликали незвичайне зростання малоруської літератури в Галичині, літератури в значній мірі ворожій Росії. Тепер ці урядові розпорядження служать джерелом великого і цілком природного незадоволення освічених верств малоруського населення Росії. Крім того, вони ущемляють інтереси сільського населення Малоросії. Розповсюдження книг духовно-морального, виховного, загальноосвітнього змісту гальмується частково цілковитим незнанням, частково недостатнім знанням малоросами великоруської книжної мови. Все це досить невігідно відбивається на інтересах всього російського народу.

Академія наук не може не зауважити, що російське законодавство з того часу, як було складено перший цензурний устав, додержувалось того правила, що друковане слово може бути предметом переслідування або якого б то не було впливу тільки за внутрішній смисл того, що ним передано. "Цензура в міркуваннях своїх приймає завжди за основу ясний смисл мови, не дозволяючи собі довільного тлумачення оної в погану сторону"... Зовнішня оболонка думки, спосіб висловлення її, слова, літери, вилучені від цензорських і всяких інших поглядів... Тільки зв'язок нещасливих випадковостей міг тому підвести під заборону цілу мову; тільки нещаслива випадковість могла спонукати уряд до переслідування цілого письменства і до прийняття на себе турбот про малоруський правопис. Академія наук переконана в тому, що розпорядження 1863 року і височайші накази 1876 і 1881 років не можуть бути погоджені з основними началами російського законодавства. А тимчасом існування височайших наказів 1876 і 1881 років не може не стати предметом великого занепокоєння законодавця після того, як він в іменному височайшому указі 12 грудня 1904 року висловив вимогу про збереження закону в силі. Накреслення законів 18/30 травня 1876 року і 8 жовтня 1881 року, всупереч точному смислу основних державних законів, не були розглянуті Державною радою, а височайші накази, які були дані, всупереч тим же законам, не були обнароду-

вані Правительствуючим сенатом; подібний відступ від встановленого законом порядку складання і обнародування законів усуває в народі, на який поширюється чинність законів 1876 і 1881 років, впевненість, що вони під час попереднього їх обговорення, привернули до себе в повній мірі увагу законодавця і є проявом справжньої і безпосередньої монаршої волі...

Виходячи з усіх цих міркувань, Імператорська Академія наук вважає, що необхідно тепер же скасувати височайші накази 18/30 травня 1876 року і 8 жовтня 1881 року, а також удостоєне височайшого схвалення розпорядження міністра внутрішніх справ 1863 року, яке було підставою для тих наказів.

Разом з тим усе викладене вище привело Академію наук до переконання, що малоруське населення повинне мати таке ж право, як і великоруське, розмовляти публічно і друкувати рідною своєю мовою. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 277—278.

**155. ЛИСТ К. С. СТАНІСЛАВСЬКОГО
ДО А. Ю. КРИМСЬКОГО З ОЦІНКОЮ
ДІЯЛЬНОСТІ ОКРЕМИХ ПРЕДСТАВНИКІВ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
(1911 р.)**

Ми, росіяни, глибоко співчуваємо стражданням українського народу і віримо, що сонце нового щасливого життя засяє над Україною, і її змучене серце розкриється в усій своїй чарівності, шелестінні золотих українських ланів, у могутній народній творчості, в талантах прекрасного волелюбного народу.

Я палко люблю українську музику. Якщо Чайковського ми називаємо чародієм російської музики, то Лисенка — цього чудового і чаруючого красою своєї музики композитора — ми сміливо можемо назвати сонцем української музики.

Такі українські актори, як Кропивницький, Заньковецька, Саксаганський, Садовський, — блискуча плеяда майстрів української сцени — ввійшли золотими літерами на скрижалі історії світового мистецтва і ні в чому не поступаються перед знаменитостями — Щепкіним, Мочаловим, Соловцо-

вим, Неделіним. Той, хто бачив гру українських акторів, зберіг світлу пам'ять на все життя.

Хай живе довгі віки народ, що дав світові безсмертного Шевченка.

Братерство культур: Збірник матеріалів з історії російсько-українського культурного єднання. — К., 1954. — С. 234.

156. ГРАМОТНІСТЬ НА УКРАЇНІ ЗА ОФІЦІЙНИМИ СТАТИСТИЧНИМИ ДАНИМИ (1912 р.)

В українських губерніях на 1000 душ всього населення припадало грамотних:

Губернії	Чоловіків	Жінок
Волинська	244	98
Катеринославська	315	108
Київська	275	89
Подільська	238	73
Полтавська	278	63
Таврійська	369	178
Харківська	259	76
Херсонська	350	163
Чернігівська	298	73
В середньому	292	102

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 594.

157. ВИМОГИ СЕЛЯН КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ЩОДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ (1913 р.)

Уривок з листа селян, надісланого "представникові від робітників Катеринославщини в Державній думі" Г. І. Петровському

1) На Україні мовою освіти повинна бути рідна нам українська мова; 2) поширення прав нашої мови на вживання її в різних громадських установах; 3) права на вільний розвиток нашої літератури. Тільки автономія України на рівні з автономією інших національностей створить умови для забезпечення нашого права на вільний культурний і

суспільний розвиток. А пп. Родзянкам, Скоропадським і Савенкам нагадуємо, що скоро настане час, коли “довідаються небожата, чия на вас шкура”.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 2. — С. 595.

158. СТУПІНЬ ГРАМОТНОСТІ В УКРАЇНІ

Уривок з промови Г. І. Петровського, виголошеної в Державній думі 20 травня 1913 р.

<...> В європейській Росії процент грамотного населення становить всього 30 % — це менше половини того, що ми маємо в найвідсталішій з європейських країн — в Австрії.

Але, пп., якщо гидка і кріпосницьки ганебна взагалі російська неграмотність, охоронювана і насаджувана нашим урядом, то вона ще жахливіша на Україні. Я взяв сім чисто українських губерній, тобто губерній, де українське населення становить 2/3 всього населення. Це губернії: Полтавська, Подільська, Харківська, Київська, Волинська, Катеринославська і Чернігівська. І що ж виявилось? Ні в одній з цих губерній грамотність не досягає і тієї середньоросійської величини, яку я щойно навів з офіціального щорічника. В Катеринославській губернії грамотних всього 29 % населення, а потім вона спадає в дальших губерніях до 20 %.

<...> Перепис 1897 р. показав, що найбільш малограмотний народ в Росії — українці. Вони на найнижчому ступені. Це було в 1897 р., і тоді виходило на 100 душ населення 13 грамотних.

Хрестоматія з історії Української РСР. — С. 595.

159. М. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ (1912 р.)

Шкільна мова

Кожного разу, особливо під осінь, як починається наука в школі і виникають думки про школу — сумні гадки нагоняють вони.

Зі школою в Росії не добре, особливо зі школою сільською, народною.

Мало тих шкіл, так що на всіх діти не стає. Вчать ся у них небогато, а як що і навчать ся, то і те часто забувають,

вийшовши зі школи, навіть писати і читати не вміють. І по числу письменних Росія стоїть на однім з останніх місць поміж иншими краями. А між ріжними краями Росії Україна також належить до гірших, найменше освічених.

Причин тому є кілька: мало грошей іде на народні школи, мало про них дбають. А головно через те так тупо в них наука йде, що вчать дітей не українською мовою, котрою вони дома говорять і котру одну тільки добре розуміють.

Що небудь незвісне, незнане, можна розяснити тільки понятними, зрозумілими словами. Вчити добре можна тільки такою мовою, котру ученики добре знають і розуміють. Се кожний тямить і розуміє, і таке правило в шкільній науці, що вчити треба ученика мовою для нього зрозумілою. А в народній школі на Україні не так. Прийде дитина до школи. Учитель говорить до неї по руському, вона в його ледви яке там слово зрозуміє. Те, що він учить і толкує, вона ледви тямить. В книжці слів пребагато таких, що вона їх або не знає, або инакше розуміє. І так дітям мука, учителями мука, а науки як кіт наплакав. Походить дитина кілька років, поломить собі язика так, що воно анї по нашому, анї по руському. Ледви пише або читає, а по кількох роках і те забуває.

Чому ж воно так, що на Україні не вчать дітей по нашому, як треба? А тому, що ріжні пани кажуть, ніби то руську мову, що нею дітей по школах вчать, наші діти розуміють як свою рідну, а селяне буцім самі не хочуть, щоб по школах їх дітей вчили українською мовою.

Щоб сього не було, передовсім наші люде повинні казати при кожній нагоді всю правду, всякому панови чи начальству, що наука руською мовою йде тупо, що діти її розуміють слабо і що селяне хочуть, щоб дітей їх учили рідною мовою.

Треба, щоб учили в школі і руської мови, і добре вчили, але щоб навчали мовою рідною: тоді діти і всього иншого навчать ся скорше і краще, будуть знати руську мову та не будуть мішати не знати по якому своє з руським.

Се наші люде повинні самі на кождім місці казати всім, щоб не клепали на них, мовби то вони самі не хочуть, щоб їх дітей учено рідною українською мовою.

Законопроект про ученне українською мовою

В марті 1908-го року 37 депутатів Державної (Государственной) Думи подали такий законопроект:

1) Щоб по тих сторонах, де живе український народ, у народніх школах учено українською мовою.

2) Руської мови щоб учили обов'язково.

3) Книжки до учення щоб були приладжені до розуміння дітей українських і до потреб тамошнього життя.

Сей проєкт закона підписало, як я вже сказав, 37 депутатів: "священників, селян з України і інших. В особній записці, доданій до законопроєкту, вони пояснюють, чому вважають потрібним ученне українською мовою. При теперішній науці, коли на Україні вчать по школах руською мовою, темнота розвела ся по Україні страшенна. Між українським народом грамотних у двоє менше, ніж між народом великоруським; у деяких губерніях українських між Українцями ледви знайдесть ся оден грамотний на десять душ; а як по котрих губерніях оден грамотний на пять неграмотних, то се вже дуже багато. Так підупав український народ, такий здатний, спосібний з природи своєї, що колись далеко вище своєю освітою стояв від народу великоруського (московського) та дивував сторонніх людей своєю освітою й охотою до книжки та науки.

Чому так стало ся, поясняє таж записка. Наука в народній школі може йти добре тільки рідною мовою, яку школярі добре розуміють, як свою. І коли почали заходити ся по всій Росії коло шкіл тому з пятьдесять літ, то тямущі Українці заходили ся складати українські книжки для народніх шкіл, щоб на Україні по школах вчити по українському. Найбільші наші письменники тоді зайняли ся сим. Славний український історик Костомарів збирав гроші на виданне українських шкільних книжок; Куліш зложив дві граматки, більшу і меншу; сам Шевченко видав малий український буквар. Та не позволено було вчити по школах із українських книжок. Вчили по руському і з руських книжок, а діти селянські тої мови добре розуміти не могли, і наука ішла через те тупо, і що навчали ся, те дуже скоро забували; навіть трапляло ся, що вийшовши зі школи за три або чотири роки читати вже забували. А крім того зіставали ся, що називаєть ся, *без язика*: бо по руськи не могли навчити ся, а від своєї мови відставали, бо в школі їм казали, що то не мова, а так мужицька говірка. І так забивали їм памороки, що на все жите відбивали охоту і до книжки, і до науки, і до всякаго знання; калічили душу, а не вчили. Найбільш тямущі знавці шкільної науки в Росії, як Ушинський, барон Корф, Вессель, Водовозов, розуміли і показували на се, що від такої науки нема користи для народу: треба доконче вчити дітей рідною мовою, щоб наука добре йшла, — значить на Україні треба вчити по шко-

лах українською мовою. Инакше український народ не вийде з теперішньої темноти, убожества і поневіряння. Комітет міністрів, міркуючи про заборону української мови (1905), признав, що сі заборони не дають українському народови вийти з теперішнього упадку (“препятствують підвищенію нинішняго культурнаго его уровня”). Навіть духовне начальство побачило се, і коли духовенство подільської єпархії удало ся з сим до синоду, то синод дозволив (в 1907 р.), щоб у сільських школах, де ходять українські діти, вчити і толкувати українською мовою; дозволив учити української мови в винницькій школі, де вчать на учителів приходських шкіл, щоб ті учителі могли вчити дітей українською мовою, і шкільні книжки приладити для розуміння українських дітей. <...>

Грушевський М. С. *Про українську мову і українську школу.* — К., 1991. — С. 15—17.

**160. ВІДЗИВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО КОМІТЕТУ
КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОВІТРОПЛАВАННЯ
ПРО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ АВІАЦІЇ ПЕРШОЇ У СВІТІ
“МЕРТВОЇ ПЕТЛІ”, ПРОДЕМОНСТРОВАНОЇ
27 СЕРПНЯ 1913 р. У КИЄВІ
ВІЙСЬКОВИМ ЛЬОТЧИКОМ П. М. НЕСТЕРОВИМ**

Сучасний аероплан далекий від тої досконалості, щоб на ньому можна було літати при всяких атмосферних умовах, і не містить у своїй конструкції достатньо надійних засобів для збереження стійкості. Тому під час польоту велику роль відіграє точне знання прийомів пілотажу та впевненість льотчика у можливості управляти аеропланом при всяких положеннях останнього в повітрі. Така впевненість можлива тільки в тому разі, коли авіатор має в руках добре випробувані прийоми управління. До польоту ж Нестерова 27 серпня 1913 року питання про управління аеропланом при вертикальних положеннях носом угору залишалось відкритим; багато хто навіть сумнівався у можливості вирішення його.

Природно, що, потрапивши в це положення, льотчики втрачали самовладання і були внаслідок цього заздалегідь приречені на загибель.

“Мертва петля” Нестерова довела, що з більшості небезпечних положень аероплана в повітрі можна вийти благополучно при достатній холоднокровності та вмінні. Надаючи в розпорядження льотчиків вдало випробувані прийоми

управління аеропланом при вертикальних кренах, зроблене випробування сприяло значному вдосконаленню прийомів пілотажа, одного з надійніших засобів досягнення найбільшої безпеки польоту при сучасних умовах авіації.

Здійснення цього небезпечного випробування вимагало численних підготовчих польотів і ґрунтовного знайомства з теорією. Вдале закінчення його доводить, що льотчиком заздалегідь були теоретично вивчені і розраховані на підставі даних, здобутих при попередніх польотах, усі рухи рулями в кожний момент переміщення аероплана по кривій у вертикальній площині.

Зроблене за таких обставин, це випробування має величезне практичне значення і є цінним вкладом у науку.

*Голова
Секретар*

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. — К., 1961. — Т. 2. — С. 592—593.

161. СПОГАДИ С. В. ВАСИЛЬЧЕНКА ПРО 100-ЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

<...> Мені пригадалось, як одбувався той пам'ятковий ювілей 1914 року в Києві. Україна готувалася до бучного ювілею, і він мав би вилитися в таке всенародне свято, якого ще до того часу не знала Україна; влада це бачила і вжила заходів: всякі святкування, навіть панахиди, були суворо заборонені.

Всім школам був даний з цього приводу суворий наказ. У Києві видавництво "Криниця" видрукувало 12 000 примірників "Кобзаря" до ювілею — всі вони були конфісковані. Гадали, що ніякого святкування не буде. Але якось несподівано в пам'ятковий день увесь Київ, особливо молодь, вийшли на вулиці міста з портретами Т. Шевченка, з співами, з прапорами, з квітами. Того року була рання весна і цей день видався надзвичайно теплий і ясний. Всі вулиці були забиті людьми. Ганяла поліція, гарцювали з нагаями козаки — цілими натовпами хватили в тюрму, нічого не помагало.

Участь у цій демонстрації брали, звичайно, не тільки українці, але всі, які були в Києві, національності. Особливо гарячу участь взяли студенти-грузини — народ вільнолюбний і гарячий. Коли їх, арештованих, поліція питала: "Какой вы национальности?", вони відповідали "українець!".

“Какой же вы украинец, вы же — грузин!” — Вони сердито одповідали: “Тэбэ хаварят — пышы украинец!”. Друга, чорносотенна, частина київського студентства, які звалися тоді “академістами”, помагали, як тільки могли, поліції. Вони вчиняли бешкети: били вікна в редакції української газети, вихвачували з рук і рвали портрети Шевченка, бюсти, що стояли у вітринах, обкидали гряззю. Надвечір вийшов ювілейний номер газети — вони платили великі гроші, купували їх пачками і тут же на вулиці рвали на шматочки. Але люди хапали клаптики і ховали на спомин про великий день.

Наслідки були відомі: всі помешкання київських тюрем були до вечора набиті студентами, курсистками і іншими учнями вищих і середніх шкіл.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 2. — С. 604.

**162. ВІДЗНАЧЕННЯ 26 ЛЮТОГО 1914 р.
ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА РОБІТНИКАМИ
ПІВДЕННОРОСІЙСЬКОГО ЗАВОДУ В КИЄВІ**

*З відношення київського губернатора
міністру внутрішніх справ*

О 6 ½ години ранку на Південноросійський машинобудівний завод з'явилося близько 700 чоловік робітників, але вони до роботи не стали і, заявивши, що в цей день працювати не будуть, просили дозволити їм проспівати “вічну пам'ять” поетові Шевченку. Після відмовлення в цьому всі робітники вийшли на двір і тут, знявши шапки, намагалися проспівати “вічну пам'ять”, але зараз же були виведені за ворота на вулицю і тут же розійшлися.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 2. — С. 603.

**163. СТУДЕНТСЬКА ДЕМОНСТРАЦІЯ В ХАРКОВІ
З ПРИВОДУ 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
Т. Г. ШЕВЧЕНКА (1914 р.)**

*З інформаційної замітки в журналі
“Украинская жизнь”*

В Харкові 25 лютого також була влаштована демонстрація. Студенти співали в університетському дворі “вічну пам'ять” і “Заповіт”, потім співаючи вийшли на вулицю,

але були зустрінуті поліцією і повернулись у двір. Близько 5 год. дня демонстрація відновляється. Тисячний натовп студентів співаючи виходить з університетського двору на вулицю, але зустрічає поліцію і припиняє співи. Поліція супроводить натовп по всій Сумській вулиці, поки натовп не розходиться. Ввечері трупа Суходольського поставила спектакль, присвячений пам'яті Шевченка ("Назар Стодоля", "Мати-наймичка", "Б'ють пороги", "Жалібний марш", "Заповіт"). Під час виконання "Заповіту" лунали вигуки "встати!". 26 лютого демонстрація переноситься на вулицю. Студенти співають "вічну пам'ять" і "Заповіт", кінна поліція розганяє їх. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 2. — С. 603—604.

164. З ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В культурних (просвітних і церковних) справах

В справах *культурних* (просвітних) наша партія стремить до того, щоби наш нарід міг свобідно розвивати свою власну українську культуру, щоби всі здобутки теперішньої людської культури стали загальним добром як найширших мас нашого народу, вкінці щоби загал нашого народу мав як найбільший вплив на всі культурні заведення, зокрема на школу і церкву. Тому наша партія домагається:

В шкільних справах

Основаня *окремої української краєвої шкільної ради* у Львові для всіх українських шкіл, які на основі законів підлягають краєвій шкільній раді, зглядно *поділу* теперішньої краєвої шкільної ради на *дві* окремі, від себе независимі *секції* (відділи) — українську для українських шкіл і польську для польських шкіл. Таксамо домагаємося основаня *окремих українських окружних шкільних рад* по повітах для українських шкіл і окремих українських *окружних шкільних інспекторів* для них. Домагаємося далше, щоби, нім такий поділ наступить, поділити теперішні *окружні шкільні ради* подібно як краєву шкільну раду на *дві* окремі секції (відділи), одну для українських, а другу для польських шкіл та іменованя українських *окружних інспекторів* для українських шкіл. Такий самий поділ має

бути і щодо місцевих шкільних рад. Домагаємося вкінці, щоби наш нарід мав значно більший вплив на склад окружних і місцевих шкільних рад та щоби розширено компетенцію (власть) місцевих шкільних рад. Взагалі наша партія стоїть за тим, щоби наші школи підлягали тільки нашим людям і щоби в наших школах учили тільки наші учителі.

Домагаємося безпроводного *основаня українського університету у Львові* і в міру потреби основаня й інших висших українських шкіл в Галичині.

Жадаємо основаня в українській часті Галичини і Буковини українських *середних шкіл* (гімназій, реальних шкіл, учительських семинарів) і фахових (рільничих, промислових і торговельних).

Домагаємося, щоби по всіх селах і містах Галичини і Буковини, де є українське населенє, були українські *народні школи* і щоби в них учили тільки наші учителі й учительки.

Жадаємо, щоби в українській часті Галичини і Буковини у всіх публичних школах отже і таких, де є польська, волоська (румунська) або німецька викладава мова, наша українська мова була обовязковим предметом науки.

Домагаємося вкінці, *безплатної науки* у всіх публичних школах і публичної помочи від держави, краю, повіту і громади для улекшеня науки убогим дітям в народних школах через достарчене їм поживи, одежи і шкільних книжок та шкільних знадобів, а се тому, щоби весь наш нарід став народом письменним і просвіченим.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 194—195.

165. ОЦІНКА О. М. ГОРЬКИМ КУЛЬТУРНИХ ДОСЯГНЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

<...> Не можу не сказати про талановитий і могутній український народ. Цей народ надзвичайно лагідний, дуже здібний. Я люблю чарівні мелодії української народної пісні, хвилюючу красу української музики, прекрасну українську мову, чудову народну говірку.

Побувавши вперше на одному з українських ярмарків, я не міг відірватися від гри кобзарів, бандуристів, лірників — цієї перлини народної творчості.

Народна поезія України — апофеоз краси. Український народ проніс через століття рабства і неволі дорогецінне багатство свого генія. Гляньте, який ласкавий і співучий світ розкривається в його безсмертних піснях.

Український трудовий народ переживає тепер велику драму. Царські кати не дають розвиватися його мові, літературі, творчості. Те, що робить царський уряд з українцями, як і з іншими гнобленими народами, це злодіяння, якому немає назви...

Не можна говорити спокійно про грубе і жорстоке насильство царських сатрапів над українським народом. Народ змагає під тяжким каблуком царського самодержавства. Велике майбутнє у цього народу тільки після революції.

Російський народ є другом і братом українського народу... Нема і не може бути ворожнечі між російською і українською трудовою людиною. Бувши на Україні, я бачив, з якою любов'ю український народ говорить про російського хлібороба. Обидва народи повинні разом брати участь у великій боротьбі проти сваволі і деспотизму.

Я звертаюсь до вас з проханням розпочати випуск спеціальної книги з історії України, яка була б своєрідною енциклопедією. Російський народ і всі народи Росії треба ознайомити в популярній формі з минулим українського народу і його сучасним, залитим сльозами і кров'ю, треба яскраво і барвисто відобразити думи, прагнення і сподівання українського народу. В цій книзі слід розповісти про великих героїв українського народу, справжніх народних героїв, що в боротьбі проти гнобителів віддали своє життя. Я нагадаю тільки одне ім'я навіки овіяне славою — Устим Кармалюк.

Треба ознайомити всі народи Росії з піснями українського народу — прекрасними по красі і силі, що розповідають про тяжку долю. Книга повинна бути легка для читання і викликати інтерес у середнього читача. Спеціальний розділ має бути присвячений історії революційного руху на Україні. Окремі розділи охоплять музику, мову народу, його народну творчість. Подумайте тільки, яку велику і благородну мету ми ставимо собі!

Братерство культур: Збірник матеріалів з історії російсько-українського культурного єднання. — К., 1954. — С. 231—232.

166. ЛИСТУВАННЯ МІЖ М. С. ГРУШЕВСЬКИМ
ТА О. М. ГОРЬКИМ

Грушевський М. С. — Горькому О. М.

5 февраля 1916 г.
[Казань]

Многоуважаемый Алексей Максимович!

Весьма сочувствую Вашему предприятию* и желаю ему наилучшего успеха. Может быть, Вашему изданию удастся пробить брешь в “легкомыслии”, как Вы его определили, русского общества относительно национального вопроса. Самый глухой тот, кто не хочет слышать. Сужу по опыту украинскому — множество информационных изданий, предпринятых за последнее десятилетие, бессильны были перед броней равнодушия. А между тем разрешение национального вопроса — действительно одно из кардинальных условий действительного возрождения. Я с удовольствием возьмусь за работу для проектируемого сборника.

Несколько лет тому назад я просил пок[ойного] Мих[аила] Мих[айловича] Коцюбинского, направлявшегося на Капри, передать Вам мою книжку по украинскому вопросу** как знак моего искреннего уважения к Вам и Вашей деятельности. Мне очень приятно теперь встретиться с Вами в общей работе в этой области — хотя и в таких тяжелых обстоятельствах. Будем надеяться, что они будут преодолены дружными усилиями.

А Вас еще раз прошу принять уверения в моем искреннем уважении, еще более углубленном последними годами.

М. Грушевский

Горький О. М. — Грушевському М. С.

9 августа 1916 г.
[Петроград]

Прочитал прекрасную статью Вашу, извините, что не смог сделать это раньше, — был в Крыму и только что вернулся.

---

*Идетесь про підготовку “Сборника украинской литературы” (в 2 т.) у видавництві “Парус”. Очевидно, в попередньому (невідомому нам) листі О. Горький запрошував ученого взяти участь в ньому як автора узагальнюючої статті з українського питання.

**Можливо, “Освобождение России и украинский вопрос” (СПб., 1907) або “Украинство в России, его запросы и нужды” (СПб., 1906) М. Грушевського.

Если позволите — я попросил бы Вас обратить внимание Ваше на следующее: тот факт, что Москва в ее стремлении к порабощению Украины всегда старалась действовать на демократию, — как вы неоднократно указываете, — этот факт, думается мне, может дать украинофобам некий демагогический аргумент против Вас. Было бы хорошо заранее устранить возможность пользоваться таким аргументом. Засим прошу разрешения поделиться с Вами мыслью, которая, на мой взгляд, давно требует реализации и которая ныне очень укреплена и оживлена Вашею солидною статьей. Я уверен, что необходимо написать книгу на тему: “Украина и Россия в их духовной жизни” — исследование и выяснение тех различий, которые, несомненно, лежат в основе психики украинца и великоросса. Вы на 3-й стр[анице] Вашей статьи мимоходом признаете важность этой темы; мне кажется, что, будучи хорошо разработанной, эта тема могла бы оказать очень положительное и, может быть, даже решающее влияние на процес самопознания как для украинца, так равно и для московского читателя.

Позволю себе указать несколько точек, от которых эти различия вытекают наиболее очевидно, — их мифические воззрения: представление о Судьбе, Доле на Украине более активно, чем в Московском севере, где Судьба принимается, как сила неодолимая, с которой бесполезно бороться. Отношение к религии — великорусские секты по преимуществу мистичны, на юге преобладает рационализм, начало более активное. Отношение к себе: у Московских людей исторические песни, былины, легенды совершенно исчезли из обихода, что указывает на забвение народом своих деяний, своей социально-политической работы; украинцы сохранили и сохраняют в песнях, думах память о исторической жизни своей.

И вообще сравнение воззрений на природу, Бога, человека, сравнение отношений к женщине, детям и скоту, как все это выражено в сказках, песнях, легендах, дало бы превосходный материал для суждений и споров по вопросу столь важному и жуткому, каков украинский.

Этнографические аргументы, показания фольклора являются — на мой взгляд — наиболее важными, наименее оспоримыми аргументами культурно-психических особенностей народа, доказательствами в пользу культурных прав его.

Я понимаю и признаю, что капиталистическая современность постепенно стирает и со временем должна будет совершенно стереть культурно-психические различия, заменив их противоречиями классовыми, но пока мы еще не

имеем этой возможности упростить наши отношения. Иногда упрощение — преступно, возможно, что именно такова эта видимость вопроса украинского.

В свое время я говорил о необходимости создать такую книгу с добрым другом моим М. М. Коцюбинским¹, идея книги весьма увлекала его, и он даже составил краткую ее программу, с которой хотел ознакомить гг. Гнатюка², Левицкого³ и, помнится, Вас. Не знаю, сделал ли он это, но думаю, что программу можно найти в бумагах М[ихаила] М[ихайловича]⁴.

Я говорил также и об этой книге с проф. Масариком⁵, — он отнесся к идее ее весьма сочувственно, очень подчеркнув то обстоятельство, что для России, страны отсталой, такие азбучные книги особенно необходимы.

Я горячо хотел бы знать Ваше мнение по этому вопросу, уважаемый Михаил Сергеевич, уверен, что под Вашей редакцией такая работа явилась бы образцовой. Вопрос в том, признаете ли Вы ее нужной? Мне кажется, что для политически безграмотного и социально неразвитого московско-русского общества такая книга принесла бы немалую пользу. Примите во внимание, что и внутренние разногласия между Украиной, во многом воспитанной влиянием Запада, и Москвой, подчиненной византийско-татарским влияниям, никогда и никем не освещались.

С нетерпением жду Вашего ответа

Примітки

¹Идется про книжку “Украина и Россия в их духовной жизни”.

²Гнатюк Володимир Михайлович (1871—1926) — український фольклорист, етнограф, літературознавець і суспільно-громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1902 р.), академік АН УРСР (з 1924 р.), секретар НТШ (наукове товариство шевченкознавців. — Ред.), друг Івана Франка.

³Левицький Орест Іванович (1848—1922) — український історик, етнограф і письменник, академік АН УРСР (з 1919 р.), автор праць з історії України XVI—XVII ст., історичних повістей (під псевдонімом Л. Орленко, Беркут та ін.).

⁴Програма цієї книжки не була виявлена вдовою письменника В. Коцюбинською в його архіві.

⁵Президент Чехо-Словацької республіки (1918—1935) Томаш Масарик (1850—1937) відвідав О. Горького на Капрі в 1913 р. 8 серпня ц. р. Горький писав І. П. Ладижникову: “Здесь Масарик, большая умница” (Архів О. М. Горького. — Т. VII. — М., 1959. — С. 227).

167. М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ. ЧИ УКРАЇНА ТІЛЬКИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ

З різних сторін до мене звертають ся з тривожними запитаннями, чи се за нашою згодою і відомістю виголошують ся по різних місцях такі слова, що Україна тільки для Українців, а “кацапам” звідси треба забиратись, що всякі посади на Україні повинні тепер займати тільки Українці, а иньшим людям робить тут нічого. Сї розмови дуже неприємно вражають навіть дуже прихильних для українства людей, а деякі люде поступові, ідейні з не-Українців, які по своєму старали ся для краю, беруть собі такі розмови до серця і справді збирають ся з України перебирати ся до иньших сторін. Не маючи змоги окремо відповідати на такі запитання і заспокоювати затривожених, я ще раз беру ся за перо, щоб сею дорогою відповісти з усею рішучістю — Ні!

Нї я, нї мої товариші, організовані Українці, не згоджували ся з такими поглядами, не мали ніяких таких гадок, навпаки — завсіди проти них виступали, і виступатимуть, бо вони не згідні нї з нашими прінціпами, нї з інтересами України.

Ми думаємо як раз, що Україна не тільки для Українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи любить її, а люблячи хоче працювати для добра краю і його людности, служити їй, а не обирати, не експльоатувати для себе.

Всякий, хто водить ся такими поглядами, дорогий співгорожанин для нас, незалежно від того, хтоб він не був — Великорос, Жид, Поляк, Чех. А хто хоче тільки жити ся з праці народньої, бути паразитом, поїдателем солодких кусків — той нам не потрібен, без ріжниці, чи він не-Українець чи Українець.

Виклики про “Україну для Українців” відзивали ся не від нинішнього дня. Але вони походили від окремих людей, або від дрібних гуртків, які зіставали ся поза межами організованого поступового Українства. А організоване українське громадянство безоглядно заявляло ся против них.

Десять літ тому назад наш визначнійший письменник В. Винниченко їдко висміяв сих людей, котрі навіть в українських тюрмах не хотіли терпіти кацапів і веліли їм забирати ся до Московщини. В сій іронії був глибокий зміст. Поки Росія була вязницею народів, Україна зробила ся тісною камерою сеї вязниці, й її арестанти, збиті силоміць до купи, позбавлені свободи й ініціативи, не маючи виходу з свого неможли-

ного становища, зривали серце на своїх товаришах, шукаючи між ними ще слабших, ще більш обділених долею. На сїм ґрунті виростав шовінізм, антисемітизм, і всякі иньші викривлення громадської думки. Але в просторій хаті широкої автономії України, котру будуємо на міцних підвалинах російської революції, повинно знайти ся місце всім користним, активним робітникам, перейнятим бажаннями добра громадянству, без ріжниць їх національності, партійних поглядів й идеології.

Ріжні вихватки, не згідні з сими нашими принципами, походять часом від людей, рознервованих пережитим українським лихолітем, нагінками правительства і неприхильністю російського і зросійщеного громадянства. Не хочу тим оправдувати їх, але все таки добачаю в тім деякі “лагодячі обставини” (смягчаюція обстоятельства), коли маємо тут до діла з людьми, які давнійше справді терпіли за своє українство. Але се мабуть буває дуже-дуже рідко. Скільки можу судити, далеко частійше вихвачують ся з такими шовіністичними гаслами люде, які дуже тихо сиділи підчас попередніх нагїнок на українство і стали виявляти незвичайну прудкість, тільки коли запахло в повітрі печеним.

Вони дійсно виявляють велику готовність спихати “кацапів” і займати їх місця з “присвоєним содержанием, отоплением, освещением” й всіми иньшими манерами. Але ся готовність їх не викликає ніякого спочутя в кругах організованого українства!

Ми навпаки хочемо задержати на місцях всіх старих користних, ідейних робітників, щирих прихильників свободи і демократизму, готових приноровитись до потреб нового життя українського народу і цілої України. Коли ми виводимо свідомих Українців на провідні місця, то тільки для того власне, щоб дати новий напрям, нову орієнтацію діяльності сих установ і організацій в умовах визволеного українського життя. Без усякої радості віддаємо ми на се діло наших товаришів, відриваючи від нашої організаційної роботи, і вони приймають сї доручення не як добрий кусок, а як малоприємний обовязок перед даною хвилею.

Потреби української національної роботи — організаційної, літературної й політичної — такі великі тепер, що стараємо ся відставляти від неї як найменше сил, і тому завсїгди готові зіставити кожне місце в руках людини нам созвучної, суголосної, що стоїть на ґрунті інтересів краю й його людности, признання прав і потреб української більшости, при забезпеченню прав меньшостей. Чим більше буде

таких певних і суголосних, солідарних з нами людей з не-Українців, тим лекша буде робота Українців і тому вони можуть їх тільки витати тут на Україні.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 278—279.

168. РЕЗОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО З'ЇЗДУ (6—8 КВІТНЯ 1917 р.)

I

Резолюція першого дня Національного З'їзду.

1. Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу З'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі.

2. Що той автономний устрій України, а також і інших автономних країн Росії матимуть повні гарантії в федеративнім ладі.

3. Тому єдиною відповідною формою державного устрою З'їзд вважає федеративну й демократичну республіку російську.

4. А одним з головних принципів української автономії — повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні. <...>.

Вісти з Української Центральної Ради у Києві. — 1917. — Квіт.

169. УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З'ЇЗД

На засіданні 7 і 8 травня прийнято такі резолюції:

1) З осені цього 1917 року повинно бути переведено Тимчасовим Урядом навчання по школах України на українській мові з забезпеченням прав меншостей інших національностей.

2) Українська початкова школа повинна бути обов'язковою, загальною і утримуватися на державні кошти.

3) Ті українські гімназії та інші середні школи, що будуть відкриті вже з осені цього року, повинні утримуватися на державні кошти.

4) Справу проведення в життя української середньої та вищої школи (гімназій, університетів, спеціальних інститу-

тів) освіти, яку з'їзд вважає обов'язковою (при забезпеченні прав національних меншостей), з'їзд залишає в компетенції Української Центральної Ради.

5) Поступова українізація армії шляхом відкриття для військових шкіл по вивченню рідної мови, видавництв газет, журналів.

Нова Рада. — 1917. — 9 трав.

170. ПЕРША ДЕКЛАРАЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

*Проголошена на засіданні Центральної Ради
26 червня 1917 р.*

<...> В справі *народної освіти* Секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках все керування шкільною освітою, а власне: догляд за переведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукання і приготування учителів для шкіл та поміч в згуртуванні їх у професіональні товариства.

В справі *позашкільної освіти* Секретаріат має на меті допомогу культурним товариствам. Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріат має подбати про створення Всеукраїнської Шкільної Ради, яка носитиме територіальний характер, а зараз має скористуватися існуючим органом влади, як от шкільні округи, або громадськими інституціями, з якими зав'яже самі тісніші стосунки. Для постійного зв'язку з місцями Секретаріат має на меті завести своїх спеціальних комісарів по народній освіті. <...>

Генеральний Писар *П. Христюк.*

*Вісти з Української Центральної
Ради. — 1917. — Черв.*

171. ПРОГРАМОВІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНО-ХЛІБОРОБСЬКОЇ ПАРТІЇ

*Ухвалені на установчому з'їзді в Лубнах
29 червня 1917 р.*

<...> Україна, край хліборобів, і українська держава мусить стати державою хліборобів... За горожанами України неукраїнської національності визнаються всі їх культурно-

національні права, але всякі спроби деяких представників цих меншостей зайняти при помочи чужесторонніх державно-національних впливів упривілейоване становище на Україні — ми будемо поборювати всіма силами. <...>

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 305–306.

172. З ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ

<...> 12. Рівноправности всіх мов у школах, судах, місцевих громадських і урядових установах. <...>

16. Безплатного обов'язкового світського, загального і фахового навчання для всіх дітей до 16 років. Харчів, одержі і підручників безплатно для дітей бідних. Передачі всієї народної освіти на Україні до завідунання Українського Союму відповідно кількості шкіл для кожної нації. <...>

Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. — Тернопіль, 1991. — С. 72–73.

173. З ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

<...> 1. Стоячи на ґрунті міжнародного революційного соціалізму і приєднуючись до класової боротьби трудівничих мас усіх націй, Українська партія соціалістів-революціонерів вважає <...>

3) повної рівноправности всіх громадян України без різниці стану, статі, народности і релігії; скасування всіх станових різниць і привілеїв;

4) установлення повної волі думки, сумління (релігії), усного і друкованого слова (преси), зібрань, товариств, спілок і страйків; установлення без особливого судового розпорядження повної недоторканості особи, помешкань і листування;

5) повного забезпечення національних прав національним меншостям на Україні (великоросам, євреям, полякам, німцям й іншим меншим народностям); установлення для

них пропорціонального представництва в Сеймі і всіх органах місцевого самоврядування; пропорціонального відлічування з державного бюджету видатків на їхні культурні потреби, повної національно-персональної автономії та забезпечення їх мови державного характеру в місцях, де вони творять значний відсоток; <...>

10) відділення церкви від держави і школи від церкви; визнання релігії приватною справою сумління кожної людини, а церкви приватним союзом вірних;

11) безплатної нижчої, середньої і вищої освіти, оплачуваної з державного бюджету і з фондів органів місцевого самоврядування; загальнообов'язкової нижчої освіти для всіх людей до 16 років; повного права закладати приватні школи всіх можливих типів; незалежності навчання від державного контролю і цілковитої автономії в справах педагогічних для шкіл і освітніх товариств. <...>

Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. — К., 1992. — С. 18—19.

174. З ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ

<...> 30. Усе діловодство законодавчих, судових та адміністративних установ і казенних шкіл України так само й наука по цих школах одбувається українською мовою. Зносили всіх місцевих установ України з центральними властями й установами одбуваються українською й російською мовами.

31. Права мови і розвиток національної культури неукраїнської людності гарантовано: а) пропорціональним заступництвом у Сеймі, б) повною волею вживати своєї мови у всіх приватних товариствах і школах, в) повною волею засновувати товариства культурні й об'єднуватися в національно-культурні спілки, г) правом неукраїнської людності по тих районах, де вона числить не менше, як на одну п'яту частину всієї людності, обертатися до урядових осіб і властей та одбирати од них відповідь своєю рідною мовою, д) заснування казенних шкіл з наукою на рідній мові для неукраїнської людності в такому числі, на яке вистачить коштів, що одходять на цю потребу, пропорціонально до числового відношення людності, із загальних коштів України, призначе-

них на утримування шкіл, е) тратами засобів на інші, окрім шкільних, національно-культурні завдання неукраїнської людності, знов у тій таки самій пропорції з коштів, призначених на культурні потреби України взагалі. <...>

Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. — С. 34–35.

175. СТАТУТ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

Ухвалений Малою Радою 16 липня 1917 р.

<...> § 20. Всі закони, адміністративні приписи й постанови, проголошені українською мовою, публікуються також на мовах: російській, єврейській, польській. <...>

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 311–312.

176. РЕЗОЛЮЦІЇ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО З'ЇЗДУ В КИЄВІ

I. Організація нової школи.

1. В шкільній роботі мусить мати місце національна творчість словесна, музична, мистецька в згоді з індивідуальним нахилом дітей, широким ознайомленням з рідним краєм, його історією, місцевим життям.

2. <...> б) щоб усі громадяни мали право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту з забезпеченням учнів підручниками, одягом, продуктами харчування і т. п.; в) освіта щоб була обов'язковою і світською. <...>

VI. Вища школа.

15. <...> щоб у вищих школах на Україні було заведено викладання курсів на українській мові. <...>

17. Відкрити з осені 1917—1918 академічного року український народний університет у Києві. <...>

18. Просити Українську Центральну Раду подбати через Генеральний Секретаріат Народної Освіти про те, щоб якнайшвидше:

а) звести наукову фундаментальну бібліотеку для народного університету;

б) забезпечити помешкання для українського народного університету;

в) забезпечити матеріальну сторону викладачів. <...>

Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — § 15, 16.

177. ПОСТАНОВА З'ЇЗДУ ПРЕДСТАВНИКІВ НАРОДІВ РОСІЇ, СКЛИКАНОГО ЗА ІНІЦІАТИВОЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Про національно-персональну автономію

<...> 1) Кожен з населяючих Росію народів має право на національно-персональну автономію, тобто на організування нації в публічно-правову спілку, до якої можуть входити всі члени данного народу на всім просторі держави. <...>

3) Державний закон забезпечує національним меншостям, кількість яких досягає в певному краю визначеного законом числа, право користуватися своєю мовою як в місцевих державних чи краєвих установах, так і в органах місцевого самоуправління. <...>

Нова Рада. — 1917. — 17 верес.

178. ПОСТАНОВА І ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ТОВАРИСТВ “ПРОСВІТИ” ПРО ШКІЛЬНУ ТА ПОЗАШКІЛЬНУ ОСВІТУ

23 вересня 1917 р.

<...> 1) Навчання повинно бути обов'язковим, як для хлопців, так і для дівчат, починаючи з восьми років, та безплатним, як в початковій, так і в середній та вищій школі.

2) “Просвіти” повинні подбати про заведення при гімназіях та інших міських школах бурс для незаможних учнів.

3) З'їзд вважає потрібним звернути увагу на поширення навчання малярству по українських початкових школах.

4) Бажано улаштовувати по “Просвітах” лекції-концерти, як одну з найпотрібніших форм нешкільної просвітної роботи.

5) При кожній “Рідній Хаті” (народному домі) повинен бути дитячий захисток.

Для підготовки юнацтва до роботи в дитячих захистках треба в Києві та на місцях позаводити курси дошкільного виховання.

6) При народних домах повинні бути заведені клуби-осередки, де б сільська молодь могла найти розвагу після роботи; в цих клубах треба утворити класи рукомесл, малювання, ліпки, співу та музики, через які молодь краще об'єднається для самоосвіти.

7) Бажано використати для позашкільної освіти кінематограф та грамофон. <...>

Нова Рада. — 1917. — 26 верес.

179. З ДЕКЛАРАЦІЇ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ (12 ЖОВТНЯ 1917 р.)

Народня освіта

На полі народньої освіти на протязі цього академічного року має бути вироблений і по змозі здійснений проект нової по змісту і по формі школи на Україні, на підставах демократичних і національних, при чому кожна народність в своїх культурних пориваннях повинна мати відповідне задоволення при передачі завідування освітню справою національних меншостей товаришам генерального секретаря національних справ при загальнім контролі генерального секретаря освіти. Так само будуть зроблені заходи до того, щоб на протязі року утворились відповідні курси для учителів і видані були підручники та шкільні пособія як українські, так і інші, а також мають готуватися кадри лекторів для українських університетів та іншої вищої школи. Буде змінено форму шкільної управи в напрямі демократизації.

Буде одкрито в Києві педагогічну академію, народні університети, буде звернено особливу увагу на позашкільну освіту за допомогою всіх просвітних товариств на Україні. Буде зроблено заходи, щоб вищий контроль над всіма школами не тільки середніми, але й вищими, при захороні автономії вищої школи, належав генеральному секретаріатові.

Інтереси національної умілости найдуть собі певного заступника в Г. С., і в тій цілі засновано в секретарстві освіти відділ мистецтва. <...>

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 318—319.

180. З ІІІ УНІВЕРСАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

<...> Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібранив, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, що сам довгі літа борючися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству Національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію. <...>

Хрестоматія з історії України для студентів вузів. — К., 1993. — С. 192.

181. ЗАКОН ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНУ АВТОНОМІЮ

Ухвалений УЦР 9 (22). І. 1918 р.

Українська Центральна Рада, згідно з універсалом 7-го листопада 1917 року, дня 9 січня 1918 року ухвалила закон про національно-персональну автономію.

Ст. 1. Кожна з населюючих Україну Націй має право в межах Української Народньої Республіки на національно-персональну автономію, себто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через Орган Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця їх заселення в межах Української Народньої Республіки. Це є невідімане право націй і ні одна з них не може бути позбавлена цього права, або обмежена в ньому. <... >

ЦДАВО України. — Ф. 1115, оп. 1, стр. 29, арк. 4.

**182. ІЗ ПОЛОЖЕННЯ
ПРО ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ І ФУНКЦІЇ
СЕКРЕТАРІАТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ**

17 грудня 1917 р.

<...> 4. Секретаріат народної освіти займається вихованням і освітою (дошкільна, шкільна, позашкільна), вищими навчальними закладами і організаціями, всією культурно-освітньою діяльністю. Керівництвом театром, кінематографією й організацією видовищ. Видавництвом книжок, журналів та газет. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917 – 1927 рр.: Збірник документів і матеріалів. – К., 1979. – С. 52.

**183. ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
ПРО ДЕРЖАВНУ МОВУ**

Центральна Рада ухвалила:

1. Всякого роду написи, вівіски то-що на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинно писатися державною українською мовою, окрім інших мов... при тім написи українською мовою мають бути на основній частині всього напису, на чільнім місці.

2. Ця постанова має силу і до всякого роду виробів... виготовлених на території Республіки, які мають етикетки, написи.

3. По всіх торгово-промислових, банкових і т. п. закладах, конторах, які зобов'язані давати публічні справоздання, мовою в діловодстві має бути державна українська.

4. Губерніальні, повітові і міські комісари чи заміняючі їх установи та особи мають видати обов'язкові, на підставі цього закону, постанови, даючи на виконання означеного в § 1 термін від 2—3 тижнів, на виконання означеного в § 2, 3 до 3 місяців.

Нова Рада. – 1918. – 24 берез.

**184. ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПРО ОBOB'ЯЗКОВЕ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
І ЛІТЕРАТУРИ, А ТАКОЖ ІСТОРІЇ
ТА ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ В СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ**

“Затверджую *Павло Скоропадський*
1 серпня 1918 р. Київ.

Посвідчив: Державний секретар
Сергій Завадський”

Ухвалений Радою Міністрів закон про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах.

1. По всіх середніх хлоп'ячих і дівочих загальноосвітніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях обов'язково викладається українська мова і література, за для чого визначається не менше 3 годин тижнево в перших 5-ти класах, а в 2-х останніх класах — не менше 2 годин, та географія і історія України, для яких предметів мають бути визначені не менше як по 2 години тижнево в 2-х останніх класах кожної школи.

Примітка. Години на викладання тих предметів повинні бути установлені в кожній школі без побільшення загальної кількості лекцій, існуючої до цього часу, згідно з розпорядженням міністерства для кожного типа школи.

2. По всіх хлоп'ячих та дівочих середніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях закладається штатна посада учителя української мови та літератури, а також обов'язково закладаються зверхштатні посади учителя географії та історії України.

3. Штатним учителям української мови та літератури, які мають не менше 12 годин тижнево, та зверхштатним учителям географії та історії України, які мають не менше 6 годин того або іншого предмету, належать всі права, якими користуються учителі штатні, чи зверхштатні, того чи іншого типу школи щодо платні, пенсії та правового становища.

Примітка. Коли б вчителі української історії та географії мали також не менше 12 лекцій, тоді вони стають штатними учителями того предмета.

4. Кредити на утримання посад названих учителів беруться з тих же коштів, на які утримується та чи інша школа. <...>

7. Всі учителі української мови та літератури, української історії та географії запрошуються і затверджуються згідно з законом для кожного типу школи. <...>

9. Викладання української мови, історії та географії України починається з початком 1918—1919 шкільного року.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб*
Міністр народної освіти
та мистецтва *М. Василенко*

*Державний Вісник. — 1918. —
8 серп.*

**185. ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПРО УТВОРЕННЯ ФОНДУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ**

*“Затверджую Павло Скоропадський
2 серпня 1918 р. Київ.*

*Посвідчив: Державний секретар
Сергій Завадський”*

1. Для заснування Національної бібліотеки Української Держави в м. Києві утворюється фонд Національної бібліотеки з метою негайного придбання й систематизації книжок, бібліотек, рукописів, мап та інших творів.

2. Крім загальних завдань — допомагати розповсюдженню знання і підтриманню наукової праці, при бібліотеці має бути найповнішим чином розроблений відділ “Україна”, бібліотека повинна бути книгозбірнею, в якій мають бути зібрані всі пам’ятки духовного життя українського народу і України (рукописні й друкарські). В ній повинні бути зібрані книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії і інші твори друкарень, літографій і металографій, видані на Україні та за кордоном. <...>

4. Як аванс до 1 січня 1919 р. асигнувати до фонду Національної бібліотеки в розпорядження міністра народної освіти та мистецтва 500 тис. карб. з коштів Державної скарбниці. <...>

6. В цілях побільшення фонду Національної бібліотеки доручити міністрові народної освіти та мистецтва звернути-

ся до всієї людності Української Держави з закликом про підтримання цієї справи і відкрити загальну підписку для побільшення фонду.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб*
Міністр народної освіти
та мистецтва *М. Василенко*

*Державний Вісник. — 1918. —
8 серп.*

**186. ВИТЯГ З ЗАКОНУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПРО ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

“Затверджую *Павло Скоропадський*
17 серпня 1918 р. Київ.

Посвідчив: Державний секретар
сенатор *Сергій Завадський*”

Ухвалений Радою Міністрів закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету.

1. Заснувати з 1 липня 1918 р. в місті Кам'янець-Подільському державний український університет в складі чотирьох факультетів, причому в 1918 р. відкрити в цьому університеті факультети історико-філологічний, фізико-математичний з двома відділами — математичним та природничо-історичним.

2. Відкрити цей університет, поки будуть видані нові устави й штати українських університетів, на підставі сили загального статуту і штату російських університетів 23 серпня 1884 р. з тими доповненнями і змінами, що потім до них були видані, а також на підставі слідуєчих правил:

а) викладовою мовою в Кам'янець-Подільському державному українському університеті є мова українська, але по проханню факультетів, з дозволу міністра народної освіти, в окремих випадках можливо читання лекцій і російською мовою;

б) перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету, перші декани факультетів, а також увесь склад професорів першого курсу призначаються міністром народної освіти, в такий же спосіб закладаються й два других факультети Кам'янець-Подільського університету. <...>

*Державний Вісник. — 1918. —
29 серп.*

**187. НАКАЗ МІНІСТРА НАРОДНОЇ ОСВИТИ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПРО УТВОРЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ НИЖЧОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
З ПОЧАТКУ НАСТУПНОГО 1918—1919 ШКІЛЬНОГО РОКУ**

22 липня 1918 р.

<...> В час, коли наша держава творить культурно-національні цінності (відкриває Українські державні університети, академії, гімназії і т. п.) і напружує всі духовні й матеріальні сили, щоб дати українському народові рідну національну школу, коли не можна допустити ні одного кутка без української школи, нижча початкова школа для українського народу мусить обов'язково як слід приготуватись до навчання на українській мові і забезпечити себе підручниками і вчителями в першу чергу.

На місцях треба доложити всіх творчих сил, аби цього досягти. Тому Міністерство освіти пропонує всім губернiальним і повітовим земським і міським управам в контактi з губернiальними і повітовими комісарями освіти негайно приступити до з'ясування стану шкіл з цього боку, щоб з наступного 1918—1919 шкiльного року навчання в школах для українського люду велось українською мовою у всіх групах нижчої початкової школи на всiм просторі України.

Разом з цим Міністерство освіти прохає зазначені установи стежити за виконанням цього розпорядження, а комісарів освіти допомагати їм і спішно повідомити, що зроблено і робиться в справі підготовки до утворення рідної національної школи і щодо намірів Міністерства освіти взагалі.

Міністр освіти *М. Василенко*

Державний Вісник. — 1918. — 6 верес.

**188. ВИТЯГ ІЗ ЗАКОНУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПРО ПЕРЕТВОРЕННЯ КИЇВСЬКОГО НАРОДНОГО
УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КИЇВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

“Затверджую *Павло Скоропадський*
17 серпня 1918 р. Київ.

Посвідчив: Державний секретар
сенатор *Сергій Завадський*”

Ухвалений Радою Міністрів закон про перетворення Київського народного українського університету в Київський державний український університет.

З 1 липня 1918 р. Київський український народний університет, який відкрито 5 жовтня 1917 р. в складі трьох факультетів, перетворити в Київський державний український університет в складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, правничого й медичного.

2. Викладовою мовою в Київському державному українському університеті є мова українська.

Примітка. По проханню факультетів, з дозволу міністра народної освіти, в окремих випадках можливо читання лекцій і російською мовою.

3. Всі студенти Київського українського народного університету залічуються в студенти Київського державного українського університету, з зарахуванням прослуханих предметів та складених іспитів.

Вільні слухачі Київського українського народного університету залічуються також вільними слухачами Київського державного українського університету. <...>

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб*
Міністр освіти *М. Василенко*

*Державний Вісник. — 1918. —
29 серп.*

**189. МІНІСТЕРСТВО НАРОДНОЇ ОСВІТИ
І МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПРО УТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (1918—1919 рр.)**

5 серпня 1918 р.

<...> Міністерство пропонує:

1) В тих вищих початкових школах, котрі в минулому шкільному році перейшли до викладу українською мовою, а також в тих, котрі відкриваються з початку цього року для українських дітей, навчання всіх предметів в школі вести українською мовою і для цього призначити відповідний педагогічний персонал.

2) В тих існуючих уже вищих початкових школах, в яких склад учнів переважно із української людності (українців — більше 50 %), всі предмети в першому класі обов'язково викладати українською мовою, рахуючись, особливо на перших порах, з властивостями складу учнів.

Що ж до старших класів, то в них перехід до викладання того чи іншого предмету українською мовою ставити в

залежність від фактичної можливості здійснити це. У всякім разі необхідно, щоб на протязі 1918—1919 шкільного року у всіх класах велась систематична робота по підготовці до викладу всіх дисциплін українською мовою.

3) В інших вищих початкових школах обов'язково завести дисципліни по українознавству (українську мову, історію і географію України) і викладати його тою мовою, яка вживається в школі, або українською, коли діти як слід розуміють її. <...>

Міністр народної освіти
і мистецтва *М. Василенко*

Державний Вісник. — 1918. — 6 верес.

190. ПОСТАНОВА УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПРО ЗАСНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ДРАМАТИЧНОЇ ШКОЛИ

*“Затверджую Павло Скоропадський
30 серпня 1918 р. Київ.*

*Посвідчив: Державний секретар
сенатор Сергій Завадський”*

Ухвалена Радою Міністрів постанова про заснування в м. Києві Державної драматичної школи.

1. Заснувати в м. Києві Державну драматичну школу для підготовки працівників народних театрів.

2. Надати міністрові народної освіти та мистецтва право створити статут цієї школи.

3. Відпускати на утримання Державної драматичної школи з коштів Державної скарбниці щорічно 28 800 карбованців.

4. Асигнувати в розпорядження міністра народної освіти та мистецтва з коштів Державної скарбниці 10 тис. (10 000) крб. на утримання школи в 1918 р., починаючи з 1 липня.

В. об. Голови Ради Міністрів,
сенатор *М. Василенко*
За міністра народної освіти
та мистецтва товариш міністра *П. Холодний*

*Державний Вісник. — 1918. —
14 верес.*

**191. ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПРО ВІДКРИТТЯ ЧОТИРЬОХ КАФЕДР УКРАЇНОЗНАВСТВА
В ХАРКІВСЬКОМУ ТА НОВОРОСІЙСЬКОМУ
ДЕРЖАВНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ**

“Затверджую *Павло Скоропадський*
28 вересня 1918 р. Київ.

Посвідчив: За Державного секретаря
Микола Могілянський”

Ухвалений Радою Міністрів закон про відкриття чотирьох кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському державних університетах.

1. Відкрити з 1 липня 1918 р. в Харківському та Новоросійському державних університетах три нових кафедри: історії України, історії української мови і історії українського письменства — на історико-філологічному факультеті, та одну кафедру історії західно-руського права на правничому факультеті. Навчання цих наук обов'язкове для слухачів університетського курсу.

2. Задля викладання вищезгаданих наук закласти на історико-філологічному факультеті дві ординатури та одну екстра-ординатуру, а на правничому факультеті — одну ординатуру.

3. На утримання чотирьох кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському університетах відкрити спеціальний кредит в розмірі, потрібному на утримання професорів, згідно з нормальними окладами на інших кафедрах.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб*
Міністр народної освіти та мистецтва
сенатор *М. Василенко*

*Державний Вісник. — 1918. —
5 жовт.*

192. ПАМ'ЯТНИК ШЕВЧЕНКОВІ

Ромни. 27.

<...> Пам'ятник Шевченкові збудований по проекту Кавалерідзе. Кавалерідзе скінчив Київську художню школу, деякий час працював під проводом відомого скульптора Аронсона. Йому належить робота пам'ятника святій Ользі в Києві. Кавалерідзе народився в Талалаєвській волості на Роменщині. <...>

Нова Рада. — 1918. — 29 жовт.

**193. ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПРО ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК**

“Затверджую *Павло Скоропадський*
14 листопада 1918 р. Київ.
Посвідчив: Державний секретар
сенатор *Сергій Завадський*”

Ухвалений Радою Міністрів закон про заснування Української Академії наук в м. Києві.

1. Ухвалити докладені до цього статут та штати Української Академії наук в м. Києві та її установи і закон цей перевести в життя з 1 листопада 1918 р.

2. З поміж перелічених у статуті наукових установ Академії, окрім постійних комісій, витворюється в біжучому році: Фізичний інститут, Геодезичний інститут, лабораторія для спроб над матеріалами при Інституті прикладної механіки, Ботанічний сад, Акліматизаційний сад, Демографічний інститут для виучування економічної кон'юнктури та народного господарства України.

3. Академії наук дається доручення розробити й подати на затвердження законодавчим порядком штати та обрахунок слов'янської кляси при історично-філологічному відділі Академії згідно з приміткою третьою до § 6-го статуту Академії.

4. Всі інші установи, які перелічено в статуті Академії, закладаються в виробленій нею послідовності. При тому їх діяльність зазначається статутом, що його вона сама затверджує, а штати подаються од Академії на затвердження встановленим порядком.

5. Первісний склад Академії становлять 12 академіків, що на подання од міністра народної освіти та мистецтва призначає пан Гетьман, по 4 на кожен відділ, з посеред таких осіб, яких місце їх побуту дає спомогу негайно приступити до діяльності в Києві. Ці 12 академіків творять спільне зібрання та відділи Академії наук.

6. Складене таким способом спільне зібрання відділів Академії наук негайно приступає до обрання з поміж себе Голови-президента Академії, її Неодмінного секретаря та всіх інших виборних осіб, опоказаних статутом, у порядку, який зазначено статутом. Перше спільне зібрання Академії та перше зібрання відділів скликають найстарші літами академіки, і вони ж на тих зібраннях головують і подають на затвердження вибраних на них службових осіб Академії, згідно з порядком, показаним у статуті. Ці перші зібрання скликаються тільки для обрання службових осіб.

7. Коли пан Гетьман затвердить Голову-президента Академії, її Неодмінного секретаря та інших виборних службових осіб, котрі показано у статуті, тоді спільне зібрання та зібрання відділів вважаються зорганізованими та й можуть, скликаючись тим порядком, що показано в статуті, приступити до обрання дальших академіків та до вирішення других справ, які підлягають їхньому віданню.

8. Уповноваження обраного таким способом першого Голови-президента Академії та її Неодмінного секретаря мають силу аж доти, доки число академіків у спільному зібранні не досягне 24 академіків; тоді призначаються нові вибори Голови-президента та Неодмінного секретаря, згідно з статутом Академії, на трьохріччя. Так само, перші голови відділів задержують свої уповноваження тільки доти, доки число академіків на відділах не досягне: на відділі історично-філологічних наук — сімох академіків; на відділі фізично-математичних наук — десятиох академіків і на відділі соціальних наук — сімох академіків.

9. Надати право Академії наук визначати обрахунковим податком ті суми, що потрібні кожного року на господарські та організаційні трати, та вносити їх на затвердження встановленим у статуті порядком, аж доки Академія наук остаточно зорганізується і буде спромога вести господарські трати й обрахунок.

В. об. Голови Ради Міністрів
А. Ржепецький
Міністр народної освіти
та мистецтва *П. Стебницький*

*Державний Вісник. — 1918. —
22 листоп.*

**194. НАКАЗ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО
ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ДІЙСНИХ ЧЛЕНІВ
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК**

14 листопада 1918 р.

Призначаються дійсними членами Української Академії наук:

а) по відділу історично-філологічних наук:

1. Заслужений професор Харківського університету Дмитро Іванович Багалій.

2. Ординарний професор українського Київського державного університету Агатангел Юхимович Кримський.

3. Заслужений професор Київської духовної академії Микола Іванович Петров.

4. Професор Чернівецького університету, д-р Степан Смаль-Стоцький. -

б) По відділу фізико-математичних наук:

1. Ординарний академік Російської Академії наук Володимир Іванович Вернадський.

2. Професор Київського політехнічного інституту Степан Прокопович Тимошенко.

3. Професор Київського політехнічного інституту Микола Феофанович Кащенко.

4. Заслужений ординарний професор Київського університету Св. Володимира Павло Аполлонович Тутковський.

в) По відділу соціальних наук:

1. Ординарний професор Київського українського державного університету Михайло Іванович Туган-Барановський.

2. Професор Катеринославського університету Федір Васильович Тарановський.

3. Ординарний професор Київського політехнічного інституту Володимир Андрієвич Косинський.

4. Член-секретар комісії по розбору давніх актів Орест Іванович Левицький.

Гетьман Всієї України
Павло Скоропадський
Міністр народної освіти і мистецтва,
сенатор П. Стебницький

*Державний Вісник. — 1918. —
22 листоп.*

195. ПРО ПЕРЕДАЧУ ВСІХ ШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ВІДАННЯ ВІДДІЛУ ОСВІТИ

*Декрет Тимчасового робітничо-селянського
уряду України.*

25 січня 1919 р.

1. З метою перетворення шкільної виховної справи на Україні, з метою єдності наступництва й оновлення школи на підставах нової педагогіки і соціалізму всі шкільні заклади: початкові, середні й вищі, загальноосвітні і спеціальні, а також заклади дошкільного виховання і позашкільної освіти, як державні, так і громадські й приватні, переходять у відання відділу освіти Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Виняток з цього становлять спеціальні шкільні заклади для дорослих, коли вони мають виключно технічні цілі, і всі медичні школи.

2. Усе майно зазначених шкільних закладів, з чого б воно не складалося, переходить вповні до відділу освіти Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

3. Всі кредити з скарбниці, що видаються тепер на підставі кошторисів і штатів всіх відомств на потреби народної освіти, перераховуються в кошторис відділу освіти.

4. Для встановлення строку і порядку, зазначеного в пп. 1 і 2 передачі, з закінченням її до 15 лютого ц. р., відділові освіти надається право утворювати спеціальні міжвідомчі комісії з представників заінтересованих відомств і відділу освіти. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 30.

196. ДЕКЛАРАЦІЯ ТИМЧАСОВОГО РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОГО УРЯДУ УКРАЇНИ (ПРОГОЛОШЕНА 26 СІЧНЯ 1919 р.)

<...> Тому, що просвіта народних мас є одною з перших умов зрозуміння цими масами своїх класових революційних завдань, Тимчасовий робітничо-селянський уряд зверне найсерйознішу увагу на організацію шкільної та поза-шкільної освіти. Створити єдину трудову школу на противагу старій шкільній організації, що ставила собі метою зміцнення панування буржуазії, відкрити широкий доступ до університетської та фахової освіти робітничим і селянським масам, організувати народні університети — ось в істотних рисах педагогічна програма Тимчасового уряду. Відкидаючи всякий національний утиск, що є лише машкарою класового панування, Тимчасовий робітничо-селянський уряд України оголошує, що мова викладання в школах залежатиме від волі місцевого робітничого та селянського населення. Щодо вищої школи, то утворення рівнобіжних (паралельних) курсів на різних вживаних мовах України уможливить кожному вчитися своєю рідною мовою. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 31.

197. ПОСТАНОВА НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ОСВІТИ УСРР "ПРО СЕРЕДНЮ ШКОЛУ"

1 лютого 1919 р.

Надалі, до оголошення в загальному порядку нового положення про школи Української Соціалістичної Радянської Республіки, Народний комісаріат освіти України постановив:

I

1. Все внутрішнє (педагогічне, адміністративне та господарське) життя в рамках постанов центральної та місцевої влади середніх шкільних закладів усіх видів переходить до відання педагогічних рад, поповнених представниками від старших класів — учнів числом $1/3$ (складу) педагогів, 2 представниками від нижчих службовців, з обов'язковою участю останніх в господарських комісіях, та представником від місцевих рад.

2. Учням надається повне право утворювати різні учнівські організації та користуватись для того будинками шкільних закладів.

II

1. Посади директорів, інспекторів, директрис, інспектрис та завідуючих касуються.

2. Натомість встановлюються посади голови педагогічної ради, товариша голови та секретаря, що їх обирає педагогічна рада в поширеному складі.

3. Оплата праці по перелічених в п. 2 посадах проводиться так: голова педагогічної ради одержує плату за 12 річних годин, тов. голови — за 6, секретар — за 4 річних години.

4. Особи, що мають зазначені в п. 1 посади, коли вони не обрані й не викладають в той самий час в даній школі, звільняються на загальних підставах (з виплатою утримання за $1/2$ місяця надалі).

5. Ці заходи проводяться негайно під контролем місцевих Рад.

III

1. По всіх шкільних закладах касуються перехідні та випускні іспити.

2. Касується також видача атестацій.

3. Замість атестацій видаються посвідчення про прослухання курсу школи.

4. Вжиток бальної системи для оцінки знань та поведження учнів касується у всіх без винятку випадках шкільної практики.

5. Забороняється давати вправи на дім.

6. При переводі з одного класу до другого та видачі посвідчень керуються успіхами учнів після висновків педагогічної ради про виконання шкільної праці.

7. Курс восьмого класу вважати закінченим і випуск провести в найближчі дні, видавши учням посвідчення про прослухання курсу школи; сьомий клас в біжучому шкільному році вважати випускним.

8: а) Касується обов'язкове навчання латинської мови в загальноосвітній середній школі (у всіх класах гімназії), колишніх духовних семінаріях та духовних школах.

Примітка. Класичні гімназії перетворюються в школи загальноосвітні. <...>

б) при переводі з одного класу до іншого та видачі посвідчень про прослухання курсу не вимагається зазначити вивчення стародавніх мов так само, як і вивчення інших необов'язкових дисциплін;

в) викладання в загальноосвітній школі латинської мови, як дисципліни додаткової та необов'язкової, припускається лише після відповідної заяви учнів, по постанові педагогічної ради, затвердженої відділом народної освіти при місцевій Раді;

г) викладачі латинської мови, коли вони не будуть запрошені Комісаріатом народної освіти до викладання інших дисциплін, звільняються як заштатні на загальних підставах.

9. Касуються уніформи службовців, учнів та вчителів у всіх закладах Народного комісаріату освіти, як і різні відзнаки та знаки, що видаються по закінченні школи та присвоюються науковим ступіням.

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927 рр.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1979. — С. 74—75.

198. ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПРО МОВИ НА ЇЇ ТЕРИТОРІЇ

15 лютого 1919 р.

Закон

З дня 15 лютого 1919 р. про уживання мови у внутрішнім і зовнішнім урядованню державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств на Західній області Української Народної Республіки.

Українська Національна Рада постановила:

§ 1. Державною мовою на Західній області Української Народної Республіки є мова українська.

§ 2. Цю мову вживають у внутрішнім і зовнішнім урядованню всі державні власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства.

§ 3. Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як усно так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інституціями і державними підприємствами.

§ 4. Закон цей обов'язує з днем його оповіщення.

За Виділ Української Національної Ради:

Д-р Горбачевський, в. р.,

Д-р Петрушевич, в. р.

*Національні відносини в Україні у
XX ст.: Збірник документів і ма-
теріалів. — К., 1994. — С. 92.*

199. ПРО ПРИМІЩЕННЯ, ЗАЙНЯТІ ТЕАТРАМИ ТА КІНО

Декрет РНК УСРР. 21 березня 1919 р.

Приміщення, зайняті театрами, кіно або взагалі закладами, що мають на меті художні досягнення, тобто: театральна студія, малярня, музична школа та ін., не можуть займатися за розпорядженням житл. зем. відділу без попередньої на те згоди з Народним комісаріатом або з місцевим відділом народної освіти. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 36.

200. ДЕКРЕТ РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УСРР “ПРО ВСТУП ДО ВИЩОЇ ШКОЛИ”

2 березня 1919 р.

Двері вищої школи відчинені для всіх бажаючих дістати вищу освіту. Відповідно до цього:

1. При вступі до вищої школи забороняється вимагати дипломи.

2. Забороняється вимагати будь-які посвідчення, крім посвідчення особи та віку.

3. До всіх вищих шкіл приймаються особи без різниці статі, що досягли 18 років.

Голова Ради Народних Комісарів
України
Народний комісар освіти
Керуючий справами Раднаркому
Секретар Раднаркому

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 84.

**201. ДЕКРЕТ РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УСРР
“ПРО СКАСУВАННЯ ПЛАТИ ЗА НАВЧАННЯ
В ШКОЛАХ”**

4 березня 1919 р.

Плата за навчання в школах усіх типів касується незалежно від відомства, що в ньому вони перебувають.

Для шкіл всіх типів, крім вищої, постанова ця набуває чинності з 1 вересня 1919 р.

Для вищих шкіл — з 1 березня 1919 р.

Голова Ради Народних Комісарів
України
Народний комісар освіти
Керуючий справами Раднаркому
Секретар Раднаркому

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 84—85.

**202. ПОСТАНОВА НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ
ОСВІТИ УСРР “ПРО ВІШАНУВАННЯ ПАМ’ЯТІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”**

7 березня 1919 р.

День 11 березня присвячується пам’яті великого народного поета Тараса Шевченка.

По всіх школах і позашкільних установах замість занять в цей день влаштовуються лекції, доповіді, реферати, присвячені пам’яті поета. Для робітників і селян влашто-

вуються концерти — мітинги, що всебічно освітлюють значення великого народного поета як першого борця за кращу долю працюючих мас.

Народний комісар
освіти *В. Затонський*
Голова Комісії по організації
святкування *Бутвін*

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 84—85.

203. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ*

*Прийнята III Всеукраїнським з'їздом Рад
робітничих, селянських та червоноармійських
депутатів 6—10 березня 1919 р.*

III. Декларація прав і обов'язків трудящого і експлуатованого народу України

23. Відповідно до цієї загальної установи і для забезпечення за трудящими справжньої волі совісті, а також щоб не дати можливості використати релігію і церкву в інтересах збереження класового ладу, церква відокремлюється від держави і за всіма громадянами визнається право пропаганди різних релігійних вчень, що не ставлять перед собою ніяких соціальних і політичних цілей, а також антирелігійних вчень, що духом своїм не перечать комуністичному світоглядові.

24. Щоб забезпечити за трудящими справжню волю в слову своїх думок, УСРР касує залежність преси від капіталу і передає до рук робітничого класу і селянської бідноти всі технічні і матеріальні засоби для видання газет, брошур, книг і всяких інших друкованих творів і забезпечує їх вільне розповсюдження по всій країні.

27. Щоб забезпечити для трудящих дійсний доступ до знань, УСРР ставить своїм завданням дати робітникам і біднішим селянам всебічну і безплатну освіту.

32. УСРР, визнаючи рівноправність за трудящими незалежно від їх расової і національної приналежності, об'яв-

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

ляє суперечним основним законам республіки встановлення або припущення будь-яких привілеїв або переваг на цьому ґрунті, а також будь-якого пригнічення національних меншостей або обмеження їх рівноправності.

Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. — Харків, 1932. — С. 61—62.

204. ПРО ПЕРЕХІД ВСІХ ПРИВАТНИХ ВИЩИХ ШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ДЕРЖАВНЕ УТРИМАННЯ

Декрет РНК УСРР. 24 квітня 1919 р.

1. Всі вищі шкільні заклади на Україні, що на підставі декрету “Про передання всіх шкільних закладів у відання відділу освіти” <...> перейшли у відання Народного комісаріату освіти, переходять на утримання держави.

2. Термін переходу для мм. Харкова, Києва, Катеринослава, Полтави, Ніжина встановлюється з 26 січня 1919 року.

3. Для мм. Одеси, Миколаєва, Херсона, Кам'янця-Подільського термін переходу встановлюють місцеві органи Радянської влади. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 46—47.

205. З ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (СІЧЕНЬ 1920 р.)*

<...> 9. З тих же прінципiальних причин відкидає партія буржуазне пасивне поставлення до націй, до підняття національних культур. Втягаючи маси в будову соціалістичної держави, У. К. П. висовує прінцип активної піддержки розвою кожної національної культури, в першу чергу культури основної маси працюючого люду України — української національності, далі культур національних меншостей: російської, жидівської, польської та інших; через те має

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

бути усунене все, що веде до денационалізації, себ-то до спинення свідомости мас, їхньої культурної сили, а тим і до гострої національної боротьби. В першу чергу має допомогти тому прийняте партією належне розв'язання справи мови по радянських установах. <...>

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали: В 2 т. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 438—439.

206. ПРО ЗАСТОСУВАННЯ В УСІХ УСТАНОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАРІВНІ З ВЕЛИКОРУСЬКОЮ*

Декрет ВУЦВК. 21 лютого 1920 р.

На всій території Української СРР, в усіх цивільних і військових установах повинна застосовуватись українська мова нарівні з великоруською. Ніяка перевага великоруській мові неприпустима. Всі установи, як цивільні, так і військові, зобов'язані приймати заяви та інші справи як на великоруській, так і на українській мовах, і за відмовлення або ухилення від прийому винні притягатимуться за всією суворістю військово-революційних законів.

Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 63.

207. РЕЗОЛЮЦІЯ ІV ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ ТА ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ (16—20 ТРАВНЯ 1920 р. М. ХАРКІВ)

В галузі народньої освіти

<...> § 54. Влаштування по селах хат-читалень (або народного дому з бібліотекою-читальнею і радою при них).

§ 55. Налагодження при хаті-читальні (народнім домі) через їхню раду читання вголос газет, брошур, декретів радянської влади, конституції радянської республіки і т. ін., та проведення розмов з приводу прочитаного.

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

§ 56. Розповсюдження газет, метеликів тощо.

§ 57. Влаштування при хаті-читальні, народнім домі шкіл грамоти для дорослих і підлітків.

§ 58. Сприяння заведенню інших культурно-освітніх закладів, як от: гуртків, екскурсій, лекцій на різні теми, хорів, театрів місцевими силами.

§ 59. Піклування за господарський стан установ дошкільної й позашкільної освіти (ремонт, освітлення, опалення тощо).

§ 60. Проведення виборів до волосної ради народньої освіти.

§ 61. Притягнення в міру потреби всіх місцевих письменних громадян порядком обов'язкової повинности для налагодження й ведіння культурно-освітньої роботи. <...>

Резолюції всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. — Харків, 1932. — С. 97.

208. ПРО ПОСТАЧАННЯ ПРОДУКТАМИ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ

Постанова РНК УСРР від 22 червня 1920 р.

З огляду на особливу вагу постачання продуктами працівників освіти Раднарком *постановляє*:

1) Постачати працівників освіти, а саме дошкільних і позашкільних працівників, що мають посади у радянських освітніх установах в тих містах, де заведено карткову систему, а також де вона не заведена, по нормах трудової групи "В" декрету Раднаркому 5 квітня 1920 року про єдиний трудовий пайок.

Примітка. У місцях, де карткової системи не заведено, з метою прискорення постачання перелічених працівників, списки на таких складаються місцевими відділами народної освіти і надсилаються до відповідних продорганів для задоволення.

2) У сільських місцевостях постачання шкільних працівників робити на тих же умовах через Повітпродком — після подачі повітовими наросвітами списків робітників на повіті з зазначенням числа їх і місця перебування. Відносно предметів першої необхідності постачання робиться через відповідні кооперативи, що ж стосується продуктів

сільського господарства — через відповідні пункти за раніш розробленим планом.

3) Доручити Народному комісару продовольства докладно розробити інструкцію проведення в життя цієї постанови. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 66—67.

209. ПОСТАНОВА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УСРР ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ (3 СЕРПНЯ 1920 р.)

<...> 1) Проведення в життя декрету робітничо-селянського уряду УСРР від 22 січня 1919 р. про відокремлення церкви від держави і школи від церкви... покласти на Народний комісаріат юстиції та його органи.

2) Про зміну ст. 12 зазначеного вище декрету робітничо-селянського уряду, позбавити церковні та релігійні товариства прав юридичної особи.

3) Доручити Народному комісаріатові юстиції скласти детальну інструкцію про проведення в життя декрету від 22 січня 1919 р. про відокремлення церкви від держави і школи від церкви і ввести її в дію за погодженням з заінтересованими відомствами. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 67.

210. ПРО ПОЛІПШЕННЯ СТАНОВИЩА ВЧЕНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ І ЗАСЛУЖЕНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА

Декрет РНК УСРР від 31 серпня 1920 р.

З метою збереження наукових сил і особливо цінних працівників мистецтва і літератури, необхідних для соціалістичного будівництва, для розвитку народного господарства і культури, а також для найбільш дійсного забезпечення потреб робітничо-селянської оборони, Рада Народних Комісарів УСРР *постановляє*:

1. Надати посилене постачання ученим спеціалістам наукових галузей, які є істотно важливими для розв'язання

вказаних завдань, а так само заслуженим працівникам літератури і мистецтва.

2. Звільнити перелічених у § 1 осіб від різного роду повинностей (трудової і т. п.), що не мають прямого відношення до їх роботи в галузі науки, літератури і мистецтва.

3. Створити для роботи поймаєнованих осіб життєві умови, які забезпечують їх мінімальними, безумовно для такої роботи необхідними, вигодами.

4. Покласти на Народний комісаріат освіти спільно з Південбюро ВЦРПС, Промбюро, Наркомздоров'я і Наркомпродом встановлення категорій і числа осіб, на яких повинна бути поширена чинність цього декрету і порядок його проведення в житті.

5. Поширити на осіб, що підходять під чинність цього декрету, норми постачання, встановлені в РСФРР, причому видавати натуральне продовольство в тих же нормах на членів сім'ї, які спільно з ними проживають і є непрацевдатними, обмеживши кількість членів сім'ї, що одержують зазначений пайок, — трьома.

6. Заборонити реквізицію ким би то не було приміщень, що їх займають підхожі під чинність цього декрету особи, для проживання і роботи за спеціальністю в нормах, установлених угодою Наркомосу з Вищою житловою комісією, і допускати виселення їх лише у найбільш виняткових випадках за погодженням місцевих органів Наркомосу і житловідділів.

7. Особам, що користуються натуральним постачанням на підставі цього декрету, заборонити одержання поряд з ним на інших підставах того чи іншого посиленого пайка. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 70—71.

211. ПРО ВВЕДЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ І РАДЯНСЬКИХ УСТАНОВАХ

Постанова РНК УСРР від 21 вересня 1920 р.

Рада Народних Комісарів *постановляє:*

1. Доручити Наркомосові терміново розробити план широкого розвитку виховних і освітніх закладів усіх ступенів і розрядів з українською мовою викладання.

2. Негайно запровадити обов'язкове вивчення української мови в усіх учбово-виховних закладах з українською мовою викладання.

3. Звернути увагу на особливо серйозне вивчення української мови в усіх постійних і тимчасових закладах по підготов-

ці працівників освіти, причому частину їх треба негайно ж перевести на українську мову викладання.

4. Поставити в обов'язок Державному видавництву подбати про видання, за погодженням з Наркомосом, достатньої кількості підручників українською мовою, так само як і художньої літератури і всіх інших видань.

5. Наркомпродові і Наркомзему свою популярну і пропагандистську літературу видавати переважно українською мовою.

6. Поставити в обов'язок виконкомам мати в кожному губернському місті не менше однієї української газети.

7. Наркомосові через його місцеві органи негайно ж організувати в усіх губернських і повітових містах вечірні школи для навчання української мови радянських службовців.

8. Поставити в обов'язок усім радянським установам подбати про залучення співробітників, які знають українську мову і можуть нею задовольняти запити населення.

9. Поставити в обов'язок Робітничо-селянській інспекції стежити за точним виконанням цього декрету.

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 71—72.

**212. ІЗ ЗВІТУ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ОСВІТИ УСРР
“ПРО СТАН ВИЩИХ УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ
І ПІДГОТОВКУ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ” (1920 р.)**

Початок 1921 р.

Высшие учебные заведения

Осталось в наследство:

Государственных университетов	4
Украинских	2
Технических многофакультетных	5
“ однофакультетных	8
Женских медицинских институтов	3
Высших женских курсов	3
Коммерческих институтов	3
Сельскохозяйственных институтов	1
Ветеринарных институтов	1
Народных университетов	16
Однофакультетных высших учебных заведений	7
Художественных и музыкальных учебных заведений	7

В с е г о: 60

Во всех высших учебных заведениях на 1920 г. числилось 80—82 тыс. студентов и около 2500 профессоров и преподавателей. В настоящее время из всех высших учебных заведений полным ходом работают медицинские факультеты университетов, женские медицинские институты, ветеринарный и сельскохозяйственные институты и все технические учебные заведения. Для ускорения прохождения курса мобилизованы студенты медики и техники. Содержание на апрель — июнь обходится около 150 млн. руб.

Подготовка работников просвещения

Досталось в наследство: учительских институтов 9, учительских семинарий 45, фребелевских институтов 2. И те и другие преобразуются в институты народного образования. Открыт целый ряд (около 30) курсов и семинаров по подготовке работников (часть из них уже закончилась): в Луганске, Юзовке, Екатеринославе, Киеве, Харькове, Одессе, Чернигове, Нежине, Глухове, Новгород-Северске.

В институтах, семинариях и на курсах введено преподавание украиноведения, которое должно стать источником живого понимания современного социально-экономического и культурно-бытового положения Украины.

Для подготовки работников — внешкольников открыты курсы и семинары в Харькове, Чернигове, Луганске, Бахмуте и др., а также введены соответствующие курсы в существующих институтах и семинариях.

В Харькове на днях открываются Наркомпросом инструкторско-лекторские курсы, цель которых — подготовить достаточное количество лекторов для курсов, намеченных к открытию, в 30 пунктах Украины. Для борьбы с безграмотностью устроены краткосрочные семинары и курсы, знакомящие с общими началами педагогики и методики по работе в школах для взрослых, в общем по 4—5 на каждую губернию (Одесса, Луганск, Чернигов, Бахмут, Николаев, Киев)

У

КРАЇНСЬКА
КУЛЬТУРА

В 1921 — 1945 рр.

/ від національно-
культурного відродження
до тотального
нищення /

РОЗДІЛ VII

Розвиток української культури в даний період, про що красномовно свідчать пропоновані документи і матеріали, відбувався за складних умов, мав суперечливий характер і не підлягає однозначній оцінці. Завершений на початок 20-х років новий поділ українських земель гальмував визрівання державної нації, отже і її культури. Більше того, підірваний руйнівними наслідками громадянських протистоянь у суспільстві культурний потенціал народу доводилося створювати практично заново, розв'язуючи в першу чергу найнагальніші проблеми культурного розвитку: ліквідацію неписьменності [216], створення наукових закладів та забезпечення їх результативної діяльності [218, 221, 224, 233, 244], розвиваючи мережу культурних і культурно-освітніх закладів [228, 232, 236, 240, 245, 254, 255], готуючи кадри української інтелігенції [225, 226, 229, 247, 249, 256]. Документи розділу засвідчують не тільки про заходи щодо плекання культурних кадрів [227, 228, 235], а й їх жорстоке переслідування і фізичне нищення тоталітарним режимом [257, 261, 273].

Подана в документах і матеріалах історія української культури міжвоєнного періоду та періоду Другої світової війни в тій чи іншій мірі стверджує, що культура нації тісно пов'язана з її державним станом. Зберігати і вільно розвивати національну культуру можна лише в умовах, які забезпечує незалежна держава. Повноцінний розвиток культури неможливий при політичному безправ'ї. Ще один важливий висновок випливає з наведених документів: культура має бути незалежною від політичної кон'юнктури й ідеологічного тиску [226, 246, 252, 253, 263–265, 279, 284].

У розділі вміщені документи, що проливають світло на ті чи інші аспекти культурного життя на західноукраїнських землях. Здебільшого це програмні установки, концептуальні положення державних органів, громадських і громадсько-політичних партій та об'єднань, в яких проголошувалися принципи культурної політики на майбутнє, яке пов'язувалося із завоюванням українським народом національно-державної незалежності [215, 242, 248, 259, 277].

Значна частина документів висвітлює суть та принципи культурної політики радянської влади щодо національних меншин, які проживали в УРСР [239, 260, 262–264], про обмін культурними цінностями [219, 222, 231, 234, 239, 255].

Свідченням культурного геноциду щодо українського народу, який йому був уготований німецько-фашистським окупаційним режимом, є документи 270—272, 274, 275, 281.

213. ПРО СВЯТКУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Постанова Президії ВУЦВК 26 лютого 1921 р.

Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету *ухвалила*:

1. Оголосити 11 березня — день 60-річчя смерті геніального українського поета і великого революціонера Т. Шевченка — Всеукраїнським святом.

2. 11 березня влаштувати по всій Україні, в містах і селах, урочисті засідання, мітинги і т. п. з участю фабзавкомів, профспілок, парторганізацій, урядових установ, комнезамів і т. п.

3. Доручити Наркомосвіті: а) негайно приступити до повного видання творів Т. Шевченка і його біографії; б) поставити в усіх губерніальних і повітових містах, а також великих селах пам'ятники Т. Шевченку; в) особливо урочисте святкування організувати на Звенигородщині, де народився, і на Київщині, де похований Тарас Шевченко; г) організувати в Харкові літературно-політичний будинок імені Т. Шевченка; д) оголосити конкурс на масову оркестрову і хорову фантазію на тему “Життя Шевченка” (від неволі до волі).

4. Доручити місцевим виконкомам взяти найважливішу участь у святкуванні дня пам'яті Т. Шевченка.

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1960. — Т. 1. — С. 92—93.

214. ПРО ВНЕСОК ПРОМИСЛОВИХ І ТОРГОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЮ РОБОТУ СЕРЕД ПРОЛЕТАРИАТУ

Постанова РНК УСРР від 17 березня 1921 р.

Рада Народних Комісарів *постановила*:

1. Для посилення державних коштів, асигнованих на забезпечення культурно-освітніх закладів, які обслуговують

робітників і службовців (та їх дітей) промислових і торгових підприємств, встановлюється з останніх, незалежно від того, кому вони підпорядковані — державі, товариству чи приватним особам, — спеціальні внески в розмірі від 5 % до 10 % від усієї суми заробітної плати, виплачуваної по даному підприємству.

2. Суми, що утворюються із зазначених відрахувань, можуть витрачатись на забезпечення належними приміщеннями, освітленням, опаленням і необхідним ремонтом культурних закладів, які обслуговують пролетаріат промислових і торгових підприємств, на оплату часу, використаного робітниками для навчання на профтехнічних курсах і на пунктах ліквідації неписьменності, на утримання дітей в дитячих закладах, на поліпшення матеріального становища працівників освіти як доповнення до постачання їх державними органами освіти та на інші відповідні потреби. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 110—111.

215. ПРОЕКТ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ*

Проект “Основ державного устрою Галицької Республіки” був вироблений урядом ЗУНР і запропонований Найвищою Раді і Лізі Націй 30 квітня 1921 р.

Основи державного устрою Галицької Республіки

III. Державні народности

Артикул 3

В Галицькій Республіці узнається отсі три головні народности: українська, далі польська і жидівська. Вони користуються рівними правами на області публичного життя. Прочі народности в державі творять національні меншости, та їх права і охорону запоручує конституція.

IX. Національні права

Артикул 22

Школи народні і середні мають бути зорганізовані в міру потреби, зокрема для всіх трьох головних народностей та

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

наука в сих школах мається подавати у матірній мові учеників, що побирають науку в тих школах.

Горожане (громадяни. — *Ред.*) національних меншостей можуть учитися у всіх школах після вільного вибору. По можности належить в міру потреби також і для національних меншостей устроїти народні і середні школи.

Артикул 23

Внутрішньою мовою урядовою всіх державних урядів Галицької Республіки є мова українська.

Зовнішніми мовами урядовими в Галицькій Республіці, в устних і письменних зносинах, є мови: українська, далі польська і жидівська. Горожане держави, корпорації і інституції одержують від властей і урядів, на внесені письма відповіді в одній із згаданих мов залежно від сего, в якій мові внесено письмо.

Уступом першим цього артикулу не нарушується права автономних властей, установляти для себе иншу внутрішню мову урядову, то значить польську або жидівську.

Артикул 24

Урядові розправи і списування протоколів маються вести в одній із згаданих мов, після народности особи, що бере участь в розправі.

Артикул 25

Закони, урядові розпорядження і урядові прилюдні оповіщення мають бути виготовлені в згаданих трьох мовах.

Артикул 26

Мови національних меншостей мають бути узгляднені по змозі і в міру дійсної потреби.

Артикул 29

Урядниками і службовниками у Галицькій Республіці можуть бути іменовані лиш горожане держави, що володіють що найменше двома мовами національностей держави.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: В 3 т. — Т. 2. — С. 7, 12—13.

216. ПРО БОРТЬБУ З НЕПИСЬМЕННІСТЮ

Постанова РНК УСРР від 21 травня 1921 р.

Щоб дати можливість усьому населенню республіки свідомо брати участь в політичному житті країни, Рада Народних Комісарів *ухвалила*:

1. Усе населення республіки віком від 8 до 50 років, яке не уміє читати або писати, зобов'язане учитися письму на українській, російській або якій іншій мові, за бажанням учня. Це навчання провадиться як в існуючих державних школах, так і в установах для неписьменного населення за планами Народного Комісаріату освіти. <...>

2. Загальні плани по боротьбі з неписьменністю на місцях складаються органами Наркомосу.

3. Наркомосові і його місцевим органам дозволяється притягати до навчання неписьменних в порядку трудової повинності усе письменне населення країни, непокликане до війська, з оплатою праці по нормах працівників освіти.

4. До близької участі в працях по боротьбі з неписьменністю Наркомос і його місцеві органи притягають усі організації трудового населення, як: професійні спілки, місцеві гуртки РКП, КПУ, Спілки Комуністичної Молоді, відділи по праці серед жінок та ін.

5. Робітники, зайняті на підприємствах, звільняються на дві години від праці для відвідування школи грамоти, з збереженням заробітку.

6. Для боротьби з неписьменністю дозволяється органам Наркомосу використати Народні будинки, церкви, синагоги, каплиці, клуби, приватні будинки і підхожі приміщення на фабриках, заводах і радянських установах. <...>

8. Ті, які ухиляються від повинності, встановленої цим декретом, і ті, які роблять перешкоди неписьменному відвідувати школу, притягаються до карної відповідальності.

Вісті ВУЦВК. — 1921. — 12 черв.

217. ПРО ОХОРОНУ РЕШТОК ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО МІСТА ОЛЬВІЇ

Постанова РНК УСРР від 13 вересня 1921 р.

Беручи до уваги культурну цінність міжнародного значення, що її являють собою вже відкрита частина старогрецького міста і Некрополя Ольвії (поблизу станції Парутіно-Іллінського Миколаївської губ.), а також прилегла місцевість з ще нерозкопаними рештками того ж міста, Рада Народних Комісарів *постановила*:

1. Встановити необхідну і дійсну охорону як відкритої частини Ольвії, так і прилеглих до неї місцевостей, на яких передбачені дальші розкопки.

2. Будинок на місці Ольвійських розкопок, що належав колишній археологічній комісії, передати Миколаївській губернії від народів для цілей, виключно зв'язаних з розкопками в Ольвії, з недопущенням заселення цього будинку сторонніми особами.

3. Покласти на Головне управління в справах музеїв і по охороні пам'яток мистецтва, старовини і природи (Головмузей) при Наркомосі загальний нагляд за охороною Ольвії, видачу дозволів на розкопки і науковий контроль за ним.

4. Всі предмети, що добуваються розкопками в Ольвії, а також уже добуті, починаючи з 1917 р., передати в Київський Обласний Історико-Археологічний Музей.

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1960. — Т. 1. — С. 131.

218. ІНФОРМАЦІЯ ГАЗЕТИ “ВІСТИ КИЇВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО КОМІТЕТУ” ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ НАУКОВОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

До реорганізації наукової роботи на Україні

У зв'язку з загальним планом реорганізації наукової роботи на Україні, що формально розпочинається роботою спеціальної комісії, яку призначив нарком освіти для вироблення статуту єдиної всеукраїнської наукової організації ... нарком освіти тов. Гринько звернувся до Українського наукового товариства з листом від 1 лютого 1921 р. п. ч. 344 такого змісту:

До Українського наукового товариства

Додаючи до цього копію декрету, прийнятого за мою пропозицією Радою Народніх Комісарів УСРР 25 січня ц. р. у справі забезпечення умов нормальної роботи Української Академії наук та її реорганізації, прохаю Українське наукове товариство взяти найближчу участь в розробленні статуту та плану роботи тої єдиної всеукраїнської наукової організації, в яку мусять перетворитися центральні наукові організації України — Українська Академія наук та Українське наукове товариство разом з його місцевими філіями та з іншими місцевими науковими організаціями та товариства-

ми України, бо тільки об'єднана та планомірно організована наукова робота в УСРР зможе як найдоцільніше скористати всі її наукові сили та засоби для розвитку науки, культури і освіти та для піднесення народного господарства. <...>

Історія Академії наук України (1918–1923 рр.): Документи і матеріали. — К., 1993. — С. 267.

**219. ЛИСТ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ДО А. Ю. КРИМСЬКОГО З ПРОХАННЯМ ДОПОМОГИ
У СПРАВАХ СПІВРОБІТНИКУ РОСІЙСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК Л. А. КУЛИКУ**

*11 травня 1921 р.,
м. Петроград*

Дорогий Агатангел Євфимовичу,
прошу Вас, як Неодмінного секретаря, допомогти науковому співробітнику Геологічного та мінералогічного музею Російської Академії наук Л. А. Кулику одержати для Російської Академії наук той метеорит, що залишився в Українській Академії, але належить до Російської Академії. Л. А. Кулик має офіційні папери. Цей метеорит був переданий мені для Російської Академії наук, а я залишив його з моїми рукописами в бібліотеці ім. В. Б. Антоновича у Мельник-Антонович.

Коли це можливо й коли Л. А. Кулик візьме це на себе — віддайте йому й усі мої рукописи, книги, газети та інше майно, котрі він може забрати з собою. Буду дуже радий мати від Вас листа. Тут дуже сумно і найближчі часи будуть сумні. Ніхто не знає, як буде можливо провести зиму, коли економічні відношення не поліпшаться — а цього ще не видно.

Я працюю увесь час над працею усієї моєї життя, але праця — посеред важких обставин життя не йде так, як вона могла би йти і як я бажаю.

Ви знаєте як мені дорога Академія і бібліотека, і усе, що торкається до росту близького мені українського культурного відродження, і мабуть дасте про це звістку.

Чому не вертається до Києва Багалій? Як стоїть діло з В. М. Гнатюком?

Ваш В. Вернадський

Історія Академії наук України. — С. 272.

**220. ЦИРКУЛЯРНЕ РОЗПОРЯДЖЕННЯ
НАРКОМОСУ УСРР ГУБНАРОСВІТАМ
ПРО ВІШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ І. Я. ФРАНКА**

Не пізніше 28 травня 1921 р.

28 мая 1916 г. — день пам'яті українського революційного поета Івана Франка.

Всім органам Комиссариата народного просвещения, всім школам, дитячим установам пропоную відзначити цей день.

В школах і дитячих установах працівники просвещения повинні зібрати молодь і дітей і ознайомити їх з життям і літературною діяльністю Івана Франка. В цей день всі театри повинні приурочити свої програми до вшанування пам'яті поета. Во всіх клубах організувати також читання лекцій на тему: життя і літературне творчість Івана Франка.

Харківському губнаробразу разом з організаційною трійкою Наркомпроса по вшануванню пам'яті Івана Франка прийняти всі заходи для вшанування пам'яті поета в г. Харкові. День 28 мая повинен бути вільним від занять в школах і присвячений ознайомленню молоді і дітей з життям і творами Івана Франка.

Наркомпрос Г. Гринько

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927 рр.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1979. — С. 189—190.

**221. ПОСТАНОВА РАДНАРКОМУ УСРР
“СТАТУТ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК”***

14 червня 1921 р.

I

Всеукраїнська Академія наук є вищою науковою установою УСРР.

II

Завдання Всеукраїнської Академії наук

ВУАН має на меті:

а) підтримувати, координувати й організувати науково-творчу діяльність всіх наукових інститутів, відділів, об'єд-

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

нань, студій і лябораторій, а також окремих громадян УСРР, на користь комуністичного суспільства, згідно з загальними вказівками НКО;

б) стежити за прогресом міжнародньої наукової творчости і об'єднувати з її досягненнями працю установ і громадян УСРР;

в) сприяти розвитку досягнень і здобуття техніки, відповідно до завдання творимого комуністичного суспільства і, зокрема, народнього господарства.

III

Організація ВУАН

1. Всеукраїнська Академія наук поділяється на такі основні відділи:

- а) природничо-математичних наук;
- б) суспільно-історичних;
- в) народнього господарства;
- г) педагогики;
- д) медицини.

Увага: В разі потреби можуть бути організовані й інші відділи.

2. Кожний відділ поділяється на секції і бюро відповідно до змісту тої чи іншої наукової галузі.

3. Окремо функціонує секція прикладної науки й техніки. <...>

5. По всій території України відповідно з її природничими і економічними районами Академія має свої форми, які підлягають в своїй діяльності відповідним її відділам, підвідділам, секціям і установам Академії.

V

Склад Академії

1. До складу Академії входять дійсні члени Академії, члени-кореспонденти й члени-співробітники.

2. Всі категорії членів Академії поділяються на штатних, що займають певні штатні посади, і не штатних, кількість яких не обмежена.

3. Дійсні члени Академії затверджуються Наркомосом.

4. Дійсні члени Академії користуються правами, які надаються вищою науковою ступінню й можуть виконувати інші обов'язки лише з дозволу Академії.

Управління справами Академії

1. Академія безпосередньо підлягає Наркомосвіті УСРР.
2. Рада Академії — орган загальнокеруючий, Президія Академії — орган виконавчочеруючий. Обидва мають місцем перебування м. Київ.
3. Рада Академії складається з усіх її дійсних членів і представників Наркомосвіти.
4. Рада вибирає на внесення відділів нових членів Академії. Президія Академії затверджує пляни щорічної праці Академії, її штати й кошторис, щорічні звіти і взагалі всі принципіві питання організації й діяльності Академії.
5. Президія Академії складається з Президента Академії, товариша президента й ученого секретаря; вона обирається на трьохріччя з правом перевибору і затверджується НКО.

Голова Ради Народних Комісарів
Раковський
 Керуючий справами Раднаркому
Сологуб
 Секретар
Ахматів

*Історія Академії наук України
 (1918—1923 рр.): Документи і ма-
 теріали. — К., 1993. — С. 280—
 282.*

**222. З ЛИСТА В. М. ПЕРЕТЦА ДО А. Ю. КРИМСЬКОГО
 ПРО УТВОРЕННЯ У ПЕТРОГРАДІ ТОВАРИСТВА
 ПРИХИЛЬНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ,
 ПИСЬМЕНСТВА ТА МОВИ**

25 грудня 1921 р.
 м. Петроград

Вельмишановний Агатангел Євфимовичу!

Повідомляю Українську Академію наук, що у Петрограді утворилося нове українське наукове Товариство прихильників української історії, письменства та мови. Члени його — переважно дійсні члени та члени-кореспонденти Російської Академії наук і професори університету та інших

вищих шкіл (акад. В. І. Вернадський, я, В. Л. Модзалевський, Вс. І. Срезневський, Д. І. Абрамович, В. П. Адріанова, Серг. А. Адріанов, В. Ф. Боцяновський, О. П. Баранніков, А. Й. Лященко), крім сього декілька молодих учених, що починають свою наукову діяльність під моїм керуванням. Сьогодні відбулося перше засідання, де були обрані члени президіуму...; ухвалено зладжений мною план праці на 1922 р., що його разом з Статутом привезе до Києва професор Баранніков, котрий завтра їде на Україну. Йому доручено товариством привезти нових наукових книжок з різних паростей українознавства. Тому ми удаємося до Вас з проханням прислати нашому товариству з видань Академії все, що має ціну для студій його, відповідно плану, а також "Наше минуле" і все, що торкається українознавства. Виконуючи бажання загальних зборів, повідомляю, що товариство хотіло б вступити в зносини з Академією, щоб провадити свої наукові праці у одному, спільному напрямі, тому просимо роздивитись, що у програмі більш відповідатиме потребам часу і завданням Історично-філологічного відділу Академії. <...>

Володимир Перетц

*Історія Академії наук України. —
С. 293—294.*

223. З РІШЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ РОКОВИН СМЕРТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

22 лютого 1922 р.

*Порядок святкування роковин смерті Т. Шевченка
10—11 березня н. с [т]. 1922 р. українською
православною автокефальною церквою,
що схвалила Всеукраїнська православна
церковна рада*

Порядок святкування взагалі по повітах

1. Напередодні свята 10 березня н. с [т]. в п'ятницю відправляється урочиста всеношна з літією і співанням поліелею. В день свята літургія, а після літургії панахида. На всеношній, літургії і на панахиді священнослужителі і миряни, за згодою предстоятелів і настоятелів храмів, кажуть відповідні промови.

Примітка: В тих містах і селах, де є катедри українських єпископів, всі служби виконуються архієрейською відправою.

2. Відносно Богуславського повіту ухвалюється, що напередодні свята всеношну Богуславський єпископ всечасний о. Конон Бей відправляє в одному з храмів м. Канева або найближчого до нього села, а божественну літургію і панахиду — коли буде гарна година — відправляє в збудованому руками Божими вівтарі — на могилі Т. Шевченка під Божим небом. Про час, порядок і місце відправи населення м. Канева і сіл округи сповіщається заздалегідь.

3. Святкування в Києві. По всіх храмах напередодні свята відправляється урочиста всеношна з літією і поліелеєм, а в день свята літургія, що в Софійському соборі виконується архієрейською відправою і починається о 9 год. ранку, а в решті церков, по змозі, собором духівництва і починається о 8 год. ранку по сонцю. Після літургії по всіх храмах відправляються панахиди. У відправі панахиди в Софійському соборі, по змозі, беруть участь всі члени причетів українських парафій Києва і все присутнє в Києві українське духівництво, де будуть підготовлені хори, виконується панахида музики К. Стеценка.

На всеношній, літургії і панахиді священнослужителі і миряни, за згодою настоятелів і предстоятелів, кажуть проповіді і промови.

4. По всіх українських парафіях парафіяльні ради з 11 березня н. с [т]. організують Тиждень збірки натурою і грішми на ширення серед української віруючої людності Христового благовістя українською мовою.

Задля цього парафіяльні ради заздалегідь обирають комісію по збірці пожертв, складають їй інструкції, а в день святкування роковин смерті Т. Шевченка предстоятелі і настоятелі храмів після відслужіння панахиди оголошують заклик ВПЦР з приводу збірки пожертв на поширення Христового благовістя українською мовою і з свого боку звертаються до своєї парафії з відповідним закликком і поясненням.

5. Все, що буде пожертвуване людністю на поширення Христового благовістя українською мовою, чи то натурою, чи то грішми, повинно бути перелічено, або переважено, або переміряно, вписано в реєстри і негайно найдешевшим і найпевнішим засобом приставлено у Київ до ВПЦР при належних документах.

6. Єпископи української церкви, крайові, повітові, волосні і парафіяльні церковні ради дбають, щоб церковні Шевченківські свята були організовані якнайкраще і Тиждень збірки пожертв було організовано уміло і з успіхом і щоб все зібране було негайно приставлено по приналежності.

*Всеукраїнська православна
церковна рада*

*Пам'ятки України. — 1992. —
№ 2—3. — С. 114.*

**224. З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ М. Т. КАЩЕНКА
ДО НАРКОМОСУ ПРО СТАН АКЛІМАТИЗАЦІЙНОГО
САДУ ВУАН**

11 липня 1922 р.

При АН України існує кафедра акліматизації і відповідна інституція — Акліматизаційний сад, яка працює з великою користю для українського народу. Хоч площа саду порівняно з 1921 р. зменшилася, але при теперішніх скрутних зовнішніх умовах для проведення наукових робіт вона достатня.

Але відношення цієї установи, з одного боку, до Академії, а, з другого, до Бюро дослідних кафедр дуже неясне, а через те і матеріальне становище її зовсім зле. Бюро видає деякі суми, але лише як допомогу на негайні садові праці, щоб спасти сад від руїни. Кошти ж на щомісячне утримання співробітників не відкіля не видаються і через те наукові роботи дуже обмежені, а господарські справи і діловодство вести зовсім ніколи. Я боюсь, що коли таке становище затягнеться, то продовження акліматизаційних праць стане неможливим. Рахую своїм обов'язком з'ясувати величезне значення цих праць для господарства нашої держави. <...>

За цей час проводилось акліматизування біля 200 лікарських рослин, виведено нове культурне поріддя валеріани, яке дає коріння валеріани у 8 разів більше і важче, ніж звичайна валеріана, виведено нові породи персиків та абрикосів, які зимують і рясно плодоносять без будь-якого зимового покриття; колективною працею співробітників складено "Довідник по лікарських рослинах", написано декілька наукових статей. <...>

Я певен, що веду діло великої державної вартості. Але продовжувати його надзвичайно важко через голодування моїх співробітників та хронічне некредитування наукових та господарських потреб. Досить сказати, що від серпня 1921 р. і до кінця квітня 1922 р. Акліматизаційний сад не одержав ні однієї копійки.

Прошу об'явити кафедру акліматизування дослідною (якою вона і є по суті), внести моїх співробітників у відповідні планові відомості, або знову внести персональний склад Акліматсаду в штати Академії наук. <...>

Історія Академії наук України (1918–1923 рр.): Документи і матеріали. — К., 1993. — С. 327–328.

**225. ІЗ ПОСТАНОВИ ВУЦВК “ПРО ДЕРЖАВНІ
І ПРИВАТНІ СТИПЕНДІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ
УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ ТА ПРО КОМІТЕТ
СПРИЯННЯ СТУДЕНТАМ ВУЗІВ”**

2 серпня 1922 р.

В целях улучшения материального положения учащихся высших учебных заведений, рабочих факультетов и техникумов из среды пролетариата и трудового крестьянства, для объединения и планомерной организации содействия им Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет постановил:

учредить государственные стипендии для учащихся высших учебных заведений, рабочих факультетов и техникумов, допустить учреждение частных стипендий для них и образовать при ВУЦИКе Всеукраинский Комитет содействия учащимся высших учебных заведений.

1. Общее количество государственных стипендий на каждый год определяется особым постановлением ВУЦИКа.

2. Размер государственных стипендий и условия выдачи их определяются на началах, установленных декретом Совнаркома от 6 декабря 1921 г. “О социальном обеспечении учащихся в учебных заведениях профессионального образования”.

3. Отдельным государственным учреждениям, фабрично-заводским предприятиям, общественным, кооперативным и профессиональным организациям, также частным предприятиям и лицам предоставляется право учреждать стипендии для учащихся вышеуказанных заведений.

4. Учащиеся, получившие государственные стипендии, обязаны по окончании ими курса прослужить на службе у государства по своей специальности по полтора года за каждый год получения стипендии.

Предоставление стипендиатам службы производится в установленном порядке.

Примечание. Госорганам предоставляется право учреждать стипендии под условием последующей службы стипендиата в течение срока, установленного в настоящей статье, в органе, учреждающем стипендию.

5. Всеукраинский комитет содействия учащимся имеет целью:

а) содействовать проведению в законодательном и административном порядке мер, направленных на улучшение материального положения учащихся высших учебных заведений, рабочих факультетов и техникумов из среды пролетариата и трудового крестьянства;

б) способствовать наиболее успешному проведению в жизнь всех мероприятий по обеспечению указанных учащихся. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927 рр.: Збірник документів і матеріалів. – К., 1979. – С. 222–223.

226. ДИРЕКТИВИ ПЛЕНУМУ ЦК КП(Б)У В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

З постанови пленуму ЦК КП(б)У від 6 лютого, затвердженої і доповненої пленумом від 17 жовтня 1922 р.

Перед Українською пролетарською державою постає складне і важливе завдання: створити українську соціалістичну державність, українську школу, зрівнюючи в правах українську мову з російською, мову українського селянства з мовою українського пролетаріату, – перешкодити українській контрреволюції використати національну українську соціалістичну державність і народну українську школу для своїх класових цілей. Прагнення української контрреволюції оволодіти культурним життям країни особливо стало помітним після невдачі всіх спроб українського

націоналізму шляхом насильственного перевороту встановити свою владу на Україні. <...>

Для здійснення вищезазначених принципів ЦК КП(б)У пропонує такі конкретні заходи:

1. Щодо української мови

а) Повна абсолютна рівноправність української і російської мов, рішуча боротьба проти всякої штучної українізації і русифікації і водночас усунення тих перешкод, які затримували б природний розвиток української культури, або які відрізували б українському селянству доступ до ознайомлення з російською культурою. Боротьба проти всякого прагнення зробити з української мови засіб відособлення і протиставлення українських робітників і селян — російським. Вживання тієї чи іншої мови є воля кожного, і держава не повинна ділити свої установи на такі, в яких вплив був би за російською мовою, і на такі, в яких вплив був би за українською мовою.

б) Необхідно заборонити офіціальним установам і особам відмовлятися від розгляду тих чи інших документів або матеріалів на тій лише підставі, що вони написані російською або українською мовами.

в) У школах з викладанням російською мовою необхідно запровадження обов'язкового вивчення української мови, а в школах з українською мовою російська мова повинна бути обов'язковим предметом вивчення.

г) Мова викладання в школах повинна вводитись згідно з організованим волевиявленням населення, вираженим у вигляді постанови Пленуму Ради, або з'їзду Рад, що повинно бути узаконене особливим декретом. А думка викладацького персоналу при визначенні мови викладання до уваги не повинна братися.

д) З метою сприяння вивченню комуністами української мови вважати необхідним запровадження викладання української мови як обов'язкового предмета в радпартшколах, приділивши їй достатню кількість годин з тим, щоб ті, що закінчують школу, фактично знали її. В тих губерніях, де є для цього умови, визнати бажаним вести викладання в радпартшколах на українській мові.

2. Щодо української народної школи

Без неухильного прагнення до радянзації української народної школи остання неминуче стає цитаделлю українського націоналізму. Головне завдання партії в майбутній період в галузі освіти полягає в оволодінні українською народною школою, в перетворенні її з розсадника шовініз-

му в знаряддя комуністичної освіти серед українського селянства, для чого необхідно:

а) Спрямувати діяльність Всевидаву в першу чергу на створення української радянської учбової літератури і до негайного складання коротких загальнодоступних українських підручників на популярній мові, які повинні дати учням трудової школи перші елементарні знання з історії УСРР та її Конституції. Доручити компетентній особі написати історію України з марксистської точки зору.

б) В зв'язку з тим, що підручники є одним із засобів тиснення на національні меншості і взагалі на національні групи, вжити заходів до усунення національної пропаганди шляхом підручників так, щоб усяка національна школа мала підручники на рідній мові в достатній кількості. <...>

3. Щодо автокефальної церкви

Залишаючись щодо церкви і релігії взагалі в рамках декрету про відокремлення церкви від держави, вважаючи себе не тільки арелігійною, але й антирелігійною, Радянська держава і Комуністична партія повинні рішуче вимагати, під страхом звільнення і віддання до суду, від усіх своїх службовців і зокрема від учительського персоналу не тільки повного невтручання в справи віруючих і в справи церкви поза школою, але й боротьби з релігійними забобонами (атеїзм) всередині школи. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917 – 1959 р.: Збірник документів: У 2 т. – К., 1960. – Т. 1. – С. 150 – 153.

227. ПРО ВШАНУВАННЯ 40-РІЧНОЇ СЦЕНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ

*Постанова РНК УСРР
від 12 січня 1923 р.*

На вшанування сорокарічної сценічної діяльності Марії Костянтинівни Заньковецької і заслуг її перед українським театром Рада Народних Комісарів ухвалила:

1. Надати Марії Костянтинівні Заньковецькій чин "Народної артистки УСРР".

2. Театр, колишній Троїцький народний будинок у Києві, називати надалі “Театром імені М. К. Заньковецької”.

3. Визнати за М. К. Заньковецькою право на збільшену пенсію до кінця життя і запропонувати НКСоцзабазові та НКОсвіті визначити її розмір.

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 187.

**228. ІЗ ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЇ
НАРКОМОСУ УСРР ПРО СПРИЯННЯ
МИСТЕЦЬКОМУ ОБ'ЄДНАННЮ “БЕРЕЗІЛЬ”
ТА МУЗИЧНО-ХОРОВИМ КОЛЕКТИВАМ***

26 червня 1923 р.

С л у ш а л и: 4. О распределении отпущенных СНК средств на украинские культурно-просветительные учреждения (т. Бутвин).

П о с т а н о в и л и: 4. Утвердить распределение, предложенное финансово-экономическим управлением.

1. Художественному объединению “Березиль” — 215 000 руб.
2. Обществу им. Леонтовича (Киев) — 115 000 руб.
3. Украинскому хору “Думка” — 90 000 руб.
4. Державному українському хору — 80 000 руб.

С л у ш а л и: 5. Информацию о работе и достижениях театрального объединения “Березиль” (т. Курбас).

П о с т а н о в и л и: 5. Коллегия Наркомпроса признает работу художественного объединения “Березиль” весьма ценной в деле создания нового украинского театра, революционного как по содержанию, так и по форме.

Предложить отделу искусств обратить серьезное внимание на работу объединения, оказывая ему фактическое содействие в его работе.

Обратить внимание отдела искусств на желательность определения места художественному объединению “Березиль” в общей системе организации и учреждений отдела искусств.

*ЦДАВО України. — Ф. 166, оп. 3.,
спр. 75, арк. 62.*

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

**229. ЛИСТ КОМІТЕТУ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКИМ
КУЛЬТУРНИМ СИЛАМ В УКРАЇНІ
ДО РАДНАРКОМУ УСРР
З ПРОХАННЯМ НАДАТИ ДОПОМОГУ
В БЕЗМИТНІЙ ПЕРЕСИЛЦІ ОДЯГУ
І НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ВУАН**

*16 липня 1923 р.
м. Прага*

Українське студентство з різних державних територій, яке перебуває на студіях в Чехо-Словаччині, дізнавшись про скрутне матеріальне положення, в якому знаходяться наукові установи і культурні працівники на Україні, заложило Комітет допомоги українським культурним силам на Україні, щоби нести їм допомогу відповідно до своїх сил і засобів.

Комітет цей на протягу півтора року популяризував серед чужинців потребу негайної допомоги голодуючій Україні, влаштовував сам для цієї цілі збірки, концерти і т. ин. (зібрані засоби передавано Українському комітетові допомоги голодуючим на Україні) та вислав на Україну пакунки Нансена, в першу чергу для членів Всеукраїнської Академії наук та для інших вчених.

Від деякого часу занявся комітет збіркою одягів та нової наукової літератури, велика потреба якої дається тепер діймаюче відчувати серед наукових кругів на Україні.

На жаль, дотепер не вдалося вислати цих збірок на Радянську Україну тому, що ані комітет, ані наукові установи, для яких вони призначені, не мають фондів на заплатавання мита і інших видатків, злучених з пересилкою.

Комітет звертався вже кілька разів до радянського представництва в Празі, щоби воно допомогло в цій справі, але на добрих обіцянках все скінчилось.

Чеське правительство, розуміючи велику вагу допомоги нашим культурним працівникам, піднялося зовсім даром доставити до Києва ті одяги для Академії наук, та на жаль всі заходи, щоби увільнити від мита ці даровані речі, дотепер по піврічних стараннях в радянському українському представництві скінчилися нічим.

І стоять убрання та книжки зовсім неуживані і даром в той час, коли на Україні стільки працівників науки могло би з них користатися в цей час великої української економічної скрути.

Тому звертається комітет з проханням до Ради Народніх Комісарів УСРР увільнити посилки комітету в книжках і убраннях від мита і інших пересилочних оплат і дати якнайскорше розпорядження в цій справі до свого Празького представництва.

Комітет сподівається, що Рада Народніх Комісарів піде радо на зустріч цій важній справі.

*ЦДАВО України. — Ф. 331, оп. 1,
спр. 22, арк. 19.*

**230. ЗВІТ ПРО РОБОТУ КОМІСІЇ ВУАН
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КОШТОВНОСТЕЙ,
ЩО БУЛИ ВИЛУЧЕНІ ІЗ ЦЕРКОВ
ТА МОЛИТОВНИХ БУДИНКІВ**

жовтень 1923 р.

Ювелирное искусство старой Украины последних 4—5 столетий до настоящего времени почти совершенно не изучено. Прекрасные образцы его находились в глубине монастырских и церковных ризниц, часто в глухих уголках Украины, недоступных взору ученого, и лишь в 1922 г. во время изъятия ценностей из церквей и молитвенных домов были переданы в местные музеи, причем наиболее значительная часть (свыше 3 тыс. предметов) помещена в Первый госмузей в Киеве.

Для изучения этой коллекции и организована выше-названная комиссия под председательством академика А. П. Новицкого в составе Д. М. Щербаковского, А. Ф. Середы, Ф. Л. Эрнста и Ю. Ф. Красицкого.

За 9 месяцев работы комиссия разобрала значительную часть коллекции, причем открыто около 100 неизвестных до сих пор в науке клейм церковных мастеров и имен ювелиров и обнаружено существование в эпоху средневековья Украины целого ряда местных ювелирных школ, которые не только оригинально отражали в своем творчестве художественные стили Запада и Востока, но и создали оригинальный и самобытный местный украинский стиль.
<...>

*ЦДАВО України. — Ф. 166, оп. 2,
спр. 1161, арк. 4.*

**231. ЛИСТ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ ДО ВУАН
ЩОДО ПЕРЕСИЛКИ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО ЛЬВОВА
ЧЕРЕЗ БЮРО ПОСОЛЬСТВА СРСР У ВАРШАВІ**

*10 грудня 1923 р.
м. Львів*

Ще у вересні цього року дістали ми від Всевидату в Харкові ряд книжок, виданих на Україні, через пресове бюро посольства радянських республік у Варшаві та вислали тою ж дорогою в заміну свої видання. Минулого тижня вислали ми тою самою дорогою ряд тутешніх видань до Інституту книгознавства у Києві. Ми хотіли вислати також Вам і Національній бібліотеці книжки, які ми приладили більше, чим рік тому назад, і не могли вислати, тому що тутешня пошта не приймає рекомендованих посилок, а наші звичайно не доходять. Та дістали відповідь, що посольство не пересилає книжок тому, що його про це не просять, та що воно не має грошей на пересилку, яка досить коштує. Супроти цього просимо звернутися до правительства в Харкові і до посольства у Варшаві з проханням — передати нам Ваші видання, а наші Вам, поки не налагодяться нормальні поштові зносини. З повагою.

*Голова К. Й. Студинський
Секретар Володимир Гнатюк*

*Історія Академії наук України
(1918–1923 рр.): Документи і матеріали. — К., 1993. — С. 353.*

**232. ІЗ ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ВІДДІЛУ МИСТЕЦТВ
ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ НАРКОМОСУ УСРР
ЩОДО ОРГАНІЗАЦІ ВИВЧЕННЯ МУЗИЧНОЇ ЕТНОГРАФІЇ
В УКРАЇНІ**

9 липня 1924 р.

С л у х а л и : Доклад т. Квітки про завдання порівнюючого музикознавства та повідомлення про проведену в цій галузі працю.

В в а ж а т и : а) Що для вивчення музичної етнографії на Україні зроблено дуже мало як до багатства музичної творчості народів, що залюднюють територію України. До цього часу лишаються необслідуваними: по-перше, інстру-

ментальна музика, по-друге, деякі окремі роди вокальної музики. Музична творчість національних меншостей не обслідувана цілком.

Коли щезання старовинної пісні щодо її словесного змісту є явище природне і неминуче з розвитком нових форм життя, то зникнення оригінальних чисто музичних засобів народної піснетворчості та своєрідних конструктивних принципів позбавляє сучасну культурну музичну творчість одного з джерел освіження та збагачення і могутнього засобу втягнення народних мас до загального музичного життя.

б) Що організація серйозного вивчення музичної етнографії доконче необхідна та невідкладна, тим більше з огляду на швидке щезання оригінальної та своєрідної народної пісні.

в) Що Головополітосвіта мусить вилучити необхідні кошти: 1. Для організації низки етнографічних екскурсій, в першу чергу по тих місцях України, що цілком не обслідувані.

2. Для придбання фонографів, валків, закордонної і інструкторської літератури по питаннях фонографування та інших необхідних для наукової праці речей.

3. Для влаштування лабораторії для збирання, копіювання та дослідження фонограм. Лабораторія ця буде служити також справі вивчення народів України з лінгвістичного та історичного боку. Удосконалений фонограф буде використано також для дослідницьких робіт по біології та фізіології. Величезне значення лабораторія фонограм матиме в справі увіковічення та розповсюдження зразків живої мови видатних діячів революції, особливо в зв'язку з тим, що грамофонний засіб останні роки перед війною витис фонографічний засіб запису, нині не вживається в межах СРСР з огляду на від'їзд агентів грамофонних фабрик, що проводили раніш записи.

г) Що працю по музичній етнографії необхідно покласти на Музичне товариство ім. Леонтовича та музично-етнографічний кабінет при Українській академії наук. Утворити при Інституті мистецтв постійну музично-етнографічну комісію, запрошувати до праці в ній видатних музик, етнографів та лінгвістів, доручивши комісії в першу чергу обслідувати Слобожанщину, Донбас та прикордонні з Україною місцевості РСФРР, що заселені українцями

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927 рр.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1979. — С. 338–339.

233. ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Докладная записка Я. Ряппо*
Документ 1925 р., точної дати
не має

<...> В 1924 году Наркомпросом был поставлен в директивных органах вопрос о переводе Академии наук в столицу — Харьков. Однако, проект перевода не был реализован отчасти вследствие национально-политических соображений и в значительной степени вследствие отсутствия средств и необходимых помещений в Харькове.

В связи с выяснением невозможности перевода, Главнаукой был поставлен вопрос о реорганизации Академии наук и об увеличении ее бюджета.

Новый проект статута Академии отказывается от старого университетского деления Академии на три отделения: историко-филологическое, физико-математическое и социально-экономическое, а выдвигает научно-марксистское деление академии на два отделения: естественно-технических и социально-политических наук.

Возражения некоторых академиков против такого деления были рассмотрены на Всеукраинском Съезде научных работников и согласованы, причем все академики голосовали единогласно за новый проект. <...>

Реализация нового статута (устава) требует ряда организационных мероприятий, касающихся выборов и назначений, а именно:

1. Необходимо провести выбор Президиума Академии. <...>

3. Влить в число научных сотрудников и корреспондентов Академии коммунистов.

4. Ввести в число установлений Академии Институт Марксизма и ряд научно-исследовательских кафедр.

Президиум Академии должен состоять из 5 лиц: Президента, вице-президента, неперменного секретаря, секретаря I и секретаря II отделения.

При этом вице-президент должен быть заместителем Президента не только по административно-организационным, а по всем делам Академии. (Назначенный Наркомпросом).

---

*Ряппо Я. П. (1880 — 1958 рр.) — заступник наркома освіти України.

Президентом Академии считаю подходящим академика Тутковського, вице-президентом коммуниста (общественника) ....., * неперемненным секретарем — акад. Крымского, секретарем I отделения — академика Вотчала, секретарем II (социально-исторического) отделения — академика Грушевського. Такой состав укрепит руководство Академией, установит равновесие между группировками в плоскости деловой работы и даст вице-президенту коммунисту иметь всегда большинство по своим предложениям.

Назначение коммуниста (не академика) на пост неперемненного секретаря невозможно и нежелательно. Это сорвет возможность провести выборы и вызовет невыгодную кампанию по адресу Правительства и Украинской Академии наук и у нас в СССР, и особенно за границей.

Точно также нельзя ставить во главе социально-исторического отделения акад. Крымского (не социолога и не историка).

Назначение во главе этого отделения акад. Грушевського, как историка, удовлетворит и его, и парализует дефекты Крымского.

Оставление же Крымского неперемненным секретарем необходимо, ибо никто иной, как именно он *пять* лет был хранителем Академии в самых нищенских условиях. Академика Крымского надо сохранить и ради той огромной работы, которая ведется им и под его руководством по украинскому языку.

Влияние неперемненного секретаря будет сдерживаться вице-президентом коммунистом, который должен быть заместителем Президента во всех отношениях.

Своевременным является также некоторая проверка тех сотен лиц, работающих в отделениях, секциях и комиссиях Академии, из которых очень многие не соответствуют своему назначению, которых целесообразно заменить молодой аспирантурой из научно-исследовательских кафедр или вузов.

Вісник Академії наук України. — 1992. — № 8. — С. 82—83.

---

*Рекомендоване прізвище на посаду віце-президента не було вписане, пізніше ним був призначений О. Г. Шліхтер, економіст, ректор Комуністичного університету ім. Артема в Харкові, член ЦК КП(б)У.

**234. ЛИСТ НАРКОМОСУ БІЛОРУСЬКОЇ СРР
ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ НАРКОМОСУ УСРР
З ПРОХАННЯМ ВИСЛАТИ МЕТОДИЧНУ
ТА ПЕДАГОГІЧНУ ЛІТЕРАТУРУ
ПО ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ**

28 березня 1925 р.

Наркомос Белоруссии просит не отказать в снабжении его образцами (по 2—3 экз.) букварей, программ, методических и других руководств по ликвидации неграмотности и малограмотности среди взрослого населения УССР, а также образцом устава Украинского общества “Долой неграмотность”, инструкциями ячейкам ОДН и т. д. Кроме этого, просьба выслать копию плана ликвидации неграмотности среди взрослого населения УССР. <...>

Резолюція. Выслать немедленно наши издания 8 апреля 1925 г.

*ЦДАВО України. — Ф. 166, оп. 5,
спр. 220, арк. 263.*

**235. ПОСТАНОВА РАДНАРКОМУ УСРР
“ПРО ПРИСВОЄННЯ О. С. КУРБАСУ
ЗВАННЯ НАРОДНОГО АРТИСТА РЕСПУБЛІКИ”**

8 серпня 1925 р.

Беручи на увагу невтомну працю т. Курбаса О. С. в царині революційного театрального мистецтва, його заслуги як провідника нових течій в українському театральному мистецтві, що значно сприяв розвитку пролетарського театру на Україні й ступневому перетворенню форм останнього, а також заслужену популярність його серед робітників і селян не тільки УСРР, але й поза її межами, Рада Народних Комісарів УСРР *постановила*:

Нагородити артиста й режисера Курбаса Олександра Степановича званням народного артиста республіки.

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927 рр.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1979. — С. 403.

**236. ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ
ПРЕЗИДІЇ КИЇВСЬКОГО ОКРВИКОНКОМУ
ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ОПЕРИ В М. КИЄВІ**

29 березня 1926 р.

С л у х а л и: Про організацію української опери в Києві.

У х в а л и л и: 1. Визнати за доцільне і потрібне організувати з нового сезону 1926/27 р. українську оперу в м. Києві.

2. Вважати за необхідне, щоб основний репертуар опери був український, допускаючи російські опери залежно від якості та кількості українського оперного репертуару.

3. В зв'язку з цим, визнати за необхідне приступити до комплектування для української опери трупи, притягуючи до складу її видатні оперні сили Союзу.

4. Визначити за потрібне обслуговувати видатними оперними силами Київ та Харків, забезпечивши умовою рівномірні виступи їх в цих містах.

5. Вважати за необхідне, щоб Головполітосвіта запрошення художників, вокальних сил погоджувала з окрполітосвітою. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927 рр. — С. 441.

**237. ЛИСТ О. М. ГОРЬКОГО ДО ДИРЕКТОРА
ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ
О. А. СЛІСАРЕНКА З ПРИВОДУ ВИДАННЯ
РОМАНУ “МАТИ”***

7 травня 1926 р.

Уважаемый Алексей Андреевич!

Я категорически против сокращения повести “Мать”.

Мне кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие наречий — стремятся сделать наречие “языком”, но еще и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия.

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

При старом режиме я посильно протестовал против таких явлений. Мне кажется, при новом режиме следовало бы стремиться к устранению всего, что мешает людям помогать друг другу.

А то выходит курьезно: одни стремятся создать “всемирный язык”, другие — действуют как раз наоборот.

Національні відносини в Україні у XX ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 149.

238. ПРО ПІДСУМКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ

*З резолюції пленуму ЦК КП(б)У
2—6 червня 1926 р.*

<...> 6. За останній рік, з часу як поставили питання про українізацію на квітневому пленумі 1925 р., ми маємо величезні досягнення в галузі українізації. В державному апараті процент діловодства, що проводиться українською мовою, доходить 65, тоді як на початку того року він становив 20. Держапарат у районах та округах працює вже переважно українською мовою. Початкову школу українізовано на 80 % (решта обслуговує нацменшості). Систематично йде вперед українізація середньої та вищої школи. Незважаючи на всі труднощі, пресу українізовано на 60 %. Поточного року переведено на українську мову більше як половину шкіл політграмоти на селі. Розгортається українізація шкіл політграмоти в місті. <...> Було б неправильно, однак, і переоцінювати досягнення, бо така переоцінка може загальмувати даліше проведення та поглиблення українізації. Головні труднощі залишаються попереду. Ми ще не маємо вирішальних наслідків у галузі українізації партії, а без цього для партії надзвичайно утруднене керування культурними процесами серед українських мас, процесами, що розвиваються та удосконалюються; саме тому потрібне максимальне напруження сил та волі партії для дальшої роботи в справі українізації.

Зрозуміло, було б несерйозно та легковажно вимагати від партії, щоб вона закінчила таку роботу протягом короткого часу. Наша партія на Україні спирається на робітничий клас, більшість якого говорить російською мовою. Так само росіянами з походження є більшість наших старих більшовицьких кадрів. Партія мусить провадити політику

українізації так, щоб не відірватися від робітничої маси та не призвести цим до відриву робітничого класу від селянства. З другої сторони, справжнє будівництво соціалізму неможливе без залучення в господарське та культурне будівництво широких робітничих та селянських мас, що можливо лише у формі зміцнення Радянської України і розвитку української культури. <...>

Вимагається вмілого підходу до справи проведення українізації серед робітників. Розрізнення між русифікованими робітниками, що вживають мішано-українську мову, та між корінними російськими робітниками, уважне ставлення до нацменшостей та суворе забезпечення їхніх інтересів. Однак, обережне проведення українізації серед робітників не визначає ані найменшою мірою послаблення агітаційної та пропагандистської роботи, спрямованої до того, щоб авангард робітничого класу опанував українську мову, як знаряддя будівництва соціалізму та змички з селянством. Разом з цим воно не мусить визначати будь-якого послаблення загальної роботи для українізації, що провадиться партією в країні. Навпаки, саме тепер, більше ніж коли, від партії вимагається зміцнити загальний темп українізації, опанувати стихійно ростущий процес українізації.

8. <...> Партія мусить вести рішучу боротьбу і в своїх власних рядах, і в пролетарських масах проти забобонів російської та русифікованої частини пролетаріату, проти перекручень інтернаціоналізму, проти псевдоінтернаціоналізму, русотяпства, шовінізму. Партія мусить здемаскувати перед пролетаріатом усю реакційність російського шовінізму, викриваючи його коріння, історичне походження тощо. <...> Партія мусить турбуватися про створення сприятливих обставин для українізації пролетаріату українських промислових центрів. Однак, перша умова українізації пролетаріату — це реальність розрахунків часу (питання темпу) та відсутність адміністративного примусу, оскільки такий примус неминуче викличе опір та посилення шовіністичних впливів на робітництво від російського міщанства.

Ми можемо, мусимо й будемо примушувати до вивчення української мови радянського службовця, що зобов'язаний обслуговувати потреби людності (в більшості своїй української). Ми мусимо українізувати партійний апарат, мусимо підігнати щодо цього керівний партійний актив, підтягуючи в цій роботі всю партійну масу і вживаючи систематичних заходів, щоб перевести на українську мову середпартійну роботу. Але партія рішуче відмежовувалася і відме-

жовується від будь-якого проведення українізації зверху, примусовими адміністративними заходами щодо робітників і селян інших національностей.

Аж ніяк не стоїть питання про те, щоб примусити російські робітничі маси зректися російської мови і російської культури та визнати своєю культурою і своєю мовою — українську.

Немає сумніву, що склад пролетаріату України буде змінюватися мірою її промислового розвитку, мірою припливу із села щораз нових кадрів українського робітництва. Немає сумніву, що склад пролетаріату України буде, таким чином, українізуватися (ми вже бачили аналогічний процес у цілому ряді країн — Чехословаччина, Угорщина, Латвія), але цей процес довгий, природний. Замінити цей природний процес поступового залучення неукраїнської частини робітничого класу до українського культурного будівництва, що відбувається поряд з ним, на примусове проведення українізації зверху — значить провадити шкідливу націоналістичну політику. <...>

10. Тепер серед українських літературних угруповань типу неокласиків та в колах вищої інтелігенції ми помічаємо ідеологічну роботу, розраховану саме на задоволення потреб ростущої української буржуазії. Характерним для цих кіл є прагнення спрямувати економіку України шляхом капіталістичного розвитку, тримати курс на зв'язок з буржуазною Європою, протиставляти інтереси України інтересам інших радянських республік. <...>

Кинуті пресою лозунги орієнтації на Європу, “Геть від Москви” і т. ін. надзвичайно показові, хоч покищо торкаються питань культури та літератури.

Такі лозунги можуть бути лише прапором для ростущої на ґрунті непу української буржуазії, що відродження нації розуміє як буржуазну реставрацію, а під орієнтацією на Європу, без сумніву, розуміє орієнтацію на Європу капіталістичну — відмежування від цитаделі міжнародної революції — столиці СРСР — Москви.

Цим шляхам буржуазного розвитку ми протиставляємо наш пролетарський шлях. Партія стоїть за самостійний розвиток української культури, за виявлення всіх творчих сил українського народу. Партія бореться за широке використання українською соціалістичною культурою, що будується, всіх цінностей світової культури, за рішучий її розрив з традиціями провінціальної обмеженості та рабського наслідування, за створення нових культурних цінностей, гідних творчості великого класу. Але партія робить це не шляхом

протиставлення української культури культурам інших народів, а шляхом братського співробітництва робітників і трудящих мас усіх національностей у справі будівництва міжнародної пролетарської культури, що в неї український робітничий клас зуміє вкласти свою частку. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1960. — Т. 1. — С. 312–316.

**239. ЗВЕРНЕННЯ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ
ОСВІТИ УКРАЇНИ ДО ПОВНОВАЖНОГО
ПРЕДСТАВНИКА СРСР У ШВЕЦІЇ З ПРОХАННЯМ
ДОПОМОГИ ПРИДБАТИ ПІДРУЧНИКИ І КНИГИ
ДЛЯ ШВЕДСЬКИХ КОЛОНІСТІВ В УКРАЇНІ**

14 серпня 1926 р.

Полпреду ССРСР в Швеції

На Украине живет небольшая группа шведов, сконцентрированных в 2-х отдельных колониях. Поскольку они сохранили свой родной язык, Наркомпрос принимает меры к обслуживанию их культурных потребностей на родном языке, для чего имеется две школы, охватывающие около 200 детей, сельбуд и хата-читальня. Работа среди этих колонистов затрудняется отсутствием учебной и другой литературы. Издавать на Украине шведскую литературу невозможно и нецелесообразно, в связи с весьма небольшим спросом на эту литературу, поэтому мы вынуждены прибегнуть к закупке таковой за границей.

Просим Вас прислать нам пока списки учебников, литературы — художественной, педагогической, научно-популярной и политпросветительской, а также периодической, которые по Вашему мнению соответствуют условиям работы в наших советских школах и политпросветучреждениях, а также выяснить условия приобретения нами таковой. В списке просим указать адрес издательства, у которого можно приобрести литературу. <...>

Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 155.

**240. ІЗ ПОСТАНОВИ ВУЦВК І РАДНАРКОМУ УСРР
ПРО ВИЗНАННЯ ТЕРИТОРІЇ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ
ДЕРЖАВНИМ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИМ ЗАПОВІДНИКОМ
І ПЕРЕТВОРЕННЯ ЇЇ У ВСЕУКРАЇНСЬКЕ
МУЗЕЙНЕ МІСТЕЧКО**

29 вересня 1926 р.

Беручи на увагу велике історико-культурне і мистецьке значення колишньої Києво-Печерської лаври, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УСРР *постановили*: 1. Визнати територію колишньої Києво-Печерської лаври, в межах давніх і нових її мурів, за історико-культурний державний заповідник і передати його у відання Народного комісаріату освіти для влаштування в ньому Всеукраїнського музейного містечка.

2. Передачі підлягають всі будівлі, що є на зазначеній в арт. 1 території; а також майно, що має історично-культурне і мистецьке значення. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. – К., 1960. – Т. 1. – С. 418.

**241. ПОСТАНОВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ
КОМІСІЇ КП(Б)У ПРО ЗАХОДИ
ЩОДО УКРАЇНІЗАЦІЇ КЕРІВНОГО СКЛАДУ
ПАРТІЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ**

30 вересня 1926 р.

1. На виконання директив партії щодо українізації відповідальних працівників вважати необхідним, щоб керуючий та відповідальний склад обов'язково, протягом півроку пройшов курс по українізації з проведенням відповідних іспитів.

2. Визнати необхідним про всіх товаришів, які умисне відхиляються від вивчення української мови, притягти до партійної відповідальності по лінії ЦКК, про що пропонувати ОкрКК простежити.

3. Цю постанову погодити з ЦК КП(Б)У.

Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. – К., 1994. – С. 165.

242. ПРОГРАМА І РЕЗОЛЮЦІЇ ІІ НАРОДНОГО З'ІЗДУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ*

19—20 листопада 1926 р.

I

Програма Українського Національно-Демократичного Об'єднання, прийнята на Народньому З'їзді дня 19 листопада 1926 р.

III. Культурні справи.

1. Українське Національно-Демократичне Об'єднання обстоює єдину, трудову, українську школу, бореться за національне й моральне дошкільне, шкільне й позашкільне виховання, за вільний доступ до школи для всіх без різниці пола, станів і віри, за шкільний примус у початковій школі, за безплатну науку і за державну допомогу незможній молоді.

2. Українське Національно-Демократичне Об'єднання обстоює в релігійних справах рівноправність усіх віросповідань і їх внутрішню самоуправу. Приймаючи засади християнської моралі в основу духовного розвитку нації, партія обстоює науку і права греко-католицької церкви в Галичині і православної на інших українських землях.

II

Резолюції Народнього З'їзду

III. В культурно-освітних справах

1. Народній З'їзд стверджує, що Польща веде політику послідовного і безоглядного нищення усіх родів українського шкільництва.

2. Народній З'їзд стверджує, що наслідком проведеного на українських землях під Польщею т. зв. шкільного плебісциту, повного надужить і терору, приноровлюваного польською владою до українського населення, довела Польща українське шкільництво до повної руїни. На північ.-зах. українських землях не стало по плебісциті ні одної української народньої школи, а було їх там перед плебісцитом 421. В Галичині на колишніх 2612 українських шкіл остало по плебісциті лише 867, а решту 1785 спольонізова-

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

но. Жертвою того т. зв. плебісциту впало 2166 українських народніх шкіл.

3. Проти такої безоглядної польонізації українського шкільництва закладає Народній З'їзд перед усім культурним світом якнайрішучіший протест, а весь український загал взиває до безперервної боротьби за скасування усіх законів і розпорядків, що мають на цілі закріпити цю польонізаційну систему. Рівночасно протестує З'їзд проти перенесення українського учительства на польські землі, а далі проти недопускання кандидатів українського учительського стану до служби на тій підставі, що для нього немає нібито місця на українських землях, заступаючи його рівночасно польським учительством.

4. Народній З'їзд протестує проти ворожого і зневажливого трактування польським урядом справи українського високого шкільництва і заявляє, що українське громадянство ніколи не зрезигнує зі свого засадничого становища, що осідком українських високих шкіл може бути тільки Львів.

7. Народній З'їзд протестує проти нечуваного в світі нищення української культури польською поліцією і прокуратурою, що в почуттю своєї безкарности і невідповідальности, а також наслідком анальфabetизму в справах української науки й літератури переводять конфіскати наукових українських публікацій і творів української белетристики.

8. Народній З'їзд взиває все українське громадянство до зорганізованої, витривалої боротьби за українську школу всіх типів, за національний її зміст і звертає особливу увагу на конечність розбудови українського фахового шкільництва для всіх родів ремесла, промислу, торгівлі і сільського господарства.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: В 3 т. — Т. 2. — С. 173—174; 177—178.

**243. ІЗ ЛИСТА ДЕРЖАВНОГО
РОСІЙСЬКОГО МУЗЕЮ В М. ЛЕНІНГРАДІ
ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЮ
ПРО ОБМІН МУЗЕЙНИМИ ЕКСПОНАТАМИ**

1 грудня 1927 р.

<...> Желая оказать всемирное содействие нуждам крупнейшего собрания украинской живописи, хорошо известного русскому музею ценностью своих коллекций, своими

выставками и научными публикациями, а также городу Киеву как крупнейшему историческому и культурному центру, Государственный русский музей находит возможным выделить из своих запасов ряд художественных произведений живописи и скульптуры, имеющих отношение к Украине, список коих при сем прилагается.

Вместе с тем, признавая особо важное значение для собрания музея им. Т. Г. Шевченко в Киеве произведений Боровиковского и Левицкого и не имея таковых в своих запасах, Государственный русский музей признает возможным, в виде особого исключения, выделить из своих коллекций художественного отдела несколько ценных произведений указанных мастеров; при этом выделение это считает возможным произвести при выполнении следующих условий: 1) сохранение передаваемых художественных произведений в составе коллекции Всеукраинского исторического музея им. Т. Г. Шевченко без права дальнейшей передачи их другим музеям; 2) Государственный русский музей выделит из своих коллекций 4 произведения Левицкого и 7 произведений Боровиковского только при том неременном условии, если Государственному русскому музею будут предоставлены для пополнения его существенных пробелов из киевских музеев: а) портрет графини Браницкой, писанный русским художником Рокотовым, один или два произведения Н. Н. Ге (пейзаж и пленерный портрет), а также две иконы Галицийского письма и одна икона украинского письма XVII в.<...>

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927 рр.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1979. — С. 572–573.

244. ІЗ ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ НАРКОМОСУ УСРР ДО НК РСІ ПРО РОБОТУ НАУКОВИХ УСТАНОВ

10 грудня 1927 р.

Розробляючи мережу наукових установ і план їхньої праці на 1926/27 р., НКО передбачав, як загальну лінію, підсилити операційну працю наукових і культурних установ, зокрема тих, де спеціально навчаються і де розвивається українська культура, асигнуючи кошти на видання та обладнання кабінетів, на придбання наукової закордонної літератури, на охорону пам'яток природи і культури тощо.

Особливу увагу звернено на Українську Академію наук — на поглиблення її праці в тій частині, що торкається розвитку народного господарства і культури України: розроблено було план реорганізації УАН, підсилення її фізико-математичного відділу, видання серії термінологічних українських словників, закінчення видання словника живої мови і т. п. Okремо було поставлено питання про українські музеї і про вивчення українського мистецтва, поширення наукових експедицій і т. д.

Значну частину наміченого на 1927/28 р. було виконано: відремонтовано будинок Ольгинської гімназії для УАН, побільшено було її видавництво. Засновано науково-дослідні інститути — геологічний, водного господарства, цукрової промисловості, що матиме велике значення для вивчення народного господарства України; педагогічну наукову роботу поставлено на певні рейки з заснуванням науково-дослідного педагогічного інституту в Харкові. Вивчення української літератури стало предметом праці науково-дослідної кафедри письменства в Харкові; зокрема, для вивчення Т. Г. Шевченка та його доби засновано науково-дослідний інститут Шевченка. Для поширення краєзнавчої праці засновано Український комітет краєзнавства.

В галузі збирання, дослідження й охорони матеріальних пам'яток української культури (музеї та охорона позамузейних пам'яток) з моменту організації Укрнауки (1925 р.) та видання постанови ВУЦВК та РНК УСРР "Про пам'ятки культури й природи" (1926 р. червень) зроблено таке.

1. Вся музейна справа і всі музеї (16 державних і 54 місцевих) об'єднано під кермом Укрнауки (вересень 1926 р.) і ув'язано з загальним планом розвитку науки на Україні.

2. Вироблено провідні директиви щодо музейної роботи на найближчі роки.

3. Для підготовки спеціалістів високої кваліфікації, яких дуже бракує, заведено аспірантуру при таких музеях: Всеукраїнському музейному городку, Київському музеї мистецтв, Одеському історико-археологічному, Дніпропетровському краєзнавчому, Харківському археологічному, Волинському науково-дослідному, Харківському музеї українського мистецтва. <...>

4. Реорганізовано Києво-Печерську лавру у Всеукраїнський музейний городок і утворено в його складі такі музеї: музей порівняльної історії культів, музей українського письма й друку, український нумізматичний музей, музей української архітектури, український музей шитва й ткани-

ни, український музей металопластики, музей українського малярства, український театральний музей, збірка української старовини Потоцького.

5. Реорганізовано Всеукраїнський соціальний музей з відокремленням мистецьких речей для влаштування Харківського художнього музею.

6. Організовано державний заповідник ім. Т. Г. Шевченка, впорядковано держзаповідник “Ольвія”, в процесі організації державні історико-культурні заповідники — “Бердичівський кармелітанський монастир”, “Кам’янецька фортеця”, “Будинок М. В. Гоголя в Нероновичах”.

7. З 1925 р. встановлено крайові інспектури по охороні пам’яток культури й природи, що взяли вже на облік понад 2000 пам’яток і проводять працю по їх охороні.

8. Порушено перед урядовими органами УСРР і СРСР питання про повернення на Україну українських культурних цінностей у порядку взаємообміну між союзними республіками.

9. Протягом трьох минулих років проводились такі історико-археологічні експедиції: для розкопок в Ольвії по дослідженню пам’яток староукраїнської архітектури (1925—1927), по дослідженню Трипільської культури (1925—1927), для розкопок на о. Березані (1927), по дослідженню території Дніпрельстану й Запоріжжя (1927), що вже дали цінні наслідки по вивченню історії української матеріальної культури.

10. Розпочато видання наукових досліджень по матеріалах українських музеїв (“Музейний збірник” т. 1, “Полтавщина” т. 2, “Лаврські старі гравюри” т. 1, “Стара Одеса”, декілька провідників по музеях, “Збірник по охороні пам’яток культури”).<...>

Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927 рр. — С. 573—575.

**245. В НАРКОМОСВІТІ УСРР
“ПРО ОБСЛУГОВУВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ІНТЕРЕСІВ
ЦІЛОКУПНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ”**

Січень 1928 р.

Нарком освіти (М. О. Скрипник. — Авт.) в цій справі *постановив*.

Будуючи українську культуру, УСРР не лише виявляє і здійснює культурні потреби населення Радянської Украї-

ни, але й виконує, як представник і гегемон культурного розвитку всього українського народу в цілому, провідну роль.<...> Тому НКО УСРР повинно свідомо ставити собі завдання обслуговувати культурні інтереси усього цілокупного українського народу, тим паче, що Всеукраїнське Товариство культурного зв'язку з закордоном фактично ще не розпочало своєї роботи. НКО зокрема повинен мати на увазі це завдання по двох галузях своєї діяльності — в галузі вищої освіти і наукової діяльності, як також в роботі видавничій, мистецькій, в роботі кіно й радіо; саме ці галузі можуть бути розвинуті лише за державною підтримкою і свою базу можуть мати лише в нашій робітничо-селянській республіці. Досі НКО виконував лише в окремих випадках своє завдання бути державним органом для переведення українським пролетаріатом його історичної ролі керманіча цілокупного українського процесу і тільки від випадку до випадку вживав заходів, не ставлячи їх заздалегідь у план своєї роботи. ДВУ переводить видання творів українських письменників з-поза меж УСРР, видає збірки "Західна Україна", намітило видати збірник письменників Закарпатської України. НКО підносив питання про святкування ювілеїв різних письменників із закордону та про допомогу окремим письменникам то-що. Але ці заходи були досі випадкові..., не було вжито, наприклад, заходів до того, щоб видавництва УСРР виплачували авторський гонорар за друковані книжки хоча б Кобилянській і іншим письменникам. З закордону запрошено окремих робітників українського мистецтва музичного, вокального й образотворчого, але ті заходи були випадкові, не планові.<...>

Для роботи в УСРР з закордону прийшло значне число українських учнів, що приймають участь в роботі наших наукових установ та вищих учбових закладів. Це цілком зрозуміло, бо політичні умови приводять українську науку за кордоном до такого стану, що вона лише конає й животіє, але з нашого боку ще не вжито всіх конче потрібних заходів до того, щоби притягнути до процесу творення української науки багатьох наукових робітників з Західної України, що їх сили не мають зараз там пристосування і що їх наукова праця там марно занепадає.

У вищих учбових закладах УСРР вчиться велике число робітників і селян з-поза меж України; для їхнього матеріального забезпечення відведене якесь число стипендій, але відведення місць у ВУЗах і тих стипендій досі носило до

деякої міри характер допомоги, а не характер планово-поставленого завдання культурного впливу на українське населення поза межами України.

Все це ставить завдання з зазначеного погляду розглянути й переглянути плани роботи управлінь НКО і цілий план роботи НКО, як річний план поточного року, так і перспективний п'ятирічний план.

Шлях освіти. — 1928. — № 1. — С. 196 — 197.

246. М. О. СКРИПНИК. СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ КІНЕМАТОГРАФІЇ

Квітень 1928 р.

<...> Чому нам зокрема треба протестувати тут у нас, на Україні, проти такого комерційного підходу до справи кіно. Я навмисне, говорячи про властивості кіно-художнього творчого процесу, оминув один бік, одне питання, що має у нас важливіше значіння, — це питання про кінотворчість, про кінотвір, як частину загального нашого українського культурного творчого процесу. І тут справа стоїть так, що як усі галузі мистецтва, так кіно-творче мистецтво є невід'ємна частина українського культурного процесу. Справа не в тому лише, щоб у нас були нові українські наші радянські сценаристи, нові наші українські радянські-комуністичні режисери, оператори, актори, музиканти і т. інш. Справа йде про те, щоб наша кіно-творчість була річищем творення нашої нової соціалістичної української національної культури. І тут я користуюсь випадком, щоб заявити свій протест проти тих думок, що є серед деяких робітників у Москві у Совкіно та біля нього, які говорять: українське кіно має свої властивості, на Україні є своє національне життя й його треба виявляти у кіно-творчості, як в літературі, так і в образотворчому мистецтві, але решта це загальнопролетарська культура і тому треба все це об'єднати в руках єдиної всесоюзовної кіноорганізації. Національним кіноорганізаціям з цього погляду треба залишити виключно те, що є суто національного. Немає гіршого яскравішого прояву зневажливого, погордливого ставлення представників старої культури до нових культур, новою пролетарською революцією народжених народів, як оцей приклад. Ми творимо свою національну культуру, на-

ціональну щодо мови, але соціалістичну щодо змісту і ми не розподіляємо так — на одній полиці лежить національна якість нашої культури, а на другій — соціалістична.

У нас вони невід’ємні своєю суттю, всім своїм змістом вони зв’язані з нами і тому ми не можемо відокремити національного питання від соціально-класових ознак. Вони є єдине ціле і становлять складову частину єдиного культурно-соціалістичного процесу. Я ніяк не можу погодитись з таким явищем, як це було в Москві. У нас є кінокартина “Тарас Шевченко”. Після того, як наша продукція дістала вихід в Росію, то в числі інших картин туди пішла і картина “Тарас Шевченко”. І ось її випускатиме Совкіно зі своїм плакатом російською мовою, на якому намальовано: на горі портрет Шевченка, кругом нього жовто-блакитні фарби, національно-петлюрівські, а знизу елементи національної культури — два волів в ярмі. Я не знаю, який представник петлюрівської української культури малював оцього плаката для Совкіно. Гадаю, що не навмисно він, як національну емблему українського народу, поставив двох волів в ярмі. Ми дуже вдячні Совкіно за те, що він не позабуває національних особливостей України, але вважаємо за неприпустиме зводити ці окремішності до фарб національного прапора Петлюри і до тенденційних емблем — прирівнення України до волів в ярмі.

Змагання, щоб кіно-творчість України була національна в розумінні обмеження виключно суто національними ознаками, є змагання обмежити культурний розвиток українського народу. Жовтнева революція своїм урочистим закликом, своїми пролетарськими гаслами збудила до життя наш український нарід, що здобувши під керивництвом пррлетаріату волю і свою робітничо-селянську республіку, не може і не примириться з тим, щоб обмежити свій культурний розвиток тільки розвитком своїх суто національних ознак, а, навпаки, користуючись всіма тими здобутками, що залишила нам попередня історія, нарід повинен і хоче йти, щоб добути всі здобутки нової пролетарської культури, використовуючи всесвітню культуру, навіть стару буржуазну культуру, і будувати нову культуру, нові художні соціальні й політичні цінності по всіх галузях, не обмежуючи себе суто і дійсно національними ознаками творчости. Така постановка питання, як це було в Москві, губить нашу творчість і наш національний розвиток. Але треба сказати, що ми хочемо не торгувати кіно-продукцією, а хочемо зробити

її, поставити її на правильний господарчий розрахунок і використати її для піднесення художнього культурного, соціального рівня наших трудящих мас.

Шлях освіти. — 1928. — № 4. —
С. 10—11.

247. ПРО ІСПИТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ВИПУСКНИКІВ ВУЗІВ

Хроніка НКО УСРР, серпень
1928 р.

Для проведення іспитів з української мови випускників ВУЗів засновується іспитова комісія в складі керівника ВУЗ"у, завучбовою частиною та викладача української мови.

На іспиті випускник ВУЗ'у повинен виявити в усній та письмовій формі загальні знання мови, відповідні тим, що ставляться до першої категорії згідно з інструкцією НКО для державних курсів українознавства.

Крім того, він повинен виявити знання з номенклатури та термінології свого фаху.

Коли студент виявить свої знання, йому слід видати посвідку I категорії. Студентам, що не складуть іспита з української мови на I категорію, видається тимчасове посвідчення про закінчення ВУЗ"у.

Шлях освіти. — 1928. — № 7. —
С. 217.

248. УСТРІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ*

Розділ I. Політичні засади

Д. Культура й мистецтво

1. Українська Держава буде змагати до піднесення рівня культури й цивілізації на Україні, узгіднюючи культурний процес, побудований на основі свободи культурної творчості, з духовою природою українського народу, його історичними традиціями й вимогами сучасності та викорінюючи

---

*Під такою назвою вийшла програма ОУН, прийнята на I Конгресі Українських Націоналістів у Відні (28 січня — 3 лютого 1929 р.). Текст подано з деякими скороченнями.

лихі наслідки чужонаціонального поневолення в ділянці культури та психіки народу.

2. Тільки розвиток тої культурної творчости й тих мистецьких течій, що зв'язані зі здоровими проявами в минувшині Української Нації та з культом лицарськості і волево-творчим відношенням до життя, зможе збудити здоровий гін нації до сили й могутости.

Е. Шкільна політика

1. Керування й догляд за шкільництвом, як засобом виховання народніх мас у національно-державному дусі, та встановлення шкільної системи, що піднесла б на належний рівень розвитку освіти українського народу, буде належати державі.

2. В основу народнього шкільництва ляже система української, державної, обов'язкової і безплатної єдиної школи, яка забезпечуватиме всебічний, гармонійний розвиток людини та обійматиме і практичне, фахово-професійне виховання.

3. Приватні освітні установи та чужомовне навчання будуть допущені за дозволом держави в кожному окремому випадку та підлягатимуть контролі державних чинників.

Є. Релігійна політика

1. Уважаючи релігійні почуття внутрішньою справою людської особи, Українська Держава в цьому огляді стане на становищі повної волі релігійної совісті.

2. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, влада — задержуючи необхідну контролю над церковними організаціями — співпрацюватиме з українським духовенством різних культів у справах морального виховання нації.

3. У школу буде допущена наука релігії тих культів, що не будуть проявляти денаціоналізуючих впливів.

4. Українська Держава буде сприяти розвиткові української національної церкви, незалежної від чужоземних патріархатів, та українізації релігійних культів, що будуть діяти на Україні.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: В 3 т. — Т. 2. — С. 333—334.

249. НОВІ УМОВИ ПРИЙОМУ ДО ВИШІВ

*Інформація НКО УСРР,
березень 1929 р.*

На нараді при Укрпрофосі зробили деякі зміни до порядку прийому до українських ВИШів, ухваливши приймати до ВИШів України громадян усіх союзних республік на однакових умовах з громадянами УСРР. Усі іспити у ВИШах ухвалено провадити виключно українською мовою. Вступні іспити до всіх ВИШів (крім педагогічних) почнуться ц. р. 25 липня, а до педагогічних — 15 серпня. Не прийнятим до ВИШів за іспитами, що починаються 25 липня, надано права вдруге екзаменуватися до педагогічних ВИШів.

Для піднесення авторитету приймальних комісій ухвалено до їх складу включити представників окрпарткому.

З 1-го березня до 15 липня ухвалено провести 4 ½-місячні курси, пропустивши через них 600 робітників, що вступатимуть до індустріальних, і 400 — до педагогічних ВИШів. Народа ухвалила також вжити заходів щодо поліпшення соціального складу профшкіл. Осіб, що закінчили семирічку, ухвалено прийняти без іспитів.

*Шлях освіти. — 1929. — № 3. —
С. 177.*

250. ПРО П'ЯТИРІЧНИЙ ПЕРСПЕКТИВНИЙ ПЛАН РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ*

З резолюції II Всеукраїнської
конференції КП(б)У від
14 квітня 1929 р.

В галузі культурного будівництва

Накреслену в п'ятирічному плані реконструкцію народного господарства, що впливає з твердої лінії партії на індустріалізацію країни і розгортання усупільненого сектора, можна здійснити при культурному зростанні, значному піднесенні творчої енергії мас, спрямованої на розв'язання завдань соціалістичного будівництва.

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

Відставання культурного рівня широких мас від запитів, що їх висуває соціалістичне будівництво (ще й досі є мільйони неписьменних і малописьменних), настійно ставить завдання підтягувати темп соціально-культурного будівництва до темпу господарського будівництва.

Розв'язання цього завдання є основною умовою для забезпечення кількісних і якісних показників, намічених у перспективному п'ятирічному плані.

А тимчасом питання культурного будівництва не дістали свого конкретного відображення в п'ятирічному плані розвитку народного господарства на Україні. Визнати за потрібне негайно розробити на основі накресленого плану розвитку промисловості і сільського господарства план культурного будівництва, як невід'ємну частину розвитку всього народного господарства, з таким розрахунком, щоб цей план уже відбився в контрольних цифрах на 1929—30 р.

У плані передбачити здійснення протягом п'ятиріччя перебудови вищих шкільних закладів і науково-дослідних установ, реконструкцію їх матеріальної і навчально-допоміжної бази, виходячи з вимог до них народного господарства.

Конференція відмічає, що треба розгорнути вже в перші роки п'ятиріччя капітальне будівництво по лінії будівництва наукових інститутів, лабораторій та устаткування для них, забезпечивши для цього будівництва певний процент від капіталовкладень у промисловість.

Кількість кваліфікованих кадрів, взагалі недостатня в нашому господарстві, втрачає свою значимість ще й через надзвичайно низький культурний рівень трудящих мас. Тому основним завданням п'ятирічного плану в галузі здійснення культурної революції поряд з всемірним форсуванням випуску потрібних нам кадрів промисловості, сільського господарства та інших галузей соціалістичного будівництва є забезпечення ліквідації неписьменності серед дорослого населення і здійснення плану загального навчання, забезпечення здійснення плану шкільного будівництва як з місцевих коштів, так і з самооподаткування і державного бюджету.

Темпи соціалістичного будівництва, накреслені п'ятирічним планом, вимагають далеко вищого культурного рівня мас, далеко активнішої, свідомішої участі в соціалістичному будівництві і тих, хто досі не ліквідував своєї неписьменності. Ліквідацію неписьменності серед дорос-

лих до 35-річного віку треба закінчити в найкоротший строк.

Конференція з усією рішучістю ставить це завдання перед партійними організаціями, радянськими органами і всією радянською громадськістю. Вважаючи за потрібне всемірно зменшити строки ліквідації неписьменності в містах і робітничих районах серед робітників та сімей робітників, а на селі серед членів колективів, наймитів і сільської бідноти, конференція встановлює строк для проведення цієї роботи на кінець третього року п'ятирічки і доручає ЦК забезпечити виконання цієї програми.

Піднесення культурного рівня трудящого населення висуває перед партією завдання широко розвинути політико-освітні заклади, кінофікацію, радіофікацію, будівництво клубів і т. д.

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2 т. — К., 1976. — Т. 1. — С. 598—600.

**251. З КОНСТИТУЦІЇ (ОСНОВНОГО ЗАКОНУ)
УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ
РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ,
ПРИЙНЯТОЇ ХІ ВСЕУКРАЇНСЬКИМ З'ЇЗДОМ
РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ
І ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ**

15 травня 1929 р.

<...> 12. Щоб забезпечити трудящим масам дійсний доступ до знання, Українська Соціалістична Радянська Республіка ставить своїм завданням дати їм повну, всебічну і безплатну освіту.

13. В галузі культурного будівництва Українська Соціалістична Радянська Республіка ставить своїм завданням забезпечувати всіма засобами розвиток пролетарськими шляхами української національної культури і культури національних меншостей та рішуче боротися з націоналістичними забобонами.<...>

Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. — 1929. — № 14. — С. 100.

**252. 3 ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ
ДЕРЖАВНОГО ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УСРР
В ЦК КП(Б)У**

29 травня 1929 р.

*Докладная записка о пасхальном
антирелигиозном карнавале*

В ночь под пасху союзами безбожников и комсомольскими организациями почти повсеместно были устроены антирелигиозные карнавальные шествия. Благодаря недостаточной организации, все эти карнавалы прошли бледно, при незначительном количестве участников, что особенно было заметно в Харькове, Днепропетровске и Киеве. Карнавалы вызвали резко отрицательное настроение не только среди верующих, но и среди служащей интеллигенции и небольшой части рабочих.

Со стороны участников карнавала зарегистрировано несколько случаев хулиганских выходов по отношению к верующим, как то: бросание горящих ракет в толпу молящихся, устройство танцев в церковных оградах и т. д.

Основная масса верующих расценивала карнавал как открытое выступление власти против религии и узаконение хулиганства, до сего времени строго караемого. В карнавальцев бросали камни, песок, ругали их площадными словами и т. д. Некоторым участникам карнавала камнями разбили головы.

Такие действия отмечены даже в тех случаях, когда участники карнавала не затрагивали верующих (Д.-Петровск, Артемовск, Харьков, Н.-Прага на Зиновьевщине).

Участие в карнавале еврейской молодежи повлекло за собой активную антисемитскую агитацию со стороны верующих.

“...Соввласть открыто покровительствует хулиганству безбожников. На свою пасху никаких карнавалов не устраивали. Издеваются над верующими. Карнавал — это агония власти”.

Таково в основном реагирование верующих — кликуш, торговцев и бывших людей.

Попы в разговорах между собой отмечают, что Соввласть ошиблась, устраивая карнавалы, т. к. они дали обратные результаты, вызвав небывалый подъем религиозности в массах.

Интеллигенция расценивала карнавал как публичное проявление некультурности, извращение лозунгов культурной революции и кощунство.

Наиболее интересно мнение о карнавале киевской профессуры:

“...Всякие выступления, оскорбляющие религию, создают церкви ореол мученичества. В борьбе с религией нужна систематическая, настойчивая культурная работа. Полунасиленные меры дают обратные результаты. Коммунисты не учли закона сопротивления — христианство было наиболее крепко во времена гонений. Попы значительно лучшие воспитатели, так как устраивают праздники красиво. Здесь же наоборот, дико и грубо науськивают толпу...”

(Профессора Круповский, Оберучев, Крижановский, Акулов, Городецкий, Эпштейн и Клысенко).

Среди некоторых рабочих отмечены мнения о карнавале, как о ненужной клоунаде и как о форме борьбы с религией, не достигающей своей цели и дающей обратные результаты.

“... Надо вести воспитательную работу, а не клоунскую. Нельзя такими дурацкими методами вести борьбу с религией. Работа против религии должна вестись в клубах. Тратят деньги черт знает на что. Отделили церковь от государства, а теперь вмешиваются в религиозные дела и не дают жить верующим. Позаботились бы лучше о продовольственном снабжении населения, чем устраивать глупые, никому не нужные демонстрации...”

Такие разговоры отмечены среди рабочих ХПЗ, ГЭГ”а, 1-й Гостипографии и КОФОК’а в Харькове и завода им. Петровского в Днепропетровске.

Еврейская верующая масса, особенно в Киеве, также отрицательно отнеслась к устройству карнавала, опасаясь, что эксцессы во время демонстрации могут перейти в погромы.

В связи с устройством карнавала среди верующих отмечено усиление антисоветской активности, которая, нужно полагать, будет долгое время держаться на повышенном уровне.

Из всего вышеизложенного нужно сделать вывод, что карнавалы в том виде, в каком они были организованы в этом году, не оправдали себя, а наоборот, вызвали значительное усиление религиозной и антисоветской активности.

Попутно с этим следует отметить, что за последнее время по всем округам Украины, со стороны общественных

комсомольських і партійних організацій, спостерігається активне прагнення, спрямоване на закриття синагог і церковей, і тиск на церковників.

В зв'язі з цим, завдяки нетактичному підходу до справи, особливо там, де об'єктивна ситуація для закриття не складалася, спостерігаються масові заворушення віруючих, супроводжувані погрозами.

За останні два місяці зафіксовано 9 випадків масових заворушень віруючих на ґрунті отримання церковей (села Лисівка, Виноград і Катеринопіль Уманського району, Чернобайове, Хрестителево і Іганівка Шевченківського району, м. Риківка Артемівського району і гора Старобільськ).

Нач. СОУ ГПУ УСРС Карлсон

Голос України. — 1995. — 26 квіт.

253. ПОСТАНОВА КОЛЕГІЇ НКО ПРО ВИДАННЯ “КАЗОК АНДЕРСЕНА”*

Серпень 1929 р.

II. Про установку НКО в справі казок

1) Констатувати, що Наукпедком Соцвху НКО в 1925 році, обговорюючи питання про дитячу літературу і ставлячись негативно до казки взагалі, визнав однак за можливе, через брак відповідної дитячої літератури, поруч з використанням класичної художньої літератури використовувати також і старі казки і байки тощо, але відповідно переробивши і зредагувавши.

4) Відзначаючи, що загальна принципова відмова використовувати казки в дитячому вихованні і загальне негативне ставлення до казки, як форми художнього вияву, при наявності недостатньої кількості можливої для переробки художньої літератури взагалі, означає лише відмову на ділі від труднощів перероблення казки й байки для сучасного дитинства — скасувати в зазначеній частині постанову ДНМК (Державний науково-методичний комітет. — *Ред.*) НКО від 22 червня 1925 р.**

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

**Постанова проігнорувала наведений в тексті пункт 1, ставши “на позицію загальної негатиї використання казок в дитячому вихованні.”

III. Про можливість використання казок Андерсена

1) Визнаючи, що датський казочний письменник Андерсен 1-ої половини XIX ст. в своїй творчості відбив настрої середньої і дрібної буржуазії з часів її боротьби з феодальним абсолютизмом, але ж в останнім періоді своєї творчості відбив настрої буржуазії, що перемогла феодалізм і стала в суперечність з ідейними гаслами пролетаріату; що і в першому періоді творчості Андерсена відбилися класові риси цієї середньої і дрібної буржуазії: сантименталізм, елементи містицизму, патріотизму і т. ін.; що тому треба розглядати казки Андерсена відповідно до цих двох періодів його творчості, — визнати за можливе використання його казок — зокрема з 1-го періоду його творчості, як письменника найкращого періоду боротьби буржуазії з залишками феодалізму. Але визнати, що таке використовування казок Андерсена, навіть з 1-го періоду його творчості, може відбутися лише за умов дійсного перероблення відповідно до потреб сучасності та усунення зазначених буржуазних містичних, сантиментальних, патріотичних тощо рис і за дійсно ґрунтовної редакції казок з відповідним суворим добором їх і переробкою.

IV. Про видання казок Андерсена видавництвом "Космос"

1) Констатувати, що у виданні казок Андерсена видавництвом "Космос" не переведено ні потрібного добору казок, ні перероблено їх відповідно умовам сучасності, ані не переведено дійсного редагування, а, навпаки, казки взято без відповідного вибору і залишено такі, що цілковито не відповідають умовам сучасності; в казках залишено також всі шкідливі риси містицизму, патріотизму, шукання маєтних клас, примиренство і т. ін. Визнати, що дане видання казок Андерсена цілковито і безумовно не відповідає тим умовам, що лише за ними можна припустити видання казок.

2) Визнати, що дозвіл ДНМК на видання зазначеного збірника казок Андерсена видавництвом "Космос" є, безумовно, помилка, а тим паче є неприпустима помилка — резолюція ДНМК про допуск цього збірника казок до бібліотек Соцвиху. Тому дану резолюцію про допуск цього збірника казок до бібліотек Соцвиху скасувати.

254. ПРО ПІЛЬГИ ДЕРЖАВНІЙ КАПЕЛІ “ДУМКА”

*Постанова ВУЦВК і РНК УСРР
від 15 березня 1930 р.*

Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УСРР *постановили:*

1. Звільнити концерти, що їх організовує державна капела “Думка”, від усіх республіканських і місцевих податків та оплат.

2. Надати державній капелі “Думка” право оплачувати комунальні послуги за пільговими тарифами, встановленими для культурно-освітніх установ.

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1960. — Т. 1. — С. 486.

255. ПРО ВИСТАВКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

*Постанова Політбюро ЦК КП(б)У
від 2 січня 1931 р.*

1. Визнати доцільним участь України у виставках української культури, організовуваних Всесоюзним товариством культзв'язку з закордоном у Берліні, Празі і Ковно — при умові, що всі валютні витрати покриваються Всесоюзним товариством культзв'язку з закордоном.

2. Доручити Всеукраїнському товариству культзв'язку з закордоном поставити питання перед Всесоюзним товариством культурного зв'язку з закордоном про відпуск коштів, необхідних для виготовлення експонатів.

3. Доручити РНК передбачити в бюджеті України асигнування коштів на участь у виставках.

Культурне будівництво в Українській РСР. — Т. 1. — С. 525.

256. ПРО ОСНОВНІ ЗАСАДИ П'ЯТИРІЧНОГО ПЛАНУ
КУЛЬТОСВІТНЬОГО БУДІВНИЦТВА УСРР
НА 1933—1937 рр.*

*Культбудівництво в першій п'ятирічці
соціалістичної реконструкції*

Розгортання соціалістичного будівництва, великі капіталовкладення у народне господарство, поліпшення добробуту трудящих, — все це рішуче поставило питання про всебічне розгортання роботи і на культурно-освітньому фронті, насамперед про запровадження обов'язкового загального навчання в країні; ліквідацію загальної та технічної неписьменності серед дорослої людности; відтворення робочої сили в усіх галузях народного господарства; готування народно-господарських і культурно-освітніх кадрів; розгортання науково-дослідчої роботи; сприяння масовій політосвітній роботі та художньому й мистецькому вихованню.

Увага партії та уряду до культурного будівництва забезпечила мобілізацію робітничої кляси і громадської думки всього радянського суспільства на боротьбу за щораз більше піднесення культурно-політичного рівня трудящих, за загальну письменність, за утворення кадрів, за піднесення на вищий щабель культури.

Широко розгорнуто за минулі роки роботу і в галузі національно-культурного будівництва в напрямі всебічного розвитку національних за формою та пролетарських за змістом культур усіх народів СРСР, що їх "закликано до життя Жовтневою революцією" та остаточного подолання ганебної спадщини "русифікаторської колонізаторської" політики феодально-буржуазного ладу царату.

Запроваджено загальне обов'язкове політехнічне навчання з цілковитим охопленням школою всіх дітей 8 років. Навчання дітей проводиться рідною мовою.

Поруч цього загальне навчання переводиться на вищу базу в обсязі 7-річної політехнічної школи.

Значно зростає рух робітничих мас за опанування культури й технічних знань.

Широко розгорнуто національно-культурне будівництво, в тому числі й української соціалістичної радянської культури.

Здобуто великих успіхів в розв'язанні проблеми підготовки кадрів.

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

Розгорнуто науково-дослідну роботу.
Значно посилено матеріальну базу культурного будівництва.

Основні настанови для складання другої п'ятирічки культурного будівництва

Провідна лінія, що її дала партія на другу п'ятирічку... передбачає рішуче підвищення культурного рівня в країні, утворення всіх умов для технічного озброєння трудящих, розвитку науки й піднесення на вищий щабель культурного й технічного прогресу.

Справа освіти в світлі другої п'ятирічки, як "найважливіше завдання", набуває виключної ваги й вимагає сповна розгорнути культурну революцію для підготовки кадрів господарського й культурного будівництва, для культурно-політичного розвитку трудящих, для створення якнайсприятливіших умов у вихованні нових поколінь, для соціалістичної перебудови побуту, для цілковитого знищення рештків впливів капіталістичного устрою у свідомості мас.

Головні завдання, що визначатимуть основний напрямок у розвитку культбудівництва другої п'ятирічки, є:

1. Виконати поставлені програмою комуністичної партії завдання у справі запровадження загального обов'язкового політехнічного (що знайомить в теорії й на практиці з усіма головними галузями виробництва) навчання для всіх дітей обох статтів до 17 років.

2. В другій п'ятирічці цілковито повинна бути розв'язана проблема загального дошкільного виховання (дошкільний всеобуч).

3. Проблему готування кадрів треба розв'язати як кількісно, так і якісно, надаючи особливої ваги питанню про їхню наукову кваліфікацію, про їхній обов'язок відповідно засвоїти основні досягнення світової науки й техніки, як це чітко визначено в директивах XVII партконференції.

4. Великий розвиток у другій п'ятирічці повинна дістати й науково-дослідна робота для всебічного сприяння темпам опанування виробничих сил, що їх ставить п'ятирічний план, та швидкого технічного переозброєння господарства, піднесення кількісних і якісних показників в соціалістичному виробництві, щоб найближчими роками наздогнати й випередити технічно й економічно передові капіталістичні країни.

5. Грандіозні завдання, що розв'язання їх поставлено на другу п'ятирічку, повинні йти поряд загального піднесення культури в країні.

6. Треба значно посилити темпи національно-культурного будівництва, щоб цілком і остаточно знищити культурну відсталість національних меншостей.

Мистецтво

Велика роля мистецького впливу в розв'язанні проблеми подолання пережитків капіталізму в свідомості людей та перетворення їх на свідомих і активних будівників соціалізму вимагає від мистецьких закладів особливу увагу звернути на якість своєї роботи та значно збільшити кількісне охоплення трудящих. Піднесення добробуту трудящих значно збільшить попит на задоволення культурних потреб, що теж поставить вимогу поширити мережу мистецьких закладів.

а) В галузі театру

Щоб підвищити якісно і збільшити кількісно обслуговування людності, поширити мережу драматичних стаціонарних і пересувних театрів, театрів малих форм так, щоб забезпечити обслуговування робітництва не тільки у великих промислових містах, але й на окремих виробництвах. Зокрема звернути увагу на обслуговування робітництва основних галузей промисловості. Розгортаючи мережу стаціонарних драматичних театрів в промислових містах, взяти до уваги й поширення театрів малих форм, що з одного боку мають більшу можливість переключатися на пропаганду завдань сьогоднішнього дня, а з другого, ці театри можна застосовувати на великих площадках, безпосередньо на підприємствах, шахтах, руднях. Розгортаючи мережу драматичних театрів і театрів нових форм, передбачити організацію спеціальних театрів сатири та комедії.

Великий попит трудящих мас на театральне мистецтво масової музичної дії, зокрема опери, ставить завдання максимально поліпшити роботу сучасних опер та організувати нові. Зокрема слід організувати стаціонарні опери на Донбасі і Великому Запоріжжі та пересувні опери у кожній області. Забезпечити організацію пересувних музкомедій в кожній області.

Разом з розгортанням мережі українських театрів організувати національні театри для обслуговування нацменшостей.

б) В галузі музики

Поширити обслуговування людности концертами професійних музичних закладів. Збільшити мережу таких закладів. Організувати постійні симфонічні оркестри, великі (у складі мінімум 60 осіб) і малі (в складі 35 – 40 осіб) у вели-

ких індустріальних містах та обласні. Симфонічні оркестри повинні обслуговувати людину концертами як у приміщеннях, так і в парках культури й відпочинку.

Організувати постійні показові духові оркестри пересувного типу по одному на область. Поширити мережу оркестрів-бандуристів і народних інструментів (3—5 на область). Поширити мережу струнних квартетів.

Поширити мережу хорових капел, забезпечивши організацію нацменівських одиниць. Поширити мережу концертних бригад.

в) В галузі образотворчого мистецтва

Спрямувати роботу образотворчого мистецтва на службу будівництва соціалізму, зокрема звернути увагу на розвиток монументальних форм — архітектури й скульптури — в оформленні нових соціалістичних міст, у перебудові й реконструкції наявних.

Поширити мережу пересувних центральних художніх виставок, утворити малі пересувні художні виставки, що обслуговували б не тільки великі центри, а й найвіддаленіші невеликі робітничі селища, колгоспи, радгоспи і МТС.

Організувати ряд заходів стимулювання художньої творчості — конкурси, премії, командировки, дотації.

Організувати закуп продукції художників, скульпторів клубами, будинками соціалістичної культури, будинками колективіста, будинками відпочинку, для чого налагодити виставки продукції митців.

Поширити репродукції з кращих зразків образотворчого мистецтва.

Звернути особливу увагу на оформлення речей масового споживача.

Про основні засади п'ятирічного плану культосвітнього будівництва в УСРР на 1933—1937 рр. — Харків, 1932. — С. 5, 10—11, 13—15, 43—46.

**257. З ЛИСТА Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО
ДО Н. Д. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО**

Не пізніше 31 жовтня 1933 р.

<...> Дуже прошу Вас, дорога і високошановна Наталя Дмитрівна, сповістити мене негайно про те, чим скінчилася “чистка” в нашій Академії: кого там з наших знайомих ви-

кинули, кого лишили. Ось дуже хотілось би знати: чи Кримський зостався ж таки академіком і чи дають йому академ-пайок, чи ні. Також скажіть, будь ласка, чи була там балачка про мене і чи не вигнали мене з українського святилища. Зараз я вже не директор музею, то може я вже і не академік*. Коли так, то буду шукати торбу на плечі і тоді гайда по світу. П'ятдесят три роки прослужив рідному краю, а шматок хліба не вислужив.<...>

Архіви України. — 1993. — № 4—6. — С. 55.

258. ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ БЕЗПЛАТНОГО НАВЧАННЯ У ВИШАХ, ВТИШАХ І ТЕХНІКУМАХ

*Постанова ВУЦВК і РНК УСРР
від 13 січня 1934 р.*

Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УСРР *постановили:*

Зважаючи на пролетаризацію учбових закладів, у яких навчаються в основному робітники і колгоспники, а також діти трудової інтелігенції, встановити з 1934 р. безплатність навчання по всіх ВИШах, ВТИШах і технікумах, що є на Україні.<...>

Увага: ця постанова не поширюється на учнів заочних учбових закладів.

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1960. — Т. 1. — С. 630.

---

*Про звільнення Д. І. Яворницького з посади директора музею С. Д. Яворницька у листі до Н. Д. Полонської-Василенко від 31 жовтня 1933 р. розповідає так: “Вчера, т. е. 29-го окт., местная секция научных работников, в которой играют видную роль молодые партийцы, члены комиссии по чистке нашего музея, исключили из числа своих членов всех вычищенных из музея научных работников, в том числе и Дмитрия Ивановича... Не довольствуясь этим, они постановили обратиться в Академию наук об исключении Д. И. из членов Академии! Что же ему приписывают? Идеологию запорожского и украинского казачества и гетьманщины”. (Прим.: завдяки клопотанню до уряду Д. І. Яворницький залишився членом Академії наук.)

259. РЕЗОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО КОНГРЕСУ*

Відбувся заходами Союзу Українок у Станиславі 23—27 червня 1934 р. у 50-ліття організованого українського жіночого руху

*Резолюції
Українського Жіночого Конгресу
ухвалені дня 27 червня 1934 року*

Основи українського фемінізму

У. Ж. К. стверджує, що український жіночий рух черпає свої сили з національної ідеї та що він — прямує до вияву всіх творчих сил жінки — скріплює життєздатність та енергію Нації. Жіночий рух не перейшов ще до історії, його завдання не тільки боротьба за зовнішні можливості розвитку жінки, але й введення жінки в ролі співрішачого і співвідповідального чинника у життя Нації.

Відношення до релігії і церкви

У. Ж. К. стверджує велику роль, яку в житті кожної нації, а зокрема недержавної, грає церква як державотворчий чинник, зберігаючи і плекаючи моральні і культурні цінності народньої душі. Українське жіноцтво, пам'ятаючи, які потрясення спричинила релігійна боротьба у минулому нашого Народу, з великим занепокоєнням слідкує за позначками цієї боротьби в сучасності та гаряче перестерігає наше жіноцтво перед релігійними роздорами і закликає його до релігійної толеранції.

Рівночасно У. Ж. К., стверджуючи, що між духовенством і народом повинна бути як найтісніша духовна і національна єдність, домагається національно свідомої духовної єрархії на тих українських землях, які такої єрархії ще не мають.

Становище до моралі, родини і материнства

У. Ж. К. стверджує, що український жіночий рух усе був носієм найвищих етичних цінностей. Підтверджуючи постулати жіночого руху: рівної високої моралі для жінки

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

і мужчини, підкреслює зокрема рівну відповідальність жінки і мужчини за скількість і якість нового покоління, за здоровля, силу і виховання потомства.

У справі плекання рідної мови

У. Ж. К., визнаючи рідну мову за головну ознаку національного духа народу, закликає все зорганізоване українське жіноцтво звернути на рідну мову якнайбільшу увагу, а саме:

1) шанувати рідну мову прилюдно й дома та навчати того своїх дітей;

2) плекати й поширювати в своєму оточенні одну літературну мову в слові й письмі.

В тій цілі У. Ж. К. завзиває українське жіноцтво закладати скрізь "Гуртки плекання рідної мови".

У. Ж. К. завзиває всі українські видавництва вживати чистої літературної мови й одного правопису.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: В 3 т. — Т. 2. — С. 367, 369—370.

260. ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ АНСАМБЛЮ ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ І ТАНЦЮ

*Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У
від 16 червня 1936 р.*

Рада Народних Комісарів і Центральний Комітет КП(б)У постановляють:

1. З метою високохудожньої демонстрації найкращих зразків польської народної пісні і польських народних танців утворити при Українському управлінні в справах мистецтв ансамбль польської народної пісні і танцю.

2. Асигнувати на організацію й утримання ансамблю польської народної пісні і танців до кінця 1936 р. 100 тисяч карбованців.

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1960. — Т. 1. — С. 695.

261. СПРАВА № 103010 У ЗВИНУВАЧЕННІ
О. С. КУРБАСА

Довідка № 178 на Курбаса Олександра Степановича

Курбас Олександр Степанович, 1887 року народження, в Галичині (м. Самбір), громадянин СРСР, службовець, освіта вища, режисер, колишній соціал-демократ.

Був одним з керівників контрреволюційної організації УВО. Мав зв'язки із Шумським та іншими відомими контрреволюційними націоналістами. Для контрреволюційної пропаганди та стосунків із контрреволюційними націоналістами використовував український театр "Березіль", яким сам керував. Збирав у театрі контрреволюційні елементи й виховував кадри в контрреволюційному дусі.

Судовою Трійкою при колегії ДПУ (УРСР) від 9.IV.1934 року за статтею 54 – 11 Кримінального кодексу УРСР засуджений до ув'язнення у виправно-трудових таборах (ВТТ) на 5 років.

Перебуваючи в Соловецькому таборі на керівній роботі по лінії театру, вперто підбирав собі кадри винятково з українських контрреволюційних націоналістів.

Обертаючись серед українців (Ірчан-Баб'юк, Владиміров А. Г., Гоккель, Генрікс), казав їм, що в "Радянській Україні панує диктатура чорносотенної російської кліки й що ця кліка знищила ленінську національну політику, українську культуру, літературу та знищує українську мову".

Цікавиться політичними подіями. Вважає, що доля ув'язнених залежить від міжнародного становища. У розмові із в'язнем Потураєвим сказав йому про те, що відомі йому в'язні – українські націоналісти, які перебувають у таборах, "духом не занепадали", бо він має свідчення про те, що частина керівників, які залишилися на волі, далі працюють так само, як і до арешту. Ці відомості одержав од своєї дружини, що підтримує зв'язки з деякими керівниками контрреволюційної організації українських націоналістів у Харкові, що перебувають на волі.

Має намір – тікати з табору.

Начальник Соловецької тюрми
міського управління Держбезпеки
старший майор

Анетер

Помічник начальника тюрми
капітан Держбезпеки

Раєвський

Засідання Особливої Трійки Управління наркомату внутрішніх справ Ленінградської області № 83 від 9.X.1937 року.

С л у х а л и : Курбас Олександр Степанович, 1887 року народження, з Галичини (м. Самбір), громадянин СРСР, службовець, освіта — вища, режисер, колишній соціал-демократ. Судовою Трійкою при Київському обласному ДПУ УРСР від 9.IV.1934 р. за статтею 54 — 11 Кримінального кодексу УРСР засуджений до ув'язнення у виправно-трудових таборах на п'ять років.

У х в а л и л и : Курбаса Олександра Степановича — розстріляти.

Згідно: За секретаря Трійки Начальник
Третього відділення VIII відділу
Управління Держбезпеки
лейтенант Держбезпеки

Сорокін

Акт про виконання вироку

Вирок Трійки Управління НКВС Ленінградської області за протоколом № 83 від 9 жовтня 1937 року щодо засудженого Курбаса Олександра Степановича виконано 3 листопада 1937 року, про що й складено цей акт.

Заступник начальника АГУ
управління НКВС Ленінградської області
капітан Держбезпеки

Матвєєв

*Український театр. — 1993. —
№ 1. — С. 26 — 27.*

262. ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У ПРО ОДЕСЬКИЙ НІМЕЦЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

4 грудня 1937 р.

Ураховуючи велике значення інституту в справі підготовки педкадрів для німецьких шкіл України — ЦК КП(б)У ухвалює:

1. Затвердити постанову Одеського обкому КП(б)У про зняття з роботи директора інституту Єрухімовича і парторґа Грінштейна.

2. Зобов'язати Одеський обком КП(б)У зміцнити інститут керівними кадрами, зокрема підібрати і подати на затвердження ЦК КП(б)У кандидатури на директора і парторґа.<...>

*Про Одеський німецький педагогічний
інститут*

Перевіркою встановлено, що інститут неймовірно засмічений класово-ворожими людьми. Так, наприклад, з кількості 254 студентів у 89 — родичі заарештовані, як вороги народу; з педагогів викрито і заарештовано 4 фашистів, на педроботі працюють виключені з партії меншовики і кадети. Директор Єрухімович також не внушає політичного довір'я, його брат, що працював у Київплані, заарештований, як ворог народу.

Внаслідок великої засміченості ворожими елементами і зовсім незадовільної партійно-масової роботи, в інституті вороги-націоналісти, фашисти звели собі кубло, розповсюджували там фашистську літературу і проводили контрреволюційну роботу.

Ніякої науково-дослідної роботи і роботи по вирощуванню молодих наукових кадрів не проводиться, інститут не забезпечений німецькими викладавцями, внаслідок чого понад 50 % лекцій читається російською мовою.

Інститут знаходиться в дуже важкому стані, але ми не можемо піти по лінії найменшого опору — його ліквідації, як це пропонує обком КП(б)У, оскільки на Україні є 534 німецьких шкіл, для яких потрібно готувати кадри.<...>

*Національні відносини в Україні у
XX ст.: Збірник документів і ма-
теріалів. — К., 1994. — С. 227.*

**263. ДОВІДКА НАРКОМАТУ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ПРО НАЦІОНАЛЬНІ ШКОЛИ В УКРАЇНІ***

Березень 1938 р.

Секретарям ЦК КП(б)У

тов. Хрущову Н. С.

тов. Бурмистенко М. А.

О национальных школах Украины

1. На Украине имеется 21 656 школ, в которых обучается 5 143 789 учащихся. Преподавание в школах ведется на

---

*З матеріалів до протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р., на якому була прийнята постанова "Про реорганізацію національних шкіл на Україні"

21 языках. Так, например, с украинским языком преподавания имеется 18 101 школа, русским — 1550, еврейским — 312, молдавским — 163, узбекским — 19, белорусским — 9, болгарским — 54, польским — 50, немецким — 512, чешским — 14, греко-эллиническим — 12, греко-татарским — 8, татарским — 5, армянским — 4, туркменским — 2, киргизским — 1, шведским — 1, казахским — 1.

Кроме этого, имеется 838 школ (так называемые смешанные школы), преподавание в которых ведется на нескольких языках — украинско-еврейско-немецком, немецко-польско-русским, украинско-русско-болгарским и т. д.

2. Во многих случаях под видом национальных школ враги народа — троцкисты, бухаринцы и буржуазные националисты, орудовавшие в Наркомпросе Украины, искусственно насаждали особые немецкие, польские, шведские, чешские, болгарские и др. школы, превращая их в очаги для проведения контрреволюционной работы и буржуазно-националистического, антисоветского влияния на детей.

На Украине создано 1530 особых национальных — немецких, польских, чешских, шведских, болгарских и др. школ, которые наиболее оказались засорены врагами.

3. Большинство школ с польским, немецким, болгарским и др. языками преподавания не имеют достаточных контингентов детей.<...>

Главной причиной такого положения является то, что многие национальные школы насаждались искусственно, дети, учащиеся в них, совершенно не знали языка, на котором ведется преподавание.<...>

5. Национальные школы не обеспечены учителями, учебниками, программами и наглядными пособиями, в результате чего дети этих школ не приобретают достаточных знаний основ науки и не вполне подготовляются для поступления в средние и высшие учебные заведения.

Количество классов и детей в национальных польских, чешских, шведских и др. школах с каждым годом уменьшается, потому что в ряде школ фактически не было набора в первые классы, а из старших классов дети переходят в русские и украинские школы.

На Украине имеется один немецкий педагогический институт, два национальных отдела (польский, болгарский) при Киевском и Одесском украинских институтах, 13 национальных техникумов и педучилищ, которые засорены враждебными элементами, не укомплектованы квалифицированными педагогическими кадрами.

В зв'язі з цим прошу вопрос о реорганизации особих національних шкіл рассмотреть на ближайшем заседании ЦК КП(б)У.

Шматлай

*Національні відносини в Україні у
XX ст. — С. 232—233.*

264. ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ НАЦІОНАЛЬНИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ

10 квітня 1938 р.

Перевіркою встановлено, що вороги народу — троцькісти, бухарінці й буржуазні націоналісти, які орудують в НКО УРСР, насаджували особі національні німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі й інші школи, перетворюючи їх в очаги буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей.

Практика насадження національних шкіл завдала величезну шкоду справі правильного навчання і виховання, відгороджувала дітей від радянського життя, позбавляла їх можливості приобщатись до радянської культури і науки, не давала можливості надалі набувати освіту в технікумах, вищих учбових закладах.

Виходячи з рішення ЦК ВКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У визнає недоцільним і шкідливим далі існування особих національних шкіл, особих національних відділів та класів при звичайних радянських школах і *постановляє*:

1. Реорганізувати особі національні німецькі, польські, чеські, шведські й інші школи і технікуми в радянські школи звичайного типу, а також ліквідувати особі національні відділи, відділення і класи при звичайних школах, технікумах, ВИШах.

2. Реорганізувати Одеський німецький педагогічний інститут в інститут іноземних мов.

3. Учнів особих національних початкових, неповних середніх шкіл, особих національних технікумів і педшкіл, особих національних відділів при них розмістити в сусідніх радянських школах, технікумах і педшколах звичайного типу, забезпечивши їх педагогічними кадрами, підручниками та навчальним приладдям.

4. Якщо в найближчих, сусідніх учбових закладах розмістити учнів не можна, необхідно особі національні шко-

ли, технікуми, педшколи, особі відділи, відділення і класи при них реорганізувати шляхом переведу їх на учбові плани і програми радянських шкіл, технікумів, педшкіл звичайного типу з викладанням на українській або російській мові, запровадивши з осені 1938 р. прийом в ці учбові заклади дітей і інших національностей.

5. Приміщення, які звільняються від реорганізованих особих національних учбових закладів, обов'язково використати для відкриття нових шкіл, технікумів, педшкіл та поліпшення умов роботи існуючих шкіл, технікумів, як то ліквідація двох- трьохзмінності, розукрупнення їх, тощо.

6. Зобов'язати Наркомосвіту УРСР, Наркомздоров'я, Наркомзем, Наркомліс, Наркоммісцевпром УРСР до 1 травня 1938 р. провести всю підготовчу роботу, затвердити строки і порядок реорганізації кожної радянської школи, технікума, педшколи, Одеського німецького педінституту, болгарського відділення при Одеському українському педінституті, польського відділення при Київському педінституті, особих національних відділів, відділень та класів в школах, технікумах і педшколах, закінчивши всю роботу до 1 серпня 1938 р.

7. Зобов'язати перших секретарів обкомів КП(б)У і Наркомосвіту УРСР до 1 травня 1938 р. представити на затвердження в ЦК КП(б)У план реорганізації кожної особої національної школи, технікуму, педшколи, відділень і класів при них.

Всю роботу по реорганізації особих національних учбових закладів секретарям обкомів КП(б)У взяти під особистий контроль і керівництво.

*Національні відносини в Україні у
XX ст. — С. 236—237.*

265. ПРО ОBOB'ЯЗКОВЕ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В НЕРОСІЙСЬКИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

*З постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У
від 20 квітня 1938 р.*

Рада Народних Комісарів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У відмічають, що внаслідок підривної роботи контрреволюційних троцькістсько-бухарінських і буржуазно-націоналістичних елементів, які орудували в Народному ко-

місаріаті освіти УРСР і органах народної освіти, викладання російської мови в школах України поставлено незадовільно.

Буржуазні націоналістичні і троцькістсько-бухарінські елементи, що пролізли в окремі ланки партійного, радянського апарату і органів народної освіти, намагалися підірвати проведення ленінсько-сталінської національної політики на Україні і підірвати братерську єдність українського народу з російським народом і народами Союзу РСР.

Необхідність вивчення російської мови в школах України обумовлюється, по-перше, посиленням братерського зв'язку та єднання між українським народом і російським народом і народами Союзу РСР для їх дальшого господарського і культурного росту; по-друге, щоб сприяти дальшому вдосконаленню українських кадрів в галузі наукових і технічних знань; по-третє, щоб забезпечити необхідні умови для успішного несення всіма громадянами УРСР військової служби в рядах Робітничо-Селянської Червоної Армії і Військово-Морського флоту.<...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. – К., 1960. – Т. 1. – С. 740–741.

266. ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ НАУКОВИХ УСТАНОВ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР

Постанова РНК УРСР від 2 січня 1940 р.

З метою створення відповідних умов для розвитку наукової роботи в західних областях Української РСР Рада Народних Комісарів УРСР постановляє:

І. Доручити Президії Академії наук УРСР:

1) організувати в м. Львові відділи таких наукових установ Академії наук УРСР:

а) Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка,

б) Інституту мовознавства,

в) Інституту фольклору,

г) Інституту історії України,

д) Інституту археології,

е) Інституту економіки.

2) Організувати в м. Львові філіал бібліотеки Академії наук УРСР, передавши їй бібліотеки:

- а) наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка,
- б) наукового товариства “Осолінеум” і
- в) Народного будинку.

3) Організувати в м. Львові науковий природознавчий музей, як базу для наукової роботи по вивченню флори, фауни та корисних копалинь у західних областях УРСР.

II. Передати Академії наук УРСР природознавчий музей наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка і музей Дідушицьких.

III. Передати Академії наук УРСР для наукової роботи Карпатську астрономічну обсерваторію, яка знаходиться в урочищі “Долина Зелена”, Станіславської області.

IV. Зобов'язати Львівський обласний виконавчий комітет забезпечити зазначені наукові установи Академії наук УРСР відповідними приміщеннями.

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. 794 — 795.

267. ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ ПОЧАТКОВИХ І СЕРЕДНІХ ШКІЛ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

*Постанова РНК УРСР
від 4 березня 1940 р.*

З метою підвищення культурного рівня населення західних областей України і здійснення загального навчання Рада Народних Комісарів УРСР *постановляє:*

1. Реорганізувати всі школи колишньої Західної України у відповідності з діючою системою освіти в СРСР, для чого:

а) так звану “Народну школу” I ступеня реорганізувати в початкову школу (4-річку), “Народну школу” II і III ступенів реорганізувати в неповну середню школу (7-річку);

б) гімназії і загальноосвітні ліцеї при них реорганізувати в середні школи (10-річки). Розподіл учнів цих класів по відділах скасувати;

в) загальноосвітні ліцеї, які існували окремо від гімназії, влити в середню школу.

Дозволити Народному комісаріату освіти УРСР в окремих випадках реорганізувати ліцеї в педагогічні училища з 3-річним строком навчання;

г) педагогічні ліцеї і ліцеї виховательок (для дошкільних закладів) реорганізувати в педагогічні училища з 3-річним строком навчання, допустивши об'єднання зазначених ліцеїв, залежно від місцевих умов, в один учбовий заклад з відділами шкільним і дошкільним. Семінарії виховательок реорганізувати в педагогічні училища з відділами шкільним і дошкільним.

2. Запровадити в усіх школах західних областей України безплатне навчання, переводячи всі школи на утримання держави по місцевому і республіканському бюджетам.

3. Доручити Народному комісаріату фінансів УРСР негайно розглянути річні кошториси зазначених вище учбових закладів, подані Народним комісаріатом освіти УРСР, і подати їх на затвердження Ради Народних Комісарів УРСР.

4. Запровадити навчання в школах західних областей України на рідній мові.

В школах з неукраїнською мовою навчання запровадити обов'язкове вивчення української і російської мов, а в школах з українською мовою — вивчення російської мови.

5. Запропонувати Народному комісаріату освіти УРСР після проведення зимових канікул 1939—1940 навчального року запровадити навчання в початкових, неповних середніх і середніх школах західних областей України за програмами і навчальними планами шкіл Української РСР.

6. Запровадити в усіх школах західних областей України спільне навчання хлопчиків і дівчаток в класах та школах.

7. Зобов'язати Народний комісаріат освіти УРСР у місячний строк провести перепис всіх дітей шкільного віку від 8 до 14 років і на основі підсумків перепису скласти план охоплення дітей загальним початковим навчанням з 1 вересня 1940 року.

8. Доручити Народному комісаріату освіти УРСР організувати спеціальні школи і класи для навчання неписьменних і малописьменних переростків віком від 12 до 16 років.

9. Зобов'язати Народний комісаріат освіти УРСР розробити і подати в місячний строк до Ради Народних Комісарів УРСР план організації в західних областях України дитячих будинків, дитячих садків і дитячих площадок.

10. Доручити Народному комісаріату освіти УРСР розробити і подати до 20 лютого 1940 р. Раді Народних Комісарів УРСР пропозиції з питань реорганізації професійних шкіл в технікуми, школи фабрично-заводського учеництва і професійні курси з попередньою передачею їх у відання відповідних народних комісаріатів.

11. Доручити видавництву “Радянська школа” і Сільгоспвидаву видати додатковий тираж підручників для шкіл західних областей України.

12. Зобов’язати Народний комісаріат освіти УРСР спільно з центральним комітетом спілки працівників початкових і середніх шкіл розробити і подати до 1 квітня 1940 р. Раді Народних Комісарів УРСР свої пропозиції щодо перепідготовки вчителів початкових і середніх шкіл та педагогічних учбових закладів західних областей України.

13. Запропонувати Народному комісаріату освіти УРСР організувати в кожному обласному центрі і в окремих великих містах річні курси підготовки вчителів для початкових і середніх шкіл.

14. Зобов’язати Народний комісаріат освіти УРСР з 15 березня 1940 р. організувати в Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Волинській, Тернопільській і Ровенській областях інститути підвищення кваліфікації вчителів.

Доручити Народному комісаріату освіти УРСР провести в 1940 р. в усіх західних областях України обласні і районні конференції та семінари вчителів.

15. Затвердити Інструкцію про порядок реорганізації шкіл в західних областях України, розроблену Народним комісаріатом освіти УРСР.

Культурне будівництво в Українській РСР. — С. — 808—809.

**268. ДОВІДКА ВІДДІЛУ ПРОПАГАНДИ ТА АГІТАЦІЇ
ЦК КП(Б)У СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КП(Б)У
М. О. БУРМИСТЕНКУ ПРО ВИКЛАДАННЯ МОВ
У СЕРЕДНІХ І ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ**

5 квітня 1940 р.

На Украине, кроме украинских и русских школ, есть 2070 национальных школ, которые распределяются так: еврейских — 234, молдавских — 156, польских — 1093 и школ, в которых часть учеников обучается на русском языке, украинском, еврейском, молдавском и смешанных языках — 587.

В українських школах діти навчаються трем мовам: українській, російській (починаючи з другого класу) і іноземній (починаючи з п'ятого класу).

В російських — також трем мовам: російській, українській (починаючи з другого класу) і іноземній (починаючи з п'ятого класу).

В національних школах діти навчаються 4 мовам: рідній мові, російській (починаючи з третього класу), українській (починаючи з другого класу), іноземній (починаючи з п'ятого класу).

Відділ пропаганди та агітації ЦК КП(б)У вважає, що в національних школах на Україні (російських, молдавських, єврейських, польських) цілорозумно почати вивчення української та російської мов з четвертого класу, а вивчення іноземних мов почати з VI класу, збільшивши на вивчення їх більше кількість годин.

Така перебудова дасть можливість учням національних шкіл починати вивчення української та російської мов з міцними знаннями основ рідної мови*.

Національні відносини в Україні у XX ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 245–246.

269. ПОСТАНОВИ ІІ (КРАКІВСЬКОГО) ВЕЛИКОГО ЗБОРУ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Квітень 1941 р.

Програмові постанови

<...> ОУН бореться:

4. За плянову організацію українською державною владою народного здоров'я, розросту тучності української раси шляхом:

а) загальної, обов'язкової, безплатної лікарської опіки й використання всіх здобутків лікарських наук та лічильних заведень для цілого народу;

б) допомоги багатодітним родинам;

---

*Відповідна постанова ЦК КП(б)У була прийнята 8 квітня 1940 р.

- в) опіки й охорони матерей і дітей;
- г) піднесення стану народного відживлення, мешкання й рівня цілого життя;
- д) плекання фізичного здоров'я народу.

5. За організацію шкільництва на основі загального, безплатного формування для всієї української молоді й особливо виховання здібнішої дітвори;

за перевиховання цілого українського народу в дусі власних традицій української історії;

за усунення чужих розкладових впливів;

за новий героїчний зміст української культури.

6. *За свободу сумління й релігійних культів*, не протиних моральній силі нації й інтересам Української Держави.

7. ОУН бореться проти комуністичного світогляду, проти інтернаціоналізму й капіталізму та проти всіх поглядів і струй, що несуть ослаблення животних сил народу.<...>

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: В 3 т. — Т. 3. — С. 11.

270. ДУМКИ А. ПТЛЕРА З ПРИВОДУ УКРАЇНИ

17 вересня 1941 р.

<...> Німецький селянин рухається завдяки його нахилі до прогресу. Він думає про своїх дітей. Український селянин не знає поняття обов'язку.<...>

Було б помилкою дати освіту місцевим людям. І я зовсім не прихильник створення університету в Києві. <...>

11 квітня 1942 р.

<...> Не можна дозволити, щоб навіть одному вчителю прийшла б ідея раптом оголосити про обов'язковість для підкорених народів ходити в школу. Якщо росіяни, українці, киргизи та ін. умітимуть читати й писати, це може нам тільки нашкодити.<...>

Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 532, 559.

*Головний штаб фюрера,
19 вересня 1941 р.*

<...> Розмови за столом точилися переважно навколо теми “Вільна Україна”, не висуваючи при цьому якихось нових аргументів. Фюрер і рейхскомісар відкинули ідею вільної України. Слов’яни — це родина кроликів. Якщо клас господарів їх не підштовхуватиме, вони самі ніколи не зможуть піднятися вище рівня кролячої родини. Природний стан, якого вони прагнуть — це загальна дезорганізація. Будь-яке знання, дане їм, у кращому випадку перетвориться у них у напівзнання, яке зробить їх незадоволеними й анархічними. Саме з цієї причини ідея створення університету в Києві повинна бути відкинута. Зрештою, від цього міста майже нічого не залишиться.<...>

*Косик В. Україна і Німеччина у
другій світовій війні. — С. 533.*

**272. ОСНОВНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО
ПОВОДЖЕННЯ НІМЦІВ
З УКРАЇНСЬКИМ НАСЕЛЕННЯМ**

Вересень 1941 р.

1. Фюрер зберігає за собою право приймати рішення про державно-політичне оформлення території, де проживає українське населення. Військові органи влади принципово не повинні займатися цими питаннями. <...>

2. У разі необхідності в майбутньому даліше буде допущена участь деяких українців в управлінні країни на рівні повітів і регіонів у формі комітетів довіри. У вищих органах влади поодинокі достойні довіри українці можуть бути запрошені тільки для консультації, без того, щоб із цього впливали будь-які домовленості чи зобов’язання політичного характеру.

3. Кінцева економічна мета — це природний розвиток України як житниці Європи. <...>

4. Відповідно до цієї кінцевої мети, до українського населення так довго, як воно передусім у сільському господарстві покійрно співробітнічає, треба ставитися з доброзичливістю. Але дуже поширені серед німців прагнення залишити доступними для чужоземного населення їх власні звичаї, фор-

ми, навіть лише з повсякденного життя і в цей спосіб підняти життєвий рівень, мають бути категорично заборонені.

Вживання усної та письмової української мови не треба обмежувати.

Дозволяється українська преса за умови, що вона утримується в обмеженому об'ємі і підлягає суворій цензурі.

Нічого не слід чинити проти найнижчого шкільництва.

5. Українська Автокефальна Церква, так само, як і конфесійні об'єднання, дозволена з тим, що вони не займаються політикою. Однак слід завадити тому, щоб давніші місця релігійного культу стали місцями полонництва і, отже, центрами руху за автономію.

Релігійні представники інших держав повинні бути висланими з територій, що перебувають під німецькою адміністрацією. <...>

Косик В. *Україна і Німеччина у другій світовій війні*. — С. 529—530.

**273. З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ В ЦК КП(Б)У
ЩОДО УСУНЕННЯ О. П. ДОВЖЕНКА
ВІД КЕРІВНИЦТВА КИЇВСЬКОЮ КІНОСТУДІЄЮ**

Квітень 1942 р.

Секретарю ЦК КП(б)У тов. *Коротченко Д. С.*,
зам. председателя Совнаркома УССР
тов. *Редько Ф. А.*

Кинорежиссер Довженко А. П. приказом по Комитету кинематографии отстранен от художественного руководства Киевской киностудией.

Официальное освобождение тов. Довженко мотивировано тем, что он должен работать над фильмом на современном материале об Украине.

По существу же вокруг Довженко создана на киностудии, в Комитете по кинематографии нетерпимая обстановка.

Когда я приехал в Новосибирск в Комитет кинематографии, меня засыпали вопросами о дезертирстве Довженко из Киева.

Я объяснил, что кинорежиссер Довженко был эвакуирован из Киева по решению соответствующих организаций вместе с такими деятелями культуры, как академик Богомолец, писатель Тычина и др.

Мне сообщили работники Комитета, что на имя т. Большакова* поступило из Киевской киностудии заявление за многими подписями о дезертирстве Довженко из Киевской киностудии.

Видимо, это заявление использовал т. Большаков, чтобы снять режиссера Довженко с художественного руководства киностудией.

У т. Большакова все время были натянутые отношения с режиссером Довженко.

Считаю такое положение недопустимым с точки зрения интересов кинематографии Украины.

Вношу предложение:

1. Поставить вопрос перед т. Большаковым о том, чтобы режиссеру Довженко было немедленно поручено сделать документальный художественный фильм об освобождении Украины от немецких оккупантов, в связи с чем немедленно вызвать т. Довженко с группой кинооператоров для съемок боевых действий Красной Армии по Юго-Западному и Южному фронтах, а также съемок восстановительной работы советской власти в освобожденных от фашистов селах и городах Украины.

2. Самым внимательным образом заняться состоянием Киевской и Одесской киностудий.

Начальник управления
кинофикации при СНК УССР
Карасев

*Дніпро. — 1994. — № 9 — 10. —
С. 77.*

**274. ІЗ РОЗПОРЯДЖЕННЯ РЕЙХСКОМІСАРА УКРАЇНИ
ГЕНЕРАЛЬНИМ КОМІСАРАМ ОКРУГІВ
ЛУЦЬКА, ЖИТОМИРА, КИЄВА, МИКОЛАЄВА,
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА, МЕЛІТОПОЛЯ
ПРО ЗАКРИТТЯ ШКІЛ, ІНСТИТУТІВ
І ВІДПРАВКУ ВСІХ УЧНІВ СТАРШЕ 15 РОКІВ
НА РОБОТУ ДО НІМЕЧЧИНИ**

м. Ровно

24 жовтня 1942 р.

<...> В такий час, коли навіть у Німеччині зростання освіти майже стоїть на місці і навіть такі життєво важливі професії, як професії лікарів, не можуть мати необхідного

---

*Голова Комітету по кінематографії СРСР.

приросту, абсолютно не має значення, буде чи не буде на Україні підвищуватися освіта, яку німецька влада може планувати тільки через 10 років.

А тому я вимагаю ... закрити всі школи, інститути, в яких навчаються учні старше 15 років, а всіх учнів і викладачів цих закладів ... закритим способом відправити на роботи до Німеччини.

Я вимагаю також одночасно подбати про те, щоб крім 4-х класних шкіл не було жодної школи, не дозволеної мною. <...>

Кох

Історія застерігає. — К., 1986. — С. 145 — 146.

275. СЕКРЕТНА НІМЕЦЬКА ІНСТРУКЦІЯ ЩОДО УКРАЇНИ

Листопад 1942 р.

1. Наші вороги: комуністи, прихильники Бандери, партизани.
2. Школи тільки 4-класові. На другий рік (1943) закрити.
3. "Просвіти" обсервувати. Там діють Б (бандерівці).
4. Відібрати культурно-освітні установи, театри, кіно.
5. Якнайменше наукових інституцій типу лабораторій і т. ін. Тільки такі, що необхідні для війська.
6. Церкви не допустити до згоди.
7. Не поборювати сухот, тифу. Закрити лікарні для населення. Задержати продукцію дальших місцевих лікарів.
8. Суди лише німецькі. Кожен німець — суддя.
9. Хуліганство каральне тільки тоді, коли шкодить німцям.
10. Ширити аморальність — не карати аборти.
11. Все, що має хребет — зламати. <...>
12. Партизанів і націоналістів не допускати до згоди.
13. Контроль поїздів.
14. Секоти в заводах, цехах, церквах, підприємствах, установах і т. ін. Слідкувати за ворогами Німеччини. Попи на послуги.
15. Не говорити німцям із населенням.

Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 587.

276. ПРО УТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Постанова РНК УРСР від 27 березня 1943 р.

З метою збереження і концентрації всіх літературно-художніх матеріалів, які стосуються літературної та художньої творчості Тараса Григоровича Шевченка, Рада Народних Комісарів УРСР *постановляє*:

1. Утворити при Інституті української мови і літератури Академії наук УРСР Державний літературно-художній музей Т. Г. Шевченка.

2. Запропонувати Наркомосвіти УРСР, Управлінню в справах мистецтв при РНК УРСР та Академії наук УРСР передати Інституту мови і літератури Академії наук УРСР, за відповідними актами, все майно, музейні та архівні матеріали шевченківських музеїв, зв'язані з творчою діяльністю Т. Г. Шевченка.

3. Доручити Президії Академії наук УРСР до 15 квітня ц. р. подати на затвердження Раднаркому УРСР штати і кошторис музею, протягом травня 1943 р. закінчити всю організаційно-підготовчу роботу музею з тим, щоб до 1 червня закінчити збирання і каталогізацію фондів музею, розпочати роботу щодо реставрації експонатів музею і підготувати музей до експозиції*.

Культурне будівництво в Українській РСР: Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр. Збірник документів: У 2 т. – К., 1960. – Т. 2. – С. 6–7.

277. РІШЕННЯ ІІІ НАДЗВИЧАЙНОГО ВЕЛИКОГО ЗБОРУ ОУН

Серпень 1943 р.

Програмові постанови

<...> 7. а) За обов'язкове середнє навчання. За піднесення освіти і культури широкої народної маси шляхом поширення мережі шкіл, видавництв, бібліотек, музеїв, кіно, театрів тощо.

б) За поширення вищого й фахового шкільництва, за неупинний ріст висококваліфікованих кадрів у всіх ділянках життя.

---

*Музей був відкритий у квітні 1949 р.

в) За вільний доступ молоді до всіх вищих навчальних закладів. За забезпечення студентства стипендіями, харчами, мешканнями та навчальними приладдями.

г) За всебічний гармонійний розвиток молодого покоління — моральний, розумовий та фізичний. За вільний доступ до всіх наукових та культурних надбань людства.

8. За пошану до праці інтелігенції. За створення таких моральних основ праці, щоб інтелігент, будучи цілком спокійним про завтрашній день та про долю сім'ї, міг віддатися культурно-творчій праці, мав потрібні умови для праці над собою, постійно збагачував свої знання та підвищував свій культурний рівень. <...>

10. а) За свободу друку, слова, думки, переконання, віри й світогляду. Проти офіційного накидання світоглядних доктрин і догм.

б) За вільне визнання й виконання культів, які не суперечать громадській моралі.

в) За відокремлення церковних організацій від держави.

г) За культурні взаємини з іншими народами, за право виїзду громадян за кордон для навчання, лікування та пізнання життя і культурних надбань інших народів.

11. За повне право національних меншостей плекати свою власну по формі й по змісту національну культуру.

12. За рівність всіх громадян України, незалежно від їх національності в державних, громадських правах та обов'язках, за рівне право на працю, заробіток і відпочинок.

13. За вільну українську по формі й по змісту культуру, за героїчну духовність, високу мораль, за громадську солідарність, дружбу та дисципліну.

*Національні відносини в Україні у
XX ст.: Збірник документів і ма-
теріалів. — К., 1994. — С. 253.*

278. ПРО ПЕРЕЇЗД ТЕАТРІВ УКРАЇНИ НА МІСЦЯ ЇХ ПОСТІЙНОЇ РОБОТИ

*З постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У
від 26 січня 1944 р.*

Рада Народних Комісарів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У постановляють:

1. Дозволити Управлінню в справах мистецтв при РНК УРСР перевести протягом січня-лютого місяців 1944 р.

театри, які були евакуйовані з України в східні області Радянського Союзу, на місця їхньої постійної праці:

- а) Запорізький музично-драматичний театр ім. Щорса — з м. Ашхабада до м. Запоріжжя;
- б) Харківський театр музичної комедії — з м. Самарканда до м. Харкова;
- в) Київський театр музичної комедії — з м. Чимкента до м. Києва;
- г) Олександрійський український музично-драматичний театр ім. Кропивницького — з м. Чарджоу до м. Олександрії. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917—1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1960. — Т. 2. — С. 12—13.

279. ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 35 ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(Б)У

12 лютого 1944 р.

О Довженко А. П.

В произведениях украинского писателя и кинорежиссера Довженко А. П., написанных за последнее время ("Победа" и "Украина в огне"), имеют место грубые политические ошибки антиленинского характера. В связи с этим ЦК КП(б)У постановляет:

1. Рекомендовать Всеславянскому Комитету ввести в состав Комитета от Украинской ССР вместо Довженко тов. Рыльского М. Ф.

2. Рекомендовать Комитету по Сталинским премиям при Совнаркоме СССР ввести в состав Комитета вместо Довженко тов. Юру Г. П.

3. Вывести Довженко А. П. из состава редакции журнала "Україна". Вместо него утвердить членом редакционной коллегии журнала украинского писателя Андрея Малышко.

4. Освободить Довженко А. П. от обязанностей художественного руководителя Киевской киностудии.

Просить ЦК ВКП(б) утвердить настоящее постановление.

Секретарь ЦК КП(б)У

Н. Хрущев

Довженко О. *Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповідсті, оповідання, листи, документи.* — Харків, 1994. — С. 623.

**280. ПРО ПОНОВЛЕННЯ РОБОТИ
ЦЕНТРАЛЬНОГО БУДИНКУ
ХУДОЖНЬОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
НАРКОМОСВІТИ УРСР**

Постанова РНК УРСР від 16 лютого 1944 р.

Рада Народних Комісарів УРСР постановляє:

1. Дозволити Наркомату освіти УРСР поновити роботу Центрального будинку художнього виховання дітей з 1 березня 1944 року.

2. Наркомату фінансів УРСР і Наркомату освіти УРСР передбачити необхідні асигнування на утримання Центрального будинку художнього виховання дітей. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917 — 1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. — К., 1960. — Т. 2. — С. 16.

**281. З ПОВІДОМЛЕННЯ НАДЗВИЧАЙНОЇ
ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ПО РОЗСЛІДУВАННЮ
ЗЛОДІЯНЬ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ
ЗАГАРБНИКІВ**

29 лютого 1944 р.

<...> Согласно сообщению Чрезвычайной Государственной Комиссии немецко-фашистские захватчики в г. Киеве разрушили при отступлении 140 школ из 150, целый ряд детских учреждений. Свыше 4 млн. книг расхищено из киевских библиотек, взорван старейший центр украинской культуры — Киевский государственный университет, превращены в руины другие вузы, сожжено здание драматичес-

кого театра Красной Армии, театральний інститут, консерваторія, театр юного глядача, розграблені музеї західно-європейського і східного мистецтва, історический, ім. Т. Г. Шевченко, Київсько-Печерська лавра з Успенським собором.

*Українська ССР в роки Великої
Отечественної війни Советського
Союзу: Хроніка подій. — К.,
1985. — С. 433.*

282. ПРО РЕЕВАКУАЦІЮ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

*Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У
від 25 березня 1944 р.*

Рада Народних Комісарів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У *постановляють*:

1. Дозволити Наркомосвіти УРСР реєвакуювати до 1 травня 1944 р. Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка з м. Кзил-Орди до м. Києва.

2. Доручити Наркомосвіти УРСР відрядити уповноваженого держуніверситету до Всесоюзного комітету вищих шкіл при РНК СРСР для врегулювання питань, зв'язаних з реєвакуацією професорсько-викладацького і студентського складу.

3. Наркомфінансів УРСР разом з Наркомосвіти УРСР розглянути та затвердити кошторис на переїзд Київського держуніверситету до м. Києва.

*Культурне будівництво в Українській
РСР. Найважливіші рішення
Комуністичної партії і Радянського
уряду. 1917—1959 рр.: Збірник
документів: У 2 т. — К., 1960. —
Т. 2. — С. 27.*

283. ПОВІДОМЛЕННЯ ГАЗЕТИ “ІЗВЕСТИЯ” ПРО ДОПОМОГУ ЗАХІДНИМ ОБЛАСТЯМ УКРАЇНИ

6 лютого 1945 р.

<...> Газета “Известия” опублікувала повідомлення о поміщі західним областям України для більш швидкого встановлення і розвитку їх культурної життя. На роботу в школах і вузах західних областей виїхало до 10 тис. пре-

подавателей, отправлено 2 млн. тетрадей, школьные принадлежности, учебники. Для школ неграмотных и малограмотных массовыми тиражами издаются буквари, сборники задач, книги для чтения. Вузы восточных областей Украины посылают западным областям учебные пособия, книги, киноаппаратуру. В помощь театрам западных областей выехали киевские артисты. <...>

Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий. — К., 1985. — С. 584.

284. ДОВІДКА ПРО НАРАДУ З ПИТАНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПРИ ВІДДІЛІ ПРОПАГАНДИ ТА АГІТАЦІЇ ЦК КП(Б)У

10 і 17 березня 1945 р.

<...> На совещании выявились основные разногласия по тем вопросам истории Украины, которые до сих пор были неясны или представляли собой источники различных мнений среди наших историков. <...>

Особенно дискутировался на совещании вопрос об эпохе Богдана Хмельницкого и периоде воссоединения Украины с Россией. Проф. Петровский отмечает, что в Институте истории об этом периоде говорили так:

“Украинский народ хотел воссоединиться с русским народом. Его единство с русским народом, это было очень плохо. Это препятствовало борьбе против социального гнета. Или опять таки говорили: что за восхваление украинского народного героя? Утверждали, что это национализм”.

Проф. Рубач считает, что украинский народ занимался не только одной проблемой воссоединения. У него были другие, более коренные проблемы.

“Смешно, чтобы кто-то отрицал величие политического значения проблемы воссоединения украинского народа с русским народом. Но когда под этим углом зрения — воссоединения украинского народа — начинают рассматривать всю историю Украины, от древнейшего времени до настоящего времени, то тогда для марксиста, ленинца, сталинца возникает ряд серьезных теоретических вопросов. Неужели трудящиеся Украины или вообще украинский народ где-то в XVI, XVII или XVIII веке только и думал о воссое-

динении и у него не было более коренных проблем его социального и политического развития? Я думаю, что были”.

Далее он так трактует вопрос о воссоединении Украины с Россией и вообще о способности украинского народа создать свое самостоятельное государство в XVIII веке.

“Способен ли был украинский народ создать свое самостоятельное государство в XVIII веке и почему он его не создал? Может быть для некоторых присутствующих здесь постановка вопроса может показаться странной, но я хочу на этот вопрос ответить.

После великих военных побед 1648 г. украинский народ восстановил свое государство. Власть польских феодалов была свергнута, но кровавая борьба с польскими панамы продолжалась. Вновь возникшее украинское государство — Гетьманщина — оказалось окруженным тремя сильнейшими государствами: Польшей, Турцией и Московским государством.

Присоединение к царской Москве оказалось “наименьшим злом”. Хмельницкий пытался сохранить свою самостоятельность. Это оказалось не под силу украинскому народу в той конкретной международной и внутренней классовой обстановке”.

А некоторые историки изображают дело так, что Хмельницкий, руководители восстания с самого начала поставили своей целью присоединиться к Московскому крепостническому царству на условиях не то вассальной, не то автономной зависимости, трактуя сношения с Москвой и просьбы о помощи против Польши, как невынужденную политику отказа от самостоятельности.

Получается, что в XVII веке украинский народ иманентно, т. е. в силу внутреннеприсущих ему качеств, а не в силу неблагоприятного международного положения, оказался не способен к государственной самостоятельности. Но ведь такие обвинения по адресу славянских народов раздаются из уст немецких фашистов о славянской неспособности ни в прошлом, ни в настоящем к своей государственности.

Этот вопрос очень важный и диалектический. И чем сложнее, тем более диалектичен. Решать его примитивно, упрощенчески нельзя, потому что получится, что украинский народ неполноценный, не способен к государственной деятельности. Такая позиция в этом вопросе исторически неверна, она затрудняет борьбу с украинскими националис-

тами. Нужно добросовістно, об'єктивно виконувати ту директиву, котра маєтєся у нас в цьому вопросу о востоединенні, не боєсь посторонніх обвиненій: а может быть кто-то не так поймет, может быть, если об этом напишешь, так как нужно политически, то кто-то не разберетєся и будут обвинять в отчужденні русського и українського народів и т. д.”.

Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 264—267.

284-а. ПАВЛО ТИЧИНА. ПЕРЕМОГА У НАС, ПЕРЕМОГА!

Це була дзвінка, стрілозвучна, стоголоса ніч, — ніч із 8-го травня на 9-е, яка схвилюваним голосом із репродуктора несподівано всіх нас розбудила і голосно сказала: Радійте! Вітайте одне одного, обнімайтеся! Бо до цього ось моменту тривала війна, а зараз нове життя починається — життя воістину весняне! Червона Армія розгромила німецького звіра в його власному лігві! Фашистська Німеччина капітулювала! <...>

Було це після 3-ої години ночі. І тут наче буря вогненна по всьому місту разом зчинилась: взялись вихоплюватися постріли тріскучі; плавно одна по другій пливли в темне небо бархатинне трасуючі кулі, повні ракети то кучеряво білі, то зеленкаві, то червоні; важко злетівши над будинками, якусь хвилину переживали там у височині свою блискучу радість, а потім, перехилившись, іскристо поволі розсипались вниз...

Ракети ще рясніше стали злітати вгору, радіо почало передавати Указ Президії Верховної Ради про те, що день 9-го травня оголошується днем всенародного торжества, святом Перемоги. Голос із репродуктора на всю хату гримів, а в моїй голові стільки сразу зринало думок...

Який простір тепер відкривається для мирного будівництва, для зростання культури радянської і, зокрема культури української! <...>

Радянська Україна. — 1945. — 9 трав.

М ЕТАМОРФОЗИ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ: ВІД СТАЛІНСЬКИХ МОРОЗІВ ДО ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ

/ друга половина 40-х —
перша половина
60-х років /

РОЗДІЛ VIII

Документи і матеріали цієї теми здебільшого мають офіційний характер і розкривають політику колишньої правлячої комуністичної партії у сфері культури українського народу. Йдеться про плани відбудови установ освіти, науки, культури, розвиток бібліотечної та музейної справи, підготовку кадрів [291, 299 – 301]. Червоною ниткою через документи проходить посилення ідеологізації культури, вихолощення національної самобутності з культурного і духовного життя українського народу [286, 290, 292 – 296, 303, 304], його насильницьку атеїзацію [288, 297]. Водночас вміщені документи дають уявлення про опір української творчої інтелігенції щодо русифікації культури, її політизації та штучній інтернаціоналізації [286, 295, 304].

285. В. СОСЮРА. “ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ”

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води,
в годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди!..

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами!..

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...

У квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах
і в стягів багрянному шумі...

Як та купина, що горить — не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових.

В грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в темі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Україну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожна хвилину,
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Україну...

Любіть у коханні, в труді, у бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою, —
і вічні ми будемо з нею!

1944

С о с ю р а В. *Калина над водою:*
Лірика та поеми. — К., 1968. —
С. 312—313.

**286. З ВИСТУПУ Й. СТАЛІНА
“ПРО АНТИЛЕНІНСЬКІ ПОМИЛКИ
І НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ПЕРЕКРУЧЕННЯ
В КІНОПОВІСТІ О. П. ДОВЖЕНКА
“УКРАЇНА В ОГНІ”**

31 січня 1944 р.

Кіноповість Довженка “Україна в огні” є “відвертий виступ проти політики партії”, у ній “ревізовано ленінізм, ревізована політика нашої партії щодо основних, корінних питань”. Довженко у своєму творі не показав повної перемоги ленінізму, а виступив проти класової боротьби <...>, намагається зганьбити політичну і практичну діяльність

партії щодо ліквідації куркульства як класу. Довженко дозволяє собі знущатися над такими святими для кожного комуніста і справжньої радянської людини поняттями, як класова боротьба проти експлуататорів і чистота лінії партії. <...> Довженко наслідуюється критикувати політику і практичні заходи більшовицької партії і радянського народу, спрямовані на підготовку радянського народу, Червоної Армії нашої країни до нинішньої війни. Своім твором він насмілився поставити це під сумнів, коли ленінська політика нашої партії і тут перемогла. <...> Довженко повинен був зняти капелюха на знак поваги, коли мова йде про ленінізм, про теорію нашої партії, а він, як куркульський підголосок і відвертий націоналіст, дозволяє собі робити випадки проти нашого світогляду, ревізувати його. <...> Кіноповість Довженка "Україна в огні" є платформою вузького, обмеженого українського націоналізму, ворожого ленінізму, політиці нашої партії і інтересам українського і всього радянського народу. <...>

Искусство кино. — 1990. — № 4. — С. 89—95.

**287. З ВИСТУПУ М. С. ХРУЩОВА
НА НАРАДІ СЕКРЕТАРІВ ОБКОМІВ ПАРТІЇ,
НАЧАЛЬНИКІВ НКВС І НКДБ
ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ***

Львів

16 липня 1945 р.

Удар, який ми нанесли Сліпому, виявився дуже вдалим. Необхідно підтримати ініціативну групу по переходу до православ'я, підтримати священників, які переходять від уніатства до православної віри.

Якась кількість уніатів необхідна для того, щоб мати свою агентуру.

Нам вигідно, щоб уніати перейшли в православну віру. Це політика, щоб відірвати від Риму і прилучити до православної церкви.

*ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23,
спр. 2418, арк. 12—13.*

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

**288. 3 ПОСТАНОВИ ЛЬВІВСЬКОГО
ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ
ПРО ЛІКВІДАЦІЮ БРЕСТСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ**

8—10 березня 1946 р.

<...> Зібравшись у кафедральному храмі св. Юрія у Львові перший раз в історії в умовах, коли всі українські землі, завдяки зусиллям і перемогам волелюбних народів, братськи об'єднаних в великому Союзі Радянських Соціалістичних Республік, зібрані в єдину Українську Радянську державу і український народ став з'єдинений, заслухавши доповідь голови централі ініціативної групи греко-католицької церкви по возз'єднанню з Руською православною церквою о[тця] д-ра Гавріїла Костельника, і після переведеної дискусії, собор стверджує:

1. Що Рим штучно виломився з XI ст. з первісної братерської православно-соборної церкви, щоб таким чином накинати свою диктатуру всій церкві; що церковна унія була накинута нашому народові в XVI ст. римо-католицькою агресивною Польщею, як міст до спольщення і златинізування нашого українського (і білоруського) народу; що в теперішній нашій ситуації, коли завдяки героїчним подвигам і славній перемозі Радянського Союзу всі українські землі найшлися разом і український народ став хазяїном на всіх своїх землях, було б нерозумним піддержувати далі уніатські тенденції і було б непростим гріхом продовжувати в нашому народі ненависть та братовбійну бойню, причиною якої була в історії унія та й завжди мусить бути.

Виходячи з цих засад, собор постановив відкинути постанови Берестейського собору з 1596 р., зліквідувати унію, відірватись від Ватикану і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської православної церкви.

2. Зважаючи на Христові слова "да всі будуть єдино", тобто що християнам слід єднатися в любові і богопочитанні, постановивши приєднатися до Руської святої православної церкви, собор вважає необхідним вислати в цій справі прохання до його святості Алексія, Патріарха Московського і всієї Русі, і про свої постанови повідомити Раднарком УРСР, а також голову Ради в справах Руської православної церкви при Раді Народних Комісарів СРСР.

3. Зваживши, що римські папи в історії завжди вели свою себелюбну політику, собор висловлює переконання в тому, що в умовах, коли волелюбні народи всього світу боролись за своє існування, Ватикан цілком стояв на боці

кривавого фашизму і виступав проти Радянського Союзу, який зусиллям всіх братських об'єднаних народів захистив наш український народ від рабства і знищення та об'єднав всі наші землі в єдину соборну Українську Радянську Державу, а тим самим і визволив нас від національного і церковно-релігійного поневолення.

Собор висловлює від імені всього духовенства і віруючих свою глибоку подяку за це визволення державним мужам великого Радянського Союзу і Української держави, довір'я до яких так однодушно продемонстрували всі народи під час виборів до Верховної Ради СРСР, і свідчить про незламну вірність своїй Батьківщині.

Правда про унію: Документи і матеріали. — Львів, 1981. — С. 367—368.

289. З РЕЄСТРУ ДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ В 1946 РОЦІ

<...> Крім бойових дій, УПА бере жваву участь в ідейно-політичній боротьбі українського народу. Вона видає і кольпортує самостійницько-революційну літературу, провадить публічні збори і гутірки з населенням, підтримує його у важких хвиликах, наснажує до революційної боротьби, провадить пропагандивну роботу серед червоної армії і поневолених народів СРСР, відбуває далекі пропагандивні рейди. <...>

Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942—1952-рр. — К., 1991. — С. 31.

290. ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У “ПРО СПОТВОРЕННЯ ТА ПОМИЛКИ У ВИСВІТЛЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В “НАРИСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ”

24 серпня 1946 р.

В начале 1946 г. вышел из печати “Очерк истории украинской литературы”, изданный Институтом языка и литературы Академии наук УССР под редакцией члена-корреспондента Академии наук УССР С. И. Маслова и кандидата филологических наук Е. П. Кирилюка, авторы

“Очерка” Плисецкий И. Н., Ткаченко Н. М., Маслов С. И., Кирилук Е. П., Пильгук И. И. и Шаховский С. М.

В “Очерке истории украинской литературы” протаскиваются ярко выраженные националистические взгляды. Авторы “Очерков” извратили марксистско-ленинское понимание истории украинской литературы, представили ее в буржуазно-националистическом духе.

История украинской литературы освещается в “Очерках” вне связи с борьбой классов, как процесс, лишенный внутренних противоречий. Национальному моменту придается решающая роль в развитии творчества писателей. В “Очерке” смазывается различие и противоречие между реакционными и прогрессивными течениями в литературе, игнорируется ленинское указание, что “есть две национальные культуры в каждой национальной культуре”, развивается “теория единого потока” в украинской литературе. Тем самым в “Очерке” протаскивается теория о бесклассовости и безбуржуазности украинского народа, составляющая суть буржуазно-националистической концепции “школы” М. Грушевского.

Авторы “Очерка”, в соответствии со схемой М. Грушевского и его теорией об “исключительности” украинского народа, игнорируют общность происхождения, единство и взаимодействие в историческом развитии русского и украинского народов, их языка и культуры. Поэтому в “Очерке” история украинской литературы не показана во взаимосвязи с другими родственными литературами, в особенности с русской литературой.

Культура и литература Киевской Руси представлена в “Очерке” как только украинская литература, вопреки научным положениям, рассматривающим Киевскую Русь как общий источник культур трех восточно-славянских народов: русского, украинского и белорусского.

В “Очерке” игнорируется большое влияние русской культуры и литературы на развитие украинской культуры и литературы, замалчивается их связь, преувеличивается влияние западноевропейских литератур.

Авторы “Очерка” смазали борьбу между прогрессивным и реакционным направлениями в литературе, не подвергли критике политических взглядов либерального течения в украинской литературе (П. Кулиш, Б. Гринченко и др.), восхваляя буржуазно-националистических писателей начала XX века (Олесь), деятелей контрреволюционной Центральной рады (В. Винниченко, И. Стешенко), принизили

роль и значение революционно-демократического течения в украинской литературе (Шевченко, Леся Украинка, Франко, Коцюбинский и др.).

В "Очерке" не нашло правильного отражения влияние на украинскую литературу движения декабристов, деятельность Белинского, Герцена, Чернышевского, Добролюбова, великого пролетарского писателя Горького, игнорируется такой решающий фактор в формировании новой социалистической идеологии, как развитие марксизма в России и роль партии большевиков.

В разделе "Украинская советская литература" не показано отражение в литературе борьбы партии и советского народа за победу нового социалистического строя в нашей стране, не показана роль литературы в формировании социалистического мировоззрения советских людей.

В этом же разделе не показана борьба партии большевиков против врагов народа троцкистов, бухаринцев, а также против украинских буржуазных националистов, шумскистов, хвылевистов, скрыпниковцев, которые пытались использовать литературу, как одно из средств отрыва украинского народа от великого русского народа и превращения Советской Украины в колонию немецкого империализма.

Извращения и ошибки, допущенные в "Очерке истории украинской литературы" указывают на то, что часть научных работников и писателей находится в плену буржуазно-националистической идеологии и объективно помогают злейшим врагам народа — украинско-немецким националистам.

Появление такого вредного "Очерка" не встретило должного отпора со стороны научных учреждений, Союза советских писателей Украины.

Президиум Союза советских писателей Украины и, в частности, его председатель т. Рыльский М. не принял никаких мер для того, чтобы своевременно осудить в печати и на собрании писателей проникновение чуждых советской литературе тенденций.

Партийные организации Института литературы Академии наук УССР и Союза советских писателей Украины либерально, примеренчески отнеслись к оценке извращений и ошибок, допущенных в "Очерке истории украинской литературы".

На партийных собраниях не было дано должного отпора авторам — членам партии Кирилюку, Плисецкому и Шаховскому, которые не только не признали и не раскры-

тиковали допущенных извращений и ошибок, а даже отстаивали в своих выступлениях ряд вредных положений.

Это говорит о том, что партийные организации Института литературы АН УССР и Союза советских писателей Украины ослабили борьбу на идеологическом фронте, а у некоторых коммунистов, работающих в области культуры и искусства, притупилась политическая бдительность.

Выход в свет "Очерка истории украинской литературы" свидетельствует о наличии серьезных недостатков в работе Института литературы Академии наук УССР. В институте отсутствует практика проведения творческих дискуссий, критика недостатков и ошибок в научных трудах.

Рукопись "Очерка истории украинской литературы" на ученом совете Института литературы Академии наук УССР не обсуждалась, а общее рецензирование было поручено проф. Дорошкевичу, который сам разделял и защищал буржуазно-националистические взгляды.

ЦК КП(б)У считает, что указанные извращения и ошибки стали возможными потому, что часть историков и литераторов еще не преодолела влияния буржуазно-националистической "школы" Грушевского, а партийные организации институтов истории и литературы АН УССР совершенно недостаточно ориентируют научные кадры на борьбу за чистоту марксистско-ленинской теории против попыток возродить буржуазно-националистические взгляды в вопросах истории и литературы Украины.

Управление пропаганды ЦК КП(б)У не обеспечило надлежащего контроля за работой Института литературы АН УССР и Союза советских писателей Украины.

ЦК КП(б)У постановляет:

1. Осудить извращения и ошибки, допущенные в "Очерке истории украинской литературы" Кирилюком, Шаховским, Плисецким, Масловым, Пильгуком и Ткаченко. Считать, что авторы через "Очерк" пропагандируют буржуазно-националистические взгляды в вопросах истории литературы.

2. Поручить Управлению пропаганды и агитации ЦК КП(б)У развернуть в печати и на собраниях ученых, писателей, деятелей искусств, преподавателей высших и средних учебных заведений, научных сотрудников Академии наук критику буржуазно-националистических извращений и ошибок, допущенных в "Очерке истории украинской литературы".

Обязать Управление пропаганды и агитации ЦК КП(б)У усилить борьбу против всяких проявлений враждебной бур-

жуазно-националистической идеологии, подвергнуть критике буржуазно-националистические извращения истории украинской литературы Грушевским и его "школой".

3. Указать бюро партийных организаций Академии наук УССР и Союза советских писателей Украины на их либеральное отношение к извращениям и ошибкам, допущенным в "Очерке истории украинской литературы" и предложить им обсудить настоящее решение на партийных собраниях.

4. Предложить президиуму Академии наук ликвидировать неправильную практику издания научных работ Академии наук УССР без тщательного обсуждения их содержания на редакционно-издательском совете и ученых советах институтов.

5. Обязать президиум Академии наук УССР организовать работу по составлению подлинно научной истории украинской литературы. Подготовить и издать в 1947 г. "Краткий курс истории украинской литературы".

6. За грубые политические ошибки и извращения националистического порядка, допущенные в "Очерке", т. Кирилюку Е. П. объявить строгий выговор с предупреждением, снять с работы заместителя редактора журнала "Вітчизна" и вывести из состава редколлегии.

Вопрос о тт. Плисецком М. Н. и Шаховском С. М. рассмотреть по возвращению их из отпуска.

7. Предложить партийным организациям Академии наук УССР и Союза советских писателей Украины усилить работу по овладению марксистско-ленинской методологией научными работниками Академии наук УССР и писателями, развернуть принципиальную, большевистскую критику и самокритику в учреждениях Академии наук УССР и Союза советских писателей Украины с тем, чтобы предупредить в дальнейшем выход из печати недоброкачественных работ.

8. Поручить Управлению кадров ЦК КП(б)У, Управлению пропаганды и агитации ЦК КП(б)У и Президиуму Академии наук УССР разработать мероприятия по улучшению работы Института литературы Академии наук УССР и укреплению его кадрами.

9. Обязать Главлит УССР изъять "Очерк истории украинской литературы" из употребления в библиотеках и учебных заведениях.

**291. ПРО П'ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН
ВІДБУДОВИ Й РОЗВИТКУ
НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА
УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА 1946—1950 рр.***

*Із Закону, прийнятого Верховною Радою УРСР
28 серпня 1946 р.*

III

**План підвищення матеріального і культурного
рівня життя народу**

1. На основі збільшення виробництва, розгортання товарообігу і підвищення витрат на житлове і культурно-побутове обслуговування трудящих і послідовного зниження цін на всі товари не тільки відновити, але й перевищити довоєнний рівень добробуту народу.

2. Встановити чисельність робітників і службовців у республіканському і місцевому господарстві УРСР в 1950 році в кількості 2,8 млн. чоловік і фонд заробітної плати робітників і службовців — 13,2 млрд. карбованців.

З метою забезпечення кваліфікованою робочою силою республіканської і місцевої промисловості, будівництва і міського господарства підготувати за п'ятиріччя молодих кваліфікованих робітників у школах фабрично-заводського навчання і ремісничих училищах у кількості 115 тис. чоловік.

Забезпечити підготовку за п'ятиріччя кваліфікованих кадрів масових професій на виробництві шляхом індивідуального, бригадного та курсового навчання в кількості 400 тис. чоловік у школах ФЗУ і професійних технічних школах — 60 тис. чоловік; організувати масове технічне навчання виробничих кадрів і підвищення кваліфікації 600 тис. чоловік.

3. У галузі народної охорони здоров'я відбудувати зруйновані медичні заклади та розширити сітку лікарень, поліклінік, амбулаторій, дитячих ясел, курортів і значно поліпшити медичне обслуговування населення.

Для укомплектування лікувально-профілактичних закладів лікарями і середнім медичним персоналом забезпечити підготовку за п'ятиріччя в навчальних закладах Міністерства

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

охорони здоров'я УРСР: лікарів — 20,8 тис. чоловік, середнього медперсоналу — 48 тис. чоловік.

Довести кількість лікарів у 1950 році до 36,7 тисяч проти 29,8 тис. у 1940 році.

4. В галузі народної освіти й культури відбудувати зруйновані школи, навчальні заклади, наукові заклади, музеї, театри, кіно, клуби, бібліотеки та хати-читальні.

Довести число початкових семирічних і середніх шкіл по УРСР у 1950 році до 29 045, з них по Міністерству освіти УРСР — до 28 600, в тому числі в містах — до 3225 і в сільських місцевостях — до 25 375.

Відбудувати і збудувати за п'ятиріччя в містах УРСР 530 шкіл на 235 тис. учнівських місць і 4000 сільських шкіл на 800 тис. учнівських місць.

Довести кількість учнів у школах в 1950 році до 6300 тис., з них по Міністерству освіти УРСР — до 6112 тис., в тому числі в містах — до 1670 тис. чоловік і в сільських місцевостях — до 4442 тис. чоловік.

На основі широкої організації шкіл робітничої та сільської молоді забезпечити навчання тієї частини молоді, яка в умовах Вітчизняної війни і тимчасової окупації УРСР не могла здобути нормальної освіти в школі.

Забезпечити прийом за п'ятиріччя до вищих педагогічних навчальних закладів 48,9 тис. чоловік і педагогічних училищ — 47,9 тис. чоловік. Установити випуск учителів за п'ятиріччя з вищих педагогічних закладів 40,7 тис. чоловік і з педагогічних училищ — 40 тис. чоловік. Розширити і зміцнити систему заочної освіти вчителів.

Організувати на підприємствах Міністерства освіти УРСР масове виробництво високоякісного учбово-наочного приладдя, забезпечивши випуск його за п'ятиріччя на суму 70 млн. карбованців, в тому числі в 1950 році на 27 млн. карбованців.

Збільшити виробництво учбово-наочного приладдя і лабораторного устаткування на підприємствах місцевої промисловості та промислової кооперації.

Відбудувати і реконструювати в Києві та Одесі заводи Міністерства освіти УРСР по виробництву учбово-наочного приладдя. Збудувати в м. Харкові комбінат по виробництву фізичних приладів.

Повністю забезпечити потреби шкіл і педагогічних навчальних закладів у підручниках, для чого розширити видавничу діяльність видавництва Міністерства освіти УРСР "Радянська школа"

Відбудувати і розширити сітку дитячих будинків і дитячих садків. Збільшити кількість дітей у дитячих садках у 1950 році до 215,3 тис. чоловік проти 147,7 тис. у 1940 році, з них по Міністерству освіти УРСР до 100 тис. чоловік проти 69,1 тис. чоловік у 1940 році; кількість дітей у дитячих будинках довести до 64,5 тис. чоловік.

Відбудувати і збудувати за п'ятиріччя по Міністерству освіти УРСР міських дитячих садків і дитячих будинків на 17 тис. місць.

Повністю забезпечити виховання в дитячих будинках сиріт, що втратили батьків у період Вітчизняної війни.

Довести кількість театрів у 1950 році до 131.

Відбудувати і збудувати театри в Києві, Вінниці, Ворошиловграді, Миколаєві, Ровно, Сталіно, Полтаві, Маріуполі, Ізмаїлі, Сумах, Тернополі й Чернігові.

Довести в 1950 році кількість студентів у вищих навчальних закладах Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР до 2535 чоловік проти 2015 чоловік у 1940 році, кількість учнів у театральних, у художніх, музичних і хореографічних училищах — 7465 чоловік проти 6236 чоловік у 1940 році. Довести кількість дитячих музичних і художніх шкіл до 41 в 1950 році проти 32 у 1940 році.

Довести кількість кіноустановок у 1950 році до 7895 проти 5385 у 1940 році. Забезпечити кожний районний центр і селище міського типу стаціонарною кіноустановкою; значно розширити стаціонарну кіносітку в селах.

Відбудувати і значно розширити сітку культурно-освітніх закладів. Довести кількість сільських клубів у 1950 році до 16,8 тис. і районних будинків культури — до 780, масових самостійних бібліотек Комітету в справах культосвітніх закладів при Раді Міністрів УРСР — до 4,9 тис., музеїв — до 159.

Забезпечити організацію в кожному районному центрі районної бібліотеки і районного будинку культури, в кожній сільській Раді депутатів трудящих — сільського клубу або хати-читальні. Радіофікувати всі будинки культури, сільські клуби та хати-читальні.

Всемірно поліпшувати культурно-освітню роботу серед робітників, селян, службовців та інтелігенції.

*Восьма сесія Верховної Ради УРСР:
Стенографічний звіт. — К.,
1947. — С. 237—241.*

**292. ПРО РЕПЕРТУАР ДРАМАТИЧНИХ
ТА ОПЕРНИХ ТЕАТРІВ УРСР.
ЗАХОДИ ЩОДО ЙОГО ПОЛІПШЕННЯ**

З постанови ЦК КП(б)У від 12 жовтня 1946 р.

Обговоривши питання про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР, ЦК КП(б)У вважає стан репертуару театрів України не зовсім задовільним.

Найголовніший недолік нинішнього стану репертуару драматичних і оперних театрів УРСР полягає в тому, що п'єси радянських авторів на сучасні теми виявились фактично витісненими з репертуару театрів УРСР. У Київському драматичному театрі ім. І. Франка з 16 п'єс, поставлених у 1945 році і в першому півріччі 1946 року, питанням сучасного радянського життя були присвячені тільки три прем'єри; у Київському театрі російської драми ім. Лесі Українки з 14—4; у Харківському театрі ім. Т. Шевченка з 17—3; у Харківському театрі російської драми з 18—6; у Львівському театрі ім. Заньковецької з 16—3; у Запорізькому театрі ім. Щорса з 18—3; у Чернівецькому музично-драматичному театрі з 16—6; в єврейському театрі ім. Шолом-Алейхема з 8—1; у Львівському театрі юного глядача ім. О. М. Горького з 6—2 прем'єри на сучасні радянські теми.

Таке становище має місце і в більшості обласних драматичних і музично-драматичних театрів України.

У зовсім неприпустимому стані перебуває репертуар оперних театрів УРСР. При потуранні Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР оперні театри України фактично зняли з свого репертуару радянську оперу. За останні роки оперні театри УРСР не поставили ні одної опери радянських композиторів, присвяченої сучасному життю, і не організували спільно з композиторами роботи по створенню нових опер на сучасні радянські теми.

Драматичні й оперні театри України досі не створили високоідейних і повноцінних в художньому відношенні спектаклів про перемогу радянського ладу, про дружбу народів радянської країни, особливо про дружбу українського і російського народів, про Велику Вітчизняну війну та про героїчну працю радянських людей.

В чому полягає причина такого надзвичайно незадовільного становища з репертуаром у драматичних і оперних театрах України?

ЦК КП(б)У вважає, що головною причиною цих найсерйозніших хиб театрального репертуару є низький рівень

ідеологічного керівництва театрами з боку Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР. Комітет в справах мистецтв і керівники багатьох театрів проявили політичну безтурботність і безвідповідальність щодо репертуару театрів, забувши, що репертуаром визначається ідейно-політичне обличчя театрів і ступінь їх участі в комуністичному вихованні народу.

Допустивши фактично витіснення з репертуару театрів п'єс на сучасні радянські теми, Комітет у справах мистецтв і керівні працівники театрів України тим самим серйозно знизили роль театрів у справі політичного виховання народу.

Аналіз стану репертуару театрів УРСР показує, що п'єси радянських авторів на сучасні теми витіснялися, головним чином, п'єсами так званої "старої української спадщини", яким належить лев'яча частка в загальній кількості постановок.

Тим часом, поряд з цінною в ідейному і художньому відношенні класикою, яка правдиво відбиває життя українського народу в минулому, у "старій українській спадщині" є чимало п'єс, які зображають життя неправильно і фальшиво, прикрашають минуле в ідилічні тони, проповідують віджилі ідеї та відсталі погляди, які кличуть глядача не вперед, а назад.

Це особливо стосується п'єс старого етнографічно-побутового репертуару, більша частина яких здатна виховувати глядача лише в дусі національної обмеженості і відриву від актуальних питань сучасності. <...>

Допускаючи проникнення на сцену таких низькопробних і шкідливих п'єс, як "Кум-мірошник", "Запорізький скарб", "Бувальщина", "Хмари" та інші, театри фактично скочуються до буржуазно-націоналістичної "просвітянщини", глибоко ворожої радянському суспільству.

Серйозною помилкою Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР є те, що він допустив засилля в репертуарі театрів п'єс старого етнографічно-побутового репертуару і витіснення ними сучасних радянських п'єс.

Неблагополучне становище з репертуаром в театрах УРСР погіршується ще й тим, що багато п'єс українських радянських авторів, поставлених театрами, стоять на надзвичайно низькому ідейному і художньому рівні ("Ви давно повернулись" Копиленка, "Земля" Дольда, "Коли пахне яблуками" Скляренка, "Серце солдата" Плоткіна, "Ковалева криниця" Ятка, "Міліонер" Суптеля), а деякі з них являють собою зразки пошлості і халтури, будучи по суті

наклепом на радянських людей (“Моя знайома” Юхвида, “Нащадок гетьмана” Мокрієва, “Змова сердець” Шільмана).

В основі більшості названих п'єс лежать не актуальні і важливі питання сучасного радянського життя, а надумані фальшиві або ж дрібні і випадкові “проблеми”. Радянські люди в цих п'єсах, як правило, зображаються примітивними, малокультурними, наївними й відсталими, з обивательськими звичаями і смаками, причому автори нерідко вважають за гідні вихвалання саме ці, невластиві радянським людям риси відсталості і безкультур'я. У постановці і розв'язанні проблем етики і моралі, зокрема в зображенні радянської сім'ї, автори п'єс часто проповідують обивательські погляди, норми буржуазної поведінки. В той час як позитивні герої у багатьох п'єсах виглядають слабкими, безвольними, примітивними, негативні персонажі наділяються більш яскравими рисами характеру, зображаються сильними, вольовими і спритними.

Значна частина поставлених в театрах п'єс на сучасні теми примітивна, антихудожня, написана неграмотно, неохайно, без належного додержання авторами елементарних норм драматургічної майстерності, без достатнього знання літератури і народної мови.

У деяких п'єсах, написаних драматургами України, мають місце прояви національної обмеженості, помилки і перекоєчення буржуазно-націоналістичного характеру (“Чому не гаснуть зорі” Копиленка, “Я живу” Пінчевського). У творчості деяких драматургів ідеалізуються представники експлуататорських класів минулого, не показується класова боротьба між гнобителями та пригнобленими в до-революційному класовому суспільстві, вихваляються пережитки старовини, замовчується братерство і дружба радянських народів, особливо ж споконвічна дружба українського і російського народів.

ЦК КП(б)У відзначає, що серед деякої частини працівників театрів УРСР має місце низькопоклонство перед буржуазним Заходом, в результаті чого на сцену проникають низькопробні твори західноєвропейських драматургів (“Дружина Клода” Дюма і “Дорога в Нью-Йорк” Ріскіна-Малюгіна, поставлені в Харківському театрі ім. Шевченка, “Дами і гусари” Фредро — Київський театр ім. Лесі Українки, “Убийство м-ра Паркера” Моррісона — Ворошиловградський театр російської драми), які проповідують буржуазну мораль, отруюють свідомість радянських людей буржуазним світоглядом. Постановка на сцені таких чужих і пош-

лих п'ес в корені суперечить виховній політиці Радянської держави і є спробою відживити пережитки капіталізму в побуті і свідомості радянських людей.

Більшість драматичних і оперних театрів України вкрай незадовільно виконують завдання пропаганди кращих творів російської класики та драматургії народів СРСР.

Багато театрів безвідповідально ставиться до постановки п'ес радянських авторів на сучасні теми, постановка цих п'ес нерідко доручається другорядним, малокваліфікованим режисерам, до участі у спектаклях залучаються недосвідчені, слабкі актори, неохайним і примітивним буває оформлення спектаклів. В результаті цього радянські п'еси на сучасні теми ставляться у ще більш нерівноправні умови порівняно з п'есами дореволюційного репертуару.

ЦК КП(б)У відзначає, що справа добору, планування і контролю репертуару поставлена в Комітеті в справах мистецтв незадовільно. Комітет у справах мистецтв випустив із своїх рук формування репертуару і сам часто рекомендував театрам недоброякісні п'еси. Комітет не керує безпосередньо складанням репертуарних планів театрів, не бореться із шкідливими тенденціями деяких керівників театрів, які наплювацьки ставляться до радянських п'ес і орієнтуються на безідейні розважальні спектаклі. Репертком при Комітеті в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР не налагодив контролю репертуару театрів на місцях, допускаючи постановки в деяких периферійних театрах ідеологічно порочних і халтурних п'ес.

ЦК КП(б)У відзначає незадовільну роботу драматургів Радянської України, які досі не створили для театрів достатньої кількості високоідейних і повноцінних в художньому відношенні п'ес на сучасні теми. Це становище пояснюється тим, що багато драматургів відірвані від життя, від творчої практики радянського народу, стоять осторонь від корінних питань сучасності, не помічають типового, провідного у нашій дійсності, не вміють зображати кращих рис і якостей радянської людини. Ідейний і професіональний рівень творів багатьох драматургів дуже низький, у творчості деякої частини драматургів мають місце аполітичність, діляцтво, ремісничий підхід до своєї справи.

Не виконують своїх обов'язків композитори України, які приділяють головну увагу історичним темам і обминають важливі теми сучасності, в результаті чого не створені високоякісні нові опери, присвячені радянському життю.

Комітет в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР не налагодив потрібних творчих зв'язків між театрами і драматургами. Вкрай занедбане керівництво діяльністю драматургів у Спілці радянських письменників України.

ЦК КП(б)У відзначає, що однією з важливих причин незадовільного стану репертуару є відсутність принципіальної більшовицької критики. Коло театральних критиків — спеціалістів, які виступають у пресі, надзвичайно вузьке і обмежене, критичні кадри не ростуть. Газети і журнали не висувають нових, обізнаних з мистецтвом людей, які могли б забезпечити принципіальну і об'єктивну критику п'єс, оперних лібретто, оперної музики, драматичних і оперних спектаклів. Ідейно-теоретичний рівень театральної критики невисокий: окремі критики, які пишуть на театральні теми, скочуються до формалізму або ж виявляють загальну безпорадність як у політичній, так і в художній оцінці п'єс і спектаклів. У своїй роботі деякі критики керуються не інтересами партії і народу в галузі драматургії і театального мистецтва, а груповими приятельськими особистими інтересами.

Газети “Радянська Україна”, “Правда України”, “Молодь України”, “Сталинское племя” недооцінюють величезне політично-виховне значення театральних постановок і тому приділяють не досить уваги питанням театального мистецтва.

Газета “Радянське мистецтво”, покликана допомагати театрам і драматургам у створенні високоякісних в ідейному і художньому відношенні спектаклів, не виконує своїх обов'язків, ведеться незадовільно. Газета “Радянське мистецтво” не бореться проти націоналістичних тенденцій і проявів національної обмеженості в практиці окремих театрів, не виступає проти засилля в театральному репертуарі старих етнографічно-побутових п'єс, не викриває гнилого низькопоклонства деяких театральних працівників перед п'єсами західних буржуазних драматургів. Газета стоїть осторонь від театального життя, особливо на периферії, слабо і невміло підтримує кращі спектаклі, не розкриваючи їх позитивних якостей. І в той же час без усякого почуття міри вихваляє постановки слабкі і безідейні. Театральна критика на сторінках “Радянського мистецтва” підпорядкована відомчим, приятельським і груповим інтересам.

ЦК КП(б)У *постановляє:*

1. Зобов'язати голову Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР т. Компанійця в найкоротший строк усунути відзначені в цій постанові хиби і помилки.

2. Вважати за найголовніше завдання Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР і Спілки радянських письменників України — створення і широке впровадження у практику роботи театрів високоякісного сучасного радянського репертуару з тим, щоб усі театри стали активними пропагандистами політики Радянської держави.

3. ЦК КП(б)У ставить перед драматургами України завдання — створити яскраві, високохудожні твори про перемогу радянського ладу в нашій країні, про Велику Вітчизняну війну, про героїчну працю радянських людей, про дружбу радянських народів, про споконвічне братерство українського народу з великим російським народом, про керівну роль партії Леніна — Сталіна в житті радянського народу. Драматурги і театри повинні відбивати життя радянського суспільства в його неупинному русі вперед; всіма способами сприяти дальшому розвитку кращих якостей радянської людини, виховувати нашу молодь так, щоб вона була бадьорою і стійкою, не боялася труднощів і вміла їх переборювати.

Драматурги, театральні критики повинні приділити особливу увагу вихованню трудящих мас українського народу в дусі непохитної дружби радянських народів, любові до великого російського народу і ненависті до всіх ворогів радянського ладу, в тому числі до найлютіших ворогів українського народу — українсько-німецьких націоналістів.

4. Зобов'язати Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР і керівників театрів докорінно поліпшити якість постановок сучасних радянських п'єс, доручаючи їх кращим режисерам, акторам і художникам, всіляко підносячи якість їх оформлення та загальну культуру спектаклів.

5. Зобов'язати Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР розробити репертуарний план для театрів УРСР на 1946—1947 рр., в якому забезпечити переважаюче становище радянським п'єсам на сучасні теми.

Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР повинен забезпечити неухильне виконання всіма театрами вказівки ЦК ВКП(б) про організацію в кожному театрі щорічно не менше 2—3 нових високоякісних в ідейному і художньому відношенні спектаклів на сучасні радянські теми.

6. Зважаючи на фактичну відсутність радянської опери в репертуарі багатьох оперних театрів, зобов'язати Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР зробити все потрібне для того, щоб рішуче повернути оперний театр обличчям до сучасного радянського репертуару. Установити,

що кожний оперний театр УРСР повинен давати щорічно не менше 2—3 високоякісних постановок сучасних радянських опер.

Вважати одним з найважливіших завдань Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР і Спілки радянських композиторів керівництво роботою композиторів і лібретистів по створенню нових радянських опер.

Зобов'язати Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР і керівників оперних театрів широко включити в репертуар театрів сучасні опери російських радянських композиторів і композиторів народів СРСР.

7. Зобов'язати Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР організувати переклади на українську мову і включення в репертуар театрів кращих творів російських радянських драматургів і драматургів народів СРСР. Перекласти також на російську мову кращі твори української радянської драматургії.

8. Запропонувати Комітетові в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР виключити з репертуару безідейні та малохудожні драматичні твори і зобов'язати Комітет посилити репертуарний контроль з тим, щоб у майбутньому на сцену не могли проникати помилкові, безідейні, малоцінні п'єси.

9. Зобов'язати газети “Радянська Україна”, “Правда України”, “Молодь України”, “Сталинское племя”, “Радянське мистецтво”, “Літературна газета” посилити на своїх сторінках театральну критику, систематично вміщуючи статті і рецензії про нові постановки драматичних і оперних театрів.

Газети повинні залучати до театральної критики політично зрілих і кваліфікованих людей, висувати і уважно вирощувати нові кадри критиків, вести рішучу боротьбу проти аполітичності та безідейності в роботі театрів і в театральній критиці.

*Радянська Україна. — 1946. —
12 жовт.*

**293. ПОСТАНОВА ЦК КП(Б)У
ПРО ПОЛІТИЧНІ ПОМИЛКИ ТА НЕЗАДОВІЛЬНУ РОБОТУ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР**

29 серпня 1947 р.

Центральный Комитет КП(б)У отмечает, что, несмотря на тринадцатилетнее существование Института истории Украины Академии наук УССР, институт не разработал и

не издал научно выдержанной, марксистско-ленинской “Истории Украины”.

Работы Института истории Украины, выпущенные как в предвоенные годы, так и в годы войны, и в частности “Краткий курс истории Украины” под редакцией С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, Н. Н. Петровского, М. И. Супруненко, Ф. А. Ястребова; “Очерк истории Украины” под редакцией К. Г. Гуслистого, М. Л. Славина, Ф. А. Ястребова; первый том “Истории Украины” под редакцией Н. Н. Петровского, составлены в антимарксистском духе, содержат в себе грубые политические ошибки и извращения буржуазно-националистического характера.

Работники Института истории Украины позаимствовали у буржуазно-националистических историков Грушевского, Антоновича и других основные положения, извращающие, в угоду национализму, ход исторического процесса. Это, по существу, привело к возрождению в той или иной мере буржуазно-националистических установок в вопросах истории Украины, разоблаченных партией как враждебные народу Украины.

Основная ошибка авторов работ по истории Украины состоит в том, что они вместо того, чтобы рассматривать историю Украины в тесной связи с историей русского, белорусского и других народов Советского Союза, идут по пути украинских националистов, рассматривая историю Украины изолировано от истории других народов, начиная и следуя в этом вопросе по курсу Грушевского “Історія України-Руси”. Известно, что Киевская Русь была колыбелью трех братских народов — русского, украинского и белорусского, но Грушевский и другие националисты пытались доказать, что якобы Киевская Русь была только украинским государством.

Советские историки из Института истории не разоблачили эту фальсификацию истории. Авторы работ по истории Украины должны были осветить освободительную войну украинского народа 1648 — 1654 гг. как борьбу прежде всего крестьянских масс против польских захватчиков и феодального гнета вообще. Они, в связи с этим, обязаны были показать выдающуюся роль Богдана Хмельницкого, который, подавляя особенно крупную украинскую феодальную знать, ориентировавшуюся на Польшу, возглавил борьбу народных масс за уничтожение польского гнета и обеспечил, благодаря освободительной войне, объединение украинского народа со своими братьями — русским и белорусским народами,

что спасло украинский народ от польского, немецкого и турецкого порабощения.

Именно поэтому буржуазно-националистические историки клеветуют на Богдана Хмельницкого и противопоставляют ему предателя Выговского.

Такая фальсификация истории нужна была украинским националистам для того, чтобы скрыть от трудящихся единство происхождения и историческую общность украинского, русского и белорусского народов, посеять вражду между народами с тем, чтобы оторвать Украину от революционной, социалистической России и бросить ее на потоп и разграбление буржуазному западу. Историки Украины — работники Института истории Украины не сумели по-настоящему показать историю Украины на основе общих закономерностей развития восточнославянских народов. Поэтому, при разрешении ряда важнейших проблем истории Украины они остаются в плену буржуазно-националистической историографии, не сумели по-настоящему показать, что украинский народ в своем историческом развитии в основном прошел те же этапы и периоды, которые прошли русский, белорусский и другие народы Советского Союза.

Эта ошибка авторов связана также с тем, что они не сумели показать, как с разложением общинно-родового строя и становлением феодализма возникают классы и государство и что история Украины есть, прежде всего, история борьбы классов, борьбы крестьян против феодалов, рабочих против буржуазии. Поэтому украинские советские историки до конца не разоблачили антинаучную реакционную “теорию” украинских националистов о бесклассовости и безбуржуазности украинского народа в прошлом, не сумели показать, что именно с помощью этой “теории” идеологи украинской националистической контрреволюции (Грушевский, Петлюра, Донцов, Винниченко, Ефремов и др.) пытались разоружить рабочих и крестьян Украины в их борьбе за социализм, оторвать украинский народ от всех народов Советского Союза, а Украину превратить в колонию германского империализма.

Наиболее ярким фактом проявления национализма в освещении истории Украины является отсутствие показа взаимосвязи и взаимозависимости украинского народа с другими народами Советского Союза, игнорирование влияния важнейших революционных центров — Москвы, Ленинграда, Баку, Тбилиси и др. на революционную борьбу украинского народа за социальное и национальное осво-

бождение. Поэтому, в изданных работах по истории Украины не освещены важнейшие факты и события из истории России, Белоруссии, Грузии и других народов Советского Союза, которые оказывали огромное влияние на историческое развитие Украины.

Необходимо было широко осветить процесс возникновения и развития рабочего движения на Украине, как составной части всероссийского социалистического движения рабочего класса, правильно осветить национально-освободительное движение на Украине в период империализма, показать, что только рабочий класс и партия большевиков были истинными выразителями интересов угнетенных народов, что рабочее движение на Украине развивалось в беспощадной борьбе с украинскими националистами, меньшевиками, эсерами, троцкистами и другими врагами украинского народа.

Авторы работ по истории Украины не справились полностью и с этой задачей, не дали научного и политически правильного освещения возникновения и развития рабочего класса, революционного рабочего движения, распространения марксизма-ленинизма на Украине, возникновения и развития большевистской организации Украины и ее роли в социальном и национальном освобождении украинского народа.

Необходимо было показать, что в период Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны украинская буржуазно-националистическая контрреволюция совместно с русскими помещиками и капиталистами, при активной поддержке интервентов пытались свергнуть Советскую власть на Украине, а украинский народ превратить в рабов немецких империалистов; показать, что партия большевиков и ее вожди Ленин и Сталин разоблачили и силами украинских рабочих и крестьян, при помощи рабочего класса всех народов Советского Союза разгромили украинских националистов и обеспечили установление и укрепление Советской власти на Украине, расцвет хозяйства и культуры Украинской ССР. В период Великой Отечественной войны украинские националисты пытались с помощью немецко-фашистских захватчиков разрушить социалистические достижения украинского народа, а Украину превратить в колонию гитлеровской Германии. И только благодаря руководству большевистской партии и лично товарища Сталина, в период Великой Отечественной войны, как и в годы гражданской войны, были разгромлены

немецко-фашистские захватчики, а вместе с ними и их лакеи — украинско-немецкие националисты.

Однако авторы работы по истории Украины не раскрыли всемирно-исторического значения Великой Октябрьской социалистической революции в деле социального и национального освобождения народов СССР и воссоединения всех украинских земель в едином Украинском советском государстве. В работах не проводится последовательно та мысль, что Украина, как свободное суверенное государство, возможна только в составе СССР.

Работники Института истории Украины при создании работ по истории Украины обязаны были разоблачить и разгромить фальсификаторов истории. Однако это ими не было сделано. Авторы указанных произведений, не разобравшись в марксизме-ленинизме и не освободившись от влияния украинского национализма, оказались распространителями давно разгромленной нашей партией идеологии украинского национализма.

Институт истории Украины АН УССР за продолжительное время своего существования не разработал и не опубликовал важнейшие исторические архивные документы, не создал ни одной монографии по основным проблемам истории Украины, не подготовил и даже не делал попыток подготовить научную марксистско-ленинскую историографию Украины.

ЦК КП(б)У отмечает, что указанные серьезные ошибки и грубые извращения в работах по истории Украины явились результатом не только слабости марксистско-ленинской подготовки, но и наличием остатков буржуазно-националистических взглядов ряда научных работников Института истории Украины АН УССР и, в частности, директора института проф. Н. Н. Петровского, который в прошлом, имея серьезные ошибки буржуазно-националистического характера по вопросам классовой борьбы, национального движения, освободительной войны 1648 — 1654 гг. и др., не обеспечил борьбы с проявлениями украинского буржуазного национализма в исторической науке и руководства научно-исследовательской работой по созданию марксистско-ленинского курса истории Украины.

Коммунисты, работающие в Академии наук и, в частности, т. Палладин продолжают благодушно и примиренчески относиться к ошибкам и неудовлетворительной работе Института истории Украины, не приняли необходимых мер к своевременной ликвидации допущенных ошибок и укреплению института квалифицированными кадрами.

ЦК КП(б)У отмечает, что крайне неблагоприятное состояние дел в Институте истории Украины АН УССР отрицательно отразилось на преподавании истории Украины в вузах и средних школах республики. В преподавании истории Украины у значительной части преподавателей в основном повторяются те же ошибки и извращения, которые имеют место в работах по истории Украины, изданных институтом.

На кафедрах истории Украины имеет место слабость научно-исследовательской работы в вузах, отсутствие политической острой борьбы с проявлениями буржуазно-националистической идеологии в исторической науке. Даже после развернувшейся критики ошибок и извращений на историческом фронте Украины в ряде вузов имело место неправильное освещение отдельных вопросов истории Украины.

Такое положение с преподаванием истории Украины объясняется не только тем, что некоторые преподаватели не освободились от националистических ошибок, но в значительной мере отсутствием марксистско-ленинского учебника по истории Украины. Это ставило преподавателей в затруднительное положение и вынуждало их пользоваться литературой буржуазно-националистического характера, которая выпускалась Институтом истории Украины АН УССР.

ЦК КП(б)У считает, что наличие серьезных недостатков в преподавании истории Украины в вузах республики, а также в изучении вопросов истории Украины в средних школах объясняется также и тем, что Министерство просвещения и его руководители, Управление по делам высшей школы и его руководители безответственно отнеслись к факту отсутствия учебных пособий по истории Украины и не приняли мер по обеспечению преподавателей и учителей методическими указаниями, которые помогали бы им правильно, с марксистско-ленинских позиций, освещать вопросы истории Украины.

Несмотря на серьезные недостатки и ошибки в преподавании истории Украины, Министерство просвещения и Управление по делам высшей школы не обсуждали на своих коллегиях вопросы о состоянии и мерах улучшения преподавания истории Украины.

ЦК КП(б)У считает, что указанные выше серьезные недостатки в работе Института истории Украины Академии наук УССР, крупные политические ошибки и извращения в изданных работах по истории Украины могли иметь мес-

то только благодаря неудовлетворительному руководству идеологической работой со стороны Управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У, которое не проявило необходимой политической бдительности и не подвергло серьезной критике работы Института истории, изданных книг по истории Украины и не организовало по-настоящему борьбы против националистических извращений истории Украины, т. е. по существу не проявило должной большевистской решимости в борьбе с указанными политическими ошибками.

В целях ликвидации серьезных недостатков и ошибок на историческом фронте ЦК КП(б)У постановляет:

1. Обязать т. Палладина А. В. ликвидировать недостатки в руководстве со стороны президиума Академии наук УССР отделением общественных наук и особенно Институтот истории, усилить контроль и помощь в работе института со стороны президиума Академии наук УССР, укрепить руководство Института истории Академии наук УССР. В работе института руководствоваться настоящим постановлением.

2. Считать важнейшей, боевой задачей коммунистов-историков Академии наук УССР составление марксистско-ленинского "Краткого курса истории Украины".

3. Обязать Институт истории Академии наук УССР разработать и представить на утверждение ЦК КП(б)У схему и тезисы краткого курса истории Украины к 15 октября с. г., руководствуясь сталинским учебником по истории ВКП(б), замечаниями т. Сталина, Кирова и Жданова по вопросам истории, а также указаниями настоящего постановления.

4. Обязать министра просвещения УССР т. Тычину и Управление по делам высшей школы (т. Бухало) обеспечить к 1 января 1948 г. разработку методических указаний и программ по истории Украины для вузов и средних учебных заведений.

5. Обязать Управление пропаганды ЦК КП(б)У — т. Назаренко ликвидировать свои ошибки в руководстве борьбой на идеологическом фронте, в первую очередь на историческом, и установить большевистское руководство, наблюдение и помощь за составлением "Краткого курса истории Украины", программ и методических пособий по истории Украины, а также осуществлять систематический контроль за качеством преподавания истории Украины в вузах и средних учебных заведениях.

6. Обязать редакторов журналов "Більшовик України" и "Партійне життя", а также редакторов республиканских

газет “Правда Украины” и “Радянська Україна” опубликовать в ближайшие 3 месяца ряд статей по важнейшим вопросам истории Украины и разоблачению буржуазно-националистической фальсификации прошлого украинского народа.

7. Обязать Укрполитиздат (г. Дубина) в ноябре 1947 г. издать сборник статей по важнейшим проблемам истории Украины.

8. Обязать Управление пропаганды ЦК КП(б)У и Управление по делам высшей школы провести совещание заведующих кафедрами истории Украины и истории СССР, на котором обсудить состояние преподавания истории в вузах и обеспечить высокий уровень преподавания и изучения истории Украины.

9. Обязать министра просвещения г. Тычину представить в месячный срок на рассмотрение ЦК КП(б)У конкретные предложения по выправлению и улучшению дела преподавания истории в школах УССР.

10. Обязать Управление кадров ЦК КП(б)У представить в 2-недельный срок конкретные предложения по укреплению научного состава Института истории Украины Академии наук УССР.

11. Обязать Управление пропаганды и агитации ЦК КП(б)У систематически докладывать Секретариату ЦК о ходе выполнения настоящего постановления.

* * *

Задача партийных организаций Академии наук и высших учебных заведений, а также всех коммунистов-историков состоит в том, чтобы быстрее исправить допущенные ошибки и извращения, поднять вопросы истории Украины на высокий уровень марксистско-ленинско-сталинского учения, твердо поставить дело изучения истории украинского народа на большевистские рельсы и окончательно выкорчевать националистическую фальсификацию истории украинского народа.

ЦК КП(б)У выражает уверенность, что лучшие советские историки на основе критики и самокритики сумеют преодолеть свои серьезные ошибки в освещении истории Украины и обеспечат под руководством партии и г. Сталина развитие марксистско-ленинской исторической науки и подъем исторического образования на Украине, имеющих важнейшее значение для дела дальнейшего укрепления нашего со-

ветского государства, нашей партии и для дальнейшего политического роста украинского народа, в первую очередь подрастающего молодого поколения.

*ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23,
спр. 1073, арк. 16—24.*

**294. З ДОПОВІДІ О. Є. КОРНІЙЧУКА
НА ПЛЕНУМІ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
“ПРО ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВИ ЦК ВКП(Б)
“ПРО ЖУРНАЛИ “ЗВЕЗДА” І “ЛЕНИНГРАД”**

15.09.1947 р.

<...> Поява шкідливого нарису історії української літератури об’єктивно допомагає найлютішим ворогам українського народу — українсько-німецьким націоналістам. Президія Спілки і її голова т. Рильський не вжили заходів, щоб вчасно перешкодити проникненню в радянську літературу ворожих тенденцій. <...>

<...> Журнал “Вітчизна” (ред. Яновський) надає місце статтям і творам, в яких протягується буржуазна ідеологія, міщанські погляди на життя, аполітичність. <...>

*ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23,
спр. 4512, арк. 9—10.*

**295. ІЗ СТАТТІ Ф. ЄНЕВИЧА
“О НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИХ ОШИБКАХ
МАКСИМА РЫЛЬСКОГО”
З РЕЗОЛЮЦІЄЮ Л. КАГАНОВИЧА**

М. Рыльский — крупный советский писатель. Его “Пісня про Сталіна” — выдающееся событие в советской поэзии, в котором дан красочный художественный образец гениального вождя.

Однако за последние годы Рыльский выступил с рядом публицистических статей и художественных произведений, в которых содержатся серьезные националистические ошибки, попытки возродить буржуазно-националистическую идеологию украинского национализма Антоновича и Грушевского. Назрела крайняя необходимость по-большевистски раскритиковать идеологические ошибки М. Рыльского и выяснить запутанные им вопросы истории и культуры Украины.

1. Рыльский пытается отождествлять политику русского царизма по отношению к Украине с татаро-монгольским нашествием. (Указы Валуева были для Украины своего рода новым батыевым погромом на общественно-культурном фронте). Это Рыльский делает, чтобы реставрировать известное положение украинских националистов о том, что якобы Россия являлась “азиатски” отсталой страной и тормозила развитие “европейской” Украины. Теоретическая ошибка Рыльского состоит в том, что он смешал понятие царизма с понятием России.

В противоположность В. Ленину Рыльский пропагандирует теорию бесклассовости украинской культуры. <...> Эту теорию он наиболее ярко выразил во “Вступному слові” к книжке “Українські думи та історичні пісні”, где упоминаются имена Кулиша, Костомарова, Антоновича, Драгоманова и др.

Резолюція Л. Кагановича:
“т. Литвину. Надо бы
сегодня-завтра решить”
30.09.1947 р.

ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23,
спр. 4162, арк. 1—5.

**296. ЗАПИСКА ПЕРШОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КП(Б)У
Л. М. КАГАНОВИЧА ЩОДО ПУБЛІКАЦІЙ
“ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЗЕТИ” ТА РОБОТИ
СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ**

26 листопада 1947 р.

*Товарищу Коротченко
Товарищу Ключнику*

1. О кандидатах в партбюро Союза писателей не возражаю, хорошо бы иметь в составе еще одного опытного парработника, подумайте и посоветуйтесь с т. Корнейчуком.

2. Подробное ознакомление с нашей “Литературной газетой” показывает, что газета еще не стала на ноги. Например, номер от 13 ноября дает корреспонденцию из Львова с очень серьезными фактами, слабо освещенными.

Отчет о “зустрічі з читачами” очень слаб, может быть и сама “зустріч” была слаба, но это еще хуже, например, ничего нет об ошибках читателей, не говоря уже о писате-

лях, которые принимали Рыльского, Яновского, Карманского без критики, как полноценных писателей.

Номер от 20 как бы исправляет это и дает более серьезное освещение львовских “событий”, плюс обсуждение в президиуме СПУ.

Однако и это освещение слабо, т. к. эти враги украинского народа в писательском облачении не разоблачены по существу, тогда как читателя нужно убедить в нашей объективной оценке их как врагов. Для этого можно и нужно дать больше места и обстоятельнее-принципиально осветить весь вопрос, связав его с решениями пленума Союза советских писателей.

Почему, например, не привлекли к выступлению Рыльского? Он ведь не только член Союза, но и член Президиума? Вообще “Литературная газета”, а возможно не только она, дала слишком долгую передышку Рыльскому и Яновскому, которые спокойно отмалчиваются, а наши люди-большевики думают, что их разоблачение, “раскрытие” уже кончилось.

Хорошо бы Оргбюро или Секретариату в порядке проверки или при утверждении состава партбюро по этим вопросам поговорить, освежить в памяти товарищей решение ЦК.

Л. Каганович

*ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 17,
стр. 9, арк. 194—195.*

297. ІЗ ЗВІТУ УПОВНОВАЖЕНОГО РАДИ У СПРАВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ І РЕЛІГІЙНИХ КУЛЬТІВ ЗА 1947 РІК

<...> Заохочувались негативні явища в церковному житті, побори, присвоєння коштів. <...>

З метою ліквідації залишків греко-католицької церкви в західних областях рекомендується:

- посилити податковий прес з боку фінансових органів по відношенню до грекокатоликів, які настійно ухиляються від злиття з РПЦ;
- підвищити вимоги до укладання арендних договорів з комунальними службами;
- посилити місіонерську роботу. <...>

*ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23,
стр. 4556, арк. 77—79.*

**298. ПРО СТАН І ЗАХОДИ ПОЛІПШЕННЯ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ
ЗГІДНО З РІШЕННЯМ ЦК ВКП(Б)
“ПРО ОПЕРУ “ВЕЛИКА ДРУЖБА” В. МУРАДЕЛІ”**

*Постанова ЦК КП(б)У
від 23 травня 1948 р.*

ЦК КП(б)У відзначає, що рішення ЦК ВКП(б) “Про оперу “Велика дружба” В. Мураделі”, яке викрило неблагополучний стан сучасної радянської музики, стосується цілком і повністю музичного мистецтва України. Ця постанова ЦК ВКП(б) сприйнята громадськістю України як програма боротьби за ліквідацію помилок і перекозень в радянській музиці, за створення високоідейних і художньоповноцінних музичних творів. Розкритикований і засуджений Центральним Комітетом ВКП(б) формалістичний, антинародний напрям в радянській музиці, що відбиває вплив буржуазної ідеології, розповсюджений у творчості українських композиторів і в діяльності закладів музичного мистецтва УРСР.

ЦК КП(б)У відзначає, що в ході обговорення рішення ЦК ВКП(б) “Про оперу “Велика дружба” В. Мураделі” виявилось, що частина композиторів і музичних діячів України помилково вважає, ніби формалістичний, антинародний напрям у музиці не має місця на Україні, бо більшість композиторів УРСР нібито писали свої твори на основі українського фольклору. Ця точка зору неправильна і шкідлива тому, що вона змазує великі помилки формалістичного характеру в музичному мистецтві України, по суті, опорочує музичну народну творчість і заважає композиторам та музиковиконавцям зробити правильні висновки з рішення ЦК ВКП(б) “Про оперу “Велика дружба” В. Мураделі”.

Стан музичної творчості на Україні цілком і повністю підтверджує наявність і боротьбу двох напрямів у музиці, про які говорив тов. А. О. Жданов у своєму виступі на нараді працівників музичного мистецтва, скликаній при ЦК ВКП(б). “Один напрям являє здорове, прогресивне начало в радянській музиці, що ґрунтується на визнанні величезної ролі класичної спадщини і, зокрема, традицій російської музичної школи, на поєднанні високої ідейності і змістовності музики, її правдивості і реалістичності, глибоко органічного зв'язку з народом, його музичною, пісенною творчістю, в поєднанні з високою професійною

майстерністю. Другий напрям виявляє чужий радянському мистецтву формалізм, відмову під прапором мнимого новаторства від класичної спадщини, відмову від народної музики, від служіння народові заради обслуговування суцього індивідуалістичних переживань невеликої групи вибраних "естетів" (А. О. Жданов).

Представники формалістичного напрямку на Україні порвали з кращими традиціями класичної музичної спадщини і, в першу чергу, російської класичної музики, що має світове значення.

Ігноруючи глибокий ідейний зміст, пісенність і ясну форму російської класичної музики та української класичної музики, що розвивалася під її благодієним впливом, представники формалістичного напрямку спустошували музичне мистецтво, витравлювали з нього творчу думку і живе людське почуття, спотворювали красу і витонченість в музиці, звели свою майстерність до вишуканого, нікому не потрібного трюкацтва; що привело їх у тупик.

Замість того щоб проїнятися свідомістю високих запитів, що пред'являються народом до музичної творчості, і глибоко відбивати в музиці благородство моральних якостей радянської людини, героїзму і мужності нашого народу, багато українських композиторів пішли хибним шляхом псевдоноваторства. Замість того, щоб учитися на класичних творах російських і українських композиторів, зміцнювати і розвивати зв'язки з культурою братнього російського народу і правильно використовувати невичерпні джерела української народної творчості, частина українських композиторів скочується на позиції епігонів занепадницької буржуазної музики Європи і Америки. Ці композитори відриваються від народу, захоплюються голим техніцизмом, допускають вульгарний натуралізм і штовхають українське музичне мистецтво не вперед, а назад.

Антинародний формалістичний напрям в українському музичному мистецтві виявився насамперед у творах композитора Б. Лятошинського і його наслідувачів (Г. Таранов, І. Белза, М. Тіц, М. Гозенпуд та ін.). В ряді творів Б. Лятошинського, Г. Таранова та ін. має місце зневаження основних принципів класичної музики, пропаганда дисонансу і дисгармонії, ігнорування мелодії, як основи музичного мистецтва. Особливо чужа художнім смакам радянських людей Друга симфонія Б. Лятошинського. Цей твір дисгармонічний, захарашений нічим не виправданими громоподібними вибухами оркестру, що гнітюче діють на слухача,

а щодо мелодії — симфонія бідна і безбарвна. В спотвореній формі написані твори Г. Таранова, що наочно показують, як формалістичний напрям веде до ліквідації музики.

Особливо завзятим вихвалителем і теоретичним зброєносцем формалістів на Україні був музикознавець і композитор І. Белза.

Свої симфонії і романси І. Белза намагався швидше просунути за кордон. Будучи неуком в питаннях марксистської естетики і радянського музикознавства, І. Белза протягував у пресу шкідливі статті, фальшиві теорії про перевагу форми над змістом, якими він намагався приховати безідейність і внутрішню спустошеність чужого інтересам радянських людей творіння формалістів.

Композитор М. Тіц протягом кількох років писав беззмістовні, надумані, антиестетичні фортепіанні і симфонічні твори, в яких зневажались елементарні закони мелодійності, гармонії, природні можливості людського голосу та інструментів оркестру. Будучи професором Харківської консерваторії, він прищеплював радянській молоді свої потворні музичні смаки.

Буржуазно-декадентське виродження в музиці характерне для композитора М. Гозенпуда. Виступаючи переважно з інструментально-симфонічною безтекстовою музикою, зневажаючи властиву нашому народові мелодичність і пісенність, Гозенпуд пише вимушені твори, які являють хаотичне нагромодження сумбурних звукосполучень, які не мають внутрішнього зв'язку.

Ця музика суцього індивідуалістична, кабінетна, далека від народу і непотрібна йому. Своїм творам композитор Гозенпуд дає такі багатообіцяючі назви, як симфонічна поема "Переможці", "Героїчна увертюра", які є ширмою, що прикриває бідність музичної думки.

Частина композиторів, в тому числі й молоді, неохайно, поверхово ставляться до своєї творчості, що приводить їх до створення скороспілих, недоброякісних творів. Суцього індивідуалізм, некритичне ставлення до своїх творів, відсутність інтересу до творчості інших, до запитів широкої радянської аудиторії, небажання глибоко вивчати класичну спадщину і народну творчість — усе це результат зазнайства, недопустимого в середовищі радянських композиторів.

Ці хиби тим більш нестерпні, що за роки Радянської влади високо піднялась культура нашого народу, розвинулися, збагатились його художні смаки.

Багатство музичної творчості українського народу, його пісенне мистецтво відкриває перед композиторами України найширші можливості для творчості. Проте серед українських композиторів є значна група музикантів, які неглибоко, пасивно — по-утриманському ставляться до народної музичної і пісенної творчості. У своїх творах вони не розкривають ідейно-художнього змісту і музичних особливостей народної пісні, творчо не осмислюють її і не збагачують героїчною сучасністю. Музика цих композиторів млява, пасивно-споглядальна, емоційно-безбарвна, по-міщанськи сентиментальна.

Небезпека і глибока школа формалістичного напрямку в музиці на Україні посилюється тим, що окремі українські композитори ще не позбавились повністю впливу буржуазної, націоналістичної ідеології, яка є одним з найбільш живучих пережитків капіталізму в свідомості людей, для якої завжди були характерні плазування і низькопоклонство перед буржуазним Заходом.

Це особливо характерно для творчості композитора М. Вериківського, більшість творів якого присвячена історичній тематиці, як “Маруся Богуславка”, “Пан Каньовський”, “Чернець”, “Сагайдачний” та ін.

Історія українського народу, як і інших народів СРСР, багата на героїчні епізоди соціальної боротьби, які цінить і зберігає в своїй пам’яті український народ. Робота композиторів над історичними темами повинна бути цілеспрямованою і сприяти боротьбі за дальше піднесення нашої багатонаціональної радянської Батьківщини, становленню нового, передового, відмітання віджилого, старого.

Великі хиби і перекручення мають місце в творчості композиторів м. Львова (М. Колесса, Р. Сімович та ін.), які особливо гостро протягом багатьох років відчули на собі вплив західноєвропейської та американської музики, що виродилася.

Український народ і його кращі представники в галузі музичної творчості створили свою оригінальну українську пісню, оперу та інші види музичного мистецтва, які органічно ввійшли в загальну скарбницю великої радянської і світової музичної культури, заслужено користуються великою популярністю і любов’ю серед народів усього Радянського Союзу.

Композитори формалістичного напрямку на Україні, відірвавшись від народу і його творчості, намагались позбавити сучасну українську радянську музику її специфічного українського національного колориту.

Багато сучасних українських композиторів не зуміли ще написати музичних творів, які б розвивали і помножували багатство національних українських музичних форм, відбивали новий соціалістичний зміст життя українського радянського народу, які б, відбиваючи національні особливості і соціалістичну суть Радянської України, доповнювали б, збагачували нашу загальнорадянську соціалістичну культуру, були б популярні і любими серед народів Радянського Союзу.

Радянські люди цінять те, що наші композитори звертаються до народних пісенних багатств. Проте є зовсім нестерпні факти, коли в результаті так званих обробок народна пісня повертається народові не тільки не збагаченою, але збідненою і спотвореною.

Якщо одна частина сучасних українських композиторів (Лятошинський та ін.), прикриваючись народнопісенними мотивами, по суті створювала наслідувальні “загальноєвропейські” твори, які позбавлені живої думки і не відображають життя нашого народу, то інша частина (Вериківський та ін.) відходила від радянської дійсності в давнину і, під виглядом збереження національного мистецтва, культивувала віджилі реакційні сторони минулого.

ЦК КП(б)У вважає, що обидві ці тенденції по суті відображають тиск буржуазно-націоналістичної ідеології, ворожої тим великим соціалістичним перетворюванням, які здійснив український народ під керівництвом Комуністичної партії з допомогою великого російського народу в дружній сім’ї народів Радянського Союзу.

Партія більшовиків рішуче засуджує всякі прагнення перетворити наше мистецтво в якесь космополітичне творіння, що прикривається нібито боротьбою за інтернаціоналізм.

“Інтернаціоналізм у мистецтві, — говорив товариш Жданов на нараді діячів радянської музики, — народжується не на основі применшення і збіднення національного мистецтва. Навпаки, інтернаціоналізм народжується там, де розцвітає національне мистецтво”.

Комуністична партія, великі вожді радянського народу Ленін і Сталін завжди виявляли виняткове піклування про розвиток культури і мистецтва визволених від царського гніту народів, створювали всі умови для всебічного пробудження і зростання творчих сил кожного радянського народу, тому що кожний народ має свої якісні особливості, свою специфіку, що належить тільки йому і є тим вкладом,

який вносить кожна нація в загальну скарбницю світової культури, доповнює її, збагачує її.

Завдання працівників мистецтв полягає в тому, щоб навчитись писати такі твори мистецтва, в яких була б відображена різноманітність національних особливостей народу, єдність національної форми і соціалістичного змісту, в яких би відбивалася вся глибина і різнобічність тих революційних, соціалістичних перетворень, які здійснені українським і іншими народами нашої країни за роки Радянської влади. Ці твори повинні виховувати нашу молодь в дусі глибокої поваги до національної формою і соціалістичної змістом культури народів СРСР, в дусі животворного радянського патріотизму.

Композитори-формалісти, особливо ті з них, які претендують на роль законодавців музичних смаків, відчуваючи, що вони втрачають ґрунт під ногами, намагаються втішити себе тим, що народ нібито "не доріс" до розуміння складної музики і тому не слухає і не співає їх творів. Композиторів-складачів популярних пісень для народу вони зарозуміло третирують, як спрощенців. Ці наскрізь індивідуалістичні погляди, які сприяли ще більшому відгороджуванню частини композиторів від народу, відставанню від його ідейних запитів, є однією з причин того, що композитори України зовсім незадовільно працюють над створенням популярних пісень для народу, хорових, оперних і симфонічних творів на сучасну радянську тематику, в тому числі для невеликих оркестрів, для народних інструментів, вокальних ансамблів і т. ін.

ЦК КП(б)У відзначає, що серйозні помилки і перекручення в музичному мистецтві завдали великої шкоди справі підготовки музичних кадрів на Україні. Деякі українські композитори-формалісти, будучи одночасно професорами консерваторій, не виховували студентів на кращих зразках класичної спадщини, не культивували в музиці демократичних форм, не прищеплювали молодим творчим кадрам почуття глибокої поваги до художніх запитів радянського народу. Це привело до того, що окремі випускники консерваторій Української РСР, сліпо переймаючи творчі принципи своїх вчителів, стали наслідувачами формалістичного напрямку в музиці.

ЦК ВКП(б) вказав на зовсім нетерпимий стан радянської музичної критики. Ця оцінка ЦК ВКП(б) відбиває цілком і повністю стан музичної критики і на Україні, де музична критика не веде до систематичної пропаганди багатой

класичної спадщини, а також кращих реалістичних творів радянської музики, недостатньо сприяє вихованню у радянських людей музичних смаків. Ряд музичних творів зовсім замовчується критикою, а там, де критики і виступають з розглядом творчості композиторів України, вони, як правило, висловлюють думку окремих музичних авторитетів, а не думку широкої радянської громадськості.

Музичні критики України вихваляли як досягнення радянської музики появу кожного твору композиторів-формалістів, в той же час вони ганили реалістичні твори, які відповідають смакам народу, дохідливі своєю мовою і ясністю музичних образів. Вони перетворилися на простих підспівувачів групи композиторів-формалістів, не розкритикували буржуазно-націоналістичних впливів на українське музичне мистецтво, не розгорнули творчої критики викладачів і музикознавців.

Музикознавці Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії Академії наук УРСР, а також Київської, Харківської, Одеської і Львівської консерваторій не створили наукових праць з питань російської і української класичної музичної спадщини, не розробляли питань історії української музики і проблем радянської естетики, на основі критики не зуміли виявити і викрити чужі принципам соціалістичного реалізму погляди і лжетеорії в музиці.

ЦК КП(б)У вважає, що серйозні помилки і перекручення в музичній творчості на Україні були результатом того, що Комітет у справах мистецтв УРСР і колишнє правління Спілки радянських композиторів України проводили неправильну лінію в розвитку музичного мистецтва на Україні.

Комітет у справах мистецтв, особливо заступник голови Комітету тов. Козицький, не тільки не обстоював реалістичного напрямку в розвитку музичного мистецтва на Україні, а, навпаки, всіляко підтримував групу композиторів-формалістів, які зайняли панівне становище як у Спілці радянських композиторів України, так і в самому Комітеті в справах мистецтв УРСР.

Порочна опера Мураделі "Велика дружба" була поставлена в більшості оперних театрів України. Слепе схиляння перед удаваними авторитетами приводило до того, що композитори-формалісти рекламувалися як поборники нібито нового прогресивного начала, а композитори, які прагнуть розвивати класичну спадщину, залишалися в тіні і затиралися.

У колишньому правлінні Спілки радянських композиторів України, яке стало вогнищем формалістичного напрямку в музиці, створилася затхла атмосфера, культивувався самовихвалювання і нетерпимість до найменших проявів критики. Монопольне становище композиторів-формалістів у колишньому правлінні Спілки радянських композиторів України приводило до того, що написані ними твори видавалися в першу чергу, а твори композиторів, які стоять на позиціях народної реалістичної музики, не видавалися і, як правило, заморожувались.

Бездіяльність і безвідповідальність багатьох членів старого складу правління Спілки радянських композиторів України привели до повного відриву правління Спілки від музичної громадськості.

Творчих дискусій, як засобу громадської кваліфікованої перевірки нових творів українських композиторів і як форми систематичної виховної роботи, в Спілці композиторів України зовсім не було.

Недостатню роль у підвищенні вимогливості працівників музичного мистецтва до своїх творів відіграла і преса на Україні. Вона не була рупором передової радянської громадськості в оцінці музичних творів, що появлялися, і фактично йшла на повіді у так званих музичних авторитетів, значна частина яких сама належала до формалістичного напрямку в музиці.

Розширений пленум Спілки радянських композиторів України, який недавно відбувся, показав, що переважна більшість працівників музичного мистецтва республіки правильно зрозуміла рішення ЦК ВКП(б) "Про оперу "Велика дружба" В. Мураделі" і зобов'язалася докласти всіх сил до того, щоб з честю виконати вимоги партії.

Однак ЦК КП(б)У відзначає, що та критика, яка розгорнулася на пленумі, є лише першим кроком на шляху викриття до кінця хиб роботи Спілки композиторів у боротьбі з формалістичним напрямом в українському музичному мистецтві.

Завдання полягає в тому, щоб усі творчі працівники музичного фронту України зрозуміли всю глибину і важливість постанови ЦК ВКП(б) в справі боротьби проти чужої, антинародної буржуазно-занепадницької музики і в створенні справді радянських високоідейних художніх музичних творів, які відбивають героїку соціалістичної праці радянських людей, задовольняють зростаючі культурні запити нашого народу.

Спілка композиторів України повинна розгорнути роботу серед діячів музичного мистецтва з тим, щоб усі вони пройнялися високою свідомістю свого обов'язку, були активними провідниками великих ідей більшовицької партії і вірно служили радянському народові, борючись за дальший розвиток і вдосконалення найпередовішого, глибокоідейного радянського музичного мистецтва.

ЦК КП(б)У вважає, що рішення ЦК ВКП(б) "Про оперу "Велика дружба" В. Мураделі" вимагає докорінної перебудови всієї творчої роботи музичних закладів, учбових закладів і композиторів України.

З метою повного здійснення постанови ЦК ВКП(б) від 10 лютого 1948 року "Про оперу "Велика дружба" В. Мураделі" ЦК КП(б)У постановляє:

1. Взяти до керівництва і неухильного виконання постанову ЦК ВКП(б) "Про оперу "Велика дружба" В. Мураделі", в якій осуджено формалістичний, антинародний напрям в радянській музиці і вказані шляхи дальшого розвитку радянського музичного мистецтва.

2. Зобов'язати Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, Комітет у справах мистецтв УРСР і правління Спілки радянських композиторів України розробити конкретні заходи для ліквідації помилок і перекручень у музичному мистецтві і забезпечити його докорінну перебудову в повній відповідності з постановою ЦК ВКП(б) від 10 лютого 1948 року "Про оперу "Велика дружба" В. Мураделі" та цією постановою ЦК КП(б)У.

3. Зобов'язати Комітет у справах мистецтв (тов. Пашин) і Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР (тов. Бухало) в двотижневий строк розробити заходи для поліпшення справи підготовки музичних кадрів у консерваторіях УРСР, приділивши особливу увагу питанню підготовки музикознавців — теоретиків, критиків і композиторів.

Запропонувати Міністерству освіти УРСР (т. Тичина) намітити заходи до поліпшення музичного виховання в школах республіки.

4. Запропонувати Комітетові в справах мистецтв УРСР (тов. Пашин) і Комітетові в справах радіофікації і радіомовлення при Раді Міністрів УРСР (т. Сірченко) рішуче поліпшити якість музичної пропаганди, включити до концертних програм кращі реалістичні твори російської, української і західноєвропейської класичної музики, а також реалістичні твори сучасних радянських композиторів.

5. Запропонувати Правлінню Спілки радянських композиторів України і видавництву "Мистецтво" включити до планів видання музичної і нотної літератури кращі реалістичні твори російської, української і західноєвропейської класичної музики і гідні твори сучасних радянських композиторів.

6. Зобов'язати Управління кадрів і Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У подати всемірну допомогу Комітетові в справах мистецтв УРСР, консерваторіям, музичним закладам і організаціям у зміцненні керівництва музичною справою, а також намітити заходи до поліпшення ідейно-політичного виховання професорсько-викладацького, композиторського складу і студентів музичних закладів УРСР.

7. ЦК КП(б)У звертає увагу всіх обкомів, міськкомів КП(б)У і первинних партійних організацій музичних закладів на необхідність поліпшення керівництва і контролю за перебудовою музичної справи і посилення ідейно-теоретичного виховання музичних кадрів, опанування ними теорії марксистської естетики і радянського музикознавства. <...>

*Радянська Україна. — 1948. —
23 трав.*

299. ПРО ДЕРЖАВНУ ПУБЛІЧНУ БІБЛІОТЕКУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

*Постанова Ради Міністрів УРСР
від 7 серпня 1948 р.*

Рада Міністрів Української РСР *постановляє:*

1. Реорганізувати бібліотеку Академії наук УРСР в Державну публічну бібліотеку УРСР, підпорядкувавши її в науковому, адміністративному та господарському відношенні президії Академії наук УРСР.

Покласти на Державну публічну бібліотеку УРСР функції державного книгосховища, науково-дослідницьку розробку питань бібліотекознавства та бібліографії, обслуговування книгами та бібліографічними довідками наукових установ, партійних і радянських організацій та широких кіл трудящих шляхом відкритого й заочного абонементу, а також міжбібліотечного абонементу, ведення наукового книгообміну з закордоном.

2. Зобов'язати Академію наук УРСР (тов. Палладіна) разом з Комітетом у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР опрацювати Положення про Державну публічну бібліотеку УРСР, передбачивши ним утворення ради бібліотеки за участю представників Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР, уповноваженого ВЦРПС по Українській РСР, Міністерства освіти УРСР.

Академії наук УРСР (тов. Палладіну) до 20 січня 1948 року подати склад ради Державної публічної бібліотеки УРСР на затвердження Ради Міністрів УРСР.

3. Зобов'язати Академію наук УРСР (тов. Палладіна) закінчити проведення реорганізації бібліотеки Академії наук УРСР в Державну публічну бібліотеку УРСР до вересня 1948 року.

Архів Міністерства культури і мистецтв України. — Ф. 1, спр. 1, арк. 12.

300. ПРО БЛАГОУСТРІЙ КАНІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА “МОГИЛА Т. Г. ШЕВЧЕНКА”

*З постанови Ради Міністрів УРСР
від 18 липня 1950 р.*

Рада Міністрів Української РСР *постановляє*:

1. Асигнувати Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР на благоустрій Канівського державного музею-заповідника “Могила Т. Г. Шевченка” та виготовлення технічної документації на відбудову електростанції, насосної станції та водогону 280 тис. крб. за рахунок резервного фонду Ради Міністрів УРСР на 1950 рік.

2. Дозволити Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР замовити для музею-заповідника “Могила Т. Г. Шевченка” експонати — картини, портрети, скульптури, рисунки — на загальну суму 500 тис. крб.
<...>

5. Дозволити Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР до 25 липня 1950 року передати з установ

його системи Канівському музею-заповіднику "Могила Т. Г. Шевченка" експонати, необхідні для поповнення експозиції.

Архів Міністерства культури і мистецтв України. — Ф. 1, спр. 1, арк. 9, 10.

301. ПРО ЗАХОДИ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ РОБОТИ МАСОВИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНСЬКОЇ РСР

*З постанови Ради Міністрів УРСР
від 25 квітня 1952 р.*

Рада Міністрів Української РСР відмічає, що Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, виконками обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих за останні роки домоглись деякого поліпшення роботи бібліотек. Сітка державних масових бібліотек у порівнянні з 1947 роком збільшилась в 3 рази; книжкові фонди бібліотек за цей період повністю поновлені і досягли 29 246 000 примірників.

Поряд з цим в роботі бібліотек мають місце серйозні недоліки.

У більшості бібліотек робота ведеться ще на низькому ідейно-політичному рівні, відстає від зрослих культурних запитів трудящих, недостатньо пов'язується з конкретними виробничими завданнями підприємств і колгоспів. Бібліотечні працівники не ведуть належної політико-роз'яснювальної роботи по залученню до бібліотеки широких мас читачів, рідко організують серед населення і читачів, особливо на селі, колективні читання, літературні вечори, читацькі конференції, ще недостатньо провадять пропаганду творів класиків марксизму-ленінізму, літератури з актуальних питань політичного і господарського життя країни.

Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР і його органи на місцях та Укрполіграфвидав не вживають відповідних заходів до повного укомплектування бібліотек творами класиків марксизму-ленінізму та іншою актуальною літературою. В багатьох сільських бібліотеках немає повних видань збірок творів В. І. Леніна і Й. В. Сталіна, недостатньо також популярної сільсько-господарської літератури, що висвітлює передовий досвід роботи колгоспів і колгоспників, а також не надсилається

література відповідно до виробничо-економічного профілю району. Багато бібліотек, особливо на селі, не забезпечені творами лауреатів Сталінської премії і новинками художньої літератури.

Обласні бібліотечні колектори Укркниготоргу допускають механічний розподіл літератури між бібліотеками, не враховують наявного книжкового фонду і вимог читачів. У більшості бібліотечних колекторів не провадиться серед бібліотекарів бібліографічна і консультаційна робота на допомогу комплектуванню книжкових фондів бібліотек, не налагоджена бібліотечна обробка книг. Укрполіграфвидав незадовільно забезпечує бібліотеки необхідними матеріалами бібліотечної техніки і устаткуванням.
<...>

Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, виконкоми обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих незадовільно займаються питаннями добору та закріплення бібліотечних кадрів і підвищенням кваліфікації бібліотечних працівників. У багатьох бібліотеках працює значна кількість осіб, які не мають потрібної освіти й досвіду роботи. Із загальної кількості 4463 працівників сільських бібліотек — 2367 мають 7-річну освіту, а 598 — нижчу.

Ряд виконкомів обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих не приділяють достатньої уваги поліпшенню роботи бібліотек, не виконали постанови Ради Міністрів УРСР від 5 березня 1947 року № 260 про забезпечення бібліотек відповідними приміщеннями, устаткуванням, своєчасним і безперервним фінансуванням, зокрема на поповнення книжкових фондів, придбання інвентаря і ремонт бібліотечних приміщень.

Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР і його органи на місцях ще незадовільно здійснюють державний контроль за роботою масових бібліотек інших відомств, не подають практичної допомоги, особливо колгоспним бібліотекам.

Рада Міністрів Української РСР *постановляє*:

1. Зобов'язати Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, виконкоми обласних і Київської міської Ради депутатів трудящих:

а) усунути протягом найближчого часу зазначені в цій постанові недоліки в роботі масових бібліотек;

б) рішуче поліпшити керівництво роботою бібліотек, посилити пропаганду в бібліотеках творів класиків марк-

сизму-ленінізму, творів радянських письменників, і особливо лауреатів Сталінської премії, класиків російської та української літератури, книг, що висвітлюють досвід передовиків промисловості, сільськогосподарського виробництва і новітні досягнення в галузі науки, техніки;

в) забезпечити високу організацію використання читачами книжкових фондів бібліотек, домогтися збільшення кількості читачів, звернувши особливу увагу на залучення до активного відвідування масових бібліотек всього дорослого населення в містах і в сільських місцевостях;

г) провести в 1953 і 1954 рр. перепідготовку на місячних курсах 300 працівників міських, районних і сільських бібліотек. Ввести в практику щорічну підготовку 500 працівників для роботи в сільських і клубних бібліотеках шляхом учнівства;

д) систематично заслуховувати звіти завідувачів бібліотек про їх роботу — на засіданнях виконкомів обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих і на засіданнях Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР.

2. Зобов'язати Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР (тов. Сірченка):

а) протягом 1952–1953 рр. підготувати і видати серію посібників, методичних і бібліографічних матеріалів на допомогу масовим бібліотекам, анотовані картки на рекомендовані для масових бібліотек видання видавництва УРСР, бібліографічні картки на статті і рецензії в центральній пресі УРСР;

б) забезпечити облік і зберігання книжкових фондів бібліотек, постачання обласним, міським і районним бібліотекам облікової документації і матеріалів бібліотечної техніки;

в) систематично подавати практичну допомогу в роботі колгоспних бібліотек, залучати бібліотекарів колгоспних бібліотек до участі в постійно діючих семінарах по питаннях організації і методики бібліотечної справи.

3. Для зміцнення й закріплення кадрів бібліотечних працівників зобов'язати Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, виконкоми обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих:

а) призначати завідувачами міських і районних бібліотек осіб, що мають вищу освіту, бібліотекарями міських і районних бібліотек — осіб з середньою спеціальною осві-

тою, завідувачами і бібліотекарями сільських бібліотек — осіб з закінченою середньою освітою;

б) переміщення, призначення і звільнення з роботи завідувачів і бібліотекарів міських, районних і сільських бібліотек провадити лише за наказами обласних відділів у справах культурно-освітніх установ.

4. Зобов'язати президію Академії наук УРСР (тов. Палладіна) організувати при Державній публічній бібліотеці УРСР науково-методичну роботу. Забезпечити видання рекомендаційних покажчиків літератури для бібліотек і читачів, методичних посібників, подавати методичну допомогу масовим бібліотекам.

5. Зобов'язати Управління в справах поліграфічної промисловості, видавництва і книжкової торгівлі при Раді Міністрів УРСР (тов. Білозуба):

а) забезпечити якісне комплектування бібліотек літературою, докорінно поліпшити роботу обласних бібліотечних колекторів, систематично провадити в них консультаційно-бібліографічну роботу; при доборі книг для бібліотек обов'язково враховувати вимоги бібліотек і виробничо-економічні профілі районів;

б) виготовляти і постачати бібліотекам через обласні бібліотечні колектори всі потрібні матеріали бібліотечної техніки та устаткування, організувати бібліотечну обробку книг для масових бібліотек і збільшити кількість міжрайонних бібліотечних колекторів в областях.

При обласних бібліотечних колекторах, міських і районних друкарнях організувати ремонт і опрацювання книг для бібліотек;

в) забезпечити друкування виготовлених Комітетом посібників, методичних і бібліографічних матеріалів, видання для бібліотек різних плакатів та інших матеріалів.

6. Держплану Ради Міністрів УРСР (тов. Гарбузову) передбачити в планах розподілу матеріальних фондів виділення Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР паперу, картону і коленкору для виготовлення бібліотечної техніки, для опрацювання та ремонту бібліотечних книг.

7. Зобов'язати Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР (тов. Сірченка) і Держплан Ради Міністрів УРСР (тов. Гарбузова) передбачити в народногосподарських планах дальший розвиток сітки бібліотек з таким розрахунком, щоб до кінця 1955 року в кожному адміністративному сільському населеному пункті бу-

ла бібліотека, значно поширити сітку стаціонарних бібліотек на околицях великих міст.

8. Зобов'язати виконкоми обласних і Київської міської Рад депутатів трудящих:

а) систематично заслуховувати звіти голів виконкомів міських і районних Рад депутатів трудящих про стан бібліотечної роботи та обслуговування населення книгою;

б) розглянути питання про правильне розміщення і дальший розвиток сітки бібліотек у кожному районі, передбачивши організацію в 1952—1953 рр. стаціонарної колгоспної чи пересувної бібліотеки або пункту видачі книг у кожному населеному пункті. <...>

9. Зобов'язати Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР і Міністерство сільського господарства УРСР забезпечити керівництво і належний контроль за роботою колгоспних бібліотек.

10. Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР та виконкомам обласних Рад депутатів трудящих подати Раді Міністрів УРСР 1 січня 1953 року звіт про виконання цієї постанови.

Архів Міністерства культури і мистецтв України. — Ф. 1, спр. 1, арк. 41—45.

**302. ПРО НАГОРОДЖЕННЯ
ПОЧЕСНОЮ ГРАМОТОЮ ПРЕЗИДІЇ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КАПЕЛИ БАНДУРИСТІВ ПАЛАЦУ КУЛЬТУРИ
ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКОГО МЕТАЛУРГІЙНОГО ЗАВОДУ
ІМ. Ф. Е. ДЗЕРЖИНСЬКОГО**

*Указ Президії Верховної Ради УРСР
від 20 серпня 1952 р.*

За видатні заслуги в розвитку музично-вокального мистецтва нагородити Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР капелу бандуристів Палацу культури Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Дзержинського.

Відомості Верховної Ради УРСР. — 1952. — № 4. — С. 9.

303. ІЗ СТАТТІ В. СЕРГІЙЧУКА
“БЕЗ ПОЧЕСНОЇ ВІДЗНАКИ ПОЛЬСЬКОГО ПЕН-КЛУБУ
ЗАЛИШИВСЯ В 1952 РОЦІ МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ,
БО ТАК “ПОРАДИВ” АНДРІЙ ВИШИНСЬКИЙ”

Сьогодні село Романівка, що в Попільнянському районі на Житомирщині, урочисто вшановує столітній ювілей свого видатного земляка — всесвітньо відомого поета і перекладача, академіка Максима Рильського.

На торжествах, звичайно, буде сказано багато про його геніальне слово, що йшло з глибин народного джерела й збагатило нашу рідну культуру. Згадають, очевидно, і земляки, і гості свята про маловідомі сторінки з біографії Максима Тадейовича. А вона, як знаємо вже тепер достеменно, не була всипана лишень трояндами слави. Було на життєвому шляху майстра слова дуже багато такого, що не тільки позбавляло його цілком заслуженої нагороди за великий талант, помножений на важку працю. Не раз і не два перепадало йому від ідеологів комуністичної системи, багато з яких не лише були без живої іскри в душі, а й з початковою освітою. І саме такі знущалися з великого таланту, народженого у звичайному українському селі.

Про ці документи, які сьогодні пропонуємо читачеві, в Романівці, звичайно, не знають. Як не чули про них і численні шанувальники таланту Максима Рильського. Ці свідчення того, як принижували славетного поета, були заховані тривалий час під грифом “цілком таємно”. І не знали ми того всього, що змушений був перепустити через своє чутливе серце Максим Рильський.

Володимир Сергійчук, доктор історичних наук.

*Копия с копии
Союз польских писателей
Главное правление
Варшава
Максим Фадеевич Рыльский*

Глубокоуважаемый, дорогой Максим Фадеевич,
Союз польских писателей с радостью узнал, что Вам признана премия польского литературного Клуба “ПЭН” за 1950 год, как лучшему переводчику польской литературы.
Зная Ваш многолетний труд, положенный для ознакомления советских читателей с классиками нашей литературы, и его большое значение для польско-советской друж-

бы, мы от всего сердца поздравляем Вас с так заслуженно полученной премией и надеемся, что она еще больше укрепит дружбу наших народов и их культурное сближение.

Генеральный Секретарь
Ежи Путрамент
(подпись)

Председатель
Леон Кручковский
(подпись)

Круглая печать с надписью: Союз польских писателей,
Главное правление.

С подлинным верно:

5.VI.1952 г.

Тов. Корниец Л. Р.

Т е л е ф о н о г р а м м а

тов. Рыльскому следует уклониться от принятия почетной премии польского литературного клуба "ПЭН".

Польский литературный клуб "ПЭН" входит в международную буржуазную писательскую организацию "ПЭН"-клуб, с центром в Лондоне.

Прогрессивные польские писатели не являются членами этого клуба и не посещают его.

ЦК ПОРП предполагает принять решение о том, чтобы польская секция вышла из состава международной организации "ПЭН"-клуб и обсуждает вопрос о роспуске польской секции в ближайшее время.

А. Вышинский

Секретно

З а м е т к и   и з   д н е в н и к а

*Зав. протокольно-консульского отдела
МИД УССР Г. Д. Стадник*

5 июня 1952 г. Вице-Консул Консульства Польской Республики в Киеве Гордон Г. просил принять его. Я принял Гордона, который сказал, что цель его посещения заключается в том, что он хотел бы выяснить мнение МИД Украинской ССР в отношении вручения Максиму Рыльскому при-

сужденной ему польским клубом “ПЭН” серебряной грамоты за перевод произведений Адама Мицкевича.

При этом Гордон показал мне эту грамоту, которая состоит из серебряной пластины толщиной в 2–3 мм, длиной приблизительно 20 см и шириной 10–12 см с гравировкой на ней, от кого, кому и за что.

Гордон заявил, что помимо этой грамоты есть еще письмо на имя Рыльского от имени Союза польских писателей, дабы придать этой премии, как заявил Гордон, характер укрепления советско-польской дружбы.

Я, со своей стороны, попросил Гордона кратко информировать меня, что из себя представляет польский клуб “ПЭН”. На мой вопрос Гордон заявил, что клуб “ПЭН”, как ответвление международного литературного клуба, является остатком прежних литературных связей польских писателей с международным клубом “ПЭН”, являющимся организацией далеко не прогрессивного характера.

Я сказал Гордону, что, со своей стороны, никакого ответа сейчас дать ему не могу, но что я информирую руководство Министерства о нашей беседе, и попросил Гордона дать мне краткую справку с характеристикой польского клуба “ПЭН”.

Гордон обещал такую характеристику мне прислать сегодня. При этом Гордон сказал о своем желании получить ответ как можно быстрее, т. к. он должен вручить эту грамоту М. Рыльскому 10 июня с. г.

Мною был затронут вопрос о предстоящем отпуске Гордона. Зная о том, что Гордон предполагал выехать в отпуск с 11 июня, я поинтересовался, кто будет его замещать.

Гордон сообщил мне, что во время его отпуска исполнять обязанности Консула в Киеве будет П. Мотрук — атташе Посольства Польской Республики в Москве, который для этого приедет в Киев.

5 июня 1952 г.

Г. Стадник

Голос України. — 1995. — 20 трав.

**304. ИЗ СТАТТІ І. БАГРЯНОГО
“УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА Й МИСТЕЦТВО
ПІД КОМУНІСТИЧНИМ МОСКОВСЬКИМ ТЕРОРОМ”**

Національна політика комуністичного Кремля в галузі літератури й мистецтва (як і взагалі в галузі національної культури) в союзних республіках, а особливо в Україні,

була й є продиктована інтересами збереження цілості й величі т. зв. “єдиної держави”, тобто СРСР, а фактично московської імперії в новій формі, червоній. Останнє, цеб-то збереження московської імперії, — це є справжня мета всієї радянської кремлівської політики в галузі культури.

Формально, для улегшення досягнення згаданої мети, мала слугувати вся комуністична ідеологія. На це та ідеологія була увесь час від самих початків комуністичної диктатури в колишній Росії цілеспрямована. В інтересах збереження цілості Росії в формі СРСР ця комуністична ідеологія оперувала гаслами про:

спільність інтересів усіх трудящих колишньої Росії царської, цими ж інтересами є — побудова комунізму й довершення світової революції комуністичної як найголовнішої передумови побудови комунізму в усьому світі;

для досягнення ж цього увесь пролетаріат колишньої Російської імперії, без різниці національної приналежності, мусить мати єдину, могутню “пролетарську” державу як “форпост світової революції” й “арсенал світового комунізму”;

тією єдиною державою пролетаріату, “вітчиною всього світового пролетаріату”, форпостом світової революції й арсеналом світового комунізму має бути СРСР, з провідною роллю *російського* пролетаріату, що (за тезою Леніна) мав би виказувати збройну допомогу пролетаріатові всього світу в боротьбі проти капіталізму за комунізм;

всі, хто проти розбудовування й збереження цілості “єдиної пролетарської держави — СРСР”, є ворогами всього людства, а насамперед ворогами російського пролетаріату, що є авангардом пролетаріату світового; вони також є ворогами лютими власного національного пролетаріату (пролетаріату союзних республік), бо намаганням відірвати його від російського пролетаріату вони віддають його на жертя “капіталістичним акулам”.

Ось така пропагандивна схема мотивацій Кремля про необхідність збереження єдиного великого СРСР, а фактично — єдиної і неподільної Росії (імперіальної). <...> Наведена вище схема була і є відправними засадами кремлівської культурної політики в усіх національних республіках, а особливо в Україні. Підкреслення “особливо в Україні” робимо тому, що їй приділяється найбільше уваги, бо вона — найбільша республіка в СРСР після РСФСР, і найбагатша з усіх, і на втриманні її в складі червоної комуністичної імперії Кремлеві найбільше залежить. Без

України СРСР як “форпост світової революції й світового комунізму” мусить розпастися, неминуче.

Цими засадами була продиктована й політика Кремля в галузі національної літератури й мистецтва підвладної Кремлеві України. Причому треба мати на увазі, що цій галузі, а саме *літературі й мистецтву*, більшовики приділяли виключну увагу, бо, за комуністичними настановами, література й мистецтво є виключно важливими факторами, засобами організаційної психології мас та формування їхнього світогляду для боротьби за вищезгадані кремлівські цілі. <...>

Багрянний Іван. *Під знаком скорпіона*. — К., 1994. — С. 40 — 42.

**305. ЛИСТ З АРХІВУ КОЛИШНЬОГО ГОЛОВНОГО
УПРАВЛІННЯ ПО ОХОРОНІ ВІЙСЬКОВИХ
І ДЕРЖАВНИХ ТАЄМНИЦЬ У ПРЕСІ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР**

*Першому секретареві ЦК КП України
тов. Підгорному М. В.*

Керуючись Постановою ЦК КПРС від 3 квітня 1957 року “Про роботу Головліту СРСР” і Постановою ЦК КП України від 13 травня 1957 року “Про роботу Головліту УРСР”, органи цензури Республіки водночас із посиленням боротьби за збереження військових і державних таємниць у пресі стали більше приділяти уваги ідейній спрямованості і політичному звучанню всієї друкованої продукції, яка надходить на цензорський контроль.

Кількість цензорських втручань порівняно з попереднім 1956 роком набагато зросла. <...>

Втручань політико-ідеологічного характеру на протязі 1957 року було 489 (у 1956 році — 309)

На додаткову політичну редакцію було повернуто видавництвами 84 твори (в 1956 році — 48).

Які ж причини спонукали цензуру не дозволити до друку таку кількість творів і зробити так багато політико-ідеологічних втручань?

Приклади:

1. В журналі “Українська мова в школі” № 1 за 1957 рік вилучена стаття доцента Ф. Жилка “Викоренити культ особи в мовознавстві”. Вся стаття від початку і до кінця

була спрямована виключно проти роботи Й. В. Сталіна “Марксизм і питання мовознавства”. Автор статті дописався до того, що звинувачував Сталіна в тому, ніби ця його робота “шкодила проведенню послідовної національної політики партії”.

Міністерство освіти та інститут мовознавства Академії наук УРСР погодився з нашою думкою про політичну недоцільність публікування цієї статті, і вона була вилучена з журналу. <...>

3. П'єса І. Микитенка “Як сходило сонце” мала йти в журналі “Дніпро” (№ 6). В ній широким планом показуються вожаки української контрреволюції — Грушевський, Петлюра, Винниченко, а також поміщики, куркулі, білогвардійці. Всім їм надана широка трибуна для пропаганди націоналістичних ідей і поглядів: проголошуються націоналістичні тиради, часто співається “Ще не вмерла Україна”, ведуться розмови про необхідність відокремлення України від Росії, про перевагу українців над росіянами тощо.

Навіть позитивні герої п'єси активно підтримують чужу українському народові ідею відокремлення України від Росії.

П'єса не дозволена до друку. <...>

11. В збірнику статей кафедри марксизму-ленінізму Київського інституту фізкультури, присвяченому 40 роковинам радянської влади на Україні, була стаття Г. Симонова “З історії здійснення ленінської національної політики на Україні (до питання про українізацію в 1923 — 1925 рр.)”.

В статті говорилося:

“Партійна організація України в 1923 році складалась переважно з комуністів-росіян”, “... більшість радянських службовців (на Україні — К. П.) належала до російської інтелігенції, яка погано володіла мовою корінного населення”. “За національною ознакою партапарат складався лише на 34,3 % з українських кадрів”. “В 1923 р. на керівній партійній роботі було лише 24,5 % українців, в низовому партапараті — 46,8 %”.

Комуністи, службовці радянського державного апарату та інш. не знали української мови.

“... партія в своїх найбільш великих пролетарських організаціях і у своєму активі погано володіла українською мовою і не змогла в повній мірі перетворити її в засіб комуністичного впливу на селянські маси”.

“Службовців в центральних установах (ВУЦВК, наркомати, ЦСУ, Укрдержстрах, Політуправління Українського військового округу) нараховувалось 25.854 чол. З них

українську мову знали 17.548 чол. Відповідальних працівників було 3045 чол., знали українську мову 1108 чол. Комуністів було 1898 чол., з них знали українську мову 345 чол.”

Сам того не бажаючи, автор подібними підрахунками перегукується з буржуазними націоналістами, які кричать, що радянська влада на Україні насаджувалась силами росіян, а не будувалась самим українським народом.

Головліт заборонив цю статтю. Із збірника вона була вилучена. <...>

13. Один з героїв повісті А. Хорунжого “Незакінчений політ” (видавництво “Молодь”) говорив:

“За жменю зерна колгоспника до Сибіру засилали на вісім років, а за крадіжку в держави цілого будинку тільки на посаді понизили”.

Видавництво зняло ці рядки. <...>

Начальник Головного Управління по охороні військових і державних таємниць у пресі при РМ УРСР

К. Полонник

5 лютого 1958 р.

Вечірній Київ. — 1995. — 20 квіт.

У
КРАЇНСЬКА
КУЛЬТУРА
В УМОВАХ КРИЗИ
АВТОРИТАРНОГО
РЕЖИМУ

/ друга половина 60-х —
80-ті роки /

РОЗДІЛ ІХ

60 — 80-ті роки — один із складних і суперечливих періодів у розвитку української культури. Не маючи своєї державності, перебуваючи в міцних лещатах тоталітарного режиму, їй довелося долати шалений опір комуністичної диктатури, всілякі обмеження і заборони, а нерідко і репресії. Це негативно позначилося на рівні, якості, темпах розвитку культури в цілому та кожної з її складових зокрема.

Попри реальність існування різноманітних суспільних відносин, матеріальних і духовних процесів керівництво КПРС і КПУ насильницьки уклало в прокрустове ложе ідеологічних штампів і пропагандистських стереотипів проблеми побудови в основному протягом двох десятиріч (1961 — 1980 рр.) комуністичного суспільства, розвинутого соціалізму, розквіту і зближення націй, появи нової історичної спільності — радянського народу, перспективи розвитку національних культур в умовах комунізму.

У зазначений період ЦК КПРС і ЦК КП України прийняли ряд постанов з питань освіти, науки, літератури і мистецтва, в яких партійні організації зобов'язувались рішуче посилити непримиренну боротьбу з будь-якими проявами так званого українського буржуазного націоналізму, національної обмеженості і місництва [307, 310, 318, 320, 331, 341]. Керуючись ними, “вартові” партійності, класовості та інтернаціоналізму посилили політику русифікації [309, 311, 334], диктату і втручання у творчий процес вчених, письменників, композиторів, художників, активізували цькування видатних діячів української культури аж до обшуків й арештів борців за національні і громадянські права, що було справжнім погромом опозиційної інтелігенції [311 — 314, 316, 317, 322, 328].

І лише з 1987 р. діячі культури відчули деяке послаблення в механізмі репресивної системи. Під тиском світових демократичних сил радянська влада почала випускати на волю “дисидентів”, прийняла ряд постанов, спрямованих на подолання найбільш разючих викривлень, що мали місце в духовному житті України [347, 349].

Вагомий внесок у розвиток національної культури, збереження її надбань, ознайомлення з ними світової громадськості в ці роки зробила українська діаспора [346], яку комуністична пропаганда завжди виставляла в очах громадськості як “прислужницю капіталізму, фашизму та Риму” [308, 316].

306. ПРОГРАМА КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

<...> Найвища мета партії — побудувати комуністичне суспільство, на прапорі якого написано: “Від кожного — по здібностям, кожному — по потребам...”

В найближче десятиріччя (1961—1970 рр.) Радянський Союз, створюючи матеріально-технічну базу комунізму, перевершить по виробництву продукції на душу населення наймогутнішу і найбагатшу країну капіталізму — США; значно підвищиться матеріальний добробут і культурно-технічний рівень трудящих, всім буде забезпечено матеріальний достаток; всі колгоспи і радгоспи перетворяться у високопродуктивні і високодохідні господарства; в основному будуть задоволені потреби радянських людей у впорядкованих житлах; зникне важка фізична праця; СРСР стане країною найкоротшого робочого дня.

В підсумку другого десятиріччя (1971—1980 рр.) буде створена матеріально-технічна база комунізму, яка забезпечить достаток матеріальних і культурних благ для всього населення; радянське суспільство безпосередньо підійде до здійснення принципу розподілу по потребах, відбудеться поступовий перехід до єдиної загальнонародної власності. Таким чином в СРСР буде в основному побудоване комуністичне суспільство. <...>

<...> З перемогою комунізму в СРСР відбудеться ще більше зближення націй, зросте їх економічна та ідейна спільність, розвинуться спільні комуністичні риси їх духовного обличчя. ... Посилюється ідейна єдність націй і народностей, зближення їх культур. ... Розвивається спільна для всіх радянських націй інтернаціональна культура. Культурна скарбниця кожної нації все більше збагачується творіннями, що набувають інтернаціонального характеру.

Надаючи вирішального значення розвитку соціалістичного змісту культур народів СРСР, партія сприятиме їх дальшому взаємозбагаченню і зближенню, зміцненню їх інтернаціональної основи і тим самим формуванню майбутньої єдиної загальнолюдської культури комуністичного суспільства. <...>

Партія висуває ... завдання ... вести непримиренну боротьбу проти проявів і пережитків всякого націоналізму і шовінізму, проти тенденції до національної обмеженості і виключності, до ідеалізації минулого і затушовування соціальних суперечностей в історії народів, проти звичаїв і

нравів, які перешкоджають комуністичному будівництву. <...> Ліквідація проявів націоналізму відповідає інтересам усіх націй і народностей СРСР. <...>

Матеріали XXII з'їзду КПРС. — К., 1962. — С. 304, 347—348.

**307. ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ
“ЗАВДАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
ПО ВИКОНАННЮ РІШЕНЬ ЧЕРВНЕВОГО ПЛЕНУМУ
ЦК КПРС ПРО ДАЛЬШЕ ПІДНЕСЕННЯ
ІДЕОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ”**

1—2 липня 1963 р.

<...> Пленум зобов'язує партійні комітети посилити і удосконалити керівництво пресою, видавництвами, радіо і телебаченням. Головним в роботі цих ударних сил ідеологічного фронту повинні бути формування у радянських людей марксистсько-ленінського світогляду і комуністичної моралі, систематичне і глибоке висвітлення діяльності партії і всього радянського народу по виконанню господарських планів, підвищенню продуктивності праці, поліпшенню керівництва виробництвом, проблемами культурного життя. <...>

Обкоми, міськкоми, райкоми партії повинні рішуче поліпшити ідейно-виховну роботу серед художньої інтелігенції, піднести марксистсько-ленінську озброєність творчих працівників, їх партійну принциповість і наступальну непримирненість до будь-яких проявів буржуазної ідеології. Необхідно мобілізувати всі сили письменників, композиторів, художників, працівників кінематографії і театру на створення високоідейних, художньо досконалих творів, присвячених радянській дійсності, боротьбі нашого народу за торжество ідеалів комунізму. <...> Стверджуючи позиції соціалістичного реалізму, ленінські принципи партійності і народності в літературі й мистецтві, треба рішуче виступати проти чужих, ворожих радянському мистецтву тенденцій, вести наполегливу боротьбу як проти формалістичних викрутасів, так і проти сірості й ремісництва, за високе новаторське комуністичне мистецтво.

Пленум звертає увагу обкомів, міськкомів, райкомів партії, Міністерства культури УРСР на необхідність посилення керівництва і широкого громадського контролю за формуванням репертуару театрів, концертних організацій,

прокату кінофільмів, ідейною чистотою і художнім досконаленням творів, що виконуються в театрі, демонструються на екрані. <...>

Партійним, радянським організаціям, органам народної освіти рішуче поліпшити роботу школи по дальшому удосконаленню системи комуністичного виховання шкільної молоді. <...>

Вищим та середнім навчальним закладам поліпшити справу підготовки висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства, звернувши особливу увагу на формування їх марксистсько-ленінського світогляду та комуністичної свідомості. <...>

*Радянська Україна. — 1963. —
4 лип.*

308. ЗВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КОМУНІСТІВ ДО КОМУНІСТІВ УСЬОГО СВІТУ

*До всіх комуністів
народно-демократичних
і капіталістичних країн,
до керівних органів комуністичних
і робітничих партій світу*

Ми, група комуністів України, звертаємося до вас із цим словом турботи про долю комуністичного і робітничого руху, про мир і про майбутнє народів, про долю свого українського народу.

<...> Усьому світові відомі страхітливі злочини сталінського режиму. Гинули мільйони людей, розвалювалось господарство, підозри, доноси і наклепництво стали державною політикою і моральною нормою, а партія кричала про морально-політичну єдність народу, про щасливе і демократичне життя, про найвищу в світі демократію, про успішне будівництво ідеалу людей — комуністичного суспільства.

“Великий учитель людства” Йосиф Сталін помер... Але пригляньмося, що змінилося сьогодні в самому укладі життя?

Зараз не розстрілюють у масштабах сталінських часів, але за вільнодумство засилають під якимсь вигаданим приводом (у нас же немає політичних в'язнів!) у “неіснуючі” табори. <...>

Відомі зустрічі керівників партії та уряду із творчою інтелігенцією нагадали “полювання на відьом” сталінських часів... Власне, машина духовного знищення людей продовжує весь час працювати: люди деморалізуються, нівелюються, русифікуються і тратять віру в ідеали справедливості. <...>

Логічним результатом суспільно-політичного режиму в Радянському Союзі є національна політика КПРС.

Величезний пропагандистський апарат партії невтомно твердить про рівноправність і дружбу націй в Радянському Союзі, про повне і остаточне розв'язання в СРСР національного питання.

Насправді ж під маскою великих ідей інтернаціоналізму і братерства народів ведеться груба, нахабна своїми методами і розмірами русифікаторська колонізаційна політика Москви. Російський великодержавний шовінізм розпалюється планомірно і цілеспрямовано, він поглинає великі матеріальні і духовні ресурси держави, він — хочемо заявити на весь світ — становить щораз більшу загрозу мирові і безпеці народів, він стає справжнім прапором найбільшої в світі імперії. <...>

Русифікаторський наступ йде розгорнутим фронтом. Так, на Україні в державних установах майже не вживається для ведення справ українська мова. Русифікуються дитячі заклади, школи. Середні та вищі учбові заклади зрусифіковані майже повністю, за винятком хіба українських відділів філологічних факультетів. Україна, що дала світові Довженка, не має своєї національної кінематографії. Наукова література видається майже виключно російською мовою. Тиражі українських книжок мізерні. Все робиться для того, щоб Україну звести до ролі провінції Москви.

КПРС йде на все, щоб послабити позиції України. Під благородним гаслом взаємодопомоги кадрами українська інтелігенція, зокрема технічна, вивозиться за межі республіки. На Україні постійно працюють пункти по переселенню українців на північ, Далекий Схід, у Сибір і Середню Азію. В той же час на Україну масово переселяють росіян, навіть як рядових робітників. Особливо це стосується Західної України. Чому служить така політика — будівництву комунізму чи зміцненню російського імперіалізму?

Для росіян, що живуть на Україні, існують театри, журнали, газети, величезна мережа шкіл. У Росії живе близько

5 млн українців. Але вони не мають нічого, навіть початкових національних шкіл. <...>

Справжня історія України закрита для українського народу. Російська псевдонаука взяла на себе неблаговидне завдання реабілітувати загарбницьку, колонізаторську політику царизму, спадкоємцем якого є сьогоднішня диктатура. Все, що суперечить ідеї російського централізму, оголошується “українським буржуазним націоналізмом”, якого не можна вивчати, хіба що паплюжити.

У травні цього року сталася страшна подія: у Києві спалено республіканську державну публічну бібліотеку. Згоріла вся україністика, згоріли невідомі духовні скарби українського народу. А преса навіть не повідомила про велику національну трагедію України. Агенти КДБ (цієї держави в державі) поширювали безглузду провокаційну чутку, що бібліотеку підпалили “українські буржуазні націоналісти”.

Незважаючи на нечувані в історії методи і розміри асиміляційної політики Москви, український народ живе і бореться. Виключення із вузів студентів-українців за “націоналізм” — постійне і звичне явище. Політичні арешти, адміністративні репресії є нормою в суспільному житті свідомого українства...

Така правда національного життя в Радянському Союзі. Проте КПРС фарисейськи заявляє, що вона гордиться “результатами ленінської національної політики” партії. <...>

Комуністи! Нас, правду кажучи, дивує, що ви не бачите чи не хочете бачити справжнього стану життя в Радянському Союзі. Зі старанністю дипломатів ви вітаєте і прославляєте СРСР як зразок справедливого людського суспільства. Нам здається, що реальність справжніх успіхів комуністичного руху має бути дорожчою за тимчасові політичні кон’юнктури. <...>

Товариші комуністи! Друзі по ідеї. Ми хотіли б розмовляти з вами не ховаючи своїх облич, як рівні з рівними, але ж не маємо мінімальної гарантії недоторканості особи, навіть гарантії того, що нас судитимуть відкритим судом за такий “страшний злочин” (таким є, звісно, наш вчинок в уяві партійно-чиновницького апарату КПРС). Єдине, що нас чекало б, — це розстріл в катівнях КДБ, адже в СРСР суд як юридично незалежна установа є такою ж фікцією, як свобода слова, як прославлена радянська демократія взагалі.

Просимо опублікувати нашого листа і обговорити його з позицій об'єктивної правди, до якої мусимо прагнути всі ми.

Лист складений ініціативним комітетом. З ним ознайомлено поодинокі групи українських комуністів.

Комуністи України

Грудень 1964 р.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: В 3 т. — Т. 3. — С. 193—199.

309. Ю. СМОЛИЧ. РОЗПОВІДІ ПРО НЕСПОКІЙ НЕМАЄ КІНЦЯ

<...> Першою втрачає своє найдорожче — національний колорит — музика. Малярство, література ще подекуди тримаються, саме подекуди; лише в декотрих літераторів, лише окремими елементами форми трактовок, образною системою, стилістикою, мовними ознаками. Але й вони — малярство та література — дедалі більше відходять від усього національного.

Але в музиці ця втрата національного — катастрофічна. Що лишається в ній, коли втрачено національну своєрідність? Голий ритм? Сума технічних прийомів? Контрапункт? <...>

10.01.67 р.

Літературна газета. — 1986. — 13 листоп.

310. ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ “ПРО ПІДГОТОВКУ ДО 50-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І 50-РІЧЧЯ ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ”

23 січня 1967 р.

<...> Широко використовуючи різноманітні засоби ідейного впливу — усну пропаганду, пресу, радіо, телебачення, глибоко і переконливо розкривати всесвітньо-історичне значення Жовтневої революції, нездоланну силу ідей марксизму-ленінізму, величні історичні перемоги радянського народу, торжество ленінської національної політики, показувати корінні переваги соціалізму над капіталізмом, під-

вищувати політичну пильність, давати рішучу відсіч ідеологічним диверсіям імперіалістів та їх агентури — українських буржуазних націоналістів. <...>

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2 т. — К., 1977. — Т. 2. — С. 824.

311. ІНФОРМАЦІЯ МЗС УРСР ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПУ П. Ю. ШЕЛЕСТУ ПРО ПОЗИЦІЮ ЗАРУБІЖНОЇ ПРЕСИ У ЗВ'ЯЗКУ З АРЕШТАМИ І ПОЛІТИЧНИМИ СУДОВИМИ ПРОЦЕСАМИ 1965—1966 рр. В УКРАЇНІ ТА ВИДАННЯМ ЗА КОРДОНОМ КНИГИ В. ЧОРНОВОЛА “ЛИХО З РОЗУМУ”

*12 березня 1968 р.
Таємно
Прим. № 1*

Останнім часом впливова буржуазна преса на Заході розгорнула широку провокаційну антирадянську пропаганду, приводом до якої були обрані арешти і політичні судові процеси 1965—1966 рр. на Україні та видання за кордоном книги В. Чорновола “Горе з розуму” (з матеріалами процесів). Цілком очевидно, що певні кола вважають саме 1968 рік, який, як відомо, оголошено ООН Роком прав людини, вельми зручною нагодою для розгортання ідеологічного наступу на Радянський Союз (процеси на Україні розглядаються у взаємозв'язку з процесами над Даніелем, Синявським та інш.). Ймовірно, що будуть здійснені зусилля, щоб в тій чи іншій формі питання “про свободу слова в СРСР” поставити перед ООН та її відповідними організаціями, наприклад, на міжнародній конференції по правах людини, яка має відбутися в Тегерані протягом квітня — травня ц. р.

Характерно, що буржуазна преса, закидаючи Радянському Союзові обвинувачення в порушенні свободи слова і прав людини, наголошує на тому, що згадані вище політичні процеси на Україні були фактично закритими, про них навіть не оголошувалось в офіційній пресі. Як видно, саме цю обставину певні західні кола гадають принагідно широко використати.

У зв'язку з цим, на думку МЗС УРСР, було б доцільним:

1. Опублікувати в “Радянській Україні” пропагандистську статтю, скажімо, про інтернаціональне виховання тру-

дящих, якою скористатися як нагодою для згадки про процеси і засуджених, що підпали під вплив ворожої буржуазної ідейної пропаганди. Така побіжна згадка про процеси, звичайно, без будь-якої спроби зачепити саму суть питання і аргументувати правильність вироків, дала б можливість спростувати в разі потреби, тезу про негласність судових процесів, що відбулися на Україні, вибити юридичний козир з рук інспіраторів провокацій.

2. В разі виникнення потреби відповіді на провокаційні спроби, делегація на Тегеранській конференції має обмежитись короткою заявою-протестом проти будь-яких спроб втрутитись у внутрішні справи Радянської України та ставити під сумнів її законодавчо-судову практику. Делегація так само не повинна дати втягти себе в будь-яку дискусію, по суті нав'язувану буржуазною та емігрантською націоналістичною пресою.

Міністр закордонних справ
Української РСР Д. Білоколог

*Архіви України. — 1992. — № 5 —
6. — С. 25—26.*

312. УКРАЇНЕЦЬ, ПАТРІОТ... (ІЗ СПОГАДІВ ПРО АНДРІЯ МАЛИШКА)

1

З великим запізненням, десь увечері 8 березня 1940 року, я, аспірант і викладач університету, приніс до редакції газети "Комсомолец України", в якій відділом культури завідував Андрій Малишко, велику статтю "Сторіччя "Кобзаря". Сподобалась вона йому, підхопив і потяг мене до головного редактора. Доводив він Георгію Шуйському, що на такий круглий віковий ювілей ніхто не дав у пресі подібного матеріалу. А редактор на те:

— Та ювілей же Молотова! Коли я зніму з набору статті про нього, мене начальство уб'є...

— Не уб'є, ми підніmemo такий широкий бунт в університеті, і в педінституті серед молоді. Це ж — сторіччя безсмертного генія нашого і обійти його не можна... Шевченко — совість наша вічна і наш прапор. <...>

І поет довів, переконав редактора. Стаття 9-го була набрана, а 10-го березня вийшла в світ. То була заслуга Малишка, заслуга в чорні ночі сталінської реакції, ідеологічної і фізичної тиранії народів і їхніх культур.

Минув червень 1941 року, почався липень. Під фашистськими бомбами — Київ, його околиці, вся Україна. Після закінчення прийому екзаменів на 4 курсі історичного факультету Київського університету (в швидкому темпі, бо студенти мали йти негайно до військкомату на призов до армії) ішов я вулицею Володимирською. І ось біля ресторану “Театральний” переді мною раптом виникла машина — газик, віллісок, як тоді казали. Почув знайомий голос:

— Куди ти, Миколо?

І офіцер у військовій формі з двома шпалами на петлицях вийшов з машини, одвів мене у бік. То був Андрій Малишко.

— Чому не йдеш до військкомату? — запитав мене.

— Знятий я з військового обліку за короткозорістю, білобілетчик я, тепер думаю, куди діватись, що робити...

— Сідай тут же зі мною в машину, одвезу у райвійськкомат (містився на вулиці Саксаганського), оформлю в народне ополчення.

І далі тихо, майже на вухо:

— Тобі і хлопцям-українознавцям треба негайно тікати... У Києві ось-ось почнуться арешти, в західних областях — уже терор. Тиран лютує!

І буквально штовхнув мене у машину. У військкоматі мене швидко оформили добровольцем до 25-го окремого шляхово-будівельного батальйону. А далі — окопи і бої на Ірпінській заплаві, Тарасівка, Ясногородка, Білогородка, потім — Святошинське шосе, Віта-Поштова, Голосіївська епопея... У вересні — на Лівобережжі, а далі — вороже оточення. <...>

Десь улітку 42-го повернувся я до Києва. Тут уже було відомо, що іще в липні 41-го НКВС забрав до Лук'янівської душогубки майже всіх викладачів з кафедри історії української літератури Київського університету. То були талановиті вчені-літературознавці і славні патріоти: М. Русанівський, Ф. Луговий, М. Нагорний, О. Олексієнко. Вони, як і, наприклад, народний артист Михайло Донець та інші, іще лишалися в Києві. І тому їх усіх без суду і слідства... розстріляли!

У вантажній машині із “чорного дому”, що на Короленка, 33, вивезли до Харкова, а звідти — в товарних вагонах до Сибіру та Кустанаю світочів нашої культури: академіка А. Кримського, відому письменницю Л. Старицьку-Черня-

хівську з її ріднею — Стешенками. Перед тим “експропріювали” зі Львова: академіка К. Студинського, сина Івана Франка — ученого-хіміка Петра, ректора університету професора історії України М. І. Марченка (до речі, рідного дідуся непохитного борця за волю і честь України Валерія Марченка) та ще не десятки, а сотні, може й тисячі представників української демократичної інтелігенції, яку влада боялася лишати на цих територіях. Щоб не боролися і тепер за “самостійну Україну”. Отак Малишко врятував тоді мені життя від випадкових куль сталінських опричників.

3

У післявоєнні роки зустрічались ми з Малишком багато разів. У липні 1964 року до мене звернувся декан факультету журналістики університету талановитий публіцист Матвій Шестопал, щоб я близько познайомив його з Малишком. Він просив любимого поета написати пісню до кінофільму “Шевченківський університет”. Кілька разів їздили ми удвох до Малишка в Кончу-Озерну, бачили там у нього Василя Минка, двох Олесів — Жолдака і Юценка, а найчастіше — Платона Майбороду. Ось початок тієї пісні, яка потім названа була її обома авторами — Малишком і Майбородою, — “Студентська прощальна”:

За синіми вікнами тліє імла,
Лежить за гуртожитком ніч.
Збираймося, друзі, в польоті орла,
Тривогам і долі навстріч...

Фільм здобув гарну оцінку в колективі київського університету всупереч деяким керівникам його парткому.

— Це ж зухвала пропаганда українського буржуазного націоналізму, — кричав секретар парткому “ПеПеу” (так прозвали його студенти) — Петро Платонович Удовиченко (потім відомий міністр освіти — русифікатор).

Фільм показали і в колективі державного музею Т. Г. Шевченка, він здобув високу оцінку і рекомендацію на Шевченківську премію. Тоді ж були підписані головою трудового колективу, директором музею К. П. Дорошенко документи і вручені присутньому на тому перегляді головному ученому секретареві урядового Шевченківського комітету поету Г. П. Донцю. Та в “керівній хаті” — ЦК наклали цілковите “ембарго” на картину і її далі не пустили.

Але всупереч вказівкам “згори” фільм почали демонструвати в особистих квартирах (у А. Малишка, П. Майбороди, А. Трипільського та ін.), аж поки його під час обшуку та

арешту в квартирі доцента М. Шестопаля не заарештували і не забрали працівники КДБ. Щоб не прославляли Шевченківського храму, історика М. Максимовича, першого університетського ректора, Кирило-Мефодіївських братчиків, письменників і учених П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова і навіть соціаліста С. Подолинського, академіка-математика М. Кравчука, професора хімії А. Голуба та багатьох інших за їхній “буржуазний націоналізм”. Небезпечний фільм і його головний творець доцент М. Шестопал зазнали трагічної долі.

Андрій Малишко, протестуючи, писав і дзвонив до керівної хати не один раз, але йому було суворо говорено забути і про фільм, і про його пісню, і про Платонову музику. Мовляв, Матвій Шестопал буде ось-ось заарештований. На тому — і зась! Не допомогла нічого в “реабілітації” того фільму і моя інформаційно-пропагандистська замітка про нього в газеті “Радянська Україна”

4

Увечері 8 чи 9-го січня 1965 року зателефонував мені відомий літературо- і мистецтвознавець Андрій Трипільський, який з Малишком був у давній дружбі, і попросив зараз же завітати до нього. Прийде Андрій Самійлович і хоче прочитати нам текст своєї майбутньої промови на похороні Володимира Сосюра наступного дня. Я одразу ж пішов. Малишко був збуджений, знервований і навіть гнівний — так гостро сприйняв і він несподівану кончину великого поета.

— Ніжний, щирий, з любов'ю в серці, з муками в душі, з правдою на устах, він ніколи не грав у дволикого Януса, а все виносив — біль, муки і гнів, виносив на людський суд, щоб стати перед власним народом таким, як є, твердо і жорстоко офіруючи собою, — говорив тоді увечері про Сосюру Андрій Малишко. — З дорогоцінних кольорових камінців вивершував він свою монументальну мозаїку слів і образів...

Коли ж трохи заспокоївся Андрій Самійлович, він вийняв з кишені аркуш паперу і почав вголос читати.

— Склав свої крила соловейко нашої поезії, кароокий син України, Володимир Сосюра. Віддзвеніли його червоні зими, відпалали його сині зорі, змовкли уста, які так невтомно славили людське кохання, красу, ніжність...

— Над твоєю труною у цей холодний зимовий день ми клянёмсь, що будемо любити свою мову, свій хороший

народ, свої звичаї так, як заповів ти у своєму вірші “Любіть Україну”:

Любіть Україну, у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.

Андрій Малишко мужньо й сміливо, з особливим притиском таврував Кагановича (як і раніше у своїх виступах!) та його великомордних опричників на Україні, які переслідували і цькували Сосюру — геніального співця революції і національного визволення України, відважного оборонця її героїчної історії, культури і мови.

— Та не одна ж тисяча білих волосин лягла на твоє славне чоло, на твою мудру голову з вини ситих і жорстоких катюг народу, наш світлий і дорогий Бояне, — запально говорив далі Андрій Самійлович.

— За святую Правду дістав ти огуду і колючки, кров'ю твого чистого серця писані рядки...

— Пробач, що ми не покрили славною козацькою китайкою за нашим звичаєм і не поклали на твоє серце червоної калини, яку ти так любив. Та червона калина твоєї України червонітиме у твоєму серці, у твоєму слові. Ми б хотіли поховати тебе так, як годиться великому співцеві, і пронести тебе на своїх плечах по всьому Хрещатику, по всій нашій рідній землі.

— Ми понесемо тебе на своїх раменах у вічність... Хай майбутнє зацвітає твоїм вишневим українським словом...

Все те читалось Малишком з глибоким хвилюванням і з слізьми в очах, але із твердістю, мужністю і непохитністю у дзвінкому закличному голосі...

Таким він був і на прощанні вже на Байковім... А через день після того — на розправі перед секретарем ЦК Скабою... Але і там лишався собою — ні від жодного виголошеного слова свого не відмовився... З високою гідністю відстоював і захищав національну честь України. Андрій Малишко належав до золотого сузір'я поетів-велетів: Рильський — Сосюра, Тичина — Бажан, був у тому сузір'ї в центрі і в шані, як наймолодший з-поміж них.

* * *

Дуже ранній, несподіваній кончині незабутнього Андрія Малишка (17 лютого 1970 р.) тоді ж, у дні народного смутку і печалі, прекрасного вірша присвятив Іван Драч.

— Стояли два Майбороди — розгублені діти
Не знали, в який себе бік подіти,
Гіркотно не знали, скорботно не знали
І жєстами, наче німі, розмовляли...
Сонце сяяло сліпуче, як в пісні,
Хмари, як труни, неслись лиховісні,
І от понад Байковим пантеоном
Піднявся рушник над Малишковим сконом
Із пісні піднявся, розкрився, як мєва.
І крилами білими бив об дерева...
Літа той рушник понад ріки і хащі,
Б'ється душею поета шаленою...

То лиш частина хвилюючого реквієму Івана Драча — одного з молодших щодо золотого сузір'я українських поетичних зореносців, які сьогодні великою громадою несуть “і хрест важкий”, і отой освячений “материнською вірною любов'ю” рушник, де “до болю все знайоме”. Рукотворний символ вічного життя, добра і щастя новій, розкутій, соборній Україні.

Микола Базилівський

Вечірній Київ. — 1993. — 13 лют.

313. ОЛЕСЬ ГОНЧАР. ПИСЬМЕННИЦЬКІ РОЗДУМИ

Як ученому потрібна сила уяви, щоб зробити відкриття, як потрібна людині надія, так завжди їй буде потрібне, необхідне буде мистецтво. Яким воно постане, мистецтво завтрашнього дня? Які книжки, які фільми розхвилюють того, хто сьогодні ще лежить у колісці? Чи стане мистецтво розважальним, чи перетвориться в ще могутнішу силу вдосконалення людського духу, людської особистості?

Так, людство справді переживає свої “зоряні години”. Житель планети вступив у космічну еру, він виходить в океани всесвіту — перспективи грандіозні, лет часу чимдалі шаленіший.

Усе це не може не позначитися на характері й стилі сучасного письменства, малярства, музики, всіх інших видів художньої творчості. Процес оновлення мистецтва відбувається безперервно. Іншими стають сучасна новела, і роман, і поема. Гілляста метафора, яка вчора сприймалась природно, сьогодні здається старомодною; чимало традицій старіє на наших очах, відходить у минуле: митці слова, майстри кіно, автори творів скульптури чи музики шукають нових шляхів, нових засобів

вияву, шукають засобів, які максимально відповідали б думкам, емоціям, світовідчуванню сучасної людини.

Творчість кожного народу має свої особливості. Мистецтву того чи іншого народу дороге його національна спадщина, самобутність художніх засобів, рідної мови, неповторність художнього мислення. Все це допомагає самовиявленню індивідуальності митця і вирізняє його з-поміж інших. Одначе є те велике й довгочасне, що завжди єднало і нині єднає справжніх художників усіх країн і народів: бойова гуманістична цілеспрямованість творчості, свідомо відданість передовим ідеям віку.

Все найкраще, що ми знаємо в світовому мистецтві, створювалось під прапором гуманізму, боротьби за права людини, за її свободу, за її майбутнє.

Вузький утилітарний підхід несумісний із справжнім мистецтвом. Тільки велика гуманістична мета здатна покликати до життя твори справді епохальні, здатна проінняти творчість митця вогнем і щирим пафосом. "Облетівши землю в кораблі-супутнику, я побачив, яка прекрасна наша планета. Люди, будемо ж берегти і помножувати цю красу, а не руйнувати її!" — ці слова першого у світі радянського космонавта могли б стати епіграфом сучасного мистецтва.

Письменницькі роздуми. — К., 1980. — С. 237—238.

314. ОЛЕСЬ ГОНЧАР. НЕ БУДЕМО РАБАМИ!

Слово напередодні референдуму 1 грудня 1991 р.

Боже, які ми були довірливі! Скільки разів упродовж історії дозволяли себе ошукати! А на братерську нашу довірливість нам відповідали потоптанням Переяславських угод, різаниною в Батурині, підступним зруйнуванням Січі, соловецькими та сибірськими розправами над славними, найбезстрашнішими синами нації... Сучасні реаніматори імперії наскрізь прогнилої, наскрізь аморальної, невже вони й справді розраховують на те, що зранена Чорнобилем Україна вже не відчуває болю, що з пам'яті народу геть вищезло все, чим позначена його страдницька історична дорога? Що забули ми і легендарні Крути, ці українські Фермопіли, і звірства муравйовських банд, і як у сліпій садистській ненависті розстрілювали вони наш золотoverхий Київ, будинок та унікальну бібліотеку Грушевського, першого Президента Української Народної Республіки, ці-

лячись кронштадтськими снарядами в саму нашу історію, в саму душу України...

Невже й сьогодні недолугі збирачі приреченої, агонізуючої імперії вважають нас здатними забути геноциди, голодомори, терори, забути криваву науку Тбілісі й Вільнюса і сльози солдатських матерів, чиїх дітей ради великодержавних амбіцій було безповоротно кинуте в пекло Афганістану, цього найпотворнішого породження загребущого імперського тоталітаризму.

Ті, що вчора лицемірно прикидались нашими друзями, сьогодні обкидають Україну брудом дезінформації, розпалюють українофобію, нічим не гребують, щоб викривленим, спотвореним виставити перед світом образ нашого народу, безсоромними вигадками та шовіністичними брехнями принизити нашу незалежність.

Однак ні погрозами, ні шантажем, ні фальшивими великодержавницькими лестощами вже не зломити нашої всенародної волі, нічим не затримати владну ходу нового часу...

Хай не буде серед нас байдужих, пасивних, ніяких! Адже нас почують і ті, що впали в дорозі. Що в колимських снігах загубились, і в тундрі лягли навечно, і в братських могилах. Ми чуємо їх, вони почують нас. Ми чуємо всіх, хто упродовж століть виборював нашу державність, нашу довгождану свободу.

Сама історія запитає кожного з нас: хто ти? Чи справді вичавив із себе тоталітарного раба, чи здатний відстояти себе як людину, відстояти завтрашній день своєї згорьованої, прекрасної України?

Усі ми будемо не рабами системи, а повноправними господарями своєї долі.

Тож єднаймося!

*Українська газета. — 1995. —
5 жовт.*

315. ЛИСТ Г. ПЮТЮННИКА ДО О. ГОНЧАРА

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Щойно прочитав "Собор". Орлинний, соколинний роман Ви написали, роман-набат!

О, як засичить ота наша ретроградська гидь, упізнавши сама себе; яке невдоволення Вами висловлять і, звичайно ж, вишепочуть на вушко начальству ображені, старі й новітні (уже наплодилися!) екстремістські жеребчики, що грають у вождиків, позаяк дозволено і навіть "поощряється"; як

незручно почуватимуть себе “обдаровані хлопчики”, що шукають собі зручнього, з грошиками затишку в українській літературі і посміхаються при слові “громадянин” так, ніби все на світі збагнули, знайшли йому ціну, ніби кажуть тими посмішками: “свята наївність...”

Їх шкода. То, може, хоч Ви скажете “Собором”: не туди, отроки, ось вам знамено!

Але не тільки це спонукало мене писати Вам, Олесю Терентійовичу, і не стільки це, як велике, радісне почуття гордості за Вас і за народ, що Вас народив. <...>

Здавалося б, нормалізація (як же: культу не було, були “окремі помилки”, генерали аплодують стоячи його ім'я названому “начальством”; керівники дами, комсомолки в сорок років, переконують письменників-початківців, що 37-й рік не такий уже й злочинний, що декому тоді справедливо “дали прикурить”) — і раптом “Собор”. Здавалося б, усе минулося, “прошло без сучка й задоринки”: народ, від якого забрано й приховано історію його духу, як приховують від прийомної дитини хто її батьки і куди вони поділися, — народ цей зник, “безмолвствует” — і раптом “Собор”!

І ще... ось вони, ці палаци, а ось і моди. Знайомтесь! Тут є директор (підполковник в відставці), тумбочки біля ліжок, липучки, стукачі й шашки; тут борються за звання. <...>

Це написано геніально, Олесю Терентійовичу, тому й страшно, жахливо. <...>

Ви ненавидите доземні поклони. Розумію Вас глибоко. Але є випадки, коли ми кланяємося з радістю, з священним душевним трепетом, — я за такі поклони і вклоняюся Вам саме так”.

Григорій Тютюнник

*Українська культура. — 1993. —
№ 3–4. — С. 8–9.*

**316. ІНФОРМАЦІЯ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ОБКОМУ ПАРТІЇ
ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПУ П. Ю. ШЕЛЕСТУ
ПРО ОЦІНКУ РОМАНУ О. ГОНЧАРА “СОБОР”
НА ЗБОРАХ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ОБЛАСТІ**

15 травня 1968 р.

В областній парторганізації окончилися партійные собрания по итогам апрельского Пленума ЦК КПСС. <...>

На всех собраниях одобрены меры по усилению идеологической работы, повышению бдительности и непри-

миримой боротьби с проявленнями буржуазної ідеології. Докладчики и ораторы підкривали, що в умовах обострення ідеологічної боротьби між імперіалізмом і комунізмом не можна допускати політичного благодушія к проявленям бездієвності, аполітизма, імаючим місце в деяких произведеннях літератури і іскуства.

Комуністи в своїх виступленнях підвергли принципіальній критичі новий роман О. Гончара "Собор". Виражаючи сожалеініе, а во багачому возмущенііе тем, що зрелій мастер художественного слова, автор ізнавствих широкочу читателю произведеній "Знаменосці", "Таврія", "Тронка", "Человек и оружие" в новом романе "Собор" отошел от правды жизни и в кривом зеркале показал труд, быт и духовный мир металлургов и колхозников Приднепровья, провел какой-то враждебный водораздел между руководителями и массами, субъективистски противопоставил далекое прошлое современности. <...>

На деяких зібраннях окремі комуністи возмущались захваливаніем романа деякими киевскими і містними критиками, в частности в газеті "Літературна Україна", виражали недовіреіе Гончару как комуністу і руководителю Союзу писателіей України.

Так, на пленумі Пятихатського райкома партії от 10 мая 1968 г. по настоянію комуністов в постановленіе внесен пункт: "Просити обком партії возбудити вопрос перед ЦК КП України о невоіможности перебуванія О. Гончара на должности секретаря Союзу писателіей України".

Секретарь обкома КП України А. Ватченко

Національні відносини в Україні у XX ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 360.

317. НА МІЛИНАХ ВИРІВ НЕ БУВАЄ (ДО 75-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г. ТЮТЮННИКА)

Часто запитують, як мислив собі Тютюнник закінчити "Вир", якою мала бути третя книга, яка доля спіткала б того чи іншого героя і т. п. Відповісти на це питання й авторові було б важко, бо навіть те, що добре продумане наперед, часом ламається, відкидається геть або міняє рус-

ло уже в процесі писання. “Не туди повернуло, куди думалося, — казав інколи Григорій. — Але це добре, це означає, що герої мої живі, не слухають мене, а йдуть, куди їм треба”.

Григір Тютюнник, “Коріння”.

У цих словах, на моє переконання, й захована відповідь на всі запитання, що виникають у нас, коли відкриваємо сторінки роману Григорія Тютюнника “Вир”. Особливо ж на ті, що пов’язані з визначенням місця цього твору в українській літературі ХХ століття. “Вир”, безумовно, стоїть в одному ряду з романами Уласа Самчука, Івана Багряного, Юрія Яновського, Олеса Гончара, Василя Земляка. <...>

Й дивуєшся, читаючи про те, що й сам автор сумнівався в правильності вибраної назви твору. Так, саме “Вир”! Але не як відображення “зіткнення двох полярних таборів в українському селі”, як писали критики-соцреалісти, а як відображення одвічної боротьби України за своє майбутнє у вирі вселенських конфліктів. Адже й сьогодні ми вкотре переконалися, що саме на отих Оксенах, Орісях, Тимках, Гречаних, Саньках стоїть і стоятиме наша батьківщина.

“Живі герої” Григорія Тютюнника й справді не слухали письменника. Його прозова збірка “Зорані межі”, повість “Хмарка сонця не заступить”, в яких автор намагався показати “перебудову життя в післявоєнній Західній Україні”, чи “розвиток прогресивного господарювання на селі”, сьогодні сприймаються як компроміс з власним талантом. Читач нині добре знає, як “перебудовувалась” післявоєнна Україна. Сотні тисяч без суду і слідства вивезених до Сибіру західноукраїнських селян, продовження не завершеного в двадцяті-тридцяті роки руйнування психіки хліборобатрудівника...

Григорій Тютюнник не міг не бачити правди сільського життя, і тому він так легко підпадав під вплив своїх героїв, які вели його сторінками творених ним книг. Вчитамось уважніше й виявимо, що майже всі сюжетні вузли роману “Вир” зав’язані ходом обільшовичення українського села.

Далеко бачив Григорій Тютюнник — сам жертва обільшовичення українського села (письменник виріс у бідній родині, що все життя боролася з нестатками). Довелося йому брати участь й у кривавій бойні, розв’язаній на терені Європи Сталіним та Гітлером. Від ран, одержаних на фронті, письменник й помер сорокарічним.

Молодший — Григір — в своїх спогадах свідчить, що коли Григорій почав писати задуманий роман про життя Західної України під назвою “Буг шумить”, через деякий час вимушений був відмовитися від задуму, бо побачив, що його “гне на вже вторований шлях, до “Поднятой целины”, — і покинув. У “Вирі” ж що не пейзаж, що не характер, що не репліка — то й Шилівка (рідне село братів-письменників у Полтавській області), по-художницьки, безумовно, осмислена й узагальнена — як образ народу”.

Болем у серці жила в Григорові й Григорієві Тютюнниках любов до України, її мови, народу. Не на багато пережив старшого брата Григір — трагічно пішов з життя 7 березня 1980 року. Пішов, бо не міг спокійно сприймати наступ українофобів та шовіністів...

“Якось Григорій, — згадував Тютюнник-молодший, коли ми зійшли на гору й довго дивилися на село, сказав: “Оце звідси, Григор’яне, я початок “Виру” побачив. А доки назад додому дійшов, — уже й написалося”. І прочитав по пам’яті: “Село Троянівка гніздиться в долині. На північ від нього Беева гора, покрита лісом, на південь — заткана маревом рівнина, по якій в’ється Полтавський шлях. Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких обрїях, як зелені острови по синьому морю...”

Віталій Абліцов

Голос України. — 1995. — 22 квіт.

318. ПОСТАНОВА ЦК КПУ ПРО ПОСИЛЕННЯ ЦЕНЗУРИ

ЦК КПРС прийняв постанову від 7 січня 1969 р. “Про підвищення відповідальності керівників органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний рівень матеріалів, що публікуються, та репертуару”.

<...> В умовах дальшого загострення ідеологічної боротьби між соціалізмом і капіталізмом, підкреслюється в постанові ЦК КПРС, особливого значення набуває здатність працівників преси, діячів літератури і мистецтва більш гостро з класових партійних позицій виступати проти будь-яких проявів буржуазної ідеології, активно і вмїло пропагувати комуністичні ідеали, переваги соціалізму, радянський спо-

сіб життя, глибоко аналізувати і викривати різного роду дрібнобуржуазні та ревізіоністські течії. Тим часом, окремі автори, режисери та постановники відходять від класових критеріїв при оцінці і висвітленні складних суспільно-політичних проблем, фактів і подій, а іноді стають носіями поглядів, чужих ідеології соціалістичного суспільства. <...>

ЦК КП України вважає, що недоліки, про які йдеться у постанові ЦК КПРС, мають місце і в нашій республіці.

Протягом останніх років окремі друковані видання допустилися серйозних помилок. Журнал "Вітчизна", наприклад, надрукував ідейно-шкідливу новелу Я. Ступака "Гордіня", автор якої з об'єктивістських позицій описує дії лютих ворогів українського народу — бандерівців, скочується на позиції українського буржуазного націоналізму. Істотні ідейні прорахунки були припущені в деяких збірках бібліотечки молодих поетів "Арфа" (видавництво "Молодь"), у книзі віршів М. Данька "Червоне соло" (видавництво "Прапор"), в ряді творів, випущених видавництвами "Радянський письменник", "Маяк", "Мистецтво", вміщених у журналах "Дніпро" і "Ранок".

Міністерство культури УРСР та його органи на місцях не завжди виявляють справжню вимогливість до театрів, концертних закладів, організацій й самодіяльних колективів за формування репертуару, який би повністю відповідав завданням комуністичного виховання, зрослим естетичним запитам радянських людей. Цим пояснюється поява таких ідейно та художньо недосконалих вистав, як "Озирнись у гніві" в Київському театрі ім. Лесі Українки та "Останні листи" в Харківському театрі юного глядача, які потім були зняті з репертуару. У Львівському театрі ім. М. Заньковецької випустили спектакль "Сестри Річинські" за п'єсою, яка не була затверджена репертуарно-редакційною колегією Міністерства культури УРСР, що викликало зайві ускладнення і необхідність доробок п'єси вже після прем'єри. <...>

Творчі спілки, особливо Спілка письменників України, не досить глибоко аналізують ідейно-художній рівень мистецьких творів, а також творчість окремих майстрів. Не завжди дається своєчасна і правильна оцінка ідейно-помилковим, ущербним творам, в яких помітні спроби однобічно, суб'єктивістськи трактувати важливі періоди в житті нашого суспільства, у критиці недоліків виступати не з позицій класової, партійної соціалістичної зацікавленості, а в душі галасливого критиканства, тенденційної недооцінки нашо-

го історичного досвіду і практики комуністичного будівництва. Спілка письменників мириться з тим, що деякі твори українських літераторів передруковуються буржуазними виданнями і використовуються в брудних антирадянських цілях, що окремі її члени припускають ворожі випадки проти партії і держави, нелегально розповсюджують ідейно шкідливі писання або передають їх для публікації за кордоном, як це трапилося з матеріалами І. Дзюби. <...>

Деякі обкоми, міськкоми і райкоми КП України знизили вимогливість до органів преси, радіо, кіно, телебачення, видавництв, установ культури і мистецтва, рідко обговорюють питання про їх роботу, не вживають ефективних заходів до зміцнення їх професійно підготовленими, політично зрілими кадрами.

ЦК КП України *постановляє*:

1. Постанову ЦК КПРС від 7 січня 1969 р. "Про поліпшення відповідальності керівників органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний рівень матеріалів, що публікуються, та репертуару" прийняти до керівництва і неухильного виконання.

2. Зобов'язати Міністерства культури та вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Комітети по пресі, по кінематографії та по радіомовленню і телебаченню при Раді Міністрів УРСР, президію Академії наук УРСР, ЦК ЛКСМУ, правління товариства "Знання" УРСР, Спілки письменників, журналістів, художників і композиторів та інші організації і відомства, які займаються видавничою і творчою діяльністю, вжити конкретних заходів щодо поліпшення керівництва друкованими органами і видавництвами, театрами, кіностудіями та іншими закладами культури і мистецтва, маючи на увазі підвищення ідейно-політичного і професійного рівня їх діяльності, значне поліпшення роботи по добору, розстановці і вихованню кадрів у дусі партійності, принциповості, високої відповідальності перед партією і народом.

3. Звернути увагу керівників органів преси, видавництв, радіо, телебачення, установ культури і мистецтва на їх персональну відповідальність за ідейно-політичний зміст матеріалів, які рекомендуються до друку, демонстрації і публічного виконання.

Вжити заходів до зміцнення висококваліфікованими, авторитетними і принциповими людьми редакційних коле-

гій журналів, особливо літературно-художніх, газет, радіо і телебачення, редакційних і художніх рад видавництв, установ культури і мистецтва, активізувати їх діяльність по відборі і підготовці матеріалів, сценаріїв, п'єс та інших творів, призначених до опублікування. <...>

4. Запропонувати творчим спілкам та їх партійним організаціям розробити систему заходів, які б передбачили підвищення громадської відповідальності діячів літератури і мистецтва за ідейну спрямованість і художню майстерність творів.

Партійним організаціям і керівникам творчих спілок посилити ідейно-виховну роботу серед творчих працівників, докорінно поліпшити вивчення комуністами, всіма митцями марксистсько-ленінської теорії, давати рішучу відсіч тим, хто намагається пропагувати у своїх творах і в усних публічних виступах антипартійні погляди і судження.

Періодично заслуховувати на секретаріатах, правліннях, партійних зборах і засіданнях бюро звіти як редакційних колегій, редакційних і художніх рад, так і окремих творчих працівників.

5. Редакціям газет "Радянська Україна", "Правда України", "Робітнича газета" і "Сільські вісті", журналу "Комуніст України" поліпшити висвітлення літературно-мистецького життя республіки, постійно інформувати громадськість про досягнення літератури і мистецтва Української РСР, братніх народів Радянського Союзу, інших соціалістичних країн, з принципових партійних позицій оцінювати твори, що публікуються, виступати проти будь-яких проявів буржуазної ідеології.

6. Зобов'язати партійні організації редакцій газет, журналів, радіо і телебачення, видавництв, кіностудій, установ культури і мистецтва постійно турбуватися про підвищення ідейно-політичної підготовки кадрів, створювати у своїх колективах обстановку високої вимогливості, принциповості, творчого пошуку, самокритичності, яка б виключила можливість появи ідейно незрілих, слабких у художньому відношенні творів.

7. Обкомам КП України, міністерствам і відомствам, ЦК ЛКСМУ розглянути і здійснити заходи по підвищенню відповідальності керівників органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний зміст матеріалів, які публікуються.

8. Зобов'язати обкоми КП України організувати обговорення цієї постанови на партійних зборах в ідеологічних

установах, творчих спілках, у редакціях газет, журналів, радіо і телебачення, видавництвах, кіностудіях, театрах та інших установах культури.

Секретар ЦК КП України *П. Шелест*

Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 364–367.

**319. ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ
“ПРО ДАЛЬШЕ РОЗГОРТАННЯ ОРГАНІЗАТОРСЬКОЇ
ТА ІДЕОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
РЕСПУБЛІКИ ПО ПІДГОТОВЦІ ДО 100-РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. І. ЛЕНІНА”**

15 квітня 1969 р.

<...> Пленум ЦК КП України закликає письменників, художників, композиторів, усіх митців республіки створити нові високохудожні і глибокоідейні твори, які б з позицій партійності і народності утверджували нашу соціалістичну дійсність, правдиво і переконливо показували всеперемагаючу силу ленінських ідей, керівну роль партії в комуністичному будівництві. <...>

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2 т. — К., 1977. — Т. 2. — С. 858.

**320. ІНФОРМАЦІЯ МЗС УРСР ДО ЦК КПУ
ПРО ЗАХОДИ ПО ВИКОНАННЮ
ПОСТАНОВИ ПОЛІТБЮРО ЦК КПУ
“ПРО ПОСИЛЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ РОБОТИ
СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ”
ТА КОПІЯ ЛИСТА МІНІСТРУ
ЗАКОРДОННИХ СПРАВ СРСР А. А. ГРОМИКО**

20 травня 1969 р.

На виконання постанови Політбюро ЦК КПУ “Про посилення інформаційно-пропагандистської роботи серед української еміграції” (лютий 1969 р.) МЗС УРСР порушило перед МЗС СРСР питання про використання можливостей радянських посольств для систематичного і опера-

тивного інформування відповідних інстанцій УРСР щодо становища і діяльності української еміграції.

При цьому направляємо документи, підготовлені МЗС УРСР і надіслані на ім'я Міністра закордонних справ СРСР тов. А. А. Громико 20 травня ц. р.

Додаток: згадане на 19 аркушах.

Міністр закордонних справ
Української РСР *Д. Білоколог*

*Архіви України. — 1992. — № 5 —
6. — С. 28.*

321. ВАСИЛЬ СТУС. ДЕЩО З ДУМОК НАШИХ ПОПЕРЕДНИКІВ

*Про національне питання в Україні
та про її сьогоднішнє буття*

<...> Що найбільш мені до серця промовляє й зворушує мене в новому українському письменстві, так це величезна його внутрішня краса, що безмірно переважає ті зверхні цінності, які вже дало воно світові. Збудити великий народ, не останню частку людськості, до свідомого життя, духа живого вдмхнути в приспаного велетня, перетворити сирову етнографічну масу в свідому і своєю свідомістю дужу націю — я не знаю більшого заміру в світі, ширшого розмаху для праці, кращої мети серед людей. Це справа, що їй рівну не так легко знайти на землі. Не дурно ж такий велетень світової культури й борець за рідний народ свій, як Бйонстернс — Бйорнсон писав, дізнавшись про українське відродження: “Відколи я живу з цим почуттям — життя моє зробилось повнішим, мої надії на людськість більшими”. Не дурно й стільки чужих по крові людей приставало до українського руху, приваблені його внутрішньою моральною й громадською красою. І справді, картина українського відродження, що виявляється найдужче в письменстві, може скрасити життя всім щирим приятелям людськості, бо новий показує образ невмирущого духу людського й живить надії на перемогу одвічної правди. <...>

Лихо не в тому, що письменство наше ласки не мало у сильних світу сього, а в тому, що воно на самі перетини натикалось, що йому дихнути вільно не давали. Ні один, мабуть, письменник у нас через каторжні обставини нашого національного життя не розгорнув свого хисту на повну

міру, ні один не використав усіх своїх сил, ні один не дав усього того, що міг дати (Шевченко, Руданський, Свидницький, Щоголів, Франко).

А скільки ж то праці, енергії й часу йшло на боротьбу хоча б із безглуздими цензурними заборонами (діяльність Грінченка), скільки на розворушення байдужих, освідомлювання нетямущих, підбадьорювання знесилених!.. Сміливо можна сказати, що все, що в інших письменствах само собою давалось, у нас вимагало надлюдської сили. Просто жах проймає, дивлячись на цей довгий ряд потрачених сил, загублених талантів, розвіяних надій, якими вибрукувано шлях українського письменства, і страшний рахунок можемо показати ми як "справедливий документ" на свою бідність. <...>

Надії на людськість. І надій цих ніколи не зраджувало оце мужицьке, повне подвижництва й мучеництва, глибоко й непохитно в самих основах своїх демократичне письменство. Хто сам терпить, тому легше до серця доходять і чужі муки, — от через віщо не можна, мабуть, знайти другої літератури, в якій бився б із такою силою живчик справжнього, глибокого демократизму.

*Україна. — 1989. — № 11. —
С. 11—12.*

**322. ЛИСТ ПОЕТА В. СТУСА ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЕВІ
ЦК КП УКРАЇНИ П. Ю. ШЕЛЕСТУ**

18 січня 1972 р.

Шановний Петре Юхимовичу!

У житті бувають ситуації, коли виникає прагнення говорити як на духу. Сьогодні, сидячи в слідчому ізоляторі УКДБ, я відчуваю саме таку ситуацію.

Колись Шевченко писав:

Я так люблю
мою Україну убогу,
що проклену святого бога,
за неї душу погублю.

Я повторив би ці слова, замінивши слова "Україна" словом "істина, як справедливість".

У мене загострене, може, навіть, хворобливо загострене почуття справедливості, яку я завжди хотів бачити повною, ідеальною. Я вважаю, то така справедливість повинна бути

в нашій країні, яка для народів усього світу мусить правити як взірець. До цього зобов'язує нас 50-літня практика першопреходців соціалізму і комунізму. Доля світового соціалізму і комунізму багато залежить від того, який соціалізм і комунізм збудуємо ми.

Отож, мені завжди ходило про те, щоб справедливість у нашій країні була найвищою, про те, щоб збудований нами соціалізм був більш соціалістичний; а будований комунізм — більш комуністичний.

І коли я бачив факти несправедливості, особливо ж практику, коли чесній, принциповій, добрій людині живеться гірше, ніж нечесній, безпринципній, недобрій, і гірше живеться якраз через її найкращі людські властивості, я тоді доходив розуміння, що це — дуже небезпечна практика, яка може призвести до ширшого розкладу найціннішої людської субстанції. І тоді я доходив розуміння, що так будуючи комунізм, ми самі утруднюємо собі дорогу до нього.

Думаю, що засуджена партією практика культівських років значною мірою спонукала комуністів інших країн до вироблення самостійного модулю соціалізму — з тим, щоб уникнути багатьох наших утрат, помилок, несправедливостей. Бо Сталін, зробивши чимало доброго для нашої країни, водночас зробив чимало такого, чому йому історія ніколи не вибачить. Він, будуючи соціалізм, багато погрішив проти нього.

Ідучи за цим почуттям загостреної справедливості, я неодноразово намагався з'ясувати в офіційних інстанціях незбагненні для мене парадокси доби. Я звертався до ЦК ЛКСМУ, парткому Спілки письменників, до працівників ЦК КПУ. І ніхто з них не відповів мені щирим словом на мої щирі запити.

Я не націоналіст. Навпаки, я вважав за потрібне робити так, аби серед певної частини українців розвіяти дурман самозакоханості, антисемітизму, загумінкової обмеженості. Так, за потрібне я вважав робити так, щоб серед певної частини росіян, євреїв і т. д. розвіяти дурман неповаги до української мови, культури, історії, неповаги до праці селянина, що гречно причащає усіх нас хлібом і сіллю від своїх мозолів.

Я намагався завжди обставити за слабших, чесніших, принциповіших, мужніших, хоч і не в усьому годився з їхньою позицією.

Прагнення високої справедливості і повної істини, прагнення зробити людину людянішою, а соціалізм — більш

соціалістичним — ось що завжди лежало в основі моїх учеників. І коли Ви повірите мені, тоді зможете зрозуміти і окремі гримаси, викликані почуттям безсилового гніву, болю, обурення, коли я не міг заступити дороги перед злом, несправедливістю і неправдою.

Мені досить тяжко жилося. Маю старих батьків (татові — 80, мамі — 70 років), маю хвору дружину і хворого сина. Можливо, я мусив би дбати передусім, про них. Але мені завжди здавалося, що дбаючи про загал, я дбатиму і про них. Так колись писав І. П. Котляревський:

Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
спіши повинність исполнять.

Коли я маю свої заперечення до тих чи інших сторін нашого життя, то тільки з єдиною метою — повніше використати ті могутні запаси соціального прогресу, які містить у собі наш суспільний і державний лад. Тільки для того, щоб наша країна стала ще кращою, ще гуманнішою, забезпечуючи людям усього світу високу віру в здійснення найвищих ідеалів Добра і Справедливості.

Вважаю, що єдиний мій гріх у тому, що я надміру прагнув абсолютної справедливості, яка сьогодні, може, ще не зовсім можлива. Це, сказати б, неюридична кваліфікація мого “злочину” (юридичну Вам дадуть більш компетентні особи).

Отож, я не прошу помилування. Мушу тільки сказати, що окремі фрази, рядки, слова були кинені мною згарячу, в нападі гніву, а гнів — злецький дорадця. Од нього я прагну “звільнюватися, як од скверни”, але не завжди міг звільнитися: занадто часто зі мною поводитися не те що не по-радянському, а просто не по-людськи. Ось тільки один випадок. В травні 1966 р. зусиллями С. Д. Зубкова, заступника директора Інституту літератури АН УРСР, мене було звільнено з архіву. Я лишився напризволяще, хоч дружина ходила вже з сином і треба було щось їсти. Я пішов у метробуд, ганяв вагонетки, але звільнили і звідти, бо я мав вищу освіту. Коли я зазнав виробничої травми, в кадрах заявили мені про звільнення з роботи. В такі хвилини як міг бути злим і несправедливим у своїх віршах чи статтях, хоч, певна річ, і не мусив би на несправедливість відповідати несправедливістю. Я тільки пояснюю, а не виправдовуюсь. І таких фактів було чимало.

Висловлюю останнє своє прохання. Дуже Вас прошу — зробити так, щоб люди, які щиро прагнуть робити добро

для рідного народу і його культури, могли це робити на повну силу, з цілковитою віддачею своїх ясних розумів і чесних душ. Повірте мені, що ситуація, за якої люди, що багатьом здаються націоналістами, наклепниками, дармоїдами і т. д., і т. п., а мені особисто здаються безпартійними комуністами в найкращому значенні цього слова, ця ситуація потребує старанного з'ясування, розуміння, глибшого вивчення і прояснення.

Я вірю, що ви хочете справедливості і добра. Прошу повірити і мені, що я хочу (і щиро, затято, до смерті хочу!) тієї ж самої справедливості і того ж, таки добра — для трудівника, для людини, для людства, хай буде більше взаєморозуміння, а не непорозуміння.

З повагою *Василь Стус*

18.I.1972 р.

Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 382 — 384.

323. ШУМУК ДАНИЛО. Я ЗНАВ ВАСИЛЯ СТУСА

<...> Хто, коли і де познайомив мене з Василем Стусом, я не знаю, не запам'ятав того моменту, бо це знайомство, мабуть, відбулося мимохідь, між іншим. Однак сама постать Василя Стуса дуже різко виділялася серед усіх інших людей того кола. З його гордої, начеб монументальної постави світилися душевне тепло, скромність і доброта. Його велич духу була “закодована” в його душі. У розмовах Василь Стус більше питав і уважно слухав, а сам майже ніколи нічого не розповідав, за винятком якихось важливих епізодів, які своїми психологічними особливостями вриваються у пам'ять на все життя.

Першим великим ударом по дисидентах було вбивство Алли Горської. І той удар, ту втрату, мені здається, найтяжче пережили Василь Стус і Надія Світлична. Вони ж керували всім похороном... Я гадаю, що Алла Горська і Василь Стус давно вже відчували спорідненість душ. <...>

12 січня 1972 р. КДБ провело арешти вільнодумців, представників творчої інтелігенції у Києві і Львові. Тоді заарештували і нас обох. Мене, як політичного рецидивіста,

засудили на 10 років неволі у таборі особливо суворого режиму і 5 років заслання, а Стуса — на 5 років виправно-трудового табору (ВТТ). <...>

Із в'язнями ВТТ ми зустрічалися тільки в лікарні. Лікарня для нас була наче б центральним зв'язковим пунктом між усіма таборами полів'язнів. Найчастіше інформацію про ті табори ми отримували від Василя Стуса, бо його часто клали в лікарню. Зі Стусом приємно було підтримувати контакт, бо він був настільки інтелігентним, що ніколи не брався повчати, як нам бути і на кого орієнтуватися та чиї "накази" виконувати.

З Василем у лікарні я зустрічався двічі. Остання зустріч була коло двох місяців. Привезли мене раніше від нього на декілька днів. Мені тоді страшенно боліла права рука, а лікар, що мав мене лікувати, десь виїхав, тож довелося його там довго чекати. Стуса принесли на носилках ледве живого... Стус мав тоді велику кровотечу, втратив зо два літри крові. Його поклали у сусідню палату і поставили крапельницю, щоб таким чином через вени ввести в організм необхідні речовини. Про те, що надії на життя малі, сказав сам головний хірург, і того дня заборонив мені заходити у палату до Василя. Але все ж таки ввечері, коли хірург пішов додому, я зайшов до Стуса як до доброго друга, приреченого на смерть. Шприц був установлений у вену лівої руки і туго притиснутий бинтом. У скляній посудині, що висіла над головою, було коло двох літрів безбарвної рідини, яка через шприц надходила в організм. А Стус, ніби нічого й не сталося, правою рукою писав. Привітавшись, я сказав:

— Як це ви, Василю, можете у такому стані писати?

— О, Даниле, нині мені один вірш дуже добре вдав-ся! — сяючи своїми добрими очима, сказав Стус.

Василь виглядав таким радісним і захопленим своєю творчістю, що все, мовлене хірургом, тої ж миті розвіялося, і я подумав: "Ні, Стус буде жити!"

Я бував у різних перипетіях, віч-на-віч зі смертю зустрічався не один раз і завжди був готовий достойно її прийняти, але у такому становищі, як оце Стус, я нічого написати не зміг би. Отак на моїх очах Стус виростав у велетня нескороного духу і чистої великої душі. <...>

За кілька днів я знову зайшов до хірурга і запитав про Стуса. Невже нема ніякої надії на життя?

— Буде жити. Завтра знімемо крапельницю, і тоді зможете з ним на подвір'ї грітися на сонці.

Погода стояла тепла і тиха. На другий день ми вже сиділи зі Стусом під березами і грілися на сонечку, розмовляючи про всяку всячину, переважно про літературу, бо Василя вона найбільше цікавила. Стус говорив як літературознавець, а я як читач. Він казав, що зі свого покоління найбільше любить Голобородька, бо той у своїй поезії, за словами Дзюби, розкриває у малому велике, а це якраз нам і треба — навчитися бачити у малому велике і належно його цінувати, бо не все те, що блищить, є золотом. <...>

Потім... я запитав Василя:

— Що ж трапилось, що у вас був такий страшний крововилив?

— Можливо, від нервного потрясіння. Один “сука” мене побив і порізав ножем... Накаторзі у Норильську КДБ і МВС з таких “сук” створили цілий адміністративний апарат (нарядники, бригадири) і тим “сукам” дали право бити нас, щоб ми щодня виконували на роботі задану ними каторжну норму. Тих “сук” відгодовували для того, щоб вони мали силу нас збивати. <...>

Потім, через кілька днів, я запитав Стуса, коли, як і чому він став дисидентом. Стус розповів, що його батьки були дуже релігійними і жили по-Божому, так привчали і дітей жити. На комуністів батьки дивилися як на великих грішників. Дисидентом Василь Стус, отже, ніколи не ставав. Він ним був від народження.

Середню школу Василь закінчив з відзнакою і вступив до педагогічного інституту. <...>

В інституті Василь негативно ставився не лише до комсомолу, а й до всієї атмосфери, що панувала там, однак вчився на “відмінно” і поводив себе зразково. В інституті з бігом часу створилися неформальні групи. В одну з них увійшов і Стус. Згодом та група перетворилася на підпільну студентську організацію, зі своєю програмою і статутом. Почали шукати, де б купити друкарську машинку, та саме в той час на найактивнішого студента тієї групи впала цеглина з четвертого поверху недобудованого будинку і вбила його. Діяльність групи припинилася, але мовчки, у душі всі вони стояли в опозиції до партії й комсомолу.

Я випитував Василя дуже докладно про всі ті справи, бо хотів знати, де беруться такі люди, як він, хоч у множині в цьому випадку говорити не можна, бо Стус — індивідуальність особлива. <...>

— Яка ваша думка про працю Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” — запитав я.

— Праця дуже цінна. Матеріали підібрані дуже вагомі і добре подані, але я все те подав би інакше, бо зовсім по-іншому ставлюся до комуністичної ідеології.

— А я сказав би конкретніше: у тій праці Дзюба комуністичну ідеологію і її творців вважає ледь що не святими, ніби це все лихо настало тільки тому, що, мовляв, партія збочила, відхилилася від марксизму-ленінізму. Але тепер мене все це мало цікавить. Тепер я вже на все це дивлюся як сторонній.

— Ні, Даниле, стороннім від усіх тих подій ви бути не можете, бо це наша спільна справа. Оце ваше слово “сторонній” нагадує мені твір Альбера Камю. Я до Камю ставлюся з великою повагою, але узагальнювати його “відстороненість” не можна, — сказав Стус.

... Думки Стуса про літературу і філософію я високо цінив; гадаю, що коли б Стус так добре знався на людях, як на літературі і філософії, то йому було б набагато легше жити. ... Добре пам'ятаю, що я ще тоді запитав Стуса:

— Чому Лев Толстой і Вольтер не любили Шекспіра?

— Письменники, художники і поети часто один одного недолюблюють. Слава Богу, що наш Тарас Шевченко не страждав тією егоїстичною недугою.

— Так, це правда. Гоголь казав, що Шевченкова поезія дьогтем пахне, а Куліш говорив, що Шевченкова поезія нерозчесана. Шевченко ж про Гоголя із жалем писав, без найменшої тіні докору, що Гоголь чуже поле засіває. І до Куліша завжди з повагою ставився. <...>

Дивлячись на профіль Василя Стуса, на його монументальний вираз обличчя, на його горду, незалежну поставу, можна було відчутти в його особистості духовний стрижень нашої нації, нашого пригнобленого, але нескореного народу. Той духовний стрижень зберігає нас і єднає нашу націю всіх поколінь — і мертвих, і живих, і ненароджених. Той невидимий, прихований під великодушністю — скромністю духовний стрижень Василя Стуса, наче святий вогник, передавався з покоління в покоління завдяки Церкві, завдяки поезії геніальних поетів, завдяки вірі в Бога, і тому ми пройшли через усі лихоліття незламними.

Не все у мене з дисидентами було світле й приємне, але я вдячний долі, що мені пощастило пізнатися з Василем Стусом і ще з деякими людьми того покоління.

Шістдесятники, які потім прийняли назву дисиденти, були неструктурною спільнотою творчої інтелігенції. У тій спільності були більш чи менш прославлені поети, пись-

менники і художники, які наважилися самостійно мислити і проявляти те мислення у своїй творчості. <...>

А що стосується Василя Стуса й Алли Горської, то вони, у моєму розумінні, не були ані шістдесятниками, ані дисидентами — вони були носіями вічного непокірного духу нашого народу. Порівнювати Стуса із будь-ким — це просто гріх, бо йому серед нас немає рівних, і ми повинні це розуміти. Це я пишу про Стуса як про громадянина, як про людину і як про гордого у ставленні до ворогів, незламного борця. А як про поета я не беруся писати, бо це не моя домена. Про Стуса як поета, Великого поета, вже написано багато — вченими, літературознавцями тут і там. За кордоном Стусову поезію найглибше вивчили й оцінили Юрій Шевельов і Богдан Рубчак, а на Україні — Михайлина Коцюбинська і Євген Сверстюк. А як про Велику людину і Великого поета найкраще написав Михайло Хейфец в “Українських силуєтах”.

Звідкіля у нас появилася така чиста душа, такий Велетень Духу і Великий поет? Розкрити це і зрозуміти нелегко. Будучи зі Стусом у лікарні, я мав побачення з дочкою. Стус попросив мене, щоб дочка зайшла до його батьків і, передаючи вітання, розповіла, що він лежить у лікарні разом зі мною. Моя дочка жила тоді у Красноармійську, а в Донецьк часто їздила зі звітами про свою роботу, тож відвідала там Стусових батьків. Потім, на особистому побаченні, дочка сказала мені: “Була я у Стусових батьків. Я навіть передати тобі не можу, що це за люди! Це святі люди! У їхній хаті сам Бог живе. Такої любові, такої поваги одне до одного і співчутливості я ніде не бачила. Оце у Стусових батьків мені пригадалися слова Сквороди: “Де згода у сімействі, там мир і тишина”.

— А чи Стусові батьки тобі щось розповідали, яким він був у дитинстві і в юнацькі роки? — запитав я.

— О, розповідали, багато розповідали, але мені найбільш запам’ятався епізод, коли мама пішла з Василем до крамниці. Побачивши, що якась старенька селянка розгублено дивиться навколо і намагається перейти дорогу у недозволеному місці, Василь залишив маму і пішов до старенької, щоб допомогти їй, і так із нею проводився півдня. А коли вернувся додому, мама запитала його: “Що ж це ти, синочку, мене залишив напівдорозі, а сам пішов водитися з якоюсь селянкою?” Мама йому так сказала, ніби докоряла, а насправді раділа, що має такого великодушного сина. А Василь на це відповів: “Ви, мамо, вже давно дуже добре знаєте Донецьк,

бо ми тут живемо, а та старенька селянка не знає міста і може десь під автомашину втрапити. Вона дуже нещаслива. Був би гріх, коли б я їй не допоміг. Люди ж повинні одне одному допомагати в нещасті". "Отаким був наш Василько із самого малечку", — задоволено сказала мені Василева мама.

У 60 — 70-х роках Василь Стус ще не усвідомлював своєї значимості ані в поезії, ані в громадському житті, бо за своєю натурою був дуже скромний, і це його плюс. А нам мінус, що ми своєчасно належно його не оцінили і не примітили у ньому того, чого немає у нас. А треба було б примітити і не ангажувати його, надзвичайно талановитого поета, у всілякі дріб'язкові, а іноді й безглузді справи. Просто не було кому переконливо сказати: "Василю, оголошувати голодівки, боротися, писати протести ми всі можемо, а того, що ти можеш зробити на славу нашого народу, ми не можемо, і тому ти, Василю, повинен робити тільки те, чого ми не можемо зробити". Я впевнений, що коли б у євреїв чи у прибалтійських народів був такий поет, вони вчинили б саме так, як оце я пишу.

Судячи зі Стусової поезії, написаної на засланні, він починав уже усвідомлювати своє місце не лише у громаді дисидентів, а й серед усього народу. Про це найвимовніше свідчать знаменні рядки:

Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся у життя
своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі
і з рідною землею поріднюсь.

Коли я читав "Українські силуети" М. Хейфеца, мені здалося, то тільки він один, єврей, належно і своєчасно оцінив нашого Великого поета і громадянина, а ми, українці, не здатні були розкрити велич і великодушність тієї скромної людини. Всі дисиденти, а особливо старше покоління політв'язнів, ставилися до Стуса з повагою, але недооцінювали і його великодушність, і його талант. Словом, ми не знали, кого мали, поки не втратили, бо коли б знали, то своєчасно робили б усе можливе, щоб порятувати його. Сам Стус абсолютно не беріг свого життя, не беріг себе, він просто сам ішов назустріч смерті. Бачучи й знаючи це, ми мали б докласти усіх зусиль, аби врятувати його, а ми зовсім нічого у тому напрямку не робили. З нашої вини тоді вільний світ про Стуса майже нічого не знав. А шуміли і то

дуже шуміли за людей здоровших від Стуса, про Стуса ж усі і все мовчало, і саме це дало можливість кагебістам розправитися з ним.

Лише тепер, після смерті, стараємось віддати йому належну шану. Але чи віддамо? Чи належно оцінимо його велич духу і велич таланту? Чи піднімемось до таких вершин, щоб у всій повноті розкрити його велику душу, його великий талант і велику любов до України, до свого народу і абсолютну відданість боротьбі за найвищі ідеали людства? Оце і буде нашим випробуванням, на що ми здатні.

США

Сучасність. — 1992. — № 3. —
С. 89—98.

**324. ВАСИЛЬ СТУС:
“ЧИ Є УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ?”
(ДО 57-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. СТУСА)**

“Думаю, або її немає взагалі, або вона все молода і все недозріла. Вона втратила свою якість або ніколи її не досягала. Український інтелігент на 95 % чиновник і на 5 % патріот... Введена в систему держави, ця інтелігенція не чує жодного обов'язку перед народом, який так і не набув індивідуального обличчя... Ця інтелігенція офіціозу, прагнучи жити, простує до безславної смерти, ми, в'язні історії, — ідемо в життя (коли тільки воно прийме нас — життя, через скільки поколінь?)”

Здавалося би, з роками наближаємось до Поета. А насправді — віддаляємось, відгороджуємось частоколом слів. “... У багатьох писаннях про Василя Стуса марнотратно звучується значення цього першорядного поета: хоч поезія Стуса в її складності та багатій асоціативності могла б бути стимулом для найрізноманітніших культурних досліджень, роздумів та дискусій. Стус сприймається майже біографічно — як мученик, як узагальнений символ порочності радянського колоніалізму, як “другий Шевченко” (М. Павлишин).

І справді засумніваєшся, чи є українська інтелігенція, коли читаєш кволі протести проти дій новітніх русифікаторів (навіть у Дніпропетровській області активно діють прихильники узаконення другої державної — російської — мови, а це ж поруч із Запоріжжям — історичним серцем України!), коли бачиш, як можновладці гальмують розвиток

українського книгодруку, як ледь дихає україномовна преса й віддане комерціонерам телебачення, як створюються штучні бар'єри на шляху відродження культури української держави.

Василь Стус, знаючи інтелектуальну потугу слова Тараса Шевченка й Івана Франка, Лесі Українки й Ліни Костенко, Василя Голобородька та Валерія Шевчука, день за днем не в затишному робочому кабінеті, а у в'язничній камері вершив свій труд.

Віра Вовк так бачила портрет Поета: "Профіль Василя Стуса нагадував мені Данте в лавровому вінку, що його Рафаель увічнив на стіні Сікстинської каплиці".

"Уже в таборі я... переклав... коло ста віршів Рільке".

Особлива увага Василя Стуса була до поширеного в європейській поезії образу Орфея. Австрійський поет Райнер Марія Рільке зацікавився тим моментом у житті героя давньогрецької міфології, коли Орфей був у світі тіней — царстві Аїда, де перебувала після смерті його дружина Евридіка. Українського поета теж цікавить, що чекає людину по смерті, цікавлять знання, що захovanі від людини ширмою вічності. І для Рільке, і для Стуса шлях Орфея у царство мертвих — це шлях до витоків життя, його коріння.

Орфей після того, як йому у всій гіркості і всезнищеності відкрився світ смерті, з новою силою починає оспівувати життя, в поезії прагнучи затримати неповторні миті буття. Мистецтво, культура — та нитка, що зв'язує всіх — і живих, і мертвих. В духовності — скарбниці вікового досвіду нації — сконденсована творча енергія і відійшлих, і нинішніх поколінь.

І для Рільке, і для Стуса мистецтво — найнадійніший спосіб осмислення, розуміння світу. Все, що чуже мистецтву, що гальмує його розвиток, — знищує й саму людину.

Чи не в цій світоглядній засаді Василя Стуса захovanі джерела його неприйняття, його різких протестів проти тоталітарної системи, в час панування якої йому випало жити? Ця система знищила Павла Тичину, якому він присвятив свою першу значну літературознавчу працю "Феномен доби" і яка визначила радикальний поворот в його життєвій долі. "Скажу Вам: до січня 1972 року я був українофілом... Мордовія мене зробила українцем... Я знаю своє і надто катастрофічне духовне існування мого народу, щоб можна було сидіти, склавши руки". Це з листа до друзів.

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верств.
Що жив, любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі
і в смерті з рідним краєм поріднюсь.

Незважаючи ні на що, Поет жив своїм напруженим інтелектуальним життям. Перекладав українською твори Рембо й Верлена, Кіплінга й Бодлера, Гете й Лорки. Бачив культуру свого народу серед найвидатніших у світі. Тому й сприймав її здобутки через призму європейських духовних виднокіл. Тому й був таким суворим в оцінках її: “Українська муза носить Шевченків кожух — і не тільки впріває в ньому: умліває”. “Ось і маємо прозу колгоспних підлітків — один співучіший за другого, один солодший за другого. З мовою сільської бабусі, яка без “енька” слова не вимовить, тобто типову колоніальну літературу-забавку”.

“Орфееве вороття — повернення того Орфея, що став творцем безсмертних речей і приніс новий порядок у світ” (О. Тарнавський). Оце Стусове “як у смерті обернуся до життя” відкриває нову для української (і не тільки української) поезії тему шекспірівського звучання — інтелектуальне повернення поета на Батьківщину, мертвого поета. Труну з тілом Тараса Шевченка привезли з Росії, прах Лесі Українки прибув до Києва з Грузії. Недавно у Києві відбулося перепоховання останків брата Миколи Зерова — поета Михайла Ореста. А скільки наших поетів залишилося в чужих землях? І мертвих і живих! В Сибіру, на Півночі, в Європі, в Америках...

Василь Стус — це вічний докір нам, нагадування про Шевченкове “І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє”. Прочитаймо хоча б епіграф до нього: “А ще хто речет, яко люблю бога, а брата свого ненавидит, ложь есть”. Василь Стус не бачив іншого способу вирватися із “золотого полюну української провінційності” (Ю. Шевельов), як тільки зробити крок за поріг життя. Той же Юрій Шевельов пів-

століття тому запитував: “Ми вчимо людей умирати за Україну. Це, на жаль, теж потрібно. Але чому ми не вчимо жити за Україну?”

Віталій Абліцов

Голос України. — 1995. — 6 січ.

**325. “ХАЙ МОВЧАТЬ АМЕРИКИ Й РОСІЇ,
КОЛИ Я З ТОБОЮ ГОВОРЮ”
(ДО 60-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. СИМОНЕНКА)**

Василь Симоненко, якому виповнилось би в ці дні 60, висунутий на здобуття Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Цю дорогу Микола Сом назвав Симоненковою. Їду в Біївці, де народився поет:

Люди прекрасні.

Земля — мов казка.

Кращого сонця ніде нема.

Симоненкова хата вмирає. Років з десять тому глиняні стіни обіклали цеглою. Хату перейменували на музей поета, але це не зупинило її старіння. Зяє дірками потрухла стеля. Небагате начиння музею евакуювали в приміщення сільради. І знову під тиском громадськості та поетового 60-річчя почався ремонт.

Директор будинку культури Микола Кулеба, землевпорядник Григорій Омелян, учорашній київський студент Геннадій Черевко та колгоспники Микола Черевко і Микола Остапенко кладуть цеглу ізсередини до рівня вікон — знову підпирають стіни. А потім, сподіваються, жінки щось придумують, якось причепурять.

Я прошу голову сільради Анатолія Черевка назвати адресу для ділових і більш-менш багатих земляків Симоненка, на яку вони могли б переказати гроші. Потрібно хоча б сто мільйонів. Ось вона: Лубенський район, Бієвецька сільська Рада народних депутатів, розрахунковий рахунок № 749523 в Лубенському АПБ “Україна”. На реконструкцію музею Василя Симоненка.

Цю дорогу Микола Сом назвав Симоненковою. Вона стрімко злітає вгору і круто падає в долини, довго й безлюдно струменить під Парасчиною горою, повз легендарну цілющу криницю. “Доки дійду до школи, то усі уроки повторю. А як назад повертаюся, то всі пісні переспіваю”. Дев'ять кілометрів було до школи, у Тарандинці, в один

кінець. 18 кілометрів щодня — у дощ, в хурделицю, в ніч — старшокласники вчилися у другу зміну.

— Іде було й вірші пише на ходу, в зошит на лівій руці... А бідний був — ні книжок, ні портфеля, — розповідає фельдшер із Єнківців Парасковія Бутрим. — Сусідка моя, Мотря, йому подобалася... Напише вірш — і їй віддасть. А вона порве той листочок, викине. Дівчина була із заможної сім'ї, а він — бідний, непоказний, безбатченко...

В мене одна лиш мати

Та був іще сивий дід.

Нікому не мовив “тату”

І вірив, що так і слід.

— Він змалечку все з дідом... Федір Щербань, або дід Сурмило, як його всі на селі звали, був комірник у колгоспі, толковий чоловік... Василь дуже любив його, — згадує двоюрідний брат Григорій Симоненко.

— То це все про нього — і “Дід умер”, і “Дума про діда”? — запитую.

— Про нього... Вони разом і жили. А з батьком не бачилися, він на Кубань виїхав...

Спогади Григорія Івановича такі ж прості, яким був для нього і Василь, молодший на два роки. Пам'ятає, що він з першого класу сидів за партою теж із двоюрідним братом — Миколою (Микола Микитович — механізатор у колгоспі). Коли Микола запізниться було в школу — ще в початкових класах, Василь пояснить це жартома віршем про те, що йшов Микола “навпростець” — через Морозів острівцець. А хтось думає, що Василь почав писати вірші вже студентом! Ходив до школи хлопець із шматком хліба, олівцем та зошитом, а закінчив її з золотою медаллю. “Пас скот, був спокійним, не бився”. На канікули завжди приїздив до матері щось допомогти, коли вчився у Києві в університеті. А як помер, поставили погруддя Симоненка біля школи у Біївцях. Так він потроху й розсипався, бо якраз тоді був як “враг народу”. Наляканим односельцям було не до пам'ятників.

Саме тоді Василеві “захаяльні” вірші і щоденникові записи були опубліковані за кордоном. Василь Симоненко заговорив з Україною тоном недозволеної щирості та одвертості.

Українонько! Гуде твоє багаття,

Убогість корчиться і дотліває в нім.

Кричиш ти мені в мозок, мов прокляття,

І зайдам, і запроданцям твоїм.

Ще й зухвало волав:

Хай мовчать Америки й Росії,
коли я з тобою говорю.

Порожньо у Симоненковому дворі. Юні деревця й калина, кимось посаджені, його не знають. Мимо повільно йдуть із Симоненкової школи хлопчаки-третьокласники. Чи знають вони Симоненка?

— Знаємо... Він був поет, — кажуть Ігор Омелян і Сашко Остапенко. І нестримно регочуть. Ні, ще вони Симоненка не знають, ще їм відкривати його, дивуватися і радіти, що ходять цією вузенькою сільською вуличкою під Лисою горою, де спочив дід Сурмило, — кажуть, він любив своє прізвисько. Ще їх чекає відкриття істин:

Найчистіша душа незрадлива,
Найскладніша людина проста.

І тоді уже зовсім не дивно, що ось такі прості й убогі села дарують світові таких людей. Бо тут вони — мов на самоті з усім світом, із Космосом, тут земля і зорі відкривають їм найглибші таємниці буття, найвищі істини.

Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить життя.

А я маю у своїй бібліотечці найдорожчі мені книжки — “Тишу і грім” та “Земне тяжіння” Симоненка, переписані від руки у блокнот і подаровані мені однокурсником. Тоді, на початку 70-х, ми готові були всі гроші віддати, аби мати його збілочку. Вечорами в гуртожитку читали вголос і “Дід умер”, і “Думу про щастя”, і “Перший”, і “Найогидніші очі порожні” — і все, що можна було знайти.

Симоненко повернеться до нас. Він уже повертається — інакше й бути не може.

Скільки б не судилося страждати,
Все одно благословлю завжди
День, коли мене родила мати
Для життя, для щастя, для біди.

А хата його — то його третя мати, так само, як і рідна ненька, як і Україна — їх поет не вибирав, а був їм вірним сином.

Полтавська область.

Лідія Віценя

Голос України. — 1995. — 6 січ.

**326. СВІЧКА, ЯКА СВИТИЛА ВСІМ
(ДО 65-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА І ПРАВОЗАХИСНИКА
ІВАНА СВІТЛИЧНОГО)**

До нього приходили, наче за благословенням. Адже всі вирости у світі, де все, що не є прямим велінням начальства, ніби не дозволено. Страшно людям виходити за окреслене коло. А ну ж стане товариш вовк і грізно спитає: “Хто велів?”, “Що ти за птиця?”.

А тут Світличний з іншим законом — що не заборонене, те дозволене — взявся людей виводити в люди, спокійно походжаючи між колючооких сердитого вовка і вовчуків.

Вовк мав якусь рацію, коли запідозрював тих молодих, що приходили зі своїми рукописами до Світличного. Адже нормою було оббивати пороги редакцій, вгадувати, “що зараз піде”, — і друкуватися за всяку ціну. Василь Симоненко приїжджав із Черкас з іншою метою — він шукав найвимогливіших критиків, щоб почути їхню думку про свої твори, які до друку не підуть. Самотній і замкнутий в собі Борис Мамайсур взагалі не писав такого, що приймали тоді до друку. Василь Стус потребував духовного мікроклімату. Словом, у Світличних завжди було людно — і їхня кімната завжди підслуховувалася, що саме по собі вже вказувало усім розважливим на “злочинну” діяльність Світличного.

А діяльність була. Можна тільки гадати, коли він встигав влаштовувати зустрічі, спілкуватися молодими і записувати їх на магнітофон, писати літературно-критичні статті, займатися лексикографією, перекладати Беранже і Мопасана, майструвати дерев'яні полиці і шафи, читати самвидав та роздавати його іншим.

За своє подвижницьке життя Іван Світличний був двічі заарештований (1965-го і 1972-го), відбув присуджені йому 12 років і повернувся до своєї домівки по Уманській, 32 (де нині мала би бути меморіальна дошка) глибоким інвалідом. Завдяки зусиллям своєї на рідкість самовідданої дружини Леоніди Павлівни він був доглянутий найважчої пори свого інвалідного життя аж до дня відходу — 25 жовтня 1992 року.

Завдяки її ж зусиллям, а також сестри Надії вийшла його перша в Україні книжка “Серце для куль і для рим” (1990 р.). Невдовзі виходить друга його книга під назвою “У мене — тільки слово”.

Пізній читач може познайомитися зі спадщиною людини, яка розсівала щедрість своєї душі і слово її лягало на

душу іншим. Слово Світличного було переважно мовлене. Написати він зміг мало порівняно з тим, що він зробив, що він посіяв.

Премії до Світличного прийшли також пізно. Якщо премію Василя Стуса у 1989 році він зустрів з усмішкою радості, то Шевченківська премія присуджена вже посмертно. Але ця премія об'єднала імена двох Світличних — Івана та його сестри Надії. Вони справді разом творили атмосферу праці і морального опору, і якщо об'єднати їхні томи кримінальної справи, яку нині їхні ж судді визнали громадсько корисною і з кримінального боку зовсім невинною, — то вийде томів за п'ятдесят.

Отже, перший приблизний підсумок: дві книги плюс п'ятдесят томів, на основі яких можна писати історію культурно-громадського руху в Україні 60—70-х років.

Зберемо всі квіти з різних закутків України і не тільки України, де його знають і пам'ятають, від усіх, хто виніс світло з хати Світличних і пішов світити сам. Хай його імення нагадує всім нам євангельську істину: “Не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, — і світить він усім у домі. Отак ваше світло нехай світить перед людьми...”

Євген Сверстюк

Голос України. — 1994. — 20 верес.

327. СИМВОЛ НЕСКОРЕНОЇ УКРАЇНИ (ІЗ СПОГАДІВ ПРО ВІДОМУ ХУДОЖНИЦЮ АЛЛУ ГОРСЬКУ)

Алла Горська ще за свого короткого життя — загинула в 41-річному віці — стала “символом нескореної України” (Лесь Танюк). Її ім'я невіддільне від національно-визвольного руху 60-х років.

Історії, мабуть, було зручніше й доцільніше поєднати в одну когорту таких славних і мужніх діячів цього руху, як Алла Горська та Іван Світличний, навіть за віком. За життя свої 35-річчя вони відзначили разом, святкуючи так зване “сімдесятріччя”. Свідки та учасники того свята згадують, що було дуже весело, хоч над кожним з них уже завис дамоклів меч тоталітарного режиму. Обоє іменинників вже тоді були відомими лідерами київського Клубу творчої молоді, обоє вже мали, як ми сказали б тепер, статус безробітних.

Хоча тоді, 1964 року, в апофеозну добу “розвинутого соціалізму”, поняття “безробітний” в офіційному розумінні тлумачилося мало не як ворог народу. А вони цим навіть трохи й пишалися. Таку сміливість і зухвалість комісари брежнєвсько-суловської репресивної машини нікому не прощали.

На той час трагічно завершив свою діяльність Клуб творчої молоді, очолюваний Лесем Танюком. Але це завершення таки відбулося в душі гордої й безкомпромісної Алли. Останній захід Клубу — вечір пам’яті Тараса Шевченка, замислений та організований нею ж, проходив у Жовтневому палаці. Його символом стали Шевченкові слова: “Караюсь, мучуся, але не каюсь” — “в сім’ї вольній, новій”. У розпал програми кілька провокаторів загорланили “Стеньку Разіна”, хоч усе йшло українською мовою. Алла незворушно підвелася й покинула залу. За нею пішли всі члени Клубу й ті, що з ними, а це була більшість. Сталося то в березні 1964 року. А восени відбулося підступне, варварське знищення знаменитого вітража в червоному корпусі держуніверситету. Ця високохудожня монументальна річ, виконана Аллою Горською, Панасом Заливахою, Людмилою Семикіною, Галиною Зубченко, була також присвячена Шевченку. Але партійно-комуністичний режим не міг допустити, щоб німі раби, оспівані генієм гнівного Кобзаря, своїми образами щось нагадали таким же глухим і сліпим рабам 60-х.

Провокації, цькування, відверті фізичні розправи розпочалися щодо всіх без винятку членів Клубу. До Алли Олександрівни були застосовані методи, гідні найвитонченіших інквізиторів. Їй з чоловіком, відомим художником Віктором Зарецьким, ніби було дозволено працювати. Але водночас усі їхні розмови, як з’ясувалося пізніше, прослуховувалися спеціальним пристроєм, встановленим у квартирі подружжя. Бо сюди постійно збиралася передова молодь, тут практично продовжувалася негласна діяльність Клубу. Хоч Алла й Віктор виконували замовлення худфонду Спілки художників, їх усе ж виключили із “славної” спілки — “за антирадянську діяльність”.

Когось би це, може, й залякало б. Тільки не Аллу. Вона сміливо кидається в боротьбу за Панаса Заливаху, засудженого на п’ять років ув’язнення також “за антирадянську діяльність”. Гнівно виступає проти незаконного ведення суду-розправи над В’ячеславом Чорноволом, привселюдно захищає Валентина Мороза та інших. Її не раз викликають на допити, намагаючись примусити свідчити проти колег, друзів. О-о-о! Окремі інтонації та слова кришталєво чесної

людини, митця, громадського діяча вже доносилися з тих допитів на сторінках преси. Коли б дістати повні протоколи! Це були б сторінки шекспірівського фарсу, режисером та виконавцем котрого виступала красива, відважна жінка, що морально вивищувалася над недолугими комісарами і які не могли нічого вдіяти проти неї.

Та вони таки знайшли спосіб...

В останні роки свого життя Алла Горська разом з Віктором Зарецьким виконала ряд монументально-декоративних розписів на Донбасі. У гурті з Галиною Зубченко, Григорієм Синицею та Геннадієм Марченком вони оформили середню школу (Донецьк), створили панно для музею "Молода гвардія", під яким Алла не могла підписатися, щоб не зашкодити кар'єрі чоловіка. Остання її робота — настінний розпис у ідальні села Гельмязів на Черкащині, звісно, пізніше ретельно забілений.

У листопаді 1970 року Алли Горської не стало. Її знайшли зарубаною в будинку свекра, у Василькові. У ту ж ніч було виявлено й тіло свекра — на залізничній колії в районі станції. За тодішньою офіційною версією він ніби зарубав невістку, після чого сам кинувся під поїзд. Та трагедія досі викликає ряд здогадів та припущень, автори яких сходяться на думці, що її страшна смерть — не фатальний збіг обставин, а кимось навмисне спланована й підступно виконана. Син Алли й Віктора Олексій Зарецький, нині працівник Міністерства культури, намагався встановити правду. Поки що йому це не вдалося.

Восени минає 25 років з дня цієї страшної смерті. Іван Дзюба, на жаль, тепер уже колишній міністр культури, у липні видав наказ про відзначення сумної дати. Є надія, що бодай через чверть віку вдасться по-справжньому відновити ім'я славної нашої сучасниці, чие життя було яскравим і неповторним, як спалах зірки.

Людмила Бараневич

Голос України. — 1994. — 16 верес.

328. І. ДЗЮБА. З ПЕРЕДМОВИ ДО ПРАЦІ "ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?"

<...> Безпосереднім моїм завданням було спробувати переконати тодішнє керівництво УРСР і СРСР (власне, насамперед СРСР, оскільки всім було зрозуміло, що там, у Москві, все вирішується, — тому праця була зразу ж на-

діслана в російському перекладі і до Москви) у згубності тодішньої національної політики, показати, що воно по-фарисейському клянеться іменем Леніна, а насправді проводить антиленінську політику — конкретно щодо України, політику тотального придушення національно-культурних інтересів українського народу, ущемлення його в соціально-економічній, політичній, культурній, мовній, демографічній та інших сферах. Це був мій перший адресат.

Але водночас мені здавалося великою бідою і великою небезпекою те, що значна частина російського та русифікованого населення на Україні, зокрема з числа інтелігенції, не задумується над національними проблемами, байдуже, а то й недоброзичливо ставиться до вимог справедливості в національній справі. Тут я вбачав одне з джерел небезпеки і один із резервів русифікаторської енергії системи. Мені хотілося переконати таких людей у тому, що вони помиляються, вважаючи національні проблеми не вартими їхньої уваги, а коли пасивно чи активно сприяють русифікації, то стають вільними чи невільними співучасниками злочину проти українського народу. Я намагався апелювати до їхнього сумління, почуття справедливості та й просто тверезого політичного глузду. Це був другий адресат, якого я собі уявив.

Нарешті, мав перед очима і третього адресата. Це ті, хто хотів зрозуміти, що діється з Україною, хто хотів щось зробити для неї, кому боліла й не давала спокою її доля. Не називаю їх однодумцями, бо думалося по-різному (як і сьогодні), але біль був на всіх один, спільний, він єднав і людей, часом далеких і дуже далеких світоглядом. Мені здавалося, що відродження України можна найпевніше досягти на шляхах відновлення ленінської національної політики і що саме навколо такого розуміння нашої історичної перспективи можуть консолідуватися найширші верстви української суспільності.

Оця потрібна заадресованість праці відбилася не лише на її стилістиці, а й призвела до деяких внутрішніх суперечностей і в тональності, і в характері аргументації.

Сьогодні я міг би й ще немало чого “закинути” праці, написаній чверть віку тому, бачу її слабкі місця і вади, сьогодні про дещо написав би інакше, збагатив би аргументацію, не такої ваги надавав би цитуванню канонічних документів (хоч тоді то було необхідно, тоді то був найпереконливіший і найдошкульніший для начальства аргумент)

і т. д. — але про все це я хочу сказати в післямові... Тоді ж розповім і про подальшу долю праці та перипетії навколо неї. <...>

Тут лише скажу, що я ніколи не розглядав свою працю як конспіративну, не крився з нею, від самого початку бачив її як призначену не лише для офіційного адресата, а й для ширшої громадськості, — тому не заперечував проти її поширення самвидавом, і гадки не мав, що згодом її оголосять — заднім числом! — “антирадянською”: адже я керувався тільки бажанням добра своїм землякам і співвітчизникам, усьому нашому суспільству.

Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. — К., 1991. — С. 118—120.

**329. ВИСНОВОК КОМІСІЇ ЦК КП УКРАЇНИ
ПРО ЛИСТ І. ДЗЮБИ ТА ДОДАНИЙ ДО НЬОГО МАТЕРІАЛ
“ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?”,
НАДІСЛАНІ ДО ЦК КП УКРАЇНИ**

15 лютого 1972 р.

Центральний Комітет КП України постановою від 7 лютого 1972 р. доручив комісії в складі тт. А. Д. Скаби (голова), В. Ю. Євдокименка, Ю. О. Збанацького, В. П. Козаченка, Л. П. Нагорної, П. О. Недбайла, В. А. Чирка, М. З. Шамоти та П. Й. Ящука розглянути листа І. Дзюби, адресованого першому секретареві ЦК КП України т. Шелесту П. Ю. та голові Ради Міністрів УРСР т. Щербицькому В. В., та доданий до цього листа матеріал “Інтернаціоналізм чи русифікація?”*, надіслані до ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР в 1966 р.

Уважно проаналізувавши згаданий лист та матеріал І. Дзюби, а також вивчивши матеріали зарубіжної антирадянської преси і радіо за період з 1966 по 1972 р., комісія прийшла до висновку, що *підготовлений Дзюбою матеріал “Інтернаціоналізм чи русифікація?” є від початку й до кінця пасквілем на радянську дійсність, на національну політику КПРС і практику комуністичного будівництва в СРСР.*

---

*Праця “Інтернаціоналізм чи русифікація?” з передмовою і післясловом автора і його листом 1965 р. опубліковані журн. “Вітчизна” (1990. — № 5—8).

Цей матеріал має явно виражений антирадянський, антикомуністичний характер, а його автор стоїть на відверто ворожих, буржуазно-націоналістичних позиціях. <...>

<...> При цьому він вдається до прийомів, запозичених з арсеналу буржуазно-націоналістичної пропаганди. Дзюба намагається довести, що нібито український народ під впливом русифікаторської політики КПРС втрачає свої риси як нації, всіляко нав'язує читачеві думку про національну кризу на Україні, звинувачує партію в тому, що у нас проведена “нешадна ревізія ленінської національної політики”, “взяли гору антиленінські, антикомуністичні тенденції в національному питанні”, що практика в національному питанні “далеко не завжди” відповідає теорії. <...>

Такий підхід є наклепом на нашу партійну і державну політику в національному питанні, спрямованим на те, щоб викликати незадоволення і недовір'я до партії і уряду, посіяти сумнів у їх спроможності правильно вирішувати національне питання. Все це, як свідчить детальний аналіз, потрібно Дзюбі для того, щоб оживити збанкрутілі ідеї українського буржуазного націоналізму, запозичуючи при цьому нові методи і аргументи у сучасних антикомуністів і ревізіоністів усіх мастей. <...>

Дзюба будь-що намагається довести, що Україна зазнає економічної експлуатації з боку, як він пише, Москви, що їй великої “шкоди завдає економічний зверхцентралізм”, який сковує ініціативу на місцях і розвиток продуктивних сил республіки. В цих твердженнях неважко помітити відгомін горезвісних волобуєвщини, шумськізму і хвильовизму. <...>

Так само тенденційно і фальсифіковано змальовує Дзюба розвиток і досягнення української радянської культури. У літературі, в театрах, кіно, музеях, скрізь, куди не глянь, — твердить він — панує примітив, убогість, “сірятина”, “хуторянщина”. І в цьому він звинувачує партію та уряд, їх політику “мародерства” по відношенню до культурної спадщини українського народу. Негативна оцінка сучасного стану в українській культурі викликана у Дзюби саме її соціалістичним змістом. Тому й не дивно, що він прямо стає на захист “другої культури” — від Мазепи до Хвильового, яка мала явно виражений антимосковський, антинародний характер.

Із спекулятивною метою наводяться також стики письменників, що були свого часу репресовані. Одне те, що вони репресовані, робить їх в очах Дзюби видатними діячами культури, кращими синами народу, які здобули йому славу. Куди поділись твори Косинки, Драй-Хмари, Зерова і

т. п.? Чому ховають від людей ці надбання? — допитується Дзюба, хоча не може не знати... що більшість з названих ним письменників насправді літератори середнього таланту і своїми творами не принесли слави нашій літературі. У ряді їх творів виразно звучить скепсис щодо того, чи є соціалізм тим, що “мужикові” потрібне. <...>

З позицій буржуазного націоналізму розглядає Дзюба і питання про мову. Існування другої мови — російської — у вжитку народів СРСР, всупереч фактам, він вважає прямою загрозою цим мовам і народам, двомовність називає “зашморгом на шиї народів” і т. д. <...>

На його думку, людина, що потрапила в інше національне середовище і обставини життя, змушена прийняти мову цього середовища, є вже неповноцінна людина, непридатна для творчої діяльності, якою б не була обрана нею галузь... Всякий “відступ” від національного, від національної мови означає крах особистості. <...>

Таким чином, можна зробити висновок, що Дзюба в своїй “праці” вдається до фальсифікаторських маніпуляцій в питанні про розвиток культури і мови. Його заяви про “другосортність” української культури, про її штучне стримування і збіднення “...багатьма заходами, грубим адмініструванням, троглодитським культурним рівнем і “глибоко-ешелонированной” бюрократичною “пильністю”, невтомним автоматично-пресекательним рефлексом...” є безпідставними. В той же час вони розраховані на дезорганізацію нашого народу та світової громадськості про справжній стан культурного розвитку Радянської України, перегукуються з твердженнями українських буржуазних націоналістів за кордоном. <...>

Висновки

1. Лист Дзюби і доданий до нього матеріал “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, надіслані до ЦК КП України, являють собою виклад поглядів сформованого українського буржуазного націоналіста, вони є злісним наклепом на ленінську національну політику КПРС і практику національного будівництва в Радянському Союзі, підступною спробою, прикриваючись посиланнями на класиків марксизму-ленінізму і всіляко перекручуючи їх положення, пропагувати ідеї і принципи українського буржуазного націоналізму.

2. Додана до листа “праця” Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” носить відверто антирадянський характер.

Дзюба навмисне і свідомо перекручує і фальсифікує розвиток та досягнення економіки і культури Радянської України, прагнучи будь-що довести її “колоніальне становище”, по суті повторює і всіляко намагається “аргументувати” основні твердження буржуазної та націоналістичної пропаганди, змикається з поглядами запеклих антикомуністів.

3. Дзюба зводить злісні наклепи на Комуністичну партію і Радянський уряд, вдається до безсоромних фальсифікацій, намагаючись будь-що довести, нібито наша партія відступила від ленінських настанов у розв'язанні національного питання. <...>

4. “Праця” Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” написана з антинаукових позицій. Твори класиків марксизму-ленінізму, партійні документи та інші матеріали в ній фальсифікуються, підтасовуються для того, щоб обґрунтувати “концепцію” автора “праці”, яка відбиває ідеї і настанови українського буржуазного націоналізму.

5. Розглянуті матеріали свідчать про цілковиту ідейну спорідненість Дзюби з буржуазними “теоретиками” в національному питанні. <...>

6. “Праця” Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” широко використовується нашими ворогами в ідеологічній боротьбі проти соціалізму, поширюється “самвидавом” серед ідейно нестійкої частини молоді і інтелігенції республіки, завдає шкоди справі комуністичного виховання радянських людей.

Комісія: Скаба А. Д., Євдокименко В. Ю., Збанацький Ю. О., Козаченко В. П., Нагорна Л. П., Недбайло Г. О., Чирко В. А., Шамота М. З., Ящук П. Й.

15 лютого 1972 р.

Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 384—393.

**330. ПОСТАНОВА ЦК КП УКРАЇНИ ПРО ВИСНОВОК
НА ЛИСТ І. ДЗЮБИ ТА ДОДАНИЙ ДО НЬОГО МАТЕРІАЛ,
НАДІСЛАНІ ДО ЦК КП УКРАЇНИ**

22 лютого 1972 р.

1. Погодитись з висновком Комісії ЦК КП України на лист І. Дзюби та доданий до нього матеріал, надіслані до ЦК КП України. <...>

2. Підготовлений І. Дзюбою матеріал “Інтернаціоналізм чи русифікація?” має явно виражений антирадянський, антикомуністичний характер, а його автор стоїть на буржуазно-націоналістичних позиціях. Політична шкідливість, класово ворожа суть цієї “праці” полягає в тому, що в ній зводиться наклеп на ленінську національну політику КПРС, робиться спроба довести пригнічене становище України в складі СРСР і дискредитувати Союз РСР, як нову, вищу форму об’єднання суверенних союзних республік, послабити дружбу, розпалити недовір’я і ворожнечу між українським і російським народами, дезорганізувати наш народ і світову громадськість про справжній стан культурного розвитку Радянської України. <...>

3. Зобов’язати партійні комітети, ідеологічні організації і установи, творчі спілки посилити ідейно-виховну роботу серед трудящих, молоді, творчої інтелігенції, всіх категорій населення, звернувши особливу увагу на виховання наших людей в дусі ідей марксизму-ленінізму, братерської дружби, пролетарського інтернаціоналізму і радянського патріотизму, на рішуче викриття ідеології і політики українського буржуазного націоналізму і міжнародного сіонізму.

Доручити відділам ЦК КП України і обкомам партії перевірити хід виконання раніше намічених заходів щодо посилення ідеологічної роботи серед населення республіки, доробити і доповнити їх з врахуванням конкретної обстановки і поставлених в даній постанові вимог.

4. (Протокольнo) Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР (т. Федорчуку) посилити оперативну роботу по виявленню, присіканню діяльності і притягненню до відповідальності авторів матеріалів антирадянського і націоналістичного характеру (“Програма української національної комуністичної партії”, “Український вісник”* і ін.) та осіб, які поширюють і пропагують ці матеріали.

Національні відносини в Україні у XX ст.: Збірник документів і матеріалів. — С. 394.

---

*“Український вісник” — підпільний (самвидавний) машинописний журнал, який видавався в Україні в 1970—1974 рр. за редакцією В. Чорновола.

20 лютого 1973 р.

1. Согласиться с выводами о серьезных методологических, идейных ошибках и существенных недостатках книги П. Е. Шелеста “Україно наша Радянська”, изложенными в письме в ЦК КП Украины директора Института литературы АН УССР, академика АН УССР Н. З. Шамоты, академика-секретаря Отделения экономики, истории, философии и права АН УССР, академика АН УССР Б. М. Бабия и заместителя директора Института истории АН УССР, члена-корреспондента АН УССР А. Г. Шевелева.

Отметить, что книга “Україно наша Радянська” по ряду важных принципиальных вопросов отходит от партийных, классовых позиций. В ней не дается четкого классового анализа и оценки отдельных исторических явлений, идеализируется украинское козачество и Запорожская Сечь, не показаны острота и сложность классовой борьбы на Украине в послеоктябрьский период, борьба партии за чистоту и боеспособность своих рядов, против уклонов от ленинской генеральной линии, в том числе и против уклонов в национальном вопросе.

Достижения республики в экономике, науке и культуре рассматриваются в значительной мере в отрыве от общих успехов СССР, не раскрывается сотрудничество украинского народа с русским и другими братскими народами нашей страны.

Книга “Україно наша Радянська” не способствует воспитанию трудящихся в духе советского патриотизма и пролетарского интернационализма, усилению борьбы против буржуазной идеологии, в частности против украинского буржуазного национализма.

2. Отметить, что книга П. Е. Шелеста “Україно наша Радянська”, как и другие его издания — “Історичне покликання молоді”, “Комуніст — активний борець партії”, “Ідеї Леніна перемагають”, были опубликованы им с нарушением установленного порядка, без ведома ЦК КПСС и ЦК КП Украины.

Разъяснить партийному активу республики серьезные методологические, идейные ошибки и существенные недостатки книги П. Е. Шелеста “Україно наша Радянська”.

Подготовить и опубликовать в журнале “Коммунист Украины” рецензию на книгу П. Е. Шелеста “Україно наша

Радянська". Считати необхідним после этого изъять указанную книгу из библиотечных фондов республики.

3. Поручить отделам пропаганды и агитации, науки и учебных заведений, культуры ЦК КП Украины осуществить необходимые меры по повышению ответственности руководителей издательств, научных учреждений, высших учебных заведений, средств массовой информации за идейно-теоретическую направленность печатных изданий и публикаций, неуклонное соблюдение классового подхода при анализе общественных явлений, обеспечить коренное улучшение состояния научной и литературно-художественной критики.

Секретарь ЦК КП Украины *В. Щербицкий*

*Національні відносини в Україні у
XX ст.: Збірник документів і ма-
теріалів. — С. 406—407.*

**332. ЗАПИСКА ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ
РАДИ МІНІСТРІВ УРСР
ПО КІНЕМАТОГРАФІЇ ВІДДІЛУ КУЛЬТУРИ
ЦК КП УКРАЇНИ ПРО ВНЕСЕННЯ ВИПРАВЛЕНЬ
ДО ФІЛЬМУ "ВБИВЦЯ ВІДОМИЙ"**

18 травня 1973 р.

Згідно з вказівкою ЦК Компартії України повнометражну кінокартину "Вбивця відомий" (автор сценарію В. Кузнецов, режисер Л. Удовенко, Київська студія науково-популярних фільмів) у квітні ц. р. переглянули члени бюро Львівського, Івано-Франківського та Волинського обкомів КП України, відповідальні працівники партійних, радянських органів, керівники ідеологічних установ цих областей.

Відмічаючи позитивні якості фільму, спрямованого проти злочинної діяльності українських буржуазних націоналістів, учасники переглядів водночас висловили свої критичні зауваження і пропозиції щодо змісту фільму "Вбивця відомий" і вирішення його окремих епізодів.

У зв'язку з цим Держкіно УРСР запропонувало Київській студії науково-популярних фільмів внести до кінокартини ряд виправлень:

1. Вилучити прямий показ портретів Бандери, Мельника та ін., залишивши їх тільки в тих кадрах, де вони перетворюються на свастику;

— в епізоді, пов'язаному з дивізією СС "Галичина", вилучити плани параду і відповідно збільшити кількість

кадрів, що розповідають про повне знищення Радянською Армією цієї фашистської дивізії;

— значно зменшити метраж синхронних виступів колишніх ватажків українського буржуазного націоналізму, знайшовши спосіб для заміни їх крупних планів іншим зображувальним матеріалом;

— зменшити кількість деяких кадрів, які занадто часто повторюються у фільмі (“Криниця”, “мати біля дерева”);

— вилучити з фільму невдало відзнятий виступ поета Д. Павличка;

— в епізоді “Початок Великої Вітчизняної війни” вилучити всі кадри після того, як до хати увійшов фашистський солдат;

— вилучити плани озера, замінивши їх світлими краєвидами України;

— початковий епізод фільму “Суд над націоналістичними бандитами” доповнити синхронним виступом судді, який зачитує вирок катам.

2. Використовуючи документальні матеріали, висвітлити у фільмі боротьбу широких народних мас, зокрема, населення західних областей України проти банд націоналістів;

— більш глибоко розкрити у фільмі тему сучасних методів ідеологічних диверсій українських буржуазних націоналістів, за допомогою введення у фільм додаткових матеріалів розповісти про підступні дії буржуазних націоналістів у наш час;

— доповнити фільм епізодом, в якому будуть широко показані зв'язки українських буржуазних націоналістів з уніатами, з такими мракобісами, як Шептицький і Сліпий;

— провести зйомки нових епізодів, присвячених розквіту економіки і культури в західних областях України;

— переробити дикторський текст, підсилити його гостро-публіцистичне звучання, більш чітко підкреслити класову суть націоналізму;

— включити до дикторського тексту перед виступом Марії Кіх характеристику її діяльності.

За повідомленням дирекції студії “Укрнаукфільм” зйомочна група активно працює над внесенням до фільму цих виправлень.

Голова Держкіно УРСР В. Большак

Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. — С. 414—415.

**333. ДОПОВІДНА ЗАПИСКА КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ
КП УКРАЇНИ ПРО ХУДОЖНІЙ КІНОФІЛЬМ
“СОНАТА ПРО ХУДОЖНИКА”**

*15 серпня 1973 р
Таємно*

Київським обкомом КП України встановлено, що до останнього часу на кіноекранах м. Києва і області демонструвався ідейно хибний і художньо недосконалий фільм “Соната про художника”.

Фільм, що поставлений на Українській студії хронікально-документальних фільмів у 1967 р. режисером В. Шкуріним за сценарієм В. Костенка, позбавлений чіткого класового підходу до оцінки і зображення явищ минулого, ідеалізує старовину, в своїй основі він містить розповідь про скульптора І. Гончара, який допускає націоналістичні збочення, за що в свій час виключений з членів КПРС. Головним об’єктом зображення у фільмі є приватне зібрання старовинних, переважно побутово-релігійного характеру, цінностей, яке І. Гончар намагався використовувати для поширення націоналістичних поглядів. Бюро обкому КП України розглянуло питання “Про кінофільм “Соната про художника”, відзначило, що випуск і широкий показ цього фільму пояснюється серйозними недоліками в роботі обласної контори по прокату кінофільмів, Київського міського і обласного управлінь кінофікації по дотриманню репертуарної політики, відсутністю належної партійної і виробничої дисципліни в колективах, і наклало партійні стягнення на їх керівників.

Зважаючи на те, що партійна організація Держкіно УРСР не дала належної оцінки щодо одного із авторів фільму т. Костенко, який в даний час працює членом сценарно-редакційної Колегії і несе персональну відповідальність за ідейне спрямування фільмів, що випускаються на екран, бюро обкому КП України доручило Ленінському райкому КП України м. Києва та партійному бюро Державного Комітету Ради Міністрів УРСР по кінематографії розглянути питання про його партійну відповідальність за створення кінофільму “Соната про художника”. Прийнято до відома заяву голови Державного Комітету Ради Міністрів УРСР по кінематографії т. Большака В. Г., що кінострічка знята з прокату і заборонена для демонстрування.

В прийнятому рішенні бюро обкому КП України зобов’язало партійні організації обласної контори по прокату

фільмів, Київського міського та обласного управліннь кінофікації піднести рівень роботи по вихованню в кожного працівника політичної пильності, партійної оцінки творів кіномистецтва, відповідальності за доручену ділянку роботи, зміцнення виробничої дисципліни.

Міськкомам і райкомам партії, первинним партійним організаціям запропоновано посилити контроль за дотриманням цілеспрямованої кінорепертуарної політики на місцях, вжити дійових заходів до поліпшення використання кіно в ідейно-естетичному вихованні трудящих.

Бюро обкому партії звернуло увагу виконкомів обласної та Київської міської Рад депутатів трудящих, облпрофради на посилення їх відповідальності за керівництво органами кінопрокату і кінофікації.

Доповідаючи ЦК КП України про заходи, вжиті в зв'язку з кінофільмом "Соната про художника", Київський обком партії інформує, що ця кінострічка через Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами була передана в Канаду, США, Францію та Чехословаччину.

Секретар Київського обкому КП України
В. Цибулько

15/VIII-73 р.

*Національні відносини в Україні у
XX ст.: Збірник документів і ма-
теріалів. — С. 415—416.*

**334. ІНФОРМАЦІЯ ВІДДІЛУ НАУКИ І УЧБОВИХ
ЗАКЛАДІВ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ
ПРО МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ
В ДОКТОРСЬКІЙ ДИСЕРТАЦІЇ С. П. ПІНЧУКА
"СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ"
І УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ХІХ — ХХ СТОЛІТЬ"**

28 серпня 1973 р.
ЦК Компартії України
Таємно

За дорученням секретаря ЦК Компартії України т. Маланчука В. Ю. перевірено сигнали про серйозні методологічні помилки в докторській дисертації доцента Житомирського державного педагогічного інституту С. П. Пінчука на тему "Слово о полку Ігоревім" і українська література ХІХ — ХХ століть", порушення загальноприйнятої проце-

дури розгляду дисертаційної роботи та неправильну позицію в оцінці змісту дисертації з боку ректора інституту, кандидата філологічних наук І. Ф. Осяка та секретаря партбюро, проректора інституту, доктора історичних наук В. Д. Голіченка.

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи С. П. Пінчука, рецензіями кваліфікованих фахівців-літературознавців, бесіди з викладачами кафедри української літератури Житомирського педінституту, членами партійного бюро, вивчення протоколів партійних зборів і засідань партбюро та кафедри української літератури цього інституту дає підстави інформувати про слідуєче.

В докторській дисертації С. П. Пінчука, яку він захистив у січні 1972 р., мають місце серйозні методологічні помилки та націоналістичні збочення. Автор дисертації абсолютує вплив національної психіки і природно-географічного середовища на формування художнього світорозуміння, замовчує визначальну роль у цьому соціально-економічних та ідейно-політичних факторів. В дисертації по суті протягується буржуазно-націоналістична концепція приналежності "Слова о полку Ігоревім" виключно українській національній культурі, повністю ігноруються взаємозв'язки і взаємовпливи української літератури з російською і білоруською. Дисертант, як правило, розглядає художні властивості літературних творів у відриві від їх ідейного спрямування. В результаті в розряд спадкоємців традицій "Слова" потрапляють буржуазно-націоналістичні літератори. Відхід автора дисертації від класово-партійних, інтернаціональних критеріїв виявився також у нечітких, помилкових оцінках багатьох представників української літератури ХІХ — ХХ ст., штучного притягування до аналізу "Слова" явищ, які за своїм ідейно-художнім рівнем стоять за межами української літератури. Все це свідчить про ідейно хибне, націоналістичне спрямування дисертаційної роботи С. П. Пінчука в цілому.

Ректорат і партійне бюро Житомирського державного педагогічного інституту не тільки не дали принципової політичної оцінки допущених С. П. Пінчуком ідейно-націоналістичних збочень і не зробили необхідних організаційних висновків, але й всемірно сприяли просуванню його в науці. Всупереч загальноприйнятому порядку дисертаційна робота С. П. Пінчука не обговорювалась на засіданні кафедри української літератури. Ніхто з членів кафедри не був ознайомлений з дисертацією і навіть з авторефератом. Ректор інституту І. Ф. Осяк, виявивши ідейну незрілість і

політичну короткозорість, дав захвалювальний відгук на дисертацію С. П. Пінчука і в порушення встановленого порядку, без розгляду на засіданні партбюро – позитивну, необ'єктивну характеристику на нього.

Безвідповідально і безпринципово поставилося до оцінки змісту дисертаційної роботи С. П. Пінчука партбюро інституту. Після критики дисертації С. П. Пінчука на обласному партійному активі партбюро інституту, розглядаючи це питання 2 липня 1973 р. на основі заключення І. Ф. Осяка, В. Д. Голіченка та ін., прийняло помилкове, політично шкідливе рішення про те, що звинувачення доц. Пінчука С. П. і його дисертації в грубих методологічних збоченнях не підтверджується.

Подібні факти свідчать про ідейно-політичну незрілість і байдужість комуністів – керівників інституту і є наслідком занедбаності ідеологічної роботи в колективі, серйозних помилок в доборі і вихованні науково-педагогічних кадрів. Вони стали можливими в обстановці самовдоволення, ідейної нерозбірливості, невимогливості і приятелізму, яка все більше дає себе взнаки в інституті. Як тепер цілком очевидно, рішення партійного бюро було нав'язане ректором інституту та секретарем партійного бюро. Їм були відомі деякі факти попередньої діяльності С. П. Пінчука, які вимагали особливо уважного підходу до оцінки його дисертаційної праці. <...>

Звертає на себе увагу той факт, що кваліфікаційні ради Львівського державного університету (факультетська – 12 січня і університетська – 1 лютого 1973 р.) схвалили докторську дисертацію Пінчука, чим виявили свою методологічну неспроможність та ідейно-політичну незрілість.

Виходячи з сказаного, вважали б за необхідне здійснити ряд заходів. Зокрема, потрібно дати принципову, партійну оцінку дисертаційної роботи Пінчука. Доручити ректорату Львівського державного університету в установленому порядку скасувати рішення кваліфікаційної ради про присудження С. П. Пінчуку вченого ступеня доктора філологічних наук і відкликати дисертацію з Вищої атестаційної комісії МВССО СРСР. Увільнити С. П. Пінчука як ідейно незрілу і націоналістично настроєну особу з викладацької роботи у вузі. Притягти до суворой партійної відповідальності і звільнити з посад, які вони займають, ректора інституту І. Ф. Осяка і секретаря партбюро, проректора інституту В. Д. Голіченка за серйозні недоліки і помилки в роботі з кадрами, втрату політичної пильності і відповідальності,

безпринципну оцінку ідейно хибної, націоналістичної за своїм спрямуванням докторської дисертації С. П. Пінчука. Необхідно скасувати рішення партбюро інституту від 2 липня 1973 р. як помилкове і політично шкідливе. Потребує рішучого поліпшення постановка всієї справи марксистсько-ленінської освіти, ідейного загартування студентів і викладачів інституту, послідовного проведення в учбовому процесі і наукових дослідженнях ленінських принципів партійності та інтернаціоналізму. Необхідно також притягти до відповідальності осіб, які своїми діями підтримували Пінчука і сприяли його просуванню в науці. Варто також порушити перед правлінням Спілки письменників України питання про можливість дальшого перебування С. П. Пінчука в СПУ. Доцільно доручити Житомирському обкому Компартії України та Міністерству освіти УРСР розглянути питання, пов'язане з справою С. П. Пінчука, та вжити необхідних заходів.

Подається в порядку інформації.

Зав. сектором відділу науки
і учбових закладів
ЦК Компартії України *Дорогунцов*

*Національні відносини в Україні у
XX ст.: Збірник документів і ма-
теріалів. — С. 416—418.*

335. ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ВІДДІЛУ КУЛЬТУРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПРО ДЕЯКИХ ЧЛЕНІВ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

*18 грудня 1973 р.
ЦК Компартії України*

26 листопада ц. р. на поминальному обіді в квартирі В. Підпалого член КПРС, письменник І. Драч у присутності Л. Костенко, М. Коцюбинської, С. Плачинди, відомих своєю антигромадянською поведінкою і поглядами, зробив заяву непартійного, антисупільного характеру. Як злобні антирадянські вихватки слід розглядати й окремі репліки Л. Костенко.

Володимир Олексійович Підпалій (1936—1973 рр.), безпартійний; працював у колгоспі, служив у Радянській Армії, після закінчення філологічного факультету Київського держуніверситету (1962 р.) працював редактором у видавницт-

вах “Дніпро” та “Радянський письменник”. З 1972 р. був членом Спілки письменників України.

Окремими виданнями вийшли збірки віршів “Зелена гілка” (1963 р.), “Повесіння” (1964 р.), “Тридцять літо” (1967 р.), “В дорогу — за ластівками” (1968 р.), “Вишневий цвіт” (1970 р.).

У своїх публікаціях надавав перевагу інтимній ліриці, елегійним описам природи. В громадянській ліриці — національним “болям” (“...непробудно спить уся країна, розтринькавши і славу, і біду...”. Збірка “Повесіння”, видавництво “Радянський письменник”, К., 1964, стор. 74), історичним “кривдам” (“Про це я чув уперше від Богдана, коли яса його над світом сяла. А як він потім каявся до схід сонця, коли старшина й курюди велику славу патрала...”. Збірка “Повесіння”, стор. 85). Ставлення автора до нашої радянської дійсності зрозуміле з такої недвозначної історичної аналогії:

Німеччино! По ґратах пізнаю —
На вікнах — ґрати, на ідеях ґрати.
І як мені ті ґрати поламати,
Коли я сам за ґратами стою!

(Збірка “Тридцять літо”, видавництво ЦК ЛКСМУ “Молодь”, К., 1967, стор. 77).

За час роботи у видавництві “Радянський письменник” (1965—1973 рр.) рекомендував до видавничого плану неприйнятні для нашої ідеології вірші І. Калинця, В. Голобородька, В. Стуса, збірки яких вийшли за рубезем у націоналістичних видавництвах. Готував до друку книжку Л. Костенко “Княжа Гора”, зняту потім із виробництва у верстці за серйозні ідейні вади.

Ліна Василівна Костенко, 1930 р. народження, безпартійна; навчалася в Київському педагогічному інституті, закінчила Московський літературний інститут (1956 р.). З 1958 р. — член Спілки письменників України.

Видала збірки віршів “Проміння землі” (1957 р.), “Вітрила” (1958 р.), “Мандрівки серця” (1961 р.).

Вірші Л. Костенко пронизуються трагічністю і розпачливістю індивідуалізму, хворобливим самозаглибленням, ідеологічно неприйнятні для нас тенденційним осмисленням історичних тем. У згаданій уже збірці “Княжа Гора” на першому плані стоїть соціальне відчуження людини і її відчай:

Куди втечеш, сучасна людино?
Який амулет при собі тримаєш?
Тепер Гаїті в тобі єдине —
Твоя душа, якщо її маєш.

Іван Федорович Драч, 1936 р. народження, член КПРС. Після закінчення 10 класів викладав російську мову і літературу в школі — семиріччі, працював інструктором Тетіївського райкому комсомолу, служив у Радянській Армії. В 1958 р. вступив на філологічний факультет Київського університету. У вересні 1961 р. за ідейні вади в окремих публікаціях і недостойну громадську поведінку переведений на заочне відділення, згодом за неуспішність відрхований з університету. В 1964 р. закінчив Вищі сценарні курси в Москві і став працювати в сценарній майстерні Київської студії художніх фільмів ім. О. П. Довженка. З 1962 р. — член Спілки письменників України.

Видав збірки віршів “Соняшник” (1962 р.), “Протуберанці серця” (1965 р.), “Поезії” (1967 р.), “Балади буднів” (1967 р.), “До джерел” (1972 р.). Виступає у жанрі поетичного перекладу та літературно-художньої критики.

Для переважної більшості його творів характерні надмірна ускладненість образної системи, оперування абстрактно-гуманістичними категоріями. Його вірші не мають чітких часових координат і використовуються ідейними супротивниками для наклепів на наше сьогодення.

За час роботи на кіностудії т. Драч написав п'ять літературних сценаріїв, за чотирма з них були поставлені фільми.

“Криниця для спраглих”. Сценарій мав ряд ідейно-художніх вад. У процесі постановки неодноразово перероблявся, проте фільм (режисер Ю. Ілленко) вийшов неприйнятним в ідейно-художньому відношенні, на що вказувалося у постанові ЦК Компартії України від 30.VI.1966 р. “Про окремі серйозні недоліки в організації виробництва кінофільмів на Київській студії ім. О. П. Довженка”.

“Іду до тебе” (про Лесю Українку). Сценарій позначений серйозними ідейно-художніми недоліками. В процесі зйомок перероблявся, тричі змінювався склад постановочних груп, допущені великі перевитрати державних коштів. Однак у фільмі (виробництво 1971 р., режисер М. Мащенко) не були до кінця подолані закладені в сценарії недоліки: Леся Українка зображена однобічно, поза її діяльністю як представниці революційно-демократичного руху, дещо перебільшено національний момент.

“Пропала грамота” (за однойменним твором М. В. Гоголя). Сценарій, будучи довільним переказом оригіналу, мав значні ідейно-художні вади. В процесі зйомок неодноразово перероблявся, двічі змінювався склад постановочних груп. Фільм (виробництво 1972 р., режисер Б. Івченко) вийшов з

істотними недоліками: замилювання козацькою старовиною, відступи від історичної правди при характеристиці діяльності історичних осіб. <...>

“У жовтні ц. р. т. Драч звернувся у відділ культури ЦК Компартії України з проханням ознайомитись із машинописом його збірки поезій англійською мовою “Світильники часу”, підготовленої до видання у США поетом Стенлі Куницем. Оскільки в цих поезіях однобічно, а подекуди й викривлено відображається наша радянська дійсність, т. Драчу рекомендовано відмовитись від видання за рубежом збірки “Світильники часу”.

Виходячи з викладеного вище, вважали б за необхідне рекомендувати Київському міськкому партії розглянути питання про партійну відповідальність Драча І. Ф. за ідейну спрямованість його творчості та громадську поведінку.

Керівництву Київської письменницької організації (тт. Збанацький Ю. О., Чалий Б. Й.) вжити заходів до підвищення відповідальності членів Спілки за ідейно-художню спрямованість творчості і громадську поведінку. Обговорити негідну поведінку членів СПУ І. Драча, Л. Костенко, а також С. Плачинди, Л. Ковальчука та ін., причетних до згаданого інциденту.

Рекомендувати керівництву Київської кіностудії ім. О. П. Довженка (т. Путінцев А. Г.) вирішити питання про доцільність використання т. Драча І. Ф. на посаді члена сценарної майстерні кіностудії з огляду на серйозні ідейно-художні вади в його літературних сценаріях, що призвели до значних моральних і матеріальних збитків.

Питання погоджено з тт. Козаченком В. П., Чалим Б. Й.

Зав. відділом культури
ЦК Компартії України *Іщенко*

18 грудня 1973 р.

*Національні відносини в Україні у
XX ст.: Збірник документів і ма-
теріалів. — С. 420—423.*

336. ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ (ДО 30-ЛІТТЯ ПРОТЕСТАЦІЙНОЇ АКЦІЇ ШЕСТИДЕСЯТНИКІВ У КИЇВСЬКОМУ КІНОТЕАТРІ “УКРАЇНА”)

Наприкінці серпня — на початку вересня 1965 року афіші Києва пропонували у міських кінотеатрах низку фільмів. Новозбудований кінотеатр “Україна” запрошував на пре-

м'єру художнього фільму "Тіні забутих предків" за однойменною повістю Михайла Коцюбинського. Фільму цього чекали у колах національно свідомої української інтелігенції, зокрема наукової, до якої належав і я, було відомо про перешкоди офіційних чинників постановникам фільму.

Задовго до початку фойє кінотеатру почало заповнюватись святково збудженими й гарно вбраними, переважно по-українському, людей, що радо вітались і гомоніли. Багатьох я впізнавав по секції суспільних наук, що містилася неподалік. У дверях до зали я зіткнувся із Василем Стусом. Ще недавно ми разом готувалися до здачі кандидатського екзамену з німецької мови і у травні успішно склали його. Зараз він був чимось стурбований. Перекинувшись кількома фразами, ми розійшлися.

Публіка у залі займала свої місця, поважно й святково всідалася. Я теж пройнявся святковим настроєм.

Сергій Параджанов вивів на сцену акторів фільму. Вони нагадували піонерів, яких вивів напоказ їхній вожатий. Запам'яталася гарна українська коса акторки Кадочникової. Зал аплодував режисеру та акторам, творцям і постановникам фільму.

Запам'яталася розповідь Параджанова про труднощі і перешкоди, як цілий рік у глухому карпатському селі акторський колектив без фінансової та іншої підтримки провадив зйомки, як місцеві плакальниці погодились голосити над труною небіжчика лише за умови справжнього імені актора в труні та ін.

Після пана Сергія виступили ще кілька кінокритиків із найкращими оцінками фільму. На закінчення ведучий запитав, чи немає ще бажаючих виступити.

На сцену із зали піднялася худорлява, хворобливого вигляду молода людина — Іван Дзюба. Тоді я бачив його вперше.

Приєднавшись до попередніх промовців щодо позитивної оцінки фільму, він несподівано для присутніх повідомив не надто гучним голосом, що свято від прем'єри фільму, на жаль, затьмарюється арештами останнього часу серед української інтелігенції у Києві, Львові та інших містах України. Повідомлення приголомшило, викликало шок. Принишкли на сцені автори, заціпенів зал.

Нарешті в тиші, що запанувала і почала здаватися довгою, хтось вигукнув "Провокація!". У відповідь зал, немов прокинувшись, загудів. До вигуків "Провокація!" долучилися вигуки "Ганьба!".

Ведучий на сцені своєю комплекцією, животом почав тіснити Івана Дзюбу до краю сцени, не насмілюючись сило-

міць відібрати у нього мікрофон. Дзюба, відступаючи і не помічаючи краю сцени, продовжував говорити, називав імена заарештованих і місця арештів. Зал хвилювався.

Дискусія справа, ближче до сцени, між тими, хто будив людей до протесту, й тими, хто зупиняв їх застереженнями, тривала. Юрій Бадзьо вважає, що ініціював у тій дискусії заклик до протесту В'ячеслав Чорновіл.

І тут залунав новий, гучний голос, закликаючи присутніх на знак протесту проти арештів встати зі своїх місць. Глянув на голос зліва від сцени й побачив Стуса.

Нещодавно трапилася нагода запитати пана В'ячеслава, чи була тоді якась попередня домовленість у проведенні акції. "Так, перед цим розмова з Іваном Дзюбою у мене була. Але Василь Стус виступив за власним покликом". Розповіді тепер про це докладніше можуть І. Дзюба, М. Коцюбинська, Ю. Бадзьо та ін.

З усіх них я знав тоді лише Василя. З властивою йому рішучістю, закликаючи людей встати, він був збуджений, очі горіли. Під його поглядом люди спочатку несміливо, потім рішучіше вставали. Відтак почали сідати, коли Василь переходив до інших, і знову вставали. Я теж встав і, не сідаючи, почав роздивлятися зал. Попереду, зліва і справа, утворюючи людську хвилю, зрів протест. Ліворуч помітив непорушного в кріслі й червоного, як рак, академіка І. К. Білодіда та ще кількох біля нього. Це від нього, напевно, йшла стримуюча сила, яку долав Чорновіл.

Що ж воно буде? Чим все це закінчиться? Проймає думка, що фільм не почнеться, прем'єру зірвано. Вимагалось якимось розв'язання ситуації, і в цей час мікрофонний голос, перебиваючи все, наказав розпочати перегляд фільму. Люди полегшено зітхнули. Світло в залі погасло, сеанс розпочався.

Не певен, чи спокійно дивилися тоді фільм наші демократичні лідери, чи взагалі дивилися. Переказують, що Ю. Ілленко, відпочиваючи від усього пережитого в скверіку навпроти кінотеатру (його б, якщо не кінотеатр — чи вулицю Карла Маркса, назвати тепер іменем Василя Стуса), був свідком, як до кінотеатру, поки йшов фільм, прибували вантажівки з охоронцями правопорядку. Чекали, чи не трапиться чогось неприємного після закінчення сеансу. Але нічого такого не сталося.

Зустрів Василя у метро. Ми майже не розмовляли. Доїхали до Академмістечка, перейшли через дорогу до гуртожитку й розійшлися по своїх кімнатах. Довго не міг засну-

ти, сидів біля вікна, думав про Стуса та арешти. Майбутнє видавалося чорним, як ніч за вікном.

Як спалося тієї ночі моєму сусідові — не важко уявити. На третій день після цього, 7 вересня 1965 року, Стус дав письмове пояснення своїй поведінці в кінотеатрі: “Я не міг стерпіти. Я не міг мовчати... Я виступив, бо відчув, що в країні виявилися сили, які можуть і далі займатися нечесною, по суті, антиленінською роботою”.

Ще через тиждень, 15.09.1965 р., В. Стуса ознайомили з наказом директора Інституту літератури АН УРСР академіка М. З. Шамоти про відрахування з аспірантури.

Про арешти й заарештованих, на захист яких виступили тоді Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус, Михайлина Коцюбинська, Юрій Бадзьо та інші, написано тепер чимало, і якщо про це сказати стисло, то найкраще за двома архівними матеріалами: “Меморандумом за антирадянськими документами, що поширюються учасниками націоналістичного угруповання” та складеною на основі меморандуму “Доповідною запискою до ЦК КП України”. Меморандум складено 31 серпня 1965 року, тобто за кілька днів до подій у кінотеатрі “Україна”. Написано російською мовою. “Доповідна записка” підписана Головою Верховного Суду УРСР В. Зайчуком, прокурором УРСР Ф. Глухом та Головою КДБ В. Нікітченком. Там перелічені заарештовані у Києві: Кузнецова Євгенія, Мартиненко Олександр, Русин Іван, Геврич Ярослав, Гринь Микола, Моргун Петро, Світличний Іван. У Львові: Масютко Михайло, Гель Іван, Менкуш Ярослава, Горинь Михайло, Горинь Богдан, Осадчий Михайло, Зваричевська Мирослава, Бутурін Степан, Косів Михайло, Садовська Ганна. В Тернопільській області: Герета Ігор, Чубатий Методій. В Івано-Франківській області: Озерний Михайло. У Волинській області: Іващенко Дмитро, Мороз Валентин, Заливаха Опанас, Іванишин Володимир.

На час подання доповідної записки до ЦК вже відбулися суди. 18 осіб із названих 24-х дістали різні терміни позбавлення волі від 8 місяців до 6 років. Справи шести інших заарештованих: П. Моргуна, І. Світличного, С. Бутуріна, М. Косіва, Г. Садовської, В. Іванишина — вирішено було, “враховуючи особи звинувачених і те, що вони... перестали становити небезпеку для суспільства”, до суду не передавати й з-під варт звільнити.

Осіб, які, згідно з “Доповідною запискою”, мали б дякувати, що не притягнені до судової відповідальності (21 чоловік), названо у такій послідовності: Є. Сверстюк, М. Гуць,

Р. Юськів, Є. Пронюк, З. Франко, В. Завойський, В. Пенковський, І. Ющук, О. Щириця, І. Немирович, Р. Доценко, Ю. Назаренко, І. Драч, Б. Антоненко-Давидович, Л. Мельник, А. Матвієнко, А. Горська, В. Чорновіл, Л. Кореневич, О. Борбот, В. Сазанський.

Цей документ інформує ЦК про судові процеси бадьоро, правда, не без прикрас: “Судові процеси в містах Києві, Львові, Тернополі, Луцьку, Івано-Франківську пройшли організовано. Лише під час судового процесу у Львові над Горинем М., Горинем Б., Зваричевською М., Осадчим М. дехто допустив порушення громадського порядку в приміщенні обласного суду і біля нього”.

4 вересня виповнюється 30 років від дня протестаційного виступу українських шістдесятників у кінотеатрі “Україна”. Спочивають вічним сном на Байковому кладовищі недалеко один від одного Іван Світличний, Василь Стус з побратимами, Іван Миколайчук з ягням на руках. Спочиває тихим сном на Батьківщині Сергій Параджанов. Можливо, тінями, слава Богу, незабутих предків вони збираються і пригадують ту прем'єру.

Нам, живим, тим у кого добра пам'ять, треба цього дня зібратися в кінотеатрі “Україна”, послухати спогади тих, хто протестував тоді проти арештів, хто ще живий із заарештованих тоді, тих, хто готувався до арешту, усіх, зачеплених ланцюговою реакцією репресій серпня-вересня 1965 року. Можливо, ще раз зустрінуться з постановниками й акторами фільму. І пам'ятати тих, хто змагався і гинув у неволі за Україну, за її незалежність. З надією, що вони — ще не тіні забутих предків.

*Микола Роженко,
доктор філософських наук*

Вечірній Київ. — 1995. — 19 серп.

337. ЗВЕРНЕННЯ С. ПАРАДЖАНОВА ДО ПРОКУРОРА УРСР

*УРСР
Прокурору Республіки
від підсудного
Параджанова*

Я притягнутий до кримінальної відповідальності за статтею 121-1 9 січня 1974 р. У ніч, коли я наслідуюсь звернутися до Вас, мені виповниться 50 років. Спілки кінематографістів, кіно, преса готувалися привітати мене з ювілеєм. У 1952 році, закінчивши ВДІК у Москві в майстрів Довжен-

ка О. П. і Савченка І. А., я був направлений на Україну, де я і створив свій кращий фільм "Тіні", знайшов українських друзів, сім'ю, сина і творчу славу. Однак після "Тіней", який приніс славу українській кінематографії, з ряду невідомих мені причин мені не вдалося створити наступний фільм. Мене проковтнуло клінічне безробіття, неробство і порожнеча. Комітетами кінематографістів безпідставно були закриті фільми "Київські фрески", "Інтермеццо", "Земля, ще раз земля", "Ікар". Саме в цей період від безробіття і порожнечі були мною здійснені ряд аморальних вчинків, які і стали підставою для пред'явлення мені статті 122-1, і ряд інших підозр, пред'явлених мені слідством. <...>

Усвідомлюючи свою вину, я фіксую те, що я носій трагічного захворювання, яке пригнічує мене протягом десятиріч. Недуга розвивалась, зріла, втрачався контроль, розбивалась сім'я, приходив цинізм і зрештою вилився у кримінальне звинувачення.

Виховуючи єдиного 15-річного сина, моя репутація, природньо, торкнеться і його юначого самолюбства. <...>

Насмілююсь звернутися до Вас і у Вашій особі до Радянського законодавства, прошу Вас припинити міру покарання, припинити слідство у зв'язку з моїм повним прийняттям звинувачення.

<...> Водночас повідомляю Вам: найбільш цінні твори мистецтва, які належали мені, мною давно добровільно передані у фонди музею УРСР. Добровільно і безплатно.

1974
м. Київ
1 тюрма
камера 29

*Українська культура. — 1992. —
№ 2. — С. 26—27.*

338. ЗВЕРНЕННЯ КІНОМИТЦІВ ДО ПЕРШОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КПУ

Першому секретарю ЦК
Компартії України
Тов. Щербицькому В. В.

<...> Ми вважаємо, що Сергій Параджанов перебуває на піднесенні своєї творчості, але мало використаний.

На жаль, більшість наших режисерів не можуть похвалитися такою кількістю картин.

Сергій Параджанов за десять років випустив лише дві картини — “Тіні забутих предків”, “Саят-Нова”. Картини вже зробили вплив у першу чергу на українську кінематографію, у другу — на кінематографію в цілому і, зрештою, на світове кіно.

“Тіні забутих предків” не тільки для України, але і для всіх українців, яких століття потрясінь розкидали по всьому світу, показали, що тільки у Радянському Союзі українське мистецтво заговорило на повен голос.

Ми не знаємо справи Параджанова, але відчуваємо всю відповідальність за його долю, як за долю дуже великого митця.

Ми бачили, як на десятиліття був забутий Д. Вертов. Ми бачили, з якими труднощами партія відновлює роботи Сергія Ейзенштейна, поправляючи художнє керівництво. Існує багато картин, але дуже мало картин багаторічних.

Ми несемо відповідальність за світове кіно. Ми віримо, що радянський суд збереже видатного режисера.

Людина заплуталась. Їй треба допомогти. Вона нам необхідна. Потенціально необхідна.

Ми просимо не про жалість, а нагадуємо про економію творчих сил. У світовому мистецтві мало людей, які зможуть замінити Параджанова. Він винен — винен у своїй самотності.

А ми винні в тому, що не думали про нього щоденно і не розкрили значення майстра.

*Є. Шкловський,
А. Тарковський*

*Українська культура. — 1992. —
№ 2. — С. 27.*

339. АНДРІЙ ЯРЕМЧУК. ПАРАДЖАНОВ — “БОЖЕВІЛЬНИЙ” ГЕНІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУСТЕЛІ

<...> То був гучний судовий процес. Він відбувся незабаром після 1972 року, після суду над групою правозахисників на чолі з В. Чорноволом. Потім засудили І. Дзюбу. В цей процес були втягнуті кращі сили інтелігенції Києва, відомі люди з Москви, Тбілісі. Не треба мати багату уяву, щоб здогадатись: такі процеси у той період суворо контролювалися першою особою республіки, тоді — В. Щербицьким, вірнопідданим слугою Москви. Він замінив П. Шелеста, якого усунули з посади за м'якотілість щодо українського

націоналізму. До речі, Шелест, хоч і недалеко пішов від свого наступника, все ж приймав у себе С. Параджанова, навіть їздив із світою на кіностудію переглядати фільм “Тіні забутих предків”.

Так-от, Щербицький разом з ідеологом В. Маланчуком та головою КДБ В. Федорчуком були якщо не режисерами, то в крайньому разі головними функціонерами в цьому процесі. На них працювали величезний апарат ЦК КПУ, суд, прокуратура, КДБ, апарати творчих спілок, адміністрації кіностудій тощо. <...> Спершу, як і годиться, відбулися партійно-профспілкові збори на кіностудії імені Довженка, що затаврували поведінку Параджанова. Потім з “викривальною” статтею виступив “Вечірній Київ”. <...>

З іншого боку, перед процесом — самогубство юнака, котрий відвідав квартиру Параджанова. І взагалі багато мороку, бруду, пліток. <...>

Євгеній Макашов, колишній слідчий з особливо важливих справ при Генеральному прокурорі УРСР:

“Справа ця для мене була звичною. У слідчого такого рангу немає переліку справ, які надаються йому законодавством. Усе, що Генеральний прокурор вважає за необхідне, він може взяти з виробництва і віддати мені. Це звична норма. Вибір пав на мене, очевидно, тому, що я до цього 12 років пропрацював у прокуратурах Харківщини, був спецом у веденні таких справ, проколів не допускав”.

13 грудня 1973 року управлінням кримінального розшуку УВС Києва було порушено кримінальну справу стосовно Параджанова за статтею 122, ч. 1 КК УРСР. Слідчий прийняв справу до виробництва 20 грудня, Параджанов був заарештований. Йому пред’явили звинувачення в тому, що у грудні 1972-го і кілька разів протягом 73-го року вчинив у себе на квартирі акти мужолозтва. Провели обшук. <...>

“Мені думається, навколо справи пішло багато розмов, тому 27 грудня, через тиждень, її для продовження розслідування передали в прокуратуру Української РСР і через прокурора того ж дня — мені.

Я найперше хотів дізнатися: що таке Параджанов?

Узяв з кіностудії особову справу, а потім подивився там розхвалений фільм “Тіні забутих предків”. Перше, що вразило, — ідеальна природа в картині і дуже вдало підібраний склад знімальної групи. <...>

Фільм вийшов напівхудожнім, напівдокументальним, з нальотом націоналізму. Там узятий з космацької церкви особливий іконостас. <...>

Знаєте, чому його почали заохочувати? Вперше з'явився фільм, де не було секретарів партійних організацій, секретарів обкомів... Вибору більше не було. Тож розхвалювали у хвіст і в гриву. А всі похвали приймав Параджанов. Він вважав успіх само собою зрозумілим явищем, власною заслугою. Хоч був одним із співавторів. <...>

А мене, ви знаєте, більше, ніж оті "Тіні", зацікавила його кримінальна справа 1948-го, коли він військовим трибуналом був засуджений на п'ять років. І що тут цікаво: усе життя таїв це в собі, заганяв у найглибші схованки, хоч, як ви знаєте, балакун був нестримний. Тільки під час слідства ми й дізнались. <...>

Було в нього, окрім основної, ще десь десять побічних справ. Щезли коштовні речі з релікторію візантійського імператора — ніби Параджанов причетний. Або розшукували монети царської чеканки... Чи нібито він кілька разів порушував правила валютних операцій, спекулював картинами, продуктами народних промислів. Чи в період зйомок "Тіней" привласнив 29 ікон. Усе це я розслідував, і все це було неправдою. <...>

Він готовий був у будь-яку дірку залізи, аби тільки звернути на себе увагу. Взяти той же з'їзд білоруських кінематографістів 1973 року в Мінську, де він сказав, що чхає чи плює на політику, коли один режисер заявив: кіно не може бути аполітичним". <...>

*Українська культура. — 1992. —
№ 1. — С. 28—29.*

340. ПЕЧАЛЬ ДУШІ І СВЯТІСТЬ БОСОНОГОГО ДИТИНСТВА (ІЗ СПОГАДІВ ПРО О. ДОВЖЕНКА)

*"Не одніми в мене творчості,
все інше одніми, моя українська
доле"*

Олександр Довженко

Не поспішайте долати дороги з минулого в майбутнє, зупиніться на мить у подиві зачудування світом — і ви побачите, як над вічною рікою життя стоїть світловолосий і зеленоокий хлопчик і виманює з казки лева з величною, кудлатою гривою і довгим з китицею хвостом. Згодом цей жовтий, мов сонце, лев, але вже осипаний синіми квітами і з рослинною гривою та серпоподібними кігтями перейде з берегів сивої Десни на картини Марії Приймаченко і вічно

вражатиме світ. Як захоплює і вражає нас нестримна і всевладна уява юного Сашка, коли він натхненно оживлює гостре око. <...>

Мабуть, усе життя Олександр Довженко був між небом і землею — між уявним і реальним. Так, у голубих просторах неба, його душевне око бачило великі битви і змагання, які творили велетні і пророки, але не судилося йому навіть одну тисячну долю цих битв у хмарному світі “приборкати і поставити в ясний книжковий чи картинний ряд...”

Не дозволили, скували натхненне ідеологічними ланцюгами і поклали творчу волю в ідеологічні пастки, з яких доводилося так важко виборсуватися, що сил на повне розкріпачення творчої уяви не вистачало. А які змагання точилися на цій грішній землі, де наруга над людиною була зведена до рівня державної політики?!

Передчувала мати Одарка Єрмолаївна Сашкову долю, бо молилася-благала Бога:

— Залиш мені, Господи, Сашка, оберігай його від поганих людей. Дай йому силу. Пошли йому щастя, щоб його люди так любили, як я його люблю.

Мабуть, знала вона, що син її задуманий на велике, про що із сумом у сивій високості літ скаже Олександр Довженко: “Я був задуманий на більше...”

Не випадково українська доля вберегла його, народженого 29 серпня (11 вересня) 1894 року на околиці маленького містечка Сосниця, що на Чернігівщині, і ще сестру Поліну із чотирнадцяти дітей бідної козацько-селянської родини Петра Семеновича Довженка.

З батька “можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів — він годився на все” — назавжди, на все життя залишився він в уяві сина на високих київських горах, мов пророк, величний і грізний, караючи словом осуду і гніву тих, хто полишив Україну на поталу німецькому окупантові, і сина, який не зумів забрати із собою його, вісімдесятилітнього старика, покинув на безпритулля у фашистській неволі.

Велику скорботу й журбу накликала на серце Олександра Довженка драматична доля його батьків. Мати пережила батька, але гіркота нещасливих молодих літ назавжди забілила волосся на тридцятomu році життя: чотири синочки — чотири соловейки в один день пішли з життя від невідомої хвороби. “Народжена для пісень, вона проплакала все життя”, і кожна сльозинка обпікала душу її єдиного сина.

У день визволення Києва, 6 листопада 1943 року, Олександр Довженко почав розшуки своїх батьків. Знайшов матір, яка розповіла про смерть батька, котрий пережив пової фашистів, вигнання з квартири, який не вірив у перемогу — “так у тяжкій безнадійності і помер у великих муках”. Він безупинно проклинав Сталіна “за невміння правити і воювати” — “він бачив у ньому одну причину загибелі свого народу, бачив крах сподівань на добробут народу після великих понесених жертв і трудів...”.

Уся ця мерзота рабського життя українського народу переживалася і виповідалася старим, неписьменним чоловіком, як довідався згодом Довженко, з такою глибинною силою болю і гніву, що потрясла його навіть через переповідання матері і додала йому сил і віри в тяжкі місяці розправи за кіноповість “Україна в огні”.

Завершив Олександр Довженко кіноповість в кінці літа 1943 року. 28 серпня цього ж року читав її у селі Померки під Харковом М. С. Хрущову до двох годин ночі. Той похвалив, порадив надрукувати окремою книжкою російською та українською мовами; говорили про війну, про підозри, арешти, недовіру до людей, які лишилися під окупацією, про “наших армійських дурнів”, про тих тупоголових воєначальників, які стільки нещастя принесли і ще принесуть і так покараному окупацією народові. Можливо, тоді Довженко і згадав слова одного з таких воєначальників-генералів: “Після війни доведеться розстріляти мільйони українців за те, що були під німцями в окупації...”.

“Було, як свідчив запис у щоденнику 5 листопада, порозуміння, була довіра і підтримка з боку Хрущова і Політбюро КП(б) України.

Усе, здавалося, йде добре, з’явиться друком “Україна в огні” і йому вдасться, бодай “напівсвідомо, себто цілковито органічно”, заступитися за свій народ, який зазнав тяжких втрат, знесилився, знекровився, морально підупав і не чує жодного слова на свій захист.

Та не судилося. Правда про народ і його лихо була прикрита і замкнена з волі самого диктатора Сталіна. Про це Олександр Довженко довідався 26 листопада 1943 року, того дня, коли привіз до Москви матір.

І зразу ж усі відступилися. Грізно, з властивою йому брутальністю і лицемірством облаяв Микита Хрущов, який нещодавно дякував за правдивий, вкрай необхідний на даний час твір, а тепер проявив щодо митця “низькопробну нечесність маленької людини”. Продали, замкнувши уста

в страху за своє життя, колеги по перу на засіданні Політбюро ВКП(б) 31 січня 1944 року.

“Друг Берії”, “холоднодуха й зла” людина, режисер М. Чауурелі після Політбюро грізно кивав пальцем і повчав: “Ти вождю пожалів десять метрів плівочки. Ти жодного епізоду в картинах йому не зробив. Пожалів! Не хотів зобразити вождя! Гордість тебе заїла, от і загибай тепер...”.

Такого блюзнірства, такої підлої гри навіть він, досвідчений в ідеологічних іграх режисер і культурний діяч, не чекав. <...>

Довженко ... болісно переживаючи трагедію рідного народу, не уславив “мудрість Сталіна”, яка принесла мільйонам людей концтабори, заслання, голодомор, принизливий полон, втрату історико-культурних пам’яток, глибокі розчарування, зневіру...

І ось за ці зболені слова правди про трагедію рідного народу, на захист його честі і гідності, за слова підтримки його віри й надії на щасливий день звільнення від фашистського окупанта художника злою волею сатрапа засуджено на мовчання, скомпрометовано в очах громадськості, вилучено з членства в комітетах і товариствах, знято з керівництва Київською кіностудією... І це вчинено з митцем світової слави, геніальним творцем кінофільму “Земля” (1930 р.), який в 1958 році в Брюсселі був визнаний як один із найкращих кінофільмів усіх часів і народів.

“Ніщо не проходить даром, а сатрапство і дурість — особливо”, — занотовує Довженко в “Щоденнику”.

Увесь 1944 рік — суцільна кривава рана на серці художника, відчай і безнадія, важкі роздуми та марні сподівання на отверезіння тих, хто пошматував творчу душу. Бували дні, коли він накликав на себе смерть, бо ж знав, що присуд диктатора ніхто не спроможний оскаржити: “Мене засуджено до смертної кари через отруєння чашою цикути націоналізму”. І тільки за те, що возлюбив народ свій великою любов’ю і осудив лицемірство, підозрілість, войовничий бюрократизм, низькопробну нечесність малих можновладців.

Цілий 1944 рік рука художника не торкалася щоденника пером. Надто несподівано підлим був цей удар, надто сильно шокувала вразливого художника дворушність і зрада тих, хто, здавалося, підтримує і схвалює його твір.

Лише через рік, 31 січня 1945 року, він повернеться до цієї драми свого життя записом у “Щоденнику”:

“Сьогодні роковини моєї смерті. Тридцять першого січня 1944 року мене було привезено в Кремль. Там було мене

порубано на шмаття і окривавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу і поталу на всіх зборищах. Все, що було злого, недоброго, мстивого, все топтало і поганило мене.

Я тримався рік і впав. Мое серце не втримало тягара неправди і зла.

Я народився і жив для добра і любові. Мене вбила ненависть великих якраз у момент їхньої малості. <...>

У страшну безодню горя кинула сталінська система український народ; розганяли його, мов той журавлиний ключ у бурю, по Сибірах і Соловках, ніяк не вдається йому розцвісти, зміцнитись і утвердитися в національній самосвідомості. Цим болем був Довженко перейнятий усе життя, плекаючи надії на комуністичні ідеали, бо як чиста, світла, довірлива людина — від Божого покликання митець, наївно повірив в проголошені гасла про свободу, рівність і братерство. Але минули роки, творилися на замовлення ідеологічних провідників тоталітарного режиму такі фільми, як “Арсенал”, “Щорс”. Поволі розвиднювалося — ідеологічна пелена спадала і реальна дійсність жахала і гнітила. Душа ночами стогнала, свідомість обпікала думка: що буде з моїм народом, хто за нього заступиться, хто відкриє світові правду про його страждання і надії? Ким виросте той українець, якщо в школах і університетах не викладається історія України, бо цей предмет вважається забороненим, ворожим і контрреволюційним? Виросте манкуртом, людиною без національної гордості і честі, заляканим і лицемірним, бо кожен школяр і студент знає, “що знання своєї національної історії — це паспорт на загибель”.

Чи є ще така країна в світі, щоб викладання наук проводилося не рідною мовою, а чужою, російською, як в Україні? “Якщо мій народ не спромігся на власну школу... Це щось абстрактно протиприродне і дике...”

В якій ще країні свій власний уряд ненавидить свій народ, його культуру, історію, звичаї, традиції, мову? Народ має ненавидіти цей уряд. “Я зневажаю уряд України за його скотиняче ставлення до культурних пам’ятників своєї старовини”, — такий присуд зробить у “Щоденнику” Олександр Довженко.

Вимушено кривив душею, коли говорив: “Я творив, що хотів, що думав. Я дійсно був і є вільний художник свого мистецтва”.

Говорив, що думав, що хотів лише в записниках, які не всі збереглися. Намагався догодити Сталінові, бо надіявся,

що внаслідок цих ідейних компромісів здобудеться на право творити те, що виношував у задумах, у серці. Проривався яскравими образами-узагальненнями до чистих висот правди і мистецької довершеності, бо володів великим даром естетичного прозріння. У кожному із поставлених ним 14 ігрових і документальних фільмів, написаних 15 літературних сценаріїв і кіноповістей, в обох п'єсах, понад 20 оповіданнях і новелах, особливо в автобіографічній повісті "Зачарована Десна" Довженко відкривається як митець особливої емоційної напруги мистецького самовираження, як творчий новатор, який має природний дар гіперболізації характерів і сюжетів задля символічного підсилення ідейного задуму. Це художник провісницького бачення внутрішнього, незримого для звичайної людини, змісту явищ і процесів у людському житті і в природі. "На чому б не спинилося моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп. Все жило в моїх очах двоїстим життям. Все кликало на порівняння, все було до чогось подібне, давно десь бачене, уявлене і пережите", – згадує Довженко свої дитячі враження-переживання, які потім стимулювали його творчу уяву і нарощувалися на нові ідейні задуми, на нові засоби і форми творчої самореалізації. <...>

Завершується 1946 рік. Довженко роздумує в щоденнику над своїми творчими перспективами: п'єса "Міра життя", драми "Над Дніпром", "Заступник дурня", "Святослав", комедії "Молода кров", "Цар", розлогі прозорі речі "Надія", "Загибель Чарлі Чапліна", "Золоті ворота", "Робінзон", історичний діалог "Розмова людини з звіром", десятки оповідань... Та цим планам, цим задумам не судилося народитися. Лише 1 січня 1949 року виходить на екрани кольоровий фільм "Мічурін". Завершує він кіноповість "Зачарована Десна", яку в 1956 році надрукує журнал "Дніпро". Розпочата робота на "Мосфільмі" над зйомкою кінофільму "Поєма про море". Сам зробив рисунки декорацій для фільму, почали їх готувати для першої зйомки, яка була запланована на ранок 26 листопада 1956 року. Довженко готувався прибути, та раптом о 23 годині 40 хвилин 25 листопада маленький тромб вдарив по серцю і на 63-му році життя зупинився цей несамовитий порив до творчої реалізації великого митця. Не витримало серце "тягаря неправди і зла".

Опустившись на коліна в чужій стороні з молитвою до Бога з невимовною вдячністю рідній Україні за щастя народитися, жити і творити, за хліб, мед і молоко, пісні і

музику, за радощі і страждання, одного благав він: “Коли я тут умру од печалі в тяжкій самотині — візьміть з грудей моїх серце і поховайте його в Україні, в українській землі”.

Ще не прийняла, як прийняла його дідів і прадідів, рідна земля-мати свого геніального сина, але ніяка сила не змогла відірвати його від далекої краси України, від її казкових берегів і зоряного неба, від холодної роси на стиглих яблуках його саду, від віри в щасливу будуччину стражденного свого народу. Митець почував себе щасливим від того, що народився на березі сивої Десни і ніколи не зійшов з її берегів. Зупиніться на мить у цьому шаленстві долання вічного часу і ви побачите його, здивованого маленького хлопчика з широко розкритими зеленими очима, на березі вічної ріки України.

Микола Жулинський

Голос України. — 1994. — 14 верес.

**341. ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ
“ПРО ЗАВДАННЯ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РЕСПУБЛІКИ
ПО ДАЛЬШОМУ ПОЛІПШЕННЮ ІДЕОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ
В СВІТЛІ РІШЕНЬ ХХІV З’ЇЗДУ КПРС”**

16—17 травня 1974 р.

<...> Обкомам, міськкомам, райкомам партії, Президії Академії наук УРСР, Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, партійним організаціям, керівникам науково-дослідних установ і вузів необхідно посилити ідейне загартування наукових працівників, виховувати у них класовий підхід до аналізу суспільних процесів, непримиренність до проявів буржуазної ідеології, ревізіонізму, догматизму і начотництва. <...>

Пленум пропонує обкомам, міськкомам, райкомам партії, первинним партійним організаціям, комуністам — членам творчих спілок, працівникам мистецьких закладів поліпшити ідейно-виховну роботу серед художньої інтелігенції. Необхідно спрямовувати зусилля митців на те, щоб вони у своїх творах яскраво і переконливо, з позицій соціалістичного реалізму відображали славні справи радянських людей, героїку і красу трудових звершень будівників комунізму, велич непорушної дружби народів Союзу РСР... рішуче викривали буржуазні та ревізіоністські концепції в галузі літератури і мистецтва.

При оцінці творів виявляти високу принциповість. Гостро реагувати на факти втрати окремими авторами класових орієнтирів, некритичного наслідування творів зарубіжної буржуазної літератури і мистецтва. <...>

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2 т. — К., 1977. — Т. 2. — С. 959; 962—963.

342. ЗВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ ДО ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Генеральному секретареві ООН
К. Вальдгаймові

Звернення

Ми, українські націоналісти, ув'язнені у Владимирській тюрмі за нашу участь в українському національно-визвольному русі, звертаємося до Вас з закликом поставити в ООН питання про порушення в СРСР Загальної декларації прав людини і зокрема — про переслідування українців за бажання виїхати з СРСР.

В СРСР взагалі немає чітко з'ясованого права на еміграцію і заяви людини, що бажає емігрувати. Чиновники розглядають в кожному випадку окремо і це ставить її в залежність від сваволі органів влади. <...>

З чим не можна жити у другій половині ХХ сторіччя — то це з обличчям імперії. Тому Москва робить усе, щоб замаскувати імперіяльну суть своєї національної політики і закрити широке незадоволення з московською окупацією в Україні, Прибалтиці і на Кавказі. <...>

Москва, щоб заховати перед Заходом імперіялістичний характер своєї національної політики, не випускає за кордон українців (як і націоналістів інших народів СРСР), які мали будь-яке відношення до національно-визвольних змагань під час другої світової війни і після неї, а також у сучасний період. Їх не тільки не випускають, а жорстоко карають. Наприклад:

1974 року Харківський обласний суд засудив Юрія Дзюбу на п'ять років ув'язнення в концтаборах суворого режиму за те, що він хотів виїхати з СРСР. Хоча Дзюба не націоналіст і не антисоветчик, виїхати хотів з релігійних мотивів;

1975 року Ужгородський обласний суд засудив на 15 років ув'язнення, в тому числі 5 років Владимирської тюрми, Федоренка Василя Петровича за те, що він перейшов советсько-чехо-словацьку границю і хотів переїхати до Західної Німеччини, де тепер живе його сестра.

За перехід кордону в 1971 році був засуджений на 12 років концтаборів Анатолій Бернійчук, який відбував ув'язнення в 38 концтаборі на Уралі. В тому ж концтаборі відбуває десятирічний строк інженер Віталій Васильович Калиниченко, також за спробу переходу советсько-фінської границі. Кілька років до його звільнення він написав заяву до Президії Верховної Ради СРСР про відмову від советського громадянства й офіційно заявив, що після відбуття ув'язнення бажає виїхати за кордон... В 1975 році Калиниченка завезли до інституту ім. Сербського, де його визнали психічно-хворим і призначили примусове лікування. ... Калиниченко був нормальною людиною. ...

У всіх політичних таборах, як і у Владимирській тюрмі, чимало українців, які хочуть виїхати з Советського Союзу. Це право передбачене Загальною декларацією прав людини ООН, Загальним актом європейського договору в Гельсінках, що їх Советський Союз зобов'язався дотримуватись. Ми просимо Вас... вимагати від советського уряду припинення дискримінації супроти українців у справах виїзду за кордон і швидкого звільнення з правом на виїзд з СРСР... Анатолія Бернійчука, Юрія Дзюби, Василя Федоренка, а також швидкого дозвілу на виїзд для Віталія Калиниченка ... і всім тим, хто вже відважився заявити бажання виїхати з СРСР.

Серпень 1976 р.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: В 3 т. — Т. 3. — С. 279—281.

343. УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТИЧНИЙ РУХ ПРО ДЕКОЛОНІЗАЦІЮ СРСР*

Вісім років минуло відтоді, як репресивні органи СРСР влаштували новий погром української інтелігенції. Після масових арештів у січні 1972 року за колючим дротом опинилося багато сотень людей, стурбованих долею рідного наро-

---

*Текст подано з деякими скороченнями.

ду, його матеріальним і духовним добробутом. Розпочаті тоді масові репресії, незважаючи на численні протести світової громадськості, продовжуються й дотепер майже в тих самих масштабах, проте з використанням особливо брутальних методів розправи, коли людей, що так або інакше протестують проти насильства, судять як хуліганів, злодіїв, розпусників, аби завуалювати моторошну арифметику політичних розправ.

Мета усіх цих репресій, які провадять в Україні з діявольською методичністю — задушити вільний голос нашого народу в особі його кращих представників, приректи наш народ на покірливе мовчання, репресуючи інтелігенцію, зупинити зростання національної самосвідомості українського народу, обезголовити наш народ, перетворивши його на покірну череду, покірну до окриків тимчасового правителя. За минулі десятиріччя жертвою цих репресій стали мільйони чесних людей. <...>

Регулярні адміністративні кампанії в напрямі фізичного й духовного винищення української інтелігенції призвели до того, що сьогодні між нашим народом і його духовним наставником виросла прірва ... Наші письменники в більшості перетворилися на нахлібників, блазнів, що розважають партійно-державну еліту, стали паратизувати на тілі трудового народу, бо їхня так звана продукція — це суспільний брак. Сьогодні ця інтелігенція благословляє терор — добровільно чи з примусу, в голос чи мовчки, рабською старанністю чи за голосом смертельного переляку. <...>

Ось уже 60 років... Уряд України здійснює практику національного геноциду, який ще уряд у світі вміє на зразок українського зводити почуття патріотизму до рангу державного злочину? Серед суверенних держав такого уряду немає, не дозволяють собі цього навіть сьогоднішні колоніальні намісники.

Тому ми, жертви політичних репресій в Україні, звертаємося до свого народу, до урядів усіх країн світу, до ООН і заявляємо про своє бажання вийти зі складу СРСР, вивести наш народ з комуністичної неволі. Ми змушені це зробити самі, бо офіційний уряд СРСР, будучи всього-навсього окупаційною владою, ніколи цієї вимоги не поставить. Ми змушені зробити це тепер, бо кожен день перебування України в складі СРСР наближає нашу національну загибель... Це не порушення конституції уряду, це наш єдиний спосіб уникнути духовно-національної смерті, домогтися гідного існування. Ми звертаємося до свого народу, до всіх людей, що живуть на території УРСР, підтримати

нашу вимогу. Необхідно об'єднати всі наші зусилля для того, щоб з часом провести референдум у відкритих демократичних умовах під контролем спостережної комісії з ООН. Українська громадськість, а не окупаційний режим в особі так званого уряду УРСР мусить стати виразником такого національного самовияву.

Відкидаючи всілякі спекуляції радянських властей на наші вимоги, ми заявляємо: воля України дасть можливість звільнитися й російському народові, й іншим народам, що поневолені сучасним режимом. Вільна Україна гарантує всі права народам, що населяють Україну: росіянам і полякам, євреям і татарам, румунам і угорцям. Ми надто добре пізнали, що таке підневільне колоніальне існування, тому заявляємо, що людям, що населяють нашу Батьківщину, ми надаємо якнайширші політичні, економічні і соціальні права. Всі права національних меншин і різних релігійних асоціацій будуть додержані беззастережено.

Вільна Україна могла б стати надійним захисником Заходів від комуністичної експансії, оздоровила б усередині політичну обстановку в країнах, що є західними сусідами України, допомогла б усім народам, що перебувають у складі СРСР, домогтися гідного національного існування. Деколонізація СРСР — ось єдина гарантія миру в усьому світі. Волю Україні! Волю народам, що перебувають у ярмі комуністичної імперії!

29 березня 1980 р.

Український патріотичний рух

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. — С. 376 — 378.

**344. ІНФОРМАЦІЯ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТОВІ КПРС
ПРО ХІД ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВИ ЦК КПРС
І РАДИ МІНІСТРІВ СРСР "ПРО ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ
ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ ТА ІНШИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК"**

26 мая 1983 г.

Секретно

Выполняя постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, министерства и ведомства, партийные и советские органы, первичные партийные организации и педагогичес-

кие коллективы учебных заведений Украинской ССР осуществили конкретные меры, направленные на создание условий для повышения уровня преподавания и изучения русского языка — языка дружбы и братства народов СССР, средства межнационального общения.

Ход выполнения указанного постановления обсужден на партийных собраниях и педагогических советах учебных заведений, совещаниях работников народного образования. Проведены научно-практические конференции, а также семинары — практикумы для учителей, методистов русского языка и литературы, заведующих соответствующими кафедрами вузов.

В соответствии с Основными направлениями реформы общеобразовательной и профессиональной школы усовершенствованы программы по русскому языку и литературе для всех типов школ, изданы новые — для школ с углубленным изучением русского языка и литературы и факультативных курсов. Обновлена тематика спецкурсов и спецсеминаров для студентов филологических факультетов высших учебных заведений. В школах с национальным языком обучения, профтехучилищах и техникумах производится деление классов и групп на подгруппы. Повсеместно определены опорные школы и училища передового опыта по обучению русскому языку. Возросло число школ с углубленным изучением русского языка, факультативными занятиями по этому предмету охвачено 295 тыс. учащихся национальных школ. Приняты меры по широкому вовлечению учащихся школ и других учебных заведений в кружковую работу, участию их в тематических вечерах, читательских конференциях, олимпиадах и конкурсах.

Внесены необходимые дополнения в перспективные планы научных исследований с учетом разработки актуальных проблем теории и практики обучения русскому языку. Создан республиканский межведомственный научный сборник "Русское языкознание". Завершен выпуск комплектов учебно-методической литературы к учебникам русского языка для всех типов общеобразовательных школ — всего 33 наименования. Увеличены тиражи детской художественной литературы, а также наглядных пособий по русскому языку для национальных детских дошкольных учреждений.

Больше внимания пропаганде русского языка как языка дружбы народов стали уделять средства массовой информации. Введены специальные радио- и телепередачи по обуче-

нию русскому языку учащихся и детей дошкольного возраста.

Усилено внимание к вопросам подбора, подготовки и переподготовки педагогических кадров. Все преподаватели техникумов, профтехучилищ и 97,7 % учителей школ имеют высшее образование. Прием студентов на факультеты русского языка и литературы увеличился на 635 человек и будет доведен в текущем году до 3500 человек. В 9 пединститутах организована подготовка для школ с нерусским языком обучения учителей начальных классов, учителей иностранного языка с дополнительной специальностью "Русский язык и литература в национальной школе". Практический курс русского языка введен в качестве обязательного предмета во всех педагогических институтах и училищах. Расширен прием в аспирантуру.

В республике продолжается подготовка учителей русского языка и литературы из числа лиц коренной национальности Казахской ССР, Узбекской ССР и Туркменской ССР. В 1984 г. в вузы Украины их было принято 500 человек, на годичную стажировку — 150 человек, в том числе 20 человек из Молдавской ССР. С сентября прошлого года факультетам, осуществляющим подготовку учителей русского языка и литературы для союзных республик, выделено дополнительно 124 штатные единицы профессорско-преподавательского состава.

Решены вопросы повышения квалификации учителей начальных классов, русского языка школ с национальным языком обучения, а также преподавателей профтехучилищ на двухмесячных курсах при институтах усовершенствования учителей, педагогических институтах и университетах. В прошлом году их переподготовлено более 15 тыс., в том числе 210 человек — их союзных республик. <...>

С 1 сентября текущего года в г. Львове будет открыта республиканская специальная школа-интернат с углубленным изучением русского языка и усиленной военно-физкультурной подготовкой учащихся.

В бюджете на содержание учреждений просвещения, начиная с 1984 г., ежегодно предусматриваются ассигнования в сумме 2,5 млн руб. на повышение ставок заработной платы учителей начальных классов, ведущих занятия по русскому языку, учителей русского языка и литературы 4 — 10 классов. Увеличен стипендиальный фонд на 357 тыс. руб. для выплаты повышенной стипендии студентам, занимающимся по специальности "Русский язык и литература".

Ход виконання постановлення ЦК КПСС і Совета Міністрів СРСР по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах і інших навчальних закладах республіки продовжує знаходитися на контролі.

Секретарь ЦК
Компартії України В. Щербицький

*Національні відносини в Україні у
XX ст.: Збірник документів і ма-
теріалів. — К., 1994. — С. 440—
442.*

345. ЗВЕРНЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ ДО СВОЇХ ЧЛЕНІВ І ПРИХИЛЬНИКІВ

Дорогі друзі!

Цього року Інститут дослідів Волині святкує 40-ліття свого існування. При тісній співпраці Товариства “Волинь” та інших волинських товариств Інститут дослідів Волині протягом свого існування видав 15 чисел популярного збірника “Літопис Волині” та понад 57 інших публікацій, яких кошти друку були понад 400 000 доларів.

Крім поважних фінансових коштів, члени ІДВ, а також товариства “Волинь” посвятили багато свого часу для цієї великої праці. Але вони робили все у свідомості, що виконана ними праця не належить тільки до якоїсь окремої групи людей, а що вона виконується для добра всіх наших земляків, для добра всієї України.

Бажання ІДВ є далі продовжувати видавничу діяльність, і тому ми сердечно просимо Вашої допомоги. Ви можете допомогти нам своєю пожертвою, або й тим, що замовите собі наші видання.

Ваша допомога стократно повернеться до Вас нашою вдячністю, рідною книжкою чи “Літописом Волині”. А Ваше ім'я, як жертводавця, буде записане в наших виданнях, а тим самим довго житиме в серцях вдячного українського народу.

Просимо Вас також прислати нам матеріал з історії, культури та різні спогади про громадське та релігійне життя на Волині. В міру можливостей все це буде видруковане в наших збірниках.

Управа ІДВ

Справи ІДВ за 1988 р.

*Архів України. — 1992. — № 1—
3. — С. 52.*

346. СТАТУТ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНІСТІВ (МАУ)

Обговорено і схвалено на Установчих зборах МАУ 31 травня — 1 червня 1989 р., Неаполь (Італія)

I. Загальні засади і завдання

1. Міжнародна асоціація українців є організацією науковців і діячів культури, яка має своєю метою сприяти українським студіям у різних країнах світу, обмінові інформацією щодо джерельної бази і наукових досліджень, їх координації, науковій підготовці дослідників різних сторін української культури в її зв'язках з культурами інших народів, поширенню знань про українську культуру в світі.

2. Асоціація заснована за ініціативою вчених різних країн, які працюють в галузі гуманітарних і суспільних наук, що мають своїм об'єктом історію і культуру України. Вона складається з рівноправних національних осередків і в своїй діяльності спирається на науковий потенціал Академії наук УРСР і інших наукових україністичних центрів світу, працює у межах, визначених цим статутом, і підтримує наукові контакти з Міжнародним комітетом славистів, Міжнародною організацією для дослідження та поширення слов'янських культур та іншими міжнародними науковими організаціями.

II. Організаційні основи і склад

3.0. Організаційною основою Асоціації є національні або регіональні асоціації дослідників української культури, які будують свою діяльність на визнанні статуту МАУ. Національні або регіональні асоціації можуть кооперувати свою роботу з відповідними національними комітетами славистів, МОДПСК та іншими міжнародними науковими організаціями.

3.1. Національні й регіональні асоціації приймаються до Міжнародної асоціації українців міжнародним комітетом українців і затверджуються на Міжнародних конгресах українців.

3.2. Членами національних і регіональних асоціацій можуть бути наукові працівники; викладачі гуманітарних і суспільних наук, інші творчі працівники, що мають наукові дослідження в галузі україністики або сприяють розвиткові українознавства. Члени національних і регіональних асоціацій є членами МАУ.

3.3. Почесними членами Асоціації Міжнародний комітет українців рекомендує для обрання науковим конгресом учених, діячів культури й інших осіб, які мають визначні заслуги перед україністикою.

3.4. Члени Асоціації сплачують внески в розмірах, які встановлюються Міжнародним комітетом українців.

III. Керівні органи МАУ, їх структура

4.0. Керівними органами МАУ є Міжнародний комітет українців і Ревізійна Комісія.

4.1. Керівні органи Асоціації обираються на наукових конгресах делегатами національних і регіональних асоціацій, представлених однаковою кількістю, на час між науковими конгресами.

4.2. Міжнародний комітет українців у своїй діяльності керується статутом Міжнародної асоціації українців і постановами наукових україністичних конгресів, які скликаються в міру потреби, але не рідше, як раз у три роки.

4.3. У ході роботи міжнародних конгресів українців, які є найвищим органом МАУ, розглядаються:

— проблемні питання українознавства як головна мета діяльності МАУ;

— координація планів міжнародних проектів;

— едиційна й бібліографічна робота з україністики;

— питання популяризації української мови й культури;

— організаційні питання;

— звіти Міжнародного комітету українців і Ревізійної Комісії; <...>

4.4. Міжнародний комітет українців здійснює таку роботу:

— розглядає прохання національних і регіональних асоціацій про прийняття їх до МАУ;

— планує і готує проведення чергових міжнародних наукових конгресів, затверджує їх програми;

— координує роботу національних і регіональних асоціацій українців і сприяє здійсненню міжнародних проектів, сприяє викладанню української мови і культури в вищих навчальних закладах за межами УРСР;

— сприяє обмінові науковою літературою між національними і регіональними асоціаціями українців;

— ставить своїм завданням організацію міжнародної школи українців в УРСР;

— рекомендує для обрання почесних членів Асоціації;

- видає інформаційний бюлетень МАУ;
- видає міжнародний українознавчий журнал українською мовою. <...>

*Пам'ятки України. — 1989. —
№ 4. — С. 42.*

347. ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ “ПРО МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР”

Українська РСР визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів.

Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР — обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян.

1. Загальні положення

Стаття 1. Завдання законодавства про мови в Українській РСР.

Законодавство Української РСР про мови має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення республіки, в державному, економічному, політичному і громадському житті, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури і мови, дальшого зміцнення дружби і співробітництва народів Союзу РСР.

Стаття 2. Державна мова Української РСР.

Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова.

Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

Стаття 3. Мови інших національностей в Українській РСР.

Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці.

В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови.

У разі, коли громадяни іншої національності, що становлять більшість населення зазначених адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, не володіють в належному обсязі національною мовою або коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів компактно проживає кілька національностей, жодна з яких не становить більшості населення даної місцевості, в роботі названих органів і організацій може використовуватись українська мова або мова, прийнятна для всього населення.

Стаття 4. Мови міжнаціонального спілкування.

Мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови.

Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР.

Стаття 5. Право громадян користуватися будь-якою мовою.

Громадянам Української РСР гарантується право користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою.

Громадянин вправі звертатися до державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятною для сторін.

Відмова службової особи прийняти і розглянути звернення громадянина з посиланням на незнання мови його звернення тягне за собою відповідальність за чинним законодавством.

Рішення по суті звернення оформляється українською мовою чи іншою мовою органу або організації, до якої звернувся громадянин. За бажанням громадянина таке рішення може бути видане йому в перекладі російською мовою.

Стаття 6. **Обов'язок службових осіб володіти мовами роботи органів і організацій.**

Службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності — і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Незнання громадянином української або російської мови не є підставою відмови йому у прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Стаття 7. **Охорона фондів і пам'яток мов.**

Українська РСР забезпечує примноження і збереження фондів і пам'яток української мови, інших національних мов в науково-дослідних установах, архівах, бібліотеках, музеях, а також їхню охорону та використання.

Стаття 8. **Захист мов.**

Будь-які привілеї чи обмеження прав особи за мовною ознакою, мовна дискримінація неприпустимі.

Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української або інших мов в офіційних документах і текстах, створення перешкод і обмежень у користуванні ними, проповідь ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Стаття 9. **Організація і контроль за виконанням Закону "Про мови в Українській РСР"**

Організація виконання Закону Української РСР "Про мови в Українській РСР" покладається на Раду Міністрів Української РСР.

Контроль за виконанням цього Закону покладається на Ради народних депутатів Української РСР. <...>

III. Мова освіти, науки, інформатики і культури

<...> **Стаття 25.** Мова навчання та одержання освіти.

Вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян Української РСР.

Українська РСР гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти національною мовою. Це право забезпечується створенням мережі дошкільних установ та шкіл з вихованням і навчанням українською та іншими національними мовами.

Стаття 26. Мова виховання в дитячих дошкільних установах

В Українській РСР виховання в дитячих дошкільних установах, в тому числі в дитячих будинках, ведеться українською мовою.

У місцях компактного проживання громадян інших національностей можуть створюватись дитячі дошкільні установи, де виховання дітей ведеться їхньою національною або іншою мовою.

В дитячих дошкільних установах в разі необхідності можуть створюватись окремі групи, в яких виховання ведеться іншою мовою, ніж в установах в цілому.

Стаття 27. Мова навчання і виховання в загальноосвітніх школах.

В Українській РСР навчальна і виховна робота в загальноосвітніх школах ведеться українською мовою.

У місцях компактного проживання громадян інших національностей можуть створюватись загальноосвітні школи, навчальна і виховна робота в яких ведеться їхньою національною або іншою мовою. <...>

У загальноосвітніх школах можуть створюватись окремі класи, в яких навчальна і виховна робота ведеться відповідно українською мовою або мовою населення іншої національності.

Вивчення в усіх загальноосвітніх школах української і російської мов є обов'язковим.

Порядок вивчення української мови особами, які прибули з інших союзних республік, або їх звільнення від її вивчен-

ня визначається Міністерством народної освіти Української РСР. <...>

<...> **Стаття 29.** Вступні іспити з мови.

Абітурієнти, які вступають до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів республіки, складають конкурсний вступний іспит з української мови.

Абітурієнти — громадяни Української РСР, які поряд з українською і російською мовами вивчали в загальноосвітніх школах і національну мову, а також абітурієнти з інших союзних республік при вступі до навчальних закладів в групи з українською мовою навчання складають заліковий вступний іспит з української мови, а в групи з російською мовою навчання — конкурсний вступний іспит з російської мови.

Порядок складання вступних іспитів в окремих вузах та порядок їх складання особами, які не атестовані з української мови, визначається Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР.

Стаття 30. Мова у сфері науки.

В Українській РСР результати науково-дослідних робіт оформляються українською або російською мовою.

Виконавці науково-дослідних робіт можуть вибирати мову публікацій наукових результатів.

В періодичних наукових виданнях, які публікуються українською мовою, виклад основних положень наукових результатів подається російською та іншими мовами. В періодичних наукових виданнях, які публікуються російською або іншою мовою, виклад основних положень наукових результатів подається українською мовою. <...>

Стаття 32. Мова у сфері культури.

Українська РСР гарантує функціонування української мови, а також інших національних мов у сфері культурного життя республіки.

З метою широкого ознайомлення громадян республіки з досягненнями культури інших народів СРСР, а також світової культури Українська РСР забезпечує переклади українською мовою та іншими національними мовами і видання художньої, політичної, наукової і іншої літератури, а також переклади українською мовою і публічну демонстрацію фільмів та інших аудіовізуальних творів.

Українська РСР забезпечує розвиток україномовного кіно і театрального мистецтва. <...>

Постанова Верховної Ради Української РСР

Про порядок введення в дію
Закону Української РСР
“Про мови в Українській РСР”

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

1. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки “Про мови в Українській РСР” ввести в дію з 1 січня 1990 року.

2. Для поступового впровадження у всі сфери суспільного життя окремих положень Закону встановити такі строки:

протягом трьох — п'яти років з моменту надання Закону чинності вводяться в дію статті 6, частини друга і третя статті 10, перша частина статті 11, частина перша статті 15, частина перша, третя і четверта статті 18, частини перша і третя статті 19, статті 20, 21, 22, 31, 36 і частина четверта статті 38;

протягом п'яти — десяти років з моменту надання Закону чинності вводяться в дію частина перша статті 13, статті 25, 26, 27, 28 і 29.

3. Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити і до 1 липня 1990 р. прийняти “Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”, в якій, зокрема, конкретизувати строки впровадження статей Закону, передбачених пунктом 2 цієї постанови, по окремих регіонах республіки.

Голова Президії Верховної Ради Української РСР

Секретар Президії Верховної Ради Української РСР

м. Київ, 28 жовтня 1989 року

*Літературна Україна. — 1989. —
12 листоп.*

**348. П. ШЕЛЕСТ. ВСЕ, ЩО СКОЇТЬСЯ,
Я ПЕРЕДБАЧАВ**

<...> Наді мною з року в рік нависав меч відплати. Мені Брежнев не пробачав жодного кроку, ні півкроку. Він був недовірливий і мстивий. А найбільша його вада — усьому цілком покладатися на свого “ідеолога” — Михайла Суслова. А ця людина за вдачею — несусвітній шовініст. Він зверхньо ставився геть до всіх націй і народностей, а Україну просто ненавидів лютою ненавистю. Йому здавалося, що

саме це — гніздів'я націоналізму, й коли, думав він, тут збунтується люд, то його нелегко втримати в узді.

Цей ідеолог намагався філософськи виправдати свою політику злиття мов і народів. Навіть запровадив “історичний термін” щодо винищення окремих націй — єдиний радянський народ. ... Тепер ми пожинаємо плоди того жахливого періоду, що став символом суспільного застою брежневщини, а я б сказав, і сушовщини. Це — добре продумана й замаскована пропаганда, спрямована проти піднесення національної свідомості численних народів СРСР, вона закликає лише до єднання на основі єдиної культури, до сповідування партійних постулатів, до визнання зверхності “старшого брата”. А своє, рідне, прадавнє, що склалося історично, впродовж тисячоліть, топчеться й шельмується, зневажається й руйнується. <...>

Україна. — 1990. — № 21. — С. 22—23.

349. ПРИНЦИПОВА ПОЛІТИЧНА ОЦІНКА

ЦК Компартії України розглянув питання про постанови ЦК КП(б)У кінця 40-х — початку 50-х років з питань розвитку української літератури, мистецтва, історичної науки.

У прийнятій постанові вказується, що протягом 1946—1951 років в руслі тогочасної політики у художній сфері ЦК КП(б)У прийняв ряд постанов з питань розвитку української літератури, мистецтва, історичної науки. Вони позначені авторитарно-волюнтаристським підходом до художньо-творчого процесу в республіці, наукових досліджень з історії України. Їх реалізація призвела до істотних суб'єктивістських перекичень у культурному будівництві, гальмування творчих пошуків діячів культури і науки.

У критиці творів значної частини відомих представників української радянської літератури і мистецтва О. Довженка, М. Вериківського, Б. Лятошинського, С. Маслова, П. Панча, М. Рильського, В. Сосюри, Ю. Яновського, істориків С. Білоусова, К. Гуслистого, М. Петровського, М. Супруненко, Ф. Ястребова та інших переважали трафаретні звинувачення у “буржуазно-націоналістичному характері”, космополітизації, антинародності і формалізмі. Засуджувалась і вилучалась з культурного і наукового обігу творча спадщина В. Винниченка, Б. Грінченка, М. Грушевського, П. Куліша, інших діячів національної культури і науки, які оголошувались “зас-

новниками” і “провідниками” буржуазно-націоналістичних концепцій та шкіл. Орієнтація на відображення історії радянського періоду, виходячи із “сталінського підручника з історії ВКП(б)”, значною мірою зумовила відхід науковців від правдивого висвітлення повоєнної історії країни та республіки з усіма її складностями і суперечностями.

Згадані постанови ЦК КП(б)У фактично скасовані життям. Однак їх принципова політична оцінка є важливою передумовою формування сучасної політики Компартії України у духовній сфері, повинна сприяти повному відновленню історичної справедливості щодо значного числа науковців, діячів літератури та мистецтва.

ЦК Компартії України відмінив як політично помилкові постанови ЦК КП(б)У кінця 40-х — початку 50-х років з питань розвитку української літератури, мистецтва, історичної науки:

“Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в “Нарисі історії української літератури” (24 серпня 1946 р.);

“Про журнал “Вітчизна” (1 жовтня 1946 р.);

“Про репертуар драматичних і оперних театрів та заходи до його поліпшення” (2 жовтня 1946 р.);

“Про політичні помилки, незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР” (29 серпня 1947 р.);

“Про перевірку виконання Спілкою радянських письменників України рішення ЦК ВКП(б) про журнал “Звезда” і “Ленинград” (7 жовтня 1947 р.);

“Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв’язку з постановою ЦК ВКП(б) “Про оперу “Великая дружба” В. Мурадели” (22 травня 1948 р.);

“Про журнал “Дніпро” (11 лютого 1950 р.);

“Про підсумки VI пленуму правління Спілки радянських письменників України” (14 серпня 1951 р.).

Партійним комітетам Компартії України рекомендовано “рішуче” відмовившись від адміністративного підходу до вирішення проблем розвитку духовної сфери, поглиблювати конструктивний діалог і співробітництво з діячами культури і науки, сприяти їх консолідації на платформі соціалістичного вибору, настійливо протидіяти тенденціям зменшення ідейного впливу партії в середовищі інтелігенції.

В нинішніх умовах необхідно мобілізувати зусилля комуністів, які працюють у мистецтві та науці, на створення в кожному колективі морально-психологічної атмосфери, яка органічно поєднувала б свободу творчості з усвідомленням

високої відповідальності за ідеологічні наслідки творчої діяльності.

Підтримано ініціативу Інституту історії АН УРСР по підготовці нарисів історії України з найдавніших часів до наших днів з залученням до цього кращих наукових сил республіки, широким використанням творчої спадщини всіх поколінь українських істориків. Висловлено прохання до Держкомвидаву УРСР оперативно видати нариси масовим тиражем.

Комуністам — керівникам засобів масової інформації республіки рекомендовано сприяти формуванню і пропаганді об'єктивної оцінки історичного минулого, явищ та процесів у духовному житті України, утвердженню в суспільстві високої громадської вимогливості до морально-етичних якостей художніх творів.

*Прапор комунізму. — 1990. —
19 черв.*

350. ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОЕКТУ КОНЦЕПЦІЇ ПРО УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ

Успіх національно-культурного відродження на Україні залежатиме від досягнення нею справжньої державності, відродження і розвитку національної школи, рідної мови, народних звичаїв і традицій.

Існуючий залишковий принцип фінансування, низький соціально-економічний статус працівників науки, освіти призвели до зниження інтелектуального фону країни, падіння загальної культури нації. Держава, яка економить на освіті, зневажає інтелектуальну працю, не створює економічних умов, правових гарантій для розвитку і самовдосконалення особистості, приречена на духовне, науково-технічне зубожіння і занепад.

Сьогодні, в період національного відродження, вирішальна роль відводиться школі.

Національна школа — це державно-громадська установа, яка формує і оберігає національну культуру, невіддільна від національного ґрунту і коріння свого народу, організацією, змістом і формами роботи відповідає національно-культурним потребам України.

Національне самовизначення школи — необхідна умова її розвитку і саморозвитку.

Її головна мета — формування і розвиток особистості із усвідомленою громадянською позицією, системою знань про

природу, людину, суспільство, готової до вибору свого місця в подальшому житті.

Основні принципи побудови національної школи:

- пріоритет соціально-економічних мотивів навчання — демократизація, гуманізація та гуманітаризація освіти;
- пріоритет загальнолюдських цінностей і моралі, збагачення національного загальнолюдським і загальнолюдського національним;
- муніципалізація школи;
- деідеологізація навчальних дисциплін (відсутність єдиновірного вчення, яке пронизує всі навчальні предмети) та деполітизація шкільного життя (винесення всіх політичних дитячих і дорослих організацій з їхніми ідеологіями за межі школи);
- постійний розвиток освіти, перетворення її в механізм розвитку особистості і в діловий фактор розвитку суспільства;
- правда і реалізм у шкільному житті;
- психологізація навчально-виховних процесів, диференціація навчання, можливість обдарованим дітям закінчувати школу в скорочений період;
- діяльнісний принцип виховання дітей з опорою на ідеї класичної та народної педагогіки, етнопедagogіки та етнопсихології;
- поєднання зусиль школи із сім'єю, церквою, громадськими організаціями, зміст роботи яких відповідає високогуманістичним ідеалам;
- створення системи безперервної освіти, вільний вступ у середні та вищі навчальні заклади без вступних екзаменів;
- конкурсний характер добору педагогічних працівників;
- розвиток прямих культурно-освітніх контактів з усіма країнами світу, співпраця з українцями, які проживають за кордоном. <...>

Радянська освіта. — 1990. — 29 черв.

351. ЯКЩО ЗДИВУЄШ — ПЕРЕМОЖЕШ (ДО 45-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. ІВАСЮКА)

Про таких, як композитор Володимир Івасюк, кажуть: вони грішні першородним гріхом таланту. І це стало першою “виною” митця перед суспільством, в якому він виростав і творив. Чи точніше — перед тими, хто накидав тоталітарний зашморг на шию того суспільства, на шию кожного з нас. Але

де пристосуванець-малорос і не запримітить на власній шії підневільної шлеї, мало того — сплутає її з німбом, там геній не змовчить. Як не змовчали Василь Стус, Григір Тютюнник, Сергій Параджанов, Опанас Заливаха, Іван Миколайчук...

Та крім гріха таланту вони мали ще один "гріх" перед системою, яка нівелювала, ламала, нищила будь-яку особистість, — усі вони творили обличчя української культури. Культури високого духовного пориву, європейського маєстату, культури, яка може зробити честь будь-якій цивілізованій нації... Своєю геніальною творчістю вони піднімали національний дух нашого народу, спростовували гонорово-невіглаські твердження про його меншовартісність.

Так, Володимир Івасюк, зоря таланту якого зійшла на співучій Буковині, не підписував листи-протести проти утисків української інтелігенції, не належав до Гельсінської спілки, не друкував своїх творів на сторінках самвидаву... Але в той страшний час, коли масово закривалися українські школи, коли наша прабатьківська мова нахабно витіснялася "великодержавниками" та їхніми холуями з вузів і наукових установ, зі службових кабінетів, Івасюкову "Червону руту" співали по всій червоній імперії, від Балтики до Камчатки. Тоді, коли тисячі, мільйони малоросів (бо українці завжди залишалися українцями!) зрікалися материнського слова, Центральне телебачення в Москві транслює пісні українського композитора — і вони стають кращими піснями року.

Про Володимира Івасюка справедливо говорять, що він дав крила українській естрадній пісні, вивів її з провінційних закамарків на світові обрії, врятував її мистецьку гідність. Так, то був талант, то була особистість. Але Івасюкова пісня не з'явилася на порожньому місці, на попелищі. Вона виплекана глибокими традиціями української національної культури, дух якої завжди витав і витає у родині Івасюків. Музика Миколи Лисенка і Сидора Воробкевича, творчість Івана Гнатюка і Євгена Маланюка — ось ті духовні джерела, з яких буковинський Орфей брав силу і міць для реалізації свого таланту. А освячував його живою водою народної пісні, народного мелосу. ...

Під час зйомок документального відеофільму "Володимир Івасюк. Смерть і життя" Михайло Григорович — батько композитора — показав нам вицвілий від часу звичайний учнівський зошит, списаний акуратним почерком. То Володин почерк, то різні текстові варіанти "Червоної руги". Митець годинами, днями шукав потрібний образ, оту єдину пісенну інтонацію, яка згодом так вдячно, так приязно обізветься в душі нашого

народу і полетить у світ широкий розлого й щиро, як майвовий вітер у полонину, як теплий дощ на молоду озимину.

І несподівана смерть В. Івасюка — то суцільна загадка. Усі, хто добре знав композитора, хто часто з ним спілкувався, не вірять, що він міг накласти на себе руки. “Та й дорога з центру Львова до лісу під Брюховичами (там знайшли у травні 1979 року мертвого митця. — В. К.) неблизька, — сказала якось поетка з Чернівців Галина Тарасюк. — Можна кілька разів передумати, відмовитися від страшно-го наміру, якщо такий і з’явиться”.

Якось, повернувшись із Москви, композитор сказав у розмові з батьком — Михайлом Григоровичем: “Мені здається, що Арно Бабаджаняна весь час переслідує страх перед сірістю й неоригінальністю. Цей благородний страх з’являється і в мене, як тільки сідаю за інструмент”.

Прикро; що багатьом сучасним музичним ремісникам якраз і бракує цього “благородного страху”, який вивів композитора на мистецький Олімп, назавжди поєднав Маестро української пісні з українським народом.

Кажуть, що композитор любив повторювати: “У мистецтві якщо здивуєш — переможеш”. Він здивував нас усіх своєю джерельно-пречистою піснею, він повертав нам у своїх мелодіях Україну, її животворні обереги.

Володимир Івасюк вчився у медичному інституті. Але не займався лікарняною практикою, хоч мав диплом лікаря. Та він зробив більше, значно більше. Він став цілителем наших душ, коли крига безпам’ятства страшним струпом почала вкривати наш поневолений народ.

Він ламав цю кригу безпам’ятства своїми піснями, які можна порівняти хіба що з йорданською свяченою водою.

Він освідчувався в любові до своєї землі, до рідного народу, до матері-України.

І нам цю любов заповів.

Володимир Краснодемський

Вечірній Київ. — 1994. — 5 берез.

352. СПОГАДИ І РОЗДУМИ ПРО НАЗАРІЯ ЯРЕМЧУКА — УКРАЇНСЬКУ ПІСЕННУ ЗІРКУ

Назарій Яремчук: “Мучусь і вірю: зійде зірниця”

Справжні таланти завжди багатогранні. Інша річ, що в житті вони не мають змоги засвітитися людям усіма гранями.

Назарій Яремчук теж належав до когорти всебічно обдарованих людей. Але він свідомо не розпорозувався — цілком присвятив себе пісні. І ми мали щастя стати свідками його високого пісенного злету.

Щоправда, Назарія постійно спокушувало поетичне слово. І він не втримувався — брався за перо, у вільні хвилини, які так рідко випадали, писав вірші та щоденник.

Поетичні спроби Назарія (саме так він називав свої словесні вправи) — це кілька товстих зшитків. Не менш об'ємні і його щоденникові записи. І те, й те становить певну цінність. Дружина Назарія Даруся взялася упорядкувати й видати їх окремою книжкою.

Зі своїми поетичними спробами співак знайомив лише певне коло людей, літераторів, журналістів — хотілося знати їхню оцінку. До “обраних” потрапив колись і я, бо був його сусідом і працював в одному з чернівецьких часописів. Свого часу я наполіг, щоб краще з цього доробку потрапило на газетні сторінки. І Назарій дав на це згоду.

Найчастіше співак звертався до забороненої тоді теми — незалежності України. Багато віршів написано під час гострої поїздки за кордон. Його пером тоді водила туга за рідним краєм, дружиною, дітьми.

1992 року він побував на гастролях у Парагваї. Там його сприйняли напрочуд тепло і щиросердечно. Назарієві навіть було надано почесне звання громадянина міста Дель Платта. Він утішився цим, але ввечері в готелі написав проникливі рядки про Буковину і свій улюблений символ — смерічку.

За основу публікації я взяв вірш “Вікна творчості”. Назарій написав його у Вижниці і присвятив побратимам з вокально-інструментального ансамблю “Смерічка”, зокрема його керівникові Левку Дутківському. Як на мене, співакові вдалося знайти ємний образ для розкриття атмосфери творчості, в якій огранювалися молоді таланти.

Василь Бабух

Вікна творчості

В нічному спокої — неспокій.
Бентежні гами в серці стукотять.
Час не для нього, спокій не для нього,
Пісні Черемошу із гір дзвінких летять.
І добрі люди знають,
Що горить в тих вікнах,

Хто іскри з кремню скелі креше, —
Теж.
Хай сила Черемошу незборима
Бує в нім, як океан без меж.

* * *

Заздрю народам світу,
Що мають своє, Богом дане ім'я.
Мучусь і вірю — волі зірниця
Зійде й над тобою, Україно моя.

* * *

Я тобою, Україно,
Свій звіряю кожен крок.
Я без тебе, Україно,
Наче небо без зірок.

* * *

Сотворяй добро, людино.
Не тримай у серці зла.
Для любові і для щастя
Ти у світ оцей прийшла.

* * *

Моя чарівна Буковина —
Синьоока, як ожина,
Дзвінка, як пісня солов'я.
Моя маленька батьківщина,
Де став собою колись я.

* * *

Явилась в дальнім Парагваї
Мені смерічка уві сні.
Відчув я подих свого краю
В чужій заморській стороні.

*Скотилася сльозина Україні
на щоку*

Ось уже кілька місяців за мною ходить, невідступно супроводжує його голос. То віддаляється кудись, то знову наближається майже впритул... Неповторний, проникливий, своєрідний, вишитий українською інтонацією голос Назарія Яремчука.

Коли оце внутрішнє озвучення почалось? Може, того гіркотного липневого дня 1995 року, коли я торкнувся його вже холодної руки за мить, як домовина лягла в глибоку яму на чернівецькому цвинтарі. Ой, скільки там було люду! Здавалось, вся Україна проводжала його в останню дорогу. Звідкись, ніби зі сну, долинали прощальні слова, мовлені Дмитром Гнатюком, Василем Зінкевичем, Павлом Дворським. Говорив і я... напівсвідомо відчував, як стогне земля, прощаючись зі своїм чудовим співцем і вірним сином.

Неповні сорок чотири роки... Боже, як це мало! І як багато зробив він для всіх, хто мав щастя притулитися до його пісні, його голосу, його великої душі...

Не пам'ятаю, коли його вперше зустрів. Здається, спочатку на концерті, а потім познайомилися. Був Назарій іще без усіляких звань, але такий жагучо-молодий, запальний, такий щирий, як сама карпатська земля, що спородила його.

Нелегеньку стежку дарувала йому доля... Ще малим хлопчиком залишився сиротою, входив у життя, покладаючись лише на себе. Ще змалечку залетіла зоря-зоряниця в його душу, щоб по жарині розсипатись у піснях, які задзвеніли на його вустах.

Він серед тих небагатьох, що здійняли пісенне небо над нами, змусили нас прислухатися до неповторної рідної пісні... Володимир Івасюк, Василь Зінкевич і наймолодший — Назарій Яремчук. Це вони відкрили нову сторінку нашої пісенної творчості, увібрали народні інтонації, дали пісні ширші й пружніші крила, позбавили її отої яловості, яку сповідувала злякана душа чиновників від культури, та, певною мірою, і самі митці "совєтського режиму". Пісня стала народжувати радість і гнів, добро і відчуття людської гідності... Та ще забила у цих піснях струна українського ества, яку не сплутаєш ні з ким і ні з чим...

Я мав і маю можливість працювати з багатьма талановитими виконавцями. Назарій був винятково здібним співаком. Відверто і щиро кажу (не тому, що він помер): я не зустрічав такого митця, який, не чуючи раніше пісні, міг просто з нотного листа записати її на плівку. І як записати!

Він був людиною делікатної душі. Не вмів відмовляти проханням друзів, знайомих. Цим іноді користувалися занадто настирливі і, на жаль, не дуже здібні піснетворці, які постійно набридали йому: ну запиши мою пісню, ну запиши, прошу, благаю. І, що цікаво, Назарій у багатьох випадках з досить посередніх творінь своїм голосом ліпив пісні,

які запам'ятовувалися надовго. Воїстину, де торкнеться рука чародія, там і чорне стає світлим.

Назарій Яремчук — глибоко національний співак, ніколи не втрачав гідності українця, не міняв її ні за гроші, ні за будь-які звання та привілеї, які в комуністичну добу щедро роздавалися митцям послужливим, згорбленим у покорі. На той час було престижним виступити на Центральному телебаченні в Москві. Якщо покажуть там, то в Києві на тебе вже інакше дивляться, ти вже “свій”. Та не таку мав натуру Назарій, щоб оббивати московські пороги, випрошувати благо “засвітитися на вседержавному каналі”. А скільки його заманювали російськими піснями, обіцяючи і всесвітню славу, і престижні гастролі, і великі гроші.

Любов до рідної землі, до рідного народу була в нього якоюсь глибинною, всепоглинаючою. Я бачив, як він весь світився, коли наша Україна стала незалежною.

“Заради цього я живу!” — сказав він мені мало не крізь сльози...

І знову перегортаю сторінки спогадів. Ще задовго до незалежності він проспівав пісню “Запорозькі козаки”, де є слова “научіть нащадків так любити волю”. Багатьом можновладцям ці слова кісткою стали в горлі, бо Україна ще була “між рівними рівна, між вільними вільна”. Але яке то було щастя, коли в потужному пориві встав зал, уперше почувши наших із Назарієм “Козаченьків”. То вершина щастя не тільки для творця, а й патріота рідної землі.

Ми випустили в світ з Назарієм Яремчуком близько двох десятків пісень. Під словом “ми” я розумію не лише себе, а й композиторів. А це були Олександр Злотник, Геннадій Татарченко, Остап Гавриш, Володимир Шабашевич, Олександр Пушкаренко...

Мені доводилося бувати з Назарієм у різних компаніях. Скажу відверто: він ніколи не прагнув хизуватись у всіх на виду, бути балагуристим. Але й не відмовчувався, якщо мовить, то небагато, і якщо підкине жарт, то доречно, до-тепно, так, що всіх звеселить.

Любив друзів. Любив просто людей. Любив щире товариство. На жаль, дехто без міри користувався його прихильністю, гадаючи, що, наприклад, пишні післяконцертні частування можуть додати людині сил і здоров'я. Часто ми, здавалося б у щирому пориві, не усвідомлюємо, що чинимо...

І знову перекладу місточок до пісень. Одна з найулюбленіших моїх — це “Одинокий вожак”. Нещодавно я її

прослухав і подумав, що то Назарій співав про себе. Бо він був справді вожаком у пісенному професіональному товаристві. <...>

Пригадую, коли записували пісню “Лелека з України”, Назарій мені зізнався: “Сьогодні я вперше, співаючи, плавав”. І потім розповів, що його старший брат уже давно живе в Канаді, а лише рік тому вони вперше побачились. Пісня “Лелека з України” саме про наших емігрантів, про те листя з українського дерева, яке розлетілося по всьому світу.

Якось, повернувшись із гастролей по Латинській Америці, він з болем сказав:

“А знаєте, в світі ще нас так мало знають, для більшості ми просто “рашен”. Коли я розповідав їм про Україну, про нашу державу і народ, у багатьох від здивування розширювались очі. Невже? Хіба? Та не може бути! Нас ще мають відкривати, і ми ще маємо відкриватися”.

І тут же Назарій попросив:

“Напишіть, будь ласка, пісню про Україну, яку не всі знають, але яка заслуговує того, щоб про неї знали”.

Я згодом це зробив. Пісня називається “Невідома Україна”. Встиг показати співакові, але він, на жаль, уже не зміг покласти її на свій голос. Розгублено дивився на мене сумними глибокими очима, ніби вибачаючись, мовляв, я не маю вже сил. Я обійняв його і ледве стримав сльози... Може, хтось із його друзів завершить задумане? Бо, як на мене, те, що відчув Назарій, — дуже важливе.

Назарій Яремчук багато їздив по світах, ніс у краї близькі і далекі нашу, його рідну українську пісню. Я певен, у багатьох випадках світ відкривав Україну саме з образу і голосу самого Назарія. А образ і голос його були притягально-щирі, сповнені неповторного колориту доброти і глибокої порядності.

Я знав його родину, його синів. Колись бачив їх маленькими, а ось нині — два легіні, такі схожі на Назарія. Вони пішли дорогою батька, навіть Назарієві інтонації пробиваються в їхньому ще юному співі. Дай, Боже, їм продовжити велику подвижницьку працю, якій віддав усього себе їхній татусь. А ще підростають і дві доньки. Усміхнутись хочеться, і сльоза на очах...

Боюсь, коли з людини, навіть найбільш гідної, ліплять Бога. Був Назарій із живої плоті, зі своїми емоціями, зі своїми вчинками та діями, зі своїми не завжди простими стосунками навіть із близькими людьми. Міг помилятися, потім шкодувати. І знову помилятися... Та (це я можу

стверджувати як людина, що знала його досить близько) не було в нього ніколи фальші, дешевої пози, зради своїх ідеалів. Це такі рідкісні зараз риси, що все інше не спрможне кинути тінь на цю людину.

Остання пісня, яку записав Назарій Яремчук. — “Забудеш”. Ми спеціально для нього написали її разом з Остапом Гавришем наприкінці минулого року. Я часто, коли нікого немає вдома, вмикаю свій магнітофон і по кілька разів слухаю Яремчукову “Забудеш”. При цьому бачу задумливого Назарія й ніби фізично відчуваю його присутність. Може, саме голос із цієї пісні ходить за мною? Він співає — “Забудеш...”, а моя думка протестує — “ніколи...”

І знову прокручую “кінокадри” наших зустрічей, розмов. Останній “Пісенний вернісаж — 94”. Його завершальна пісня “Родина” в Палаці культури “Україна”, де Назарій повертає усміхнене обличчя до дітей, які танцюють у такт пісні.

“Родина, родина — це вся Україна,
З глибоким корінням, з високим гіллям”.

Після концерту він підійшов до мене, обійняв і мовив: “Вибачте, що так довго йшла наша “Родина”... Та ось бачите — триумф”.

Я зрозумів, що і я, і він тримали цією піснею сповідь перед Богом і людьми. Мені здавалося, саме таку пісню хоче почути Україна в цю мить.

Назарій, на жаль, не зміг бути на моєму бенефісі... Хвороба вже підступила так близько, що постало питання про операцію. Він поїхав до Канади, сподіваючись на більшу силу західної медицини. Після операції він, справді, відчув себе краще, і перед ним ніби всміхалися довгі роки життя.

Першого квітня, в день мого ювілею, озвався довгими гудками телефон:

“Вадиме Дмитровичу, сердечно вітаю, обнімаю Вас. Не можу приїхати, долікуююсь, але дуже хотів би, щоб мій голос пролунав на Вашому концерті”.

Я виконав побажання Назарія.

...Після повернення Назарія з Канади я побачив його вперше на вечорі Юрія Рибчинського. Зустрівшись, обнялись... Але в серце вдарила стріла болю. Схудлий, а очі — як догораюче багаття. Ми попрямували у фойє, сіли. Назарій припинило думав про своє.

“Треба триматися, Назарчику... Я сам побував під ножем, бачиш — вийшов із цього стану”.

“Ви вийшли, а я не вийду...”

Я почав його втішати, казати, що талант сильніший від хвороби, що він утримає життя...

“Дякую вам, дорогий мій авторе і друже, Я люблю вас...”

Запанувала довга болюча пауза.

Через кілька днів я зустрів Назарія на Співочому полі в Києві. Це був його останній виступ. Я зайшов за лаштунки сцени. Він готувався до виходу... Та сили, видно, залишали митця.

“Вибачте, я трохи приляжу на стільцях”, — раптом сказав він мені й, поставивши в ряд два стільці, ліг на них. Та хіба відпочинеш на цих побитих, стареньких стільцях? Назарій швидко піднявся й, через силу всміхаючись, промовив:

“Нічого, коли я співаю, мені легше”.

Я попрямував до глядачів подивитися на його виступ. Назарій співав на диво легко, невимушено. Здалося, що навіть спалахнули його очі, хода стала якоюсь молодю, впевненою. Але ось помах руки до людей — якийсь кволий, боязкий, наче він прощався з ними назавжди. Я не міг спокійно все це бачити...

Потім його поклали в лікарню. Йому трохи покращало. Серед відвідувачів я бачив часто композитора Олександра Злотника та його дружину Олю, поета Юрія Рибчинського, Віталія Білоножка, продюсера Олександра Свистунова та його дружину Марію. Ми намагались говорити щось веселе, жартувати. І він ніби сприймав правила гри. Хотів, змушував себе вірити в краще. Ми обговорювали деталі творчого вечора, який мав відбутися у вересні.

При ньому невідступно була його дружина Дарина, з якою він, як мені здалося, після багатьох років певного сімейного дисонансу, відчув себе щасливим.

Я відганяю від себе печальні спомини. Але вони знову напливають, як чорна мара. І трагічний телефонний дзвінок про “кінець”, прощальна поїздка до Чернівців. Зібралися в його рідному місті всі, хто міг. Його друзі відмінили заплановані концерти, відмовилися від призначених зустрічей, змінили плани і приїхали, щоб сказати йому: “Прощай, любий друже, брате!”

Шкода, що ніхто із високого державного чиновництва так і не зміг добратися на останню зустріч із ним.

...Він лежав у вишиванці, недоступний для буденних пересудів, увесь — як совість і пісня України.

Вмирає друг, і з ним відходить частинка твого серця. Саме тоді я дав собі слово написати пісню, що прозвучала б як пам'ять про Назарія. Не одразу заплелися звуки в

пісенне мереживо. А потім ніби прорвало... За півгодини зійшлися рядки у такий пісенний вірш.

Співець

І ніби застогнали рідні гори —
Пішов співак, ні, все-таки співець,
Бо поєднав і радощі, і горе,
На голос свій поклав вогонь сердець.
Яка коротка і стрімка дорога...
Як птах, зринає пам'ять кожен раз.
Твоя душа вже відійшла до Бога,
А пісня залишилась поміж нас.
На цій землі слід сонячний лишив ти,
Немов карпатське вишивання — слід.
Ти будеш жити, вічно будеш жити.
Бо не цеза любові родовід.
І пісня давня знову нас зустріне,
Даль проясніє, стихнеться жура,
Бо голос твій взяла собі Україна,
Щоб ним учить нас правди і добра.
Тебе нема, лише тумани низько
Вуаллю застеляють мить гірку.
Як боляче сльозина верховинська
Скотилась Україні на щоку.
Всміхнись нам, друже, з дальнього далека
І висуши всі краплі гіркоти.
Над рідним краєм вже летять лелеки,
А може, серед них, Назаре, й ти?
Братове, коли серцю в грудях тісно,
Коли не вистачає дружніх рук, —
Горнімося до землі, горнімося до пісні,
Які любив Назарій Яремчук.

Прочитав ці рядки Геннадію Татарченку, а на ранок композитор уже проспівав мелодію. До цього творіння ми приєднали ще й співака Іво Бобула. Хочемо, щоб люди побачили в цій пісні незабутнього і неповторного Назарія.

... Ось уже кілька місяців за мною ходить живий голос співака. Ходить, зупиняє, наповнює і бентежить. Я не втікаю від нього. Я хочу бути ним озвученим завжди.

Вадим Крищенко

*Українська газета. — 1995. —
5 жовт.*

Запорозькі козаки

композитор
Геннадій Татарченко

Є і нам про що згадати...
Пісне, душу возвелич.
Ой була в нас ненька-мати —
Запорозька славна Січ.

Приспів:

Гей, ви, козаченьки, —
вітер в чистім полі,
Научіть нащадків так
любити волю.
Гей, ви, козаченьки, —
спомин з м'яти-рути,
Научіть минулу славу
повернути.

Круточола наша доля,
Не вода в ній — кров тече.
Козаку найперше — воля,
Козаку найперше — честь.

Приспів.

А прийшла лиха година —
Впав козак наш у траві,
Щоб іскрилась Україна
На гетьманській булаві.
Обросила землю рана
Із козацького чола,
Щоб неправда помирала,
Щоби правдонька жила.

Приспів.

Забудеш

композитор
Остан Гавриш

Вже відгоріли айстри у саду,
Кленове листя золотом облите.
А я іду, по стежечці іду,

Яку стоптало наше спільне літо.
Я знаю: ти не вернешся уже,
Бо наші долі ніби розкололись.
Але навіщо пам'ять береже
Твоє тепло і твій привітний голос?

Приспів:

Забудеш? — запитують трави сумні.
Забудеш? — питає із вирію птах.
А серце не може сказати їм “ні”,
А серце не сміє сказати їм “так”.

Я не шукаю, на чийй вині
Те, що стежина не прослалась далі,
Але здається вже тепер мені,
Що ми змінiali радість на печалі...
І загубили ніжність молоду
В словах гарячих і несамовитих...
Я знов іду... Чого я знов іду
По стежці, де ходило наше літо?

Приспів:

Забудеш? — запитують трави сумні.
Забудеш? — питає із вирію птах.
А серце не може сказати їм “ні”,
А серце не хоче сказати їм “так”.

*Українська газета. — 1995. —
5 жовт.*

КУЛЬТУРНІ
ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ
ДОБИ РОЗБУДОВИ
ДЕРЖАВНОЇ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ

РОЗДІЛ X

З початку 90-х років ХХ ст. настав новий етап національно-державного відродження України, яке стало реальністю під впливом суцільної кризи тоталітаризму з його всезагальним контролем влади над суспільством у політиці, економіці та духовному житті.

Важливою подією цих років було прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) і проголошення Акту незалежності України (24 серпня 1991 р.), які започаткували незалежність України та створення самостійної Української держави [353, 357, 358].

Добу справжнього національного відродження переживає нині і українська культура. У сучасному культурному житті українського народу є вже певні здобутки, але комерціалізація книговидання, освіти, мистецтва, недостатнє фінансування їх з боку держави створюють значні труднощі для подальшого розвитку культури.

Джерелознавча база для вивчення всієї різноманітності культурного життя досить широка. Передусім, це закони [361, 366, 367] і постанови [358] Верховної Ради України, укази Президента України [363], що складають юридичну основу для культурного будівництва. Важливим імпульсом національно-культурного відродження стали форум інтелігенції України, що відбувся 15 вересня 1991 р. [359], а також I Всеукраїнська конференція керівників національно-культурних товариств України, що проходила 21 лютого 1993 р. [365]. Свої завдання щодо перспектив розвитку національної культури визначили також політичні партії і рухи України [355]. Значний внесок у культурне відродження вносить і українська діаспора [364]. Неупереджений аналіз цих документів дає можливість розкрити еволюцію державної концепції відродження національної культури, а також складну боротьбу різних політичних сил за подальший поступ української культури.

353. ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

*Прийнята Верховною Радою Української РСР
16 липня 1990 р.*

Верховна Рада Української РСР,
виражаючи волю народу України,
прагнучи створити демократичне суспільство,
виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод
людини,

шануючи національні права всіх народів,
дбаючи про повноцінний політичний, економічний, со-
ціальний і духовний розвиток народу України,
визнаючи необхідність побудови правової держави,
маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування
народу України,

п р о г о л о ш у є

державний суверенітет України як верховенство, самос-
тійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах
її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх
зносинах.

1. Самовизначення української нації.

Українська РСР як суверенна національна держава роз-
вивається в існуючих кордонах на основі здійснення українсь-
кою нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національ-
ної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної держав-
ності України з боку політичних партій, громадських орга-
нізацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються
за законом.

2. Народовладдя.

Громадяни Республіки всіх національностей становлять
народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в
Республіці.

Повновладдя народу України реалізується на основі Конс-
титуції Республіки як безпосередньо, так і через народних
депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Українсь-
кої РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Вер-
ховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, гро-

мадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

3. Державна влада.

Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя. <...>

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. <...>

4. Громадянство Української РСР.

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства... Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. <...>

8. Культурний розвиток.

Українська РСР самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР. <...>

10. Міжнародні відносини.

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульсь-

кими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, культурній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній і спортивній сферах.

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

* * *

<...> Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

Голос України. — 1991. — 6 берез.

354. НАШІ СИМВОЛИ

Знак тризуба й жовто-блакитні (чи синьо-жовті) кольори — національні символи нашого народу. Вони з'явилися в суверенній Українській державі зовсім не випадково і своїм корінням сягають тисячоліть. Є документальні свідчення того, що з найдавніших часів тризуб шанується як магичний знак, свого роду оберіг. Археологи знаходили його зображення на монетах і печатках, посуді й кахлі, цеглі й настінних розписах, які відносяться до часів Київської Русі.

Тризуб символізував уявлення наших предків про поділ Всесвіту на небесне, земне й потойбічне. Немало учених схильні трактувати цей знак як поєднання трьох священних начал — Божественного, Батьківського й Материнського. Тризуб був знаком великого князя Київського Володимира Святославича.

Традиція жовто-блакитних барв також дуже давня й існувала ще до християнізації Русі. Проте після нашестя Батия, коли татарські орди зруйнували Київську Державу, національна символіка, в тому числі й поєднання жовтого та блакитного, зникла. Але згодом жовто-блакитні кольори відродилися у церковних оздобах, на гербах українських міст. Наприклад, золотий хрест на голубому тлі був гербом

Миргорода, а рука, що тримає золоту булаву на голубому полі, — Лубен; золота голова бика на голубому фоні символізувала Прилуки. Майже всі герби міст Київщини обрамлялися жовто-блакитними корогвами.

У 1992 р. Верховна Рада України затвердила тризуб малим гербом України, а синьо-жовтий прапор — національним стягом нашої Батьківщини.

Гімн “Ще не вмерла Україна” написав визначний патріот і вчений, поет і громадський діяч Павло Чубинський.

Він народився у невеличкому містечку Борисполі, яке належало тоді до Полтавської губернії, закінчив гімназію у Києві, навчався на юридичному факультеті Петербурзького університету. В 1861 р. повернувся в Україну, проте владі не сподобалося захоплення юнака українською історією та етнографією і, звинувативши в антидержавній діяльності, його заслали до Архангельської губернії. Проте й там Павло Чубинський займався науковою роботою, вивчав історію та побут північних народів, написав низку праць. Російська Академія наук визнала його найкращим тогочасним етнографом та народознавцем. У 1862 р. Павло Чубинський написав найзнаменитіший свій твір-пісню “Ще не вмерла Україна”. Вона, незважаючи на заборону, полинула по всій Україні, нагадуючи про славне минуле, закликаючи народ до боротьби за честь і волю. Нині цією мелодією починає кожний свій день незалежна Україна.

Гімн України

Ще не вмерла Україна

Слова П. Чубинського

Мелодія М. Вербицького

Ще не вмерла Україна, і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу, тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду. *Двічі*
Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краї панувати не дамо нікому.
Чорне море ще усміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.

Приспів.

А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні пісенька розляже.
За Карпати відіб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.

Приспів.

Український історичний календар. — 1995. — С. 4—5.

355. МАТЕРІАЛИ З ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТІВ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ*

Демократична партія України (ДемПУ)

Організаційне оформлення партії відбулося на установчому з'їзді 15—16 грудня 1990 р. у Києві. З'їзд затвердив статут, програмові принципи, обрав керівні органи.

В січні 1993 р. відбувся II з'їзд ДемПУ, на якому були внесені доповнення та зміни до статуту, прийнята програма партії. Керівним органом партії є Національна Рада. Поточні питання вирішує Президія у складі 10 осіб.

Головою партії обраний В. Яворівський.

З програмових принципів ДемПУ

<...> Демократична партія ставить своєю метою досягнення державної незалежності України та побудови в ній демократичного й гуманного суспільства, де будуть створені умови для забезпечення добробуту народу, відродження й всебічного розвитку української та інших національних культур, свобод світогляду й віросповідання.
<...>

Щоб відродити інтелектуальний і духовний потенціал української нації та національних меншин України, потрібні об'єднані зусилля держави й громадськості, протекційна державна політика в галузі культури, освіти та науки. <...>

Україна багатопартійна. Програмні документи нових партій. — К., 1991. — С. 173—178.

---

* Документи подаються в алфавітному порядку назв партій, з них вилучені матеріали, які безпосередньо не стосуються теми.

Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ)

Установчий з'їзд відбувся 24–25 листопада 1990 р. в Києві. З'їзд прийняв програму і статут, розглянув інші питання. Керівний орган партії – Координаційна рада в складі 14 чоловік.

З Програми Ліберально-демократичної партії України

<...> Партія виступає за національно-культурну автономію, вільний розвиток мов та культур всіх національних груп на Україні, за підтримку діяльності усіх національно-культурних центрів та товариств.

ЛДПУ вважає, що державне керування мовними процесами обмежує права людини і несумісне з ідеями лібералізму та гуманізму. Проте, враховуючи, що використання української мови штучно обмежувалося протягом століть, чим зневажалися природні права українців, партія підтримує Закон про мову, інші заходи, спрямовані на подолання історичної несправедливості, і сприяє поширенню української мови в усіх сферах громадського та державного життя.

*Україна багатопартійна. –
С. 150–154.*

Народна партія України (НПУ)

Установчий з'їзд партії відбувся 22 вересня 1990 р. у м. Дніпропетровську. Ініціатор її створення – голова кооперативу “Олімп” Табурянський Л. І. 15 грудня 1990 р. відбувся другий з'їзд НПУ, який прийняв програму партії, затвердив статут.

Головою Народної партії України обраний Л. Табурянський.

З програми Народної партії України

<...> Ми проти розпалювання національної ворожнечі, за рівноправний розвиток усіх національних культур. ... Національна свідомість, як і релігія, є справою особистої совісті, тому виступаємо проти насильства у виборі мови спілкування та навчання. Нехай кожна людина дістане освіту на тій мові, на якій хоче вона сама та її батьки.

Разом з тим ми обстоюємо державність української мови. Виступаємо за поступовий, ненав'язливий перехід до неї в усіх сферах діяльності. Підтримуємо також право етнічних груп, які компактно проживають на території України, на зборах, нарадах, у діловодстві, у сфері освіти тощо користуватися національною мовою.

Україна багатопартійна. — С. 136.

Народний Рух України (НРУ)

Установчий з'їзд НРУ відбувся 8—10 вересня 1989 р. у Києві. На з'їзді було прийнято програму та статут НРУ.

25—28 жовтня 1990 р. у Києві відбулися Другі, а в лютому 1992 р. — Треті Всеукраїнські збори НРУ. На зборах було розглянуто і прийнято доповнення і зміни до програми і статуту НРУ. Зміни та доповнення до цих документів внесено також на IV з'їзді НРУ (4—6 грудня 1992 р.).

2 лютого 1993 р. голова НРУ В. Чорновіл отримав реєстраційне свідоцтво Руху як політичної партії.

З програми Народного Руху України

<...> У своїй діяльності Рух керується принципами гуманізму, демократії, гласності, свободи слова, плюралізму, соціальної справедливості, виходячи з інтересів усіх громадян незалежно від національності. Рух згуртовує їхню патріотичну енергію, виявляє їхню волю до політичного, економічного та культурного відродження України. <...>

Шануючи російську мову і культуру, давні зв'язки українського та російського народів, Рух вважає, що росіяни можуть розвиватися як самобутня частина соціуму незалежної України тільки за умови повного розквіту української нації. Інший шлях веде до згубних наслідків для обох народів.

Історично склалося так, що Україна стала колицкою нової європейської культури, євреї зробили великий внесок у розвиток багатьох галузей життя українського народу. Рух виступає за відродження єврейської спільності в Україні, їхньої культурно-національної автономії, проти антисемітизму. <...>

У національному питанні Рух виходить з того, що:

<...> — важливим інтегруючим чинником етнічних спільностей є мова і національна свідомість. Національна мова — першооснова, першоджерело культури, фундамент

національного буття народу, загальнолюдська цінність. Зникає національна мова — умирає народ, як нація.
<...>

З Статуту Народного Руху України

<...> Головною метою діяльності Руху є:

- утвердження державної незалежності України;
- розбудова Української держави як демократичної республіки.

Рух ставить перед собою такі завдання:

<...> г) сприяти духовному відродженню української нації, всебічному розвитку української культури, подоланню наслідків політики русифікації, відродженню історичної пам'яті і національної свідомості громадян України;

д) сприяти всебічному розвитку мов і культур національних меншостей та етнічних груп, що проживають на території України, стояти на захисті їхніх життєвих прав та інтересів;

е) надавати допомогу українцям в інших державах, особливо в суміжних, у їх прагненнях до збереження власної національної самобутності, розвитку їх культури, освіти; сприяти їх культурним та економічним зв'язкам з Україною; сприяти поверненню українців, які того бажають, на їх історичну батьківщину.

Програма і статут Народного Руху України. — К., 1992. — С. 3—14.

Соціалістична партія України (СПУ)

Установчий з'їзд СПУ відбувся 26 жовтня 1991 р. у Києві. З'їзд прийняв декларацію про створення партії, програмну заяву, статут СПУ. Керівний орган СПУ — Політична рада, яку очолює Голова. 28—29 листопада 1992 р. відбувся II з'їзд СПУ, який прийняв програмну декларацію, резолюції по звітній доповіді політради, вніс доповнення до статуту партії.

Головою Політичної Ради СПУ обрано О. Мороза.

Друкований орган СПУ — газета "Товариш".

З програмної декларації Соціалістичної партії України

<...> Социалистическая партия Украины, руководствуясь марксистско-ленинской методологией познания общества, сформировала в своей Программе вывод о том, что

епоха становлення соціалізму в СРСР оказала глибоке впливання на мировий науково-технічний, економічний, соціальний прогрес, національно-освободительне рухення, положив начало новим тенденціям, в основі яких — гуманізація суспільних відносин. <...>

Лише соціалізм способен освободити людину праці від постійної турботи про хліб насущний і дах над головою, відкрити доступ до світу знань, мистецтва, науки не обраній еліті, а кожному, незалежно від його соціального, національного, майнового і т. д. положення. <...>

Всі працюючі — браття, незалежно від національності, місця проживання, переконань і віровань. У них немає антагоністических суперечностей, які неможливо було б розв'язати мирним шляхом.

Товариш. — 1993. — № 3. — січ.

Українська республіканська партія (УРП)

Свій організаційний родовід УРП починає від Гельсінської групи (1976 р.), а структуру і кадри значною мірою перейняла від Української Гельсінської Спілки (проголошена 7 липня 1988 р. як правозахисна організація).

Рішення про створення УРП було прийнято на з'їзді Української Гельсінської Спілки 29—30 квітня 1990 р. Загальне керівництво діяльністю УРП здійснює голова партії спільно з радою та секретаріатом. Головою партії до останнього часу був Л. Лук'яненко. Третій з'їзд УРП (травень 1992 р.) головою партії обрав М. Гориня.

Друкований орган — газета "Самостійна Україна".

З програми Української республіканської партії

Виражаючи волю українського народу жити вільно і в достатку, прагнемо до розбудови незалежної Української демократичної соборної держави, в якій гідно, мирно, в умовах добробуту житимуть усі громадяни республіки, незалежно від національності, суспільного стану, світогляду і віросповідання. <...>

УРП відстоює рівність перед законом усіх громадян України, незалежно від походження та національнос-

ті. УРП домагається державної гарантії на національно-культурну автономію всіх національних громадян України.
<...>

*Самостійна Україна. — 1992. —
№ 21. — трав.*

Українська селянсько-демократична партія

Установчий з'їзд партії відбувся 9 червня 1900 р. (м. Київ). З'їзд прийняв програму УСДП, затвердив статут.

У лютому 1991 р. відбувся II з'їзд УСДП. Були внесені зміни до статуту партії, прийняті звернення до селян і всіх громадян України, до третьої сесії Верховної Ради України, частково сформовані керівні органи партії.

Голова партії С. Плачинда. Двічі на рік скликається Велика Рада партії, до якої входить 41 чоловік.

Друкований орган партії — газета "Земля і воля".

З програми Української селянсько-демократичної партії

<...> Успіх національно-культурного відродження на Україні залежатиме від досягнення справжньої державності, відродження і розвитку рідної мови, національної школи, народних звичаїв, традицій.

УСДП вважає, що залишковий принцип фінансування освіти, культури, медицини, низький соціальний статус працівників науки, освіти, культури, охорони здоров'я призвели до зниження інтелектуального потенціалу країни, падіння загальної культури нації. Держава, яка економить на освіті, зневажає інтелектуальну працю, не створює економічних умов, правових гарантій і свободи саморозвитку і самовдосконалення особистості, приречена на духовне, науково-технічне зубожіння та занепад.

Пріоритетними в освітньо-культурній, оздоровчій роботі УСДП є такі напрями:

— відродження і розвиток національних і релігійних свят, традицій, звичаїв, обрядів, символів, вшанування борців за свободу і волю українського народу; <...>

— сприяння розвитку національної культури, шкіл, мов всіх національних груп, що населяють Україну;

— розвиток прямих культурно-освітніх контактів з усіма країнами світу, співпраця з українцями, які проживають за кордоном;

— створення на Україні системи національної освіти в складі дошкільних навчальних закладів, шкіл різних типів, гімназій, ліцеїв, вищої школи, головне завдання яких готувати молодь до життя в умовах жорсткої конкуренції, ринкових відносин, самостійного господарювання, виховання компетентності, підприємливості;

— створення національних навчальних планів, програм і підручників, деідеологізація освіти, гуманізація і гуманітаризація шкільного та вузівського навчання, його диференціація і психологізація з використанням етнопедagogіки, етнопсихології. <...>

Сучасні політичні партії та рухи на Україні. — С. 210—218.

Християнсько-демократична партія України (ХДПУ)

Свій початок партія бере від Українського християнсько-демократичного фронту, проголошеного в листопаді 1988 р. На II з'їзді ХДПУ 21—22 квітня 1990 р. у Львові були прийняті рішення про реорганізацію фронту в християнсько-демократичну партію. З'їзд прийняв програму та статут партії, розглянув інші питання. Голова ХДПУ — В. Журавський.

Друкований орган партії — газета "Воскресіння".

З програми християнсько-демократичної партії України

<...> Ми ставимо за мету: повне духовне та національне відродження українського народу. <...>

Ліквідувати наслідки насильної русифікаторської політики і повернути реально всі права нашій мові. <...> Реабілітація національно-патріотичних пісень в суспільному житті нашого народу. Відродження всіх національно-релігійних свят і традицій. <...>

Сприяти включенню діаспори в загальноукраїнський процес національного відродження на нашій землі. <...>

Всі українці мусять мати право і повинні навчатись в українській школі. Кількість українських шкіл повинна відповідати кількісному складові українського населення. Становище, при якому половина українських дітей не має змоги ходити в рідні школи на рідній землі, а тому русифікується — ми вважаємо злочином. <...>

Право української нації на своїй рідній землі оберігати та розвивати свою історично сформовану культуру і житте-

вий устрій, свою мову, традиції, цілісність своєї нації, право самим вирішувати долю своєї землі. Повне національне відродження можливе тільки при умові самостійності України як держави. <...>

Політику дискримінації неросійських народів, політику, за якою, наприклад, усі росіяни на Україні мають свої школи, а 4 мільйони українців в одній лише Російській Федерації не мають жодної школи з українською мовою навчання — таку політику УХДП вважає злочинною. <...>

Ми — за культурну автономію українців по всій території СРСР за межами України, за право мати свої церкви, навчальні заклади та друковані органи, що спиноло би процес насильної русифікації та створило би умови для національного відродження. <...>

З погляду справедливості ми виступаємо також за культурну автономію в межах України всіх національних меншостей, що тут проживають, їхнє право на свої церкви, школи, на культурні осередки, що спиноло би процес русифікації цих національних меншостей. <...>

Україна багатопартійна. Програмні документи нових партій. — К., 1991. — С. 42—48.

**356. ПОСТАНОВА ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПРО ІНФОРМАЦІЮ КОМІСІЇ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ ТА ДУХОВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
“ПРО СТАН РОБОТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПО СТВОРЕННЮ УМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУР
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ”**

22 лютого 1991 р.

Президія Верховної Ради Української РСР постановляє:

З висновками і пропозиціями Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження щодо стану роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України погодитися.

Довідку Комісії з зазначеного питання надіслати Раді Міністрів Української РСР для вжиття заходів.

22 лютого 1991 р.

Голова Верховної Ради
Української РСР
Л. Кравчук

*Про стан роботи органів державного управління
по створенню умов для розвитку культур
національних меншин України*

Нещодавно Комісія Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження вивчила і обговорила за участю науковців, керівників творчих спілок і національно-культурних товариств, директорів видавництв і представників заінтересованих громадських організацій стан роботи органів державного управління по створенню умов розвитку культур національних меншин України.

<...> Нині на Україні діє 87 національно-культурних товариств, в тому числі 22 єврейських, 8 російських, 8 польських, 6 болгарських, 5 вірменських, 4 грецьких, 3 німецьких, по два кримсько-татарських, караїмських, молдавських і румунських. У деяких областях і містах відновлюється діяльність національних професійних та самодіяльних театральних-концертних організацій і колективів, газет, етнотрадиційних вірувань і релігійних громад. Запроваджуються теле- і радіопередачі національними мовами. У республіканських видавництвах "Веселка", "Радянська школа" та інших дещо збільшено випуск двомовних книг для дітей, підручників для національних шкіл.

Проте в ряді випадків робота органів державного управління і громадських організацій по створенню умов для розвитку культур національних меншин України не має систематичного характеру, наукового обґрунтування і прогнозування. <...>

Комісія прийняла відповідне рішення з зазначеного питання і висловила свої рекомендації заінтересованим міністерствам і відомствам. Хід виконання рішення взято на контроль.

Водночас, враховуючи політичну актуальність, культурологічне значення порушених проблем, члени комісії вважають за доцільне:

внести на розгляд Президії Верховної Ради Української РСР пропозицію щодо включення до порядку денного третьої сесії Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання питань про утворення Державного комітету УРСР у справах національностей та про проект Закону Української РСР про національні меншини України.

Доручити Раді Міністрів Української РСР:

розробити у першому півріччі 1991 р. Державну програму сприяння розвитку культур національних меншин України і подати її Верховній Раді Української РСР;

передбачити у відповідних законопроектах звільнення від оподаткування діяльності національно-культурних товариств та встановлення пільг на оподаткування фінансово-господарської діяльності видавництв, культурологічних організацій, які працюють на відродження національних культур;

створити в системі Держкомпреси УРСР спеціалізоване видавництво по випуску літератури для національних меншин України, забезпечивши його необхідним фінансуванням та відповідними фондами паперу;

розглянути за поданням Міністерства культури УРСР питання про створення в м. Києві бюджетної установи — Центру національних культур.

Голова Комісії *Л. Танюк*

Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — 26 берез.

357. АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року.

— продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

— виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

— здійснюючи Декларацію про Державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує

незалежність України та створення самостійної Української держави — України.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набуває чинності з моменту його схвалення.

24 серпня 1991 р.

Верховна Рада України

Літературна Україна. — 1991. — 29 серп.

358. ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР “ПРО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ”

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови уряду та інші акти законодавства республіки.

1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження акта проголошення незалежності.

24 серпня 1991 р.
м. Київ

Голова Верховної Ради
Української РСР
Л. Кравчук

*Літературна Україна. — 1991. —
29 серп.*

359. РЕЗОЛЮЦІЯ ФОРУМУ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ

15 вересня 1991 р.

Форум інтелігенції “Україна: суверенітет і культура”, який відбувся в Києві 14 — 15 вересня 1991 р., усвідомлюючи свою високу патріотичну місію та громадянську відповідальність за майбутнє незалежної України, дбаючи про консолідацію всіх демократичних сил з метою розбудови Української держави на засадах національної злагоди, взаєморозуміння громадян незалежно від національності, вірувань та політичних уподобань, виносить такі ухвали:

1. Підтримати Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Учасники форуму звертаються до Верховної Ради з вимогою скасувати Постанову про проведення 1 грудня 1991 р. референдуму на підтвердження Акта про незалежність України. Цей Акт є втіленням споконвічної боротьби українського народу за утвердження своєї державності та незалежності, які були реалізовані 1918 р. фактом утворення Української Народної Республіки. Акт від 24 серпня 1991 р. є фактичним відновленням державності України і не потребує підтвердження ні з юридичного, ні з політичного, ні з морального погляду.

2. Верховній Раді України на черговій сесії схвалити Закони:

— Закон про затвердження українського національного прапора та Герба Тризуба як державних символів України;

— Закон про призначення Головного Командування та структури Збройних Сил України і Національної гвардії України;

Закон про впровадження національної валюти і митної служби;

— Закон про національні меншини в Україні. <...>

3. Верховній Раді України утворити Комісію в справі повернення на Україну німців — громадян України.

4. Форум інтелігенції України підтримує право кримськотатарського народу на відновлення національної державності на своїй батьківщині і пропонує Верховній Раді України розробити спільно з вищими демократичними представницькими органами кримськотатарського народу механізм реалізації цього права. <...>

5. Форум інтелігенції України пропонує утворити при Верховній Раді України Всеукраїнську Раду з проблем національно-культурного відродження націй і народностей України, а при Кабінеті Міністрів — Комітет із відповідними структурами в столиці України і на місцях.

6. Кабінетові Міністрів України розробити і передати на затвердження Верховної Ради комплексні програми відродження і розвитку української культури і культур народів України. <...>

9. Форум висловив недовір'я міністрові народної освіти Зязюну І. А. і вимагає від Кабінету Міністрів звільнити його з посади за переслідування учителів з політичних міркувань.

Форум рекомендує провести по всій Україні зібрання інтелігенції з метою згуртування громадян для всенародного схвалення історичного Акта про незалежність України, проголошеного 24 серпня 1991 р.

За дорученням Президії форуму:

Народний депутат України,
Голова Руху *І. Драч*
Народний депутат України
Р. Лубківський

Літературна Україна. — 1991. — 19 верес.

360. ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ УКРАЇНИ

Верховна Рада України, виходячи з Декларації про державний суверенітет України, з Акта проголошення незалежності України,

керуючись Загальною Декларацією прав людини та ратифікованими Україною міжнародними пактами про права та свободи особистості;

прагнучи утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України;

беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями складають п'ятидесятидвохмільйонний народ України,

приймає цю Декларацію прав національностей України.

Стаття 1. Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права.

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Дискримінація за національною ознакою забороняється і карається законом.

Стаття 2. Українська держава гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе відповідальність за створення належних умов для розвитку всіх національних мов і культур.

Стаття 3. Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх галузях життя, включаючи навчання, виробництво, одержання і розповсюдження інформації.

Верховна Рада України тлумачить статтю 3 Закону "Про мови в Українській РСР" таким чином, що в межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати її мова нарівні з державною мовою.

Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільно користуватися російською мовою. В регіонах, де проживає компактно кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнятна для всього населення даної місцевості.

Стаття 4. Усім громадянам України будь-якої національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої

національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

Стаття 5. Пам'ятки історії та культури народів та національних груп на території України охороняються законом.

Стаття 6. Українська держава гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій.

Стаття 7. Національні культурні центри і товариства, представники національних меншин мають право на вільні контакти із своєю історичною батьківщиною.

1 листопада 1991 року

*Літературна газета. — 1991. —
7 листоп.*

361. ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ НАУКИ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ”

<...> **Стаття 3.** Основні принципи державної науково-технічної політики.

Основними принципами державної науково-технічної політики є:

органічна єдність науково-технічного прогресу з економічним, соціальним і духовним розвитком суспільства;

демократизація та децентралізація управління, розвиток самоврядування в сфері науки і техніки;

врахування вимог екологічної безпеки;

першочергова державна підтримка науково-дослідних робіт, що забезпечують вирішення найважливіших проблем розвитку України шляхом вибору науково-технічних пріоритетів та концентрації ресурсів на їх реалізації;

збалансованість розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та розвитку при державній підтримці фундаментальних і довгострокових прикладних робіт, економічного стимулювання іноваційної діяльності підприємств;

підтримка конкуренції і підприємництва у науково-технічній сфері на основі державного захисту інтересів власника;

створення і розвиток ринку науково-технічної продукції;
рівноправність всіх форм організації науково-технічної діяльності, поєднання колективної та індивідуальної науково-технічної творчості;

збалансованість розвитку наукового, освітнього та виробничого потенціалів;

участь науково-технічної громадськості в формуванні і реалізації державної науково-технічної політики;

максимальне використання можливостей світової науки та міжнародного науково-технічного співробітництва для забезпечення науково-технічного прогресу;

свобода розповсюдження науково-технічної інформації і пропаганда науково-технічних досягнень. <...>

Голос України. — 1992. — 24 берез.

362. ОСНОВИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КУЛЬТУРУ

Розділ І. Загальні положення

Стаття 1. Законодавство України про культуру.

Законодавство України про культуру базується на Конституції України і складається з цих Основ та інших прийнятих відповідно до них актів законодавства.

Стаття 2. Основні принципи культурної політики.

Основними принципами культурної політики України є: визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України;

утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними і класовими інтересами;

збереження й примноження культурних надбань;

розвиток культурних зв'язків з українцями, що проживають за кордоном, як основи збереження цілісності української культури;

гарантування свободи творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань;

рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального стану та національної приналежності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей;

доступність культурних цінностей, усіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина;

забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян;

заохочення благодійної діяльності у сфері культури підприємств, організацій, громадських об'єднань, релігійних організацій, окремих громадян;

всебічне міжнародне культурне співробітництво;

визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури;

поєднання державних і громадських засад у забезпеченні розвитку культури.

Стаття 3. Пріоритети у розвитку культури.

Пріоритетні напрями розвитку культури визначаються державними програмами, які затверджуються Верховною Радою України.

Держава у пріоритетному порядку створює умови для: розвитку культури української нації та культур національних меншин;

збереження, відтворення й охорони культурно-історичного середовища;

естетичного виховання дітей та юнацтва;

проведення фундаментальних досліджень в галузі теорії та історії культури України;

розширення культурної інфраструктури села;

матеріального та фінансового забезпечення закладів, підприємств, організацій і установ культури.

Стаття 4. Мова у сфері культури.

Функціонування мови у сфері культури визначається законодавством України про мови.

Держава дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує рівні права і можливості щодо використання у сфері культури мов усіх національних меншин, які проживають на території України.

Розділ II. Права і обов'язки громадян у сфері культури

Стаття 5. Права громадян у сфері культури.

Громадяни у сфері культури мають право на:

свободу творчості;

вільний вибір будь-якого виду культурної діяльності, засобів і сфер застосування творчих здібностей та самостійне визначення долі своїх творів;

здійснення професійної та аматорської діяльності на індивідуальній чи колективній основі, самостійно чи з допомогою будь-яких форм посередництва;

створення закладів, підприємств і організацій культури;

об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські організації, які діють у сфері культури;

збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій і звичаїв;

доступ до культурних цінностей;

захист інтелектуальної власності;

здобуття спеціальної освіти.

Стаття 6. Свобода творчості.

Держава гарантує свободу творчості, вільний вибір видів культурної діяльності. Втручання у творчий процес, цензура у сфері творчої діяльності не допускаються.

В Україні створюються умови для розвитку літературної й художньої критики, інших форм об'єктивної оцінки історико-культурних процесів.

Стаття 7. Право громадян на утворення об'єднань у сфері культури.

Громадяни мають право за своєю ініціативою утворювати творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації та інші громадські об'єднання, в тому числі міжнародні.

Діяльність громадських об'єднань у сфері культури регулюється законодавством України та статутами (положеннями) цих об'єднань.

Держава охороняє права й законні інтереси громадських об'єднань у сфері культури, сприяє створенню умов виконання ними статутних завдань.

Стаття 8. Права національних меншин у сфері культури.

Держава створює умови для розвитку культури усіх національних меншин, які проживають на території України, сприяє їх прилученню до спільного процесу творення культурних цінностей.

Громадяни будь-якої національності мають право:

зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди;

утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури і мистецтва та навчальні заклади, засновувати засоби масової інформації і видавництва.

Стаття 9. Право на інтелектуальну власність.

Твори літератури та мистецтва є інтелектуальною власністю їх творців.

Захист прав на інтелектуальну власність, охорона авторських прав регулюється спеціальним законодавством і нормами міжнародного права.

Стаття 10. Право на спеціальну освіту в галузі культури.

Громадяни мають право вільного вибору профілю спеціальної освіти у галузі культури та форм навчання.

Держава відповідно до соціально-економічних і національно-культурних потреб забезпечує розвиток у сфері культури мережі навчальних закладів, наукових установ, закладів підвищення кваліфікації, створює умови для самоосвіти.

Стаття 11. Обов'язки громадян у сфері культури.

Громадяни зобов'язані:

додержувати вимог чинного законодавства щодо діяльності у сфері культури;

дбати про збереження культурної спадщини, традицій народної культури, сприяти охороні пам'яток історії та культури;

поважати культуру, мову, традиції, звичаї та обряди національних меншин, які проживають на території України;

підключатися до естетичне виховання і культурний розвиток дітей, прилучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури. <...>

Голос України. — 1992. — 27 берез.

363. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ “ПРО ФОНД РОЗВИТКУ КУЛЬТУР НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ”

29 квітня 1992 р.

Підтверджуючи намір закріпити в Україні братерське співжиття і плідне співробітництво всіх національностей, забезпечити вільний розвиток всіх національностей, забезпечити вільний розвиток їх мов і культур, постановляю:

1. Погодитись з пропозицією Ради національних товариств України і утворити при Комітеті у справах національностей при Кабінеті Міністрів України фонд розвитку культур національних меншин України.

2. Затвердити Положення про Фонд розвитку культур національних меншин України.

3. Призначити Олійникова Олександра Олексійовича Генеральним директором Фонду розвитку культур національних меншин України.

4. Указ набуває чинності з дня його підписання.

Президент України *Л. Кравчук*

*Урядовий кур'єр. — 1992. —
18 трав.*

364. УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА МОВОЮ СТАТИСТИКИ

Західна діаспора

За межами колишнього Радянського Союзу (так звана західна діаспора) проживає, за найскромнішими підрахунками, понад п'ять мільйонів осіб української національності, вони живуть практично на всіх континентах.

Північна Америка

В США за неофіційними даними українська етнічна група налічує близько 2 млн чоловік. Найбільше американців українського походження сконцентровано у штатах Пенсільванія (майже половина), Нью-Джерсі та Нью-Йорк.

За професійною зайнятістю на першому місці — кваліфіковані робітники, на другому — службовці неіндустріальної сфери, на третьому — юристи, вчителі, лікарі. За переписом 1980 р. близько 50 тис. американців українського походження — спеціалісти з вищою освітою. Ряд з них займає високі посади в урядових установах та Збройних силах. <...>

Перші українські поселенці прибували не тільки зі Сходу, з Європи, але й з заходу — через Сибір та Аляску. То були українські козаки, які у складі російських експедицій освоювали ці суворі краї. Вже наприкінці 60-х років XIX ст. на Алясці та Алеутських островах налічувалося близько 20 тис. українців.

Широкого розмаху прибуття українських емігрантів до США набрало на початку 90-х років минулого століття.

В Канаді українська етнічна група налічує приблизно 1 млн чоловік. Найбільше канадців українського походження живе в провінціях Онтаріо, Альберта й Манітова. Зайняті практично в усіх галузях економіки, науки і культури. За

професією — найбільше службовців, на 2-му місці — юристи, лікарі, вчителі; працівники промисловості займають 3-тє місце.

Масове переселення українців до цієї країни почалося наприкінці ХІХ ст. <...>

У Мексиці перші групи українців з'явилися після другої світової війни. Точних даних про їх кількість не публікується. Відомо лише, що переважна більшість живе в столиці країни.

Південна Америка

У Бразилії кількість українців сягає найімовірніше 250—400 тис. Лише 7—8 % з них народились в Україні, решта — уроженці цієї країни. <...>

Перші українські емігранти з'явилися тут 1872 р. — це до державного оформлення Бразилії. Масова ж еміграція почалась 1895 р.

Найбільше українців у штаті Парана, 85 % цієї етнічної групи зосереджено в сільській місцевості. <...> Це так звана Бразильська Україна.

Майже 80 % зайнято в сільському господарстві. <...> Близько 20 % працює в промисловості, торгівлі, в державних установах. <...>

В Аргентині “за неофіційною статистикою” проживає 250 тис. громадян українського походження. Деякі фахівці вважають цю цифру заниженою.

Українські громади є майже в усіх провінціях. 99 тис. живе в столиці та провінції Буенос-Айрес.

Приблизно половина наших земляків та їхніх нащадків працює в сільському господарстві... Після селян другою за чисельністю групою є індустріальні робітники високої кваліфікації. Останнім часом зростає кількість інженерів, лікарів, юристів, науковців.

Перші українці ступили на аргентинську землю 1890 р. Відтоді приплив емігрантів з західноукраїнських земель тривав близько 50 років.

В Уругваї, за різними даними, проживає 10—15 тис. українців. Перші емігранти прибули сюди 1924 р. з Волині, Полісся, Галичини, Буковини й Закарпаття. Це були селяни-заробітчани.

Нині близько половини громадян українського походження живе в Монтевідео, решта розсіяна по всій країні. <...>

У Парагваї за даними 1990 р., живе понад 10 тис. українців. Більш-менш масові приїзди відбулися в 1930—1932 рр.,

переважно з сусідньої Аргентини. Більшість вихідців з України живе в м. Енкарнас'йон... Селяни займаються переважно рільництвом, міські жителі — ремісництвом, торгівлею, незначна частина працює на промислових підприємствах.

У Венесуелі є понад 4 тис. громадян українського походження, в Чилі — дещо більше 1 тис. Нечисленні групи українців є в Болівії та Перу.

Європа

У Польщі українці становлять автохтонну (корінну) етнічну групу. Точну її кількість статистика не дає. Одні джерела дають цифру понад 400 тис., інші (зокрема, церковні) — до 800 тис. Проте такі відомості слід вважати гіпотетичними. <...>

Нині основна маса українського населення живе розсіяно в Ольштинському, Гданському, Кошалінському, Щецинському та Вроцлавському воєводствах.

Нова політична обстановка, що склалася в 1989—1990 рр., відкрила для українського населення великі можливості для розвитку громадянської діяльності, задоволення культурних потреб.

В Румунії українська етнічна група також є автохтонною. Українці населяють Південну Буковину та Мараморошину. Компактно проживають вони і в Банаті, і Добруджі.

Точних відомостей про кількість українців немає. Різні джерела наводять різні цифри: 50, 70, 100, 120, а то й 800 тис.

Українці Румунії — здебільшого селяни... Деяка частина живе в містах... Пропорційно до кількості українського населення відсоток його інтелігенції нижчий від загального рівня румунів.

У Чехо-Словаччині українці є автохтонною групою населення. За деякими даними (статистика точних відомостей не дає), українське населення становить приблизно 100 тис. чоловік

Більшість проживає у містах і селах Східно-Словацького краю. Певна кількість українців проживає також у Празі, Брно, Моравській Оставі, Братиславі — орієнтовно 10 тис. осіб.

На території країн, що входили до Югославії, перші українські поселенці з'явилися в 1745—1746 рр. Це були вихідці з Пряшівщини (тепер Чехо-Словаччина), 1751 р. прибули перші досить великі групи українців із Закарпаття. Еміграція тривала і в ХІХ ст.

Нині на терені колишньої Югославії живе близько 60 тис. українців. Майже половина з них — в автономній області Воєводина, решта — у Хорватії та Боснії і в Герцоговині.

Понад 80 % проживає у селах та невеликих містах... Після другої світової війни серед українців значно зросла кількість людей із середньою та вищою освітою. З'явилося чимало лікарів, юристів, науковців, журналістів. Виросла плеяда письменників, художників, композиторів.

У Франції за неофіційною статистикою проживає майже 40 тис. громадян українського походження. Переважна більшість — нащадки трудових і політичних емігрантів та переміщених осіб. Майже 90 % — жителі міст (Париж, Мец, Страсбург, Нансі, Орлеан та ін.). Більшість — промислові робітники, дрібні підприємці. Незначна частина належить до інтелігенції.

Першими нашими земляками, що оселились у Франції, були дочка князя Ярослава Мудрого — Анна, яка 1051 р. вийшла заміж за короля Генріха I.

Значна еміграція з України спостерігалась у період з 1905 по 1930 р. Це були галицькі селяни-заробітчани та політичні біженці з центральних та східних районів України. Ще одна хвиля еміграції припала на час другої світової війни та перші повоєнні роки.

У Великобританії кількість громадян українського походження становить 30 тис. чоловік. 99 % живе в Англії, решта — в Шотландії та Уельсі... Близько 80 % зайнято фізичною працею у промисловості. Решта — переважно службовці, є власники невеликих фабрик та магазинів. В останні десятиріччя зростає кількість інженерів, техніків (діти й онуки емігрантів).

Перші групи переселенців-заробітчан прибули 1893 р. Після 1917 р. з'явилися політичні емігранти. Найбільша хвиля еміграції припала на 1947 р. (60 % від цієї кількості). Це були переміщені особи з таборів у Німеччині та Австрії. Поповнили еміграцію й залишки дивізії СС "Галичина" та колишні вояки УПА.

У Німеччині українська етнічна група налічує близько 25 тис. чоловік. Понад 40 % живе в Баварії. Більше 80 % зайнято в індустрії та на будівництві. <...>

Перше масове поселення українців пов'язане з першою світовою війною. Це були військовополонені, що лишилися жити в Німеччині. Основа ж сучасної української етнічної групи — переміщені особи (насилено вивезені фашистами на підневольну працю, військовополонені), а також політичні емігранти.

Значні групи українського населення (від 2 до 5 тис. чоловік) живуть в Австрії, Бельгії, Нідерландах, Угорщині, Швеції. Менші групи — в Болгарії, Греції, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, Фінляндії та Швейцарії.

Австралія та Нова Зеландія

В Австралії українська етнічна група об'єднує 35 тис. чоловік. Більшість живе у штатах Новий Південний Уельс та Вікторія. Майже дві третини зосереджені у великих містах (Сідней, Мельбурн, Аделаїда). Більшість працездатних зайнята у промисловості, на транспорті і в торгівлі. Тільки 2 % — в сільському господарстві. Понад 3 % — власники підприємств.

Перші поселенці з України з'явилися в ХІХ ст. Основна ж маса прибула після другої світової війни згідно з угодою уряду Австралії з Міжнародною організацією у справах біженців. Це були переважно переміщені особи з Німеччини та Австрії.

В Новій Зеландії живе невелика група українців, яка прибула сюди також з таборів для переміщених осіб з Німеччини та Австрії.

Азія

На цьому континенті українські етнічні групи є в Туреччині, Китаї, Ізраїлі та Ірані. Вірогідних даних про їх кількість немає.

Східна діаспора

На території держав — колишніх республік СРСР за переписом 1989 р., проживає близько 6 млн 767 тис. українців (східна діаспора).

У Російській Федерації живе "левова частина" українців східної діаспори — близько 4 млн 363 тис. Це 2,9 % від всього населення Росії. З них (за даними перепису 1989 р.) вважають українську мову рідною — 42,8 %, вільно володіють нею — 15,5 %.

Найбільша кількість українців проживає в Тюменській обл. (понад 260 тис.), в Москві (близько 196 тис.), Московській обл. та Приморському краї (по 185 тис.).

Найвищий відсоток українців від усього населення — в Ямало-Ненецькому авт. окрузі (17,2 %), Магаданській обл. (15,4 %), Ханти-Мансійському авт. окр. (11,6 %), Мур-

манській обл. (9 %), в Республіці Комі (8,3 %), Тюменській обл. (8,4 %).

У Казахстані проживає друга за кількістю етнічна група українців східної діаспори — понад 896 тис. чол. (5,4 %) усього населення. Українську мову вважають рідною 36,6 %. Найбільше наших земляків осіло в північних областях республіки — Кустанайській (близько 178 тис.), Карагандинській (понад 107 тис.) та Акмолінській (понад 94 тис.). В Алма-Аті живе 45,5 тис. українців.

У Молдові налічується понад 600 тис. українців (13,8 %) від усього населення. Найкомпактніше українське населення проживає на Лівобережжі Дністра — в Григоріопольському, Слободзейському, Кам'янському та Рибницькому районах; українське міське населення представлене переважно у великих містах — Кишиневі, Тирасполі, Бельцях.

В Білорусії українське населення налічує 291 тис. чоловік. Українську мову вважає рідною 45,5 %. Найбільша кількість українців зосереджена в Гомельській та Брестській областях, а також у Мінську.

В Узбекистані українська етнічна група становить понад 153 тис. чоловік (0,8 % від усього населення). Більше третини наших земляків живе в Ташкенті (60 тис.). Значна їх кількість є в Ташкентській, Самаркандській та Бухарській областях.

У Киргизії українців понад 108 тис. Здавна, ще в 50—70-х рр. минулого століття, вони заселяли насамперед Чуйську та Талаську долини. Менші українські скупчення є в східній частині Іссик-Кульської котловини і Ферганської долини.

У Латвії живе понад 92 тис. українців (3,5 % від усього населення). Це значно більше, ніж в інших країнах Балтії. Більшість з них — 60,5 тис. — народились в Україні і тільки близько 18 тис. — в самій республіці. Живуть українці переважно в містах (Рига, Вентспілс, Даугавпілс, Єлгава, Лієпая), менше — в сільській місцевості (Ризький, Баудський, Добельський та інші райони).

В Грузії за переписом 1989 р. проживало 52,4 тис. українців (1 % населення республіки). З них у Тбілісі — 16 тис., Руставі — 2,7 тис., Кутаїсі — 2 тис., Поті — 1,7 тис., Сухумі — 4 тис.

В Естонії живе 48,2 тис. українців (4,8 % від усього населення). Найбільша їх кількість — у столиці республіки Таллінні (понад 24 тис.), а також в інших містах з роз-

виною промисловістю — Кохтла-Ярве (3,5 тис.), Нарві (2,7 тис.), Пярну (1,7 тис.).

У Литві українська громада налічує близько 45 тис. чоловік (2,3 % від усього населення). Як і в інших країнах Балтії, живуть українці переважно у містах — Вільнюсі (13,2 тис.), Клайпеді (7,8 тис.), Шяуляї (2,7 тис.) та ін.

У Таджикистані живе понад 41 тис. українців (0,8 % від усього населення). Більше половини їх є жителями столиці — м. Душанбе (понад 21 тис. чоловік).

У Туркменії проживає 35 тис. українців, третина з них — в м. Ашгабаді.

В Азербайджані чисельність українського населення (за переписом 1989 р.) становила понад 32 тис. чоловік (0,5 % від усього населення). Найчисленніші українські громади — в Баку (18,3 тис. чоловік), Сумгаїті (2,3 тис.), Гянджі (1,7 тис.). В Нахичеванській автономній республіці 1989 р. налічувалося 1,9 тис., а в Нагорному Карабасі — всього 416 чоловік.

У Вірменії живе, порівняно з іншими країнами — колишніми республіками СРСР, найменше українців — 8,3 тис. чоловік (0,3 % від усього населення). Майже половина їх кількості (3,8 тис. чоловік) живе в Єревані, решта — в інших найбільших містах. У сільській місцевості частка українців незначна.

Політика і час. — 1992. — № 11—12. — С. 32—35.

365. РЕЗОЛЮЦІЯ І ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ КЕРІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ

21 лютого 1993 р.

Заслушав и обсудив выступления делегатов и гостей конференции, обращаемся к Президенту Украины, Верховному Совету и Премьер-министру Украины с предложениями:

<...> 2. Считать национально-культурные общества главным центром развития культур национальных меньшинств и финансировать их деятельность из государственного бюджета (согласно статье 16 Закона о национальных меньшинствах Украины). <...>

5. 15 % бюджетных ассигнований, предназначенных государством на развитие национальных культур, передавать непосредственно Фонду развития культур национальных

меньшинств України для фінансування конкретних культурних програм національних обществ.

6. Создать в Министерстве культуры Украины должность заместителя Министра, подчинив ему деятельность по развитию культур национальных меньшинств.

7. Фонд развития культур национальных меньшинств Украины подчинить непосредственно администрации Президента Украины.

8. В городах Украины, где есть такая необходимость, создать культурные центры народов Украины, передав их на баланс местных управлений культуры. <...>

Еврейские вести. — 1993. — № 4. — С. 2.

**366. ЗАКОН УКРАЇНИ
“ПРО ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ
ДО БЕРНСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ОХОРОНУ
ЛІТЕРАТУРНИХ І ХУДОЖНІХ ТВОРІВ”
(ПАРИЗЬКОГО АКТА ВІД 24 ЛИПНЯ 1971 Р.,
ЗМІНЕНОГО 2 ЖОВТНЯ 1979 Р.)**

З метою розширення міжнародного культурного обміну, становлення цивілізованого ринку інтелектуальної власності Верховна Рада України постановляє:

1. Погодитися з пропозицією Президента України про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 року, зміненого 2 жовтня 1979 року).

2. Доручити Міністерству закордонних справ України надіслати Генеральному директорові Всесвітньої організації інтелектуальної власності документ про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 року, зміненого 2 жовтня 1979 року), повідомивши при цьому, що дія зазначеної конвенції не поширюється на твори, які на дату набуття чинності цією Конвенцією для України вже є на її території суспільним надбанням.

Голова Верховної Ради України
О. Мороз

м. Київ
31 травня 1995 року

Голос України. — 1995. — 8 черв.

367. ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО МУЗЕЇ ТА МУЗЕЙНУ СПРАВУ”

Цей Закон регулює суспільні відносини в галузі музейної справи, встановлює правові, економічні, соціальні засади наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, діяльності музейних закладів в Україні.

Розділ I. Загальні положення

Стаття 1. Музеї, їх основні завдання та напрями діяльності.

Музеї — це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Основними напрямками музейної діяльності є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна робота.

Музеї є юридичними особами, крім тих, що створюються і діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах.

Стаття 2. Музейна справа.

Музейна справа — це спеціальна галузь культурно-освітньої та наукової діяльності, яка здійснюється музеями щодо комплектування, збереження, вивчення і використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури.

Музейна справа уособлює національну музейну політику, музеєзнавство і музейну практику.

Стаття 3. Національна музейна політика.

Національна музейна політика — це сукупність основних напрямів і засад діяльності держави і суспільства в галузі музейної справи.

Основними напрямками національної музейної політики є: забезпечення соціально-економічних, правових і наукових умов для ефективної діяльності музеїв;

сприяння формуванню сучасної інфраструктури музейної справи;

підтримка і розвиток мережі музеїв;

забезпечення підготовки та підвищення фахової кваліфікації музейних кадрів, їх правовий і соціальний захист;

бюджетне фінансування (у тому числі на дольових засадах) і пріоритетне матеріально-технічне забезпечення розробки

і реалізації державних, регіональних і місцевих програм розвитку музейної справи;

забезпечення охорони музеїв;

підтримка фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних з музейною справою;

сприяння міжнародному співробітництву в галузі музейної справи.

Стаття 4. Законодавство України про музеї та музейну справу.

Законодавство України про музеї та музейну справу складається з Основ законодавства України про культуру, цього Закону та інших актів законодавства України.

Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачено законодавством України про музеї та музейну справу, то застосовуються правила міжнародного договору.

Стаття 5. Національні, регіональні та профільні організації музеїв України. Участь у міжнародних організаціях.

Музеї України мають право об'єднуватись у національні, регіональні та профільні організації (спілки, асоціації тощо), вступати до міжнародних музейних організацій і фондів.

Розділ II. Види музеїв.

Порядок створення і матеріальна база музеїв

Стаття 6. Види музеїв.

За своїм профілем музеї поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.

На основі ансамблів, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культури та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби.

Музеї можуть бути: загальнодержавні, засновниками яких є центральні органи державної виконавчої влади; республіканські (Автономної Республіки Крим) — засновниками яких є органи державної виконавчої влади Автономної Республіки Крим; місцеві — засновниками яких є відповідні місцеві органи державної виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадяни.

Державному музею, який має музейне зібрання пам'яток загальнодержавного значення, набув міжнародного визнання і є провідним культурно-освітнім та науково-дослідним зак-

ладом у відповідних профільних групах музейної мережі України, у встановленому законодавством України порядку може бути надано статус національного музею України.

Стаття 7. Створення музеїв.

Рішення про створення музеїв приймають їх засновники.

Для створення музею засновники повинні забезпечити: формування музейного зібрання;

матеріальну базу — приміщення для експозиції та роботи наукових працівників фондосховище музею;

умови для охорони музею, оснащення його засобами охоронної та пожежної сигналізації;

фінансування та кадри для належного його функціонування;

роботу музею за чітким розкладом.

Засновники музею можуть створювати філії та відділи музею, що не є юридичними особами.

Земельні ділянки, інші природні ресурси, необхідні для створення музею, надаються в користування у встановленому законодавством порядку.

Музеї можуть створюватись і діяти в усіх організаційно-правових формах.

Стаття 8. Статут музею.

Музей діє на підставі статуту (положення), що затверджується його засновником чи засновниками.

У статуті (положенні) музею визначаються:

назва музею, його статус, склад засновників, їх права та обов'язки;

організаційна структура, основні завдання та напрями діяльності;

джерела надходження коштів і їх використання, склад майна музею, порядок його реорганізації та ліквідації, умови збереження музейного зібрання у разі ліквідації музею;

інші умови діяльності музею.

Стаття 9. Державна реєстрація музеїв.

Державна реєстрація музеїв незалежно від форм власності проводиться відповідно обласними, Київською та Севастопольською міськими, районними (крім районів у містах, за винятком міст Києва та Севастополя) державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських Рад. За реєстрацію музею вноситься плата, розмір якої встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Для реєстрації музею подаються такі документи:

рішення засновника (засновників) про створення музею;

статут (положення) відповідного музею;
документ про сплату коштів за державну реєстрацію;
документи, що засвідчують джерела фінансування для належного функціонування музею.

Реєстрація проводиться (за наявності всіх зазначених документів) за заявочним принципом протягом не більше п'ятнадцяти робочих днів. Орган, який здійснює реєстрацію, зобов'язаний протягом цього терміну видати посвідчення про реєстрацію і в десятиденний термін подати відомості до органів державної статистики.

Відмову в реєстрації може бути оскаржено в судовому порядку.

Після реєстрації музей набуває статусу юридичної особи. Свідоцтво про реєстрацію музею є підставою для відкриття рахунків в установах банків.

Музеї, створені при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах, реєстрації не підлягають. Порядок обліку таких музеїв визначає Міністерство культури України.

Стаття 10. Ліквідація та реорганізація музеїв.

Ліквідація музеїв здійснюється за рішенням засновника, а також за рішенням суду, арбітражного суду у випадках, передбачених чинним законодавством.

Порядок подальшого використання музейних зібрань музеїв, що ліквідуються, заснованих на державній власності, визначає правонаступник за погодженням з Міністерством культури України. У разі ліквідації музеїв, заснованих на недержавних формах власності, переважне право на придбання музейних зібрань має держава.

Реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) музеїв може відбуватися відповідно до чинного законодавства.

Перереєстрація музею проводиться в разі зміни форми власності або виду музею і здійснюється в порядку, встановленому для його реєстрації.

Стаття 11. Музейна територія.

На території, відведеній для музею, забороняється діяльність, що суперечить його функціональному призначенню або може негативно впливати на стан зберігання музейного зібрання, а також інша діяльність, яка є несумісною з діяльністю музею як закладу культури. На цій території згідно з статутом музею може бути виділено зони:

заповідна — для зберігання і охорони найбільш цінних історико-культурних комплексів і окремих об'єктів;

експозиційна — для стаціонарного демонстрування великогабаритних музейних предметів і використання в культурно-пізнавальних цілях;

наукова — для проведення науково-дослідної роботи;

рекреаційна — для відпочинку та обслуговування відвідувачів музею;

господарська — для розміщення допоміжних господарських об'єктів.

Стаття 12. Користування природними ресурсами.

Музей здійснює користування землею, іншими природними ресурсами та несе відповідальність за дотримання норм щодо їх охорони і раціонального використання згідно з чинним законодавством.

Стаття 13. Фінансування музеїв.

Фінансування музеїв залежно від форм власності здійснюється за рахунок Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів та коштів підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян.

Бюджетні асигнування та позабюджетні кошти не підлягають вилученню.

Додатковими джерелами фінансування музеїв є:

плата за відвідування музеїв і виставок;

кошти, одержувані за науково-дослідні та інші види робіт, які виконує музейний заклад на замовлення підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян та громадян;

прибутки від реалізації сувенірної продукції, видавничої діяльності;

плата за кіно- і фотозйомки;

інші джерела, в тому числі валютні надходження, відповідно до законодавства України.

Стаття 14. Матеріально-технічне забезпечення музеїв.

Власники музеїв зобов'язані забезпечувати їх будівлями (спорудами), збудованими за спеціальними проектами, або іншими упорядкованими приміщеннями, що відповідають вимогам функціонування музеїв, а також відповідним обладнанням та транспортом.

Приміщення загальнодержавних, республіканських (Автономної Республіки Крим) і місцевих музеїв, що є загальнодержавною або комунальною власністю, передається їм на праві оперативного управління. Воно може бути вилучено лише за умов надання музею іншого рівноцінного приміщення.

Під час проектування та експлуатації музейних приміщень враховуються потреби дітей, інвалідів, громадян похилого віку в доступі до пам'яток культури.

Розділ III. Музейний фонд України

Стаття 15. Музейний фонд України.

Музейний фонд України — це сукупність рухомих пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, які мають наукову, історичну, художню чи іншу культурну цінність (далі — пам'ятки), незалежно від їх виду, місця створення і форм власності, та зберігаються на території України, а також нерухомих пам'яток, що знаходяться в музеях України і обліковані в порядку, визначеному цим Законом.

До Музейного фонду України можуть належати також пам'ятки, що знаходяться за межами України і відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну.

Музейний фонд України складається з державної і недержавної частин.

До державної частини Музейного фонду України належать музейні зібрання та окремі пам'ятки, що є державною власністю.

До недержавної частини Музейного фонду України належать зібрання музеїв, заснованих на інших формах власності, в тому числі пам'ятки, що є власністю громадських, релігійних організацій, окремих громадян та їх об'єднань.

Музеї, а також підприємства, установи, організації, громадяни, які є власниками музеїв, зобов'язані забезпечувати збереження Музейного фонду України та сприяти його поповненню.

Стаття 16. Пам'ятки Музейного фонду України в складі Державного реєстру національного культурного надбання.

Унікальні пам'ятки Музейного фонду України, а також ті, що мають виняткове наукове, історичне, художнє чи інше культурне значення, незалежно від форм власності і місця зберігання, заносяться Міністерством культури України до Державного реєстру національного культурного надбання.

Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, статус пам'яток, що заносяться до Державного реєстру національного культурного надбання, та умови їх зберігання затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 17. Облік, збереження і використання пам'яток Національного архівного фонду.

Облік, збереження і використання пам'яток, що знаходяться в музеях і належать до Національного архівного

фонду, регулюються законодавством України про Національний архівний фонд і архівні установи.

Стаття 18. Формування Музейного фонду України.

Формування Музейного фонду України здійснюється шляхом:

придбання Міністерством культури України, іншими міністерствами і відомствами, їх органами на місцях пам'яток за рахунок державного бюджету та музеями — за рахунок власних коштів;

передачі музеям у встановленому порядку виявлених під час археологічних, етнографічних, науково-природничих та інших експедицій, будівельних, ремонтних або реставраційних робіт пам'яток, у тому числі з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, та скарбів;

безплатної передачі музеям пам'яток підприємствами, установами, організаціями і громадянами;

передачі музеям пам'яток, конфіскованих згідно з чинним законодавством;

повернення в Україну розшуканих пам'яток, які були незаконно вивезені;

передачі пам'яток, вилучених на митниці;

поповнення музейних зібрань іншими способами, що не суперечать чинному законодавству.

Стаття 19. Облік пам'яток Музейного фонду України.

Пам'ятки Музейного фонду України підлягають обліку. Порядок обліку пам'яток Музейного фонду України визначається Міністерством культури України.

Стаття 20. Передача пам'яток Музейного фонду України.

Передача пам'яток Музейного фонду України, що зберігаються у музеях, заснованих на загальнодержавній, республіканській (Автономної Республіки Крим), комунальній формі власності, іншим музеям та організаціям на постійне зберігання в межах України здійснюється у порядку, встановлюваному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 21. Збереження Музейного фонду України.

Власники пам'яток Музейного фонду України або уповноважені ними органи зобов'язані забезпечити належний облік і збереження цих пам'яток.

З метою забезпечення надійного зберігання пам'яток Музейного фонду України власники або уповноважені ними органи повинні створити належні умови, встановити спеціальний науково обґрунтований режим зберігання пам'яток, проводити їх консервацію та реставрацію.

Знищення пам'яток Музейного фонду України не допускається.

Правовий захист Музейного фонду України визначається чинним законодавством.

Пам'ятки Музейного фонду України, що є державною власністю, не підлягають приватизації.

Стаття 22. Порядок вивезення пам'яток Музейного фонду України за межі України.

Вивезення пам'яток Музейного фонду України за межі України забороняється, крім випадків тимчасового їх перебування за кордоном з дозволу Міністерства культури України для експонування на виставках або для реставрації. Відмову у видачі такого дозволу може бути оскаржено в судовому порядку.

Стаття 23. Страхування пам'яток Музейного фонду України.

Пам'ятки Музейного фонду України, що тимчасово вивозяться за межі України для експонування на виставках або для реставрації, підлягають обов'язковому страхуванню.

Порядок встановлення їх оціночної та страхової вартості визначають Міністерство культури України і Міністерство фінансів України.

Стаття 24. Консервація і реставрація пам'яток Музейного фонду України.

Консервацію і реставрацію пам'яток Музейного фонду України можуть виконувати лише спеціалізовані установи Міністерства культури України, реставраційні відділи музеїв, спеціалізовані підприємства, організації та окремі реставратори, які мають відповідний дозвіл Міністерства культури України.

Держава сприяє підготовці кадрів реставраторів, розвитку мережі спеціалізованих реставраційних закладів.

Розділ IV. Міжнародна діяльність музеїв

Стаття 25. Міжнародна діяльність музеїв.

Музеї України беруть участь у міжнародному культурному співробітництві в галузі музейної справи на основі багатосторонніх та двосторонніх угод.

Участь музеїв у міжнародному культурному співробітництві здійснюється у встановленому порядку шляхом:

проведення спільних наукових досліджень на основі розробки і реалізації міжнародних наукових програм;

здійснення взаємного обміну музейною інформацією, виставками, вивчення міжнародного досвіду організації музейної справи;

проведення і участі в міжнародних конференціях, конгресах, симпозіумах, виставках;

організації спільної підготовки музейних працівників, розвитку видавничої діяльності;

здійснення іншої спільної діяльності відповідно до угод, якщо вона не суперечить законодавству України та міжнародним договорам України.

Розділ V. Управління і самоврядування музеїв, гарантії прав і законних інтересів його працівників

Стаття 26. Державне управління музеями.

Центральним органом державної виконавчої влади у сфері музейної справи є Міністерство культури України, яке здійснює організаційно-методичне керівництво у цій сфері. Міністерство культури України реалізує національну музейну політику в Україні: формує вимоги щодо державного статистичного обліку музеїв, створених на території України; визначає державні потреби щодо музейного обслуговування та нормативи, що гарантують його належний рівень; створює спеціалізовані організаційні структури для науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення музеїв; здійснює координацію робіт по об'єднанню музеїв в єдину інформаційну систему;

організує навчання та фахову перепідготовку музейних працівників; здійснює контроль за діяльністю державних музеїв, обліком і збереженням Музейного фонду України; організує наукові дослідження в галузі музеєзнавства.

Інші центральні та місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють керівництво підвідомчими їм музеями.

Стаття 27. Самоврядування музеїв.

Музеї мають право створювати органи самоврядування: вчені, наглядові, методичні, музейно-педагогічні, художні, реставраційні та інші ради, залучаючи до їх діяльності фахівців різного профілю.

Стаття 28. Гарантії прав і законних інтересів працівників музеїв.

Правовий і соціальний захист працівників музеїв забезпечується державою і засновниками музеїв згідно з Основами законодавства України про культуру, цим Законом та іншими законами України.

Працівники музеїв мають право на:

діяльність відповідно до фаху та кваліфікації в музеях незалежно від форм власності;

захист у судовому порядку права інтелектуальної власності на результати наукової діяльності в галузі музейної справи;

безкоштовне користування довідково-інформаційною, бібліотечною і архівною базами музеїв України та відвідування музейних закладів;

участь у науково-дослідній роботі музеїв, у конференціях, семінарах, наукових читаннях;

підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір програми, форм навчання, стажування в інших музеях, в тому числі за кордоном;

атестацію з метою одержання кваліфікаційної категорії, порядок проведення якої визначається Міністерством культури України;

доплату за вислугу років у музеї в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

вимогу до юридичних і фізичних осіб про припинення дій, що загрожують збереженню пам'яток Музейного фонду України.

Стаття 29. Гарантії майнових прав музеїв.

Держава гарантує захист майнових прав музеїв усіх форм власності. Вилучення державою у музеїв їх фондів та іншого закріпленого за ними майна може здійснюватися лише у випадках, передбачених законами України.

Державні музеї не підлягають приватизації.

Розділ VI. Відповідальність за порушення законодавства України про музеї та музейну справу

Стаття 30. Відповідальність за шкоду, завдану Музейному фонду України.

Матеріальна шкода, завдана музею громадянами чи юридичними особами, відшкодовується згідно з чинним законодавством.

Стаття 31. Відповідальність за порушення законодавства України про музеї та музейну справу.

Особи, винні у порушенні законодавства про музеї та музейну справу, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Президент України
Л. Кучма

м. Київ,
29 червня 1995 року

**Постанова Верховної Ради України
про порядок введення в дію Закону України
“Про музеї та музейну справу”**

Верховна Рада України постановляє:

1. Ввести в дію Закон України “Про музеї та музейну справу” з дня його опублікування.

2. До приведення законодавства України у відповідність з цим Законом чинні законодавчі акти, а також рішення уряду України та інші нормативні акти застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

3. Провести протягом 1995 року державну реєстрацію музеїв відповідно до цього Закону, а також здійснити до 1 квітня 1996 року перереєстрацію державних музеїв без внесення плати.

4. Кабінету Міністрів України до 1 грудня 1995 року: підготувати і подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції про узгодження законодавчих актів України з Законом України “Про музеї та музейну справу”;

привести рішення уряду України у відповідність з цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами державної виконавчої влади України їх нормативних актів, що суперечать цьому Закону.

Голова Верховної Ради України
О. Мороз

м. Київ,
29 червня 1995 року

Голос України. – 1995. – 15 серп.

**368. КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ
КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.
ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ. ПРОЕКТ***

<...> Україна як незалежна демократична європейська держава при визначенні й здійсненні державної культурної політики мусить керуватися цілями підтримки національної культури без політичного чи адміністративного втру-

---

*Проект Концепції підготовлено у Міністерстві культури України.

чання в її процеси й виходити при цьому з таких загально визначених у цивілізованому світі засад:

— самоцінність, незалежність культури й мистецтва в усіх її численних проявах;

— забезпечення гарантій свободи творчості, загального доступу до культурних надбань, створення якнайширших можливостей активної участі громадян у мистецькій творчості;

— збереження культурної спадщини й турбота про дальший розвиток традиційних культур народів та етносів, що населяють Україну;

— створення та утримання зусиллями держави та місцевого самоврядування базових елементів культурної інфраструктури, найзначніших культурно-мистецьких закладів;

— забезпечення державної підтримки та сприятливого господарчо-правового режиму для культурно-мистецьких організацій, об'єднань, окремих митців незалежно від підпорядкування чи форми власності;

— створення правових та економічних стимулів для залучення недержавних коштів та засобів до підтримки культури й мистецтва. <...>

Українська культура. — 1995. — № 4.

369. МАНІФЕСТ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

На п'ятому році незалежності, в час прийняття України до Ради Європи відбуваються події, що загрожують як матеріальним основам існування Української держави, нації, так і її мові, культурі, духовності.

Зовнішні та внутрішні антиукраїнські сили, що впродовж кількох останніх років усіляко блокували й саботували процеси перетворення України в сильну, багату, соціально справедливу й авторитетну державу, нині перейшли до вирішального штурму з метою нашої "білорусизації". Нас хочуть знову позбавити найголовнішого — власної Батьківщини, обернути на безрідних люмпенів, яким байдуже, хто їх нагодує, розпоряджаючись їхнім же національним багатством.

Усе робиться послідовно, сплановано і таємно від суспільства, щоб не дати українському народові стати господарем на землі своїх предків. Штучно, навмисне створюються "борги" України сусідам на мільярди доларів; на невігід-

них умовах експортується за кордон найцінніша продукція; за безцінь розпродаються російському капіталові, іншим чужинцям прибуткові, потужні підприємства і галузі, які є основою нашої економіки (літакобудування, торговельний флот, хімічна промисловість, металургія, машинобудування, військово-промисловий комплекс, нафто- і газопроводи, нафтопереробні заводи і газосховища); укладаються нерівноправні угоди з Росією в економічній і військовій сферах; не виводяться іноземні війська з України, занепадають наукові центри, паралізується фінансово-кредитна система; руйнується високотехнологічний індустріальний і науковий потенціал, зростає безробіття, постійно підвищуються ціни, хронічно затримуються зарплата, пенсії, стипендії.

Це — не стихійне лихо, не безконтрольні процеси, не брак компетентних управлінців. Україну розвалюють уміло, професійно ті, хто нею сьогодні керує і хто спрямовує її з іншої держави. Робиться все, аби підірвати здатність українських Збройних Сил захищати державу і народ. Робиться все, аби нацьковувати проти народу кримінальні клани й державні силові структури.

Кому це вигідно, кому потрібно? Вищі урядовці замовчують недружню, а останнім часом відверто ворожу, агресивну щодо України політику офіційної Росії. Чому? Значна частина державних проводирів сама виступає захисниками національних інтересів Росії в Україні, підпорядковує свої дії стратегічним планам Кремля. Ці ще донедавна засекречені плани цинічно задекларував президент РФ у своєму Указі № 940 від 14 вересня 1995 року про стратегічний курс Росії щодо країн СНД, згідно з яким Україна вже розглядається фактично як російське генерал-губернаторство, “зона національних інтересів Росії”.

У той час, коли в Росії всі без винятку політичні сили переходять на імперські позиції, коли й офіційна влада робить ставку на ідеологію запеклого шовінізму, російської винятковості, месіанізму, вищості над іншими народами, сучасні державні діячі ігнорують таке загальноєвропейське поняття, як національна гідність власного народу, дозволяють собі відверто зневажати й принижувати її перед усім світом. Сьогодні вже не тільки за межами України, а й у самій Україні поновився кількасотлітній стратегічний курс “Україна без українців”, курс на знищення української нації під прикриттям “загальнодемократичної”, “загальнослов'янської”, “загальноправославної” демагогії, що завжди слугувала нашим гнобителям.

Складовою цього курсу є посилене плюндрування української культури. Ми, представники української інтелігенції, засвідчуємо: за винятком 30-х років, коли більшовики вигубили практично всіх діячів нашої культури, науки й техніки, знищили третину української нації, подібної деукраїнізації України не було.

На п'ятому році незалежності гине українське книговидання – виходить лише 3 % українських книжок. Водночас без будь-яких обмежень, без сплати мита ввозиться з-за кордону низькопробна література російською мовою, скорочується кількість українських газет і журналів, знову закриваються українські дитячі садки, школи, документація в багатьох галузях, навіть у найвищих органах влади, ведеться недержавною мовою. У багатьох областях блокується відкриття нових українських закладів культури, закриваються українські газети й журнали або примусово припиняється їх розповсюдження, витісняється українська культура з радіо і телебачення.

Руйнації зазнає фундаментальна наука. Фактично знищується Національна Академія наук, що дала світові таких видатних учених, як Вернадський, Грушевський, Палладін, Патон, Глушков та інші. На межі фізичного виживання перебувають науковці, вчителі, лікарі, культосвітні працівники. Все це дає підстави зробити висновок: національна культура й державна мова дратують органи управління як у столиці, так і в областях, їм чиниться активний опір, вони переслідуються. Створюється абсурдна ситуація. Наш народ упродовж століть, всупереч заборонам і цькуванням, оберігав і викохував рідну мову, і зараз, у самостійній державі, йому доводиться боротися за її порятунок. Безпрецедентно: народ має свою мову, а більшість урядовців розмовляє мовою чужої країни, з викликом демонструючи “незалежність” від власного народу. Чи можна собі уявити іншомовних представників влади у Росії? В будь-якій країні світу? Сказано ж бо апостолом: “Коли я молюся чужою мовою, то хоч дух мій молиться, та розуміння моє залишається без плоду”.

Шалений тиск антиукраїнських сил зростає на всіх поверхах державної влади, особливо в південно-східних та окремих центральних областях України, вони роблять нас “унікальною” країною в світі. Вищі урядовці заохочують і пропагують антиукраїнський “регіональний підхід” у сфері культури, щоб розколоти, розбратати наш народ. Прийнятий ще в імперські часи “Закон про мови” не тільки не

виконується, а й постійно перебуває під загрозою перегляду, нав'язуваного російськими націоналістами в Україні.

Спілка письменників, НАН України, творчі й громадські організації, партії і конфесії неодноразово зверталися до Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів з пропозицією вжити хоч якихось заходів, аби підтримати державну мову, українське книговидання, освіту, науку, літературу, театр, кіно. У відповідь — глухе зневажливе мовчання. Воно прикриває справжній психологічний антиукраїнський терор, початок в окремих регіонах політичних репресій на національному ґрунті. Українських патріотів витісняють з армії, звільняють з роботи. В кадровій політиці робиться все, аби досягти “критичної маси” україноненависників у державному апараті, як і радять стратеги російського націоналізму. Українських патріотів не допускають до сфери управління в усіх галузях суспільного життя. Войовничий російський націоналізм опановує всі рівні державно-адміністративного управління, особливо у південно-східних областях України. По суті, проти українців в Україні вже проводяться етнічні чистки. Ми шануємо російську мову й культуру, але нам прикро, коли з неї роблять штандарт агресії, коли за нею сунуть танки і авіація, розтоптуються інші культури, в її ім'я по-варварському грабуються багатства інших народів.

Минув час, коли антиукраїнську позицію вищих урядовців можна було вважати невіглаством, безкультурністю, помилкою. Ще свіжа в пам'яті народу розправа над учасниками похорону Патріарха Володимира, коли озброєні до зубів молодчики били старих, дітей, жінок, священників, люто кричали “бей хохлов!” і топтали скроплений кров'ю безвинних жертв державний прапор. Це ж у яких вольтерах, на яких духовних харчах треба було дресировувати таких осатанілих штурмовиків, карателів власного народу?! Це ж які спотворені душі треба мати, щоб потурати відверто антидержавним партіям та угрупованням, збройним підпільним формуванням русофашистів у нашій державі й водночас без суду і слідства забороняти та репресувати законні українські громадські організації?

Українські інтернаціонал-кар'єристи сподіваються знову обернути свою рідну землю на колонію Росії, адже без України Росії не до снаги знову диктувати свою волю світові. Разом з офіційним Кремлем вони розв'язали справжню, запеклу, поки що “холодну”, війну проти України.

Українська інтелігенція рішуче засуджує провокаційну й згубну політику антиукраїнських сил на нашій спокон-

вічній землі. Ми категорично не погоджуємося з думкою, що українська ідея в Україні не спрацювала. Це фальшивка тих, для кого проголошення суверенітету нашої держави — “тимчасове явище”. Благородна за своєю суттю національна ідея неодмінно спрацює, як і в кожній цивілізованій країні, об’єднає всіх громадян України у всенародному русі за те, щоб узяти власну долю у власні руки, відродити економічну міць, рідну культуру, досягнути процвітання нашого працьовитого, талановитого народу.

Ми розуміємо захист своєї культури, науки, духовності як захист прав кожного громадянина України на володіння часткою національного багатства, права на повноцінне трудове життя й гідний добробут, який йому здатна забезпечити наша високорозвинена, багата на природні ресурси Батьківщина.

Ми розуміємо захист культури і науки як відстоювання рівноправних, взаємовигідних, а не хижацьких й експлуаторських щодо нас стосунків з усіма країнами й народами.

Ми розуміємо захист культури і науки як гарантування прав людини, особи. Ми розглядаємо культуру як глибоку повагу влади до свого народу, такої влади, яка не посміла б ганьбити Українську державу, принижувати її народ.

Українська інтелігенція з розумінням ставиться до неминучих об’єктивних труднощів перших років нашої незалежності. Але ми ніяк не можемо примиритися з тим, що нас заганяють у глухий кут національного небуття. У нас вистачить стійкості й самопожертви, як і в попередніх поколіннях, аби не дозволити змести з лица землі велику українську націю, що за кількістю посідає п’ятнадцяте місце серед сотень націй світу. Це відчувають українофобські урядовці, та змінюють лише антинаціональну риторику, не змінюючи свого антинародного курсу. Ми занадто довго відступали, ми здали вже багато позицій — нас змусили роззброїтися, нашу економіку ставлять на коліна, але далі відступати нікуди. За нами найсвятіше й найдорожче — Україна та її народ.

З почуттям великої історичної відповідальності ми, представники української інтелігенції, закликаємо об’єднатися для порятунку України та її народу політичні сили, громадські організації, робітників і селян, працівників культури, науки, освіти, підприємців і фермерів, релігійні конфесії, ветеранські та жіночі організації, молодіжні й студентські рухи, громадян різних національностей, свідомих патріотів, усіх, кому є рідною і близькою наша тисячолітня і сьогоднішня Україна, хто хоче бачити її вільною і багатою.

Ми, члени оргкомітету, закликаємо українських інтелігентів, усіх патріотів нашої землі розгорнути роботу щодо створення таких комітетів в областях, районах, у містах і селах. Національно-демократичні, патріотичні сили мають досвід того, як змусити владу рахуватися з волею народу, який першого грудня 1991 року проголосував за суверенну незалежну Українську державу.

Тож виявімо знову таку волю!

Члени оргкомітету:

Іван Драч (голова), Вячеслав Брюховецький, Анатолій Грищук, Віктор Єсіков, Лариса Кадирова, Віталій Карпенко, Володимир Ковтун, Степан Колесник, Платон Костюк, Олесь Лупій, Павло Мовчан, Костянтин Морозов, Володимир Мулява, Юрій Мушкетик, Петро Перебийніс, Анатолій Погрібний, Юрій Покальчук, Євген Сверстюк, Віктор Цимбалюк, Володимир Черпак, Вячеслав Чорновіл, Галина Яблонська, Ярослав Яцків.

Вечірній Київ. — 1995. — 11 листопада.

370. ПІСНІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

За Україну

Слова *М. Вороного*

Мелодія *Я. Ярославенка*

За Україну
З огнем завзяття
Рушаймо, браття,
Всі вперед! (2)
Слушний час

Кличе нас:
Ну ж бо враз
Сповнять святий наказ!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ! (2)

Ганебні пута
Ми вже порвали
І зруйнували
Царський трон!
З-під ярем,

Із тюрем,
Де був гніт,
Ми йдем на вільний світ!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ! (2)

О Україно!
О рідна Ненько,
Тобі вірненько
Присягнем! (2)
Серця кров

І любов,
Все тобі
Віддати в боротьбі!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ! (2)

Ой у лузі червона калина

Слова *Е. Чарнецького*
Музика народна

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан
Визволяти наших українців з ворожих кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з ворогами тан.
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців.
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Засвіт встали козаченьки

Слова і музика
приписуються *Марусі Чурай*

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі. *Двічі*

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися
Та за свого миленького
Богу помолися! *Двічі*

Стоїть місяць над горою,
А сонця немає...
Мати сина в доріженьку
Слізно проважає. *Двічі*

“Іди, іди, мій синочку,
Та не забаряйся,
За чотири неділеньки
До дому вертайся!” *Двічі*

“Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Та щось мій кінь вороненький
В воротях спіткнувся. *Двічі*

Ой Бог знає, коли вернусь,
В якую годину;
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину!” *Двічі*

“Ой рада б я Марусеньку
За рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене,
Сину, шанувати?” *Двічі*

“Ой, не плачте, не журітесь,
В тугу не вдавайтесь:
Заграв мій кінь вороненький,
Назад сподівайтесь!” *Двічі*

Передмова	5
Розділ I. ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	7
1. Із "Словника української мови"	9
2. Духовний світ людності палеоліту на території України	10
3. Первісне мистецтво палеолітичної людини на Мізинській стоянці в Україні	12
4. Культура людності України в добу мідного віку	17
5. Про кіммерійську культуру	18
6. Культура скіфів і сарматів	19
7. Гомер про спосіб життя і риси характеру населення північного узбережжя Чорного моря	21
8. Геродот про культуру, звичаї, вірування й побут скіфів	21
9. Геродот про захист скіфами своєї культури від чужоземних впливів	28
10. Гіппократ про культуру, спосіб життя і звичаї скіфів (V ст. до н. е.)	31
11. Страбон про культуру та особливості побуту скіфів	32
12. Клятва херсонесців	33
13. Миколай Дамаський про спосіб життя та звичаї скіфів (I ст. до н. е.)	34
Розділ II. КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ (IX — середина XIV ст.)	35
14. "Повість временних літ" про культуру й звичаї східних слов'ян	38
15. Про витоки слов'яно-руської писемної культури	39
16. "Книга розпису наук" Абуль-Фараджа Мухаммеда Ібн-абі-Якуба (або Ібн-Ісхака), відомого під прізвиськом Ібн-ан-Надіма, про писемність русів	44
17. Прокопій про державу, культуру, вірування, звичаї та побут східних слов'ян (VI ст.)	45
18. Маврікій про культуру східних слов'ян (VI ст.)	46
19. Визнання християнської віри київським князем Володимиром і його охрещення	47
20. Хрещення Київської Русі і розвиток української культури (988 р.)	48
21. Ставлення князя Володимира Великого до книжних знань	50
22. З "Книги дорогоцінних скарбів" Абу-Алі Ахмеда Ібн-Омар ібн-Даста про культуру слов'ян (30-ті роки X ст.)	50

23. Про мораль щодо місця й ролі жінки в Київській Русі та в житті князя Володимира	53
24. "Руська правда" Ярослава Мудрого про шлюб і сім'ю в Київській Русі	55
25. Піклування князя Ярослава Мудрого про розвиток культури в Київській Русі	56
26. Митрополит Іларіон. Слово о законі і благодаті – похвала Володимирі Великому і Ярославу Мудрому	58
27. Повчання Володимира Мономаха	59
28. Лист Володимира Мономаха до Олега Святославича	65
29. Діяльність князя Володимира Васильовича в розвитку культури в Галицько-волинській державі	67
30. Молитва	69
31. Слово о полку Ігореве	71
32. М. М. Покровський про князів та обрядовість періоду Київської Русі	79
33. Києво-Печерський патерик	81
34. Моління Данила Заточника (XIII ст.)	84
35. Слово єпископа Серапіона (XIII ст.)	90
36. Слово о погибелі землі Русской	92
37. Усна народна творчість в Київській Русі	93

*Розділ III. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА
В ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
(друга половина XIV – середина XVII ст.)* 103

38. Пільги татарських ханів православної церкви (1313 р.)	105
39. Опис книг Супрасльського монастиря на Поліссі (1557 р.)	106
40. З післямови до львівського видання "Апостола", надрукованого Іваном Федоровим (1574 р.)	107
41. Лист брацлавської шляхти королю Стефану Баторію про видання королівських указів не польською, а українською мовою (1576 р.)	109
42. Статут Львівського братства. З листа антиохійського патріарха Іоакима (1586 р.)	110
43. Лист братчиків міста Вільно Львівському братству про культурні зв'язки між ними (1588 р.)	111
44. Еріх Лясота про зовнішній вид Києва (1594 р.)	112
45. Осудження Брестської церковної унії на православному соборі (1596 р.)	113
46. З послання Івана Вишенського до вищого українського духовенства, прийнявшого унію	113
47. Українська народна творчість XVI ст.	116
48. Мелетій Смотрицький. "Тренос, тобто плач єдиної святої вселенської апостольської східної церкви" (1610 р.)	117
49. Захарій Копистенський. "Палінодія или книга оборони" (1619 – 1622 рр.)	118
50. Кирил Транквіліон Ставровецький. "Книга нарицаемая зеркало богословія" (1618 р.)	119
51. Мелетій Смотрицький. "Грамматика" (1619 р.)	120

52. З листа польського короля Сігізмунда III луцьким урядникам і міщанам про заборону будувати братську церкву і школу (1620 р.)	121
53. З листа Київського митрополита І. Борецького до царя Михайла Федоровича і патріарха Філарета про направлення в Росію ієромонаха Памви Беринди для виправлення церковних книг (1624 р.)	122
54. Із привілея короля Владислава IV про передачу Новгород-Сіверського Спаського монастиря ордену єзуїтів і про організацію єзуїтського колегіуму, школи і костела в Новгород-Сіверську (1635 р.)	123
55. Як відбуваються українські весілля (середина XVII ст.) ...	124
56. Великодні обряди в Україні (середина XVII ст.)	125

Розділ IV. УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО ДОБИ

КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

(середина XVII – XVIII ст.) .....

57. Пам'ятка дворецькому О. Львову про видачу Хрестовоздвиженському монастиреві друкованих книг (1648 р.)	130
58. Із грамоти Посольського приказу київському митрополиту С. Косову про направлення в Москву вчених ієромонахів А. Сатановського і Д. Птицького для перевірки перекладу біблії з грецької мови на слов'янську (1649 р.)	130
59. Із листа київського митрополита С. Косова до Посольського приказу з повідомленням про посилку в Москву монахів для вчених занять і з проханням надати допомогу київським школам (1649 р.)	131
60. Із жалуваної грамоти Посольського приказу на вільний проїзд монахів Києво-Братського монастиря в Москву (1650 р.)	132
61. Із відписки путивльського воеводи Ф. Хілкова в Посольський приказ про відправку в Москву священика Івана, який їздив до Києва за книгами, і про київських співаків, які прибули разом з ним (1652 р.)	133
62. Опис Києва (середина XVII ст.)	133
63. Павло Алепський про освіту в Україні у XVII ст. (1654 р.)	135
64. Народна пісня про Богдана Хмельницького та про битву під Жовтими Водами (середина XVII ст.)	136
65. Із Гадяцького трактату І. Виговського з Польщею (1658 р.)	136
66. Уривок з твору І. Галятовського "Ключ розуміння" (1659 р.)	139
67. Синопис (1674 р.)	140
68. Уривок із жалуваної грамоти Петра I Київській духовній академії (1701 р.)	140
69. Із указу Петра I про встановлення цензури над друкованими церковними книгами в Україні (1720 р.)	141

70. Из прошения малороссийского шляхетства й старшин вместе с гетьманом о восстановлении разных старинных прав Малороссии (1763 г.)	142
71. Текст із щоденника Якова Маркевича	144
72. Опис Харківського колегіуму (1788 р.)	145
73. Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа (записане в 1828—1831 рр. у Катеринославі)	145
74. Из свідчення надзвичайного посла французького короля в Москву Жана де Балюза про гетьмана Івана Мазепу (1704 р.)	146
75. Універсал гетьмана Мазепи про підтвердження Глухівського жіночого монастиря на село Березу (1690 р.)	147
76. Из універсалу гетьмана Мазепи про підтвердження прав Київської митрополії на озера Расин і Бабин під Козельцем (1694 р.)	148
77. Из акта комісії про спадок гетьмана Івана Мазепи (1709 р.)	148
78. Іван Мазепа. Дума	150
79. Український фольклор XVII—XVIII ст.	152
80. Г. С. Сковорода (1722—1794 рр.)	153
81. Г. С. Сковорода. Басни Харківські. Басня 27	154
82. Г. С. Сковорода. Разговор дружеский о душевном мире (XVIII ст.)	155

Розділ V. ЕПОХА ПРОСВІТНИЦТВА В УКРАЇНІ
(кінець XVIII — перша половина XIX ст.) .....

83. Історія Русов или Малой Россіи	159
84. Розвиток української культури в першій половині XIX ст.	160
85. Заснування Харківського університету	161
86. Повідомлення про утворення Харківського філотехнічного товариства (1811 р.)	162
87. Лист І. П. Котляревського до Ф. М. Глінки 28 жовтня 1821 року	163
88. Из "Записок" І. І. Горбачевського (1825 р.)	163
89. Указ про заснування в Києві університету (8 листопада 1833 р.)	165
90. Из повідомлення про урочисте відкриття Київського університету (15 липня 1834 р.)	166
91. Розпорядження попечителя Київського учбового округу ректору Київського університету про встановлення таємного нагляду за викладанням в університеті (30 листопада 1834 р.)	166
92. Повідомлення попечителя Київського учбового округу Раді університету про передачу університету церкви, друкарні і літографії (17 серпня 1835 р.)	167
93. Постанова Ради Петербурзької академії художеств про нагородження Т. Г. Шевченка (27 вересня 1840 р.)	168
94. З повідомлення в газеті "Северная пчела" про видання Т. Г. Шевченком "Живописной Украйны" (25 серпня 1844 р.)	168

95. Виписка з журналу "Тимчасової комісії для розбору древніх актів" про зарахування Т. Шевченка співробітником комісії	169
96. Звіт ад'юнкта М. І. Костомарова про свою роботу в 1846 році	170
97. Лист міністра народної освіти С. С. Уварова попечителеві Київського учбового округу про затвердження Т. Г. Шевченка на посаду вчителя малювання Київського університету (21 лютого 1847 р.)	170
98. Із розпорядження київського генерал-губернатора про проведення обшуку, арешту і допиту Т. Г. Шевченка та інших членів Кирило-Мефодієвського товариства (22 березня 1847 р.)	171
99. Тарас Шевченко. Із щоденника	172
100. Тарас Шевченко. "І мертвим, і живим, і ненарожденним"	172
101. З "Книги буття українського народу" М. І. Костомарова	175
102. Із таємної інформації шефа жандармів графа О. Ф. Орлова про Кирило-Мефодіївське товариство (1847 р.)	177
103. Із обвинувачувального вироку у справах Т. Г. Шевченка (1847 р.)	179
104. М. І. Костомаров в роки діяльності Кирило-Мефодіївського товариства	180
105. Із відкритого листа М. І. Костомарова до видавця "Колокола"	181
106. Із розпорядження міністра народної освіти про обмеження прийому студентів, які навчаються за власні кошти, та вільних слухачів в університети (19 травня 1849 р.)	181
107. Із листа міністра народної освіти київському генерал-губернатору про передачу кафедри філософії університету у відання професорів богослів'я (1 липня 1850 р.)	182
108. Уривок з праці Г. Ф. Квітки-Основ'яненка "Історія театру в Харкові"	183
109. Порівняльна таблиця становлення української та російської авторської пісні	186

Розділ VI. УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА

В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

(друга половина XIX – початок XX ст.) .....

110. Діяльність видатного російського вченого М. І. Пирогова в Україні (1858–1861 рр.)	189
111. Виступ М. Г. Чернишевського на захист розвитку української літератури в 1861 році	190
112. Д. І. Писарев про український народ	191
113. П. Куліш. Слово над гробом Шевченка	193
114. Виникнення недільних шкіл в Україні	194

115. Урядовий наказ про закриття недільних шкіл 10 червня 1862 року	195
116. Циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону української мови (18 липня 1863 р.)	195
117. Положение о начальных народных училищах (14 юля 1864 г.)	197
118. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения (19 ноября 1864 г.)	198
119. Із статті О. О. Русова "Остап Вересай — один з останніх кобзарів малоросійських" (1873 р.)	200
120. Про заборону українського письменства	201
121. Протокол першого засідання Південно-західного відділу імператорського Російського географічного товариства ...	201
122. Записка В. Антоновича в справі обмежень української мови	203
123. Листування видатних культурних та громадських діячів з приводу видання книг для народу українською мовою ..	208
124. М. І. Костомаров. Задачі українофільства (1882 р.)	213
125. М. П. Драгоманов. Нові українські пісні про громадські справи	215
126. І. Франко про одного з перших різночинців в українській літературі післяреформеного періоду А. П. Свидницького	217
127. Біографічні відомості про основоположника української класичної музики М. В. Лисенка	219
128. М. В. Лисенко про українську музичну народну творчість	221
129. Славенний український співак О. Мишуга	221
130. Про розвиток українського театрального мистецтва	222
131. М. Л. Кропивницький про завдання українського театру	223
132. Із спогадів О. Д. Дикого про сценічну діяльність М. К. Заньковецької	224
133. Доповідь М. К. Заньковецької на I Всеросійському з'їзді сценічних діячів у Москві (1898 р.)	226
134. Лист до редакції	227
135. Виступ Лесі Українки про реалізм українського театру ...	228
136. Розвиток малярства в Україні	229
137. Український художник М. К. Пимоненко як пропагандист передових ідей "передвижників" і критик занепадницького декадентського мистецтва	230
138. З програми Русько-української радикальної партії (1890 р.)	231
139. М. Міхновський. Самостійна Україна (1900 р.)	232
140. М. М. Коцюбинський про повість О. Ю. Кобилянської "Земля"	234
141. Відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві (1903 р.)	234
142. М. М. Коцюбинський щодо поживавлення літературного руху в Україні	236

143. Програма більшовиків у галузі народної освіти	237
144. І. Я. Франко. "Щирість тону і щирість переконань" (1905 р.)	238
145. П. Мирний. "Рідна мова" (1906 р.)	238
146. Лист М. В. Лисенка до М. М. Коцюбинського (25 жовтня 1907 р.)	239
147. Лист В. Г. Короленка до Х. Д. Алчевської (20 травня 1908 р.)	239
148. Д. І. Яворницький про підтримку І. Ю. Репіним громадських діячів м. Києва щодо увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка (1908 р.)	241
149. З платформи Української демократичної партії (1905 р.)	241
150. З платформи Української радикальної партії (1905 р.) ...	242
151. З програми Української народної партії (1906 р.)	242
152. З декларації Української селянської партії (1906 р.)	245
153. З програми Української демократично-радикальної партії (1907 р.)	245
154. Виступ передових російських вчених на захист української культури (1910 р.)	245
155. Лист К. С. Станіславського до А. Ю. Кримського з оцінкою діяльності окремих представників української культури (1911 р.)	247
156. Грамотність на Україні за офіційними статистичними даними (1912 р.)	248
157. Вимоги селян Катеринославщини щодо розвитку української освіти і культури (1913 р.)	248
158. Ступінь грамотності в Україні	249
159. М. Грушевський про українську мову і українську школу (1912 р.)	249
160. Відзив науково-технічного комітету Київського товариства повітроплавання про значення для авіації першої у світі "мертвої петлі", продемонстрованої 27 серпня 1913 р. у Києві військовим льотчиком П. М. Нестеровим	252
161. Спогади С. В. Васильченка про 100-літній ювілей Т. Г. Шевченка	253
162. Відзначення 26 лютого 1914 р. пам'яті Т. Г. Шевченка робітниками Південноросійського заводу в Києві	254
163. Студентська демонстрація в Харкові з приводу 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка (1914 р.)	254
164. З програми Української національно-демократичної партії напередодні першої світової війни	255
165. Оцінка О. М. Горьким культурних досягнень українського народу	256
166. Листування між М. С. Грушевським та О. М. Горьким	258
167. М. С. Грушевський. Чи Україна тільки для українців	261
168. Резолюція Українського національного з'їзду (6–8 квітня 1917 р.)	263

169.	Український військовий з'їзд	263
170.	Перша декларація Генерального секретаріату Центральної Ради	264
171.	Програмові засади Української демократично- хліборобської партії	264
172.	З програми Української соціал-демократичної робітничої партії	265
173.	З програми Української партії соціалістів- революціонерів	265
174.	З програми Української партії соціалістів- федералістів	266
175.	Статут Генерального секретаріату	267
176.	Резолюції II Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві	267
177.	Постанова з'їзду представників народів Росії, скликаного за ініціативою Української Центральної Ради	268
178.	Постанова I Всеукраїнського з'їзду товариств "Просвіти" про шкільну та позашкільну освіту	268
179.	З Декларації Генерального Секретаріату (12 жовтня 1917 року)	269
180.	З III універсалу Української Центральної Ради	270
181.	Закон про національно-персональну автономію	270
182.	Із Положення про центральні органи влади і управління Української Радянської Республіки про організацію і функції Секретаріату народної освіти	271
183.	Закон Центральної Ради про державну мову	271
184.	Закон Української держави про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України в середніх школах	272
185.	Закон Української держави про утворення фонду Національної бібліотеки Української держави	273
186.	Витяг з Закону Української держави про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету	274
187.	Наказ міністра народної освіти Української держави про утворення національної нижчої початкової школи з початку наступного 1918 – 1919 шкільного року	275
188.	Витяг із Закону Української держави про перетворення Київського народного українського університету в Київський державний український університет	275
189.	Міністерство народної освіти і мистецтва Української держави про утворення національної вищої початкової школи (1918 – 1919 рр.)	276
190.	Постанова уряду Української держави про заснування Державної драматичної школи	277
191.	Закон Української держави про відкриття чотирьох кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському державних університетах	278
192.	Пам'ятник Шевченкові	278

193. Закон Української держави про заснування Української Академії наук	279
194. Наказ гетьмана П. Скоропадського про призначення дійсних членів Української Академії наук	280
195. Про передачу всіх шкільних закладів у відання відділу освіти	281
196. Декларація Тимчасового робітничо-селянського уряду України (проголошена 26 січня 1919 р.)	282
197. Постанова Народного комісаріату освіти УСРР "Про середню школу"	283
198. Закон Української Народної Республіки про мови на її території	284
199. Про приміщення, зайняті театрами та кіно	285
200. Декрет Ради Народних Комісарів УСРР "Про вступ до вищої школи"	285
201. Декрет Ради Народних Комісарів УСРР "Про скасування плати за навчання в школах"	286
202. Постанова Народного комісаріату освіти УСРР "Про вшанування пам'яті Тараса Шевченка"	286
203. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки	287
204. Про перехід всіх приватних вищих шкільних закладів на державне утримання	288
205. З програми Української Комуністичної Партії (січень 1920 р.)	288
206. Про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоруською	289
207. Резолюція IV. Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (16 – 20 травня 1920 р. м. Харків)	289
208. Про постачання продуктами працівників освіти	290
209. Постанова Ради Народних Комісарів УСРР про відокремлення церкви від держави (3 серпня 1920 р.)	291
210. Про поліпшення становища вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва	291
211. Про введення української мови в школах і радянських установах	292
212. Із звіту Народного комісаріату освіти УСРР "Про стан вищих учбових закладів України і підготовку працівників освіти" (1920 р.)	293

*Розділ VII. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В 1921 — 1945 рр.
(ВІД НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО
ВІДРОДЖЕННЯ ДО ТОТАЛЬНОГО
НИЩЕННЯ) .....*

213. Про святкування пам'яті Т. Г. Шевченка	298
214. Про внесок промислових і торгових підприємств на культурно-освітню роботу серед пролетаріату	298
215. Проект державного устрою Західно-Української республіки	299

216. Про боротьбу з неписьменністю	300
217. Про охорону решток давньогрецького міста Ольвії	301
218. Інформація газети "Вісти Київського губернського революційного комітету" про реорганізацію наукової роботи в Україні	302
219. Лист В. І. Вернадського до А. Ю. Кримського з проханням допомоги у справах співробітнику Російської Академії наук Л. А. Кулику	303
220. Циркулярне розпорядження Наркомосу УСРР губнаросвітам про вшанування пам'яті І. Я. Франка	304
221. Постанова Раднаркому УСРР "Статут Всеукраїнської Академії наук"	304
222. З листа В. М. Перетца до А. Ю. Кримського про утворення у Петрограді товариства прихильників української історії, письменства та мови	306
223. З рішення Всеукраїнської православної церковної ради про відзначення роковин смерті Т. Г. Шевченка	307
224. З доповідної записки М. Т. Кашенка до Наркомосу про стан Акліматизаційного саду ВУАН	309
225. Із постанови ВУЦВК "Про державні і приватні стипендії для студентів учбових закладів та про Комітет сприяння студентам вузів"	310
226. Директиви пленуму ЦК КП(б)У в національному питанні	311
227. Про вшанування 40-річної сценічної діяльності М. К. Заньковецької	313
228. Із протоколу засідання колегії Наркомосу УСРР про сприяння мистецькому об'єднанню "Березиль" та музично-хоровим колективам	314
229. Лист Комітету допомоги українським культурним силам в Україні до Раднаркому УСРР з проханням надати допомогу в безмитній пересилці одягу і наукової літератури для ВУАН	315
230. Звіт про роботу комісії ВУАН для вивчення коштовностей, що були вилучені із церков та молитовних будинків	316
231. Лист Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові до ВУАН щодо пересилки друкованих видань Радянської України до Львова через бюро посольства СРСР у Варшаві	317
232. Із протоколу засідання відділу мистецтв Головполітосвіти Наркомосу УСРР щодо організації вивчення музичної етнографії в Україні	317
233. Про реорганізацію Української Академії наук	319
234. Лист Наркомосу Білоруської СРР Головполітосвіти Наркомосу УСРР з проханням вислати методичну та педагогічну літературу по ліквідації неписьменності	321
235. Постанова Раднаркому УСРР "Про присвоєння О. С. Курбасу звання народного артиста республіки"	321

236.	Витяг з протоколу засідання президії Київського окрвиконкому про організацію української опери в м. Києві	322
237.	Лист О. М. Горького до директора Державного видавництва України О. А. Слісаренка з приводу видання роману "Мати"	322
238.	Про підсумки українізації	323
239.	Звернення Народного комісаріату освіти України до повноважного представника СРСР у Швеції з проханням допомоги придбати підручники і книги для шведських колоністів в Україні	326
240.	Із постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР про визнання території Києво-Печерської лаври державним історико-культурним заповідником і перетворення її у Всеукраїнське музейне містечко	327
241.	Постанова Центральної Контрольної Комісії КП(б)У про заходи щодо українізації керівного складу партійних працівників	327
242.	Програма і резолюції II Народного з'їзду Українського національно-демократичного об'єднання	328
243.	Із листа Державного російського музею в м. Ленінграді Всеукраїнському історичному музею про обмін музейними експонатами	329
244.	Із доповідної записки Наркомосу УСРР до НК РСІ про роботу наукових установ	330
245.	В Наркомосвіті УСРР "Про обслуговування культурних інтересів цілокупного українського народу"	332
246.	М. О. Скрипник. Стан і перспективи української кінематографії	334
247.	Про іспити з української мови для випускників вузів	336
248.	Устрій Організації українських націоналістів	336
249.	Нові умови прийому до ВИШів	338
250.	Про п'ятирічний перспективний план розвитку народного господарства України	338
251.	З Конституції (Основного закону) Української Соціалістичної Радянської Республіки, прийнятої XI Всеукраїнським з'їздом Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів	340
252.	З доповідної записки Державного політичного управління при Раді Народних Комісарів УСРР в ЦК КП(б)У	341
253.	Постанова Колегії НКО про видання "Казок Андерсена"	343
254.	Про пільги державній капелі "Думка"	345
255.	Про виставки української культури	345
256.	Про основні засади п'ятирічного плану культосвітнього будівництва УСРР на 1933 – 1937 рр.	346
257.	З листа Д. І. Яворницького до Н. Д. Полонської-Василенко	349
258.	Про встановлення безплатного навчання у ВИШах, ВТИШах і технікумах	350
259.	Резолюції Українського жіночого конгресу	351

260. Про організацію ансамблю польської народної пісні і танцю	352
261. Справа № 103010 у звинуваченні О. С. Курбаса	353
262. Постанова ЦК КП(б)У про Одеський німецький педагогічний інститут	354
263. Довідка Наркомату освіти України про національні школи в Україні	355
264. Постанова ЦК КП(б)У про реорганізацію національних шкіл в Україні	357
265. Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України	358
266. Про організацію наукових установ в західних областях УРСР	359
267. Про реорганізацію початкових і середніх шкіл на території західних областей України	360
268. Довідка відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У секретареві ЦК КП(б)У М. О. Бурмистенку про викладання мов у середніх і початкових школах України	362
269. Постанови ІІ (Краківського) Великого збору Організації українських націоналістів	363
270. Думки А. Гітлера з приводу України	364
271. Розмова А. Гітлера, записана Кепленом	365
272. Основні вказівки щодо поведження німців з українським населенням	365
273. З доповідної записки в ЦК КП(б)У щодо усунення О. П. Довженка від керівництва Київською кіностудією	366
274. Із розпорядження рейхскомісара України генеральним комісарам округів Луцька, Житомира, Києва, Миколаєва, Дніпропетровська, Мелітополя про закриття шкіл, інститутів і відправку всіх учнів старше 15 років на роботу до Німеччини	367
275. Секретна німецька інструкція щодо України	368
276. Про утворення Державного літературно-художнього музею Т. Г. Шевченка	369
277. Рішення ІІІ Надзвичайного великого збору ОУН	369
278. Про переїзд театрів України на місця їх постійної роботи	370
279. Витяг з протоколу № 35 засідання Політбюро ЦК КП(б)У	371
280. Про поновлення роботи Центрального будинку художнього виховання дітей Наркомосвіти УРСР	372
281. З повідомлення Надзвичайної Державної Комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників	372
282. Про реєвакацію Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка	373
283. Повідомлення газети "Известия" про допомогу західним областям України	373
284. Довідка про нараду з питань історії України при відділі пропаганди та агітації ЦК КП(б)У	374
284а. Павло Тичина. Перемога у нас, перемога!	376

<i>Розділ VIII. МЕТАМОРФОЗИ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ</i>	
УКРАЇНИ: ВІД СТАЛІНСЬКИХ МОРОЗІВ	
ДО ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ	
(друга половина 40-х — перша половина	
60-х років)	
	377
285. В. Сосюра "Любіть Україну"	379
286. З виступу Й. Сталіна "Про антиленінські помилки	
і націоналістичні перекручення в кіноповіді	
О. П. Довженка "Україна в огні"	380
287. З виступу М. С. Хрущова на нараді секретарів обкомів	
партії, начальників НКВС і НКДБ західних областей	
України	381
288. З постанови Львівського церковного собору	
про ліквідацію Брестської церковної унії	382
289. З реєстру дій Української Повстанської Армії	
в 1946 році	383
290. Постанова ЦК КП(б)У "Про спотворення та помилки	
у висвітленні історії української літератури	
в " Нарисі історії української літератури"	383
291. Про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного	
господарства Української РСР на 1946—1950 рр	388
292. Про репертуар драматичних та оперних театрів УРСР.	
Заходи щодо його поліпшення	391
293. Постанова ЦК КП(б)У про політичні помилки та незадо-	
вольну роботу Інституту історії України Академії	
наук УРСР	397
294. З доповіді О. Є. Корнійчука на пленумі Спілки	
письменників України "Про виконання постанови	
ЦК ВКП(б) "Про журнали "Звезда" і "Ленинград"	405
295. Із статті Ф. Єневича "О националистических ошибках	
Максима Рыльского" з резолюцією Л. Кагановича	405
296. Записка першого секретаря ЦК КП(б)У	
Л. М. Кагановича щодо публікацій "Літературної газети"	
та роботи Спілки письменників України	406
297. Із звіту уповноваженого ради у справах Російської	
православної церкви і релігійних культів за 1947 рік	407
298. Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва	
в Україні згідно з рішенням ЦК ВКП(б) "Про оперу	
"Велика дружба" В. Мураделі"	408
299. Про Державну публічну бібліотеку Української РСР	417
300. Про благоустрій Канівського державного музею-	
заповідника "Могила Т. Г. Шевченка"	418
301. Про заходи щодо поліпшення роботи масових бібліотек	
Української РСР	419
302. Про нагородження Почесною грамотою Президії	
Верховної Ради Української РСР капели бандуристів	
Палацу культури Дніпродзержинського металургійного	
заводу ім. Ф. Є. Дзержинського	423
303. Із статті В. Сергійчука "Без почесної відзнаки польського	
Пен-клубу залишився в 1952 році Максим Рильський,	
бо так "порадив" Андрій Вишинський"	424

304. Із статті І. Багряного "Українська література й мистецтво під комуністичним московським терором" 426
305. Лист з архіву колишнього Головного управління по охороні військових і державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР 428

*Розділ ІХ. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В УМОВАХ КРИЗИ
АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ
(друга половина 60-х – 80-ті роки) 431*

306. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу 434
307. Постанова пленуму ЦК Компартії України "Завдання Комуністичної партії України по виконанню рішень червневого пленуму ЦК КПРС про дальше піднесення ідеологічної роботи" 435
308. Звернення українських комуністів до комуністів усього світу 436
309. Ю. Смолич. Розповіді про неспокій немає кінця 439
310. Постанова пленуму ЦК Компартії України "Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 50-річчя встановлення радянської влади на Україні" 439
311. Інформація МЗС УРСР першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту про позицію зарубіжної преси у зв'язку з арештами і політичними судовими процесами 1965 – 1966 рр. в Україні та виданням за кордоном книги В. Чорновола "Лихо з розуму" 440
312. Українець, патріот (із спогадів про Андрія Малишка) 441
313. Олесь Гончар. Письменницькі роздуми 446
314. Олесь Гончар. Не будемо рабами! 447
315. Лист Г. Тютюнника до О. Гончара 448
316. Інформація Дніпропетровського обкому партії першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту про оцінку роману О. Гончара "Собор" на зборах партійних організацій області 449
317. На мілинах вирів не буває (до 75-річчя від дня народження Г. Тютюнника) 450
318. Постанова ЦК КПУ про посилення цензури 452
319. Постанова пленуму ЦК Компартії України "Про дальше розгортання організаторської та ідеологічної роботи партійних організацій республіки по підготовці до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна" 456
320. Інформація МЗС УРСР до ЦК КПУ про заходи по виконанню постанови Політбюро ЦК КПУ "Про посилення інформаційно-пропагандистської роботи серед української еміграції" та копія листа Міністру закордонних справ СРСР А. А. Громико 456
321. Василь Стус. Дещо з думок наших попередників 457
322. Лист поета В. Стуса Першому секретареві ЦК КП України П. Ю. Шелесту 458
323. Шумук Данило. Я знав Василя Стуса 461

324. Василь Стус: "Чи є українська інтелігенція?" (до 57-річчя з дня народження В. Стуса)	467
325. "Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю" (до 60-річчя з дня народження В. Симоненка)	470
326. Свічка, яка світила всім (до 65-річчя з дня народження українського письменника і правозахисника Івана Світличного)	473
327. Символ нескореної України (із спогадів про відому художницю Аллу Горську)	474
328. І. Дзюба. З Передмови до праці "Інтернаціоналізм чи русифікація?"	476
329. Висновок комісії ЦК КП України про лист І. Дзюби та доданий до нього матеріал "Інтернаціоналізм чи русифікація?", надіслані до ЦК КП України	478
330. Постанова ЦК КП України про висновок на лист І. Дзюби та доданий до нього матеріал, надіслані до ЦК КП України ...	481
331. Постанова ЦК КП України про книгу П. Ю. Шелеста "Україно наша Радянська"	483
332. Записка Державного комітету Ради Міністрів УРСР по кінематографії відділу культури ЦК КП України про внесення виправлень до фільму "Вбивця відомий"	484
333. Доповідна записка Київського обкому КП України про художній кінофільм "Соната про художника"	486
334. Інформація відділу науки і учбових закладів ЦК Компартії України про методологічні помилки в докторській дисертації С. П. Пінчука "Слово о полку Ігоревім" і українська література ХІХ – ХХ століть"	487
335. Доповідна записка відділу культури ЦК Компартії України про деяких членів Спілки письменників України	490
336. Тіні забутих предків (до 30-ліття протестаційної акції шестидесятників у київському кінотеатрі "Україна")	493
337. Звернення С. Параджанова до прокурора УРСР	497
338. Звернення кіномитців до Першого секретаря ЦК КПУ ...	498
339. Андрій Яремчук. Параджанов – "божевільний" геній в українській пустелі	499
340. Печаль душі і святість босоногого дитинства (із спогадів про О. Довженка)	501
341. Постанова пленуму ЦК Компартії України "Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню ідеологічної роботи в світлі рішень ХХІV з'їзду КПРС"	507
342. Звернення українських політичних в'язнів до Генерального секретаря Організації Об'єднаних націй	508
343. Український патріотичний рух про деколонізацію СРСР	509
344. Інформація ЦК Компартії України Центральному Комі- тетові КПРС про хід виконання Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про додаткові заходи щодо поліп- шення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік"	511

345. Звернення Інституту дослідів Волині до своїх членів і прихильників	514
346. Статут Міжнародної асоціації українців (МАУ)	515
347. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки "Про мови в Українській РСР"	517
348. П. Шелест. Все, що скоїться, я передбачав	522
349. Принципова політична оцінка	523
350. Вихідні положення проекту концепції про українську школу	525
351. Якщо здивуєш — переможеш (до 45-річчя з дня народження В. Івасюка)	526
352. Спогади і роздуми про Назарія Яремчука — українську пісенну зірку	528

Розділ X. КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ДОБИ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ .....

353. Декларація про державний суверенітет України	542
354. Наші символи	544
355. Матеріали з програмних документів сучасних політичних партій	546
356. Постанова Президії Верховної Ради Української РСР про інформацію Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження "Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України"	553
357. Акт проголошення незалежності України	555
358. Постанова Верховної Ради Української РСР " Про проголошення незалежності України"	556
359. Резолюція форуму інтелігенції України	556
360. Декларація прав національностей України	557
361. Закон України "Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності"	559
362. Основи законодавства України про культуру	560
363. Указ Президента України "Про фонд розвитку культур національних меншин України"	563
364. Українська діаспора мовою статистики	564
365. Резолюція I Всеукраїнської конференції керівників національно-культурних товариств України	570
366. Закон України "Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів" (Паризького акта від 24 липня 1971 р., зміненого 2 жовтня 1979 р.)	571
367. Закон України " Про музеї та музейну справу"	572
368. Концепція державної культурної політики України. Основні положення. Проект	582
369. Маніфест української інтелігенції	583
370. Пісні українського народу	588

Д о в і д к о в е   в и д а н н я

**ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ**

Збірник матеріалів і документів

Упорядники:

Білик Борис Іванович

Горбань Юрій Андрійович

Калакура Ярослав Степанович та ін.

Оправа і художнє оформлення *В. С. Мітченка*

Художній редактор *В. Д. Квітка*

Технічний редактор *А. І. Омоховська*

Коректор *Л. М. Байбородіна*

Оператори: *Н. Г. Савельєва, А. А. Коркішко*